

Tomás PETREIKIS

REGIONINĖS KNYGOS KULTŪRA ŽEMAITIJOS KNYGOS 1905–1944 M. PAVYZDŽIU

Tomás
PETREIKIS

REGIONINĖS KNYGOS KULTŪRA ŽEMAITIJOS KNYGOS 1905–1944 M. PAVYZDŽIU

DAKTARO DISERTACIJA

SOCIALINIAI MOKSLAI, KOMUNIKACIJA IR INFORMACIJA (08 S)

VILNIUS 2014

VILNIAUS UNIVERSITETAS

TOMAS PETREIKIS

REGIONINĖS KNYGOS KULTŪRA
ŽEMAITIJOS KNYGOS 1905–1944 M. PAVYZDŽIU

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija (08S)

Vilnius, 2014

Disertacija rengta 2010–2014 metais Vilniaus universitete

Disertacijos rengimą iš dalies rėmė:

Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas (2011)

Lietuvos mokslo taryba (2012–2014)

Mokslinis vadovas:

prof. habil. dr. Domas Kaunas

(Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija – 08S)

TURINYS

SANTRUMPOS / 6

ESMINĖS SAŲVOKOS IR TERMINAI / 7

ĮVADAS / 9

I DALIS. ŽEMAITIJOS REGIONINĖS KNYGOS FUNKCIONAVIMO

KONTEKSTAS XX A. PIRMOJOJE PUSĖJE / 34

1. Regioninės knygos integralumas regioninėje kultūroje / 34
 - 1.1. Regionas ir regioninė kultūra (tapatybės metmenys) / 34
 - 1.1.1. Regionų sampratos ir jų nustatymo problemos / 34
 - 1.1.2. Regioninės kultūros integralumas (akultūracija ir regionalizmas) / 39
 - 1.2. Regioninės knygos kultūros integralumas ir regioniškas / 44
 - 1.2.1. Regioninės knygos kultūros samprata (sudėtis ir turinys) / 44
 - 1.2.2. Regioninės knygos funkcijos (kūryba ir savikūra) / 50
2. Žemaitijos regionas XX a. pirmojoje pusėje / 58
 - 2.1. Regiono erdvė ir regioninės kultūros saviraiška / 58
 - 2.1.1. Teritorinė apibrėžtis / 58
 - 2.1.2. Žemaičių kultūrinis judėjimas / 66
 - 2.2. Regiono integracija Lietuvos valstybėje / 75
 - 2.2.1. Pilietinė visuomenė tarp demokratijos ir diktatūros / 75
 - 2.2.2. Raštingieji tarp beraščių (regioninės švietimo politikos niuansai) / 80
 - 2.2.3. Spaudos ir lietuvių bendrinės kalbos poreikio augimas / 87
 - 2.2.4. Regioninio bibliotekų ir knygynų tinklo formavimosi raidos tendencijos / 96

II DALIS. ŽEMAITIJOS KNYGOS KULTŪROS BRANDOS

PROCESAI / 104

1. Leidybos organizacija ir leidybos kultūra / 104
 - 1.1. Leidybos centralizacijos ir dinamikos dėsningumai / 104
 - 1.1.1. Leidybos centrų idėjinis poliškumas / 104
 - 1.1.2. Leidybos dinamika / 109
 - 1.2. Leidėjų sudėtis ir kontrolė / 114
 - 1.2.1. Leidybos komercializacija ir profesionalizacija / 114
 - 1.2.2. Valstybinės ir bažnytinės cenzūros įtaka leidybai / 135
 - 1.3. Leidybinė ir meninė knygų kultūra / 147
 - 1.3.1. Leidybinės kultūros prioritetas – norminė lietuvių kalba / 147
 - 1.3.2. Knygos dizaino kaita ir poligrafinių naujovių įsisavinimas / 156
 - 1.3.3. Knygos menas: tarp universalizmo ir regionalizmo / 164
2. Regiono poligrafijos bazė / 175
 - 2.1. Poligrafijos įmonių tinklas ir jo funkcionalumas / 175
 - 2.1.1. Poligrafijos pramonės centrų geografija / 175
 - 2.1.2. Spaustuvių kapitalas ir ideologinės-politinės linijos sąryšis / 184
 - 2.1.3. Techninės bazės modernizavimas / 191
 - 2.2. Pogrindinių spaustuvių veikla – politinės kovos priemonė / 195
 - 2.3. Knygrišystės vaidmuo spaudos pramonėje ir amatininkystėje / 212
 - 2.3.1. Smulkiosios ir meninės knygrišystės poreikiai / 212
 - 2.3.2. Modernios fabrikinės knygrišystės atsiradimas ir plėtra / 219

III DALIS. ŽEMAITIJOS KNYGOS VISETAS / 222

1. Autorių vaidmuo formuojant visetą / 222
 - 1.1. Teritorinė autorių kilmė (kultūros tapatybės formavimas) / 223
 - 1.1.1. Lietuvos ir lietuvių autoriai / 223
 - 1.1.2. Užsienio šalių autoriai / 230
 - 1.2. Autorių demografija ir kūrybinės veiklos charakteristika / 238
 - 1.2.1. Autorių kontingento amžiaus charakteristika / 238
 - 1.2.2. Kūrybinės inteligentijos pareigos ir lūkesčiai / 242

- 2. Kalbinė, teminė ir tipologinė viseto raida / 254
 - 2.1. Kalbinės struktūros sudėtis ir pokyčiai / 254
 - 2.2.1. Leidinių užsienio kalba sudėtis / 255
 - 2.1.2. Žemaitiškosios knygos tradicijos tąsa / 261
 - 2.2. Teminė analizė Universaliosios dešimtainės klasifikacijos (UDK) pagrindu / 268
 - 2.3. Tipologinė analizė tikslinės paskirties požymiu / 286

IŠVADOS / 299

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA / 313

PRIEDAI / 360

- 1 priedas. Regioninės knygos leidybos situacija / 360
- 2 priedas. Regioninė poligrafijos bazė / 362
- 3 priedas. Autorių kilmės geografija / 389
- 4 priedas. Autorių demografija ir kūrybinės veiklos charakteristika / 391
- 5 priedas. Viseto kalbinė sandara / 393
- 6 priedas. Viseto teminė sudėtis (pagal Universalioją dešimtainę klasifikaciją) / 395
- 7 priedas. Viseto tipologinė sudėtis (tikslinės paskirties požymiu) / 399

SANTRUMPOS

Bendrieji sutrumpinimai

- CK – Centro komitetas
- Ldk – Lietuvos didysis kunigaikštis
- LKP – Lietuvos komunistų partija
- LKJS – Lietuvos komunistinio jaunimo sąjunga
- LLGS – Lietuvos laisvės gynėjų sąjunga
- LR – Lietuvos Respublika
- LSDP – Lietuvos socialdemokratų partija
- LŠS – Lietuvos šaulių sąjunga
- LTS – Lietuvių tautininkų sąjunga
- LVLS – Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga
- UDK – Universalioji dešimtainė klasifikacija
- VDU – Vytauto Didžiojo universitetas
- VRM – Vidaus reikalų ministerija
- VSD – Valstybės saugumo departamentas
- valsč. – valsčius
- ŽSMD – Žemaičių senovės mėgėjų draugija

Atminties institucijų sutrumpinimai

- KAA – Kauno apskrities archyvas
- LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
- LLTIB – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka
- LMAVB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius
- LNB RKRS – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius
- RKIM – Raseinių krašto istorijos muziejus
- TAA – Telšių apskrities archyvas
- VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

ESMINĖS SAŲVOKOS IR TERMINAI

- Etninė knyga – rankraštinė, spausdinta ar skaitmeninė knyga, parašyta etninės grupės kalbos pagrindu ir skirta etnoso kultūrai gimtąja kalba ugdyti. Regioninei bendruomenei gyvenant kompaktiškai, etninė knyga laikoma regioninės knygos dalimi; *Žemaitiškoji knyga* – žemaičių tarpe parašyta spausdinta, skaitmeninė ar rankraštinė knyga.
- Knygos kultūra – 1) istoriškai determinuota knygos kultūros reiškinių visuma, susidariusi knygai funkcionuojant socialinėje erdvėje. Kitaip – *knyginė kultūra, knygos pasaulis*; 2) knygos turinio ir formos vienovė, sukurta derinant leidybinius, gamybinius ir meninius prioritetus. Sudėties elementai: a) leidybinė kultūra, b) poligrafinė kultūra, c) meninė kultūra ir d) meninė knygrišystė; *Regioninė knygos kultūra* – regione vykstantys *virtotojo ir knygos sąveikos* procesai, nulemiantys individualius ir kolektyvinius regiono bendruomenės ir jos narių santykius su knyga kaip dvasine ir materialine vertybe.
- Regionas – vientisa teritorijos dalis, susieta visumos ir dalies santykiais; *Regionavimas* – remiantis tam tikru kriterijumi ar jų kompleksu atliktas regiono teritorinės erdvės išskyrimas; *Kultūrinis regionas* – kultūrine tapatybe pasižyminti teritorinė erdvė, išskirta įvertinus kultūrinius regiono bendruomenės komponentus; *Ugdymo regionas* – teritorinė erdvė, regionalistų suvokiama kaip jų socialiai motyvuotos veiklos laukas siekiant joje įtvirtinti regionines vertybes

Regionalizmas – 1) kultūrinė diferenciacija, visuomenės segmentavimas siekiant ją mobilizuoti atitinkamiems tikslams įgyvendinti. Suvokiamas kaip prigimtinis valstybės požymis; 2) mokslinių ir praktinių interesų laukas kokiems nors regione ir valstybėje vykstantiems procesams ir reiškiniams giliau pažinti, taip pat juos atitinkamai skatinti, formuoti bei skleisti.

Regioninė knyga – rankraštinė, spausdinta ar skaitmeninė knyga, išleista regione ir skirta to regiono bendruomenės poreikiams tenkinti; *Regioninės knygos kultūra* – regioninės knygos formos ir turinio vienovė, apibrėžiama nagrinėjant regioninių knygų leidybą, gamybą, meninį apipavidalinimą, knygrišystę ir teksto turinį.

ĮVADAS

AKTUALUMAS IR TYRIMO PROBLEMA. Regioninių knygotyros darbų aktualumą apsprendžia: 1) dabarties knygotyros vidiniai poreikiai ir 2) Lietuvos regioninės politikos prioritetai. Regioniniai tyrimai vykdomi Baltarusijoje¹, Rusijoje², Latvijoje³, Lenkijoje⁴, Lietuvoje⁵ ir kt. Europos šalyse. Išskiriamos Novosibirsko (Rusija) ir Vroclavo (Lenkija) regioninės knygotyros mokyklos⁶. Regioniniai tyrimai yra pasiekę tam tikrą brandos pakopą, kurią įvertindamas žymus Lenkijos knygotyryninkas Krzysztof Migońis siūlo knygos kultūrą skirstyti į 1) lokalinę, 2) regioninę, 3) nacionalinę, 4) transnacionalinę, 5) makroregioninę ir 6) pasaulio⁷. Šis regioninės knygos kultūros išskyrimas ir tokio pobūdžio tyrimų sureikšminimas susijęs su sparčia knygotyros kaip mokslo raida ir jos vidinių poreikių kaitos procesais, nulemtais europinio regionalizmo tradicijų.

XX a. modernios Lietuvos ir nacionalinės kultūros kūrimas buvo paremtas skirtingomis lietuvių inteligentijos pozicijomis į etnokultūrinių gru-

¹ ДОЎНАР, Ларыса. Рэгіянальныя даследаванні гісторыі кнігі ў Беларусі: да пытання аб рэгіянальным кнігазнаўстве. Із *Матэрыялы VII міжнародных книговедческих чтений: «Библиотеки и политика открытого доступа к информации и знания»* Минск, 10–11 ноября 2011 г. Минск, 2011, с. 62–78.

² ВАСИЛЬЕВ, Владимир. Книга и книжная культура как составная часть культурно-исторического процесса: исследовательские тенденции и новые оценки. Із *Книга – источник культуры: проблемы и методы исследования: материалы международной конференции* (Мынск, 25–27 ноября 2008 г.). Москва, 2008, с. 396; ВАСИЛЬЕВ, Владимир; ЕРМОЛАЕВА, Мария. Российско-Белорусский проект «Книжная культура России и Беларуси. Комплексные исследования в контексте историко-культурного взаимодействия». Із *Материалы VI международных книговедческих чтений: «Библиотеки в формировании инновационной среды для развития науки, образования и бизнеса»* (Минск, 27–29 октября 2010 г.). Минск, 2010, с. 55–57.

³ КЛЕКЕРЕ, Инара. Столетие латгалской книги после отмены запрета латинского шрифта. *Кныготыра*, 2005, т. 44, р. 140–144.

⁴ BIELAWSKA, Sylwia. Kultura książki powojennego Wałbrzycha (1945–1989). Stan, potrzeby i możliwości badań. *Bibliotekoznawstwo*, 2008, т. XXVII, s. 61–76.

⁵ Žr. pl.: PETREIKIS, Tomas. Regioniniai knygos kultūros tyrimai Lietuvoje. *Knygotyra*, 2013, т. 60, р. 125–147.

⁶ МІГАНЬ, Кшыштаф. Региональное книговедение: типология и исследовательские программы. Із *Бересцейскія кнігазборы: праблемы і перспектывы даследавання*. Брест, 2013, с. 16–17, 21.

⁷ МІГАНЬ, Кшыштаф. Книжная культура – спроба акрэслення наняця як навуковай катэгорыі. Із *Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: гісторыя і сучаснасць*. Мінск, 2011, с. 32–33.

pių vaidmenį ir jų išlikimą modernioje valstybėje. Mykolas Biržiška oponavo Lietuvos valdančiojo elito vykdytai etninių skirtumų šalinimo politikai, teigdamas, kad jis 1) neįvertino istorinės regionų raidos, 2) nesudarė tinkamų sąlygų išlikti regioninei kultūrai bei 3) *mechaniškai* ir *centralistiškai* ją niekino⁸. Sovietinėje Lietuvoje vyravusios ekonominės marksizmo-leninizmo teorijos šalininkai iš esmės palaikė regioninių kultūrų neigimą, regionalizmą siedami su funkciniais ekonominiais vienetais. Nepaisant nepalankių regioninių kultūrų gyvavimo sąlygų, Gintaro Beresnevičiaus manymu, „smetoninės“ Lietuvos inteligentijos pastangos ir sovietizacija dirbtinai *lietuvinti* šalies etnokultūrinės grupės iš esmės nepakeitė regioninio lietuvių tautos charakterio⁹. Natūralus jo stiprinimas, Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir įvykdžius visuomeninės minties desovietizaciją, buvo įtvirtintas 1992 m. patvirtinus prioritetinę regioninę politiką. Dar kartą regioninės politikos prioritetai suaktualinti 2004 m. Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare. G. Beresnevičiaus išsakytos mintys apie regioninio lietuvių tautos charakterio išlaikymą ir tinkamų plėtros sąlygų sudarymą kaip strateginę tautos išlikimo garantą¹⁰ švelnesniu tonu tik pakartojo minėtus M. Biržiškos argumentus. Nepaisant globalizacijos atneštų deformacijų požiūryje į tautą ir etnokultūrą apskritai, viena iš dabartinės regioninės politikos vystymo problemų yra regioninių tyrimų stoka. Šiame kontekste šalies regioniniai knygotyros darbai yra svarbūs regionalizmo reiškiniui pažinti, jį siejant ne vien su etnokultūra, bet ir su kitomis dokumentinėmis medijomis. Žemaitijos XX a. pirmosios pusės knygos kultūros tyrimai lietuvių tautos virsmo į naciją laikotarpiu neabejotinai atveria naujas regionalizmo procesų pažinimo galimybes ir suteikia dalinį praeities regioninių procesų vaizdą, galintį turėti įtakos regionalizmo reiškinio diachroninei analizei. Tuometės knygos kultūros sanklodų pažinimas ir tęstinumo įvertinimas išlieka esminiu tyrimų prioritetu.

⁸ BIRŽIŠKA, Mykolas. *Lietuvių tautos kelias į naują gyvenimą*. T. 1, Galvojimai apie tautą savyje ir kaimynų tarpe. Los Angeles, 1952, p. 79.

⁹ BERESNEVIČIUS, Gintaras. *Ant laiko ašmenų*. Vilnius, 2002, p. 116–118.

¹⁰ *Ten pat*, p. 119–122.

Šiuolaikiniai regioninės knygos kultūros tyrimai yra vykdomi dviem keliais: 1) per etninės knygos sampratą ir 2) per teritoriškai lokalizuotą knygos kultūros sistemą. Visos šios prieigos, sprendžiant XX a. pirmosios pusės Žemaitijos regioninės knygos kultūros pažinimo problemą, turi akivaizdžių spragų ir neišbaigtumo. Pirmasis tyrimų kelias tinka etniniams¹¹, bet ne etnografiniams ir subetniniams regionams, kurių bendruomenės yra visiškai ar iš dalies praradusios raštiją savo tarme arba kalba. Žemaitija nebuvo etnis regionas, o žemaičiai neturėjo tautos statuso. Todėl tuo metu ir žemaitiškoji knyga nebegalėjo patenkinti sparčiai kilusių žemaičių subetnos informacinių poreikių. Jos informacinę reikšmę amžininkas Vaclovas Biržiška vertino labai skeptiškai¹². Tokiu atveju žemaitiškoji knyga gali būti suvokiama tik kaip integrali, o ne kaip visiškai savarankiška Žemaitijos regioninės knygos dalis.

Antrasis tyrimų kelias yra konstruktyvus, bet jis nėra tinkamai išplėtotas ir racionaliai taikomas. Pirma, dažniausiai atmetama regionalizmo teorinė ir metodologinė bazė. Tyrimų objektai (iš dalies ir regionų erdvės) išskiriami nesilaikant kultūrologijos ir regionalizmo principų. Neužtikrintai pagrindžiant planuojamus rezultatus, dažnai nublanksta regiono bendruomenės individualumas, kuris ir turi sudaryti pagrindinę regioninių tyrimų esmę¹³. Linkstama prie nuomonės, kad regiono knygos kultūros individualumas ryškiausiai atsispindi per regione sukurta spaudos produkcija¹⁴, šiuo atveju – per *regioninę*

¹¹ Šia linkme nuosekliai eina Sibiro ir Tolimųjų Rytų regioniniai tyrimai, besiremiantys į etninius, funkciniais pagrindais sudarytus šios Rusijos dalies regionus. Žr.: ШАБАЛИНА, Мария. *Книговедение: опыт региональных изысканий*. Москва, 2006, c. 46–57 ir kt.; ХРАМКОВА, Елена. Книжная культура Сибири и Дальнего Востока в 1941–1945 гг. в современной российской историографии. *Вестник Томского государственного университета*, 2007, nr. 303, c. 156–160.

¹² BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Tarp knygų ir bibliotekų*. 1954. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 314-544, lap. 2.

¹³ Pvz., Baltarusijoje regioniniai tyrimai teritoriškai remiasi į 1) administracinius, 2) municipalinius, 3) etnografinius ir 3) istorinius regionus. Bandant suderinti politinius-ekonominius ir istorinius-kultūrinius regionų išskirties motyvus, kyla didelių abejonių, ar šie regionų tipai nėra persidengiantys ir ar visų šių tipų regionų bendruomenės galėjo subrandinti savitą knygos kultūrą. Žr.: ДОЎНАР, Ларыса. Рэгіянальныя даследаванні гісторыі кнігі ў Беларусі. *Op. cit.*, c. 68.

¹⁴ Knygos istorikas hebraistas Menahemas Schmelzeris pirmasis savo darbuose knygos kultūrą interpretavo per leidybinę ir poligrafinę prizmę, gana aiškiai nubrėždamas kūrybinės produkcijos reikšmę etninėms bendruomenėms. Žr.: SCHMELZER, Menahem. Hebrew Printing and Publishing in

knygą. Antra, dėl gana didelės *knygos kultūros* sampratų įvairovės pasiklystama tyrimo objektų interpretacijų gausoje. Vien teorinių tezių *knygos kultūros* sampratos klausimais ilgainiui nebepakako, todėl būta bandymų ieškoti teorinių sąsajų su įvairiais knygos istorijos tyrimų modeliais, pvz., Roberto Darntono komunikacijos grandinės (1981) ar Thomo R. Adamso ir Nicolo Barkerio naujuoju knygos studijų (1993) modeliu. Tik pripažįstant K. Migońio argumentų pagrįstumą apie paskutiniu metu įvykusią knygotyros objekto kaitą, t. y. perėjimą nuo knygos ir knyginystės prie knygos kultūros¹⁵, galima pripažinti, kad išliko galimybė šiuos modelius taikyti tiriant knygos kultūrą. Teoriniame lygmenyje abejonių kelia *knygos kultūros* ir *knygos istorijos* sutapatinimas¹⁶, todėl ar iš tikro yra įvykusi galutinė knygotyros objekto kaita, dar nėra visiškai aišku. Savarankiškai Leslie Howsam pastebėjo, kad R. Darntono bei T. R. Adamso ir N. Barkerio modeliai tiriant didesnę knygų visetą vien dėl komponentų gausos, jų atrankos ir loginių sąryšių sudėtingumo viename apibrėžtos apimties darbe neįgyvendinami¹⁷. Todėl išliko būtinybė pasirinkti tinkamą tyrimo prieigą, leisiančią iš tikro pažinti kūrybinę regiono bendruomenės iniciatyvą ir jos atspindį regioninėje spaudos produkcijoje.

Darbe teoriniu lygmeniu laikomasi principinės pozicijos: galimi tik tie tyrimo modeliai, kurie yra sukonstruoti paaiškinti *knygos kultūros* turinį, bet ne tie, kurie buvo sukurti kitais tikslais ir jų pritaikymas šiuose tyrimuose dar yra diskutuotinas. Pamatinių pažiūrų į knygos kultūrą semiamasi iš knygos kultūros teoretikų Vladimiro Vasiljevo¹⁸, Sergejaus Pajčadžės¹⁹, Michailo

Germany, 1650–1750: On Jewish Book Culture and the Emergence of Modern Jewry. *Leo Baeck Institute Yearbook*, 1988, vol. 33 (1), p. 370–371.

¹⁵ МИГАНЬ, Кшыштаф. Региональное книговедение. *Op. cit.*, с. 14.

¹⁶ JELNIKOVAS, Michailas. Knygos metodologija (mokslotyrisinis aspektas). *Knygotyra*, 2011, t. 57, p. 21.

¹⁷ HOWSAM, Leslie. Senos knygos ir naujos istorijos: knygos ir spaudos kultūros studijų vadovas. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 27–36.

¹⁸ ВАСИЛЬЕВ, Владимир. Книга и книжная культура на переломных этапах истории России: теория, история, современность. Москва, 2005, с. 98–99; ВАСИЛЬЕВ, Владимир. Книга и книжная культура как составная часть культурно-исторического процесса. *Op. cit.*, с. 399.

¹⁹ ШАБАЛИНА, Мария. Книговедение. *Op. cit.*, с. 26.

Kurmajevo²⁰, K. Migońio²¹, Aleksandro Mylnikovo²², Paulio Raabės²³, Arūno Sverdiolo²⁴ ir kt. darbų. Jie pagrindė tyrimo metodologiją ir išplėtojo sisteminių požiūrį į knygos kultūrą, kuriuo remiantis regioninį tyrimų aspektą galima tinkamai realizuoti. Knygos kultūros tyrimams pasitelkti Sergejaus Arutiunovo²⁵, Wendy Griswold²⁶, Tomo Kačerausko²⁷, Jurijaus Lotmano²⁸ ir kt. antropologų, kultūrologų bei literatūros sociologų darbai, grindę regioninės kultūros prigimtį, funkcijas ir jų sąsajas su kūryba. Visuminis teoretikų indėlis šiuo klausimu yra pakankamas, kad būtų galima tobulinti regioninių tyrimų teorinę bazę. Taigi regioninės knygos sampratos apibrėžties ir jos funkcijų nustatymas derinant su sisteminiu knygos kultūros konceptu yra pagrindinė disertacijos teorinė problema.

ISTORIOGRAFIJA. Žemaitijos regioninės knygos kultūros tyrimus pagal problematiką galima skirstyti į 1) funkcionavimo sąlygų, 2) leidybos ir 3) spaudos gamybos materialinės bazės. Labiausiai yra išvystyti XX a. Lietuvos ekonomikos, politikos ir kultūros tyrimai, leidžiantys nustatyti ilgalaikius ir vienalaikius kultūros kaitos procesus, galėjusius turėti įtakos šalies ir regiono kultūros situacijai. Priklausomai nuo Lietuvos valstybingumo ir politikos raidos, Žemaitijos regionas 1905–1944 m. įvairiais laikotarpiais buvo Rusijos, Lietuvos, Vokietijos, Sovietų Sąjungos, o jo dalys – ir Latvijos sudėtyje, todėl

²⁰ КУРМАЕВ, Михаил. *Книжная культура Среднево Поволжья XVII–начала XX вв. (на материала Пензенской, Симбирской и Самарской губернии)*: автореферат дисертации. Самара, 2010, с. 13.

²¹ MIGOŃ, Krzysztof. Bibliologia – nauka o kulturze książki. *Nauka*, 2005, nr. 2, s. 49–57; МИГАНЬ, Кшыштаф. Книжная культура – спроба акрэслення наняця як навуковай катэгорыі. *Op. cit.*, с. 32–33.

²² МЫЛЬНИКОВ, Александр. *О культурно-исторических аспектах регионального книговедения*. Новосибирск, 1990. 14 с.

²³ RAABE, Paul. Knygos kultūros reikšmė Europai. *Knygotyra*, 2002, t. 39, p. 84–85.

²⁴ Kultūros filosofas A. Sverdiolas išplėtė funkcinį knygos kultūros pažinimo būdą jam pritaikydamas semiotinio trikampio konceptą. Žr.: SVERDIOLAS, Arūnas. Mažaraštė kultūra: sociokultūrinis etiudas. *Baltos lankos: tekstai ir interpretacijos*, 2007, t. 27, p. 52–53.

²⁵ АРУТЮНОВ, Сергей; РЫЖАКОВА, Светлана. *Культурная антропология*. Москва, 2004, с. 54–56.

²⁶ GRISWOLD, Wendy. *Regionalism and the Reading Class*. Chicago; London, 2008. 213 p.

²⁷ KAČERAUSKAS, Tomas. *Individas istorinėje bendrijoje: kultūrinės regionalistikos apmatai*. Vilnius, 2011, p. 7, 78–79.

²⁸ LOTMAN, Jurij. *Kultūros semiotika: straipsnių rinktinė*. Sudarė Arūnas Sverdiolas; iš rusų kalbos vertė Donata Mitaitė. Vilnius, [2004], p. 328.

regioninės knygos kultūros sąlygos niekada nebuvo pastovios. Stokojama bendrųjų regioninių tyrimų, ypač Lietuvos vidaus politikos srityje, todėl ne visada įmanu susivokti, kaip vieni ar kiti procesai (pvz., bendrinės lietuvių kalbos įsisavinimas) galėjo vykti atskirose šalies dalyse. Iš geografijos mokslo pozicijų Žemaitijos regiono teritorinės apibrėžties problematika išryškinta Vidmanto Daugirdo disertacijoje *Lietuvos teritorinio administracinio suskirstymo istorinė geografinė analizė* (1997). Jis nustatė regiono senosios gentinės teritorinės sandaros kaitą ir tęstinumą iki XX a. vidurio²⁹. Žemaičių subetnosu padėtį XX a. savo publikacijose paskutiniu metu tiria etnologas Petras Kalnius. Jo išvalgos leido išryškinti XX a. pirmojoje pusėje įvykusius etnokultūrinius pakitimus, kurie integracijos ir regionalizacijos aspektais galėjo turėti įtakos ir to meto regioninei knygos kultūrai³⁰. Dar Nepriklausomos Lietuvos metais buvo bandymų analizuoti Žemaitijos atskirų vietovių knygos kultūros aplinką tiriant bibliotekų ir knygynų tinklą³¹, bet sovietmečiu ir paskutiniaisiais dešimtmečiais eita platesnių sintezių keliu. Švietimo politikos, bibliotekų ir knygynų tinklo regioninės analizės stokojama, nors bendrosios charakteristikos yra gerai regimos Audronės Glosienės³², Sauliaus Kaubrio³³, Genovaitės Raguotienės³⁴, Klemenso Sinkevičiaus³⁵ ir kt. darbuose. Šių tyrimų branda, nedetalizuojant privalumų ir spragų, brėžia tik bendruosius orientyrus,

²⁹ DAUGIRDAS, Vidmantas. *Lietuvos teritorinio administracinio suskirstymo istorinė geografinė analizė*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1997. VUB RS, f. 76-3671, lap. 153, 160, 163.

³⁰ KALNIUS, Petras. *Žemaičiai: XX a.–XX a. pradžia*. Vilnius, 2012, p. 68–323.

³¹ MATUSEVIČIUS, Bronius. *Raseinių dekanato spauda ir pastoracinės perspektyvos*. Diplominis darbas. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 1935. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 631, ap. 18, b. 196. 56 lap.

³² GLOSIENĖ, Audronė. *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1992. VUB RS, f. 76-3360, lap. 188, 219–260.

³³ KAUBRYS, Saulius. *Lietuvos vyriausybės švietimo politika 1919–1940 m.* Disertacija istorijos mokslo kandidato laipsniui įgyti. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1989. VUB RS, f. 76-3118. 265 lap.

³⁴ RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Lietuvių vaikų lektūra, 1918–1940 m.* Vilnius, 2001. 196 p.; RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus: knyga ir skaitytojas 1904–1918 Lietuvoje*. Vilnius, 1996. 349 p.

³⁵ SINKEVIČIUS, Klemensas. *Jaunųjų ūkininkų ratelių (JŪR) knygynėliai ir seklyčios (1930–1940; 1941–1944)*. Vilnius, 2008. 427 p.; SINKEVIČIUS, Klemensas. *Lietuvos Šaulių sąjungos bibliotekos = Libraries of the Lithuanian Riflemen's Union: (1920–1940)*. Vilnius, 2007. 335 p.

kurie dar turi būti tikslinami ir gryninami, atsižvelgiant į atskirų Lietuvos dalių (šiuo atveju – Žemaitijos) specifiką.

Violetos Černiauskaitės disertacijoje „Lietuviškos knygos raida tautinės kultūros plėtros sąlygomis 1904–1914 metais“ (2000) ir publikacijose nustatyti bendrieji leidybos dėsningumai išskiriant Jurbarko, Plungės ir Šiaulių leidėjų indėlį³⁶. Neužpildyta istoriografijos spraga laikytinas 1915–1917 m. laikotarpis, apie kurį supratimą, daugiausia iš karo cenzūros pozicijų, leidžia susidaryti Marijos Urbšienės tyrimai³⁷. A. Glosienės disertacijoje „Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940“ (1992) bendrame Lietuvos leidybos kontekste buvo išskirta produktyvumu pasižymėjusi Šiaulių „Kultūros“ bendrovė, atskleidžiant jos reikšmę ne vien regionui, bet ir visai šaliai³⁸. Valstybinės ir bažnytinės cenzūros reikšmę leidybai 1918–1940 m. Arida Papaurėlytė-Riaubienė atskleidė disertacijoje „Knygos laisvė ir kontrolė Lietuvoje 1918–1940 m.“ (2003) išskirdama bendruosius cenzūros mechanizmus, nuo kurių nukentėdavo ir Žemaitijos leidėjai bei spaudos įmonės³⁹. Jekaterina Kosakovskaja magistro darbe „Knygų leidyba Lietuvoje nacių okupacijos metais“ (2011) suaktualino tuo metu produktyvumu pasižymėjusius regioninius spaudos centrus – Telšius ir Šiaulius⁴⁰. Nepriklausomos Lietuvos spaudos grafikos raidą tyrė Giedrė Jankevičiūtė knygoje *Lietuvos grafika (1918–1940)* (2008)⁴¹. Autorė daugiau dėmesio kreipė į Šiaulių spaustuvių produkciją, išskyrė Gerardo Bagdonavičiaus indėlį į knygos meną. Tuo metu Žemaitijoje tik Šiaulių spaustuvės galėjo atlikti spalvotos spaudos užsakymus,

³⁶ ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. *Lietuviškos knygos raida tautinės kultūros plėtros sąlygomis 1904–1914 metais*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2000. VUB RS, f. 76-3834, lap. 38, 39, 43, 53, 54, 86.

³⁷ URBŠIENĖ, Marija. Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva. *Karo archyvas*, 1936, t. 7, p. 144, 146–148.

³⁸ GLOSIENĖ, Audronė. *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940*. *Op. cit.*, lap. 41–42, 81.

³⁹ PAPAURĖLYTĖ, Arida. *Knygos laisvė ir kontrolė Lietuvoje 1918–1940 m.* Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2003. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – LNB RKRS), f. 132-2557, lap. 35, 107, 123.

⁴⁰ KOSAKOVSKAJA, Jekaterina. *Knygų leidyba Lietuvoje nacių okupacijos metais*. Magistro baigiamasis darbas. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2011. VU Komunikacijos fakulteto archyvas. 135 lap.

⁴¹ JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė. *Lietuvos grafika, 1918–1940 = The Graphic Arts in Lithuania, 1918–1940*. [Vilnius], 1998, p. 29–39.

todėl tyrėjos dėmesys Šiauliams nebuvo atsitiktinis. Autorė, analizuodama knygų grafikos raidą pagal vyraujančias to meto meno sroves, pateikė tik bendrą to meto šios dailės srities vaizdą, bet jame neatsispindėjo Žemaitijos regiono dailininkų aspiracijos brandinant savitą meno interpretaciją. Šių autorių darbuose atsiskleidė Šiaulių ir Telšių spaudos centrų įtaka bendrai to meto leidybos situacijai Lietuvoje. Vladas Žukas studijoje *Bendrovės knygoms leisti ir platinti 1918–1940* (1998) leidybos bendrovių kontekste išryškino Šiaulių „Kultūros“ ir Jurbarko „Pasakos“ bendrovių istoriją⁴². Žemaitijoje leidybos bendrovių ir tokio pobūdžio organizacijų buvo ir daugiau, tad ši publikacija tik suaktualino šios leidėjų grupės tyrimus. Bendrame Lietuvos kontekste išryškėjus Šiaulių centro vaidmeniui, jį magistro darbe „Šiaulių spauda 1918–1940 metais“ (2001) bandė atskleisti Sigitas Drobenka. Šiame tyrime buvo atlikta Šiaulių knygos gamybos bei platinimo veiklos kompleksinė analizė. S. Drobenka parengė nagrinėto periodo Šiauliuose išėjusių knygų ir periodinių leidinių bibliografinės rodyklės, teikiančias svarbios bibliografinės informacijos apie spaudos produkciją⁴³. S. Drobenka *Žemaičių knygos-2* konferencijoje skaityto pranešimo pagrindu „Žemaičių bibliofile“ paskelbė Kretingos spaudos apžvalgą⁴⁴. Pažymėtina, kad S. Drobenka taip pat bandė pateikti viso Žemaitijos regiono 1918–1944 metų spaudos produkcijos charakteristiką⁴⁵, bet jos nebuvo įmanoma nuosekliai ir struktūruotai atskleisti ribotos apimties darbe. Po minėtos publikacijos S. Drobenka nutraukė savo tyrimus ir fundamentalesnių įžvalgų nebepateikė. Plungė kaip leidybos centras detaliau tirta Domo Kauno publikacijoje „Knygų leidyba Plungėje Pirmosios nepriklausomybės metais“⁴⁶. Ši įvairių autorių pateikta spaudos centrų analizė tik atskleidė regioninės leidybos telkties vietas, jų galimą vaidmenį bendroje

⁴² ŽUKAS, Vladas. *Bendrovės knygoms leisti ir platinti 1918–1940*. Vilnius, 1998, p. 92–147, 327–328.

⁴³ DROBENKA, Sigitas. *Šiaulių spauda 1918–1940 metais*. Magistro baigiamasis darbas. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2001. VU Komunikacijos fakulteto archyvas. 254 p.

⁴⁴ DROBENKA, Sigitas. Kretingos 1918–1940 metų spauda. *Žemaičių bibliofilas*, 2000, gruodžio 15 (nr. 2), p. 3.

⁴⁵ DROBENKA, Sigitas. *Žemaičių spauda 1918–1940 metais. Tarp knygų*, 2002, nr. 11, p. 18–20.

⁴⁶ KAUNAS, Domas. *Knygos kultūra ir kūrėjas: istoriografiniai tyrimai ir vertinimai*. Vilnius, 2009, p. 199–239.

regiono leidybos situacijoje. Eita ir prie pavienių spaudinių vertinimų. Ryškus pavyzdys – Lionės Lapinskienės straipsnis apie Petro Būtėno *Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programą* (1925), kuriame nustatytos leidinio atsiradimo aplinkybės ir jo mokslinė reikšmė⁴⁷.

Esminis šių tyrimų dėmesys yra skirtas lietuviškajai spaudos produkcijai, todėl be papildomų tyrimų nėra galimybių įvertinti ir nustatyti, kokį kiekį kitakalbiai leidiniai sudarė bendrame regioninės leidybos visete. Esmine tyrimų spraga laikytina ribota šaltinių bazė: daugiausia remiamasi išlikusiais spaudiniais, bibliografinėmis priemonėmis ir publikuotais šaltiniais, bet jie be kompleksinių šaltinių, ypač archyvinių dokumentų panaudojimo negali pateikti išsamaus vaizdo.

Žemaitijos spaustuvių istoriją iki 1915 m. Lietuvos kontekste nagrinėjo istorikas Vytautas Merkys⁴⁸. Jis nustatė regione veikusias spaustuves, jų išsidėstymo geografiją, savininkus, veiklos metus, nurodė, kokia spaudos produkcija jose buvo vyraujanti, bet neturėjo duomenų, kokiomis kalbomis jose buvo atliekami spaudos darbai ir kiek leidinių iš viso buvo atspausdinta. Šie duomenys yra svarbūs, nes 1904 m. atgavus lietuvišką spaudą lietuviškais rašmenimis spaustuvis, norėdamos patenkinti lietuviškos spaudos poreikį, privalėjo įsigyti naujus spaudos šriftus. Kita vertus, nenustačius knygų gamybos apimčių, negalima detaliai įvertinti jų techninės įrangos, kuri buvo būtina knygų gamybai ir poligrafijos pramonės plėtrai. Spraga laikytina dar tikslintinos chronologinės spaustuvių gyvavimo ribos, nes daugelis spaustuvių nepagrįstai tariamai savo veiklą nutraukė 1915 m., nors iš kitų šaltinių žinoma, kad jos ir toliau beveik be pertrūkio veikė Raseiniuose, Skuode bei Telšiuose. Savo disertacijoje ir publikacijose Nepriklausomos Lietuvos poligrafijos bazę rekonstravo A. Glosienė, nurodydama pagrindines Žemaitijoje veikusias

⁴⁷ LAPINSKIENĖ, Lionė. Petro Būtėno „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa“. *Liaudies kultūra*, 2003, nr. 1 (88), p. 44–53.

⁴⁸ MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvis. Vilnius, 1972, p. 142–239.

spaudos įmones ir glaustai jas charakterizuodama⁴⁹. Spaudos istorikas Vilius Užtupas, praplėsdamas 1918–1944 metų Lietuvos poligrafijų įmonių istorijos supratimą, žinyne *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997* (1998) stengėsi ištaisyti kai kuriuos A. Glosienės ir V. Merkio netikslumus⁵⁰, bet tai ne visada buvo atliekama pakankamai kokybiškai. V. Užtupui esminiais Nepriklausomos Lietuvos poligrafijos bazės įvertinimo šaltiniais tapo 1940–1941 m. pramonės nacionalizacijos dokumentai, kurie darbe nenurodyti, o kartais net klaidinančiai susieti su kitais tariamais šaltiniais. Spaustuvių nacionalizacijos dokumentai negali patikimai atskleisti poligrafijos pramonės raidos, nes jie fiksuoja tik techninę 1940–1941 m. situaciją. Greta legalių spaustuvių veikė ir pogrindinės. Lietuvos komunistų partijos (toliau – LKP) ir Lietuvos komunistinio jaunimo sąjungos (toliau – LKJS) išlaikomas pagrindines spaustuves tyrė Liubomiras Viktoras Žeimantas disertacijoje *LKP pogrindžio spaustuvės 1918–1940 metais* (1970) ir kitose publikacijose. L. V. Žeimanto darbuose buvo išsamiai nagrinėtos Raseinių, Šiaulių ir Telšių pogrindinės komunistų bei Tauragės ir Šiaulių LKJS išlaikomos spaustuvės⁵¹. LKP pogrindinių spaustuvių tinklas dar nėra iki galo nustatytas, nes LKP vidaus taisyklės griežtai riboja šios informacijos sklaidą, ne visada išliko ir liudininkų, galėjusių detaliai papasakoti apie šias spaustuves. Greta visiškai nėra tirta kitų opozicinių politinių partijų (Lietuvos socialdemokratų, Lietuvių krikščionių demokratų ir kt.) ir visuomeninių (pvz., antikaizerinių, antinacinių, antisovietinių) judėjimų pagrindinė spauda, todėl visuminis pogrindinės spaudos vaizdas dar ženkliai pildytinas. Platesnių spaudos istorijos sintezių poreikis neabejotinai siejamas su paspartėjusiais lokaliniais tyrimais. Šiaulių spaustuvių istorijos tyrimuose

⁴⁹ GLOSIENĖ, Audronė. *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940*. *Op. cit.*, lap. 189, 204–209; GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 53–55.

⁵⁰ UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998. 607 p.

⁵¹ ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Apie Šiaulių ir Klaipėdos slaptas komunistines spaustuves 1920–1940 metais. *Istorija*, 1974, t. 14 (sąs. 1), p. 17–24; ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. *LKP pogrindžio spaustuvės 1918–1940 metais*. Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1970. VUB RS, f. 76-693. 316 lap.; ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Pogrindinės Lietuvos komjaunimo spaustuvės 1930–1940 metais. Iš *Lietuvos komjaunimui 50 metų*. Vilnius, 1969, p. 118–119.

reiškiasi Jonas Nekrašius ir Vilius Puronas. Jų veikale *Saulės miesto spauda* (2012) išryškunami atskiri Šiaulių leidybos, spaudos ir knygų prekybos bei knygrišystės istorijos epizodai⁵². Privalumu laikytina tai, kad J. Nekrašius pasitelkė archyvinis spaustuvių įkūrimo dokumentus, kurie tyrėjams iki tol nebuvo žinomi, todėl autorius galėjo patikslinti kai kurių Šiaulių spaustuvių techninę charakteristiką. Nepriklausomos Lietuvos metų Raseinių spaustuvių istoriją tyrė vietos bibliotekininkas Jonas Brigys⁵³. Atskirai Šiaulių krašto knygrišystės raidą tyrė J. Nekrašius⁵⁴, detalizavęs knygrišystę kaip amatininkystės sritį. Greta jos gyvavo ir neprofesionalios bei spaustuvinės knygrišystės sritys, tad vien Šiaulių knygrišystės vaizdas dar tikslintinas.

Pristatyta tyrimo istoriografija – skirtingos reikšmės. Dalis veikalų – apibendrinamojo pobūdžio, nors istoriografijos branda ne visada sudarė sąlygas tyrėjams siekti platesnių sintezių. Taip pat gausus mokslo populiarinamųjų darbų bagažas, negalintis išvengti faktografinių netikslumų. Brandžiausi spaudos istorijos veikalai plėtoti istorikų, gerai išmanančių archyvinis šaltinius. Leidybos istoriją nagrinėjantys autoriai nebuvo pajėgūs aprėpti visos regioninės leidybos bazės, todėl jų išvados dar koreguotinos. Menkai tirtas regioninės knygos meninis apipavidalinimas, jos architektonika, sąsajos su vietos poligrafine baze. Aplenkiamas leidybos viseto ištirtumas, kurio analizė galėtų atskleisti jo vertę ir poveikį šalies ir regiono kultūros vystymuisi. Savo mastabu skirtingi nacionalinio ir lokalinio pobūdžio tyrimai nagrinėjamus klausimus kelia *makro* ir *mikro* lygiu, todėl ir jų rezultatai regioniniame (*medi*) tyrimų lygmenyje nėra visaverčiai. Tad, viena vertus, reikia plėsti šaltinių bazę, šaltinius vertinti sistemiškai ir kompleksiškai, o, kita vertus, istoriografijoje išvelgtas ištirtumo spragas tikslinti atsižvelgiant į regioninę specifiką. Apskritai, įvertinus Žemaitijos knygos istorijos tyrimų pasiekimus, pažymė-

⁵² PURONAS, Vilius; NEKRAŠIUS, Jonas. *Saulės miesto veidas*. [T.] IV, Saulės miesto spauda. Šiauliai, 2011 [i. e. 2012], p. 26–126.

⁵³ BRIGYS, Jonas. Š. Kadušino spaustuvė: trisdešimt veiklos metų. Iš *Raseinių krašto žydai: dokumentų ir straipsnių rinkinys*. [Sudarytoja Lina Kantautienė]. Vilnius, [2004], p. 27–30.

⁵⁴ NEKRAŠIUS, Jonas. Knygrišiai ir knygrišyklos Lietuvoje ir Šiaulių krašte (XV a.–XXI a. pradžia). *Šiaurės Lietuva: almanachas*. Šiauliai, 2011, p. 117–139.

tina, kad kitų Didžiosios Lietuvos regionų atžvilgiu jie išsiskiria brandesniu įdirbiu. Tai sudaro palankias sąlygas tęsti esamus tyrimus nauju teoriniu ir faktografiniu lygmeniu.

ŠALTINIŲ BAZĖ. Knygotyros darbuose pagrindinis tyrimų šaltinis yra pačios knygos. Šiame darbe *knyga* traktuojama siaurąja prasme: ji suvokiama kaip didesnė nei keturių puslapių apimties spausdinta semantinės informacijos laikmena. Sudarant Žemaitijos knygos rodyklę (1905–1944) tyrėjui teko daugelį leidinių pačiam nustatyti ir *de visu* įvertinti. Autoriaus sudarytoji 1 012 bibliografinių įrašų apimties rodyklė pasitarnavo knygų leidybos, gamybos ir viseto tyrimams. Rengiant rodyklę remtasi einamosiomis ir retrospektyviosiomis bibliografinėmis priemonėmis. Nepriklausomos Lietuvos ir okupacijų metais knygų leidybos produkcija buvo fiksuojama *Bibliografijos žiniose* (1928–1943). Retrospektyviosiose bibliografinėse priemonėse *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. 1905–1917* (3 t., 2 kn., 2006) ir *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940* (1997–2001) suregistruotos lietuviškos 1905–1944 m. knygos. Minėtas Nepriklausomos Lietuvos laikotarpį apimantis suvestinis katalogas turi spragų, kurios tik vėliau buvo ištaisytos rengiant kapitalinę to laikmečio bibliografiją. Dalis komunistinės nelegalios spaudos užfiksuota *Lietuvos komunistų partijos spaudos, 1917–1940* (1981) bibliografijoje. Ne visada bibliografiniai leidiniai davė norimų rezultatų. Patikslinti ir papildyti bibliografiniai duomenys apie lietuvišką knygą atsispindi suvestiniame LIBIS kataloge (<http://www.libis.lt>). Kitakalbė Lietuvos spaudos produkcija nėra atidžiai registruojama, todėl naudotasi Rusijos nacionalinės ir Rusijos valstybinės bibliotekų elektroniniais katalogais. Taip pat stengtasi *de visu* tiriamų leidinių paiešką vykdyti Lietuvos bibliotekų (Vilniaus universiteto, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių ir kt.) elektroniniuose ir korteliniuose kataloguose. Didžiųjų Lietuvos bibliotekų fondai bibliografams yra žinomi, todėl numanomas bibliografijos spragas stengtasi užpildyti nefiksuotų leidinių paieškomis muziejų (Kretingos, Raseinių krašto istorijos, Rietavo Oginskių istorijos, Skuodo, Šiaulių „Aušros“, Žemaičių dailės ir kt.),

privačių, institucinių ir bažnytinių bibliotekų bei archyvų fonduose. Dalis regiono visuomeninių organizacijų įstatų vienintelių egzempliorių aptikta Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento fondo 1-ojo apyrašo bylose (f. 394, ap. 1). Autoriaus paieškos vykdytos ir antikvarinių knygų rinkoje. Minėtos tyrėjo pastangos davė apčiuopiamų rezultatų tikslinant Žemaitijos knygos viseto sudėtį.

Didžiausios nepublikuotų archyvinių pirminių šaltinių sankaupos yra šalies archyvuose, mokslinių bibliotekų rankraštynuose ir muziejų fonduose. Dauguma Žemaitijos leidyklų ir spaustuvių archyvų yra pražuvę, bet apie jas duomenis rinko ir to meto valdžios institucijos, todėl nagrinėjama Žemaitijos knygos kultūros tema daugiausia duomenų aptikta LCVA ir Kauno apskrities (toliau – KAA) archyvuose. Svarbiausi Žemaitijos regione iki 1915 m. veikusių spaustuvių dokumentai saugomi KAA (f. I-49). Nepriklausomos Lietuvos 1918–1940 ir 1941–1944 m. okupacijų laikotarpio spaustuvių įkūrimo ir veiklos dokumentai saugomi LCVA Lietuvos Respublikos Finansų ministerijos Pramonės ir prekybos departamento (f. 388) fonde. Paskirų su pagrindinių spaustuvių veikla susijusių dokumentų aptinkama Vidaus reikalų ministerijos (f. 377) ir jos Policijos departamento (f. 394) fonduose. Duomenys apie leidybos bendroves saugomi LR Finansų ministerijos ir viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių inspekcijos (f. 387) fonde. Iš Nepriklausomos Lietuvos apskričių viršininkų kanceliarijų išliko tik gausus Šiaulių miesto ir apskrities viršininko archyvas (f. 412), kuriame buvo suformuotas spaudos ir draugijų skyrius (f. 412, ap. 9). Spaudos ir leidybos įmonių santykiai su užsakovais, darbininkais ir valdžios institucijose atsispindi Šiaulių apygardos apylinkių teismų bylose (f. 632). Pagrindinės (daugiausiai LKP) veiklos dalyvių sekimo medžiagos aptinkama Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Šiaulių apygardos fonde (f. 1543). Poligrafijos pramonės 1940–1941 m. nacionalizacijos dokumentai aptikti Lietuvos TSR vietinės pramonės ministerijos (f. R-771) fonde. Nacių okupacijos metų paskirų dokumentų aptinkama Lietuvos statistikos valdybos (f. R-743) ir Valstybinės leidyklos

Kaune (f. R-743) fonduose. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – VUB RS) saugomas Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos rankraščių rinkinys (f. 1), kuriame yra ir Juozo Tumo-Vaižganto bei Aleksandro Dambrausko archyvai. Jie buvo aktyvūs įvairių leidybos projektų dalyviai, todėl jų sukaupta korespondencija ir rankraščiai leido patikslinti 1905 m. gyvavusios pirmosios nelegalios Plungės leidybinės „Šaltinio“ draugijos veiklą. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LMAVB RS) išsiskiria kultūrininko ir leidėjo Pelikso Bugailišio (f. 87) ir leidybinės „Kultūros“ bendrovės (f. 62) rankraščių fondai. Tyrėjui buvo prieinami reikalingi pavieniai rankraščiai, atsiminimai, laišakai, saugomi ir kitose mokslinėse bibliotekose bei institutų rankraštynuose. Autoriui taip pat buvo pasiekiamos regioninės ir vietinės reikšmės dokumentų saugyklos, minėtų muziejų rinkiniai ir kai kurie gausiau išlikę (pvz., Lenkimų) bažnyčių archyvai. KAA, LCVA ir kitose dokumentų saugyklose saugomi archyviniai dokumentai nedaug eksploatuojami spaudos istorijos tyrimuose, todėl nauji šaltiniai leido papildyti ir patikslinti istoriografijoje esamus netikslumus.

Dalis esminių archyvinų dokumentų skelbta dokumentų rinkiniuose ir atskirose jų publikacijose. Jie, kaip pirminiai šaltiniai, savo svarba nenusileidžia archyviniams. Sovietų Lietuvoje tendencingai vykdžius publikuotinių dokumentų atranką, smulkioji pagrindinė spauda yra prieinama rinkinyje *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai* (4 t., 1962–1963). Vangiai publikuojami knygos kultūros istorijos šaltiniai, todėl, be A. Papaurėlytės-Riaubienės paskelbtų Nepriklausomos Lietuvos dokumentų apie pagrindinę spaudą⁵⁵ ir 1921 m. šalies knygos įstaigas⁵⁶, kitų publikacijų stokojama.

Plečiant šaltinių bazę, bet nesitikint aprėpti visos Lietuvos ir užsienio spaudos, pažymėtina, kad vien Žemaitijos regiono periodinė spauda yra pakankamai gausi. Jos lietuviškoji dalis iki 1940 m. sudaro daugiau kaip 420

⁵⁵ PAPAURĖLYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 270–286.

⁵⁶ PAPAURĖLYTĖ, Arida. Cenzūros draudžiamų platinti knygų sąrašai tarpukario Lietuvoje. *Knygotyra*, 2003, t. 40, p. 337–345.

laikraščių pavadinimų, iš kurių didžioji dalis buvo spausdinta dauginamaisiais prietaisais (hektografu, šapirografu ir rotatoriumi)⁵⁷. Tik mažuma laikraščių (apie 135 pavadinimų) spausdinti spaustuvėse, tad pastarieji buvo masiniai. Periodinėje spaudoje gausiai aptinkama knygų reklamos, leidinių vertinamosios medžiagos, bibliotekų, knygų leidybos ir gamybos istorijos duomenų.

Atsiminimai – nepagrindinis tyrimo šaltinis. Teminių atsiminimų rinkinių, kuriuose figūruotų su Žemaitijos regiono knygos kultūra susiję asmenys, turima negausiai. Tyrime daugiau naudotasi publikuotais (ir nepublikuotais) visuomenininko Pelikso Bugailišio⁵⁸, knygininko ir leidėjo Liudviko Jakavičiaus⁵⁹, spaustuvininko Jono Šliūpo⁶⁰, komunistų Dominyko Budino⁶¹ ir Mečislovo Gedvilo⁶² ir kt. amžininkų atsiminimais. Vertingus senųjų Šiaulių spaustuvininkų atsiminimus surinko Šiaulių „Aušros“ muziejinkai, jie saugomi šio muziejaus rankraštyne. Šiuo metu jie muziejuje nerandami, bet 1969 m. Algirdo Vaserio apgintame diplominiame darbe „Šiaulių spaustuvės“ minėtų atsiminimų medžiaga⁶³ naudota kaip pagrindinis tyrimo šaltinis, dažnai neatskiriant autoriaus minčių nuo pasakotojų žodžių. Esant šiems praradimams, A. Vaserio darbas lieka vienintelis minėtų atsiminimų sąlyginis nuorašas. Memuaristinė literatūra dažnai gelbsti, kai patikimų archyvinių duomenų nėra gausu, bet įvykius atsimena jų dalyviai, todėl, nepaisant istorijos iškraipymų, atsiminimai tarnauja kaip vertingi šaltiniai. Dalis tyrimui reikalingos medžiagos buvo sukaupta 2011–2012 m. autoriui dalyvaujant ekspedicijose Raseiniuose, Rietave ir Skuode. Ekspedicijų metu

⁵⁷ *Lietuviški periodiniai leidiniai, 1823–1940*: kontrolinis sąrašas. [Sudarytojai: I. Meškinytė ... et al.; atsakingoji redaktorė Z. Jackūnienė]. Vilnius, 1993. VI, 1099, [3] p.

⁵⁸ BUGAILIŠKIS, Peliksas. *Gyvenimo vieškeliais*: medžiaga istorijai. Sudarytojas ir atsakingasis redaktorius V. B. Pšibilskis. Šiauliai, 1994. 536 p.; BUGAILIŠKIS, Peliksas. *Tėvynės dirvonų arimuose*. [Vilnius], [1957–1963]. LLTIB rankraštynas, f. 11-137. 192 lap.

⁵⁹ JAKAVIČIUS, Liudvikas. *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų*: 20 m. Lietuvos nepriklausomybės sukakties minėjimo proga 1918–1938. Šiauliai, 1939, p. 311–312.

⁶⁰ *Aušrininkas Jonas Šliūpas*: medžiaga jo biografijai ir Lietuvos kultūros istorijai. Redagavo J. V. Girdvainis; atsiminimus parašė: J. Šliūpas, J. O. Širvydas ir V. K. Račkauskas-Karolis Vairas. Kaunas, 1934, p. 86–90.

⁶¹ BUDINAS, Dominykas. *Vėtros Žemaičiuose*: atsiminimai. Vilnius, 1959. 268 p.

⁶² GEDVILAS, Mečislovas. *Lemiamas posūkis, 1940–1945 metai*. Vilnius, 1975. 388, [2] p.

⁶³ VASERIS, Algirdas. *Šiaulių spaustuvės*. Diplominis darbas. Vilniaus universitetas. Šiauliai [i. e. Vilnius], 1969. VUB RS, f. 85-140. 82 lap.

fiksuoti išlikę spaudos ir leidybos įmonių pastatai, rinkti senųjų miestiečių atsiminimai.

Tyrimui pasitelkta šaltinių bazė turi esminių privalumų ir neesminių trūkumų. Vien publikuoti šaltiniai – knygos, periodinė spauda ir atsiminimai – negali patikimai atskleisti visų tiriamų knygos kultūros reiškinių. Spaudos produkcija buvo cenzūruojama, atsiminimai stokoja objektyvumo, todėl daugeliu atveju be archyvinių dokumentų, pasižyminčių sistemingumu ir unikalumu, nebūtų galima patikimai rekonstruoti XX a. pirmosios pusės knygos kultūros situacijos. Archyviniai šaltiniai kitų tyrėjų mažai eksploatuoti, todėl daugeliu atveju buvo galima naujai interpretuoti ir koreguoti istoriografijoje įsitvirtinusių teiginių. Siekiant objektyvumo, visų grupių šaltinius teko gretinti, juos kritiškai vertinti ir tikslinti pateikiamus duomenis. Apskritai kiekvienu disertacijos klausimu dar būtų galima turtinti šaltinių bazę: tai nenutrūkstamas procesas, bet įvertinus surinktos faktografinės medžiagos apimtį ir kokybę, jos pakako sprendžiant disertacijoje iškeltą problemą.

TYRIMO OBJEKTAS – regioninė knyga kaip integralus Žemaitijos regioninės ir lietuvių nacionalinės knygos kultūros reiškinys. Objekto turinį sudaro: 1) knygos funkcionavimo sąlygos regione, 2) leidybos organizavimas ir materialinė poligrafijos bazė ir 3) regiono knygų leidybos visetas.

Chronologinės ribos. Tyrimas apima 1905–1944 m. laikotarpį – svarbų lietuvių nacionalinės knygos kultūros atsiradimo ir raidos etapą. Pirmoji data siejama su 1905 m. revoliucijos sukeltais kokybiniais leidybos verslo ir poligrafijos pramonės pasikeitimais Rusijoje⁶⁴ ir etninės Lietuvos atžvilgiu Rusijos valdžios vykdytos politikos permainomis (1904 m. lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimas, 1906 m. Spaudos įstatymo pakeitimas, 1907 m. kitatikių teisių sulyginimas). Paskutinė data siejama su Sovietų Sąjungos reokupacija, kurios metu buvo suardytas raštijos kūrėjų ir knygos veikėjų kontingentas (piliečių pasitraukimas į Vakarų, trėmimai,

⁶⁴ STEINBERG, Mark D. *Moral Communities: the Culture of Class Relations in the Russian Printing Industry, 1867–1907*. Berkeley, 1992, p. 212–220.

žudynės, partizaninis karas), taip pat institucionalizuota leidyba ir apribota regioninės kultūros plėtra.

Geografinė apibrėžtis. Tyrimo objektas preliminariai išsitenka istoriškai kintančiame Žemaitijos regione, kuris iki Pirmojo pasaulinio karo apėmė Raseinių, Telšių ir Šiaulių apskritis bei Palangos valsčiaus teritoriją. Remiamasi kompleksine kultūrinių regionų samprata, jo teritorinė apibrėžtis dar tikslintina.

Etnosocialinė apibrėžtis. Tiriama regioninė bendruomenė: žemaičių subetnosas, Žemaitijos lenkai, rusai, vokiečiai ir kitos integralios tautinės mažumos, neišsaugojusios savo knygos kultūros. Atsiribojama nuo žydu bendruomenės, kurios atstovai buvo įgavę regioninės tapatybės bruožų⁶⁵, bet taip pat jie buvo išlaikę savo knygos kultūrą, paremtą hebrajišku raštu hebrajų bei jidiš kalbomis.

Knygos nagrinėjimo pagrindu darbe paimta *regioninės knygos* samprata, todėl dėmesys skiriamas visai (išskyrus žydiškai) spaudos produkcijai, sukurtai Žemaitijos regione 1905–1944 m. Darbe taip pat *atsiribojama* nuo 1) radijo, kino, iš dalies ir periodinės spaudos bei kt. masinio informavimo priemonių analizės, neieškant jų tarpusavio sąsajų su regiono bendruomenės informaciniais ir estetiniais poreikiais; nuo 2) detalios regioninės knygos kultūros recepcijos analizės, kaip peržengiančios tiriamo objekto pažinimo ribas.

TYRIMO TIKSLAS IR UŽDAVINIAI. Disertaciniu darbu siekiama konceptualizuoti regioninės knygos kultūros tyrimo prieigą ir ja remiantis nustatyti 1905–1944 m. Žemaitijos knygos kultūros regioniškumą ir integralumą besikuriančioje nacionalinėje lietuvių knygos kultūroje nubrėžiant visuomeninių sąsajų svarbą, išryškinant regioninės knygos funkcijas bei poveikį to meto regiono bendruomenės intelektualiams ir estetiniams poreikiams. *Uždaviniai:* 1) nustatyti Žemaitijos regiono teritorinę erdvę ir ištirti regiono bendruomenės kultūrinius ir informacinius poreikius, galėjusius turėti

⁶⁵ LEMPERTAS, Izraelis. Kalbininkas, žodynininkas Chackelis Lemchenas. *Papilė*. [Sudarytoja Vida Girininkienė ir kt.]. Vilnius, 2006, d. 2–3, p. 387.

įtakos bendrai regiono knygos kultūros būklei; 2) rekonstruoti regiono leidybos ir spaudos gamybos materialinę bazę; 3) ištirti Žemaitijos knygos architektoniką; 4) išanalizuoti Žemaitijos knygos autorių kontingentą ir 5) ištirti viseto sanklodą ją siejant su regionalizmo procesais ir integracine Rusijos, Vokietijos ir Lietuvos valstybių vykdyta etninių skirtumų šalinimo strategija.

TERMINIJOS PROBLEMA. Regioninės knygos kultūros tyrimas iškelia pamatinę terminijos problemą. Lietuvoje ilgą laiką niekas nuosekliai netyrė *knygos kultūros* teorijos ir jos sąvokų reikšmės. Todėl nacionalinėje knygotyros terminijoje sąvoka *knygos kultūra* buvo įgavusi privatumo prasmę, t. y. vos ne kiekvienas autorius ją apibrėždavo iš naujo ir vartojo vis kitomis prasmėmis. Tokiu atveju darėsi neįmanoma dalytis kiekviena nuomone ir ją adekvačiai remtis⁶⁶. Skirtingai nuo *knygos kultūros* sąvoką vartojančių anglų, lenkų, lietuvių, vokiečių ir kt. nacionalinių knygotyros mokyklų atstovų, rusų knygotyros terminologija šį etapą išgyveno anksčiau ir iš dalies šią problemą išsprendė. Jie, remdamiesi mokslo logikoje paplitusiu sisteminiu sąvokų sudarymo principu, suformavo dvilypę hierarchinę sistemą *knygos kultūrą* padalydami į 1) *knyginę kultūrą* ir 2) *knygos kultūrą*. *Knyginė kultūra* suvokiama kaip visuminė knygos kultūros reiškinių abstrakcija (*knygos pasaulis*), kuri yra tiriama taikant tam tikrus knygotyros keliu sudarytus modelius. Antroji sąvoka – *knygos kultūra* – suvokiama kaip sudėtinė *knyginės kultūros* dalis, grindžiant mintį, kad jos analizės turinys yra nukreiptas į konkrečių *knygų* tyrimą⁶⁷. Lietuvoje, nors ilgainiui iš principo ir buvo pritarta šių sąvokų reikšmėms ir jų skirstymui, nepriėjo *knyginės kultūros* terminas, todėl *knygos kultūra* įgavo plačiąją ir siaurąją reikšmes. Darbe vartojamos tiek plačioji, tiek siauroji reikšmės, bet jų proporcijos dėl objekto pobūdžio (t. y. *regioninės knygos*) yra kur kas labiau nukreiptos į siaurąją šios sąvokos

⁶⁶ Šią Lietuvos tyrėjus kamuojančią problemą yra pastebėjęs filosofas A. Sverdiolas, siūlydamas nuolat kritikuoti ir gryninti vartojamą teorinę kalbą. Žr.: SVERDIOLAS, Arūnas. *Apie pamėklinę būtį*. Vilnius, 2006, p. 14.

⁶⁷ ВАСИЛЬЕВ, Владимир. История книжной культуры как научное направление отечественной истории и книговедения. *Книга: исследования и материалы*, 2004, сб. 82, с. 22.

reikšmę. Siekiant aiškumo, problemiškosiose teksto vietose turint omenyje plačiąją *knygos kultūros* reikšmę skliausteliuose bus įrašyta *knyginė*, pvz., *knygos (knyginė) kultūra*.

Darbe vartojamos kitos esminės sąvokos ir terminai (pateikta židiniui principu sąrašė „Esminės sąvokos ir terminai“) yra suvokiamos atsižvelgiant į disertacijos problematiką, tyrimo metu gautus rezultatus ir knygotyros, komunikacijos ir informacijos, humanitarinių ir socialinių mokslų kontekstą. Sąvokų ir terminų apibrėžtys suderintos su Lietuvių kalbos instituto Terminologijos centru.

METODOLOGIJA. Surinktos medžiagos esminis metodologinis vertinimo principas – *istorizmas*. Praeities knygos istorijos įvykiai vertinami to meto politiniame ir kultūriniame kontekste. Tyrimo proceso metodologinį pagrindą sudaro bendrųjų ir specialiųjų (bibliografijos, etnologijos, geografijos, istorijos, knygotyros ir literatūrologijos) mokslinių pažinimo metodų visuma. Bendrieji metodai (analitinis, aprašomasis, sisteminis ir struktūralistinis) leido logiškai ir apibendrinančiai išdėstyti sukauptą medžiagą. *Sisteminis* metodas, paremtas sisteminiiais mokslo principais, pasitelkiamas sprendžiant sudėtingas tarpdisciplininio pobūdžio problemas, sudarė sąlygas pažinti regioninės knygos kultūrą kaip sudėtinę regiono informacinės sistemos dalį⁶⁸. *Struktūralistinio* metodo privalumas yra didelių informacijos kiekių apdorojimo galimybė ir sisteminis reiškinių suvokimas išryškinant ne jų sudedamąsias dalis, bet tarpusavio ryšius⁶⁹. Knygos kultūros istorijos tyrimai, esantys knygotyros, literatūrologijos ir istorijos mokslų sankirtoje, pirmiausia remiasi jų metodologine baze⁷⁰. *Bibliografiniu* metodu, kaip tam tikros rūšies informacijos gavimo įrankiu⁷¹, iš įvairių bibliografinių priemonių surinkta ir apdorota

⁶⁸ SKARŽAUSKIENĖ, Aelita. *Sisteminis mąstymas kaip kompetencija lyderystės paradigmoje*. Daktaro disertacija. ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas. Kaunas, 2008. LNB RKRS, f. 132-4632, lap. 23–26; TIDIKIS, Rimantas. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius, 2003, p. 437–440.

⁶⁹ GUMAUSKAITĖ, Vida. Struktūralistinio metodo galimybės ir ribos. *Athena*, 2006, nr. 1, p. 113.

⁷⁰ HOWSAM, Leslie. Senos knygos ir naujos istorijos. *Op. cit.*, p. 12.

⁷¹ JANONIS, Osvaldas. Bibliografinis metodas: statusas, refleksijos lygmuo ir korektiško taikymo problema. *Informacijos mokslai*, 2002, t. 20, p. 36.

pirminių šaltinių medžiaga – sudarytas 1905–1944 m. Žemaitijos knygų sąrašas. *Bibliografinis statistinis* metodas, paremtas bibliogramų klasifikavimu pagal atskirus elementus (leidėją, skelbimo vietą, skelbimo metus ir kt.), leido apdoroti sukauptą bibliografinę medžiagą ir nustatyti leidybos bei gamybos raidos dėsningumus, dinamiką ir kitus kiekybinės charakteristikos rodiklius. Spaudos statistikoje sąvoka *knygų skaičius* reiškia leidinius, poligrafiškai apipavidalintus atskiru vienetu, bet ne pagal jų pavadinimus. *Bibliografinio metodo* atmaina – *analitinis teminis* metodas – padėjo nustatyti teminę viseto sudėtį ir įvairovę⁷². Remiantis Julijos Čepytės daugiaaspekte bibliografinių išteklių klasifikacija, *bibliografinis tipologinis* metodas taikytas siekiant išaiškinti leidinių tikslinę paskirtį ir tipų proporcijas⁷³. Olego Koršunovo bibliografinių išteklių klasifikacijos privalumai pasitelkti analizuojant visetą autorinės priklausomybės ir kalbos požymiais⁷⁴. Ši analizė leidžia praplėsti ir papildyti *analitinio teminio* metodo rezultatų validumą nustatant Žemaitijos knygos viseto sandarą. Darbe taip pat taikyti specialieji knygotyros metodai: *de visu*, *knygotyrisinis funkcinis* ir *tipografinis (poligrafinis)*. Sudarius Žemaitijos knygos sąrašą, tik *de visu* metodu tyrėjas galėjo susipažinti su išlikusiais leidiniais, juos aprašyti (patikslinti žinomas bibliogramas) ir išanalizuoti pasitelkdamas kitus specialiuosius knygotyros metodus. *Knygotyrisinis funkcinis* metodas leido įvertinti socialinį knygos vaidmenį – jos paskirtį ir funkcionavimą visuomenėje (siauriau – regiono bendruomenėje). Poligrafinėms knygos ypatybėms (formatui, apimčiai, meniniam apipavidalinimui, iliustracijų atlikimo technikai ir kt.) nustatyti taikytas *tipografinis (poligrafinis)* metodas. Pažymėtina, kad leidinių meninė ir poligrafinė išvaizda tiriama knygotyriiniu aspektu kaip atskirų knygos elementų kompozicijos ir dizaino visuma, atsiribojant nuo knygos iliustracijų meninio įvertinimo (tai menotyros

⁷² SKALSKA-ZLAT, Marta. Bibliographic Method, its Modern Variant and Applications. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 84–95; JANONIS, Osvaldas. Bibliografinis metodas: statusas, refleksijos lygmuo ir korektiško taikymo problema. *Informacijos mokslai*, 2002, t. 20, p. 36.

⁷³ ČEPYTĖ, Julija. *Bibliografinių priemonių klasifikavimas (metodiniai nurodymai)*. Vilnius, 1983, p. 55, 81–82; JANONIS, Osvaldas. *Bibliografijos teorija: mokomoji knyga*. Vilnius, 2009, p. 82.

⁷⁴ ČEPYTĖ, Julija. *Bibliografinių priemonių klasifikavimas (metodiniai nurodymai)*. *Op. cit.*, p. 55, 89–90.

uždavinys). Siekiant išsiaiškinti sociokultūrinių reiškinių dėsningumus, priežasties-pasekmės ryšius, naudotasi *istoriniu-genetiniu* metodu. Tyrimo pažinimo konstrukcija susidarė einant nuo vienetinių atvejų prie tendencijų ir būdingų požymių, kurie leistų istoriškai išskirti analizuojamus knygos kultūros reiškinius. *Dalinis prozopografinis* tyrimų metodas pasitelktas nustatyti Lietuvos ir lietuvių autorių įtaką formuojant regioninės knygos visetą. Regiono teritorinei apibrėžčiai nustatyti naudotas specialus geografijos metodas – *arealinis*. Teritorinė apibrėžtis paremta kultūros komponentų sutapimais, leidžiančiais iš bendro šalies kultūros viseto išskirti regionus, nubrėžiant regioninės kultūros erdves⁷⁵. Žemaitijos regiono erdvės nustatymas yra viso tyrimo pamatas ir kitų metodų (pvz., *bibliografinio, de visu*) taikymo sąlyga. Pasirinktų metodų įvairovė leido geriau suvokti ir įvertinti sudėtingus XX a. pirmosios pusės knygos kultūros procesus, lėmusius Žemaitijos knygų radimąsi bei plėtrą ir formavusius savitą leidinių visetą.

GINAMIEJI TEIGINIAI

1. Jei regionalizmas reiškiasi daugeliu kultūros formų, tarp jų ir dokumentine, tai ir regioninės knygos kultūra gali įgauti specifinį turinį ir formą.
2. Jei regioninės knygos kultūros atvirumas yra susietas su šalių regionalizmo prigimtimi, tai esant palankioms sąlygoms regiono bendruomenė siekia savo dvasiniais pasiekimais praturtinti nacionalinę knygos kultūrą.
3. Jei valstybė siekia glaudžios etnokultūrinių grupių integracijos ar jų asimiliacijos, tai regiono bendruomenė siekia gaivinti ar atkurti savo raštiją ir taip sudaryti sąlygas etninei knygai iš naujo atgimti.

TYRIMO NAUJUMAS. Novosibirsko regioninės knygotyros mokyklos pradininkas prof. S. Pajčadzė, apibendrinamas regioninių tyrimų brandą, yra teisingai pastebėjęs: *nevalia kalbėti vien tik apie faktografiją, reikia daugiau*

⁷⁵ RAGAUSKAITĖ, Alma. Kompleksinė kultūrinio regiono samprata. *Tautosakos darbai*, 2012, t. 43, p. 110–112.

*mąstyti apie regioninės knygos filosofiją*⁷⁶. Šiuo metu pasiekta regioninių tyrimų branda nebetenkina formalizuoto regiono knygos (*knyginės*) kultūros pažinimo, todėl vien regiono bibliotekų, knygų platinimo, skaitymo, leidybos verslo, poligrafijos bazė ir kt. su tuo susijusių reiškinių analizė nebėra savitiksliis tyrimų motyvas⁷⁷. Mokslo logika diktuoja bendruosius regioninių tyrimų orientyrus, juos siejant su teoriniu tyrimo pagrindu – *regionalizmu*. Tai – *mokslinių ir praktinių interesų laukas kokiems nors [valstybėje ir regione vykstantiems] procesams ir reiškiniams giliau pažinti, taip pat juos atitinkamai skatinti, formuoti bei skleisti (paryškinta – T. P.)*⁷⁸. Šis tyrimų požiūris turėtų atskleisti regioninės knygos kultūros funkcionalumą, ją suvokiant ne kaip rudimentą, bet kaip regiono bendruomenės socialiai motyvuotos veiklos rezultata⁷⁹. Pasak Lenkijos knygotyriminko K. Migońio⁸⁰ ir Rusijos knygos kultūros teoretikų, kurie yra institucionalizavę savo pažiūras prie Rusijos mokslų akademijos 2001 m. įkurdami Knygos kultūros istorijos tyrimų centrą⁸¹, praeities knygos kultūros tyrimai peržengia tradicinę knygos istorijos sampratą, o regioninis jų pobūdis suteikia specifiškumo, todėl juos galima vadinti *regioniniais knygos kultūros istorijos tyrimais*⁸², o specialiąją discipliną – *knygotyrine regionalistika*⁸³. Iš to kyla ir naujų teorinių sprendimų paieškos būtinybė, į kurią šiame darbe ir siekiama atsižvelgti. Taigi disertacijos

⁷⁶ ПАЙЧАДЗЕ, Сергей. О некоторых книговедческих исследованиях за Уралом. Из *Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: научно-практический и теоретический сборник*. Выпуск 5 / МААН. Киев, 2007, с. 325.

⁷⁷ K. Migońis šį tyrimo kelią laiko programiniu, vienu iš dabarties knygotyros uždavinių. S. Pajčadzės patirtis liudija, kad net tyrėjų kolektyvai negali pasiekti išbaigto tiriamojo objekto pažinimo, nes pernelyg platus ir permanentiškai atsinaujinantis knygos (*knyginės*) kultūros laukas yra neišsemiamas. Todėl jis ir siūlė daugiau atsižvelgti į regioninės knygos filosofiją, t. y. galimai pereiti nuo abstraktaus (neišbaigiamo) pažinimo prie kokybiškai naujo esminio knygos kultūros būties raiškos regioninėje kultūroje suvokimo. Žr.: МИГАНЬ, Кшыштаф. Региональное книговедение. *Op. cit.*, с. 18–19.

⁷⁸ ČAPLIKAS, Vygas. *Lietuvos ir Europos Sąjungos regioninė politika*. Kaunas; Vilnius, 2006, p. 12–13.

⁷⁹ Regionų savitumui išskirti svarbus kokybinis matmuo, kurio esmę sudaro ne visi regione vykstantys kultūros reiškiniai, o tik tiek, kurie yra įgiję regioninį pobūdį ir yra būdingi tik tam konkrečiam regionui. Žr.: *Ten pat*, p. 12.

⁸⁰ MIGOŃ, Krzysztof. Kazimiera Maleczyńska – historyk kultury książki. *Roczniki bibliotecznie*, 2005, t. 49, s. 5–28.

⁸¹ *Научный центр исследований истории книжной культуры в 2004 году*. Москва, 2005, с. 5.

⁸² ШАБАЛИНА, Мария. *Книговедение*. *Op. cit.*, с. 25.

⁸³ МИГАНЬ, Кшыштаф. Региональное книговедение. *Op. cit.*, с. 15, 20.

naujumą apsprendžia: 1) regioninės knygos kultūros koncepto suformulavimas, paremtas vakarietiškomis regionalizmo tradicijomis ir sisteminiu požiūriu į knygos kultūrą ir kultūrą principais; 2) Žemaitijos kaip subetninio Didžiosios Lietuvos regiono knygos kultūros tyrimai atveria naujas regioninės kultūros pažinimo galimybes, kurios gali turėti įtakos naujai regioninių knygotyros darbų kryptims; 3) faktografinis sukauptos medžiagos naujumas ir jos įvedimas į Lietuvos knygos kultūros tyrimų istoriografiją yra laikomas dar vienu šio darbo privalumu.

DISERTACIJOS STRUKTŪRA

Disertacijos struktūra buvo sumodeliuota taikant sisteminę knygos kultūros tyrimo paradigmą. Darbas, neskaitant įvado, išvadų, šaltinių ir literatūros sąrašo bei priedų, sudarytas iš trijų dalių. Visos dalys turi po du skyrius. Pirmosios dalies pirmajame skyriuje sprendžiama regioninės knygos kultūros teorinė problema: apibrėžiamas regionas ir regioninė kultūra, išgryninama regioninės knygos kultūros samprata. Antrajame – taikant kompleksinę regiono sampratą apibrėžiama XX a. pirmosios pusės Žemaitijos regiono teritorinė erdvė, nustatomos bendrakultūrinės integracijos sąlygos ir išryškinamas žemaičių regionalistinis kultūrinis sąjūdis. Antrosios dalies pirmajame skyriuje įvertinama regiono leidybos organizacija, išryškinant leidybos dinamiką, centralizaciją, leidėjų sudėtį ir kontrolę bei iškeliant leidybinės kultūros prioritetus. Antrajame – detaliam nagrinėjamas regiono poligrafijos įmonių tinklo susiformavimas ir funkcionalumas, pagrindinių spaustuvių sudėtis, veiklos apimtys ir tikslai, taip pat analizuojama knygrišystė, kaip spaudos pramonės ir amatininkystės dalis. Trečiosios dalies pirmajame skyriuje analizuojamas knygų visetas pagal autorių teritorinę kilmę taip pat atliekant prozopografinę analizę gilinant Lietuvos ir lietuvių autorių kontingento sudėties link. Antrajame skyriuje tęsiama viseto sandaros analizė susitelkiant į kalbinės, teminės ir tipologinės struktūros raidą.

DISERTACIJOS APROBACIJA

Disertacijos aprobacija susideda iš 6 mokslinių straipsnių, tiesiogiai skirtų disertacijos temai, ir 5 straipsnių, iš dalies liečiančių disertacijos temą, bei 2 mokslinių konferencijų sąrašo, pagrįsto publikuota moksline produkcija ir dalyvavimu renginiuose. Moksliniais straipsniais buvo siekiama išgryninti regioninės knygos kultūros tyrimų problemą, nustatyti galimus teorinius ir metodologinius jos sprendimus. Gilinant analizę tirti žymesni regioninės leidybos istorijos įvykiai, nubrėžti kontekstiniai regioninės kultūros ir leidybos ryšiai. Diachroninei reiškinių analizei pasitelkus už chronologinių ir dalykinių disertacijos rėmų išeinančių problemų analizę atsivėrė reikalingas teorinis ir istorinis kontekstas. Mokslo bendruomenei vykdomų tyrimų teorinės užvalgos ir sprendimai pristatyti tarptautinėse ir nacionalinėse konferencijose.

Recenzuojamuose mokslo leidiniuose išspausdinti straipsniai:

1. Leidybinė „Šaltinio“ draugija. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 46–56.
2. Regioninės knygos samprata ir apibrėžtis (Žemaitijos knygos pavyzdžiu). *Knygotyra*, 2009, t. 53, p. 85–111.
3. Endriejavo valstietiškoji knygos kultūra: XIX a. vidurys–1944 metai. *Lietuvos lokaliniai tyrimai* [elektroninis žurnalas], [2010], [nr. 20]. 28 p. Prieiga per internetą:
<http://www.llt.lt/pdf/endriejavas/endriejavas_knyga.pdf>
4. Vaclovo Biržiškos žemaitiškosios knygos koncepcija. *Knygotyra*, 2010, t. 55, p. 126–139.
5. Žemaitijos regioninė knyga ir žemaičių tapatybė XX a. I pusėje. *Tautosakos darbai*, 2012, t. 43, p. 85–108.
6. Regioniniai knygos kultūros tyrimai Lietuvoje. *Knygotyra*, 2013, t. 60, p. 125–147.

Recenzuojamuose mokslo leidiniuose išspausdinti straipsniai, iš dalies liečiantys disertacijos temą:

1. Dabarties žemaitiškoji knyga. Iš *Žemaičių kultūros savastys*. T. 1, Nuo Vilniaus kalnų prie Baublio slenksčio. Vilnius, 2012, p. 17–34.
2. Lauryno Ivinskio *metskaitliai* Žemaičiuose: regioninės knygos kultūros aspektas. Iš *Priešaušrio mokslas, kultūra ir švietimas*: [straipsnių rinkinys. Sudarė Albina Auksoriūtė]. Vilnius, 2012, p. 67–136.
3. Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos direktoriaus Vaclovo Biržiškos senųjų spaudinių paieškos Žemaitijoje. *Knygotyra*, 2012, t. 58, p. 61–79.
4. Viešnių Biržiškos Žemaičių knygos kultūroje. Iš *Viešniai: istorija ir kultūra*. Vilnius, 2013, p. 687–715.
5. Spaudos gyvenimo stebėseną ir kontrolę Antano Smetonos autoritarinio režimo metais: [šaltinio publikacija]. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 325–344.

Skaityti pranešimai disertacijos tema mokslinėse tarptautinėse ir nacionalinėse konferencijose:

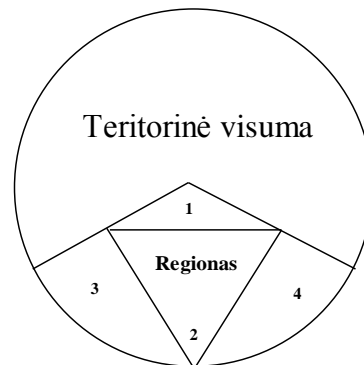
1. „Žemaitijos regioninė knyga ir žemaičių tapatybė XX a. I pusėje“. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Mokslinė nacionalinė konferencija: *Regioniškumas praeities ir dabarties folkloro kontekstuose*. 2011 m. spalio 20–21 d., Vilnius.
2. „Regioninės knygos kultūros tyrimai Lietuvoje“. Knygotyros ir dokumentotyros institutas. Tarptautinė mokslinė konferencija: *Mokslo kūrėjai (knygotyra, kodikologija, dokumentotyra, mediotyra)*. 2012 m. rugsėjo 27–28 d., Vilnius.

I DALIS. ŽEMAITIJOS REGIONINĖS KNYGOS FUNKCIONAVIMO KONTEKSTAS XX A. PIRMOJOJE PUSĖJE

1. Regioninės knygos integralumas regioninėje kultūroje

1.1. Regionas ir regioninė kultūra (tapatybės metmenys)

1.1.1. *Regionų sampratos ir jų nustatymo problemos.* Regiono sampratos evoliucija siekia Antiką, todėl šiuo metu regiono sąvoka nusakomi įvairūs regionai turinio (ekonominiai, gamtiniai, kariniai, kultūriniai, politiniai, statistiniai ir kt.)⁸⁴, apimties (*mikro, mezo, makro* ir *mega*) ir prigimties (natūralūs, neformalūs ir suformuoti) požiūriu⁸⁵. Klasikinė prasme regionas suvokiamas kaip stambi teritorinės visumos dalis, susieta visumos ir dalies santykiais. Regionas savaime yra tarpinis vienetas tarp visumos ir smulkesnių regiono teritorinių (lokalinių) dalių (žr. 1 schema). Regiono erdvę apsprendžia teritorinės visumos dydis ir jos išskirties kriterijai, kuriais remiantis yra atliekamas regionavimas⁸⁶. Skirtingi mokslai ir skirtingos tyrimų tradicijos regionus apibrėžia nevienareikšmiškai ir gana skirtingai, bet, pasak prof. Anssi Paasi ir prof. Johano Tomaney, humanitarinių ir socialinių mokslų kontekste regionas yra politinė ir kultūrinė kategorija, todėl jų apibrėžtyje išskiriamos dvi esminės teorinės prieigos: 1) politinė-ekonominė (arba *iš viršaus*) ir 2) kultūrinė-istorinė (arba *iš apačios*). Šalies lygmenyje politinės-ekonominės teorijos šalininkų darbuose regionas dažnai suvokiamas kaip funkcionalus

1-4 regiono mažosios (mikro) dalys
1 schema. Bendroji regiono samprata, pateikta
V. Čapliko

⁸⁴ TOMANEY, Johan. Region. Iš *International Encyclopedia of Human Geography*. Amsterdam, 2009, vol. 9, p. 136.

⁸⁵ ROTH, Klaus. What's in a Region Southeast European Regions Between Globalization, EU-Integration and Marginalization. Iš *Region, Regional Identity and Regionalism in Southeast Europe*. Berlin, 2008, t. 1, p. 18–20, 22–23.

⁸⁶ ČAPLIKAS, Vyngandas. *Lietuvos ir Europos Sąjungos regioninė politika*. Op. cit., p. 18.

administraciškai apibrėžtas vienetas⁸⁷. Jo atsiradimas apspręstas pačios valstybės prigimties, kurios vienas iš komponentų yra ir regionalizmas⁸⁸. Jis sukuria prielaidas, dėl kurių valstybėje ilgainiui susiformuoja kelių lygių teritorinė administracinė sistema. Sudėtingiau ekonominius regionus atpažinti tuo atveju, jei valstybė nėra išsakiusi savo pozicijos dėl jų prigimties, bet kitu atveju politinės-ekonominės teorijos šalininkams, įvertinant regionų ekonominius ir socialinius rodiklius, dažnai pakanka vien oficialios valstybės pozicijos⁸⁹. Šis požiūris į regionus remiasi valstybės galia, todėl dažnai tokie regionai yra suvokiami kaip apspręsti *iš viršaus*. Istorinių regionų rekonstrukcijoje, kurios kartais sprendžia kultūrologijos problemas, politinės-ekonominės teorijos šalininkai dažnai neįvertina ekonominių ir kultūrinių regionų prigimties skirtumų. Mokslo logika reikalautų aiškumo: jei sprendžiama kultūrologinė problema, tai politinė-ekonominė regionų samprata yra tik pagalbinė. Neteisingai suvokus regioną ir netinkamai apibrėžus jo erdvę, taip pat nepagrįstai suplanavus tyrimo turinį, toks tyrimas pažeidžia planinį principą ir tampa menkaverčiu⁹⁰.

Kultūrologinė prieiga susikoncentruoja į regiono gyventojų kultūros atpažinimą, kuris yra pagrindinis regiono teritorinės erdvės išskyrimo motyvas. Pasaulio kultūros įvairovė leidžia pasirinkti daugelį kultūrinių regionų atpažinimo kriterijų, todėl vien regiono gyventojų konfesinė priklausomybė kartais leidžia šalyje išskirti keletą regionų. Religijotyros atstovams to ir pakaktų, bet, sprendžiant daugianares problemas, vis labiau atsižvelgiama į

⁸⁷ PAASI, Anssi. Region and Place: Regional Identity in Question. *Progress in Human Geography*, 2003, vol. 27, issue 4, p. 479; TOMANEY, Johan. Region. *Op. cit.*, p. 154.

⁸⁸ KAVALIAUSKAS, Paulius. Lietuvos Respublikos teritorinės sandaros tobulinimas įvertinant istorinius ir etnokultūrinius veiksnius. Iš *Lietuvos regioninė politika ir teritorinės sandaros tobulinimas*: konferencijos „Lietuvos Respublikos teritorinės sandaros tobulinimo problema“, įvykusios 2004 m. balandžio 14 d., medžiaga. Vilnius, 2004, p. 21.

⁸⁹ Pvz., Lietuvoje depresiniais ir probleminiais regionais yra laikomos savivaldybės, o ne aukštesnio lygmens teritoriniai administraciniai vienetai – apskritys. Žr.: ANDRIUŠAITIENĖ, Daiva. *Depresinių šalių regionų darbo rinkos plėtra*. Vilnius, 2008, p. 11–14.

⁹⁰ Pvz., pagrįstų abejonių kelia Larisos Dovnar siūlymas regioninius knygos kultūros tyrimus sieti ne vien tik su kultūrine-istorine, bet ir su politine-ekonomine regionų apibrėžtimi savaime knygos kultūros pažinties problemą lygiagrečiai ir savarankiškai perkeliant nuo regiono bendruomenės, prie teisiškai įtvirtintos ir ekonomiškai-politiškai pagrįstos regiono teritorijos. Žr.: ДОЎНАР, Ларыса. Рэгіянальныя даследаванні гісторыя кнігі ў Беларусі. *Op. cit.*, c. 68.

etnokultūrinę įvairovę, tiek valstybiniu, tiek tarpvalstybiniu lygmeniu. Į šią problemą iš etnokultūros pozicijų giliau žvelgęs vokiečių teoretikas Nielsas Langė siūlo įvertinti tris pagrindines etnokultūrinių regionų atsiradimo sąlygas: 1) ekonomiką, 2) istoriją ir 3) kultūrą. Jų ilgalaikėje sąveikoje turėtų susiformuoti teritoriškai lokalizuota homogeninė sistema. Dėl regionų prigimties ji nėra uždara, bet besiplečianti į kitų regionų ekonomines, istorines ir kultūrinės struktūras. Regionai savaime yra ne statiški, o gana dinamiški socialiniai organizmai. Įvertinus N. Langės išskirtus kriterijus ir nustatius regiono erdvę, jis turėtų būti vadinamas subtautiniu arba subnacionaliniu⁹¹. Skirtingos mokslo tradicijos leidžia šią terminiją kiek koreguoti, tad, atsižvelgiant į bendrąją etnologijos teoriją, pagal etninės bendrijos tipą šiuo metu juos reikėtų vadinti: 1) etniniais, 2) subetniniais ir 3) etnografiniais.

Etnokultūriniai regionai dėl savo prigimties nėra pastovūs, todėl regionavimo metodų pasirinkimas apsprendžia regiono teritorinę erdvę. Regionavimo metodologinėje visumoje išskiriamos penkios regionavimo metodų grupės: 1) gamtinio išskirtinumo, 2) arealinių tyrimų, 3) lauko teorijos, 4) hierarchinių struktūrų ir 5) mišrių kombinacijų. Etnokultūriniais regionams išskirti dažniausiai taikomas antrasis – arealinių tyrimų – metodas. Įvardijus tik tam regionui būdingus, dažniausiai ilgaamžius kriterijus sudaroma jų skalė ir ja remiantis brėžiami arealai, kuriuos vėliau lyginant nustatomas regionas. Kriterijų yra gana daug ir jie įvairūs: valdymo bruožai, gamtinės savybės, geologinė sankloda, kalbiniai ypatumai ir kt.⁹², tad kiekvienu atveju reikėtų juos diferencijuoti pagal svarbą ir nustatyti tiek kultūrinių arealų, kiek būtų pasirinkta kriterijų. JAV kultūros geografas XX a. 9-ajame dešimtmetyje pradėjo taikyti kompleksinę kultūrinių regionų nustatymo metodiką, paremtą trijų pagrindinių – 1) funkcinio, 2) formaliojo ir 3) savimonės – tipų išskyrimu, leido susisteminti daugelį arealinių kriterijų grupių⁹³. Kiekvienas iš šių kultūrinių regionų tipų yra tarsi trinaris regionų tipų sutapimų žemėlapis,

⁹¹ ČAPLIKAS, Vygandas. *Lietuvos ir Europos Sąjungos regioninė politika. Op. cit.*, p. 14–15.

⁹² *Ten pat*, p. 18, 20–22.

⁹³ RAGAUSKAITĖ, Alma. Kompleksinė kultūrinio regiono samprata. *Op. cit.*, p. 111.

leidžiantis išskirti kultūrinį regioną. Kultūros geografas įprastai sprendžia tuo metu aktualias problemas, bet pati metodika leidžia rekonstruoti buvusių regionų erdvę, kuri per tam tikrą laiką yra pakitusi.

Funkcinis regionas suvokiamas kaip arealas, organizuotas politinėms, socialinėms, ekonominėms ir kitoms funkcijoms atlikti. Šio tipo regionai dažniausiai turi aiškias ribas, centrinius taškus, kuriuose koordinuojamos ir nukreipiamos funkcijos. Funkcinių regionų pagrindu yra administruojama teritorija, renkamos statistinės žinios, vykdomas ūkinės veiklos planavimas ir kt. Funkcinis regionas yra neatsiejamas valstybės administracinės sandaros evoliucijos rezultatas, todėl ir nesant valstybiniu lygmeniu išskirtos regiono teritorijos, kultūros geografas privalo įvertinti ankstesnes administracines struktūras ir jos ryšių funkcionalumą⁹⁴. Jei regionas turėjo šimtmečius siekiančią tam tikro laipsnio administracinę struktūrą, tai, žinoma, funkciniai ryšiai, net panaikinus jį dar kurį laiką bus itin svarbūs. Lietuvoje funkciniais, administraciškai išskirtais regionais yra buvę Žemaičių seniūnija (vėliau – Kunigaikštystė; 1441–1795 m.) ir Klaipėdos kraštas (1923–1939).

Formalieji regionai suvokiami kaip bendrų kultūrinių ypatybių turinčių individų apgyvendinta teritorija. Ji nustatoma sisteminant etnografų pateikiamus duomenis ir lyginant jų paplitimo arealus. Remiantis formaliais kriterijais, regionuojant kultūrinę erdvę dažnai formaliųjų (arba etnografinių) regionų dydis yra nepastovus ir net ne visada nustatomas, nes visada būtina disponuoti pakankamu kiekiu tiriamo laikmečio etnografinės medžiagos. Nustatydami formalųjį regioną tyrėjai įvertina ne vien siaurai suvokiamus etnografinius regiono gyventojų bruožus, bet ir antropologinius, genetinius, lingvistinius ir kt. požymius: tik jų visuma leidžia patikimai regionuoti erdvę⁹⁵. Formaliųjų regionų skaičius nėra pastovus, mat nuolat kinta jų išskirties kriterijai ir pačios regiono bendruomenės savivoka. Lietuvoje XIX a. buvo suvokiami tik

⁹⁴ *Ten pat*, p. 111.

⁹⁵ *Ten pat*, p. 111.

Žemaitijos ir Lietuvos regionai⁹⁶. XX a. pirmojoje pusėje diferencijuojantis vadinamajam Lietuvos regionui atsirado Aukštaitijos ir Suvalkijos regionai, taip pat buvo prisijungta Mažosios Lietuvos regiono dalis – Klaipėdos kraštas. XX a. antrojoje pusėje ėmė sparčiai nykti Mažosios Lietuvos regionas, bet tuo metu diferencijuojantis Suvalkijos regionui atsiskyrė Dzūkija. Vien šie pavyzdžiai liudija, kad etniniai procesai nėra baigtiniai, todėl formaliųjų regionų dydžiai ir tarpregioninės zonos yra viena iš kebliausių etnografinio pobūdžio regioninių problemų⁹⁷.

Savimonės regionas suvokiamas kaip mentalinis arealas, įsigalėjęs regiono gyventojų savimonėje. Priklausymas regioninei bendruomenei yra individualus, bet visada yra išskiriama tam tikra gyventojų grupė, kuri save suvokia kaip erdvinį vienetą⁹⁸. Regiono bendruomenės savimonė tiesiogiai priklauso nuo jos etninės bendrijos tipo – etnoso, subetnoso ar etnografinės grupės. Etninių regionų savimonės plotas savaime yra susijęs su aiškiai išreikštais savųjų-svetimųjų santykiais, todėl jie dažnai sutampa su formaliais regionais. Mažosios Lietuvos savimonės regionas ilgai sutapo su Prūsijos lietuvių gyvenama teritorija. Tokiais atvejais išskirti savimonės regioną yra gana keblu ir ne visai tikslinga. Giminingoms etnokultūrinėms grupėms XIX–XX a. kuriant nacionalinę kultūrą, dalis etninių bendrijų prarado etnosams būdingus bruožus ir įsiliejo į nacijas. Devaluojant subetninę tapatybę ar skaidantis didesniems savimonės regionams, kuriasi žemesnės brandos etnografinės tapatybės. Regioninė savimonė yra deklaruojama ne vien tik viešai išsakant savo asmeninę poziciją apklausos⁹⁹ ar viešų pasisakymų metu, bet ir kuriant regione tam tikrą simbolių sistemą: heraldiniai simboliai, žymių

⁹⁶ Pvz., Aleksandro Bendiko „Keleivio“ kalendorius 1905–1928 m. su pertraukomis išeidavo į *Žemaičius ir Lietuvą*, o Šiaulių knyginkas ir leidėjas Liudvikas Jakavičius „Lietuvių ūkiškąjį kalendorių“ (1925–1927) buvo pritaikęs *Lietuvai ir Žemaitijai*.

⁹⁷ Šiuo metu šią problemą Lietuvos etnologai sprendžia masinės apklausos metodu. Žr.: ŠAKNYS, Žilvytis. Etnografiniai regionai Lietuvoje: šiuolaikinio jaunimo požiūriu. *Tautosakos darbai*, 2012, t. 43, p. 131–139.

⁹⁸ RAGAUSKAITĖ, Alma. Kompleksinė kultūrinio regiono samprata. *Op. cit.*, p. 111.

⁹⁹ Pvz., 1857 m. gyventojų surašymų duomenimis, 24,3 proc. Panevėžio apskrities gyventojų save istoriškai suvokė žemaičiais, o po 40 metų, labiau atsižvelgiant į etninės kultūros bruožus, jų ten nebuvo likę nė 1 proc. Žr.: PETRULIS, Valdas. Žemaitijos etninės savimonės regiono erdvinė struktūra. *Geografijos metraštis*, 2005, t. 38 (1), p. 170.

kraštiečių veidai, savivardžio populiarinimas ir kt. priemonės turi sudaryti regiono kraštovaizdžio simbolių žemėlapi. Simbolių sistema reikalinga tam, kad regionas įgautų tam tikrą formą, o jos gyventojai neprarastų turimos tapatybės. Etnosimbolistas Anthony D. Smithas yra išskyręs šiuos etninių bendrijų atpažinimo požymius, kurie gali būti panaudoti tapatybei išsaugoti: 1) bendras savivardis, 2) bendros kilmės mitas, 3) istoriniai atsiminimai, 4) bendra istorinė teritorija, 5) bendros kultūrinės charakteristikos, 6) grupinis solidarumas. Nors įvardytų požymių pagrįstumu abejoja Nortautas Statkus, išskeldamas jų prasmės klausimą¹⁰⁰, bet išskirtus požymius tinkamai išnaudojant galima ne vien tik išlaikyti, bet ir atkurti bei sukurti regiono savimonę. Tiek vidiniai, tiek išoriniai veiksniai savaime netolygiai veikia regiono savimonės struktūrą, todėl dažniausiai nustatant savimonės regioną yra išskiriamas 1) branduolys ir 2) periferija. Pastaroji dažnai sutampa su buvusių funkcinių regionų maksimaliomis ribomis, o branduolys apjungia kuo daugiau savimonės kriterijų.

Kompleksinė kultūrinių regionų apibrėžties samprata leidžia išvengti subjektyvumo ir įvertinti daugelį ekonominių, kultūrinių ir istorinių regionų parametrų, kurių tik kompleksas leidžia išskirti regionų erdvę. Ši regionavimo metodika yra taikoma tiek regionų konstrukcijoms, tiek jų rekonstrukcijoms, nes daugiau ar mažiau yra įvertinama regiono erdvinės sandaros diachronija.

1.1.2. Regioninės kultūros integralumas (akultūracija ir regionalizmas).

Lenkų sociologo Karolio Buczeko teigimu, regioną sudaro socialinis organizmas, siejamas daugiau ar mažiau tvirtų ryšių, todėl regionas turėtų būti suvokiamas kaip tarpinis vienetas tarp valstybės ir gyvenvietės¹⁰¹. Björnas Hettne, išryškindamas regioniškumą, jį apibrėžia kaip kintamąjį, leidžiantį

¹⁰⁰ STATKUS, Nortautas. *Etniškumas ir nacionalizmas: istorinis ir teorinis aspektai*. Vilnius, 2003, p. 136–140.

¹⁰¹ LUKŠAITĖ, Ingė. *Lokalinės istorijos samprata. Iš Lietuvos lokalinių tyrimų padėtis: mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2005, p. 6.

suvokti konkrečiau regiono padėtį regioninių sąsajų atžvilgiu¹⁰². Kokios bus šios sąsajos, dažnai apsprendžia valstybės santvarkos formos: paprastosios (unitarinės) ar sudėtinės (federacinės ir konfederacinės). Federacinės valstybės savo federacinius subjektus (regionus) sieja su jų funkcinėmis apibrėžtimis, todėl jiems, kaip visateisiams valstybės nariams, yra suteikiama politikos, ekonomikos, kultūros ir kt. savarankiškumo. Modernios unitarinės valstybės tik kompaktiškai gyvenančioms tautinėms mažumoms, sudarančioms etninį regioną, numato autonomijos galimybę.

Valstybė, reguliuojanti etnokultūrinių grupių išlikimą, savo vidaus politiką remia dviem pagrindinėmis veiklos strategijomis – 1) etninių skirtumų šalinimu ir 2) etninių skirtumų valdymu¹⁰³. Nacionalizmas XX a. pradžioje suvienijo Rytų Europos tautas, pirmiausia ne politiškai, bet kultūriškai jungiant skirtingas etnokultūrinės grupes. Jos kartu kūrė vieną nacionalinę kultūrą ir vėliau pareikalavo politinės laisvės, bet buvę regioniniai skirtumai dar ilgai liko gana ryškūs. Tuo metu nacijos elitas telkėsi ne etninių skirtumų valdymo (nes tada reikėtų suteikti etnokultūrinėms grupėms autonomiją), bet jų šalinimo strategiją. Skirtumus galima šalinti ir kraštutiniausiais būdais: genocidu, deportacija ar segregacija, bet tai nebuvo tie įrankiai. Tuo tarpu akulturacija ir asimiliacija buvo vieni iš esminių vidaus politikos prioritetų. Rytų Europoje nuo XIX a. asimiliacinę politiką vykdė Prūsija (vėliau – Vokietija) ir Rusija, o nuo XX a. pirmosios pusės į ją grėžėsi ir Estija, Latvija, Lenkija bei Lietuva¹⁰⁴. Stiprinant administracinį aparatą, kuriant bendrus mitus ir simbolius, didinant komunikacijų priemonių įtaką, įvedant privalomą švietimą ir išplėtojant bendrinės kalbos sferą, buvo didinama ir spartinama šalies etninių ir etnokultūrinių grupių integracija. Vyko lėtinė kultūrinė homogenizacija¹⁰⁵.

¹⁰² HETTNE, Björn. Beyond the „New“ Regionalism. *New Political Economy*, 2005, vol. 10, issue 4, p. 550–553.

¹⁰³ STATKUS, Nortautas. *Etniškumas ir nacionalizmas*. *Op. cit.*, p. 215.

¹⁰⁴ TURNOCK, David. *Eastern Europe and Historical Geography 1815–1945*. London; New York, 2005, p. 39–46.

¹⁰⁵ STATKUS, Nortautas. *Etniškumas ir nacionalizmas*. *Op. cit.*, p. 115.

Etninių santykių pobūdis taip pat priklauso nuo to, kokiomis sąlygomis kūrėsi nacionalinės valstybės ir kokią reikšmę šiame procese suvaidino skirtingos etninės bendrijos. Akultūracija, kaip valstybės etninė politika, turinti galutinį tikslą – etnokultūrinių grupių integraciją, skatina lėtą asimiliaciją su etnine grupe, kurios tapatybės elementai vyrauja visuomenėje, arba susiliejimą. Taigi, nors akultūracija, pasak N. Statkaus, yra būtina prielaida, bet ji yra nepakankama sąlyga asimiliacijai. Akultūracija dažnai nenaikina binarinių tapatybės formų (pvz., latgalis-latvis), o kartais jas net ir kuria pabrėždama bendrumą (pvz., anglas-britas, škotas-britas, velsietis-britas). Natūralu, jei nacija nesusiformuoja paritetiniais pagrindais, valstybėje negali būti lygiaverčiai toleruojamos visos tarmės, o tik vienos, kurios pagrindu sukurta bendrinė kalba¹⁰⁶. Savaimė ir kitos etnokultūros savastys lieka atrankinės, todėl valstybių regioninė politika turi nuolat spęsti, kokį vaidmenį ji skiria regionams ir regioninei kultūrai. Tradiciškai liaudiškos kultūros plėtotė ir etnografiniai tyrimai suvokiami kaip norma, o visos kitos regioninės kultūros plėtros galimybės yra viešų diskusijų objektas.

Chatherine Mason ir Carlas Waldmanas sudarytoje „Europiečių enciklopedijoje“ (*Encyclopedia of European Peoples*, 2006) iš viso užregistravo 603 Europoje gyvenusias ir gyvenančias etnines bendrijas. Didžioji jų dalis yra išnykusi: tautiškumas pripažįstamas tik 45-ioms¹⁰⁷. Tad 558 buvę didesni ar mažesni etniniai dariniai ir jų likučiai „piešia“ marga Europos etninės kultūros paveikslą. Jis sudaro stabilų pagrindą visiems regioniniams judėjimams. J. Tomaney, nagrinėjęs regionalizmo raidą, nurodė, kad nuo XIX a. pabaigos formavosi dvi priešingos ideologijos: regionalizmas ir antiregionalizmas. Regionalistai pasisakė už regioninių kultūrų atgimimą, jų oponentai tam aktyviai priešinosi. Šių ideologijų sekėjai tuo metu ir sprendė, kokį vaidmenį reikia suteikti regionams¹⁰⁸. XX a. įsibėgėjusi globalizacija iššaukė spartų tapatybės perkainojimą: ėmė kisti tapatybės sampratos, bet kartu

¹⁰⁶ *Ten pat*, p. 231–239.

¹⁰⁷ MASON, Catherine; WALDMAN, Carl. *Encyclopedia of European Peoples*. New York, 2006, p. IV–VI.

¹⁰⁸ TOMANEY, Johan. *Regionalism. Op. cit.*, p. 295.

ji gaivino ir regionalizmą (*iš viršaus* ir *iš apačios*). Tai buvo kaip atsakas į globalizaciją¹⁰⁹. Tai, viena vertus, yra valstybės pozicija (*iš viršaus*) į šalies kultūrinius regionus ir juose gyvenančias etnokultūrinės grupes, kita vertus, pačios regiono bendruomenės požiūris (*iš apačios*) į savo išlikimą.

Suvokus kultūrinių regionų ontologinę prigimtį ir jiems suteikus ontologinį statusą, individo ir istorijos suvokimas tapo centrine regioninių tyrimų ašimi¹¹⁰. Pasak Henko Dekkerio, Sanderio Hoogendoorno ir Darinos Malovos, nacionalizmas, susidūręs su globalizacija, suteikė sąlygas naujiems tapatybės konstravimo būdams, iš kurių vienas apibrėžiamas regioniniu pagrindu. Jis yra kildinamas iš istorinio patriotizmo reiškinių, sukeliančio separatizmo ar istorinio regionalizmo sąjūdžius¹¹¹. N. Langė pabrėžė, kad pirmiausia regionalizmas yra *kultūrinė diferenciacija, visuomenės segmentavimas siekiant ją mobilizuoti atitinkamų tikslų įgyvendinimui*¹¹². Regionalizmą suvokus kaip paveldėtą istorinį fenomeną, kaip kolektyvinę socialinės, kultūrinės ir politinės tapatybės formą¹¹³, erdvinei diferenciacijai suteikiamas svarbiausio visuomenės elemento statusas¹¹⁴. Regioninės tapatybės svarbą pažymi ir Jūrgenas Habermasas, manantis, kad regionas taip pat turi tam tikrą vertybinę erdvę¹¹⁵. Šios erdvės ir tapatybės išsaugojimas yra esminis regiono bendruomenės uždavinys. Istorijos tėkmėje regiono erdvė yra ne pastovi, bet dinamiška¹¹⁶, todėl fizinė teritorija, kurią turi regiono bendruomenė, tėra tik vienalaikė šios kultūrinės dinamikos išdava.

¹⁰⁹ LANGE, Niels; ZÜRN, Michael. Regionalism in the Age of Globalization. *InIIS-Arbeitspapier*, 1999, nr. 16/99, p. 4. Prieiga per internetą: <http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2008/490/pdf/AP_16_1999.pdf> (žr. 2013-01-06)

¹¹⁰ BURBULYTĖ, Gabrielė. Regiono sampratos įvairovė regioniniuose tyrimuose. *Tiltai*, 2005, nr. 4, p. 26.

¹¹¹ JARUTIS, Vytautas. Kultūros paveldas, tautinė valstybė ir globalizacija: tarpusavio ryšiai ir įtakos. *Politologija*, 2011, nr. 3, p. 99.

¹¹² ČAPLIKAS, Vygas. *Lietuvos ir Europos Sąjungos regioninė politika*. *Op. cit.*, p. 14–15.

¹¹³ TOMANEY, Johan. *Regionalism*. *Op. cit.*, p. 294.

¹¹⁴ BURBULYTĖ, Gabrielė. Regiono sampratos įvairovė regioniniuose tyrimuose. *Op. cit.*, p. 26.

¹¹⁵ HABERMAS, Jürgen. *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. Edited by Ciaran Cronin and Pablo De Greiff. Cambridge, 1999, p. 225–226.

¹¹⁶ Plačiau regionų teritorinį dinamizmą aptaria Vida Savoniakaitė. Žr.: SAVONIAKAITĖ, Vida. Įvadas. Tapatybė erdvėje ir laike: kintantys regionai. *Lietuvos etnologija*, 2007, nr. 7 (16), p. 21–24.

Filosofas T. Kačerauskas išskiria tris kultūrinės dinamikos modusus: *įteritorinimą, išteritorinimą ir atiteritorinimą*. Įteritorinimas – siekis administraciškai įteisinti regiono teritoriją, to dažnai separatizmo priemonėmis siekia etniniai regionai. Kuriantis nacijoms, etnokultūrinių grupių integracija savaime sukelia sparčius išteritorinimo procesus, kurių metu buvusi aiški regiono erdvė lieka vis sunkiau apibrėžiama. Regioniniai judėjimai visada siekia mažinti išteritorinimo veiksnių (akultūracijos, asimiliacijos ir kt.) įtaką ir kartu regioną mato kaip *ugdymo regioną*¹¹⁷. Regioniniuose judėjimuose T. Kačerauskas išvelgia aktyvų *individą herojaus* vaidmenį, kuris numato strategiją ir jos nuosekliai siekia, o jų grupė sudaro centrinę regioninių judėjimų ašį¹¹⁸. Iškelus regioninį patriotizmą, regioninės bendruomenės vardu yra reiškiami reikalavimai, kuriama regiono simbolių erdvė – Mažoji Tėvynė¹¹⁹, todėl formalieji regionai dažnai nesutampa su savimonės regionais, nes regioniniai judėjimai iškelia daugiau bendrų simbolių nei etnokultūra. Pastaroji nuolat keičiasi, bet, sutinkant su Frederiko Bartho ir kt. teoretikų nuomone, pabrėžiama, kad visada turi išlikti *savųjų* ir *svetimųjų* dichotomija ir tik tai gali užtikrinti regiono bendruomenės ir paties regiono išlikimą¹²⁰.

Kaip vystysis regioninis judėjimas, pasak Paulio Brasso, priklausys nuo 1) kolektyvinės tapatybės, 2) kolektyvinio veikimo, 3) masių paramos, 4) valstybės reakcijos ir 5) išorės palaikymo. Visi šie hierarchinio pobūdžio komponentai ir nulems, kokioje stadijoje regioninis judėjimas liks¹²¹. Priklausomai nuo minėtų veiksnių, regioninis judėjimas gali užgesti vos prasidėjęs, bet daugeliu atveju, esant realesniam etniam pagrindui, regionalizmas įgauna įvairių savo formų. Tai, anot Ciarán Benson, nutinka todėl, kad kūrėjai yra pernelyg egocentriški ir jų vaizduotės navigacijoje regionas užima esminę vietą¹²². Ilgainiui formuojasi regioninės dailės, architektūros, teatro, literatūros

¹¹⁷ KAČERAUSKAS, Tomas. *Individas istorinėje bendrijoje*. *Op. cit.*, p. 7, 78–79.

¹¹⁸ *Ten pat*, p. 9–10.

¹¹⁹ TOMANEY, Johan. *Region*. *Op. cit.*, p. 143.

¹²⁰ STATKUS, Nortautas. *Etniškumas ir nacionalizmas*. *Op. cit.*, p. 46.

¹²¹ *Ten pat*, p. 244.

¹²² BENSON, Ciarán. *The Cultural Psychology of Self: Place, Morality and Art in Human Worlds*. London; New York, 2001, p. 33–34.

ir kt. meno srovės¹²³. Jos peržengia etnokultūros ribas ir kartu liudija apie regioninės kultūros tęstinumą, tik jau kitomis sąlygomis ir formomis.

1.2. Regioninės knygos kultūros integralumas ir regioniškas

1.2.1. Regioninės knygos kultūros samprata (sudėtis ir turinys).

Vokietijos knygotyrininkas P. Raabė, pirmasis savo šalyje teoretizavęs knygos kultūros sampratą, ją plačiaja prasme suvokė kaip istoriškai determinuotą, reikšmingą, gyvai egzistuojančią kultūrinio gyvenimo sudedamąją dalį – *knygos pasaulį*¹²⁴. Deterministinis požiūris į knygos kultūrą artimas ir Rusijos teoretikams. Istorinį kultūrologinį regioninės knygos kultūros pobūdį pirmasis išplėtojo A. Mylnikovas. Jis rėmėsi kultūros istorijos samprata ir, ją pritaikęs knygotyrai, nubrėžė savitą regioninių tyrimų sampratą. Mokslininkas iškėlė regioninės knygos vaidmenį kaip lokalinės kultūros atspindį. Jis taip pat aktualizavo regioninių leidybos ir gamybos centrų reikšmę vietos kultūrai. A. Mylnikovas, sureikšminęs istorinį regiono knygos kultūros pažinimą, skatinusį labiau įsigilinti į regiono socialinę ir kultūrinę situaciją, metodologine prasme taip pat atkreipė dėmesį į regiono erdvės ir laiko apibrėžtis¹²⁵. Apskritai kultūros kūrėjas yra socialiai motyvuotas individas¹²⁶, todėl knygos kultūrą galėtume suvokti kaip žmonijos individualų ir kolektyvinių santykių su knyga kaip dvasine ir materialine vertybe. Novosibirsko regioninės knygos kultūros mokyklos pradininkas prof. S. Pajčadzė knygos kultūros sampratą veda iš

¹²³ TOMANEY, Johan. Regionalism. *Op. cit.*, p. 294–295; RIMKUS, Vytenis. Regionalizmas – prigimtinis ir plėtojamas: (žemaičių ir žiemgalių dailės raidos bruožai). Iš *Provincija lietuvių kultūroje: tarpdisciplininės mokslinės konferencijos pranešimų santrauka*, Šiauliai, 1999 m. birželio 2 d. Šiauliai, 1999, p. 27–29.

¹²⁴ RAABE, Paul. Knygos kultūros reikšmė Europai. *Op. cit.*, p. 85.

¹²⁵ МЫЛЬНИКОВ, Александр. *О культурно-исторических аспектах регионального книговедения*. *Op. cit.*, с. 2, 5–6, 10–12.

¹²⁶ ДОКУЧАЕВ, Илья. *Ценность и экзистенция: основоположения исторической аксиологии культуры*. СПб, 2009, с. 37.

valstybės technologinio išsivystymo. Anot profesoriaus, knygos (*knyginė*) kultūra yra lygis, pasiektas knygos verslo, kai jis susijungia su tautos istorinėmis tradicijomis ir realijomis per santykį su knyga (ir raštija apskritai) konkrečioje šalyje (ar regione) ir tam tikrame visuomenės raidos etape. Tokiu atveju knygos (*knyginė*) kultūra tampa indikatoriumi, liudijančiu apie valstybės technologijų plėtrą ir gyventojų intelektualinį potencialą¹²⁷. Taigi A. Mylnikovas, S. Pajčadzė ir P. Raabė siūlo apibrėžti knygos kultūrą laike ir erdvėje, nes visuomenės formacijos skirtingai veikia knygos kultūros homogeniškumą ir atvirumą.

Regioniniame knygos kultūros kontekste turi būti aiškūs subordinacijos santykiai: 1) valstybė – regionas – lokalitetai ir 2) nacija – regiono etninė bendrija – lokalinė bendruomenė. Todėl K. Migońis, atsižvelgdamas į šią dinaminę knygos kultūros sampratą, regioninę knygos kultūrą regi tarp nacionalinės ir lokalinės knygos kultūrų¹²⁸. Tokiu atveju lokalinė knygos kultūra yra regioninės dalis, o pastaroji – nacionalinės. Regioninė knygos kultūra traktuojama kaip regiono bendruomenės indėlis į nacionalinę knygos kultūrą. Šį indėlį nustatyti ir išryškinti galima pasitelkus akademinio V. Vasiljevo knygos kultūros paradigmą. Mokslininkas, atlikęs išsamų Rusijos knygotyros mokyklos auklėtinių darbų analizę, sisteminio mokslo pagrindais teoriškai išvedė savo knygos (*knyginės*) kultūros modelį. Anot akademiko, knygos (*knyginę*) kultūrą suformuoja du tarpusavyje susiję veiksniai: visuomenės kultūrinis potencialas ir civilizacijos, kaip visuomenės dvasinių ir materialijų pasiekimų, visuma¹²⁹. Pirmojo veiksnio įtaką V. Vasiljevas yra išaiškinęs atskiroje publikacijoje¹³⁰, tik patvirtinančioje mintį, kad paradigma remiasi priežastiniu aiškinimo būdu grindžiamu determinizmu. Sisteminis analitinis mąstymas, pagrįstas determinizmu, suvokia realybę kaip ciklišką

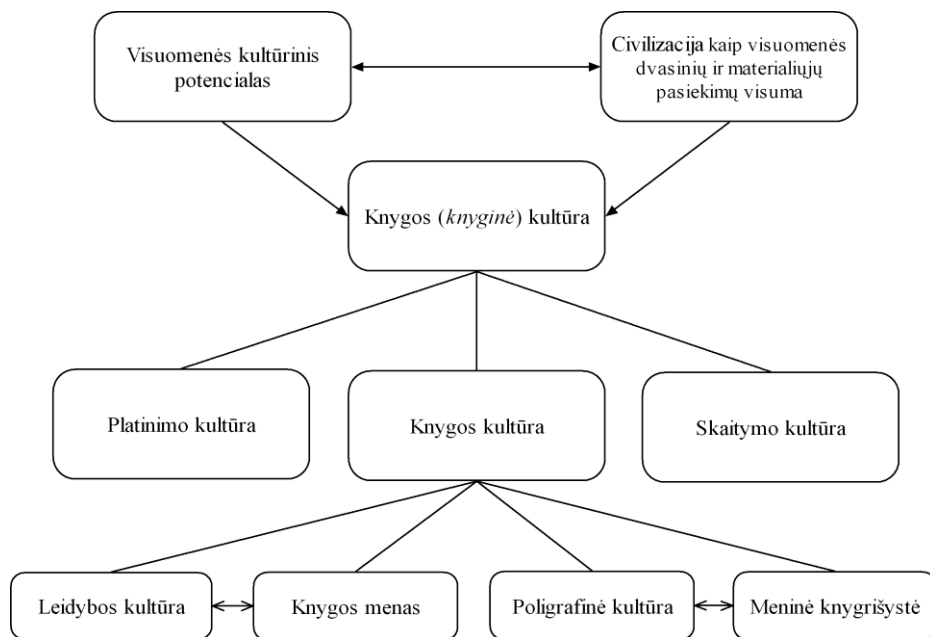
¹²⁷ ШАБАЛИНА, Мария. *Книговедение*. *Op. cit.*, с. 26.

¹²⁸ МІГАНЬ, Кшыштаф. Книжная культура – спроба акрэслення наняця як навуковай катэгорыі. *Op. cit.*, с. 32–33.

¹²⁹ ВАСИЛЬЕВ, Владимир. *Книга и книжная культура на переломных этапах истории России*. *Op. cit.*, с. 98–99.

¹³⁰ ВАСИЛЬЕВ, Владимир. Книга и книжная культура как составная часть культурно-исторического процесса. *Op. cit.*, с. 399.

reiškinių ir siekia išryškinti reiškinių struktūras, veikiančias „grįžtamojo ryšio“ principu: priežastis – pasekmė – grįžtamasis ryšys¹³¹. V. Vasiljevas knygos (*knyginės*) kultūros visumą skaido į tris dalis: 1) platinimo kultūrą, 2) knygos kultūrą ir 3) skaitymo kultūrą (žr. 2 schema). Knygos kultūra suvokiama kaip leidybos kultūros, knygos meno, poligrafinės kultūros ir meninės knygrišystės vienovė, kuri yra neatsiejama nuo ją suformavusių struktūrų: leidyklų, knygos dailininkų, spaustuvių ir knygrišių. Knygos kultūros sklaida apima knygų prekybos organizavimą, knygų saugojimą ir vartojimą bibliotekose bei bibliografinę informavimo sistemą. Skaitymo kultūra apibrėžiama per skaitytojų interesų susiformavimą, knygos įsigijimą ir patį skaitymo proceso, kaip kultūros vertybių pasisavinimą. Akcentuotina, kad V. Vasiljevo knygos (*knyginės*) kultūros tyrimo paradigmoje vidinės knygos kultūros struktūros (leidyklos, spaustuvės, knygos dailininkai ir knygrišiai) ir jų rezultatai (t. y. *knygos*) sudaro vienovę, todėl sisteminė analizė negali būti vykdoma iškeliant vien rezultatą ar ją suformavusias struktūras¹³².

2 schema. V. Vasiljevo knygos (*knyginės*) kultūros modelis.

¹³¹ SKARŽAUSKIENĖ, Aelita. *Sisteminis mąstymas kaip kompetencija lyderystės paradigmoje*. Op. cit., lap. 22.

¹³² ВАСИЛЬЕВ, Владимир. *Книга и книжная культура на переломных этапах истории России*. Op. cit., с. 98–99.

Regioniniuose tyrimuose V. Vasiljevo modelis yra teritoriškai lokalizuotas ir susietas subordinaciniais santykiais su valstybe ir nacija. Pasak Pavolgio regioninės knygos tyrėjo M. Kurmajevo, ši regioninė knygos kultūros sistema yra evoliucijos rezultatas: pirmiausia regionuose susikuria skaitymo kultūra (atsiranda skaitančių žmonių minimumas, kuriasi bibliotekos), ir tik vėliau juos ima aptarnauti spaudos platintojai. Analfabetui knygos nėra reikalingos, tad pirmiausia jį švietimo sistema turi išmokslinti, vėliau išugdyti skaitymo poreikį ir sukurti įvairaus pobūdžio ir pavaldumo bibliotekų tinklą. Esant stabiliems regiono bendruomenės informacijos poreikiams, skaitytoją ir bibliotekų tinklą nuolat ima aptarnauti knygų platintojai, ilgainiui regione suformuojantys knygų platinimo sistemą¹³³. M. Kurmajevo pasitelktu difuzionistiniu požiūriu aiškinama daugelis kultūros inovacijų, tad šiuo atveju knygos kultūros vartojimo struktūros – bibliotekos ir platintojai – privalo užtikrinti, kad nacijos sukurti intelektualiniai produktai pasiektų visus šalies gyventojus. Įvykus knygos kultūros sklaidai, regione užsimezga ilgalaikiai *vartotojo – knygos* santykiai. Todėl galima sutikti su prancūzų analų mokyklos pradėtu plėtoti¹³⁴, bet skirtingų šalių mokslininkų (pvz., Davido Allano (Škotija, Didžioji Britanija)¹³⁵, Larisos Dovnar (Baltarusija)¹³⁶, Abramo Reitblato (Rusija)¹³⁷, Arvydo Pacevičiaus¹³⁸ ir kt.) individualiai interpretuojamu pamatiniu teiginiu, kad knygos funkcionavimas kultūroje kuria knygos

¹³³ КУРМАЕВ, Михаил. *Книжная культура Среднево Поволжья XVII–начала XX вв. (на материала Пензенской, Симбирской и Самарской губернии)*. *Op. cit.*, с. 13.

¹³⁴ BERENIS, Vytautas. Knygos kultūra ir mentalitetų istoriniai tyrimai. *Knygotyra*, 2003, t. 41, p. 45–46.

¹³⁵ ALLAN, David. Provincial Readers and Book Culture in the Scottish Enlightenment: The Perth Library 1784 -c. 1800. *The Library*, 2002, vol. 3, issue 4, p. 373–381.

¹³⁶ ДОВНАР, Лариса. Книжная культура как философско-культурологическая категория библиологии (к постановке проблемы). Iš *Наука о книге: материалы XII международной конференции по проблемам книговедения* (Москва, 28–30 апреля 2009 г.). Москва, 2009, t. 1, с. 463–464.

¹³⁷ РЕЙТБЛАТ, Абрам. *Как Пушкин вышел в гении: историко-социологические очерки о книжной культуре Пушкинской эпохи*. Москва, 2001, с. 6, 12.

¹³⁸ ПАСЕВИČIUS, Arvydas. Knygos kultūra ir vienuolynai XVIII a. pabaigos–XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje. *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, 1998, t. 4, p. 130–133.

(*knyginę*) kultūrą, o pati knyga tampa kultūros universumu¹³⁹. Nacionalinės knygos kultūros produkcijos funkcionavimas savaime yra etnokultūrinių grupių integracijos įrankis, todėl daugelis etnologijos ir medijų teoretikų visada spaudoje matė ryškia ideologinio poveikio priemonę, formavusią nacionalinę etninių bendrijų tapatybę¹⁴⁰.

Regionalizmo tyrėjas Gediminas Česonis savo darbuose įrodė, kad dėl regionalizacijos proceso didėja žinių svarba, spartėja technologinis progresas, valstybės ir vietinės valdžios institucijų funkcijų efektyvesnis pasiskirstymas, darantis didelę teigiamą įtaką ekonominei plėtrai, o pastaroji veda prie subalansuotos gyvenimo kokybės¹⁴¹. Subalansuoti gyvenimo kokybės poreikiai neatsiejami nuo kultūrinių poreikių plėtros, todėl šalių sostinėse ir kituose regionuose leidžiama produkcija ilgainiui nebepatenkina pačios nacijos¹⁴² ir regiono bendruomenės lūkesčių¹⁴³. Pasak Terence'o Emmetto, W. Griswold ir Nathano Wrighto, regiono skaitytojų auditorija taip pat yra suinteresuota rinktis jos poreikius labiau atitinkančią regione sukurtą spaudos produkciją¹⁴⁴. Tad jei įvertindami knygos (*knyginės*) kultūros sistemos evoliuciją, paremtą J. Lotmano suformuluotu informacijos prieaugio dėsniumi, *skaitymo* ir *platinimo kultūras* apibrėžėme per jų vartojimo struktūras, tai *knygos kultūrą* galima

¹³⁹ ДОВНАР, Лариса. Белорусская книга как универсум национальной культуры. *Кныготыра*, 2010, t. 54, p. 162.

¹⁴⁰ ŽALDARYTĖ, Dovilė. Rašto medijų sąsaja su individualios savimonės bei modernios „išivaizduojamos“ bendruomenės fenomenais. *Logos*, 2012, liepa–rugsėjis (nr. 72), p. 207–212.

¹⁴¹ ČESONIS, Gediminas. *Lietuvos regioninės politikos tobulinimo kryptys*. Daktaro disertacija. Mykolo Romerio universitetas. Vilnius, 2012. LNB RKRS, f. 132-6204, p. 23.

¹⁴² Dominuojančio Pietų Norvegijos regiono inteligentija XIX a. pabaigoje, suvokusi atsilikusio Šiaurės Norvegijos regiono išskirtinumą, pradžioje bandė pati jį įprasminginti literatūrinėje kūryboje, bet reikšmingi postūmiai atėjo tik patiems šiauriečiams įsijungus į kūrybinę veiklą. Norvegai, sumažinę Šiaurės Norvegijos regiono atskirtį, sugebėjo reikšmingai papildyti ir išplėsti savo nacionalinę kultūrą. Žr.: KNUTSEN, Nils M. North-Norwegian Literature – An Example of the Oppression of a Regional Culture. *Neohelicon*, 1979–1980, vol. 7, issue 2, p. 195–197.

¹⁴³ Pvz., Latvijos latgaliams 1864 m. uždraudus spaudą lotyniškais rašmenimis, latgaliai grįžo prie rankraštinų knygų, nors turėjo visas formalias galimybes įsisavinti latvių raštiją. Latgalioje perėjimas prie latvių raštijos įvyko tik XX a., kai latvių nacija subūrė visas Latvijos etnokultūrinės grupes. Žr.: КЛЕКЕПЕ, Инара. Столетие латгалской книги после отмены запрета латинского шрифта. *Op. cit.*, p. 140–143.

¹⁴⁴ GRISWOLD, Wendy. *Regionalism and the Reading Class*. *Op. cit.*, p. 37.

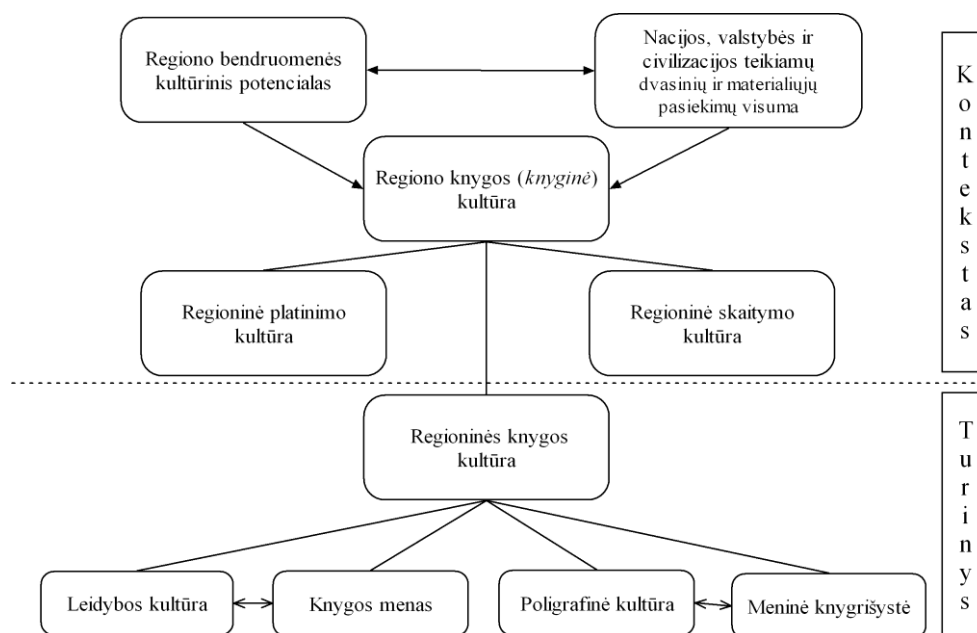
suvokti kaip kūrybinę struktūrą¹⁴⁵. Ši struktūra – knygos kultūros kūrybinė industrija – užtikrina regionalizmo suformuoto kultūrinio kapitalo atsiradimą¹⁴⁶, kuris pirmiausia pretenduoja patenkinti naujai iškilusius regiono bendruomenės kultūrinius poreikius. Tuo atveju knygos kultūros turinį sudarytų leidyklos, spaustuvės, knygrišyklos ir knygų dailininkai, kurie sutartinai veikdami gali praturtinti nacionalinę kultūrą visais jai prieinamais dvasiniais pasiekimais. Šiuo atveju knygos kultūra būtų suvokiama apibrėžiant kūrybines struktūras ir išryškinant jos galutinį rezultatą – regioninę knygą. Ją galima tirti leidybine, gamybine ir menine reikšmėmis. Regioninės knygos kultūros konceptas turi plačiąją ir siaurąją reikšmes:

- 1) plačioji – regione vykstantys *virtotojo* – knygos sąveikos procesai, nulemiantys individualius ir kolektyvinius regiono bendruomenės ir jos narių santykius su knyga kaip dvasine ir materialine vertybe;
- 2) siauroji – regioninės knygos forma ir turinys, apibrėžiamas nagrinėjant regioninių knygų leidybą, gamybą, meninį apipavidalinimą, knygrišystę ir teksto turinį.

Plačioji ir siauroji knygos kultūros sampratos neiškreipia V. Vasiljevo knygos (*knyginės*) kultūros sisteminio modelio, tik tam tikrus knygos kultūros procesus suskirsto į turinio ir konteksto santykius. Šiuo požiūriu regioninės knygos kultūros tyrimuose kontekstas yra plačioji reikšmė, o turinys – siauroji (žr. 3 schemą).

¹⁴⁵ J. Lotmano suformuluoti du informacijos prieaugio atvejai pasižymi nuoseklia raida: 1) informacijos kaupimas ir vartojimas, 2) informacijos kūrimas ir vartojimas. Žr.: LOTMAN, Jurij. *Kultūros semiotika. Op. cit.*, p. 328.

¹⁴⁶ Apie kūrybines industrijas ir kultūrinį kapitalą žr. pl.: JOHANSON, Louise C. *Cultural Capital: Revaluing the Arts, Remaking, Urban Space*. Burlington; Farnham, 2009, p. 1, 23–31.

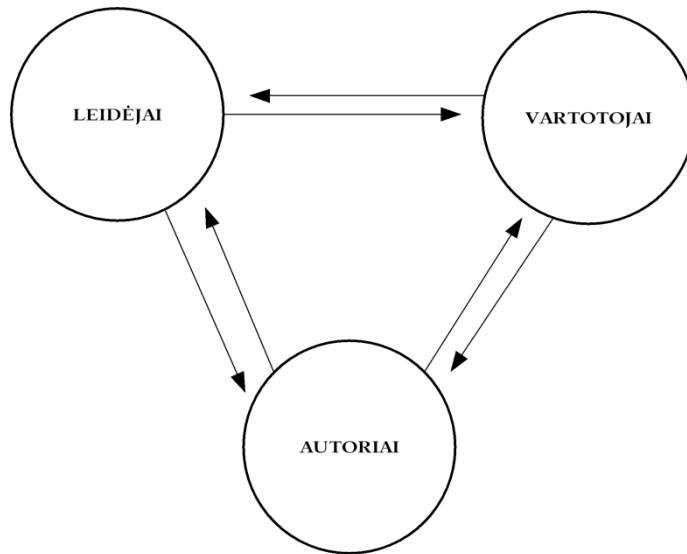
3 schema. Regioninės knygos kultūros tyrimo modelis. Sudaryta autoriaus remiantis V. Vasiljevo *knygos (knyginės) kultūros* modeliu.

1.2.2. *Regioninės knygos funkcijos (kūryba ir savikūra)*. Akademiko V. Vasiljevo sisteminiame knygos (*knyginės*) kultūros modelyje nuosekliai siejamas visuomenės kultūrinis potencialas ir civilizacijos pasiekimai (žr. 2 schemą), bet autoriaus kategorija, jos misija dar lieka tikslintinos atsižvelgiant į regioninės kultūros prigimtį ir jos poreikius. W. Griswold atliktame Italijos regioninės literatūros tyrime išryškinant skirtingą šios šalies regionų ideologinę, švietimo, intelektualinio potencialo ir industrinės raidos būklę įrodyta, kad regioninės kultūros prigimtis daro tiesioginę įtaką autorių kontingentui¹⁴⁷. Julija Žukova savarankiškai siūlė knygos (*knyginės*) kultūros sampratą papildyti *autorine kultūra*¹⁴⁸. Autorinės kultūros pagrįstumo motyvų išvelgė tik Dmitrijus Poloznevas, nagrinėjęs knygos kultūros ir knygų viseto

¹⁴⁷ GRISWOLD, Wendy. *Regionalism and the Reading Class*. *Op. cit.*, p. 101–127.

¹⁴⁸ ЖУКОВА, Юлия. *Книжная культура Орловской губернии конца XVIII–начала XX вв.*: Дис. ... канд. ист. наук. Москва, 2005. Prieiga per internetą: <<http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/184570.html>> (žr. 2012-10-01)

(toliau – viseto) sąsajas¹⁴⁹. Regioniniuose tyrimuose požiūryje į autorių išskyla kur kas fundamentalesnė problema, nei ją buvo bandoma spręsti per *autorinės kultūros* sampratą.

4 schema. A. Sverdiolo funkcinė loginė knygos kultūros sistema.
Koreguota autoriaus

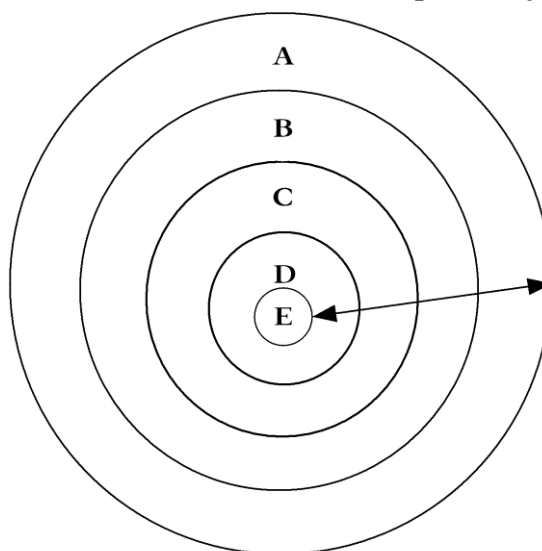
Filosofas A. Sverdiolas savo funkcionalistinėje knygos kultūros sampratoje argumentuotai įrodė *autoriaus – leidėjo – vartotojo* sistemos funkcinius ryšius (žr. 4 schema). Filosofas siūlo į knygos kultūrą žvelgti kaip į trinarę funkcinę loginę sistemą, susidedančią iš trijų elementų: 1) autorių, 2) leidėjų, 3) vartotojų ir jų tarpusavio abipusių ryšių. Šios sistemos elementai (autoriai, leidėjai ir vartotojai) gali sukurti vieningą dermę (*savotišką energetinį trikampį*), laikomą normalia knygos kultūros būkle, tik tada, kai visi elementai tarpusavyje tinkamai sąveikauja. Bent vienam iš šių elementų neatliekant savo funkcijų, sistema nebesugeba užtikrinti raštijos (*mentalinių pasiekimų*) apytakos. Kitaip tariant, jei autoriai neturi motyvų kurti, leidėjai nesugeba ar negali tinkamai parengti leidinių (pvz., dėl cenzūros įtakos), o vartotojai yra nepasirengę priimti šio produkto (pvz., dėl menko raštingumo), tai ir

¹⁴⁹ ПОЛОЗНЕВ, Дмитрий. Книжная культура и книжный репертуар Ярославля XVII века: обзор источников и постановка проблемы. Из *Книжная культура Ярославского края: материалы научной конференции* (Ярослав, 8–9 октября 2008 г.). Ярослав, 2009, с. 41–42.

visuomenė (siauriau – bendruomenė) negali toliau tinkamai vystytis¹⁵⁰. A. Sverdiolas savo knygos kultūros modelyje *rašytojo* ir *leidėjo* elementus apibendrina iki minimumo, bet realybėje rašytojų atmaina yra laikomi vertėjai ir knygų sudarytojai, o leidėjai dirba kartu su spaustuvininkais, knygos dailininkais ir knygrišiais. Tad šioje sistemoje tiek *rašytojo*, tiek *leidėjo* elementai slepia platesnį knygos kultūros darbininkų skaičių. Šis funkcionalistinis A. Sverdiolo knygos kultūros modelis yra naudingas nubrėžiant regioninės kultūros ir regioninės knygos kultūros sąsajumą ir įvertinant regioninės knygos kultūros sistemos funkcionalumą¹⁵¹.

Taigi jei A. Sverdiolo knygos kultūros sistema funkcionuotų apibrėžtoje erdvėje – regione, tai susidarytų uždaras komunikacijos ratas. Jis galėtų būti įsivaizduojamas tik teoriškai, nes absoliučiai uždarų sistemų kultūroje nėra, visur veikia subordinaciniai santykiai. Juos aiškiai regėjo K. Migońis, skirstydamas knygos kultūrą į tam tikrus hierarchinius sluoksnius¹⁵², juos savarankiškai ir labiau struktūruotai iš Miriam Erez ir Efrato Gati dinaminio pakopinio kultūros modelio¹⁵³ išvedė ir autorius (žr. 5 schema).

A. Sverdiolas pagrindė knygos kultūros sistemos funkcionalumą, bet ne-

5 schema. Dinaminis pakopinis knygos kultūros modelis. Sudaryta autoriaus remiantis Miriam Erez ir Efrato Gati dinaminio pakopinio kultūros modeliu atsižvelgiant į Krzysztofo Migońio knygos kultūros skirstymą ir Sergejaus Arutiunovo informacijos samprą.

A) pasaulinė knygos kultūra, B) nacionalinė knygos kultūra, C) regioninė knygos kultūra, D) lokalinė knygos kultūra, E) individuali knygos kultūra.

Rodyklė rodo informacijos apykaitos ratą.

¹⁵⁰ SVERDIOLAS, Arūnas. Mažaraštė kultūra. *Op. cit.*, p. 52–53.

¹⁵¹ Knygos kultūros sistemos funkcionalumo įvertinimo pavyzdžiu gali būti laikomas autoriaus atliktas žemaitiškosios knygos 1990–2012 m. tyrimas. Žr. pl.: PETREIKIS, Tomas. Dabarties žemaitiškoji knyga. Iš *Žemaičių kultūros savastys*. T. 1, Nuo Vilniaus kalvų prie Baublio slenksčio. Vilnius, 2012, p. 17–27.

¹⁵² МИГАНЬ, Кшыштаф. Книжная культура – спроба акрэслення наняця як навуковай катэгорыі. *Op. cit.*, c. 32–33.

¹⁵³ EREZ, Miriam; GATI, Efrat. A Dynamic, Multi-Level Model of Culture: From the Micro Level of the Individual to the Macro Level of a Global Culture. *Applied Psychology: Ant International Review*, 2004, vol. 53 (nr. 4), p. 587–589.

nurodė, kokio pobūdžio informaciniai ryšiai turi sieti *autorių – leidėją – vartotoją*, kad ši sistema veiktų darniai. Tarp šių sistemos elementų užsiėmusi funkcinę informacinę ryšį galima paaiškinti pasitelkus informacinės etnologijos teorijos kūrėjo, kultūros antropologo S. Arutiunovo išvalgą apie informacijos dichotomiją. Jis visą informaciją suskirstė į sinchroninę ir diachroninę. Sinchroninė informacija yra perduodama erdvėje tuo pačiu laiku, o diachroninė – tarp individų nevienodu laiku. Informacijos etninė specifika glūdi diachroniniuose ryšiuose, pasireiškiančiuose per kultūrinę etninės bendrijos tradiciją, perduodama žodžiu, raštu ar materialine forma ir elgsena. Informacinių ryšių egzistavimas užtikrina etninės bendrijos stabilumą. Gamybos būdas lemia komunikacijos tankį ir intensyvumą, o komunikacijos tankis savaime sąlygoja etninės bendrijos tipą. Nuo XIX a. formuojantis nacijoms, tarp nacijos ir jos subetnosų bei etnografinių grupių užsimezga glaudūs diachroniniai ryšiai. Iki tol regioninės bendrijos paprastai nesiekė patenkinti kitų regionų poreikių, todėl dažnai dėl komunikacijos trikdžių (nesant bendros kalbos, bendrų vertybių ir kt.) savo veiklą teritoriškai ribojo. XIX a. Mažosios Lietuvos lietuviai knygas pirmiausia skyrė savo regionui, dėl gotikinio raidyno, kalbos, skirtingų kultūros tradicijų jų žemaičiai katalikai neskaitė. Tuo tarpu žemaičiai taip pat neturėjo jokių instrumentų, kurie leistų išplėsti skaitytojų auditoriją toliau Žemaitijos¹⁵⁴. Anot S. Arutiunovo, formuojantis nacijoms, pasitelkus 1) spausdintą knygą, 2) bendrinę kalbą ir 3) išplėtotą raštingumą, buvo sukurtos naujos sąlygos, kurios nacijas ir jos etnokultūrinės grupes tarpusavyje susiejo glaudžiais diachroniniais ryšiais¹⁵⁵. Taip buvo pateiktas Pierre'o Bourdieu išskirtas heteronominis kultūros principas sudaręs sąlygas pakeisti hierarchinę regioninės ir išorės kultūros

¹⁵⁴ Autoriui atlikus Lauryno Ivinskio *metškaitlių* (1846–1852 ir 1855–1864 m.) analizę, nustatyta, kad šis regioninis leidinys gyveno uždara komunikacijos ciklą. Jį apsprendė leidinio kalbiniai ir ideologiniai aspektai, kurie buvo glaudžiai susiję su knygų platinimo sistemos regioniniu pobūdžiu ir socialine bei kultūrine regiono situacija. Žr.: PETREIKIS, Tomas. Lauryno Ivinskio *metškaitliai* Žemaičiuose: regioninės knygos kultūros aspektas. Iš *Priešaušrio mokslas, kultūra ir švietimas*: Lauryno Ivinskio 200-osioms gimimo metinėms. Vilnius, 2012, p. 67–128.

¹⁵⁵ АРУТЮНОВ, Сергей; РЫЖАКОВА, Светлана. *Культурная антропология. Оп. cit.*, с. 54–56; АРУТЮНОВ, Сергей. *Народы и культуры: развитие и взаимодействие*. Москва, 1989, с. 20–40.

santyki pastarosios naudai¹⁵⁶. Etnografinės grupės ir subetnosai pradėjo naudotis nacijos sukurta bendrine kalba, nacionaline knygos kultūra ir švietimo sistema. Tokiu būdu regioninė knyga užtikrino bendrakultūrinę funkciją, regioninę kultūrą jungiančią su nacionaline kultūra.

Regiono bendruomenės kuriami diachroniniai informaciniai ryšiai yra nukreipti ne vien tik į išorę, bet ir į save pačią, nes jos išlikimas taip pat yra grindžiamas tais pačiais diachroniniais ryšiais. Panašiai kaip ir S. Arutiunovas, antropologas Jonathanas D. Hillas akcentuoja, kad žodiniai pasakojimai, rašytiniai tekstai ir visi materialūs dirbiniai pasitarnauja etninės bendrijos etnogenezės savikūros procesui¹⁵⁷. Savikūros elementą plėtojantis filosofas T. Kačerauskas teigia, kad kiekvienas regionas individui tampa centrine ašimi, įgalinančia jį keisti regioninę kultūrą. Šiuo atveju komunikacija suprantama kaip *įteritorinimo* aspektas, padedantis individui įdirbti savo regioninės kultūros erdvę – realizuoti antrąjį P. Bourdieu išskirtą kultūros lauką veikiantį autonominį principą¹⁵⁸. Nors visos kultūros turi tam tikrų panašumų, bet kiekviena kultūra iš prigimties siekia tapti autonomiška. T. Kačerauskas pažymi, kad, nors tradicijos perdavimas – svarbus komunikacijos aspektas, išlieka gyvybingas tik keisdamasis: tradicijai reikia naujybės, o kultūrai – vis naujų sklaidos būdų¹⁵⁹. Viena vertus, užtikrinti regioninės knygos kultūros integralumą nepakanka, kad regioninės kultūros modernybės epochoje galėtų išlikti: ilgainiui etnokultūra praranda savo funkcijas, ieškoma kitų regioninės kultūros išsaugojimo ir sklaidos priemonių.

Pasak Irenos Sochos, viena iš knygos kultūrinės funkcijos užduočių esanti *įvairių tipų socialinės veiklos inspiracija*¹⁶⁰. Vienas iš socialinės veiklos tipų yra tiesiogiai siejamas su regionalizmu. Ši iš kultūrinės diferenciacijos ir

¹⁵⁶ BOURDIEU, Pierre. *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford, California, 1995, p. 214–215.

¹⁵⁷ HILL, Jonathan D. Istorija, galia ir identitetas: Amazonės regiono aspektai. *Acta historica universitatis Klaipedensis*. Identity Politics: Histories, Regions and Borderlands, 2010, [t.] 19, p. 28.

¹⁵⁸ BOURDIEU, Pierre. *The Rules of Art*. *Op. cit.*, p. 215–216, 248, 257, 291, 304.

¹⁵⁹ KAČERAUSKAS, Tomas. *Individas istorinėje bendrijoje*. *Op. cit.*, p. 10–11.

¹⁶⁰ SOCHA, Irena. O pąjęciu funkcji w bibliologii. Rozważania wstępne. Iš *Studia i rozprawy bibliologiczne*. Katowice, 2012, s. 108.

visuomenės segmentacijos atsiradusi vidinė jėga gali inspiruoti ir įvairialypio kultūrinio kapitalo su specifinėmis funkcijomis atsiradimą. Regionalizmas, išnaudodamas knygos kultūros privalumus, regioninei knygai suteikia kultūros defenzyvinę funkciją. Ji yra vedama iš knygos kultūrinės funkcijos, tuo tarpu regioninė kultūra yra veikiama stipresnių išorės jėgų (vyksta akulturacija ar asimiliacija), o regioninės kultūros gynyba (defenzyva) lieka vienintele patikima lokalinės bendruomenės išlikimo priemone. Regioninė knyga – regioninės bendruomenės leidybos produkcija – pirmiausia turi patenkinti vietos gyventojų intelektualinius poreikius¹⁶¹. Todėl regionalistai siekia vietinėje leidybos produkcijoje užkoduoti labai aiškių etninių simbolių, kurie stabdo akulturacijos ir asimiliacijos procesus, konsoliduoja regiono bendruomenę bendriems veiksams. Svarbu atsižvelgti ir į tai, kad XX a. pirmojoje pusėje Rytų Europoje gyventojų raštingumas buvo menkas, bibliotekų ir knygynų tinklas neišsivystęs, todėl provincijos leidėjas dažnai platinimą vykdė pats, pirmiausia savo spaudiniais aprūpindamas gyvenamos vietos, o vėliau – ir apylinkės skaitytojus, todėl regioninė leidyba vien dėl šių priežasčių retai peržengė vieno regiono ribas. Pagrįstai A. Mylnikovas pirmasis savo darbuose aktualizavo regioninių leidybos ir gamybos centrų reikšmę regioninei kultūrai¹⁶². Todėl leidybos ir poligrafijos materialinės bazės tarpusavio suderinamumo, centralizacijos ir dinamikos tyrimai įprastai tampa regioninės knygos kultūros analizės prieigos sprendimu.

Regioninės knygos integralia dalimi laikoma etninė knyga, kurią etniniai regionai yra išlaikę, o subetniniai ir etnografiniai – iš dalies praradę. K. Migońis esminiu etninės knygos atpažinties kriterijumi laiko knygos kalbos ir jos vartotojo gimtosios kalbos kalbinio ryšio atitikimą. Etninė knyga yra nukreipta į knygos kūrėjo tautinės kultūros ugdymą gimtąja kalba. K. Migońis,

¹⁶¹ Pažymėtina, kad šia regioninės knygos samprata pirmieji rėmėsi Vilniaus krašto lietuviai inteligentai, 1935 m. spaudoje sukritikavę „Srody literackie“ žurnale išspausdintą Vilniuje 1919–1931 m. išleistų knygų bibliografiją. Jos sudarymo principas buvęs regioninis, bet veikale atsispindėjo tik Vilniuje leistos knygos lenkų ir baltarusių kalbomis. Žr.: Vadinamasis regionalizmas: [anotacija]. *Vilniaus rytojus*, 1935, gegužės 15 (nr. 38), p. 4.

¹⁶² МЫЛЬНИКОВ, Александр. *О культурно-исторических аспектах регионального книговедения*. *Op. cit.*, с. 5–7.

puikiai pažindamas etninės knygos problematiką, pastebėjo, kad didžiosios kalbos dažnai peržengia savo nacijos ribas. Dėl kultūrinių ryšių sanglaudos ir sudėtingų geopolitinių procesų vis tvirčiau galima kalbėti apie kitakalbę raštiją kaip apie tam tikrą sutartinę ar priverstinę komunikacijos formą, priklausančią tautai ar jos savitai etnokultūrinei grupei¹⁶³. Reikia atsižvelgti ir į tai, kad dalis tautų savo kalbą yra praradusios, o dalis, ypač XIX–XX a. pradžioje, neturėjo valstybingumo, todėl dalį leidinių (ypač oficialiuosius) leidėjai privalėjo skelbti valstybine kalba. Antra vertus, K. Migońio suformuluoti bendrieji etninės knygos atpažinimo kriterijai ir funkciniai ryšiai leidžia manyti, kad regioninės bendruomenės ir jų atstovai, užsiimdami knygų leidyba savo kalbomis arba tarmėmis, siekia konsoliduoti regiono bendruomenę, sudaryti jai įvairesnių saviraiškos formų ir aiškiau išreikšti regionalizmą. Nacionalinė kultūra nepripažįsta visų tarmių lygybės prieš bendrinę kalbą, tad etninės knygos adresatas yra ne nacija, o jos etnokultūrinės grupės, mezgančios vidinius diachroninius informacinius ryšius. Tokiu atveju regionalistai etninę knygą dažnai siekia paversti regiono bendruomenės intelektinės veiklos centre ašimi, konsoliduojančia jėga¹⁶⁴. Etninė knyga yra glaudžiam su sankirtos su regionine knyga lygmenyje, jos viena kitą dengia, nes dalis leidinių vietos kalba ar tarme yra parengiama, išleidžiama ar / ir išspausdinama regiono leidėjų. Adresato informacinių poreikių patenkinimas yra pagrindinis juos vienijantis kriterijus, leidžiantis glaudžiai sieti regioninę ir etninę knygą sudarant vieną regioninės apibrėžties kriterijų kompleksą.

¹⁶³ MIGOŃ, Krzysztof. Książka w perspektywie etnicznej. Iš *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogronicza Polski (XVI–XX wiek)*: paralele i różnice. Katowice, 2004, s. 15–18; MIGOŃ, Krzysztof. Национальная (этническая) книга в Европе конца XIX–начала XX века. *Кныготыра*, 2009, t. 52, p. 186–196.

¹⁶⁴ Lenkijoje kašubiai, Latvijoje latgaliai ir kt. subetnosai kuriantis bendrinei kalbai liko opozicijoje, todėl visada siekė, kad jų raštija liktų funkcionali. Etninių regionų bendruomenės savo raštijos funkcionalumui skiria dar daugiau dėmesio. Ryškus pavyzdys – Prūsijos (vėliau – Vokietijos) regionai Mažoji Lietuva ir Lužica, kurių bendruomenės, gyvendamos kompaktiškai, subrandino savitas raštijos tradicijas.

Regioninės knygos atpažinimo kriterijai. Apibendrinus regioninės ir etninės knygos skiriamuosius bruožus, galima teigti, kad regioninė knyga atpažįstama iš esminių kriterijų. Juos nustato:

- 1) kalba: leidinys parašytas regionine kalba arba tarme, jei etninė bendrija nėra pasiekusi aukštesnio raidos lygio;
- 2) turinys: leidinys skirtas regionui ir tenkina vietos gyventojų poreikius. Tautiniu ir kultūriniu atžvilgiu apribojimų nėra, integruojami tautinių mažumų ir kitakalbių leidiniai, leisti ar / ir spausdinti regione;
- 3) leidybos vieta: privatus leidėjas ar organizacija leidybos metu gyveno ar veikė regione, nors pati knyga dėl įvairių priežasčių galėjo būti išspausdinta ir už jos ribų;
- 4) spausdinimo vieta: leidinys buvo išspausdintas to meto regiono spaustuvėse.

Regionė veikiančios kūrybinės knygos kultūros struktūros užtikrina *kūrėjo – vartotojo* informacinį ryšį, pasižymintį jų bendru mentalinių vertybių sutapimu. Šis informacinis ryšys taip pat laiduoja regiono bendruomenės ir jos regioninės kultūros išlikimą.

2. Žemaitijos regionas XX a. pirmojoje pusėje

2.1. Regiono erdvė ir regioninės kultūros saviraiška

2.1.1. *Teritorinė apibrėžtis.* Žemaitija (arba Žemaičiai) – istorinė geografinė sąvoka (žinoma nuo 1219 m. Lietuvos-Voluinės sutarties), kurios dydis ir supratimas apie ją kito. Tautiškai nusiteikę Nepriklausomos Lietuvos inteligentai Žemaitiją vakaruose matė didesnę – į regioną integruojant ir 1923 m. prisijungtą Klaipėdos kraštą¹⁶⁵. Tai, žinoma, neatitiko nei žemaičių, nei *prijunginių* interesų, kurie galėjo būti tik formuojami, bet ne visuotinai įgyvendinami. Dėl objektyvumo, kultūros geografo akimis, galima išskirti bent tris pagrindines Žemaitijos reikšmes. Plačioji *funkcinė Žemaitijos* reikšmė – valstybės administracinis vienetas, turintis aiškią teritorinę apibrėžtį ir funkcinis centrus. Siauresnioji *savimonės* – tai žemaitiškos savimonės žmonių apgyvendinta teritorija, suvokiama iš *apačios* tiek individualiai, tiek kolektyviai. Siauriausioji *formalioji* – tai žemaičių etninės bendrijos (nuo genties iki subetnosos) gyvenama teritorija, išsiskirianti savo etnografinė medžiaga. Santykis tarp šių sampratų išryškėja nustatant geografinius arealus, t. y. atliekant regionavimą. Primintina, kad regiono apibrėžties problemos sprendimas darbe aktualus tik tiek, kiek tai reikalinga pagrįsti tyrimo objekto geografiją.

Žemaitijos regiono funkcinė apibrėžtis kilo iš paveldėtų ir naujai įgytų funkcinų ryšių visumos. Geografas Vidmantas Daugirdas išskyrė penkis pagrindinius teritorinio administracinio vieneto elementus, kuriems būdingas tam tikras formavimosi eiliškumas: 1) administracinis centras, 2) lokalitetai (pavaldžios gyvenvietės), 3) ryšiai, 4) teritorija (pavaldumo zona) ir 5) ribos¹⁶⁶. LDK laikais, nors Žemaičių Kunigaikštystė ir buvo integrali Lietuvos valstybės dalis, bet centrinės valdžios įtaka regionui buvo silpna, todėl naujų tarp-

¹⁶⁵ ALMONAITIS, Vytenis. *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410*. Kaunas, 1998, p. 26.

¹⁶⁶ DAUGIRDAS, Vidmantas. *Lietuvos teritorinio administracinio suskirstymo istorinė geografinė analizė*. *Op. cit.*, lap. 14–15.

regioninių ryšių ilgai negalėjo užsimegzi¹⁶⁷. Po 1795 m. Trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo Žemaičių Kunigaikštystė buvo panaikinta, bet valsčių ir apskričių lygmenyje susiformavę ekonominiai, informaciniai, kultūriniai, socialiniai ir kt. ryšiai tarp administracinių centrų liko patvarūs, mažai keitėsi ir apskričių teritorijos. Kiek intensyviau Rusijos valdymo metais keista komunikacinė sistema įgyvendinant naujų plentų ir geležinkelių tiesimą. Jie turėjo dvejopą reikšmę: Sankt Peterburgo–Karaliaučiaus plentas dar labiau sustiprino vidinius Žemaitijos komunikacinius ryšius, o integraciją į Aukštaitijos regioną didino Liepojos–Romnų geležinkelis¹⁶⁸. Kaizerinės Vokietijos 1915–1918 m. okupacijos metais didintas apskričių skaičius, taip pat atsižvelgiant į Vyriausiosios Rytų karinės vadovybės valdymo srities (vokiška santrumpa – *Ober-Ost*, liet. *Oberostas*) kontekstą tiesti nauji geležinkeliai. Jie Žemaitiją jungė glaudžiau su Vokietija ir Kuršo gubernija, nei su kitais Lietuvos regionais¹⁶⁹.

Kokybiškai naujas administracinių pertvarkymų etapas siejamas su 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos nepriklausomybės deklaracija. Ji sudarė teisinį pagrindą kurtis naujoms savivaldos institucijoms, turėjusioms iš okupacinės Vokietijos valdžios perimti Lietuvos valdymą į savo rankas. Metų pabaigoje šalyje sparčiai kūrėsi parapiniai, valsčių ir miestų komitetai, kurių valdomos teritorijos dažnai buvo vadinamos tiesiog *respublikomis*. Nepriklausomybės kovų metu Žemaitijoje vietinės savivaldos institucijos kėlė sumanymų pereiti prie regioninio valdymo, bet nė vienas projektas nebuvo įgyvendintas¹⁷⁰. Vyriausybės 1919 m. liepos 1 d. Apskričių ir sienų ir jų centrų įstatyme buvo numatytos sudaryti 20 apskričių, Žemaitiją padalijant į Kretingos, Mažeikių,

¹⁶⁷ *Ten pat*, lap. 121.

¹⁶⁸ *Ten pat*, lap. 135, 140, 142.

¹⁶⁹ *Žemlapis Žemaičių vyskupijos*: su etnografiniu lietuvių plotu. [B. v.], 1919. 1 žml.

¹⁷⁰ Apskričių viršininkų ir apskrities savivaldybės atstovų suvažiavimas. *Lietuva*, 1919, gegužės 1 (nr. 91), p. 1; Žemaitijos karinio-revoliucinio komiteto manifestas. Telšiai, 1927, sausio 27. Iš *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai*. Vilnius, 1962, t. 1, p. 488–489; ŽUKAS, Konstantinas. *Žvilgsnis į praeitį*: žmogaus ir kario atsiminimai: medžiaga istorikams. Čikaga, 1959, p. 160.

Raseinių, Šiaulių, Tauragės ir Telšių apskritys¹⁷¹. Pagal šį įstatymą teritoriškai Kretingos apskrčiai priklausė ir Palangos valsčius, faktiškai tuo metu buvęs Latvijos sudėtyje. Jį karinėmis priemonėmis trumpam, 1919 m. lapkričio 23–27 d., buvo atgavęs Kretingos apskrities viršininkas Petras Kerpė¹⁷². Įsikišus gausesnėms Latvijos karinėms pajėgoms, Palangą teko gražinti Latvijai, tad tik 1921 m. kovo 20 d. arbitražiniu Džeimso Simpsono sprendimu Palangos valsčius galutinai perėjo Lietuvai¹⁷³.

Moksliniu lygmeniu regionalizmo problematiką savo darbuose plėtojo kultūros geografas VDU prof. Kazys Pakštas, kuris savo tautinės valstybės teoriją grindė trimis principais: 1) civilizacija (t. y. intensyvi ir dinamiška politinė-ekonominė bei visuomeninė-kultūrinė valstybės modernizacija), 2) **europiniu regionalizmu** (*paryškinta – T. P.*) ir krikščionišku internacionalizmu, 3) kultūrine autonomija¹⁷⁴. K. Pakštas 1935 m. visuomenei pateikė Vilniaus problemos sprendimo projektą, kuriame siūlė pereiti nuo unitarinio prie federacinio valstybės valdymo sukuriant tris – Kauno, Klaipėdos ir Vilniaus – kantonus. K. Pakšto manymu, Klaipėdos kantonas turėjo apimti senąją Žemaičių Kunigaikštystės teritoriją ir Klaipėdos kraštą su centru Klaipėdoje¹⁷⁵. To meto politinėmis sąlygomis šis ir daugelis kitų didesnių administracinių projektų nebuvo galimi įgyvendinti, nes centrinė valdžia siekė Lietuvą administruoti be aukštesnio lygio savivaldos organų.

Tarpreregioninių ryšių intensyvumą didino nauji geležinkelių ir magistralinių kelių projektai. Geležinkelių plėtra apsiribojo Kužių–Telšių–Kretingos geležinkelio ruožu. Nutiestos Kužių–Telšių (1926) ir Telšių–Kretingos (1932) linijos¹⁷⁶. Tuokart šis geležinkelis tepadidino vidinius regiono komunikacinius ryšius. Aiškiai išreikštą tarpreregioninę integraciją žymėjo

¹⁷¹ MORKŪNAITĖ-LAZAUSKIENĖ, Aistė. *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m.*: mokslo monografija. Šiauliai, 2007, p. 272.

¹⁷² *Apie apskrities statistiką ir pristatymą visokių žinių ir pranešimų centralinei valdžiai. Kretingos apskrities viršininko.* 1919. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 3, lap. 107.

¹⁷³ BUTKUS, Zenonas. *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais.* Vilnius, 1993, p. 54–55.

¹⁷⁴ ŠIURKUS, Vygandas. „Gyventi kosmoso ritmu“: Kazio Pakšto įsivaizduotoji Lietuva. *Politologija*, 2005, nr. 2, p. 124.

¹⁷⁵ PAKŠTAS, Kazys. *Vilniaus problema ir kaip ją spręsti:* (su 3 žml.). Kaunas, 1935, p. 15–16.

¹⁷⁶ Lietuvos susisiekimas po 20 metų. *Vakarai*, 1938, vasario 23 (nr. 44), p. 3.

1939 m. užbaigtas Žemaičių plentas (171 km), sujungęs Kauną ir Klaipėdą¹⁷⁷. Lietuvos valdžia 1940 m. buvo suprojektavusi daug naujų plentų, kurių dalis (pvz., Raseiniai–Panevėžys) turėjo glaudžiau sujungti Aukštaitijos ir Žemaitijos regionus¹⁷⁸, bet sovietinė okupacija visus projektus nutraukė. Vokietijai 1941 m. okupavus Lietuvą, ji leido veikti lietuvių savivaldai apskričių ir valsčių lygmenyse, bet dėl okupacinės valdžios statistinių poreikių 1941 m. rugpjūčio 18 d. sprendimu iš Kretingos, Mažeikių, Raseinių, Šiaulių, Tauragės ir Telšių apskričių buvo sudaryta Šiaulių krašto apygarda¹⁷⁹. Šiuo sprendimu iš esmės buvo pripažinta regiono funkcinė sąranga, nes išskirtoji teritorija išliko artima senajai Žemaičių Kunigaikštystei.

Etnografai iškelia įvairių formaliųjų kriterijų, kurių tik kompleksas gali reprezentuoti formaliąją (etnografinę) regiono apibrėžtį. Pats patikimiausias atpažinimo rodiklis yra antropologinis-genetinis. Žemaičių antropologinį tipą išskyrė Julijonas Talko-Hrinciewiczius, Povilas Višinskis ir kt. antropologai¹⁸⁰, bet jo paplitimo tiksliai neapibrėžė. Lietuvių genomo tyrėjas Vaidutis Kučinskas, pirmasis pateikęs žemaičių genetinio tipo paplitimo kartografinį vaizdą, nurodė, kad žemaičių genomo atstovų gyvenama teritorija kartografiškai beveik sutampa su žemaičių tarmės ribomis¹⁸¹. Detalią žemaičių tarmės ploto analizę atlikęs VDU doc. Antanas Salys, veikale *Lietuvių kalbos tarmės* (1935) pirmasis kartografavęs lietuvių tarmes, to meto žemaičių tarmės ribą rytuose vedė nuo šiauriausio taško Vegerių miestelio, ją brėždamas pietų kryptimi per Šiupylių, Kužių, Kurtuvėnų, Kiaunorų, Tytuvėnų, Šiluvos, Raseinių, Vadžgirio ir Eržvilko vietas. Klaipėdos krašte žemaičių tarmė užėmė plotą nuo Šilutės iki Kretingos. Šiaurėje žemaičių tarmė buvo apribota

¹⁷⁷ Žemaičių plentas. *XX amžius*, 1939, birželio 12 (nr. 130), p. 6. Parašas: Ūktvaris

¹⁷⁸ Lietuvos kelių žemėlapis. Iš *Žemaičių plentas, 1934–1939*. Kaunas, [1940]. 1 žml.

¹⁷⁹ DAUGIRDAS, Vidmantas. *Lietuvos teritorinio administracinio suskirstymo istorinė geografinė analizė*. *Op. cit.*, lap. 178.

¹⁸⁰ GABRYS-PARŠAITIS, Juozas. *Lietuvių tautos memorialas*: J. Gabrio įduotas Tautų (rasių) kongresui Londone liepos 26–29 d. 1911 m. [Juozo Gabrio-Paršaičio] vertimas iš prancūzų k. [Paryžius], 1911, d. 1, p. 6.

¹⁸¹ KUČINSKAS, Vaidutis. *Genetikos ir genomikos pagrindai*. Vilnius, 2013, p. 274–280; KUČINSKAS, Vaidutis. *Genomo įvairovė: lietuviai Europoje*. Vilnius, 2004, p. 266–285.

Latvijos siena¹⁸². Kalbiniu požiūriu Klaipėdos krašte išskirti vakarų žemaičių (*donininkų*) patarmės atstovai niekada savęs žemaičiais nelaikė: jie save vadino lietuvininkais, prūsais, klaipėdiškiais, lietuviais¹⁸³, o žemaičiai juos kartais net kuršiais pavadindavo¹⁸⁴. Mažosios Lietuvos lietuvius su žemaičiais siejo glaudesni ekonominiai, mažiau – kultūros kontaktai, nes tapatybės plotmėje buvo tokie skirtingi, kad vargiai, ar įsivaizdavo lietuvių inteligentų diegiamą bendrumą¹⁸⁵ – vien kalbiniai požymiai ne visada yra pagrindiniai etnografinių regionų išskirties kriterijai.

Nors tuo metu daugelis antropologinių ir etnografinių Žemaitijos apibrėžties kriterijų dar nebuvo aiškiai kartografuoti, bet į formaliųjų išskirties kriterijų kompleksą buvo linkęs atsižvelgti žurnalistas Adolfas Klimas¹⁸⁶. A. Klimui vėliau oponavo žymus geografas Stanislovas Tarvydas, tarp Žemaitijos ir Aukštaitijos regionų matęs pleišto pavidalą įsiterpiančią Lietuvos vidurio lygumos geografinę zoną¹⁸⁷. Antanas Tamošaitis, 1939 m. pirmasis apibendrinęs etnografinius duomenis ir pateikęs Lietuvos etnografinių regionų žemėlapi¹⁸⁸, be išimties Žemaitijai priskyrė visą Raseinių ir Šiaulių apskričių plotą. A. Tamošaičio išvados neatitiko net XIX a. pabaigos P. Višinskio tyrimų, kurių validumą patvirtina vėlesni kartografuoti liaudies architektūros¹⁸⁹ ir kalendorinių papročių tyrimai¹⁹⁰. Konstatuotina, kad XX a. pradžioje dažniau mišrioje Žemaitijos rytinėje dalyje nusveria žemaitiški, o ne aukštaitiški papročių motyvai.

¹⁸² SALYS, Antanas. *Lietuvių kalbos tarmės*. Kaunas, 1935, p. 8–49, žemėlapis.

¹⁸³ GRINAVECKIS, Vladas. *Žemaičių tarmių istorija (fonetika)*. Vilnius, 1973, p. 19–22.

¹⁸⁴ DVĖTONIS-DUGNAS, H. Kuršių reikšmė aistų padermėj. *Lietuvos žinios*, 1925, rugsėjo 27 (nr. 216), p. 4.

¹⁸⁵ KONČIUS, Petras. Sukaktuviniai metai pajūryje. *Vakarai*, 1938, sausio 13 (nr. 11), p. 3.

¹⁸⁶ KLIMAS, Adolfas. *Lietuvos geografija*. V-sis leidimas. Kaunas–Marijampolė, 1935, p. 58.

¹⁸⁷ TARVYDAS, Stanislovas. *Lietuvos geografija*: vadovėlis V-am skyriui. Kaunas, 1937, p. 119.

¹⁸⁸ TAMOŠAITIS, Antanas. *Sodžiaus menas*. T. 7–8, Lietuvių moterų tautiniai drabužiai. Kaunas, 1939, p. 45–46, žemėlapis.

¹⁸⁹ *Tradicinė žemaičių architektūra*: pagalbinė priemonė projektuojant Žemaitijos nacionaliniame parke. Kaunas, 2007, p. 7.

¹⁹⁰ VAICEKAUSKAS, Arūnas. *Lietuvių žiemos šventės*: bendruomenės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab.–XX a. pr. Kaunas, 2005, p. 76, 84, 95, 96, 101 ir kt.

Žemaitijos savimonės regiono hipotetinę struktūrą yra pateikęs geografas Valdas Petrulis. Geografo sudaryta erdvinė regiono struktūra atspindi XX a. pabaigos situaciją¹⁹¹, kuri nėra reprezentatyvi XX a. pradžios kontekste, tad regiono branduolio ir periferijos santykis dar tikslintinas. Geografų ir etnografų susisteminti duomenys ne visada gali tiksliai atsakyti, kiek regionų ribos yra patikimos, dažnai yra nepaisoma pačių gyventojų deklaruojamos regioninės tapatybės. Tai yra vienas iš pagrindinių visų kultūrinių regionų apibrėžties kriterijų. Žemaičiai po 1905 m. lietuvių tautinės revoliucijos galutinai atsisakė pretenzijų į atskiros tautos sampratą, virsdami lietuvių nacijos subetnosu. Per 1897 m. Rusijos gyventojų surašymą buvo galima deklaruoti lietuvių ir žemaičių kalbas, iš kurių pasirinkimo statistikos departamentas ir sprendė apie gyventojų tautybę. Daugelio Lietuvos gyventojų išprusimas buvo menkas: jie neskyrė aukštaičių ir žemaičių tarmių, remdamiesi tariama kalbine priklausomybe ir *jus soli* („žemės teisė“) principu, Žemaitijos kalbinio paribio vakarų aukštaičiai dažnai save laikė žemaičiais. Surašymo statistiniai duomenys atskleidė, kad rytinėje Žemaitijos dalyje Raseinių apskrityje lietuviais užsirašė 22,1 tūkst., žemaičiais – 157,4 tūkst., Šiaulių – lietuviais užsirašė 41,3 tūkst., žemaičiais – 127 tūkst. gyventojų, dar 13 tūkst. žemaičių gyveno Kauno apskrityje¹⁹². 1905 m. lietuvių tautinė revoliucija spartino rytinės Žemaitijos dalies tapatybės kaitą: žemaičiai lietuvejė, o dalis jų ir suaukštaitėjo¹⁹³. Vis dėlto iki Pirmojo pasaulinio karo gana didelė Šiaulių apskrities (net iki Grinkiškio) gyventojų dalis save laikė ir kitų buvo vadinami žemaičiais¹⁹⁴.

¹⁹¹ PETRULIS, Valdas. Žemaitijos etninės savimonės regiono erdvinė struktūra. *Op. cit.*, p. 168.

¹⁹² *Statistinės žinios apie Lietuvą ligi karui 1914 m.* [Kaunas], 1919, p. 36–37; KALNIUS, Petras. Aukštaitiškumas lietuviškosios tapatybės kontekste. Iš *Aukštaičių tapatumo paieškos*: straipsnių rinkinys. Kaunas, 2006, p. 73.

¹⁹³ Reprezentatyvus pavyzdys – tarp 1912 m. Rusijos imperijos valstybės IV Dūmos rinkėjų iš Kauno gubernijos Telšių apskr. mažųjų žemės savininkų gretose tarp lenkų (207), lietuvių (32), latvių (2), rusų (79), gudų (17), vokiečių (5) buvo ir žemaičių (446); Raseinių apskr. tarp lietuvių (552), lenkų (67), rusų (4), vokiečių (4) ir žydų (1) taip pat buvo žemaičių (52), tik Šiaulių apskr. žemaičiais niekas neužsirašė, jie tapatinosi su lietuviais. Žr.: Rinkimų reikalai Kauno gubernijoje. *Viltis*, 1912, rugpjūčio 10 (23) (nr. 94), p. 2.

¹⁹⁴ Grinkiškis. *Viltis*, 1912, lapkričio 7 (20) (nr. 132), p. 1. Parašas: Mildainius

Žemaitijos regionas niekada neturėjo vieno pastovaus funkcinio centro, kuris būtų sutapęs su savimonės centru, todėl žemaičių sostinės paieškos buvo viena iš labiausiai žemaičius jaudinusių problemų. Nepriklausomos Lietuvos metais į Žemaitijos sostinės vardą pretendavo Raseiniai, Šiauliai ir Telšiai. Šių miestų inteligentai ieškojo savų argumentų, bet tik jų kompleksas leido iškilti vienam iš besivaržančių miestų. Raseiniai LDK laikais buvo *pirmasis* miestas Žemaičių Kunigaikštystėje, todėl juos Nepriklausomos Lietuvos metais imta vadinti istorine Žemaitijos sostine¹⁹⁵. Šiaulių miestas, likęs už žemaičių tarmės ploto ribų, aktyviai kūrė savo kaip Žemaitijos sostinės įvaizdį. Šiaulių „Aušros“ muziejus skelbėsi veikiąs *Žemaičių krašto ir Lietuvos šiaurės vakarų plote*¹⁹⁶, tad muziejuje buvo atidaromos regioninės parodos¹⁹⁷. Valstybės centralinio knygyno Šiaulių skyrius atsišaukimuose į visuomenę, raginančiuose remti biblioteką, taip pat save pristatė kaip centrinę Žemaitijos biblioteką¹⁹⁸, nors tokio atstovavimo apskričių lygmenyje išvystytas Lietuvos bibliotekų tinklas neteikė. 1919 m. gavinant Šiaulių miesto heraldiką, dar kartą atsigręžta į 1791 m. Šiauliams suteiktą herbą, kuriame buvo pabrėžta šio miesto centrinė vieta tarp to meto kitų Žemaičių Kunigaikštystės administracinių centrų¹⁹⁹.

Telšių, kaip regiono sostinės, iškilimas sutapo su aiškiai išreikštais vietos gyventojų kalbiniais ir etnografiniais savitumais. Tam lemiamos reikšmės turėjo 1926 m. įkurta Telšių vyskupija. Ji pretendavo į Žemaičių vyskupystės paveldą, o jos tikintieji – į žemaičių vardą. Telšių vyskupijos oficiozas „Žemaičių prietelius“ pasižymėjo savo regioniniu profiliu. Šio laikraščio platinimu tiesiogiai rūpinosi pats Telšių vysk. Justinas Staugaitis, todėl „Žemaičių prietelius“ buvo populiarus net nuo vyskupijos centro labiau

¹⁹⁵ TARASENKA, Petras. Kelionė po Žemaitiją. *Klaipėdos žinios*, 1926, sausio 5 (nr. 3), p. [2]. Parašas: P. T-ka

¹⁹⁶ *Šiaulių kraštotyros draugijos pranešimas*. Šiauliai, 1928, vasario 25. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 351, lap. 20.

¹⁹⁷ Senovės meno paroda. *Vakarai*, 1937, rugsėjo 11 (nr. 20), p. 5; ŠIAULIŲ KRAŠTOTYROS DR-JOS „AUŠROS“ MUZIEJUS. *Laiškas Vaclovui Biržiškai*. Šiauliai, 1927, vasario 1. LMAVB RS, f. 163-459, lap. 1.

¹⁹⁸ PETRAITYTĖ, Nijolė. *Šiaulių viešoji biblioteka: istorinės atodairos 1920–1950*. Šiauliai, 2004, p. 75.

¹⁹⁹ RIMŠA, Edmundas. *Šiaulių miesto herbas*. Vilnius, 2001, rugsėjo 5, p. 1–3, 7–8. Prieiga per internetą: <http://www.siauliai.lt/miestas/heraldika/istorine_medziaga.pdf> (žr. 2012-03-06)

nutolusiose parapijose: Jurbarko, Skirsnemunės ir kt.²⁰⁰. Sprendžiant iš 1928 m. Šiaulių apskrities pašto apskaitos dokumentų, Telšiuose leidžiami laikraščiai „Telšių žinios“, „Žemaičių prietelius“ ir „Žemaitis“ buvo užsakomi Šiaulių (iš viso 82), Linkuvos (81), Kuršėnų (66), Tryškių (49), Papilės (30), Užvenčio (30), Vaiguvos (15), Žagarės (12), Gruzdzių (7), Lygumų (7), Pašvitinio (7), Raudėnų (7), Varputėnų (7), Kurtuvėnų (2), Šakynos (2) ir Stačiūnų (1) paštuose²⁰¹. Pateikti duomenys liudija, kad vakarinės Šiaulių apskrities dalies gyventojai buvo gana aktyvūs regioninės spaudos prenumeratoriai. Tai leidžia manyti, kad jie gana aiškiai save suvokė Žemaitijos regione. Šiaulių apskrities žemaitiškumo iš esmės nekvėstionavo ir tautininkų partijos įtaką jutę Šiaulių leidėjai. „Mūsų krašto“ vyriausiasis redaktorius Pranas Razma, 1935 m. regionuodamas auditoriją, C. laidą paskyrė Šiaulių apskričiai ir Žemaitijai²⁰². Akivaizdu, kad sąlyginis Šiaulių apskrities ir Žemaitijos atskyrimas ir faktinis sujungimas negalėjo būti kitoks, nes tuo metu tai buvo viena kultūrinė erdvė. Antra vertus, būtina pripažinti, kad dėl akulturacijos procesų Šiaulių apskrities rytinės ir šiaurinės teritorijos tolo nuo Žemaitijos regiono savimonės branduolio. Jonišio, Lygumų, Linkuvos, Pakruojo, Pašvitinio, Radviliškio ir kt. valsčių gyventojai nesidomėjo regionine spauda, jiems žemaitiškumas taip pat nebuvo aktualus, todėl šių vietovių gyventojai vis labiau tapatinosi su Aukštaitijos regionu. Detaliau šį procesą yra nagrinėjęs etnologas P. Kalnius, nurodęs, kaip kalbinė tapatybė keitė Žemaitijos rytinius pakraščius. Tai buvo ilgas procesas, užtrukęs visą XX a., todėl tik pamažu tarpregioninėje zonoje pradėjo formuotis nauja *vidurietiška* tapatybė²⁰³.

Įvertinus XX a. pirmosios pusės funkcinius, formaliuosius ir savimonės Žemaitijos apibrėžčių argumentus, galima teigti, kad 1) šiaurinė regiono siena

²⁰⁰ MATUSEVIČIUS, Bronius. *Raseinių dekanato spauda ir pastoracinės perspektyvos*. *Op. cit.*, lap. 55.

²⁰¹ *Bendro turinio susirašinėjimas apie spaudą*. Šiauliai, 1928–1929. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 351, lap. 59, 61–62, 65, 73–74, 76–79, 82–83.

²⁰² RAZMA, Pranas. *Pareiškimas Šiaulių m. ir apskrities viršininkui*. Šiauliai, 1934, gruodžio 31. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 584, lap. 5.

²⁰³ KALNIUS, Petras. Aukštaitiškumas lietuviškosios tapatybės kontekste. *Op. cit.*, p. 72–81.

sutapo su Kuršo gubernijos (nuo 1918 m. – Latvijos) siena; 2) mišri tarpregioninė Aukštaitijos ir Žemaitijos riba turi būti vedama Kruopių, Gruzdžių, Šiaulių, Kurtuvėnų, Pašiaušės, Tytuvėnų, Betygalos ir Girkalnio valsčiais, juos priskiriant Žemaitijos regionui; 3) pietinę regiono sieną su Suvalkija žymėjo Raudonės ir Jurbarko valsčiai; 4) regionas pietvakariuose ribojosi su Vokietija, nuo 1923 m. – su Klaipėdos kraštu; 5) vakaruose Žemaitija *atsirėmė* į Baltijos jūrą.

2.1.2. *Žemaičių kultūrinis judėjimas.* Lietuvių demokratų partijos ideologo Juozo Gabrio-Paršaičio *Geografijos vadovėlyje* (1910) apie Žemaitiją buvo rašoma, kad, *Lietuvai esant neprigulmingai, Žemaičiai turėjo savivaldą*²⁰⁴. Regionalizmas yra neatsiejamas regionų kaip politinių vienetų savikūros instrumentas, todėl daugelis Lietuvos istorijos ir geografijos vadovėlių autorių apie Žemaitijos disponuotą autonomiją LDK laikais buvo linkę užmiršti. Iki Pirmojo pasaulinio karo regioninio pobūdžio politiniai judėjimai dėl nacionalistinių ideologijų svarbos nebuvo itin aktualūs: mažos ir didelės tautos siekė susivienyti, kurti nacionalinę kultūrą, bendrą ekonominį ir politinį gyvenimą. Kiek kitaip šie įvykiai klostėsi Latvijos Latgaloje. Latgaliai, 1917 m. gegužės 9 ir 10 d. Rēzeknėje susirinkę į visuomenės veikėjų kongresą, nutarė Latgalą sujungti su Kuršu ir Vidžeme, tačiau kartu pareiškė, kad jai turi būti garantuotos kalbos, tikybos, mokyklų ir žemės klausimų laisvė²⁰⁵. Latvijos istorijoje Latgala yra tokia pat ryški, kaip Lietuvos Žemaitija, bet jų kultūros ir politikos padėtis tarpukariu buvo skirtinga. Lietuvoje po karo besikurianti unitarinė valstybė nė vienai etnokultūrinei grupei nedarė nuolaidų ir išimčių, jų nesitikėjo ir žemaičiai, bet skirtinga etninė branda sudarė palankias sąlygas regioniniam judėjimui. Jis buvo demokratiškas, rėmėsi europinio regionalizmo idėjomis ir daugiausia kėlė kultūros problemas, nepereidamas prie politinio apsisprendimo. Apskritai tuo metu užgimę regioniniai aukštaičių, dzūkų,

²⁰⁴ GABRYS, Juozas. *Geografijos vadovėlis skiriamas Lietuvos mokyklai*: su paveikslais ir spalvuotais žemlapiais, žemlapius braižė, A. Levy ir A. Braks. Vilnius, 1910, p. 68–69.

²⁰⁵ GERULIS, Albertas. Lietuvos kaimynas Latgala. *Aidai*, 1985, lapkritis–gruodis (nr. 6), p. 368–373.

suvalkiečių ir žemaičių judėjimai yra Nepriklausomos Lietuvos aplinkoje išaugęs reiškinys. Žemaičiai šioje srityje parodė daugiau mobilumo, jų savimonė griežčiau brėžė aukštaičio ir žemaičio takoskyrą²⁰⁶.

Aktyvus visuomeninis gyvenimas, būrimasis į vietines draugijas dažnai išjudindavo krašto šviesuolius atsigręžti į aktualias vietos problemas. Vietinių gyventojų pastangomis nemažai nuveikta įamžinant žymių žemaičių atminimą. Vienu iš pavyzdžių gali būti laikomas XIX a. pradžios žemaičių lituanistinio sąjūdžio veikėjo Dionizo Poškos (1764–1830) įamžinimas. Tauragės apskrities inteligentų pastangomis 1926 m. buvo įkurtas Dionizo Poškos liaudies universitetas (uždarytas 1927 m.), vėliau – 1930 m. sutvarkytas D. Poškos kapas Kaltinėnuose²⁰⁷. 1931 m. gegužės 25 d. Barzdžiuose, Bijotuose, įvyko 100-ųjų D. Poškos mirties metinių minėjimas²⁰⁸. Tada sutvarkyti Baubliai, greta supiltos dvi kalvelės ir pastatyti akmens paminklai D. Poškai ir Vytautui Didžiajam²⁰⁹. Sprendžiant iš D. Poškos baublių analogų paplitimo XX a. pirmojoje pusėje (jie pastatyti tik Kelmėje, Šaukėnuose, Šiauliuose, Tveruose ir Žeimelyje²¹⁰), galima manyti, kad to meto vietos inteligentai D. Pošką suvokė kaip regioninio masto asmenybę ir stengėsi ją įpaveldinti bendroje regiono simbolinėje erdvėje.

Visada didesnių regionalistinių ambicijų turėjo Plungės ir Telšių inteligentai. Plungiškiai įsteigė Žemaičių švietimo draugiją „Minija“ (1920–1924)²¹¹ ir Žemaičių kultūrinimo draugiją „Kultūra“ (1920–1927)²¹². 1926 m. Telšiuose įsteigtas Žemaičių moksleivių sušelpimo fondas (uždarytas 1929 m.), kurio tikslas buvo šelpti žemaičius moksleivius ir studentus²¹³. Išsilavinusios

²⁰⁶ KALNIUS, Petras. *Žemaičiai. Op. cit.*, p. 272–273.

²⁰⁷ Kaltinėnai. *Lietuvos aidas*, 1930, spalio 3 (nr. 225), p. 7.

²⁰⁸ Respublikos Prezidentą sveikino. *Lietuvos aidas*, 1931, gegužės 30 (nr. 119), p. 7; Švietimo ministerį sveikino. *Lietuvos aidas*, 1931, gegužės 29 (nr. 118), p. 6.

²⁰⁹ Reikšmingos iškilmės Žemaičiuose: Bijotuose atidaryti Vytauto Didžiojo ir Dionizo Poškos paminklai. *Lietuvos aidas*, 1931, birželio 3 (nr. 122), p. 4. Parašas: K. K.

²¹⁰ JOCYS, Virginijus. Dionizo Poškos Baublys ir jo simbolinis paplitimas Lietuvoje. Iš *Žemaičių kultūros savastys*. T. 1, Nuo Vilniaus kalvų prie Baublio slenksčio. Vilnius, 2012, p. 41–43.

²¹¹ *Žemaičių švietimo draugija „Minija“*. LCVA, f. 394, ap. 1, b. 1240. 4 lap.

²¹² *Žemaičių kultūrinimo draugijos „Kultūra“ įstatai*. Tilžė, 1920. 16 p.; Plungės vartotojų bendrovė. *Žemaitis*, 1927, kovo 27 (nr. 13), p. 3.

²¹³ *Žemaičių moksleivių šelpimo fondas*. 1926–1929. LCVA, f. 394, ap. 1, b. 1231, lap. 2–5.

inteligentijos trūkumas buvo vienas iš esminių visų kultūros veiklos motyvų, todėl savarankiškai universitetinės žemaičių draugijos taip pat telkė lėšas jos nariams paremti²¹⁴. Iš Žemaitijos kilusi Kauno inteligentija, daugiausia Lietuvos (nuo 1930 m. – Vytauto Didžiojo) universiteto profesūra, dar gana aiškiai jautė prierašumą kraštiečiams, todėl prof. M. Biržiška, prof. I. Končius, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė ir kt. neabejotinai davė ne vieną postūmį įvairiems žemaičių sumanymams.

Prof. M. Biržiška visada pasisakė už kultūros decentralizaciją²¹⁵, žemaičių tarmės išsaugojimą, turėjo grandiozinių sumanymų, kuriuos yra išdėstęs „Vaikiškose senelio svajonėse“ (1943)²¹⁶. I. Končius, 1926 m. perkeltas iš Dotnuvos Žemės ūkio akademijos į Lietuvos universitetą, vadovavo 1925 m. gegužės 14 d. įsteigta etnografinio pobūdžio žemaičių studentų Simono Daukanto draugijai²¹⁷. Jos susirinkimai buvo rengiami tik žemaitiškai, skaitomos paskaitos, rengiami žemaitiški vakarai²¹⁸. Draugijoje subrendo vėliau žinomi veikėjai kalbininkas Juozas Jurkus ir fizikas Adolfas Jucys. Kitą akademinę žemaičių jaunimo korporaciją „Samogitia“ 1927 m. kovo 17 d.²¹⁹ įsteigė salantiškiai Edvardas Lenkauskis²²⁰ ir Liudvikas Nezabitauskis bei gruzdiškis Aleksandras Merkelis²²¹. Į organizaciją priimdavo tik žemaičius studentus vyrus, kurie nebuvo nutraukę ryšių su Žemaitija.

²¹⁴ *Ignui Končiui Simono Daukanto draugijos išduotas kvitas*. Kaunas, 1929, vasario 11. Žemaičių dailės muziejus, Igno Končiaus fondas.

²¹⁵ BIRŽIŠKA, Mykolas. *Lietuvių tautos kelias į naują gyvenimą*. *Op. cit.*, p. 79.

²¹⁶ M. Biržiška gimtuosiuose Vieکشniuose turėjo svajonę įkurti: 1) Vieکشnių skaityklą (su biblioteka ir knygynu), vadovaujamą Vaclovo Biržiškos, 2) Vieکشnių akademiją (su meno galerija, etnografijos muziejumi, rankdarbių paroda ir gamtos muziejumi), vadovaujamą paties, 3) Žemaičių Romuvą (salė teatrui, koncertams, paskaitoms; su liaudies universitetu, liaudies trupe, liaudies kapela, liaudies choru), vadovaujamą dukters Onos Biržiškaitės, 4) Vieکشnių leidyklą-spaustuvę (su žemaitišku savaitraščiu, žemaitišku kalendoriumi ir žemaitiškais knygomis), taip pat vadovaujamą Onos. Žr.: BIRŽIŠKA, Mykolas. *Leidybos sumanymai*. Vilnius, 1943, birželio 6–20. LMAVB RS, f. 165-655, lap. 3.

²¹⁷ *Antrijų penkerių veikimo metų (1927. II. 16–1932. IX. 1) apyskaita*. Kaunas, 1933, p. 401.

²¹⁸ Žemaičių stud. S. Daukanto draugija. *Diena*, 1929, gegužės 10 (nr. 29), p. 2.

²¹⁹ Korporacijos „Samogitia“ trečiosios sukaktuvės. *Lietuvos aidas*, 1932, kovo 16 (nr. 61), p. 6.

²²⁰ KANARSKAS, Julius. Studentu kuorpuoracėjės „Samogitia“ steigies. *A mon saka?*, 1992, nr. 6, p. 1.

²²¹ BALAŠAITIS, Antanas. Aleksandras Merkelis. Iš *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, 2008, t.14, p. 59.

Korporacija savo veiklą grindė žemaitiškomis tradicijomis, tautiškumu ir religiniais principais, siekė ugdyti gerąsias žemaičių savybes, pažinti Žemaitiją ir visą Lietuvą²²². „Samogitia“ draugijos vienas iš tikslų buvo Klaipėdos krašto integracijos į Žemaitiją skatinimas. Jie rengdavo jaunimo pasilinksminimus Klaipėdoje²²³. „Samogitia“ nuolat dalyvaudavo šventiniuose renginiuose, juos finansiškai remdavo aukštas valstybines pareigas užimantys asmenys (pvz., vidaus reikalų ministras Steponas Rusteika)²²⁴. Žemaičių VDU studentų korporacija „Filiae Samogitiae“ įkurta 1930 m. Korporacijos moto buvo: *visas savo jėgas, talentus ir jaunystę skiriame žaliose giriose paskendusiai ir kryžiais pasidabinusiai Žemaitijai*. Korporacijos garbės nariai buvo pirmasis VDU rektorius prof. Jonas Šimkus ir S. Kymantaitė-Čiurlionienė²²⁵. Pažymėtina, kad Lietuvos universitete 1925 m. taip pat įsisteigė kairiųjų pažiūrų Žemaičių studentų susivienijimas²²⁶. Jis aktyviai dalyvavo politinėje veikloje²²⁷, todėl greitai buvo uždarytas. Dar viena žemaičių studentų korporacija „Fraternitas Samogitiae“ 1932 m. gegužės 31 d. įsikūrė Dotnuvoje, Žemės ūkio akademijoje²²⁸. Žemaičių studentų Simono Daukanto, „Samogitia“, „Filiae Samogitiae“ ir „Fraternitas Samogitiae“ organizacijos savo veiksmus dažnai vienijo – rengė bendrus renginius²²⁹. Jų susirinkimuose kaip kviestiniai pranešėjai paskaitas skaitė literatūros istorikas M. Biržiška²³⁰, knygotyrininkas V. Biržiška²³¹, psichologas J. Gudaitis-Vabalas, istorikai A. Janulaitis ir

²²² L. U. žemaičių studentų korporacijos „Samogitia“ įstatai. Kaunas, 1929, p. 1–2.

²²³ Žemaičių studentų pasilinksminimas Klaipėdoje. *Lietuvos aidas*, 1930, gruodžio 23 (nr. 292), p. 4.

²²⁴ „Samogitios“ initium semestri. *Lietuvos aidas*, 1931, spalio 9 (nr. 228), p. 6.

²²⁵ Žemaičių studentų korporacijos „Filiae Samogitiae“ šventė. *Lietuvos aidas*, 1932, gegužės 10 (nr. 104), p. 7.

²²⁶ Žemaičių studentų susivienijimo susirinkimas. *Lietuvos žinios*, 1925, lapkričio 8 (nr. 252), p. 1.

²²⁷ Degutininkams boikotas. *Lietuvos žinios*, 1925, lapkričio 12 (nr. 255), p. 1.

²²⁸ Ž. Ū. Akademijoje nauja korporacija. *Lietuvos aidas*, 1932, birželio 9 (nr. 128), p. 6.

²²⁹ Žemaičiams studentams. *Lietuvos aidas*, 1931, lapkričio 6 (nr. 253), p. 6.

²³⁰ Prof. M. Biržiškos paskaita. *Lietuvos aidas*, 1930, gruodžio 5 (nr. 278), p. 6; Prof. M. Biržiškos paskaita. *Lietuvos žinios*, 1930, gruodžio 6 (nr. 279), p. 5; [VDU Žemaičių studentų Simono Daukanto draugijos ir VDU „Samogitia“ korporacijos kvietimai]. 1929–1939. LMAVB RS, f. 165-467. 24 lap.

²³¹ [Vaclovui Biržiškai adresuoti pakvietimai]. LMAVB RS, f. 163-781, lap. 1–9.

Z. Ivinskis, kalbininkai A. Salys²³² ir kt. Žemaičių studentų organizacijų veikloje vienu metu galėjo dalyvauti apie keletas šimtų studentų.

Regionalizmas kaip idėja buvo eksploatuojamas daugelio Žemaitijoje veikusių politinių partijų: valstiečių liaudininkų, tautininkų, krikščionių demokratų ir net komunistų. Apskritai politikų apeliacija į žemaičių patriotizmą buvo nuolatinė ir nepertraukiama. Kartais susidarydavo net kuriozinių atvejų: 1934 m. atidengiant Nepriklausomybės paminklą Raseiniuose, ministras S. Rusteika, kalbėjęs žemaičių vardu, deklaravo visišką jų ištikimybę ir net meilę iškilmėse dalyvavusiam Prezidentui A. Smetonai²³³, o kvėdarniškis Bronius Palekas savo žemaitiška kalba žėrė kritikos tuometės valdžios vykdomai žemės ūkio politikai²³⁴.

XX a. 4-ajame dešimtmetyje autoritariniam A. Smetonos režimui nustūmus politinius oponentus į užribį, šalyje aprimo politiniai vaidai. Nesant realios politinės veiklos, blėso ir gyventojų partinis susiskaldymas. Savo ruožtu regiono inteligentija nenustojo ieškoti legalių veiklos priemonių, kurios būtų kreipiamos ne į politiką, bet į laisvesnę veiklos dirvą – kultūrą. Įtampa tarp centro, jos siųstų valdininkų ir provincijos gyventojų Žemaitijoje visada buvo jaučiama tvirčiau²³⁵. Todėl ilgai iškilusi regionalizmo ideologija konsolidavo skirtingų pažiūrų inteligentus, susibūrusius į tam tikrą opoziciją tautininkų partijos režimui ir jos vykdytai etninių skirtumų šalinimo politikai. Regionalistai lietuvių nacionalinės kultūros išlikimą ir brandą matė ne per jos vienodumą, o per skirtingumą, todėl regionalizmas, kaip prigimtinis Lietuvos valstybės požymis, buvo keliamas tiek VDU profesūros, tiek visuomeninių judėjimų.

²³² KARAZIJA, Adolfas. *Žalias teorijos medis*: akad. A. Jucys: gyvenimas ir mokslinė veikla. Vilnius, 2003, p. 34.

²³³ Vidaus reikalų ministerio pulk. St. Rusteikos kalba. *Lietuvos aidas*, 1934, birželio 27 (nr. 144), p. 2.

²³⁴ Lietuva – narsių karžygių Tauta. *Lietuvos aidas*, 1934, birželio 25 (nr. 142), p. 4; Raseiniuose iškilmingai atidengtas Nepriklausomybės paminklas. *Lietuvos žinios*, 1934, birželio 26 (nr. 143), p. 6.

²³⁵ KUODYS, Modestas. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m.* Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas; Lietuvos istorijos institutas. Kaunas, 2009. LNB RKRS, f. 132-4982, p. 281; *Platelių „pavasarininkų“ skundas vidaus reikalų ministrui*. Plateliai, 1921, birželio 6. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1467, lap. 67–72.

Organizuotas ir aiškiai išreikštas žemaičių regioninis judėjimas išsiskleidė 1931 m. Telšiuose įsikūrus Žemaičių senovės mėgėjų draugijai „Alka“. Draugiją subūrė buvęs mokytojas Pranas Genys²³⁶, kuris buvo gerai žinomas kaip aktyvus visuomenininkas. Jis LR Prezidentui A. Smetonai 1930 m. adresuotame skunde sakėsi esąs patriotas ir tai aiškiai liudijo jo nuopelnai²³⁷, bet šį patriotizmą jis visada suvokė kiek kitaip, nei valdantieji sluoksniai. P. Genys – Telšių gimnazijos auklėtinis, nuo 1924 m. spaudoje buvo paskelbęs ne vieną straipsnį, raginusį atsigręžti į Žemaitijos kultūrą²³⁸. Jis taip pat turėjo artimų ryšių su Telšiuose mokytojavusiu Vydūnu²³⁹, todėl nemenkai buvo persisėmęs jo prožemaitiškais idėjomis²⁴⁰. P. Genys, steigdamas „Alką“, turėjo „Jaunosios Lietuvos“ sąjungos pirmininko E. Lenkauskio (korporacijos „Samogitia“ įkūrėjo) palaikymą²⁴¹ ir Telšių apskrities viršininko šiauliečio Eugenijaus Šalkauskio paramą. Organizacijos įstatuose buvo nurodyta, kad draugijos tikslas yra pažinti ir išsaugoti Žemaitijos praeitį ateities kartoms²⁴². Vos įsikūrusi „Alka“ užmezgė santykius su žemaičių studentų korporacijomis „Samogitia“ ir „Filiae Samogitiae“ bei Simono Daukanto draugija²⁴³. P. Genys ir kiti alkiečiai (M. Bartkus, J. Mikulskis, F. Milevičius; iš viso narių buvo apie 20²⁴⁴) nuosekliai vykdė savo programą. Jie stengėsi Telšiuose sukurti žemaičių kultūros centrą, kurio ašyje turėjo stovėti Žemaičių muziejus. Tai ne vien muziejus, bet kartu ir žemaičių bendrumo simbolis, mokslinių tyrimų bazė. Po visus Žemaitijos valsčius išplatinus patriotinio turinio prašymus²⁴⁵, prasidėjo ilgas ir varginantis muziejaus rūmų

²³⁶ Įsikūrė žemaičių kraštotyros draugija. *Lietuvos aidas*, 1931, sausio 28 (nr. 22), p. 7.

²³⁷ GENYS, Pranas. *Skundas LR Prezidentui Antanui Smetonai*. Telšiai, 1930, birželio 15. LCVA, f. 391, ap. 7, b. 1523, lap. 7–8.

²³⁸ GENYS, Pranas. Žemaičių kultūros pėdsakai. *Rytas*, 1925, gegužės 3 (nr. 100), p. 2.

²³⁹ DACYS, Vitalijus. Biografija, arba Kelias nuo Kalnėnų iki Šilutės. Iš GENYS, Pranas. *Džiugo varpai: lyrika* / [ilustracijos J. Perkowskio]. 2-oji laida. Vilnius, 1992, p. 8–9.

²⁴⁰ VYDŪNAS. Žemaitiams atminti. *Žemaičių balsas*, 1931, kovo 12 (nr. 9), p. 1.

²⁴¹ Žemaičių jaunalietuvių suvažiavimas. *Lietuvos aidas*, 1931, gegužės 5 (nr. 99), p. 4.

²⁴² *Žemaičių senovės mėgėjų draugijos „Alkos“ įstatai*. Telšiai, 1931, p. 3, 5.

²⁴³ Žemaičiai susirūpino savo senienu rinkimu. „Alkos“ draugija rūpinasi Telšiuose steigti muziejų. *Lietuvos aidas*, 1931, lapkričio 5 (nr. 252), p. 7.

²⁴⁴ *Statistinės žinios apie [„Alkos“] draugiją*. 1931–1939. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 11, lap. 50.

²⁴⁵ ŽSMD „Alka“ prašymo forma. 1933. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 5, lap. 8.

statybos etapas. Sprendžiant iš „Alkos“ draugijos dokumentų, muziejų rėmė Telšių, Raseinių, Mažeikių ir Kretingos apskričių valsčių savivaldybės, Švietimo ministerija bei pavieniai inteligentai²⁴⁶. Tik 1936 m. vasario 16 d. padėjus kertinį muziejaus rūmų akmenį, P. Genys spaudai tų pačių metų pabaigoje teigė, kad alkiečiai muziejuje nori sukurti Žemaitijos panteoną, o jo vidų išdailinti freskomis su žemaičių kunigaikščių, žymių veikėjų atvaizdais ir Žemaitijos istorijos motyvais²⁴⁷. Muziejaus rūmų statyba gana greitai, 1938 m., buvo baigta²⁴⁸, bet paties muziejaus kūrimo darbai tik įsibėgėjo.

Žemaičių inteligentai, Telšiuose kurdami regiono kultūros centrą, turėjo įvairiausių sumanymų, bet tam dažnai trūko tiek intelektinių pajėgų, tiek materialinių išteklių. Įsikūrus „Alkai“, su Telšių vyskupijos palaikymu pamažu telšiškių veikloje atsirado aiškiai pastebimų ketinimų konsoliduoti regiono kultūros įstaigas ir žemaičių veikėjus, jiems suteikiant įvairių saviraiškos formų: 1) Žemaičių dainų šventė²⁴⁹, 2) Žemaičių muziejų tinklas su centru Telšiuose (pirmasis skyrius 1933 m. įsikūrė Mažeikiuose)²⁵⁰, 3) Žemaičių rašytojų sambūris, kuriame aktyviai dalyvavo S. Anglickis, Butkų Juzė ir P. Genys²⁵¹, 4) Žemaičių dailininkų parodos (Telšiuose 1938 m. rugsėjo 5–10 d. surengta pirmoji Žemaičių dailininkų meno paroda, kurioje dalyvavo 17 garsių ir mažiau žinomų menininkų²⁵²), 5) Žemaičių teatras (1939 m. režisierius Juozas Miltinis svarstė galimybę Telšiuose įsteigti žemaičių dramos studiją, į kurią būtų buvę priimami tik žemaičiai²⁵³), 6) Žemaičių religinis kongresas (Telšiuose 1939 m. birželio 16–18 d. įvyko pirmasis Žemaičių vyrų eucharistinis kongresas²⁵⁴).

²⁴⁶ ŽSMD „Alka“ kasos knyga. Telšiai, 1931–1938. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 3. 56 lap.

²⁴⁷ Nuostabi „Alkos“ istorija. *XX amžius*, 1936, gruodžio 17 (nr. 149), p. 5.

²⁴⁸ Telšių „Alkos“ muziejus – žemaičių buities veidrodys. *Darbininkas*, 1938, rugsėjo 9 (nr. 36), p. 4.

²⁴⁹ Šaukiamas žemaičių kongresas. *Lietuvos aidas*, 1931, gruodžio 21 (nr. 290), p. 7.

²⁵⁰ LIČKŪNAS, Stasys. *Laiškas Žemaičių senovės mėgėjų draugijai „Alka“*. Mažeikiai, 1933, lapkričio 30. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 1, lap. 7.

²⁵¹ Žemaičių rašytojų literatūros vakaras. *Vakarai*, 1938, rugpjūčio 31 (nr. 202), p. 4.

²⁵² *Paroda žemaičių dailininkų, 1938 IX 1–5*. Telšiai, [1938]. [16] p.

²⁵³ BIELSKIS, Petras. Žemaičių šnektos ir teatras. Iš *Žemaičių kultūros savastys*. T. 1, Nuo Vilniaus kalvų prie Baublio slenksčio. Vilnius, 2012, p. 11–12.

²⁵⁴ *Pirmojo žemaičių vyrų eucharistinio kongreso Telšiuose 1939. VI. 16–18. vadovas*. Telšiai, 1939. 29 p.

Ilgainiui, nors „Alkos“ draugija siuntė žemaitiškus sveikinimus LR Prezidentui A. Smetonai²⁵⁵, bet alkiečių vykdoma veikla Kauno reakcingesniuose sluoksniuose buvo vertinama ne itin palankiai²⁵⁶. Muziejaus direktorius P. Genys ypač principingai nuo jo grobstymo gynė Žemaitijos sakralinį paveldą, parašė ne vieną laišką Kauno muziejams, supirkinėjusiems ne visai dorais būdais surinktas vertybes²⁵⁷. Neeiliniai senienu rinkėjai Jonas Juozas Burba (būsimasis VSD muziejaus ir archyvo vedėjas²⁵⁸) ir Antanas Valantinas, apsirūpinę LR Prezidentūros kanceliarijos raštais, 1934 m. pasirodę Žemaitijoje, skleidė gandus, kad yra rengiamas įstatymų projektas, kuriuo visi provincijos muziejai (kartu ir „Alka“) bus uždaryti²⁵⁹. Tai nebuvo oficiali valstybės pozicija: Švietimo ministerija ir toliau rėmė muziejų²⁶⁰. Lietuvai 1939 m. praradus Klaipėdos kraštą ir į Telšius atkėlus Lietuvos kariuomenės dalinius, muziejaus pastatą užėmė kariuomenė. „Alkos“ muziejus buvo ne valstybinis, o visuomeninis, todėl jo darbuotojai patalpų sekvestracijai atkakliai priešinosi, kol juos iškraustė pasiūstas kareivių būrys²⁶¹. Valstybė, atsidūrusi karo akivaizdoje, nesureikšmino šio įvykio, bet vietos inteligentams tai buvo itin reikšmingas atsitikimas.

Augančius žemaičių kultūrininkų sumanymus sužlugdė 1940 m. prasidėjusi pirmoji sovietinė okupacija: uždarytos draugijos, opoziciniai laikraščiai, vis griežčiau ribojama kultūrinė veikla. Butkų Juzės, P. Genio ir jų aplinkos sovietinis saugumas nelietė: vyriausybė 1941 m. juos kartu su kitais rašytojais atleido nuo darbo pajamų mokesčio²⁶². Atsižvelgta į Butkų Juzės

²⁵⁵ Sveikinimas A. Smetonai 60-čio proga: [juodraštis]. [Telšiai], [1934]. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 5, lap. 44.

²⁵⁶ Ar reikalinga „kalti žemaitišką tarmę“. *XX amžius*, 1939, birželio 17 (nr. 135), p. 10.

²⁵⁷ GENYS, Pranas. *Laiškas Valstybės archeologijos komisijai*. Telšiai, 1936, sausio 25. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 8, lap. 161.

²⁵⁸ *VSD direktoriaus slaptas įsakymas*. Kaunas, 1935, vasario 27. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 23, lap. 117.

²⁵⁹ GENYS, Pranas. *Raštas Švietimo ministerijos Kultūros departamento direktoriui*: [juodraštis]. Telšiai, 1934, lapkričio 12. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 5, lap. 12–14.

²⁶⁰ *Žemaičių senovės mėgėjų draugijos „Alka“ kasos knyga*. Telšiai, 1931–1938. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 3, lap. 3, 18.

²⁶¹ GENYS, Pranas. *Žemaičių „Alkos“ muziejaus ataskaita*. Telšiai, 1939. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 10, lap. 1.

²⁶² GARLIAUSKAS, Algimantas. *Inteligentija 1940–1941 metais*. Vilnius, 1991, p. 32–33.

nuosekliai kairiųjų pozicijas, o P. Geniui suteikta proga reabilituotis kuriant sovietinėmis temomis Telšiuose leidžiamai „Tarybų Žemaitijai“. Okupaciją nutraukė 1941 m. birželio 23 d. šalyje prasidėjęs antisovietinis sukilimas. Karo metais inteligentai, nerasdami pragyvenimo didžiuosiuose Lietuvos miestuose, vyko į tėviškes ir aktyviai ieškojo uždarbio provincijoje. Naciai Lietuvą pirmiausia stengėsi išnaudoti kariniams ir ūkiniams tikslams, todėl, priklausomai nuo valdininkų geranoriškumo, kultūroje buvo daroma tam tikrų nuolaidų. Kazys Mockus yra pastebėjęs, kad Žemaitiją valdęs Šiaulių krašto komisaras (*Gebietskommissar*) Hansas Geweckė kultūros srityje buvo sukalbamas valdininkas. Iš H. Geweckės Šiaulių inteligentai pirmieji 1942 m. gavo leidimą steigti Lietuvių (vėliau vadinta Šiaulių) meno ir mokslo centrą, koordinavusį Šiaulių, Raseinių ir Tauragės apskričių kultūrinį gyvenimą. K. Mockus („Žemaičių žemė“ redaktorius), Domas Jurkus (Lietuvos banko direktorius) ir Justinas Skuodas (pradžios mokyklų inspektorius) 1942 m. rugpjūčio 13 d. iš komisaro gavo leidimą steigti tokį pat centrą Telšiuose²⁶³. Pažymėtina, kad steigėjų pageidavimu organizacija buvo pavadinta Lietuvių žemaičių meno ir mokslo centru²⁶⁴. Organizacija, vadovaujama pirmininko K. Mockaus, turėjo: 1) Literatų, 2) Scenos mėgėjų, 3) Dailininkų, 4) Pedagogų ir 5) Žemaičių tarmės studijų sekcijas bei 11 skyrių Kretingos, Mažeikių ir Telšių apskrityse. Su Lietuvių žemaičių meno ir mokslo centru buvo susijęs Telšiuose įsikūręs Žemaičių teatras, „Alkos“ muziejus, savaitraštis „Žemaičių žemė“ ir kitos kultūros įstaigos²⁶⁵. Centro vadovai visada siekė glaudesnio bendradarbiavimo su Šiaulių meno ir mokslo centru, rengė bendrus projektus, siekė koordinuoti kultūros gyvenimą visoje Žemaitijoje. Nelengvomis karo sąlygomis žemaičių regioninis judėjimas buvo įgavęs nemenką pagreitį, todėl jis jau buvo aiškiai suvokiamas kaip organizuota jėga su aiškiais savo tikslais ir ketinimais. Lietuvių nacionalinės kultūros plėtrą sąjūdžio ideologai suvokė kaip regioninių

²⁶³ Įsteigtas Liet. žemaičių meno ir mokslo centras. *Žemaičių žemė*, 1942, rugpjūčio 22 (nr. 34), p. 6.

²⁶⁴ MOCKUS, Kazys. Žemaičių kultūrinis gyvenimas praeitojo karo metu. *Aidai*, 1952, spalio 8 (nr. 10), p. 382.

²⁶⁵ *Žemaičių kalendorius 1944 metams*. Telšiai, 1943, p. 20–21.

kultūrų atgimimą, todėl žemaičių regioninės kultūros iškėlimas į viešąją erdvę buvo pagrindinis jų visos organizuotos veiklos motyvas²⁶⁶.

2.2. Regiono integracija Lietuvos valstybėje

2.2.1. *Pilietinė visuomenė tarp demokratijos ir diktatūros.* Modernios Lietuvos valstybės idėja buvo lietuvių inteligentijos vaisius, todėl ji dėjo didžiules pastangas įtikinti žemaičius, kad šie yra lietuvių tautos dalis. Nesusiformavus žemaitiškajam nacionalizmui, patys žemaičiai inteligentai griežtai spaudoje kritikavo visus tuos, kurie lietuvių tautos bendrumo nematė toliau nei apskritis ar regionas²⁶⁷. Inteligentų įdirbis vaizdžiai atsiskleidė 1905 m. prasidėjus lietuvių tautinei revoliucijai. Žemaitijoje, kaip ir kitur, bažnytiniai chorai, orkestrai, liaudies teatro trupės ėmė pasirodyti su lietuvišku repertuaru²⁶⁸. Didesni kultūros renginiai kartais buvo užbaigiami iškilmingai, net atsistojus, atliekant Vinco Kudirkos „Tautišką giesmę“²⁶⁹. Besiplečiančią kultūrinę ir politinę regiono integraciją sutrikdė 1915 m. kovo mėnesį įžengusi Vokietijos kariuomenė. Daug lietuvių, ypač iš Šiaurės Žemaitijos, 1915 m. pasitraukė į Rusijos gilumą, likusieji kantriai kentė okupacinės Vokietijos valdžios *parėdymus*. Faktinė vokiečių karinė valdžia gyvavo iki 1919 m. gruodžio pabaigos.

Lietuvos valstybės Taryba, 1918 m. vasario 16 d. pasirašiusi Lietuvos Nepriklausomybės Aktą, davė realų, nors gana nominalų postūmį šalyje kurtis savivaldos organams. Ribotomis komunikacijos priemonėmis nepriklausomos Lietuvos idėją turėjo paskleisti patikimi valstybės kūrėjai, nemaža našta teko ir

²⁶⁶ VILAINIS-ŠIDLAUSKAS, Adomas. Žemaičių mokslo ir meno centro metines minint. *Ateitis*, 1943, rugpjūčio 28 (nr. 199), p. 3.

²⁶⁷ KALNIUS, Petras. *Žemaičiai. Op. cit.*, p. 66.

²⁶⁸ BABRAUSKAS, Leonardas. Plungė (Telšių pav.). Lietuviškas spektaklis. *Vilniaus žinios*, 1905, liepos 22 (rugpjūčio 4) (nr. 177), p. 3. Parašas: K. B.

²⁶⁹ ŠNAPŠTYS, Juozas. Įspūdžiai iš kelionės. *Lietuvių laikraštis*, 1905, rugsėjo 28 (spalio 11) (nr. 43), p. 635.

Lietuvos spaudos biurui, kuris ne visada mokėjo atrinkti patikimus asmenis, galėjusius tinkamai nušviesti Lietuvos valstybės politinę situaciją žemaičiams. Biuras 1919 m. liepos mėnesį į Žemaitiją pasiuntė menko išsilavinimo Lenkimų (Skuodo valsč.) valstietį Kazys Mockų, įpareigodamas jį šaukti viešus susirinkimus ir teikti visuomenei informaciją apie politinę situaciją Lietuvoje. Jis Kretingos apskrities viršininkui P. Kerpei pasirodė visiškai nepasiruošęs atlikti jam pavestų pareigų²⁷⁰, todėl viršininkas Piliesių apsaugos departamentui išreiškė susirūpinimą dėl Spaudos biuro siunčiamų asmenų į Žemaitiją²⁷¹. Pradiniame Lietuvos kariuomenės formavimo etape žemaičiai veikė gana aktyviai ir dažnai susidariusias problemas sprendė savarankiškai²⁷². Lietuvos vyriausybės sprendimu Tauragėje 1919 m. sausį įkurtas I Žemaičių batalionas. Vadu paskirtas kontroversiškai vertinamas (įtartas dirbęs Lenkijos žvalgybai) iš Mažosios Lietuvos kilęs puskarininkis Jurgis Aukštuolaitis. Jo elgesys ir didelės ambicijos nebuvo suderinami su karine drausme: ypač kai karininkas ėmėsi vadintis Žemaitijos kariniu komendantu. Pasak karo istoriko Antano Vasiliausko, mažai trūko, kad jis būtų paskelbęs Žemaitijos nepriklausomybę, o save – jos valdovu. Ilgai nelaukus J. Aukštuolaitis buvo atleistas iš pareigų, o I Žemaičių batalionas kovo 25 d. išformuotas²⁷³. Efektyviau veikė Sedos karo komendantas Povilas Plechavičiaus ir Telšių – Broniaus Zaleskio – partizanai, taip pat Šiauliuose 1919 m. lapkritį įsikūręs Laikinis partizanų štabas ir Raseiniuose – Lietuvos šaulių sąjungos (toliau – LŠS) centras²⁷⁴. Lietuvos kariuomenė ir masinė karinė LŠS turėjo įtakos visam tolesniam regiono kultūros gyvenimui bei nacionalinės tapatybės ugdymui²⁷⁵.

²⁷⁰ Lietuvos spaudos biuro paliudymas išduotas Kaziiui Mockui. Kaunas, 1919, liepos 10. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 277a, lap. 7; Kretingos apskrities viršininko P. Kerpės pranešimas Piliesių apsaugos departamentui. Kretinga, 1919, rugpjūčio 7. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 277a, lap. 6.

²⁷¹ Kretingos apskr. viršininko Petro Kerpės pranešimas Piliesių apsaugos departamentui. Kretinga, 1919, rugsėjo 22. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 3, lap. 100.

²⁷² Kražių valsčiaus savivaldybės veikimo apibūdinimas. Kražiai, [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1768, lap. 68.

²⁷³ VASILIAUSKAS, Antanas. Žemaičių batalionas. *Karo archyvas*, 1937, t. 8, p. 228–229, 242–244.

²⁷⁴ LESČIUS, Vytautas. *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918–1920*. Vilnius, 2004, p. 69–72, 230–232.

²⁷⁵ Pvz., LŠS Mosėdžio būrio šaulių 1922 m. gegužės 25 d. surengtame lietuviškame vakare Mosėdyje buvo atliekamos tik patriotinės dainos: Juozapo Žilevičiaus „Laisvės daina“, „Jau pavasaris ateina“,

Tiesa, kariuomenėje pasitaikydavo regioninės tapatybės saviraiškos formų²⁷⁶, bet 1920 m. Vilniaus praradimo ir 1923 m. Klaipėdos krašto prisijungimo simboliai itin vienijo šaulių ir karių nacionalinę savimonę. Vilnius – prarastos sostinės simbolis – Žemaitijoje, kaip ir kitur, buvo prisimenamas per šventes sodinant „Vilniaus medžius“²⁷⁷, rengiant paskaitas, renkant pinigus ginklams, atliekant gedulingas pamaldas ir kt.

Nepriklausomos Lietuvos metais kai kuriose partijose (pvz., Lietuvos darbo federacijoje) formavosi vidinis regioninis atstovavimas²⁷⁸, vėliau išaugęs ir į atskiras partines struktūras. III LR Seimo 1926 m. rinkimuose Telšių rinkimų apygardoje pasirodė Žemaičių ūkininkų susivienijimas, Žemaičių naujakurių, Žemaičių moterų ir Žemaičių mažazemių, bežemių ir nuomininkų partijos²⁷⁹. Spauldoje nuolat pasigirdavo raginimų LR Seimo narius rinkti ne pagal politines pažiūras, bet pagal etnokultūrinę priklausomybę²⁸⁰. Vis dėlto politinis gyvenimas regioną veikė integruojančiai: idėjiniame lygmenyje jo gyventojai ėmė sparčiai sluoksniuotis ne pagal socialinę, bet pagal partinę priklausomybę. Žemaitijoje itin įtakinga buvo Krikščionių demokratų partija, kurios opozicijoje stovėjo kairiosios Valstiečių liaudininkų (toliau – LVLS) ir Socialdemokratų partijos. Išibėgėjantis demokratinis politinis gyvenimas iš esmės buvo nutrauktas po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo. Jo metu į valdžią atėjo Lietuvių tautininkų sąjunga su Prezidento Antano

„Gaudžia, gaudžia aukso varpas“, „Šviesi naktis, mėnesienoj“ ir V. Kudirkos „Tautiška giesmė“. Žr.: *LŠS Mosėdžio būrio šaulių prašymas Kretingos apskrities viršininkui*. Mosėdis, 1922, balandžio 23. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 172, lap. 583.

²⁷⁶ MEMKUS, Bladas. [*Dainų sąsiuvinis*]. [Tauragė], [1935]. Prano Kairio įpėdinių rinkinys, Žadeikiai (Klaipėdos r.); URBONIENĖ, Lina. Lietuvos kariuomenės (1918–1940) vėliavos Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose. Iš *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2011 metais: almanachas*. Kaunas, 2012, p. 85, 88.

²⁷⁷ Būta atveju, kai opozicinės politinės jėgos ar piktadariai naikindavo „Vilniaus medžius“. Pvz., 1933 m. gegužės 1 d. LJTS „Jaunoji Lietuva“ Žemaičių Naumiesčio Žalijame kalne pasodintą „Vilniaus medį“ iš gegužės 6 į 7 d. naktį nenustatyti asmenys išrovė ir įmetė į gretimą tvenkinį. Žr.: *Žinios apie įvykius Tauragės apskrityje*. 1933. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 250, lap. 58.

²⁷⁸ Įvykusiame Mažeikių apygardos atstovų suvažiavime priimtos šios rezoliucijos. *Darbininkas*, 1927, lapkričio 13 (nr. 46), p. 3. Parašas: M. R.

²⁷⁹ Telšių rinkimų apygardoje patiekti 25 kandidatų sąrašai. *Lietuvos žinios*, 1926, balandžio 8 (nr. 79), p. 3.

²⁸⁰ Už ką balsuoti ir nebalsuoti, arba Kas žmonių draugai – kas priešai. *Žemaitis*, 1926, gegužės 2 (nr. 17–18), p. 3.

Smetonos ir Ministro Pirmininko bei užsienio reikalų ministro A. Voldemaro tandemu. Nors įvairiausiomis priemonėmis buvo bandoma sumažinti opozicinių partijų įtaką²⁸¹, tautininkai Žemaitijoje liko nepopuliarūs²⁸². Į partiją skverbėsi įvairaus plauko karjeristai, kurių dalis galėjo turėjo ryšių net su LKP²⁸³. Intelektinių jėgų stygius buvo vienas iš tautininkų nepopuliarumo provincijoje priežasčių. Ant Vytauto Didžiojo stipraus vado ir stiprios valstybės kulto sukurtas Prezidento A. Smetonos įvaizdis visiškai devalvavo demokratijos sampratą²⁸⁴. Tautininkų valdžia itin rūpinosi geru A. Smetonos įvaizdžiu: jo vardu Žemaitijoje buvo vadinamos miestų gatvės ir parkai²⁸⁵, jubiliejų proga sodinami ąžuolai, masiškai ir iškilmingai švenčiamos Antaninės²⁸⁶.

Provincijoje apskričių viršininkų ir karo komendantų rankose buvo sukoncentruota visa valdžios galia. Lietuvoje mūšiams aprimus, karo padėtis 1922 m. buvo panaikinta, bet po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo ji vėl įvesta. Karo komendantai, nustūmę į šalį civilinius organus, galėjo bausti asmenis pinigine bauda, areštu, ištrėmimu, koncentracijos stovyklomis ir kt., o nesant koncentracijos stovyklų galėjo uždaryti į kalėjimą arba į arešto namus. Jie taip pat išdavinėjo leidimus susirinkimams, turėjo teisę uždaryti draugijas. XX a. 4-ajame dešimtmetyje karo komendantams suteikta diskrecinė galia, t. y. galia veikti savo nuožiūra. 1929 m. pakeitus Baudžiamąjį procesą, valsčių viršaičiai ir seniūnai oficialiai buvo įpareigoti atlikti žvalgybinį darbą. Išplėstos 1934 ir 1936 m. apskričių viršininkų galios: jiems suteikta teisė uždaryti

²⁸¹ *Kunigo Budraičio byla*. 1930–1931. LCVA, f. 1662, ap. 2, b. 489. 8 lap.

²⁸² *Kretingos apskrities viršininko pranešimai apie padėtį apskrityje*. 1929. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 187, lap. 10.

²⁸³ *Šiaulių kriminalinės policijos I rajono viršininko pranešimas Šiaulių miesto ir apskrities viršininkui apie Joną Minių*. Šiauliai, 1930, gegužės 17. LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 11, lap. 253.

²⁸⁴ ŠILIAUSKAS, Saulius. *Demokratijos samprata Lietuvos Respublikoje (1918–1940)*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1999. VUB RS, f. 76-3741, lap. 23–24, 51, 80.

²⁸⁵ *Skuodo valsčiaus 1937 m. viršaičio pranešimas*. LCVA, f. 379, ap. 3, b. 28a, lap. 227.

²⁸⁶ GRĖBLIAUSKAS, Benediktas. *Įsakymas Nr. 32 (17, 12, 14)*. 1935. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 130, lap. 16.

įtariamuosius į kalėjimą²⁸⁷. Ypač skaudus smūgis buvo suduotas organizacijoms: Žemaitijoje 1927–1931 m. iš viso buvo uždarytos 139 vietinės organizacijos ir 1 522 masinių organizacijų skyriai²⁸⁸. Po didžiojo valymo 1931 m. regione dar buvo likusios 1 097 organizacijos²⁸⁹, kurioms tada priklausė apie 51 tūkst. narių²⁹⁰. Ypač buvo sustiprinta tautinių organizacijų veikla: jos vien 1932–1937 m. Šiaulių apskrityje surengė 36 proc. visų viešųjų renginių (arba 9 416 iš 26 030)²⁹¹. Nepaisant stiprinamos tautininkų valdžiai lojalių ideologinių organizacijų veiklos, demokratijos sampratos pakirtimas, administracijos galių išplėtimas, kariuomenės stiprinimas ir opozicinių visuomeninių organizacijų uždarinėjimas neigiamai veikė pilietinės valstybės pamatus, todėl ne be pagrindo vietos inteligentai kritikavo valstybės politiką, kartais į viešumą iškeldami ir samprotavimų apie „žemaičių valdžią“, ją priešpriešindami vadinamajai „lietuvių valdžiai“²⁹². Autoritarinio režimo metais tendencingas valdininkijos skyrimas buvo viena iš esminių tautininkų vidaus politikos priemonių. Diplomatinės patirties turėjęs Ignas Šeinius 1939 m. „Naujoje Romuvoje“ viešai atskleidė valdininkų skyrimo mechanizmą ir tam žėrė daug kritikos. Tuometė valdžia žemaičius skirdavo valdininkais į Suvalkiją, aukštaičius – į Žemaitiją, o suvalkiečius – į Aukštaitiją. I. Šeinius padarė vieną išvadą: *svetimumas tarp valdininkų ir žmonių, kuris neretai virsta neapykanta*²⁹³. Šie vidaus politikos sumetimai itin keitė kai kurių Žemaitijos miestų veidą. Pavyzdžiui, Tauragėje iš šešių miesto burmistrų tik vienas buvo

²⁸⁷ APANA VIČIUS, Martynas. *Kariniai teismai – buržuazijos įrankis kovoje prieš revoliucinį judėjimą Lietuvoje 1926–1940 m.* Disertacija teisės mokslų kandidato laipsniui gauti. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1967. VUB RS, f. 76-779, lap. 58–60, 64–66.

²⁸⁸ [Kretingos, Mažeikių, Raseinių, Šiaulių, Tauragės ir Telšių apskričių organizacijų anketos]. 1931. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 4, lap. 74, 76, 78, 82–84.

²⁸⁹ *Pirmasis Lietuvos organizacijų surašymas 1931 m. gruodžio 31 d. II tomas. Organizacijų idėjinės srovės.* LCVA, f. 377, ap. 10, b. 4, lap. 4.

²⁹⁰ *Pirmasis Lietuvos organizacijų surašymas.* 1931, gruodžio 31. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 78, lap. 16–17.

²⁹¹ *Viešieji susirinkimai Šiaulių apskrityje 1932–1937 m.* LCVA, f. 412, ap. 9, b. 757, lap. 3–13.

²⁹² „Pasakyk monej, kumet ateis žemaičių valdžia?“. *Diena*, 1935, balandžio 14 (nr. 14), p. 2. Parašas: Al. Bani.

²⁹³ ŠEINIUS, Ignas. Vilniaus politika. *Naujoji Romuva*, 1939, spalio 22 (nr. 42–43), p. 752.

vietinis tauragiškis, visi kiti – atvykėliai, o pačiame mieste žemaitiškai kalbančiųjų buvo vis rečiau išgirstama²⁹⁴.

2.2.2. Raštingieji tarp beraščių (regioninės švietimo politikos niuansai).

Raštingumas buvo viena iš opiausių regiono knygos kultūros plėtros problemų. Kauno gubernijoje, 1897 m. visuotinio Rusijos imperijos surašymo duomenimis, tik apie 55 proc. gyventojų buvo raštingi²⁹⁵. Rašto ir sakytinės kultūros santykius vaizdžiai liudija dar Nepriklausomos Lietuvos metais Žemaitijoje gyvavęs paprotys visus valdžios skelbimus platinti ne spausdintu žodžiu, o juos skelbiant šaukliui beldžiant į specialią lentą. Telšių miesto valdybos sargas valdžios įsakymus išmokdavęs ir tamborina skambindamas pranešdavęs juos telšiškams²⁹⁶. Ne veltui Kretingos apskrities viršininkas P. Kerpė 1919 m. skundėsi Vidaus reikalų ministerijai, kad nesant užtektinai raštingų milicininkų, jis ateityje apskrityje turės mažinti nuovadų skaičių²⁹⁷. Rašymas ir skaitymas buvo du atskiri gebėjimai, todėl mokančiųjų skaityti buvo žymiai daugiau nei mokančiųjų rašyti²⁹⁸. Situacija buvo kritinė. Lietuvos visuotinio gyventojų 1923 m. surašymo duomenimis, visose regiono apskrityse analfabetų (nemokančių nei rašyti, nei skaityti) nuošimtis buvo didelis: Kretingos apskrityje – 51,7 proc., Raseinių – 47,1 proc., Tauragės – 47 proc., Telšių – 46,8 proc., Mažeikių – 46,6 proc., Šiaulių – 43,2 proc., Šiaulių mieste – tik 33 proc.²⁹⁹ Esant dideliame analfabetų skaičiui, Žemaitijos miestelių komersantai prie arbatinių ar kepinių parduotuvių dažniau pakabindavo lauko

²⁹⁴ Miestas be istorijos. *Sekmdienis*, 1936, birželio 28 (nr. 26), p. 3. Parašas: J. Sakalas

²⁹⁵ MASTIANICA, Olga. *Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje–XX a. pradžioje*. Vilnius, 2012, p. 207.

²⁹⁶ „Dėlko nepritarškino“. Senas žemaičių skelbimo būdas. *Lietuvos aidas*, 1933, lapkričio 4 (nr. 250), p. 11. Parašas: SKI

²⁹⁷ *Kretingos apskr. viršininko Petro Kerpės pranešimas Vidaus reikalų ministerijai*. Kretinga, 1919, kovo 22. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 3, lap. 23.

²⁹⁸ Naujųjų Varnių parapijoje, kuri dar juto vysk. M. Valančiaus ir klebono Antano Juozapavičiaus įtaką, 1919 m. iš 2 100 gyventojų mokėjo skaityti 1 261 (85 proc.), rašyti – 300 (15 proc.), laikraščius skaitė 55 (2,5 proc.). Žr.: Naujųjų Varnių parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 9, p. 209.

²⁹⁹ *Lietuvos gyventojai = Population de la Lithuanie: pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotino gyventojų surašymo duomenys*. Kaunas, 1923, p. LI.

reklamą – riestainį³⁰⁰, nei stengdavosi išryškinti įmonės pavadinimą. Pasitaikydavo atvejų, kai net knygynų savininkai buvo visiškai beraščiai³⁰¹, o motinos beraštės drausdavo savo vaikams užsiimti *dyku darbu* – platinti spaudą³⁰². Visi šie pavyzdžiai liudija apie opią analfabetizmo problemą, kurią turėjo išspręsti nacionalinė švietimo sistema.

Nacionalinio švietimo idėja masiškai iškelta 1905 m. – lietuvių tautinės revoliucijos metais. Žemaičiai varė iš mokyklų rusus mokytojus ir viešai reikalavo lietuvių, legaliai ir savavališkai steigė lietuviškas mokyklas. Švietimo srityje Rusijos valdžia padarė tam tikrą nuolaidų. Pradinėse mokyklose 1906 m. įvedus neprivalomą lietuvių kalbos mokymą, atsirado lietuvių mokytojų poreikis. Iki Pirmojo pasaulinio karo daugiausiai Veiverių ir Panevėžio mokytojų seminarijų auklėtinių Žemaitijoje galėjo būti arti dviejų dešimčių³⁰³. Savo mokymo patirtį atsiminimuose yra aprašęs Mykolas Krupavičius. Jis, 1907–1908 m. dirbdamas Papilės valdinės mokyklos mokytoju, per pamokas su mokiniais be tarpinės rusų kalbos susišnekėti negalėjo: *[v]isas sunkumas – žemaičių kalba, kai ir vieni, ir kiti kalbam lietuviškai, tačiau nesusikalbam*³⁰⁴. Senoji daraktorinė mokykla ir privatus mokymas namuose buvo paremtas gerai prieinama lektūra, kurią regione sudarė žemaitiškoji knyga. Apie tai savo autobiografijoje ne kartą yra minėjęs kalbininkas endriejaviškis Andrius Ašmantas. Jį Pirmojo pasaulinio karo metais tėvas mokė žemaitiškai skaityti, rašyti ir šiek tiek aritmetikos. Tokia buvo Ašmontų šeimos tradicija – berniukus mokyti skaitymo ir rašto³⁰⁵. Kaizerinės Vokietijos okupacijos metais leista kurti ir išlaikyti lietuviškas ir lenkiškas mokyklas. Jose buvo griežtai uždrausta dėstyti rusų kalba, ją

³⁰⁰ Barboros Mieželytės, 81 metų, gyv. Vieکشnių miestelyje, pasakojimas. Įrašė 2011 m. Inga Butrimaitė, autorės archyvas.

³⁰¹ *Susirašinėjimas dėl Elenos Juodkaitės spaudos platinimo leidimo išdavimo*. 1936. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 317, lap. nenumėruoti.

³⁰² *Bendro turinio susirašinėjimas apie spaudą*. Šiauliai, 1937. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 742, lap. 48.

³⁰³ BURKEVIČIUS, Vilhelmas Žanas. *Iš mūsų mokyklų praeities*: medžiaga iš Kauno gubernijos pradžios mokyklų direkcijos archyvų. Kaunas, 1940, p. 9, 102–109.

³⁰⁴ KRUPAVIČIUS, Mykolas. *Atsiminimai*. Vilnius, 2006, p. 84–85.

³⁰⁵ AŠMANTAS, Andrius. *Dienoraščiai, laiškai, bibliografija*. [Sudarė Aldonas Pupkis]. Vilnius, [2010], p. 187–188.

privalomai keitė vokiečių kalba³⁰⁶. Germanizacija ir polonizacija nespėjo padaryti didelės įtakos, bet rusų kalba per ilgus rusinimo politikos dešimtmečius paliko savo pėdsaką. Valstiečiai valstybinę rusų kalbą buvo pradėję laikyti prestižine, todėl ne be pagrindo Skuodo klebonas Pranciškus Žadeikis yra minėjęs, kad valstiečių *sueigose ir pasitarimuose viešpatavo kažkoksai žargonas-kalbų mišinys*³⁰⁷. Pasak raseiniškio Marcelijaus Martinaičio, valstiečiams buvo įprasta keiktis rusiškai, gyvulius raginti rusiškai ar lenkiškai, o tarpusavyje ir su Dievu šnekėtis žemaitiškai³⁰⁸. Stokojant kvalifikuotų mokytojų, dar 1924 m. panašiu lietuvių-rusų kalbų mišiniu buvo skaitomos pamokos Telšių „Saulės“ gimnazijoje³⁰⁹. Mokyklos lituanizacija vėliau sparčiai keitėsi teigiama linkme.

Sprendžiant pedagoginio personalo Žemaitijoje problemą, buvo steigiami mokytojų kursai ir mokytojų seminarijos. Kursai 1918 m. pabaigoje³¹⁰–1920 m. pradžioje veikė Plungėje, 1919 m. ir 1921 m. – Telšiuose³¹¹, 1923–1924 m. – Jurbarkė ir Kretingoje, seminarijos – 1920–1932 m. ir 1936–1944 m. Šiauliuose, 1922–1934 m. – Telšiuose bei 1923–1942 m. – Tauragėje³¹². Mokytojams buvo keliami aukšti lietuvių kalbos reikalavimai, todėl stiprinant šį paruošimą buvo rengiami specialūs kursai, seminarijose didinamas lietuvių kalbos paskaitų skaičius. Švietimo situacija tiesiogiai priklausė nuo miestų ir valsčių savivaldybių finansinės padėties ir supratingumo, todėl mokyklų, mokytojų ir mokinių skaičiaus augimas regione nebuvo pastovus. Žemaitijoje 1921 m. veikė tik 387 pradinės mokyklos,

³⁰⁶ *Betygalos valsčiaus viršaičio M. Čepkausko pranešimas Raseinių apskrities viršininkui*. 1927, rugsėjo 14. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1768, lap. 1; ENDZINAS, Albinas. Lietuvos darbo žmonių pastangos švietimo kaizerinės okupacijos priespaudoje 1915–1917 m. *Pedagogika ir psichologija*, 1962, t. 1, p. 124, 130, 139.

³⁰⁷ ŽADEIKIS, Pranciškus. *Didžiojo karo užrašai*. D. 1, 1914–1915–1916 metai. Klaipėda, 1921, p. 1.

³⁰⁸ MARCELIJUS, Martinaitis. Prisiminimai apie kalbą: iš užrašų. *Tautosakos darbai*, 2007, t. 34, p. 209.

³⁰⁹ Iš Žemaičių padangės. *Lietuvos žinios*, 1924, sausio 20 (nr. 17), p. 2. Parašas: Tyras Žemaitis

³¹⁰ SMILINGIS, Antanas. *Plungės valsčiaus savivaldybės įkūrimas*. [Plungė], [1928]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1778, lap. 70.

³¹¹ MISIUS, Kazys. Žemaičių aukštumos regiono švietimo raida XVI a.–1940 m. Iš *Žemaičių kultūrinio landšafto raida Žemaičių aukštumoje*. Vilnius, 2004, p. 291.

³¹² KAUBRYS, Saulius. *Lietuvos vyriausybės švietimo politika 1919–1940 m. Op. cit.*, lap. 118–122, 124.

kuriose 1922 m. mokėsi 37 900 mokinių. Šalyje 1927–1931 m. įvedus privalomąjį pradinį mokslą, situacija susinormalizavo, bet iš esmės pradinių mokyklų skaičius regione tada jau buvo nusistovėjęs: 1928 m. jų buvo 772, 1939 m. – 765. Kur kas sparčiau kilo tik mokinių skaičius: 1928 m. – 38 917, o 1938 m. – 97 666³¹³. Nors pradinis mokslas buvo privalomas, o už atsisakymą leisti į mokyklą vaikus tėvams grėsė baudos³¹⁴, bet skirtingu metu dar apie 30 proc., kai kada net daugiau, mokyklinio amžiaus vaikų mokyklos nelankė³¹⁵. Sovietų ir nacių 1940–1944 m. okupacijų metais pradinių mokyklų ir mokinių skaičius svyravo nežymiai su kiek didesne 1941–1942 m. duobe. Tada mokyklų buvo sumažėję iki 724, o mokinių – iki 61 671³¹⁶.

Tautinės mokyklos koncepcija nuo 1927 m. buvo įgyvendinama Lietuvių tautininkų sąjungos ideologų, kurie formavo naują jaunosios kartos auklėjimo doktriną, grindžiamą religinio ir tautinio auklėjimo kryptių sinteze³¹⁷. Vykdamt mokytojų rotaciją, keliant į Žemaitiją vis daugiau aukštaičių tarmės atstovų³¹⁸, tokioje mokykloje regioninis patriotizmas ir žemaitiška tarmė nebuvo pageidaujama. Dėl šios situacijos labai sielojosi prof. Mykolas Biržiška³¹⁹, ir apskritai tiek spaudoje³²⁰, tiek privačiai³²¹ pasigirsdavo gana aštrios kritikos dėl atvykėlių mokytojų prasto darbo ir nepagarbos vietos kultūrai. Savo tautinio auklėjimo koncepcijos kūrėjas filosofas Antanas Maceina manė, kad tautinis auklėjimas neturi naikinti regioninių skirtumų:

³¹³ *Ten pat*, lap. 153–154, 163–164.

³¹⁴ *Igno Butkevičiaus ir Antano Butmino byla*. 1930. LCVA, f. 1662, ap. 2, b. 425. 7 lap.

³¹⁵ KAUBRYŠ, Saulius. *Lietuvos vyriausybės švietimo politika 1919–1940 m. Op. cit.*, lap. 32, 153–154, 163–164.

³¹⁶ JAŠINAUSKAS, Linas. *Nacių švietimo politika okupuotoje Lietuvoje (1941–1944 metais)*. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2005. LNB RKRS, f. 132-3374, p. 55, 68.

³¹⁷ KAUBRYŠ, Saulius. *Lietuvos vyriausybės švietimo politika 1919–1940 m. Op. cit.*, lap. 92.

³¹⁸ Pvz., Sedos vidurinėje mokykloje 1921–1935 m. dirbo 13 žemaičių ir 18 aukštaičių tarmių atstovų mokytojų, dar 4-ių kilmės vieta nenustatyta. Žr.: ŠVEREBAS, Povilas. Sedos vidurinė mokykla (1921–1935 m.). Iš *Seda: parapijos paminklai ir dailės istorija*. Vilnius, 1997, p. 217–226.

³¹⁹ Viekišniškiai prekybininkai buvo pirmieji lietuviško spausdinto žodžio skleidėjai (pas prof. Mykolą Biržišką). *Verslas*, 1937, liepos 16 (nr. 29–30), p. 2. Parašas: A. K.

³²⁰ Aukštaičiai mokytojai Žemaitijoj. *Žemaitis*, 1929, liepos 6 (nr. 27), p. 3. Parašas: Sodiškis; Prie buvusio „Žemaičio“ 27 N. straipsnio „Aukštaičiai mokytojai Žemaitijoj“ pastabos. *Žemaitis*, 1929, liepos 20 (nr. 29), p. 3. Parašas: L. V.; Aukštaitiškas skirtingumas. *Žemaitis*, 1931, rugsėjo 18 (nr. 37), p. 3. Parašas: Mangaila

³²¹ VIČIULIS, P. *Laiškas Pranui Geniui*. Dovainiai (Platelių valsč.), 1932, liepos 29. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 1, lap. 55.

[r]egionaliniai tėviškės elementai yra pirmasis tautinių dalykų šaltinis. A. Maceina netiesiogiai išsakė ir kritiką A. Smetonos režimui laikydamasis pozicijos, kad kitų užsienio valstybių (ypač Prancūzijos) vykdyta unifikacinė vidaus politika buvo klaidinga ir ja nereikėtų sekti³²².

Vidurinių mokyklų tinklas iki Pirmojo pasaulinio karo apsiribojo valstybinėmis Palangos ir Šiaulių bei privačiomis Tauragės ir Telšių gimnazijomis. Jos karo metais buvo evakuotos į Rusijos gilumą ir iš jos nebegrižo³²³. Vokiečių okupacijos metais veikė tik viena Šiaulių gimnazija³²⁴. Sparčiai Nepriklausomos Lietuvos metais didesniuose regiono miestuose kūrėsi tiek valstybinės, tiek privačios gimnazijos ir progimnazijos. Po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo buvo pertvarkyta vidurinio mokslo sistema, dalis vidurinių mokyklų uždaryta arba perimta valstybės žinion, bet vidurinių mokyklų tinklas išliko gana pastovus: jos veikė apskričių centruose ir miestų teises turėjusiuose miestuose. Tik XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje pradėta plėsti vidurinių mokyklų tinklą. Žemaitijoje, 1939 m. duomenimis, veikė lietuvių 9 valstybinės ir 1 privati gimnazija, 2 valstybinės progimnazijos bei 2 vidurinės valstybinės ir 1 nevalstybinė amatų mokykla³²⁵. Gimnazijose mokslas buvo mokamas, todėl ne kiekvienam prieinamas.

Vaikų švietimą garantavo pradinio mokymo sistema, o suaugusiųjų švietimas liko valsčių ir apskričių savivaldybių žinioje, šios dėl lėšų stokos į tai žiūrėjo aplaidžiai. 1921–1922 mokslo metais visoje Žemaitijoje prie pradinių mokyklų veikusių suaugusiųjų švietimo kursuose, priklausomai nuo sezoniškumo, susirinkdavo apytiksliai nuo 840 iki 3 250 klausytojų³²⁶. Vėliau daugelis valsčių ir apskričių savivaldybių mažino lėšas suaugusiųjų švietimui, išskyrus

³²² MACEINA, Antanas. *Tautinis auklėjimas*. Kaunas, 1934, p. 56.

³²³ Žemaičių moksleivių atsišaukimas. *Lietuvos aidas*, 1918, vasario 21 (nr. 23), p. 4. Parašas: Buvusieji Palangos gimnazijos mokiniai

³²⁴ ENDZINAS, Albinas. Lietuvos darbo žmonių pastangos šviestis kaizerinės okupacijos priespaudoje 1915–1917 m. *Op. cit.*, p. 127, 142.

³²⁵ KAUBRYS, Saulius. *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios atgimti*. Vilnius, 2000, p. 95–96, 197–198.

³²⁶ [1921–1922 mokslo metų Kretingos, Mažeikių, Raseinių, Šiaulių, Tauragės ir Telšių apskričių pradedamųjų mokyklų instruktorių apyskaitos]. 1922. LCVA, f. 391, ap. 3, b. 6, lap. 36, 41, 52, 59, 63–65.

šiauliečiai: Šiauliuose 1926–1928 m. veikusių suaugusiųjų kursus lankė daugiau nei 800 klausytojų³²⁷. Suaugusiųjų švietimu 1925–1940 m. Žemaitijoje rūpinosi Motiejaus Valančiaus (1925–1940), Povilo Višinskio (1927–1936) ir Dionizo Poškos (1926–1927) liaudies universitetai. Pirmasis buvo remiamas Katalikų Bažnyčios, turėjo tinklą visoje Lietuvoje, o jo plėtra Žemaitijoje rūpinosi Telšių vyskupijos hierarchai. Antrąjį įsteigė šiauliškė „Kultūros“ bendrovė. Universitetas buvo remiamas Šiaulių miesto savivaldybės³²⁸. Trečiąjį Tauragėje įkūrė mokytojas Butkų Juzė su bendraminčiais³²⁹, bet, po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo įkalinus pirmininką, jis buvo likviduotas³³⁰. Apskritai po perversmo Švietimo ministerija elgėsi gana dviprasmiškai liaudies universitetų atžvilgiu. Plungės „Kultūros“ būreliui 1927 m. sausio 17 d. ministerija išdavė leidimą steigti liaudies universitetą, o po mėnesio jį atėmė³³¹.

Analfabetizmo problema nuo 1921 m. buvo sprendžiama ir Lietuvos kariuomenėje, nes, vien 1922–1924 m. duomenimis, 23–26 proc. pašauktinių buvo analfabetai, o dar 9–12 proc. – mokantieji tik skaityti³³². Kariuomenėje steigiami raštingumo kursai, kurių pirminis tikslas buvo bent minimalių kareivių raštingumo gebėjimų išugdymas. Į atsargą stengtasi nepaleisti beraščių kareivių³³³. Krašto apsaugos ministro Teodoro Daukanto 1925 m. gegužės 7 d. įsakymu parengta 263 valandų mokymo programa, kurioje buvo numatyta, kad per pirmuosius 4 tarnybos mėnesius analfabetai turėjo būti išmokyti rašyti ir skaityti. Jų rezultatai turėjo būti pranešami karo mokslo

³²⁷ *Trumpa Šiaulių savivaldybės 1918–1927 m. darbuotės apžvalga*. [Šiauliai], [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1771, lap. 45.

³²⁸ *Ten pat*, lap. 46.

³²⁹ Dionizo Poškos liaudies universitetas Tauragėje. *Socialistas liaudininkas*, 1926, spalio 31 (nr. 1), p. 3. Parašas: Enskys

³³⁰ PAULAUSKAITĖ, G. Butkų Juzės biografinės žinios. Iš BUTKŲ JUZĖ. *Raštai*. [Chicago], 1954, p. 11–12.

³³¹ PLUNGĖS „KULTŪROS“ BŪRELIS. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Plungė, 1927, kovas. LMAVB RS, f. 62-76, lap. 18.

³³² STEPONAITIS, Vytautas. Naujokų išsilavinimas (1921–1924). *Mūsų žinynas*, 1926, lapkričio–gruodžio (nr. 33), p. 360.

³³³ 7 pėst. Ž. K. Butegeidžio pulkas. *Karys*, 1925, vasario 5–11 (nr. 6), p. 46.

skyriaus viršininkui³³⁴. Šioje srityje Lietuva neatsiliko nuo kitų valstybių patirties³³⁵.

Lietuvos gyventojų raštingumo klausimu tuometė valdžia įvykdė švietimo politiką žvelgė pernelyg pozityviai, todėl spaudos cenzūra „Idiše Štime“ 1940 m. kovo 5 d. numeryje uždraudė spausdinti VDU doc. Antano Žvirono paskaitos medžiagą apie raštingumą Lietuvoje. VDU studentų „Varpo“ korporacijos surengtoje paskaitoje A. Žvironas teigė, kad pradžios mokyklas baigia tik 7–8 proc. vaikų, o turėtų – 25–30 proc. Taip pat analfabetų dar buvo likę 12–15 proc., tad knygų tiražai Lietuvoje buvo daugiau nei tris kartus mažesni nei Estijoje ir Latvijoje³³⁶. Docento išvalgos nebuvo be pagrindo, bet vis dėlto ilgainiui piemenukas jau buvo skaitantis vaikas. Jis knygą gerbė ir brangino, stengėsi skaityti namuose prie stalo³³⁷. Vien Lietuvos kariuomenėje, 1935 m. duomenimis, tik apie 5 proc. šauktinių buvo analfabetai³³⁸. Beraščių likvidacijos vėjus buvo pradėtas įgyvendinti per sovietinę 1940–1941 m. okupaciją, masiškai prie pradinių mokyklų atidaryti raštingumo kursai suaugusiesiems. Vien Šiaulių apskrityje 1941 m. jų buvo 219³³⁹. Paskutinėmis 1941 m. žiniomis, Žemaitijoje, nežymiai atsiliekant nuo Lietuvos vidurkio, buvo likę 6,3 proc. (Lietuvoje – 5,9 proc.) analfabetų ir 8,2 proc. (Lietuvoje – 7,3 proc.) mažaraščių gyventojų³⁴⁰.

Reikėtų atskirti skaitymą kaip įgūdį ir skaitymą kaip reikšmingą profesinės veiklos ir laisvalaikio dalį. Valstiečiai, kartais turėdami net ir geras

³³⁴ Krašto apsaugos ministerio įsakymas 36 Nr. iš 1925 V 7 d. *Karys*, 1925, birželio 4–10 (nr. 23), p. 178.

³³⁵ Nuo Pirmojo pasaulinio karo kariuomenei ėmus vykdyti masinį kareivių švietimą, joje pradėtos formuoti pagrindinės kareivio pilietinės nuostatos, kurios buvo grindžiamos nebe vien vadovybės žodžiu ar taikomomis nuobaudomis, bet ir savarankiška savišvieta iš kryptingai (dažnai – patriotiškai) suformuotos kariuomenės bibliotekos. Šis kelias buvo pigesnis nei žodinis kareivių pilietinis ugdymas. Žr.: LAUGESSEN, Amanda. *Australian Soldiers and the World of Print During the Great War*. Iš *Publishing in the First World War: Essays in Book History*. Basingstoke; New York, 2007, p. 97–103, 107.

³³⁶ *Bendro pobūdžio susirašinėjimai spaudos reikalais*. 1940. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 226, lap. 78.

³³⁷ MICKEVIČIUS, Juozas. *Tėvų ir protėvių žemė*. Vilnius, 2008, kn. 1, p. 177.

³³⁸ MILAŠEVIČIUS, O. Naujokų klausimu. *Kardas*, 1937, nr. 4, p. 92.

³³⁹ Šiaulių apskr. vykdomojo komiteto liaudies švietimo skyriaus veikla. *Raudonoji vėliava*, 1941, gegužės 17 (nr. 5), p. 6.

³⁴⁰ Baigta LTSR beraščių registracija. *Tarybų Lietuva*, 1941, balandžio 25 (nr. 97), p. 8.

sąlygas įsigyti leidinių, dažniau buvo linkę užsiimti praktiškesne ūkine veikla nei knygų skaitymu. Pavyzdžiui, „Kultūros“ bendrovė, Martynui Šienogaliui iš Pašvenčio kaimo (Jurbarko valsč.) vietoj loterijoje laimėto pieno separatoriaus pasiūliusi savo knygų su nuolaida, iš jo gavo trumpą ir aiškų atsakymą: *kaipo mažiau esu gramatnas neusimokietu man knigu ir per ukies darbus nera kada skaityti*³⁴¹. Žinant, kad žemės ūkyje dirbo apie 83 proc. (1923) Lietuvos gyventojų³⁴², galima manyti, kad šis M. Šienogalio požiūris buvo būdingas to meto vyraujančios nuomonės atspindys. Nuolatinį skaitymą provincijoje propagavo gana mažas mokslus einančių³⁴³ ir juos baigusių inteligentų sluoksnis: daugiausiai dvasininkai, gydytojai, mokytojai, prekybininkai, verslininkai ir kt. profesijų atstovai, besiverčiantys intelektine veikla³⁴⁴. Tik XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje išplėtojus viešųjų bibliotekų tinklą, skaitytojų auditorija pastebimai augo, nors ekonominės sąlygos (pvz., žibalo kainos svyravimas³⁴⁵) dar turėjo didelės įtakos skaitymui. Į šios auditorijos sudėtį ir poreikius leidėjai privalėjo tinkamai atsižvelgti.

2.2.3. *Spaudos ir lietuvių bendrinės kalbos poreikio augimas.* Lietuvių bendrinė kalba nėra vientisa. Ji sudaryta iš rašomosios ir šnekamosios kalbų, todėl jų poveikis žemaičiams nebuvo vienodas. Aktyvių iš Suvalkijos kilusių

³⁴¹ ŠIENOGALIS, Martynas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei.* Pašventis (Jurbarko valsč.), 1927, rugpjūčio 28. LMAVB RS, f. 62-99, lap. 280.

³⁴² VASKELA, Gediminas. *Lietuvos kaimo gyventojai 1920–1940: (socialinis ir ekonominis aspektas).* Vilnius, 1992, p.153.

³⁴³ Pvz., Telšių gimnazijoje 1939 m. pedagogų taryba įvedė griežtą skaitymo tvarką: kiekvieno dalyko mokytojas metų pradžioje privalėjo sudaryti skaitytinų knygų sąrašą ir jį pateikti klasės auklėtojui. Vėliau šio sąrašo rengėjas turėjo pamokyti gimnazistus, kaip turi būti skaitomos knygos ir stebėti ar tai atliekama sąžiningai, o klasės auklėtojas privalėjo prižiūrėti, kad mokiniai nebūtų perkrauti skaitymu. Žr.: *Telšių vyskupo Valančiaus vardo gimnazijos pedagogų tarybos posėdžių protokolų knyga.* 1936–1940. TAA, f. 23, ap. 1, b. 56, lap. 159.

³⁴⁴ Iškalbingi yra Raseinių knygaininko Antano Gudausko perskaitytų knygų užrašai, vesti 1921–1927 m. A. Gudauskas, kairiųjų pažiūrų asmuo, sąmoningai savo užrašus pradėjo nuo 1919 m. perskaitytos S. Daukanto *Lietuvos istorijos* (1893–1897). Jis vėliau daugiausia skaitė „Kultūros“ bendrovės leidinius ir kt. kairiąją grožinę ir politinę spaudą. Knygininkas per 10 metų iš viso perskaitė 71 pavadinimo knygą. Žr.: GUDAUSKAS, Antanas. *Užrašų bei ištraukų sąsiuvinis.* [Raseiniai, 1921–1965]. RKIM fondai.

³⁴⁵ LIUTKUS, J. *Alsėdžių V eilės viešosios bibliotekos 1939 m. IV ketvirčio statistikos žinios.* Alsėdžiai, 1940. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1949, lap. 246.

inteligentų, ypač Jono Jablonskio, veikla turėjo lemiamos reikšmės, kad bendrinės lietuvių kalbos pagrindu būtų buvusi pasirinkta aukštaičių tarmė. Kalbos požiūriu aukštaičių ir žemaičių tarmės gana skirtingos, todėl žemaičiai inteligentai bendrinės kalbos mokėsi kaip naujos kalbos. XX a. pradžioje žemaitiško žodžio poreikis nebuvo dingęs, tik jis papildomai nebuvo stimuliuojamas. Senoji žemaičių karta ir toliau skaitė M. Valančiaus laikų žemaitišką tikiybinių lektūrą. Kalbininkas kupiškėnas Antanas Vireliūnas, dirbęs mokytoju Tveruose, šią situaciją 1914 m. „Viltyje“ gana aiškiai nupiešė, tvirtindamas, kad žemaičiai skundžiasi nesuprantantys naujosios rašybos, ypač prastai ištaria nosines raides, todėl senąją rašybą leidžiami žemaitiškai A. Bendiko „Keleivio“ kalendoriai regione yra itin populiarūs³⁴⁶.

Žemaitijoje pereinamasis etapas, kai žemaitišką maldaknygę reikėjo keisti į lietuvišką, nebuvo skubiai įgyvendinamas. Nepriklausomos Lietuvos metais žemaitiškų knygų buvo likę tiek daug, kad, pasak Telšių gimnazijos mokytojo Viktoro Kamantausko, jas buvo galima vežti vežimais³⁴⁷. Didelę įtaką perėjimui nuo žemaitiškos prie bendrinės kalbos turėjo Katalikų Bažnyčia. Žemaičių vyskupystėje dirbo kunigų ne žemaičių, o jos seminarijoje lietuvių kalba buvo dėstoma atsižvelgiant į bendrinės lietuvių kalbos raidą, todėl kai kuriose regiono bažnyčiose jau prieš Pirmąjį pasaulinį karą buvo paprotys pamokslus sakyti dviem tarmėmis: aukštaičių ir žemaičių³⁴⁸. Nepriklausomos Lietuvos metais klebonai dažnai ragindavo atsisakyti senų maldaknygių. Pirma davatkos, o paskui ir kiti tikintieji pasitaikius progai jas keisdavo į naujas – *kleboniškas*, jau bendrine kalba išspausdintas³⁴⁹. Katalikų Bažnyčia, gindama bendrinės lietuvių kalbos teises, atsisakydavo išduoti aprobatą knygoms netaisyklinga lietuvių kalba³⁵⁰. Todėl naujų žemaitiškų

³⁴⁶ VIRELIŪNAS, Antanas. Kalbos vienodumas ir rašybos reforma. *Viltis*, 1914, birželio 5 (18) (nr. 122), p. 1.

³⁴⁷ KAMANTAUSKAS, Viktoras. *Laiškas Vaclovui Biržiškai*. Telšiai, 1925, sausio 28. LMAVB RS, f. 163-404, lap. 1.

³⁴⁸ VAITKUS, Mykolas. *Atsiminimai*. T. 1, Su Minija į Baltiją. London, 1962, p. 31–32.

³⁴⁹ DARGIS, Jonas A. *Laiškas Vaclovui Biržiškai*. Telšiai, 1926, rugsėjo 9. LMAVB RS, f. 163-323, lap. 5.

³⁵⁰ AMBROZAITIS, Kazys. *Palendriai vakar ir šiandien*. Vilnius, [2004], p. 41.

maldaknygių leidyba nutrūko. Tiesa, Tilžėje Juliaus Schoenkės spaustuvės lėšomis buvo išleista paskutinė M. Valančiaus *Knyga giesmių, arba Kantičkos* (1928) laida ir nežinomo autoriaus maldaknygė *Dangaus karalystė: Rymo katalikų malda* (1928). Šie J. Schoenkės spaustuvės spaudiniai kartu su Maksimo Gorkio *Rinktiniais raštais* (1936) buvo įtraukti į 1936–1937 m. cenzūros draudžiamų į Lietuvą įvežti knygų sąrašus³⁵¹. Į Lietuvą jų legaliai įgabenti nebebuvo galima³⁵², o anksčiau įvežti egzemplioriai iš knygų prekybos buvo pašalinti³⁵³. Antra vertus, nors žemaitiškos spaudos trūko, tie žemaičiai, kurie daraktorinėse mokyklose ar privačiai buvo pramokę žemaitiškai, ir toliau šią tarmę tiek privačiai³⁵⁴, tiek bendraudami tarpusavyje vartojo. Aurelija Tamošiūnaitė, atlikusi išsamią XX a. pirmosios pusės žemaičių laiškų analizę, padarė išvadą, kad jie prie bendrinės lietuvių kalbos asmeninėje korespondencijoje perėjo keliais etapais. Pradiniame etape (iki 1905 m.) buvo įsidėmėtos tam tikros leksemos ar formų grafika. Antrame etape žemaičiai sąmoningai (pirmiausia, ne gimtatarms adresuotuose) laiškuose stengėsi savo kalbą artinti prie lietuvių bendrinės rašomosios kalbos, bet prie jos buvo masiškai pereinama tik XX a. 4-ajame dešimtmetyje³⁵⁵.

Lietuvių bendrinės kalbos įsisavinimą galėjo išspręsti tik nacionalinė švietimo sistema, didėjantis spaudos ir kitų medijų poreikis. Nepriklausomos

³⁵¹ Šie J. J. Schoenkės spaustuvės leidiniai pažeidė 1935 m. įsigaliojusio Spaudos įstatymo 14 paragrafą, kuris numatė galimybę leidinius konfiskuoti dėl grubių kalbos kultūros klaidų. Žr.: *Sąrašas užsienio spaudinių cenzūros 1936 m. lapkričio 1 d. iki 1937 m. gruodžio 31 d. uždrausti Lietuvoje platinti*. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 751, lap. 58; Spaudos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1935, lapkričio 16 (nr. 510), p. 2.

³⁵² *Cenzūros neleistų įvežti į Klaipėdos kraštą per 1937 m. spalio mėn. neperiodinių užsienio spaudinių sąrašas*. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2925, lap. 30.

³⁵³ M. Valančiaus *kantičkomis* 1935 m. prekiavo L. Jakavičiaus „Lietuvos“ knygynas, bet vėliau jos dingę iš šio knygyno knygų prekybos sąrašų. Šiomis *kantičkomis* 1938 m. Vilniuje laisvai prekiavo Marijos Šlapelienės knygynas, tad, matyt, J. Schoenkės spaustuvė, viso tiražo negalėdama išplatinti Lietuvoje, jo dalį perkėlė į okupuotą Vilniaus kraštą. Žr.: „*Lietuvos*“ *knygyno knygų katalogas 1935 m.* Šiauliai, [1935], p. [7]; M. Šlapelienės *Lietuvių knygynas*: [knygų prekybos reklama]. *Aidas*, 1938, gruodžio 6 (nr. 72), p. 4.

³⁵⁴ PETREIKIS, Tomas. *Endriejavo valstietiškoji knygos kultūra: XIX a. vidurys–1944 metai*. Iš *Endriejavas*. Vilnius, 2010, p. 299–300.

³⁵⁵ TAMOŠIŪNAITĖ, Aurelija. *Lietuvių bendrinės kalbos priėmimo pradžia: tarmės ir bendrinės kalbos santykis laiškuose*. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas (Kaunas); Iliojaus universitetas (Chicago), 2007, lap. 500–504. Prieiga per internetą: <<https://dspace-prod-lib.cc.uic.edu>> (žr. 2012-02-14)

Lietuvos metais mokytojai ir valdininkai buvo pagrindiniai lietuvių bendrinės kalbos teisių gynėjai regione. Pro jų akis ir ausis pirmiausia neprasprūsdavo viešieji užrašai³⁵⁶, o vėliau ir seno žemaičio kalba valdžios įstaigose³⁵⁷. Ilgainiui net ir mažiau prasilavinę žemaičių valstiečių sūnūs, išsvajoję apie *kūrybą tėvynės labui* atvykę į miestus pradėjo kalbėti *knygų kalba*³⁵⁸. Bendrą lietuvių bendrinės šnekamosios kalbos ir žemaičių tarmės atstovų santykį atskleidžia M. Martinaičio pastebėjimas: *jaunesni, vienur kitur pasimokę, jau kalbėdavo ir lietuviškai – knygų kalba, kuri nelabai įtikdavo seniesiems, rašto nemokantiems žmonėms*³⁵⁹.

XX a. pirmojoje pusėje išaugusi teatro, kino³⁶⁰, radijo ir spaudos įtaka, pamažu nustumdama senąją etnokultūrą³⁶¹, teigiamai veikė regiono gyventojų estetinius ir informacinius poreikius. Anksčiau beraščiai valstiečiai laukė atvykstančių daraktorių³⁶², kad pastarieji jiems paskaitytų laikraščius ir knygeles, bet pakilus raštingumui gyventojų informacinių poreikių jau nebetenkino net stambiųjų spaudos centrų – Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos – tiekiamą periodinę spaudą. Regione per 1919–1944 m. laikotarpį iš viso pasirodė 82-iejų pavadinimų lietuviški legalūs periodiniai spaustuviniu būdu gaminami leidiniai. Didžioji jų dalis gyvuodavo keletą metų ir mažiau, bet vietinės periodinės spaudos poreikiai buvo gana stabilūs iki 1940 m., kai

³⁵⁶ Iš Kuršėnų fronto. *Žemaitis*, 1931, rugsėjo 3 (nr. 35), p. 3; VZIATKEVIČIUS, V. Darko kalba. *Žemaitis*, 1932, lapkričio 27 (nr. 42), p. 3.

³⁵⁷ JURKUS, Juozas. Dėl tarmiško rokamimosi. *Žemaičių prietelius*, 1937, liepos 22 (nr. 29), p. 3.

³⁵⁸ VITKAUSKAS, Leonas. Gelbėkit, žmones! Be bilieto važiuoju... *Šiaulių parodos žinios*, 1932, rugpjūčio 14–15 (nr. 1), p. 3. Parašas: Arėjas Vitkauskas

³⁵⁹ MARCELIJUS, Martinaitis. Prisiminimai apie kalbą. *Op. cit.*, p. 211.

³⁶⁰ Vien Kretingos apskrityje XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžioje kino filmus su lietuviškais titrais demonstravo Antanas Galdikas ir Baltras Viskontas. Žr.: GALDIKAS, Antanas. *Prašymas Kretingos apskrities viršininkui*. Kretinga, 1921, birželio 27. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 171, lap. 135; VISKONTAS, Baltras. *Prašymas Kretingos apskrities viršininkui*. Kretinga, 1921, gegužės 4. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 171, lap. 67.

³⁶¹ Balys Buračas Pietų Žemaitijoje 1929 m. užfiksavo tendenciją, kad gyventojai liaudies ornamentikos pavyzdžių pradėjo semtis ne vien iš gyvosios aplinkos ar buvusių tradicijų, bet ir iš periodinės spaudos publikacijų. Tad šiuo požiūriu ir beraščių valstiečių meninei pasaulėjautai darė įtakos spauda. Žr.: VAITKEVIČIUS, Vyktas. Pažįstamas ir nepažįstamas Balys Buračas: 1929 m. ekspedicijos užrašai. *Tautosakos darbai*, 2013, t. 46, p. 187, 196, 235.

³⁶² ŽUKAUSKAS, Kazys. Apie slaptą mokymą Lietuvoje. *Pedagogika ir psichologija*, 1973, t. 12, p. 158.

sovietinė valdžia daugelį opozicinių laikraščių uždarė³⁶³. Dalis (iš viso 14) laikraščių, ėjusių Raseiniuose, Tauragėje, Telšiuose ir Šiauliuose, turėjo regioninę tapatybę, kuri buvo atpažįstama, ne vien iš turinio, bet ir iš antraštėse įkomponuotų esminių regiono tapatybės žymenų – etnonimo *žemaičiai* ir toponimų *Žemaičiai* arba *Žemaitija*.

Greta masinės produkcijos gyvavo ir mažatiražė periodinė spauda, daugiausia ruošiama ir gaminama moksleivijos. Dažnoje mokykloje veikę visuomeniniai būreliai ar draugijos stengdavosi išsileisti savo laikraštėlių. Bibliografai iš viso jų Žemaitijoje per 1918–1940 m. laikotarpį priskaičiavo apie 250³⁶⁴. Laikraštėliai buvo spausdinami dauginimo prietaisais: hektografais, rotatoriais ir šapirografais. Iki 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo gana laisvai buvo išduodami leidimai dauginimo prietaisams, kuriuos buvo galima įsigyti knygynuose³⁶⁵, bet juos privalomai kiekvienais metais reikėjo įregistruoti apskričių viršininkų kanceliarijose. Po perversmo sustiprėjus represinėms struktūroms, mokyklų laikraštėlių leidyba krito: įvesta cenzūra³⁶⁶ ir pradėta persekioti nelegalių periodinių leidinių leidėjus³⁶⁷.

Apskritai 1927 m. prasidėjęs tautininkų valdžios ir opozicinių Krikščionių demokratų partijos bei LVLS konfliktas iškėlė spaudos reikšmę. Vysk. J. Staugaitis savo aplinkraščiais parapijų klebonams buvo nustatęs katalikiškos spaudos platinimo minimumą: 50 žmonių turėjo tekti bent vienas laikraštis,

³⁶³ Žemaitijoje 1919 m. ėjo 4, 1920 m. – 3, 1921 m. – 2, 1922 m. – 2, 1923 m. – 6, 1924 m. – 13, 1925 m. – 14, 1926 m. – 15, 1927 m. – 9, 1928 m. – 12, 1929 m. – 10, 1930 m. – 13, 1931 m. – 12, 1932 m. – 14, 1933 m. – 23, 1934 m. – 14, 1935 m. – 18, 1936 m. – 13, 1937 m. – 12, 1938 m. – 13, 1939 m. – 13, 1940 m. – 9, 1941 m. – 5, 1942 m. – 5, 1943 m. – 2 ir 1944 m. – 2 laikraščiai. Žr.: *Lietuviški periodiniai leidiniai, 1823–1940. Op. cit.*, 1993. VI, 1099 p.; *Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940*. 88 p. Prieiga per internetą:

<http://www.epaveldas.lt/vbspi/content/docs/about/Periodiniai_leidiniai_lietuviu_kalba_1823_1940.pdf> (žr. 2013-05-10)

³⁶⁴ *Ten pat*.

³⁶⁵ *Telšių apskrities viršininko pranešimas*. Telšiai, 1923. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 267, lap. 318–319.

³⁶⁶ Moksleivijos leidžiami periodiniai leidiniai privalomai turėjo gauti mokyklos pedagogų tarybos pritarimą leidiniui kartu paskiriant ir cenzorių. Žr.: *Telšių gimnazijos pedagogų tarybos posėdžių protokolų knyga*. Telšiai, 1927–1929. TAA, f. 23, ap. 1, b. 22, lap. 55.

³⁶⁷ *Tauragės apskr. viršininko pranešimai apie padėtį apskrityje*. 1929. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 182, lap. 23.

kitaip klebonas buvo laikomas apsileidusiu³⁶⁸. Kunigai, paraginti vyresnybės, atvirai stojo prieš tuometę valdžią: daugelyje Žemaitijos bažnyčių buvo viešai plėšomi tautininkų laikraščiai³⁶⁹, įvairiais būdais raginama jų nepirkti ir neskaityti, o jų platintojai ir bendradarbiai vadinami *velnio agentais*³⁷⁰. Sugriežtėjus cenzūrai, tiek Telšių vyskupijos oficiozą „Žemaičių prietelių“, tiek LVLS Telšių apygardos „Žemaiti“ buvo stengiamasi platinti ją apeinant. Leidėjai buvo išgudrinę šiuos laikraščius išplatinti tiek paštu, tiek išnešiojant į knygynus, prieš juos pateikiant Telšių apskrities viršininkui cenzūruoti³⁷¹.

Pagrindinė LKP savąją spaudą gana aktyviai platino, turėdavo įsirengę spaudos sandėlius. Viename iš jų Šiauliuose 1920 m. lapkričio 12 d. Aleksandro Balvočiaus ir Adolfo Močiaus įrengtame bute buvo rasta 3 000 egz. proklamacijų ir laikraščio „Tiesa“ numerių³⁷². Didžioji dalis LKP leidinių buvo kontrabanda įgabena į Lietuvą³⁷³. Kiekviena komunistinė kuopelė pagal galiojusias vidaus taisykles turėjo komplektuoti LKP spaudos bibliotekėlę. Komunistinės spaudos pardavimas buvo vienas iš partijos kasos papildymo šaltinių, todėl šios spaudos platinimas buvo gerai organizuotas ir apskaitomas³⁷⁴. Štai šiaulietis Jankelis Raškinas 1923 m. savo bute Šiauliuose laikė partijos raštinę ir sandėlį, vedė tikslus užrašus, iš kurių policija nustatė, kad jis komunistine spauda aprūpino Akmenės, Biržų, Joniškio, Kuršėnų,

³⁶⁸ STREIKUS, Arūnas. Katalikybė Žemaitijoje XX amžiaus pirmoje pusėje. Iš *Telšių vyskupijai – 85 metai*. Klaipėda, 2011, p. 38.

³⁶⁹ *Šiaulių apylinkės policijos III nuovados viršininko 1930 m. gruodžio 23 d. pranešimas Šiaulių apskrities viršininkui*. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 225, lap. 11.

³⁷⁰ *Dėl katalikiškų organizacijų ir kunigų veiksmų prieš vyriausybę*. 1930. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 225, lap. 3, 11, 36, 52; *Kunigų pamokslų ir agitacijos santraukos, sudarytos kriminalinės policijos*. 1930–1931. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 226, lap. 114, 119, 126.

³⁷¹ TAMOŠAITIS, Mindaugas. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos vadovybės ir Telšių apygardos komiteto nesutarimai 1931–1935. *Istorija*, 2007, t. 67, p. 26, 31; „Žemaičių prietelius“ kaltinamas nesilaikęs Spaudos įstatymo. 1930–1931. LCVA, f. 1662, ap. 2, b. 485. 24 lap.

³⁷² *Žvalgybos skyriaus viršininko pranešimas vidaus reikalų ministrui*. 1920, gruodžio 9. LCVA, f. 377, ap. 5, b. 2a, lap. 10.

³⁷³ *Šiaulių apskr. viršininko pranešimai apie padėtį apskrityje*. 1929. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 195, lap. 6.

³⁷⁴ *Politinės policijos viršininko Antano Račio pranešimas apie komunistų veiklą Lietuvoje*. [1924] LCVA, f. 488, ap. 2, b. 2, lap. 394; *VSD direktoriaus slapto įsakymas Nr. 12*. Kaunas, 1938, balandžio 11. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 23, lap. 187.

Mažeikių, Radviliškio, Raseinių ir Šiaulių kuopeles³⁷⁵. Komunistine spauda buvo aprūpinami ir Šiaulių sunkiųjų darbų kalėjimo komunistai³⁷⁶. Akivaizdu, kad partinė LKP drausmė skatino šios spaudos sklaidą ir gamybą. Greta savišvietos poreikių tenkinimo LKP komunistinius laikraščius ir atsišaukimus platino dažniausiai nakties metu išmėtant miestuose. Ir tai buvo daroma kartais labai gausiai: 1934 m. lapkričio 6 d. Skuode policija rado net 116 egz. komunistinių proklamacijų³⁷⁷.

Savo ruožtu 1927–1940 m. valdančioji Lietuvių tautininkų sąjunga visomis priemonėmis stengėsi didinti savo spaudos apimtį, tiek steigdama naujus laikraščius, tiek aktyviau platindama jau esamus. Broniaus Matusevičiaus atlikta 1931–1934 m. Raseinių dekanate prenumeruojamos spaudos analizė atskleidė ideologinės kovos permainas. Pagal Raseinių pašto turimus duomenis, dekanate katalikiškos spaudos apimtys ženkliai kilo, nuo 2 516 (1931) iki 4 779 (1934) egz., tautiškos (indiferentiškos) – šiek tiek smuko, nuo 5 527 (1931) iki 4 320 (1934) egz., o kairiosios (antikatalikiškos) – truputį kilo, nuo 944 (1931) iki 962 (1934) egzempliorių³⁷⁸. Šiai kaitai įtakos turėjo Raseinių dekanato 1931 m. kunigų konferencijos nutarimai, kuriuose buvo pasmerktos tautininkų aštrios spaudos platinimo priemonės: *nešvari agitacija knygutėmis, lapeliais, įkišant juos į svetimus laikraščius bei siuntinius*³⁷⁹. Krikščionys demokratai buvo priversti gana drastiškomis priemonėmis skintis sau kelią. Klebonai, norėdami išlaikyti savo įtaką liaudžiai, ne visada atsižvelgdavo į šeimų išgales ir poreikius. Vysk. J. Staugaitis Gaurės bažnyčios 1932 m. gegužės 7–8 d. vizitacijos akte įrašė *[g]arbė klebonui, kad jis taip moka konkuruoti su kenksmingomis parapijoje įtakomis*. Šią garbę, padedamas

³⁷⁵ *Kaltinamasis Maušo Raškino, Chaimo Cemacho Chiemo, Michelio Gamerio, Berelio Mankovo, Antano Baranausko, Teklės Ramanauskienės ir Katrės Oginskaitės aktas*. 1925. LCVA, f. 448, ap. 2, b. 2, lap. 4, 8, 10–11.

³⁷⁶ *Šiaulių kriminalinės policijos I rajono vado laiškas visų punktų vedėjams*. Šiauliai, 1930, spalio 15. LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 14, lap. 127.

³⁷⁷ *Kretingos apskrities viršininko pranešimas Piliesių apsaugos departamentui*. Kretinga, 1934, lapkričio 9. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 279, lap. 104.

³⁷⁸ MATUSEVIČIUS, Bronius. *Raseinių dekanato spauda ir pastoracinės perspektyvos*. *Op. cit.*, lap. 55.

³⁷⁹ *Raseinių dekanato kunigų kreipimasis į LR Prezidentą*: [nuorašas]. Raseiniai, 1931, vasario 19. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 528, lap. 307.

kaimų įgaliotinių, klebonas K. Šleivys pasiekė 450 parapijos šeimų užsakydamas net 500 laikraščių prenumeratų³⁸⁰. Ši vyskupo pozicija spaudos atžvilgiu ir toliau liko nuosekli. Antai J. Staugaitis, per 1938 m. Lenkimų bažnyčios vizitaciją teigiamai įvertinęs klebono J. Montydo veiklą, nes parapijoje nebuvo antikatalikiškos spaudos, o katalikišką skaitė kas 7 parapijietis, vis dėlto neatsispyrė vizitacijos akte paminėti: *[t]as laikraščių skaičius galėtų dar padidėti*³⁸¹. Vyskupo žodis buvo aiškus, nuolat kartojamas įsakymas kunigijai spaudos gyvenime veikti aktyviai.

Lietuvos saugumas tyrė krikščionių demokratų įtakos veikiamų organizacijų aktyvumą platinant spaudą³⁸², todėl žinojo apie dvasininkijos įtaką katalikiškos spaudos skaitomumui³⁸³, bet nieko jai kurį laiką padaryti negalėjo. Valstybės saugumo departamento (toliau – VSD) turimais duomenimis, Kaune leidžiamos tautiškos minties (pozicinės) ir opozicinės spaudos santykinai 1935 m. Žemaitijoje buvo išplatinama apylygiai: tautiškos minties (pozicinės) išplatinta 38 584 egz., o opozicinės – 39 343 egz.³⁸⁴. Kompensuoti praradimus bandyta griežčiau vykdant prevencinę spaudos cenzūrą ir teikiant opoziciniams laikraščiams privalomuosius straipsnius. Juos laikraščiai vengdavo spausdinti. Vien 1936 m. Telšių laikraščiai „Žemaičių prietelius“ ir „Darbo žemaitis“ laiku neatspausdino 13 ideologizuotų straipsnių (pvz., A. Smetonos kalbos „Lietuvių tauta ir jos paskirtis“ ir „Tautos drausmė – tautos laisvė“) ir ekonominio turinio ELTA pranešimų³⁸⁵.

Nemažai įtakos regiono skaitytojų auditorijai turėjo viešos paskaitos knygos istorijos ir skaitomumo temomis. Kiekviena masinė organizacija stengėsi daryti paskaitas skaitomumo temomis, nes tai skatino spaudos prestižą

³⁸⁰ SADAUSKAS, A. *Pastoracija Gaurės parapijoje*. Diplominis darbas. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 1936. LCVA, f. 631, ap. 19, b. 247, lap. 3, 21.

³⁸¹ [Lenkimų parapijos] *Vyskupo vizitacijos protokolas*. Lenkimai, 1938, gegužės 12. Lenkimų Šv. Onos bažnyčios archyvas, lap. nenumėruoti.

³⁸² *Tauragės apskrities krikščionių demokratų veiklos schema ir spaudos platinimas*. [Apie 1928]. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 845. 1 schema.

³⁸³ *Tauragės apskr. viršininko 1929 m. rugpjūčio 1 d. pranešimas Piliečių apsaugos departamentui*. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 182, lap. 13.

³⁸⁴ *VSD biuletenis 74 Nr.* Kaunas, 1936, kovo 14. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, lap. 247.

³⁸⁵ *Siunčiamieji raštai spaudos reikalais*. 1936. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 142, lap. 46, 54, 59, 65–66, 86.

ir kėlė jos pirkimą. Tokias paskaitas Žemaitijoje rengė „Kultūros“ bendrovė³⁸⁶, ateitininkai³⁸⁷, jaunalietaiviai³⁸⁸ ir kt. organizacijos. VDU profesorius Vaclovas Biržiška su savo spaudos istorijos paskaitomis buvo sutinkamas Šiauliuose (1931³⁸⁹ ir 1934³⁹⁰) ir Palangoje (1931)³⁹¹. Spaudos parodos kėlė jos prestižą, šioje srityje nemažą indėlį įnešė šiauliečiai. Šiaulių „Aušros“ muziejaus pastangomis 1929 m. buvo surengta pirmoji atskira spaudos paroda, skirta 25-ajai lietuviškos spaudos atgavimo sukakčiai. Parodoje veikė senosios knygos, spaudos draudimo metais leistos spaudos bei Šiaulių knygos ir periodikos ekspozicijos³⁹². Muziejus 1931 m. parodomis minėjo lietuviškos periodinės spaudos 100-mečio³⁹³ ir 1934 m. – 30 metų lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimo sukaktį³⁹⁴. Privačią spaudos parodą 1939 m. rugpjūčio 15 d.–rugsėjo 16 d. Šiauliuose surengė Valstybės teatro Šiaulių skyriaus darbininkas Povilas Gasiūnas³⁹⁵.

Tautininkų partijos indėlių į spaudos sklaidą yra išryškinęs Spaudos ir draugijų skyriaus vadovas Domas Stankūnas 1940 m. balandžio 13 d. slaptame pranešime vidaus reikalų ministrui. Valdininkas nurodė, kad Lietuvoje leidžiamų laikraščių bendras spaudos tiražas yra nedidelis, todėl, atsižvelgiant į Estijos ir Latvijos gyventojų skaičių, tuo metu Lietuva pagal spaudos apimtį nuo jų atsiliko 50 proc. D. Stankūnas, įvertinęs tuometės valdžios švietimo problemas, vis dėlto neatsispyrė pabrėžti: *[t]iek periodinę, tiek neperiodinę spaudą reikia būtinai įvesti į tokią vagą, kurioje ji dirbtų konstruktyvu,*

³⁸⁶ *Vienalaikiai spaudiniai*. Šiauliai, 1922. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 143, lap. nenumėruoti.

³⁸⁷ IVINSKIS, Zenonas. *Apie tinkamą knygų skaitymą*. [Plungė?], [1925]. LNB RKRS, f. 29-1015. 4 lap.

³⁸⁸ Jaunalietaiviai susirūpinę spauda. *Žemaičių balsas*, 1931, gruodžio 24 (nr. 50), p. 3. Parašas: Jaunalietaivis

³⁸⁹ 100. *Šiaurės Lietuva*, 1932, gruodžio 11 (nr. 50), p. 1.

³⁹⁰ Senovės knygos paroda. *ABC*, 1934, gegužės 28 (nr. 93), p. 4.

³⁹¹ Statys Kęstučiui paminklą. *Žemaitis*, 1931, rugpjūčio 16 (nr. 32), p. 1.

³⁹² Spaudos sukaktuves minint. *Žemaitis*, 1929, gegužės 18 (nr. 20), p. 5.

³⁹³ 100. *Šiaurės Lietuva*, 1932, gruodžio 11 (nr. 50), p. 1.

³⁹⁴ Senovės knygos paroda. *ABC*, 1934, gegužės 28 (nr. 93), p. 4.

³⁹⁵ [*Povilo Gasiūno spaudos parodos Šiauliuose dokumentai*]. Šiauliai, 1939. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 758, lap. 106–114.

valstybės kuriamąjį darbą³⁹⁶. Savaimė pozityvus, bet ne visai tinkamais metodais paremtas spaudos gyvenimo formavimas valstybei neatnešė tiek naudos, kiek tautininkų partija tikėjosi.

2.2.4. *Regioninio bibliotekų ir knygynų tinklo formavimosi raidos tendencijos.* Po lietuvių tautinės revoliucijos 1905 m. itin suintensyvėjo lietuviškų knygynų ir bibliotekų steigimas. Žemaitijoje kūrėsi keletą tipų viešosios bibliotekos: 1) parapinės ir 2) draugijų. Krikščionių demokratų, kurių veiklą aktyviai rėmė vietos kunigai, pastangomis sparčiausiai vystėsi parapinės bibliotekos. Jų, Genovaitės Raguotienės duomenimis, 1906–1915 m. regione įsikūrė daugiau nei 25³⁹⁷. Pastebimą aktyvumą Žemaitijoje rodė katalikiška „Saulės“ draugija, išlaikiusi 17 bibliotekų³⁹⁸, ir Lietuvių blaivybės draugijos – 19³⁹⁹. Veikė ir pavienės kairiųjų pažiūrų organizacijų bibliotekos, bet kur kas mažesniu mastu⁴⁰⁰. Iki Pirmojo pasaulinio karo nemenkai buvo išsiplėtęs knygynų tinklas. G. Raguotienės žiniomis, 1905 m. Žemaitijoje atidaryta 12 knygynų, 1906 m. – dar 4, vėlesniais metais – po keletą. Iš viso regione per 1905–1918 m. įsisteigė daugiau kaip 33 nauji knygynai. Didesniuose apskričių miestuose jų veikė po keletą (Šiauliuose – 6, Telšiuose – 3, Raseiniuose – 2). Mažesniuose miesteliuose knygų prekyba vienu metu vertėsi iki 2 knygynų⁴⁰¹. Miestuose kilo skaitomumas, todėl knygų lentyna buvo vis dažniau sutinkamas miestiečio baldas. Sprendžiant iš 1919 m. karo nuostolių komisijai pateiktų paraiškų ir kt. dokumentų, knygų lentynų turėjo daugiausia žydai, bet tarp savininkų būta ir vietinių žemaičių, kaip pavyzdžiui, jurbarkietė Antanina

³⁹⁶ STANKŪNAS, Domas. *Pro Memoria. Spaudos tvarkymo ir jos priežiūros reikalai*. Kaunas, 1940, balandžio 13. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 226, lap. 103, 107.

³⁹⁷ RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus*. *Op. cit.*, p. 295–301.

³⁹⁸ *Ten pat*, p. 317–319.

³⁹⁹ *Ten pat*, p. 320–324.

⁴⁰⁰ Medemrodė (Maž. apskr.). *Socialdemokratas*, 1921, spalio 20 (nr. 42), p. 4. Parašas: Aklys

⁴⁰¹ RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus*. *Op. cit.*, p. 330–338.

Mačiulytė⁴⁰² ar Kretingos valsčiaus raštininkas Vladislovas Palubinskis⁴⁰³. Valstiečiai, kaip Liudvikas Grušas iš Verdulių kaimo (Šiaulių valsč.), savo knygas ir toliau laikė skryniose⁴⁰⁴.

Per vokiečių okupaciją 1915–1919 m. prarasta daug kilnojamojo ir nekilnojamojo turto. Tuo metu vien trobesių Žemaitijoje buvo sunaikinta daugiau nei 13 tūkst.⁴⁰⁵, tad tik palengva su atsikuriančia valstybe atgijo bibliotekų ir knygynų tinklas. Nepriklausomos Lietuvos metais draugijų ir organizacijų bibliotekos buvo viena iš labiausiai ideologizuotų veiklos sričių. Jas stengėsi atidaryti legalios partijos, katalikiškos, kairiosios, tautinės, karinės ir kultūrinės organizacijos. Į jų veiklą iki 1922 m. kišosi karo komendantai, todėl būta atvejų, kad uždarant organizacijas būdavo konfiskuojamos ir jų bibliotekos. 1920 m. nukentėjo Šiaurės vakarų žemaičių bendrosios profesinės sąjungos biblioteka, kuria rūpinosi plungiškis Jonas Gribauskas. Jį, kaip neva nepatikimą apskundus Telšių karo komendantui, suėmė, biblioteka konfiskuota, o pati profsąjunga komendanto kovo 11 d. įsakymu uždaryta⁴⁰⁶. Aktyviai bibliotekas steigė ir jas išlaikė masinės katalikiškos organizacijos: 1919 m. įkurtos Lietuvių katalikų jaunimo sąjungos „Pavasaris“ skyriai Žemaitijoje turėjo iš viso 24 žinomas bibliotekas, 1919 m. įkurta Lietuvių katalikų blaivybės draugija – 4, religinė organizacija „Tretininkai“ – 5 ir kt. Katalikiškų draugijų bibliotekos buvo steigiamos apgalvotai, atsižvelgiant į parapijose turimus resursus. Pavyzdžiui, Raseinių dekanate 1935 m., B. Matusevičiaus duomenimis, iš 10 parapijų ir 3 filijų tik Eržvilke, Girkalnyje, Kalnujuose, Vadžgiryje, Vertimuose ir Viduklėje buvo daugiausia

⁴⁰² *Antaninos Mačiulytės karo nuostoliams atlyginti paraiška*. 1919. LCVA, f. 1738, ap. 2, b. 320, lap. nenumeruoti.

⁴⁰³ *Sąrašas daiktų buvusių Kretingos valsčiaus raštininko Vladislovo Palubinskio kurius užturėjo ir valsčiaus sargas [Tadas] Girždis, jam Palubinskui ant greitųjų apleidžiant valsčių vokiečiams užėinant*. Kretinga, 1920. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 53, lap. 2.

⁴⁰⁴ *Liudviko Grušo karo nuostoliam atlyginti paraiška*. 1919. LCVA, f. 1738, ap. 2, b. 552, lap. nenumeruoti.

⁴⁰⁵ *Visos respublikos apskričių savivaldybių pranešimai ir statistinės žinios apie karo metais sunaikintus pastatus, miestuose ir kaimuose...* 1920. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 240, lap. 1–4.

⁴⁰⁶ *Jono Gribausko 1920 m. lapkričio 21 d. apklausos protokolas*. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 163, lap. 89–90.

pavasarininkų išlaikomos bibliotekos⁴⁰⁷. Parapinės bibliotekos ir / ar skaityklos išlaikymas nemažai priklausė nuo klebono pastoracinės veiklos aktyvumo. Gaurės klebonas K. Šleivys parapinei bibliotekai su beveik tūkstančiu knygų fondu buvo paskyręs visą namą su trimis kambariais. Joje kartu veikė ir skaitykla: vienas kambarys buvo paskirtas vaikams, likę du – suaugusiems⁴⁰⁸. Katalikiškose organizacijose po 1927–1930 m. valymų, 1931 m. duomenimis, Žemaitijoje dar galėjo būti daugiau kaip 14 tūkst. narių⁴⁰⁹, todėl Katalikų Bažnyčios įtakos veikiamų bibliotekų pobūdis ir išlaikymas veikė to meto knygos kultūrą.

Katalikiškų draugijų ir parapinių bibliotekų priešpriešoje stovėjo Lietuvos valstybės proteguojamos ir kitos opozicinės kairiųjų pažiūrų politinių, kultūrinių srovių organizacijų bibliotekos. Po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo plačiai veiklą išvystę Lietuvos šaulių sąjungos skyriai Žemaitijoje išlaikė 140 bibliotekų. Šios bibliotekos buvo pakankamai gausios, kartais kaip, pvz., Kretingoje, turėjusios beveik 10 tūkst. knygų fondą⁴¹⁰. „Jaunosios Lietuvos“ sąjunga, įkurta 1927 m., veikė kaip Lietuvių tautininkų sąjungos jaunimo organizacija. Jos skyriai regione išlaikė 91 biblioteką. Iš jų gausiausias bibliotekas turėjo Telšių (1200) ir Viekšnių (800) skyriai⁴¹¹. Kairiųjų pažiūrų inteligentai gana aktyviai bibliotekas steigė iki 1927 m., bet jas masiškai, kartu su pačiomis organizacijomis ir / ar jų skyriais uždarinėjo apskričių viršininkai ir karo komendantai. Vien Lietuvos socialdemokratų partijos (toliau – LSDP) Palangos, Plungės, Telšių ir Tryškių skyrių bibliotekos po 1926–1927 m. vykusių kratų dažniausiai buvo uždarytos⁴¹². Autoritarinio režimo metais uždarinėjant kultūrines draugijas, kuriose, 1931 m. duomenimis, dar galėjo būti

⁴⁰⁷ MATUSEVIČIUS, Bronius. *Raseinių dekanato spauda ir pastoracinės perspektyvos*. *Op. cit.*, lap. 12–47.

⁴⁰⁸ SADAUSKAS, A. *Pastoracija Gaurės parapijoje*. *Op. cit.*, lap. 33, 35, 37.

⁴⁰⁹ *Pirmasis Lietuvos organizacijų surašymas*. 1931, gruodžio 31. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 78, lap. 20–25.

⁴¹⁰ SINKEVIČIUS, Klemensas. *Lietuvos Šaulių sąjungos bibliotekos = Libraries of the Lithuanian Riflemen's Union: (1920–1940)*. *Op. cit.*, 335 p.

⁴¹¹ SINKEVIČIUS, Klemensas. *Lietuvių tautinės jaunuomenės „Jaunosios Lietuvos“ sąjungos knygnai ir skaityklos, 1927–1940*. Vilnius, 1996. 289 p.

⁴¹² Plungė. *Socialdemokratas*, 1927, kovo 31 (nr. 12), p. 3.

apie 20 tūkst. narių⁴¹³, nukentėjo ir jų bibliotekos. Išimtimi laikytina Šiaulių paštininkų „Žinijos“ draugijos biblioteka, kurioje 1940 m. buvo didesnis nei 7 tūkst. knygų fondas⁴¹⁴. Tiesa, pažymėtina, kad apskričių viršininkai ir karo komendantai, po perversmo atlikę nuoseklią draugijų peržiūrą ir daliai jų leidę veikti tik kritiniais atvejais, draugijas uždarinėjo ir likvidavo jų bibliotekas. Nesiekta kaimo gyventojų palikti be knygos, su kuria jie ir taip mažiau susidurdavo⁴¹⁵. Dauguma organizacijų bibliotekų 1940 m. buvo uždaryta sovietinės Lietuvos valdžios, o jų turtas nacionalizuotas ir išskirstytas. Iš šių skirstymų nemažai praturtėjo valstybinės viešosios bibliotekos, kurių daugelis turėjo gana kuklius knygų fondus⁴¹⁶. Per šią nacionalizaciją nukentėjo ir turtingiausia uždaro tipo Kretingos pranciškonų vienuolyno biblioteka, 1925 m. duomenimis, turėjusi daugiau nei 8 tūkst. spaudinių⁴¹⁷.

Lietuvos valstybė ilgai neskyrė deramo dėmesio viešųjų bibliotekų tinklams formuoti, apsiribodama apskričių centrais: Šiauliais (1920)⁴¹⁸, Raseiniais (1921), Telšiais (1921), Mažeikiais (1922), Taurage (1931) ir Kretinga (1935)⁴¹⁹. Šiek tiek šią bibliotekų tinklo spragą kompensavo provincijos inteligentų išlaikomos viešosios bibliotekos Kuršėnuose (1926–

⁴¹³ *Pirmasis Lietuvos organizacijų surašymas*. 1931, gruodžio 31. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 78, lap. 20–25.

⁴¹⁴ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. Šiaulių miesto bibliotekos ir jų raida. Iš *Varpai: literatūros almanachas* 1943. Šiauliai, 1943, p. 270.

⁴¹⁵ Pvz., ilgai susirašinėta ir tikslinta „Spindulio“ draugijos bylos aplinkybės. Kairių kaime nuo 1922 m. veikusi „Spindulio“ draugija, vienijusi apie 20 kaimo amatininkų ir žemdirbių, vadovaujama Jono Krikščiūno (slap. *Jovaras*), biblioteką laikė pirmininko namuose, gretimame Kalniškių kaime. Į draugiją įsiskverbus komunistams Jonui Kemerui, Petru Meškauskui ir Petru Vaidžiuliui, kurie visą biblioteką 1933 m. išsivežė į Šilėnų kaimą. Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Šiaulių apygardos specialistai Šiaulių apskrities viršininkui rekomendavo ją uždaryti. Tai 1933 m. birželio mėn. ir buvo padaryta, bet visas „Spindulio“ draugijos turtas ir biblioteka, viršininko sprendimu, perduota liaudies švietimo draugijai „Ažuolas“, kurią buvo įsteigę senieji „Spindulio“ draugijos nariai. Žr.: *Kultūros švietimo draugija „Spindulys“*. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 105. 29 lap.

⁴¹⁶ *Tauragės viešosios bibliotekos atliekamų knygų sąrašas*. 1942, birželio 17. LCVA, f. 1757, ap. 1, b. 130. 10 lap.

⁴¹⁷ PACEVIČIUS, Arvydas. Kretingos vienuolyno biblioteka. Iš *Knygotyra: enciklopedinis žodynas*. Vilnius, 1999, p. 206–207.

⁴¹⁸ PETRAITYTĖ, Nijolė. *Šiaulių viešoji biblioteka*. *Op. cit.*, p. 19.

⁴¹⁹ VILNONYTĖ, Valerija. Bibliotekos veikla 1919–1944 m. Iš *Respublikinė biblioteka 1919–1969*. Vilnius, 1969, p. 19.

1929)⁴²⁰, Skuode („Simano Daukanto knygynas-skaitykla“, 1928–1940⁴²¹) ir Sedoje („Simano Daukanto knygynas-skaitykla“, 1929–1936⁴²²). Jų išlaikymui buvo steigiamos draugijos, kurių net įstatuose griežčiau ar laisviau buvo deklaruojamas nepartiškumas. Tik ši pozicija leido šioms organizacijoms išsilaikyti ilgesnį laiką ir visuomenei sudaryti sąlygas naudotis spauda. Visuomeninė iniciatyva reikalavo didesnės valstybės paramos, nes tautininkai, įsitvirtinę vietinėje savivaldoje, kiek kitaip suvokė savo pareigą gyventojams⁴²³. Nauja viešųjų bibliotekų steigimo banga prasidėjo 1936 m. paskelbus Viešųjų bibliotekų įstatymą, bet ne visos Žemaitijos valsčių ir miestų savivaldybės norėjo priimti naujus išsipareigojimus, todėl naujų bibliotekų steigimas užsitęsė iki 1942 m. Iš 1943 m. Lietuvos viešųjų bibliotekų anketų duomenų matyti, kad tuo metu Žemaitiją aptarnavo 50-ies viešųjų valstybinių bibliotekų tinklas, valdęs didesnę kaip 156 tūkst. knygų fondą⁴²⁴. Prieš karą jis buvo ženkliai didesnis, mat vyko net du bibliotekų knygų fondo valymai: sovietai 1940–1941 m. naikino antisovietines, katalikiškas ir tautiškas knygas, o naciai 1941–1943 m. – amerikiečių, prosovietinių ir žydų autorių kūrybą⁴²⁵.

Vietinė valdžia kur kas atsakingiau žiūrėjo į mokyklų bibliotekas. Jos taip pat buvo išlaikomos apskričių, miestų ir valsčių savivaldybių lėšomis. Kiekviena mokykla turėjo didesnę ar mažesnę bibliotekėlę. Jos fondų dydis priklausė nuo mokyklos tipo ir vietinės valdžios požiūrio. Pavyzdžiui, Šiauliuose 1928 m. buvo 9 valstybinės mokyklos, kurios kartu disponavo 2 402

⁴²⁰ *Kuršėnų miesto ir valsčiaus knygynas-skaitykla*. 1926–1929. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 291, lap. 2–3, 12.

⁴²¹ *Skuodo „Simano Daukanto knygynas-skaitykla“*. LCVA, f. 394, ap. 1, b. 546. 6 lap.

⁴²² *Sedos „Simano Daukanto knygynas-skaitykla“*. LCVA, f. 394, ap. 1, b. 944. 6 lap.

⁴²³ Šiaulių miesto savivaldybės iniciatyva 1931 m. pradėti Valstybės centralinio knygyno Šiaulių skyriaus rūmų statybos darbai, bet tais pačiais metais savivaldybėje įsitvirtinus tautininkams bibliotekos pastato statybos darbai buvo nutraukti. Bibliotekos pusrūsiui iškasta vieta užlyginta, o jos vietoje vėliau įrengtas gėlynas ir, greičiausiai, 1934 m. pasodintas A. Smetonos atminimui skirtais ažuolas. Trumparegiški tautininkų sprendimai ilgam laikui Šiaulių biblioteką paliko be tinkamų patalpų. Žr.: BUGAILIŠKIS, Peliksas. *Tėvynės dirvonų arimuose*. *Op. cit.*, lap. 30.

⁴²⁴ *Lietuvos viešosios bibliotekos 1943 metų anketos duomenimis*. Vilnius, 1996, p. 14–15, 17–20, 22–28.

⁴²⁵ Pvz., 1942 m. rugsėjo 15 d. Švėkšnos valstybinėje viešojoje bibliotekoje buvo 1 738 egz. knygų ir dar 401 egz. buvo išimtas iš apyvartos. Žr.: *Švėkšnos bibliotekos perdavimo aktas*. Švėkšna, 1942, rugpjūčio 31. LCVA, f. 1757, ap. 1, b. 84, lap. 4–19.

knygų fondu⁴²⁶. Privati Plungėje „Saulės“ gimnazija, vietos valsčiaus savivaldybei 1926–1927 m. skyrus pinigų, įsigijo 260 knygų fondą. Šios bibliotekos skaitytojai buvo 155 žmonės, kuriems išduotos 1 058 knygos, tad vidutiniškai viena knyga buvo skaitoma 4 žmonių⁴²⁷. Telšių gimnazija 1926–1940 m. buvo įsigijusi apie 2 000 knygų fondą⁴²⁸. Žemesnio tipo progimnazijos taip pat stengėsi neatsilikti: Švėkšnos progimnazija 1926 m. turėjo kiek didesnę – 334-ies knygų – fondą⁴²⁹, bet kukliausios vis dėlto atrodė pradžios mokyklų bibliotekėlės. Tipinė Žadeikių kaimo (Endriejavo valsč.) pradžios mokyklos bibliotekėlė 1931 m. susidėjo iš 21 leidinio ir turėjo 15 III–IV skyriaus skaitytojų⁴³⁰.

Nemažą indėlį į Žemaitijos knygos kultūros raidą įnešė knygynų savininkai ir išnešiojamąja prekyba besiverčiantys prekeiviai. Knygynų veikla rėmėsi komercijos pagrindais, todėl nedidelis regiono gyventojų spaudos poreikiai pastebimai atsiliepė lėtai knygynų tinklo raidai. Leidimus laikyti knygynus apskričių viršininkai išduodavo kiekvienais metais, tad įmonės savininko biografija turėjo būti nepriekaištinga. Pasitaikydavo atveju, kad po kratų knygynai buvo uždaromi, o knygos konfiskuojamos⁴³¹, bet apskritai komersantai stengėsi nekonfliktuoti su valdžia. Šiek tiek didesnis spaudos poreikis apskričių centruose ir savivaldą turėjusiuose miestuose, mažesnis – miesteliuose. 1921 m. duomenimis, Žemaitijoje veikė 19 knygynų: Šiauliuose – 5, Telšiuose ir Plungėje – po 3, kituose regiono miestuose – iki 2 knygynų⁴³². Sprendžiant iš A. Glosienės pateiktų skaičiavimų, nustatyta, kad daugiau kaip 19-oje Žemaitijos miestų ir miestelių veikė įvairios trukmės (ilgalaikės ir

⁴²⁶ *Trumpa Šiaulių savivaldybės 1918–1927 m. darbuotės apžvalga*. [Šiauliai], [1928]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1771, lap. 38, 44.

⁴²⁷ SMILINGIS, Antanas. *Plungės valsčiaus savivaldybės įkūrimas*. [Plungė], [1928]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1778, lap. 70.

⁴²⁸ [Telšių gimnazijos pedagogų tarybos posėdžių protokolų knygos]. 1923–1940. TAA, f. 23, ap.1, b. 17, 22, 38, 46, 56.

⁴²⁹ *Švėkšna*: žmonės, kraštas, įvykiai: enciklopedinis žinynas. Parengė Petras Čeliaskas. Švėkšna, 2012, p. 68.

⁴³⁰ [Žadeikių pradžios mokyklos bibliotekėlės knygų išdavimo sąsiuvinis]. [Žadeikiai], [1931]. Prano Kairio įpėdinių rinkinys, Žadeikiai (Klaipėdos r.).

⁴³¹ [Žinios apie Steponą Vitkų ir jo knygyną Sedoje]. 1923. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 267, lap. 133, 136.

⁴³² PAPAURÉLYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygų įstaigos. *Op. cit.*, p. 4–14.

trumpalaikės) knygų prekybos įstaigos. Jų didesnis kiekis koncentravosi apskričių miestuose: Šiauliuose (22 knygynai), Tauragėje (8), Mažeikiuose (7), Raseiniuose (7), Telšiuose (6) ir Kretingoje (5)⁴³³. Mažesnių miestelių knygininkai dažnai patys turėjo išugdyti būsimą skaitytoją, todėl ėmėsi kurti komercines bibliotekas. Pvz., Klemensas Ramanauskas, 1923 m. Akmenėje įsteigęs vienintelį knygyną, suvokė, kad ilgai neišsilaikys, nes žmonės neturi didelio poreikio spaudai, todėl jis iš 500 rinktinių veikalų suformavo komercinę biblioteką, kuri pamažu atsipirko ir knygynas nebankrutavo⁴³⁴. Centrinio statistikos biuro 1933–1939 m. duomenimis, Žemaitijoje stacionariųjų knygynų skaičius svyravo nuo 32 (1934) iki 44 (1938)⁴³⁵.

Gana aktyviai reišėsi vadinamieji *būdu statytojai* – prekeiviai, dažniausiai atlaidų metu vertęsi spaudos ir kitų devocionalijų prekyba. Vien 1919 m. Kretingos apskrities viršininkas išdavė leidimus 12-ai prekeivių, į Kretingos atlaidus atvykstančių iš Kartenos, Kulių, Plungės ir Salantų valsčių⁴³⁶. Apskričių viršininkai, savarankiškai sprendę išnešiojamosios knygų prekybos leidimų išdavimą, šios teisės neteko 1935 m. valdžiai sugriežtinus jų išdavimų tvarką⁴³⁷. Prekeiviai turėjo registruotis Vidaus reikalų ministerijoje, dar atidžiau peržiūrėtos jų biografijos, išaiškinti nusižengimai ir pragyvenimo šaltiniai. Po peržiūros išnešiojamajai knygų prekybai leidimus Žemaitijoje turėjo 10 prekeivių, o dar iš 7-ių leidimai buvo atimti⁴³⁸.

⁴³³ GLOSIENĖ, Audronė. *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940*. Op. cit., lap. 219–260.

⁴³⁴ RAMANAUSKAS, Klemensas. Puslapiai iš dienoraščio. Iš *Akmenė: kraštas ir žmonės: kraštotylinė monografija*. [Sudarė ir redagavo Leopoldas Rozga]. Utena, 2012, p. 412.

⁴³⁵ GLOSIENĖ, Audronė. *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940*. Op. cit., lap. 188.

⁴³⁶ *Kretingos apskrities viršininko išduoti leidimai prekybai prie bažnyčios nuo 1919 m. rugpjūčio 2 iki 10 dienos*. Kretinga, 1919. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 21, lap. 57–66.

⁴³⁷ Vokietijos karinės žvalgybos (*abvero*) užverbuotas agentas Justinas Lokys 1935 m. pavasarį prisidengęs išnešiojamąją knygų prekybą Lietuvos pasienyje surinko duomenis apie Jurbarke, Smalininkuose, Viešvilėje, Pagėgiuose ir Tauragėje dislokuotus Lietuvos kariuomenės dalinius. Išnešiojamosios prekybos leidimų išdavimų griežtinimas buvo tiesiogiai susijęs su nepatikimų asmenų judėjimo ribojimu prevenciškai siekiant išvengti panašių atvejų. Žr.: ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Lietuvos žvalgyba 1918–1940*. Vilnius, 2014, p. 244–245.

⁴³⁸ *Leidimai platinti knygas. 1938–1939*. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 149, lap. 10–11, 13, 44–48, 83, 148, 186, 236–238, 259–261, 284–289, 339–344, 246–252, 262–370.

Antrasis pasaulinis karas neigiamai veikė knygų prekybą: 1939 m. Žemaitijoje knygynų skaičius sumažėjo iki 35⁴³⁹. Žinomi knyginkai likvidavo savo įmones. Sovietinės okupacijos metais knygynų ir jiems artimų prekybos įstaigų nacionalizacija įvykdyta 1940 m. rugsėjį įkūrus Valstybinę leidyklą. Tad vieni knygynai buvo negrįžtamai uždaryti (pvz., 1941 m. Skuode – Davido Davido geležies ir popieriaus, Mažeikiuose – Rachmelio Kelmano tabako ir popieriaus ir Šiauliuose – Maušo Volpės popieriaus prekybos krautuvės⁴⁴⁰), kiti – priskirti Valstybinei leidyklai. Žemaitijoje palikti Valstybinės leidyklos knygynai Jurbarkė, Mažeikiuose, Plungėje, Šiauliuose (2), Tauragėje ir Telšiuose⁴⁴¹. Šie Valstybinės leidyklos žinioje likę knygynai ir toliau veikė nacių okupacijos metais. Tuo tarpu privačių knygynų savininkai turėjo gauti Ūkio rūmų leidimus⁴⁴². Jį Žemaitijoje turėjo tik Šiaulių „Žiedo“ knygynas, mat naciai ženkliai ribojo naujų knygynų kūrimąsi⁴⁴³. Leidyba taip pat buvo apribota, tad Valstybinė leidykla spaudiniais aprūpindavo tik savo skyrius. Provincijoje vis kebliau buvo galima gauti net būtiniausios spaudos ir kanceliarinių prekių. Apibūdindamas knygų prekybos ir leidybos nuosmukį, Žemaičių Naumiesčio vidurinės mokyklos mokytojas Leonardas Valiukas 1944 m. kovo 2 d. laiške Valstybinei leidyklai Kaune skundėsi: *[g]yvename labai tolimame užkampyje: dienraštį gauname po poros savaitių, artimiausias knygynas apie 50 km, – todėl knygų kainos tiesiog pasakiškos. Be to, už tas kainas irgi negalima gauti pirkti...*⁴⁴⁴. Vokietijos nesėkmės kare, kraštą apimantis nuosmukis ženkliai atsiliepė knygų prekybai ir bendrai knygos kultūros situacijai.

⁴³⁹ GLOSIENĖ, Audronė. *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940*. *Op. cit.*, lap. 188.

⁴⁴⁰ *LTSR prekybos liaudies komisariato nacionalizuotų prekybos įmonių alfabetinis sąrašas*. Kaunas, 1941. LCVA, f. R-772, ap. 1, b. 3, lap. 7, 28, 34.

⁴⁴¹ *Valstybinės leidyklos prekybos įmonių tarnautojų sąrašas*. 1943, kovo 20. LCVA, f. R-556, ap. 1, b. 31, lap. nenumėruoti.

⁴⁴² *Valstybinės leidyklos Kaune atsakymas Steponui Daubariui*. Kaunas, 1944, sausio 11. LCVA, f. R-556, ap. 1, b. 34, lap. 100.

⁴⁴³ MARKEVIČIUS, Domas. *Laiškas Valstybinei leidyklai Kaune*. Šiauliai, 1944, kovo 22. LCVA, f. R-556, ap. 1, b. 82, lap. 151.

⁴⁴⁴ VALIUKAS, Leonardas. *Laiškas Valstybinei leidyklai Kaune*. Žemaičių Naumiestis, 1944, kovo 12. LCVA, f. R-556, ap. 1, b. 34, lap. 451.

II DALIS. ŽEMAITIJOS KNYGOS KULTŪROS BRANDOS PROCESAI

1. Leidybos materialinė bazė ir leidybos kultūra

1.1. Leidybos centralizacijos ir dinamikos dėsningumai

1.1.1. Leidybos centrų idėjinis poliškumas. Regioninių leidybos centrų susiformavimą apsprendžia krašto administraciniai, ekonominiai ir kultūriniai veiksniai. Jie nulemia leidybos mastą ir intensyvumą. Pagal savo gyvavimo trukmę leidybos centrus galima skirstyti į ilgalaikius ir trumpalaikius. Pastarieji reiškiasi epizodiškai, dažniausiai priklausydami nuo laikinų leidybos sąlygų pasikeitimų. Ilgalaikiai leidybos centrai pasižymi ilgaamžiškumu, tad paprastai jie sutampa su regiono administraciniu ar kultūriniu centru. Kokybiškai naujas leidybos centralizacijos etapas prasidėjo atgavus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis. 1905–1917 m. pasižymėjo leidybos apimčių padidėjimu, nors daugelis leidėjų gyveno įvairiuose regiono miestuose (žr. 1 priedo 1 diagramą), bet išryškėjęs Šiaulių leidybinis potencialas įgijo vis daugiau svarbos. Šiame mieste buvo išleista 18 proc. visos regioninės spaudos produkcijos. Didžioji jos dalis (15 leidinių) buvo lietuviška. To meto Lietuvos kontekste Šiaulių spaudos centras užėmė tik 5 vietą ir atrodė gana kukliai. Tai liudytų, kad mieste ženkliai trūko didesnės lietuvių inteligentų iniciatyvos. Tuo metu Kražių, Palangos ir Raseinių leidėjai toliau leido įvairius draugijų ir valdiškų įstaigų oficialiuosius spaudinius valstybine rusų kalba⁴⁴⁵. Neadekvačiai didelis kitų leidybos centrų skaičius (juose buvo išleisti 64 spaudiniai) liudija apie plačią regiono leidėjų dispersiją, sukeltą lietuvių tautinės revoliucijos ir jos pasekmių⁴⁴⁶. Viena vertus, ir toliau išliko rusiškos oficialiosios spaudos poreikis, bet,

⁴⁴⁵ ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. Lietuviškoji knyga nepriklausomos valstybės atkūrimo išvakarėse 1905–1917 metais. Iš *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 3, 1905–1917. Vilnius, 2006, kn. 1, p. 24–25.

⁴⁴⁶ Iš V. Merkio atliktų XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Lietuvos miestų tautinės sudėties tyrimų galima spręsti, kad miestuose vyravo ne lietuvių tautybės gyventojai (pvz., Šiauliuose 1909 m. lietuviai sudarė tik 24 proc. gyventojų ir tai buvo didelis procentas, leidęs šiam miestui įgyti ryškių ilgalaikio leidybos centro perspektyvų), todėl regioninė leidybos centralizacija buvo negalima tol, kol lietuviai neįsitvirtino regiono miestuose. Žr.: MERKYS, Vytautas. Lietuvos miestų gyventojų tautybės XIX a.

kita vertus, miestelių dvasinė ir pasaulietinė inteligentija ėmėsi drąsiau realizuoti individualius leidybos sumanymus.

Pirmasis pasaulinis karas sužlugdė buvusius leidybos centrus, todėl 1918 m. atsikurianti Lietuvos valstybė ėmėsi įvairių administracinių reformų, dėl kurių iškilo kiti ekonominiai ir kultūriniai centrai. Regione 1919 m. suformavus Šiaulių, Kretingos, Mažeikių, Raseinių, Tauragės ir Telšių apskritis, jų centrams suteiktos miestų teisės. Karo metais labiausiai nukentėjo Mažeikių, Šiaulių ir Tauragės miestai⁴⁴⁷, bet Šiauliai sugebėjo greitai atsikurti. Ypač sudėtinga ekonominė situacija susiklostė Mažeikiuose, kai 1932 m. nutiesus Kužių–Kretingos geležinkelio atkarpą pramonė beveik apmirė. Centrinė valdžia turėjo net ketinimų Mažeikių apskritį panaikinti, buvo pradėtas ir apskrities skaidymas⁴⁴⁸. Tauragė taip pat liko nuošalyje nuo pagrindinių susisiekimo arterijų. Todėl Nepriklausomos Lietuvos metais dėl nepatogios geografinės padėties apskričių miestai Mažeikiai ir Tauragė neįgijo didesnės įtakos bendrai regioninės leidybos situacijai.

Nepriklausomos Lietuvos metais regioninei leidybai daugiausiai įtakos turėjo Šiaulių (68 proc.), Telšių (14 proc.) ir Kretingos (5 proc.) leidėjai (žr. 1 priedo 2 diagramą). Šiauliai karo metais po 1915 m. Vokietijos kariuomenės bombardavimų buvo virtę griuvėsių miestu⁴⁴⁹: sunaikinta 500 trobesių, 300 tvartų, 10 kluonų ir 12 fabrikų, valsčiuje – dar 1 946 pastatai, o visoje apskrityje – net 5 812 trobesių⁴⁵⁰. Prieš karą mieste gyveno 23 634 gyventojai, karo metais jų mieste buvo likę tik apie 4 500–6 000⁴⁵¹. Sunkios karo sąlygos nepalaužė stambaus regiono ekonominio ir kultūrinio centro reikšmės. Nepriklausomos Lietuvos metais Šiaulių iškilimui įtakos turėjo: 1) senos

pabaigoje–XX a. pradžioje klausimu. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Serija A*, 1958, t. 2 (5), p. 87.

⁴⁴⁷ *Mažeikių apskrities valdybos aiškinamasis raštas*. [Mažeikiai], 1921, gegužės 30. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 252, lap. 1.

⁴⁴⁸ VOLONCEVIČIUS, Viktoras. *Pranešimas apie padėtį Mažeikių apskrityje*. Mažeikiai, 1932, lapkričio 2. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 894, lap. 132–133.

⁴⁴⁹ *Šiaulių apskrities savivaldybės kūrimosi istorija*. [Šiauliai], [1927]. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1773, lap. 1, 6.

⁴⁵⁰ *Visos respublikos apskričių savivaldybių pranešimai ir statistinės žinios apie karo metais sunaikintus pastatus miestuose ir kaimuose ir kt.* 1920. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 240, lap. 1–4, 47–48.

⁴⁵¹ PUZINAS, Jonas. *Šiaulių miestas*. [Šiauliai], 1930, p. 45.

kultūros tradicijos, 2) Šiaulių apskrities dydis (didžiausia Lietuvos apskritis) ir 3) patogi geografinė padėtis. Po karo į Šiaulius iš Rusijos grįžo daug pabėgėlių, kūrėsi švietimo įstaigos: 1919 m. mieste buvo tik 4 mokyklos, o po dešimtmečio 1928 m. jų jau veikė 9⁴⁵². Mieste veikė trys lietuviškos gimnazijos (berniukų, mergaičių ir suaugusiųjų), mokytojų seminarija (1920–1932, 1936–1944) ir kt. švietimo įstaigų⁴⁵³. Gyventojų skaičius 1932 m. pasiekė 30 tūkst.⁴⁵⁴. Šiaulių veidą formavo stambios pramonės įmonės, gausus darbininkijos sluoksnis. Šio miesto išskirtinis bruožas – ankstyva orientacija į antiklerikalizmą ir visuomeninės minties sekuliarizaciją. Ši linija kilo dar XX a. pradžioje iš vietos socialistų, socialdemokratų ir komunistų kryptingos politinės ir kultūrinės veiklos⁴⁵⁵. Leidybos srityje tai ryškiausiai atsispindėjo „Kultūros“ bendrovės (1920–1929), o ją sužlugdžius – Kultūros-švietimo draugijos (1927–1941) veikloje. Jų tuometį bendrą leidybos produktą sudaro 174 leidiniai. Vien šių organizacijų indėlis buvo svarbus Šiauliuose formuojant leidybos centrą. Savo indėlį įnešė ir knyginkas L. Jakavičius, leidęs populiarias knygeles ir kalendorius savo ir „Lietuvos“ knygyno vardu. Per 1920–1940 m. laikotarpį knyginkas išleido 65 knygeles ir 58 kalendorius. Antiklerikalinė pozicija leidybai nebuvo palanki, nes tuometėje Lietuvos valdžioje 1922–1926 m. buvę krikščionys demokratai, o nuo – 1927 m. tautininkai į šiuos Šiaulių leidėjų užmojus žiūrėjo priešišškai. Palankia sąlyga leidybai laikytina didelė spaustuvių koncentracija mieste (žr. 2 priedo 3 diagramą), jos, norėdamos išlikti, buvo priverstos konkuruoti ir mažinti spaudos darbų įkainius. Šiomis sąlygomis leidėjai nuolat naudojosi, todėl net ilgalaikiai projektai (pvz., periodiniai leidiniai) dažnai nebuvo siejami su viena spaudos įmone. Lietuvos kontekste Šiauliai užėmė 4 leidybos centro vaidmenį

⁴⁵² *Trumpa Šiaulių savivaldybės 1918–1927 m. darbuotės apžvalga*. [Šiauliai], [1928] LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1771, lap. 38.

⁴⁵³ *Šiaulių metraštis*. Red. P. Bugailiškis. (1918/38): Nepriklausomybės dvidešimtmečio Šiaulių mieste ir apskrity apžvalga. Nr. 5. [Šiauliai], [1938], p. 46–47.

⁴⁵⁴ *Lietuvos miestai: bendri istorijos bruožai*. Redagavo Juozas Baltakevičius. Šiauliai, 1932, p. 185, 198.

⁴⁵⁵ PUZINAS, Jonas. *Šiaulių miestas*. *Op. cit.*, p. 68, 70.

po Kauno, Marijampolės ir Klaipėdos⁴⁵⁶, todėl jo reikšmė to meto knygos kultūros raidai buvo gana ryški.

Telšiai – vienas iš trijų senųjų Žemaitijos apskričių centrų – ilgai didesnės ekonominės ir kultūrinės reikšmės nevaicino: prieš karą, be spirito gamyklos ir kelių plytinių didesnių pramonės, įmonių mieste nebuvo⁴⁵⁷. Karo metais miestas ženkliai nenukentėjo. Prieš karą mieste gyveno 6 tūkst. gyventojų, po karo 1932 m. – 8 tūkst.⁴⁵⁸, 1938 m. – 10 tūkst.⁴⁵⁹. Telšių iškilimas neabejotinai sutapo su 1926 m. Telšių vyskupijos įkūrimu, 1931 m. jiems suteiktomis pirmaeilio miesto teisėmis ir 1932 m. nuteistu Kužių–Kretingos geležinkeliu. Telšiai tuo metu pirmiausia iškilo kaip Žemaitijos religinis ir savimonės centras – vadintas regiono sostine. Ilgainiui šis miestas įgavo ryškų katalikiškos spaudos leidybos centro bruožų. Mieste didesnis ir stabilesnis leidybinės veiklos pagyvėjimas pastebimas nuo 1927 m., kai pirmaisiais A. Smetonos režimo metais LVLS Telšių apygarda ir Telšių vyskupijos dvasininkija suintensyvino savo opozicinę veiklą. Menkai vystėsi pasaulietinio turinio spaudos leidyba. Tiesa, būtų galima išskirti tik Telšių fotografą Stasį Petrauską, kuris 1929–1930 m. išleido 7 detektyvinio turinio grožines knygeles. 1926 m. įkūrus Telšių vyskupiją, o kitais metais – ir Telšių kunigų seminariją, padidėjo tikiškos leidybos. Telšių leidėjai pasiekė 14 proc. visos regioninės spaudos leidybos dalį. Telšių klerikalinės idėjinės linijos tandemas Kretingoje iškilo XX a. 4-ojo dešimtmečio pradžioje. Jis yra siejamas su stipriomis pozicijomis vietos kultūriname gyvenime turėjusiu pranciškonų vienuolynu, kuris nuo XVIII a. dalyvavo leidybos versle. Žemaičių vyskupystėje XIX a. Rusijos valdžiai uždarius daugumą vienuolynų, Kretingos pranciškonų vienuolynas buvo paliktas kaip nusikaltusių kunigų laikymo vieta, todėl, kai kitos Žemaitijos vienuolijos XX a. pradžioje tik atsikūrė, Kretingos

⁴⁵⁶ STONIENĖ, Vanda. *XX a. lietuvių knyga ir visuomenė: knygų leidybos aspektas*. Habilitacinis darbas. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1999. VUB RS, f. 76-3810, lap. 47.

⁴⁵⁷ *Visos respublikos apskričių savivaldybių pranešimai ir statistinės žinios apie karo metais sunaikintus pastatus, miestuose ir kaimuose ir kt.* 1920. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 240, lap. 288.

⁴⁵⁸ *Lietuvos miestai: bendri istorijos bruožai*. Redagavo Juozas Baltakevičius. Šiauliai, 1932, p. 226.

⁴⁵⁹ *Telšių miesto burmistro pranešimas Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamentui*. Telšiai, 1937, kovo 3. LCVA, f. 379, ap. 3, b. 28a, lap. 77.

pranciškonai tada jau galėjo grįžti į leidybos verslą. Jie leido „Pranciškonų pasaulio“ žurnalą ir visą XX a. 4-ąjį dešimtmetį tiekė tikibinio turinio leidinius, kuriuos dažniausiai spausdino savoje Kretingos Pranciškonų spaustuvėje.

Apskritai matyti, kad Telšių dvasinė inteligentija ir jos partneriai visada juto opoziciją antiklerikaliniams Šiauliams. Tai buvo viešai deklaruojama katalikiškoje regiono spaudoje ir savo aplinkraščiais raginama neįsileisti į mokyklas ir katalikiškus knygynus Šiauliuose leidžiamų ateistinių spaudinių⁴⁶⁰. Ši konkurencija išryškino Žemaitijoje veikusią ideologinį dvipolį, kuris per knygų leidybos intensyvumą ir jos turinį savaimingai veikė regioninę kultūrą. Mažesni spaudos centrai skirtingų ideologinių polių įtakos išvengti neįstengė, todėl daugiau ar mažiau buvo priversti orientuotis į vieną iš šių ideologinių pozicijų. Net senoji Žemaitijos sostinė – Raseiniai – XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje paties burmistro Adolfo Juodkos skeptiškai vadinta *Dievo užmirštu kampu*⁴⁶¹, nebegalėjo sudaryti naujo kultūros polio. Pasaulietinių turinio leidinių leidyba užsiėmė Jurbarko (22 leidinių), Plungės (17), Tauragės (7), Salantų (5), Skaudvilės (3) ir kt. leidėjai, daugiausia vertęsi ideologiškai neutralia mokomosios spaudos leidyba. Katalikiškų minties leidinių leidyba daugiau buvo plėtojama Raseinių (14), Luokės (7), Lauko Sodos (4), Šiluvos (3), Kražių (2) ir kt. mažesnių miestelių leidėjų. Neatsitiktinai jie rinkosi katalikišką leidybos kryptį: šie miestai buvo svarbūs religiniai centrai arba juose aktyviai veikė dvasininkai (pvz., kun. Antanas Skinderis Lauko Sodoje). Detali spaudos centrų geografinė analizė atskleidžia, kad leidybos pasiskirstymas sutapo su miestų raidos dėsniniais, bet idėjinė orientacija dažnai buvo apspręsta vietos kultūrinės aplinkos.

⁴⁶⁰ Telšių vyskupijos kurijos generalvikaro Pranciškaus Urbanavičiaus pranešimas vyskupijos ir Klaipėdos prelatūros dvasininkams dėl draudimo skaityti veikalą „Pasaulinė istorijos dinamika“ ir „Kultūros“ leidinį. Telšiai, 1934, birželio 25. Iš *Klerikalizmas ir Katalikų bažnyčia buržuazinėje Lietuvoje*: dokumentų rinkinys. Vilnius, 1978, p. 22.

⁴⁶¹ NEVERAVIČIUS, Fabijonas. Laiškai Stasiui Anglickiui. Kaunas, 1936, lapkričio 5. Iš ANGLICKIS, Stasys. *Žodis, augęs iš žemės*: memuariniai eskizai. Vilnius, 1982. LLTIB rankraštynas, f. 1-6048, lap. 16.

Po 1940–1941 m. įvykių Lietuvai praradus valstybingumą, keitėsi leidybos sąlygos, bet leidybos idėjinis poliškumas tarp Šiaulių ir Telšių išliko. Šiaulių leidėjai toliau orientavosi į pasaulietinės, o Telšių – į tikibinio turinio spaudos leidybą. Tik šiuo laikotarpiu apsikeitė leidybos lyderio pozicijos. Telšių leidėjai išleido 53 proc. (arba 21 leidinį), o Šiaulių – 47 proc. (arba 19 leidinių). Šis leidybos centrų įtakos apsikeitimas buvo sąlyginis, nes telšiškiai leidėjai 1941–1943 m. vien populiaraus *Giesmynėlio* išleido penkias laidas, tad šis leidybos apimčių skirtumas susidarė dėl pakartotinių laidų. Okupacijų metu neįstengę prisitaikyti prie pasikeitusių sąlygų visiškai sunyko smulkesni spaudos centrai. Okupacijų laikmetis regioninę leidybą palaužė ir kituose Lietuvos regionuose, bet Šiauliai ir Telšiai po Kauno ir Vilniaus užėmė trečią ir ketvirtą pozicijas⁴⁶². Tai liudijo apie šių kultūros centrų potencialą.

1.1.2. Leidybos dinamika. Leidybos apimčių dinamika atspindėjo visuomeninius ir ekonominius vietos knygos vartotojų lūkesčius, kuriuos pildė leidėjai. Tai epochinis reiškinys, todėl, atsižvelgiant į Lietuvos valstybingumo raidą ir bendruosius knygos kultūros raidos dėsningumus, galima išskirti tris leidybos laikotarpius. Pirmasis – Rusijos valdymo ir Vokietijos okupacijos (1905–1917), antrasis – Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940), trečiasis – Sovietų Sąjungos ir Vokietijos okupacijų (1940–1944). Savo įtaka spaudos gyvenimui jie nėra adekvatūs, todėl nagrinėjami atskirai.

Panaikinus lietuviškos spaudos draudimą, leidybos apimtys ženkliai padidėjo: lietuviška spaudos produkcija visada išliko šio regiono skaitytojų prioritetu. Žemaitijos leidėjai 1905–1917 m. iš viso išleido 119 leidinių, iš jų 52 (arba 44 proc.) buvo lietuvių kalba. Likusioji leidybos apimčių dalis išliko rusiška tik todėl, kad įvairios draugijos nenustojo leidusios ataskaitų ir įstatų. Šie leidiniai pagal tuo metu galiojusius įstatymus turėjo būti pirmiausia

⁴⁶² KOSAKOVSKAJA, Jekaterina. *Knygų leidyba Lietuvoje nacių okupacijos metais*. Op. cit., p. 42–43.

skelbiami valstybine rusų kalba⁴⁶³. Tiesa, lygiagrečiai jie galėjo būti leidžiami ir lietuvių kalba, bet leidėjai dažnai neinvestuodavo papildomų lėšų į gretutinius leidinius. Per šį laikotarpį ženkliai pasikeitusios regiono leidėjo spaudos apimtys užtikrino gana aukštą leidybinę produkciją, per metus siekiančią iki 22 leidinių (1907). Per metus vidutiniškai pasirodydavo 9 leidiniai. Į leidybos pagyvėjimą didžiausią indėlį įnešė privatūs regiono leidėjai – fiziniai asmenys. Kaip parodė tolesnė leidybos dinamika, šie leidybos apimčių pasikeitimai nebuvo trumpalaikiai. Pirmasis pasaulinis karas, Europoje prasidėjęs 1914 m. rugpjūčio mėnesį, į Rusijos imperiją, kartu ir į Lietuvą, įžengė tik 1914 m. pabaigoje pradėjus bombarduoti pasienio miestus. Iki tol dar spėta išleisti keletą knygelių, tad ženklus leidybos apimčių sumažėjimas išryškėjo tik 1916 m.: išleistos 2 knygelės. Griežta Vokietijos okupacinė administracija ribojo daugelį leidybos sumanymų, o ir jiems realizuoti stokota lėšų. Vietinės spaustuvės pristigo popieriaus⁴⁶⁴, todėl nuo didesnių spaudos centrų atkirstiems regiono leidėjams knygų leidybai keliai trumpam net ir užsivėrė: 1917 m. neišleista nė viena knyga. Karo padarinius Žemaitija juto iki 1919 m. pabaigos, todėl leidybos verslas tik po nepriklausomybės kovų galėjo vėl atsikurti.

Karo metais vien trobesių Žemaitijoje buvo sunaikinta 13 510⁴⁶⁵, tad vien šie praradimai, neminint žudynių, piniginių santaupų, kilnojamojo turto praradimo ir kt. skriaudų, savaime ribojo ekspresyvius regiono leidėjų sumanymus. Tik pamažu vietos leidėjai ėmėsi aprūpinti regiono skaitytojus būtiniaisiais leidiniais (daugiausia pedagogine ir grožine literatūra), kurių ypač trūko atsikūrusiai valstybei. Per šį gana trumpą 23 metų laikotarpį Žemaitijos leidėjai iš viso išleido 756 leidinius. Jie sudarė apie 4 proc. visos to meto šalies

⁴⁶³ ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. Lietuviškoji knyga nepriklausomos valstybės atkūrimo išvakarėse 1905–1917 metais. *Op. cit.*, p. 25.

⁴⁶⁴ *Skuodo lietuvių kalendorius 1916 metams* ([1915]) leidėjai Pranciškus Žadeikis ir Antanas Šilgalis atvirai teigė, kad šio leidinio kaina pakilo iki 30 kp, tik todėl, kad susidarė *nepaprasta popieriaus brangianybė ir stoka apgarsinimui*.

⁴⁶⁵ *Visos respublikos apskričių savivaldybių pranešimai ir statistinės žinios apie karo metais sunaikintus pastatus, miestuose ir kaimuose ir kt.* 1920. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 240, lap. 1–4.

spaudos produkcijos⁴⁶⁶. Regiono leidėjų pastangomis 1918–1940 m. vidutinė metinė spaudos produkcija peržengė 32 leidinių ribą. Šios tendencijos ryškiai atsispindi bendroje regiono knygų leidybos dinamikoje (žr. 1 priedo 3 diagramą).

Valstybės modernizacija negalėjo išvengti sparčiai besikeičiančių ekonomikos, kultūros ir politikos sąlygų, todėl leidybos apimčių pakilimas nebuvo tolygus. Leidybos pakilimas, prasidėjęs 1920 m., tęsėsi iki 1925 m., kai metinė spaudos produkcija pasiekė 69 leidinių ribą. Tam daugiausia įtakos turėjo produktyvi „Kultūros“ bendrovės veikla. Knygų leidybos apimtys smuko nuo 1926 m. Apie knygų leidybos verslą apimantį nuosmukį vienas iš „Kultūros“ bendrovės leidybos srities organizatorių Stasys Brašiškis, atsakydamas į Gražinos Tulauskaitės pasiūlymą išleisti keletą jos vertimų, su nusivylimo gaida dėstė: *[t]uo tarpu taip nupuolė knygos vertė visuomenės akyse, taip ji niekam nebereikalinga, jog prie geriausių mūsų norų, išleisti negalėsime. Dabar knygas leisti – vadinasi – bankrutuoti*⁴⁶⁷. Viena vertus, tuo metu knygų rinka buvo užtektinai prisipildžiusi – tenkino pralavėjusią liaudį, kurios poreikiai taip ženkliai vytiš leidybos progreso neįstengė. Kita vertus, ideologiškai angažuotos leidyklos (tokios kaip „Kultūros“ bendrovė) iš A. Smetonos režimo juto gana aiškų spaudimą. Jos narių, ypač buvusių „Kultūros“ būrelių organizatorių, perversmo metu buvo uždarytų į Varnių koncentracijos stovyklą, dalis bausta kitomis priemonėmis, o tiesioginio susidorojimo išvengę veikėjai rinkosi politinių emigrantų kelią⁴⁶⁸. Regioninės leidybos apimtys ir toliau, ypač nuo 1931 m., ėmė pastebimai mažėti, kol regresas 1933 m. pasiekė dugną. Tuo metu spaudos apimtys nesiekė nė pusės 1931 m. metinės produkcijos. Šis 1932–1934 m. leidybos sumažėjimas buvo nulemtas Didžiosios ekonominės krizės (1929–1933) ir jos padarinių. Tiesa, papildomos įtakos leidybos apimtims galėjo turėti ir griežtėjanti represinė A. Smetonos režimo politika. Nors po nuosmukio 1935 m. leidybos apimtys,

⁴⁶⁶ STONIENĖ, Vanda. *XX a. lietuvių knyga ir visuomenė. Op. cit.*, lap. 46.

⁴⁶⁷ „KULTŪROS“ BENDROVĖ. *Laiškas Gražinai Tulauskaitei*. Šiauliai, 1927, sausio 19. LMAVB RS, f. 62-51, lap. 26.

⁴⁶⁸ MICKUS, Vincas. *Laiškas Peliksui Bugailiškiui*. Ryga, 1927, sausio 22. LMAVB RS, f. 62-52, lap. 5.

lyginant su 1933 m., padidėjo beveik dvigubai, bet buvusio pakilimo niekada nebesiekė. Įvertinus tai, kad visoje Lietuvoje leidybos stagnacija, prasidėjusi 1930 m., tęsėsi iki 1937 m., matyti, kad Žemaitijos regiono leidybos dinamika neatsiliko nuo bendros šalies situacijos⁴⁶⁹. Lietuvos švietimo, kultūros ir ekonominiai rodikliai rodė bendrą leidybos intensyvumo toną, į kurį regiono leidėjai privalėjo atsižvelgti.

Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad po Pirmojo pasaulinio karo atėję leidybos pasikeitimai buvo ne vien tik kiekybiniai, bet ir kokybiniai. Iš bendros leidybos situacijos analizės žinoma, kad iki tol vyravo daugiausia brošiūros, laisvalaikio ir grožinės literatūros veikalai, o Nepriklausomos Lietuvos metais pereita prie didesnės apimties knygų leidybos, plačiau išsiskleidė teminė sudėtis. Tad nors prof. V. Biržiška tuo metu nuolat ragino leidėjus atsakingiau žiūrėti į šią profesinės veiklos sritį, bet pozityvūs laimėjimai buvo aiškiai regimi⁴⁷⁰. Lyginant du sėkmingiausius regioninės spaudos leidybos prieškario (1908) ir pokario (1929) pakilimo taškus, matyti, kad, skaičiuojant su mediana, iki karo leistos knygelės vidutiniškai buvo 2 spaudos lankų (apie 32 p.), o po karo – 4 lankų (arba 64 p.) apimties. Skaičiuojant minėtų laikotarpių brošiūrų ir knygų santykį, matyti, kad prieš karą 90 proc. visos regioninės spaudos sudarė brošiūros. Tik po karo jų dalis sumažėjo iki 50 proc. Kokybiniai procesai neabejotinai buvo susiję su naujos skaitytojų auditorijos atėjimu ir bendruoju šalies kultūros pakilimu. Lietuvos modernizacija, kurioje tam tikrą vaidmenį siekė turėti ir regiono leidėjai, sparčiai užsimoję kelti knygos kokybinius parametrus, neišlaikė spartos. Per dešimtmetį nuo 1929 m. didelio regioninės leidybos progreso nepasiekta: 1938 m. visos leidybos produkcijos sudarė 53 proc. brošiūrų, kurių dalis kitais metais pakilo iki 61 proc. Taigi, nors valstybė sėkmingai sprendė analfabetizmo problemą, bet brošiūros liko nepakeičiamos. Matyti, kad skaitytojų poreikiai dar plėtėsi, knygos buvo brangios, o ją galėjusių įsigyti inteligentų sluoksnis išliko gana mažas.

⁴⁶⁹ STONIENĖ, Vanda. *XX a. lietuvių knyga ir visuomenė. Op. cit.*, lap. 46.

⁴⁷⁰ BIRŽIŠKA, Vaclovas. Apie lietuviškos knygos padėtį. *XX amžius*, 1938, rugsėjo 3 (nr. 200), p. 5.

Politinis nestabilumas, sukeltas Antrojo pasaulinio karo, atsiliepė regiono leidybos apimtims. 1939 m. leidybos produkcija dar prilygo 1927 m. metinei produkcijai, bet turėjo aiškia tendenciją mažėti. Spaudos apimtys 1940 m. sumenko beveik trečdaliu. Sovietams 1940 m. birželio mėnesį okupavus Lietuvą, sugriežtinus spaudos cenzūrą (knygų leidybą kontroliavo Meno reikalų valdyba⁴⁷¹), nacionalizavus pramonę (kartu ir poligrafijos) bei stambesnes prekybos įmones, pradėjus persekioti ir tremti gyventojus, 1941 m. leidybos apimtys dar labiau smuko. Jos priminė 1933 m. krizinę situaciją, bet tai buvo tik didelių permainų pradžia. Vokietijos–Sovietų Sąjungos karo metu 1941 m. birželio mėnesį į Lietuvą įžengus Vokietijos kariuomenei, kuri laiką vietinė vokiečių administracija nekludė užsiimti leidyba. Okupantams apnaukinus mažesnius spaudos centrus šalyje, 1941–1944 m. dėl karo padėties ir patirtų žmogiškųjų praradimų prasidėjo regioninės leidybos žlugimas. Jis 1942–1944 m. pasiekė vegetacinę ribą: tuo metu išleista tik 19 knygų. Visiems didesniems leidybos sumanymams trukdė popieriaus stygius. Antai Telšių leidėjas kun. Jonas Kučinskas 1943 m. Valstybinės leidyklos direktoriaus Antano Kniūkštos prašė tinkamo popieriaus, bent 200 lapų, nes turimasis iliustracijų atspaudams buvo netinkamas⁴⁷². Sprendžiant iš Jekaterinos Kosakovskajos atliktų tyrimų, Žemaitijos regiono leidėjų indėlis į bendrą Lietuvos knygų leidybą išliko apie 6 proc. visos to meto Lietuvos spaudos produkcijos⁴⁷³. Įvertinus tai, kad tuo metu kilo Vilniaus reikšmė, nors buvo sunaikintas Marijampolės spaudos centras, galima manyti, kad Žemaitijos leidėjų indėlis į bendrą šalies leidybos produktą net karo sąlygomis išliko stabilus.

⁴⁷¹ GARLIAUSKAS, Algimantas. *Inteligentija 1940–1941 metais*. *Op. cit.*, p. 27.

⁴⁷² KUČINSKAS, [Jonas]. *Laiškas Valstybinės leidyklos direktoriui Antanui Kniūkštai*. Telšiai, 1943, rugsėjo 19. LCVA, f. R-556, ap. 1, b. 34, lap. 230.

⁴⁷³ KOSAKOVSKAJA, Jekaterina. *Knygų leidyba Lietuvoje nacių okupacijos metais*. *Op. cit.*, lap. 42–43.

1.2. Leidėjų sudėtis ir kontrolė

1.2.1. Leidybos komercializacija ir profesionalizacija. Ne visi leidėjai užsiėmė šia veikla dėl ideologinių sumetimų, nors daugelis politinių, religinių ir visuomeninių judėjimų, įvertinę kuriamąją spaudos reikšmę, dažnai stengėsi suderinti komercinius ir ideologinius tikslus. Leidėjus pagal jų pobūdį galima skirstyti į penkias stambias grupes: 1) privatūs (fiziniai) asmenys, 2) religinės ir visuomeninės organizacijos, 3) komercinės įmonės, 4) valdžios institucijos ir švietimo įstaigos ir 5) leidybos organizacijos. Šių leidėjų grupių indėlis į regioninę leidybą nebuvo vienodas, jų reikšmės ir dalyvavimo paskatos taip pat liko skirtingos (žr. 1 priedo 4 diagramą).

Didžiausią indėlį į regioninę leidybą įnešė komercinės įmonės, išleidusios 43 proc. (arba 313) visų leidinių. Leidybinių organizacijų produkcija sudarė 25 proc., mažesnę dalis teko religinėms ir visuomeninėms organizacijoms (14 proc.), privatiems (fiziniams) asmenims (13 proc.) ir valdžios institucijoms bei švietimo įstaigoms. Tokia leidėjų sudėtis neabejotinai atsiliepė netolygia profesionalizacijos kryptimi. Ji nebuvo pasirinkta nuosekliai: daugiau priklausė nuo besikeičiančių gyvenimo sąlygų, todėl esamos leidybos proporcijos nebuvo vienašališkai nuoseklios.

Privatūs (fiziniai) asmenys 1905–1917 m. išleido 51 proc. (arba 26 leidiniai) visos regioninės spaudos produkcijos. Aukštas santykinis leidybos rodiklis liudija šios grupės leidėjų svarbą. Ženklus leidybos padidėjimas nebūtų buvęs pasiektas be aktyvių leidėjų. Iš jų išsiskyrė Salantų smulkusis verslininkas A. Bendikas (išleidęs 11 kalendorių ir 1 knygą), Stulgių klebonas kun. Antanas Skinderis (3) ir Batakių kantorius Fridrichas Imma (2). Nepriklausomos Lietuvos metais privati (fizinių) asmenų leidybinė iniciatyvą išsiplėtė, bet sulaukusi konkurentų iš leidybinių organizacijų ir komercinių įstaigų leidybos versle neįsitvirtino, todėl 1918–1940 m. privačių (fizinių) asmenų leidybos apimtys smuko iki 76 leidinių ir sudarė tik 10 proc. visos regioninės leidybos produkcijos. Tuometė privati (fizinių) asmenų leidyba –

pavieniai leidėjai, kurie dažniausiai neperžengė 3 leidinių skaičiaus. Aktyviai leidybos versle iki 1931 m. reiškėsi Jurbarko „Saulės“ gimnazijos mokytojas A. Šileris (išleidęs 10 leidinių) ir Telšių fotografas S. Petrauskas (7). Leidybą toliau plėtojo minėtasis kun. A. Skinderis (4), kun. Juozas Končius (3) bei Skaudvilės gyventojas P. Vainoras (3). Ši spaudos produkcija buvo išskirtinė. A. Šileris leido reikalingus vokiečių (9) ir prancūzų (1) kalbos vadovėlius, P. Vainoras ir J. Končius taip pat leido vadovėlius, tik Lauko Sodos klebonas A. Skinderis užsiėmė medicininių leidinių leidyba. Privatūs (fiziniai) asmenys iniciatyvą rodė sovietų ir nacių okupacijos metais, bet pats produktyvumas sumenko iki 8 proc. visos regioninės spaudos produkcijos dalies. Privačių (fizinių) asmenų vyraujanti leidybos iniciatyva yra ryškus provincializmo bruožas. Jis turi svarbos tik tol, kol leidybos verslas nėra įgavęs didesnės profesionalizacijos. Ši leidėjų grupė tuo metu negalėjo užtikrinti geresnės knygų leidybos kokybės, nes taupydami lėšas jie leido skubiai ir pigiai. Neišvystyta knygų prekybos sistema apsunkino privačių (fizinių) asmenų iniciatyvą. Tiesa, išskirtiniais atvejais, esant didesniems leidybos projektams, privatūs (fiziniai) asmenys kartais stengėsi ieškoti leidybos partnerių⁴⁷⁴, o kartais net prisireikdavo nemažą knygos dalį skirti reklamai ir tokiu būdu susirinkti leidybos kapitalą. Pavyzdžiui, šiaulietis Juozas Baltakevičius, 1930 m. leisdamas Lietuvos miestų istorijos studiją, 58-iuose knygos puslapiuose publikavo 238 reklaminio turinio skelbimus⁴⁷⁵. Po dvejų metų J. Baltakevičius, leisdamas papildytą *Lietuvos miestų* (1932) laidą, formaliai leidybos teises perdavė Šiaulių „Mūsų momento“ redakcijai, todėl, paskatintas laikraščio redaktoriaus Broniaus Buišo, sumanė reklaminį priedą atsisakyti. Visas lėšas spaudos darbams ir toliau savo vekseliais, žiruotais B. Buišo, skyrė J. Baltakevičius. Galiausiai leidėjas už spaudos darbus „Vilties“ spaustuvei buvo įsiskolinęs 5 000 Lt, bet šios skolos taip ir nespėjo gražinti. Spaustuvei

⁴⁷⁴ Sedos vidurinės mokyklos direktorius Petras Sūdžius 1934–1935 m. surinkęs dalį lėšų S. Daukanto *Būdo* (1935) trečiajai laidai, leidybos teises atidavė „Sakalo“ bendrovei. Žr.: ŽUKAS, Vladas. *Sakalo bendrovė raštams leisti ir platinti 1924–1940 ir 1943–1944*. Vilnius, 1998, p. 39–40.

⁴⁷⁵ *Lietuvos miestai*: didesnių Lietuvos miestų – Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio – bendri istorijos bruožai. Red. J. Baltakevičius. Šiauliai, 1929 [fakt. 1930], p. [4], [54 skelb.] p.

1936 m. balandžio mėnesį pareikalavus nors dalies skolos – 1 500 Lt, jos nei skolininkas, nei žirantas padengti negalėjo: antstolio abu pripažinti beturčiais. Paaikškęjus skolininkų finansinei padėčiai, „Vilties“ spaustuvė griebėsi išieškoti visą skolą. Jų prašymu, Šiaulių apygardos teismo antstolis areštavo knygos *Lietuvos miestai* (1935) 2 800 egz. tiražą. Jis 1937 m. kovo 24 d. varžytinėse buvo parduotas už 2 010 Lt⁴⁷⁶. Detaliai atkurta J. Baltakevičiaus leidybos patirtis vaizdžiai liudija apie sunkias privačios leidybos sąlygas, todėl ši leidėjų grupė dėl objektyvių priežasčių negalėjo įnešti didelio indėlio į regioninės knygos leidybą.

Religinės ir visuomeninės organizacijos, leidybos versle pasirodžiusios 1905–1917 m., savo spauda sudarė 22 proc. visos to meto leidybos produkcijos. Pakankamai stabili organizacijoms tenkanti leidybos dalis išliko ir 1918–1940 m. Ji dėl išaugusių leidybos apimčių ir padidėjusios konkurencijos tuo metu truputį smuktelėjo iki 15 proc., bet šis procentas dar buvo gana aukštas. Didžiausią iniciatyvą rodė „Vilties“ draugija (išleidusi 13 leidinių), Šiaulių kraštotyros draugija (11), Telšių vyskupijos kurija (10), Britanijos ir užsienių kraštų Biblijų draugija (7), Kretingos pranciškonai (4), Adventistų-milenistų draugija (3) ir Šiaulių valdžios berniukų gimnazijos mokinių kooperatyvas (3). Likusios organizacijos nebuvo pajėgios išplėsti leidybos, nes dažnai, be vidinių savo poreikių, komercinė leidybos pusė jų beveik nedomino⁴⁷⁷. „Vilties“ draugija savo aktyvumą leidyboje rodė iki 1924 m., kol pernelyg didelis leidybos intensyvumas ir per menkos lėšos, dengtos vekseliais, visiškai sužlugdė šią draugijos veiklos sritį. „Vilties“ draugija, pagal 1925 m. rugsėjo 25 d. išduotą vekselį, už spaudos darbus „Titnago“ spaustuvei liko skolinga 4 932,3 Lt⁴⁷⁸. Draugija ilgai neįstengė padengti skolos, todėl į

⁴⁷⁶ *LTS spaustuvės „Viltis“ byla su Juozu Baltakevičiumi ir Juozu Buišu dėl vekselio*. 1936–1937. LCVA, f. 632, ap. 1, 6387, lap. nenumėruoti; *LTS spaustuvės „Viltis“ byla su Juozu Baltakevičiumi ir Juozu Buišu dėl vekselio*. 1936. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 6388, lap. nenumėruoti.

⁴⁷⁷ P.vz., Šiaulių miesto namų savininkų draugija, 1931 m. savo įstatus išleidusi 1 000 egz. tiražu, juos platino nemokamai. Žr.: „Šiaulių miesto namų savininkų draugijos įstatų“ spaudos ataskaita. [Šiauliai], 1931. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 1095, lap. 389.

⁴⁷⁸ *Spaustuvės „Titnagas“ byla su draugija „Viltis“ dėl skolos*. [Šiauliai], 1925. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 6386, lap. nenumėruoti.

leidybos verslą „Viltis“ daugiau nebegrižo. Pažymėtina, kad visuomeninės ir religinės organizacijos rengiant ir atrenkant leidybos produkciją tuo metu įgavo daugiau intelektualinės telkties nei privatūs (fiziniai) asmenys. Organizacijos turėjo savo ideologinius tikslus, kuriuos tenkinti ir buvo sukurtos, todėl jų leidybos produkcijoje idėjinis angažuotumas buvo aiškiai pastebimas. Religinės organizacijos, tokios kaip Septintos dienos adventistų bažnyčia, kurios parapija nuo 1925 m. veikė Šiauliuose⁴⁷⁹, ar Telšių vyskupijos dvasininkija, leidyboje išvelgė pastoracinio darbo ir / ar kovos su „žalingais“ visuomeniniais reiškiniais priemonę. Ne veltui Telšių vyskupijos prelatas Pranciškus Urbanavičius 1928 m. slaptame laiške Švėkšnos klebonui Juliui Macijauskui minėjo: *[n]eužmirškite, kas priešas yra, yra priešas, kad ir kas žino kaip prisidengęs...*⁴⁸⁰. Telšių vyskupijos tuomečiai tiesioginiai priešai buvo A. Smetonos autoritarinis režimas ir greta jo išlikę senieji konkurentai: kairiosios politinės jėgos valstiečiai liaudininkai ir socialdemokratai. Pasaulietinio pobūdžio visuomeninės organizacijos dažnai sprendė lokalias problemas, siekdamos visuomenės ugdymo pasaulietiniais pagrindais. Tokie pažintiniai tikslai regimi Šiaulių kraštotyros draugijos leidybos produkcijoje. Įvertinus organizacijų leidybos aktyvumą, pažymėtina, kad, jei 1927–1931 m. būtų išvengta intensyvaus opozicinių organizacijų uždarymo, neabejotinai organizacijų indėlis į leidybą būtų buvęs ženkliai didesnis. Leidybos situacijos iš esmės nepakeitė A. Smetonos autoritarinio režimo bandymas stiprinti tautininkų ideologinių organizacijų veiklą Žemaitijoje. Režimo ramstis Lietuvių tautininkų sąjunga (138 skyriai regione) ir jos ideologijos tęsėjos „Jaunosios Lietuvos“ (509) bei Lietuvių mokytojų sąjunga (72) Žemaitijoje išlaikė didžiulį skaičių skyrių (iš viso 719)⁴⁸¹, bet leidžiant knygas jie beveik nedalyvavo⁴⁸².

⁴⁷⁹ *Šiaulių metraštinis*: informacinė knyga 1931. Red. P. Bugailiškis. [Šiauliai], 1931, p. 25.

⁴⁸⁰ URBANAVIČIUS, Pranciškus. *Laiškas Juliui Macijauskui*. Telšiai, 1928, vasario 11. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 182, lap. 12.

⁴⁸¹ *Lietuvos ideologinių, politinių ir kt. organizacijų surašymas*. 1939. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 416, lap. 106.

⁴⁸² Su LTS Plungės skyriaus leidybos duomenimis išėjo tik viena J. Gobio brošiūra *Prof. Augustinas Voldemaras* (1930). Knygelė ne ugdė kultūrą, o sprendė partinius voldemarininkų reikalus rengiant nepavykusį 1930 m. Prezidento A. Smetonos nuvertimą. Tuo metu Plungė buvo viena iš pagrindinės

Minėtos organizacijos atstovavo vien tautininkų interesams, kurie deklaratyviai skelbė apie tautinę telktį ir valstybės valdymą atsižvelgiant į lietuvių tautos charakterį, tradicijas ir siekius⁴⁸³. Tautos charakterį, jos siekius ir tradicijas geriausiai „išmanė“ tautininkai, todėl ši partija neskatino, o gal nebuvo ir vidinių paskatų provincijos skyriams užsiimti leidyba ir taip turtinti nacionalinę kultūrą. Nepaisant A. Smetonos režimo metais uždarytų organizacijų masto, kur kas didesnių suvaržymų draugijos patyrė Sovietų Sąjungai 1940 m. okupavus Lietuvą. Jas masiškai uždarinėjant, šios leidėjų grupės leidyba nustojo gyvavusi. Tik nacių okupacijos metais Telšių vyskupijos kurija 1944 m. dar sugebėjo išleisti vysk. Vincento Borisevičiaus brošiūrą *Mylimieji Kristuje!*, bet ir tai tebuvo simbolinis leidybos žingsnis.

Komercinių įmonių leidybos dalis nebuvo pastovi: 1905–1917 m. sudarė 25 proc., 1918–1940 m. – 44 proc. ir 1941–1944 m. – 42 proc. visos regioninės spaudos produkcijos. Stokojant lietuviškų komercinių įmonių, leidybos paremti negalėjo daugiau niekas, tik lietuviški knygynai. Jiems lietuviškos knygos leidyba buvo viena iš nacionalinės kultūros kūrimo priemonių. Knygynai, disponuodami knygų sklaidos instrumentais, šiek tiek laisviau galėjo tikėtis bent dalies investuotų lėšų į leidybą susigrąžinimo. Pirmasis leidybos ėmėsi jurbarkietis knygyninkas Pranas Krencius (išleidęs 5 leidinius). Taip pat aktyviai veikė šiaulietis Isakas Brevda (iš viso išleidęs 4 leidinius, iš jų – 3 lietuviškus ir 1 rusišką). I. Brevda, be knygyno, Šiauliuose išlaikė nuosavą spaustuve, tad mažiau lėšų investavo į leidybą ir gamybą. Žydų knygyninko atėjimas į leidybos verslą liudijo apie spaudos poreikių ir komercinių interesų kaitą. Nepriklausomos Lietuvos metais leidybos versle ir toliau aktyviai dalyvavo knygynai. Jie visi kartu išleido 174 leidinius. Leidybinę veiklą buvo išplėtoję Šiaulių, Plungės ir Luokės knygynai.

„Geležinio vilko“ organizacijos centrų, o jos veikloje aktyviai dalyvavo mokytojas J. Gobis. Atrodo, kad šio veikalo leidybai reikalingos lėšos buvo surinktos 1930 m. Žemaitijoje, daugiausia Plungėje, renkant aukas Plateliuose internuotam A. Voldemarui. Bent jau dalis iš surinktųjų apie 2 000 Lt galėjo būti panaudota J. Gobio brošiūros leidybai. Žr.: *Apie „Geležinio vilko“ organizacijos veiklą bei jos ruošimą ir vykdymą A. Smetonos vyriausybei nuverstai*. 1929–1931. LCVA, f. 483, ap. 2, b. 150, lap. 7, 9, 15, 32.

⁴⁸³ [Žinios apie lietuvių tautininkų sąjungą]. 1939. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 416, lap. 4.

Intensyviai leidybos ėmėsi Šiauliuose įsikūrę L. Jakavičiaus „Lietuvos“ (išleides 123 leidinius), Felikso Maskvyčio „Žiedo“ (16) ir Jono Orento „Aukuro“ (10) knygynai. Plungėje pasižymėjo Liudviko Butkaus „Vilnies“ (6) ir Povilo Donielos „Ryto“ (4) knygynai, Luokėje – „Šatrijos“ (7) knygynas. Knygų prekybos ir leidybos integralumas, kurį sutelkė knygynai, nulėmė šios komercinės įmonės formos produktyvumą plėtojant leidybą. Beveik visų minėtų knygynų veiklos aplinkybės sutapo su to meto regioniniais leidybos centrais, tik Luokės iškilimas buvo gana atsitiktinis. Šiaulių „Žiedo“ knygyno savininkas F. Maskvytis, Luokėje įsteigęs „Šatrijos“ knygyną⁴⁸⁴, jo vardu daugiausia leido maldaknyges ir katalikiškus „Keleivio“ kalendorius. F. Maskvytis keletą metų iki 1933 m. buvo dirbęs Kauno prekybos bendrovėje „Malda“⁴⁸⁵. Tad knygyninkas, turėdamas gerus ryšius ir būtiną užtarimą Katalikų Bažnyčioje, ėmėsi pelningos katalikiškos spaudos leidybos. F. Maskvyčio „Žiedo“ knygyno vardu išleistos spaudos bendras tiražas siekė 424 tūkst. egz.⁴⁸⁶.

Atskirai pažymėtina L. Jakavičiaus valdomo „Lietuvos“ knygyno leidybinė veikla, kuri visame leidybos kontekste buvo išskirtinė. Lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo laikų spaudos veteranas Šiauliuose išlaikė du knygynus. Pirmąjį įsteigė 1919 m. sausio 13 d. Kuršėnų g. 9. Pats L. Jakavičius tuo metu gyveno Rygoje. Į Šiaulius atvyko po pusmečio, rugpjūčio mėnesį, ir kartu su šeima apsigyveno prie knygyno esančiose gyvenamosiose patalpose. Knygininkas, plėsdamas savo veiklą, 1922 m. balandžio mėnesį Turgavietės g. 7 (vėliau – Tilžės g. 157) įkūrė didesnę knygyną, pavadintą „Lietuvos“ vardu⁴⁸⁷. L. Jakavičius turėjo literatūrinių gabumų, prieš karą buvo „Rygos naujienų“ ir kt. laikraščių leidėjas ir redaktorius, Rygoje turėjo nuosavą spaustuovę. Knygininkas leidybai skyrė

⁴⁸⁴ *Žemaičių prieteliaus kalendorius 1938 metams*. Telšiai, [1937], 2 viršelis.

⁴⁸⁵ ŠLIVINSKAS, Almantas. Knygos įstaigos Šiauliuose 1860–1940 metais. *Varpai*, 2010, nr. 25, p. 253.

⁴⁸⁶ Šiauliškio „Žiedo“ knygyno sukaktis. *Tėviškė*, 1943, rugsėjo 5 (nr. 41), p. 4.

⁴⁸⁷ *Apie knygynus, bibliotekas ir tolygias įstaigas už 1923 metus*. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 185, lap. 23–27; *Apie spaustuves, knygynus, skaityklas ir tolygias įstaigas*. Šiauliai, 1923. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 186, lap. 1.

daug dėmesio: leido knygas, kalendorius ir atvirukus. Priklausomai nuo turinio ir įrišimo, jo leidinių kainos svyruodavo nuo 50 ct iki 3,5 Lt, bet turinio požiūriu jie dažnai buvo menkaverčiai – kompiliacijos ir mėgėjiški vertimai. Knygų kokybės prioritetai leidėjui niekada nebuvo svarbūs, nes L. Jakavičius siekė aprūpinti populiaria ir pigia spauda menkai apsišvietusią liaudį. Jis tai visada aiškiai deklaruodavo: *[k]aimui reikalinga knyga tiek pat, kaip ir duona. Be knygos kaimas, ir tamsus ir skurdus...*⁴⁸⁸, bet kaimas mažaraštis. Knygininkas buvo idėjiškai angažuotas, todėl pagarsėjęs kaip laisvamanis, Laisvamanių etinės kultūros draugijos centro išdininkas⁴⁸⁹, Katalikų Bažnyčios buvo smerkiamas už liaudies *tvirkinimą*. Nepaisant akivaizdžios priešpriešos, L. Jakavičius leido ir maldaknyges. „Lietuvos“ knygynas spaudinius leisdavo dideliais kiekiais, pavyzdžiui, „Ūkiško kalendoriaus“ tiražai siekė 40 tūkst. egz.⁴⁹⁰, o knygų, kaip minėtoji maldaknygė *Dievas su tavimi!*, jie buvo net 150 tūkst. egz. dydžio. Paties L. Jakavičiaus skaičiavimu, jis 1919–1938 m. išleido 1 mln. 741 tūkst. egzempliorių spaudinių, todėl knygininkas pagrįstai yra laikomas vienu iš stambiausių privačių Nepriklausomos Lietuvos leidėjų⁴⁹¹. „Lietuvos“ knygyno leidinius L. Jakavičius platino per savo knygynus. Jis taip pat vykdė prekybą paštu, tam dažnai leisdamas knygų prekybos katalogus ir knygų prekybos sąrašais užpildydamas leidžiamų knygų 2–4 viršelius. L. Jakavičius turėjo knygų platinimo agentų tinklą Žemaitijoje. Jo leidiniais plačiai prekiaavo daugelis išnešiojamąja prekyba besiverčiančių prekeivių, tad net bažnyčių prieigose L. Jakavičiaus produkcijos buvo apstu⁴⁹². Leidėjas buvo įgijęs tuomečio vidaus reikalų ministro S. Rusteikos protekciją. Ministras 1935 m. pradžioje leidėjui sudarė išimtines sąlygas organizuoti knygų

⁴⁸⁸ JAKAVIČIUS, Liudas. *Prašymas vidaus reikalų ministeriui*. Šiauliai, 1936, lapkričio 5. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 317, lap. nenumeruoti.

⁴⁸⁹ *Šiaulių metraštis*: informacijos, statistikos ir kraštotyros kn. 1932 metams: 3 metai. Red. P. Bugailiškis. [Šiauliai], 1932, p. 32.

⁴⁹⁰ 1931 m. „Ūkiško kalendoriaus“ *spaudos ataskaita*. [Šiauliai], 1930. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 352, lap. 939.

⁴⁹¹ ŠLIVINSKAS, Almantas. Lietuvis – „Šiaučių, kriaučių ir tarnaičių“ prusintojas, Mikaldos pranašysčių leidėjas. *Kultūros barai*, 2011, nr. 4, p. 78.

⁴⁹² Prekeivis Juozas Kikilas, turėdamas Telšių vyskupo protekciją, tarp tikybinių leidinių prekiaavo ir L. Jakavičiaus „Lietuvos“ knygyno produkcija. Žr.: Šių dienų Telšiai. *Sekmadienis*, 1932, gruodžio 11 (nr. 50), p. 3. Parašas: Džimi Ralt

išnešiojamą prekybą visoje Lietuvoje⁴⁹³. Pasikeitus vidaus reikalų ministrui (1935 m. paskirtas Julius Čaplikas) ir vyriausybei tais pačiais metais sugriežtinus išnešiojamosios knygų prekybos tvarką, nuo 1936 m. knyginkui platinimas ir leidyba nebevyko taip sklandžiai⁴⁹⁴. Pirma, L. Jakavičius buvo raštiškai įspėtas uždraudžiant organizuoti masinę knygų prekybą. Antra, ne visiems L. Jakavičiaus agentams, savarankiškai prašantiems leidimo, jis buvo suteikiamas. Trečia, kai kuriems asmenims (pvz., Nikodemui Mockui iš Kražių⁴⁹⁵) buvo primygtinai „rekomenduojama“ nebeplatinti L. Jakavičiaus produkcijos, ir tik jos atsisakius leidimai knygų prekybai buvo išduodami. Nors išnešiojamosios knygų prekybos sąlygos L. Jakavičiui ir pasunkėjo, bet iš Vidaus reikalų ministerijai knygų prekeivių pateikiamų spaudos platinimo sąrašų, kurie buvo būtini norint gauti leidimą, L. Jakavičiaus agentų dar buvo pakankamai: Raseiniuose veikė Stasys Ramanauskas⁴⁹⁶, Mosėdyje – Juozas Reika⁴⁹⁷, Mažeikiuose – Antanas Stanevičius⁴⁹⁸ ir Kuršėnuose – Feliksas Stanaitis⁴⁹⁹. Dėl senyvo amžiaus ir minėtų priežasčių L. Jakavičius „Lietuvos“ knygyną 1938 m. pardavė F. Maskvyčiui⁵⁰⁰, bet, sandėliuose dar turėdamas savo spaudos produkcijos, ja prekiaavo ir kitais metais Šiaulių knygyne Tilžės g. 159⁵⁰¹.

Komercinės gamybinės / prekybinės įmonės bei periodinių leidinių redakcijos knygas leido komerciniais ir gamybiniais tikslais. Jų leidybos pradžia siejama su Šiaulių krautuvininko Maksimilijono Sielskio pirmuoju

⁴⁹³ Šiaulių miesto ir apskrities viršininko išduotas pažymėjimas L. Jakavičiui: [nuorašas]. Šiauliai, 1935, vasario 11. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 317, lap. nenumėruoti.

⁴⁹⁴ JAKAVIČIUS, Liudvikas. *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų*. *Op. cit.*, p. 306–307.

⁴⁹⁵ *Spaudos ir draugijų skyriaus pranešimas Nikodemui Mockui*. Kaunas, 1940, gegužės 15. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 318, lap. nenumėruoti.

⁴⁹⁶ *Leidimai platinti knygas. 1938–1939*. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 149, lap. 10–11, 13.

⁴⁹⁷ *Ten pat*, lap. 44–48.

⁴⁹⁸ *Ten pat*, lap. 259–261.

⁴⁹⁹ *Ten pat*, lap. 284–289.

⁵⁰⁰ ŠLIVINSKAS, Almantas. *Knygos įstaigos Šiauliuose 1860–1940 metais*. *Op. cit.*, p. 253.

⁵⁰¹ *Knygų katalogas 1940 m.* Šiauliai, [1939]. 8 p.

dvikalbiu *Kainoraščiu* (1914)⁵⁰², kuris buvo leidžiamas ir po Pirmojo pasaulinio karo. Komerciniams leidėjams atstovavo prekybos įmonės Šiauliuose, V. Masiulio ir B. Baltrušaičio prekybos namai, M. Sielskio „Flora“, B. Lurjė sėklų prekybos įmonė, Sėklų ir žemės ūkio prekybos įmonė „Ūkis“. Jos visos kartu išleido 28 normatyvinius leidinius. Įvairių laikraščių ir žurnalų redakcijos Šiauliuose, Kretingoje ir Telšiuose sugebėjo išleisti 23 leidinius. Daugelis redakcijų knygų leidyboje pasižymėjo tik vieną kartą, nors buvo ir tokių kaip Kretingos „Pranciškonų pasaulio“ žurnalo redakcija, sugebėjusi išleisti 9 leidinius, bei Šiaulių „Mokyklos ir gyvenimo“ (3) ir Telšių „Žemaičių prietelio“ (2) redakcijos. Leidybą plėtojo Šiaulių, Telšių ir Tauragės spaustuvės. Telšiuose ja užsiėmė „Perkūno“ ir 3-iosios šaulių rinktinės „Šatrijos“ spaustuvės, Šiauliuose – Š. Savičo ir B. Šumkauskio⁵⁰³ bei „Titnago“ spaustuvės, o Tauragėje – Mejero Epelio spaustuvė. Šiaulių fabrikai „Gubernija“, „Aušra“ ir „Birutė“, Radijo laboratorija bei Tauragės žemės ūkio kooperatyvas „Laisvė“ nepasižymėjo didesnėmis leidybos apimtimis. Nors gamybinės / prekybinės ir leidybinės įmonės visos kartu išleido 69 leidinių, bet pats leidybos poreikis buvo visiškai naujas reiškinys. Antrojo pasaulinio karo metais komercinių įmonių vykdoma leidybinė veikla dėl 1940 m. nacionalizacijos beveik sustojo gyvavusi. Tik nacių okupacijos metais ją ėmėsi gaivinti Šiaulių „Žiedo“ knygynas, 1941 m. išleidęs 4 leidinius, Šiaulių „Tėvynės“ redakcija, 1942 m. išleidusi 1 leidinį, ir Telšių „Žemaičių žemės“ redakcija, 1941–1943 m. – 2 knygeles ir 3 kalendorius. Nacių okupacijos metais „Žiedo“ knygynas Šiauliuose buvo vienintelis privatus knygynas⁵⁰⁴. Leidybos srityje pasižymėjo tuo, kad išleido populiarių dviejų dalių Alfonso Šešplaukio-Tyruolio *Lietuviškai-vokišką ir vokiškai-lietuvišką žodyną* (1941) ir pasikal-

⁵⁰² *Kainoraštis sėklų daržininkistes M. Sielskio įstaigose, sodne grup. Zubovas Siauliuose, Kauno gub. = Cennik nasion 1914 r. zakladu ogrodniczego M. Sielskiego, ográd i park hr. Zubowych, w m. Szawlach, Kow. gub. [Šiauliai], [1914]. 44 p.*

⁵⁰³ Vienas iš spaustuvės savininkų buvo Šolomas Savičius, tuo metu jo pavardė vartotame originaliame spaustuvės pavadinime buvo linksniuojama ne pagal dabartines gramatikos taisykles. Toliau tekste kalbant apie asmenį bus laikomasi šių dienų linksniavimo.

⁵⁰⁴ MARKEVIČIUS, Domas. *Laiškas Valstybinei leidyklai Kaune*. Šiauliai, 1944, kovo 22. LCVA, f. R-556, ap. 1, b. 82, lap. 151.

bėjimų knygelę⁵⁰⁵, kuri dėl padidėjusių gyventojų kontaktų su okupacine Vokietijos administracija turėjo didelę paklausą.

Mokyklų leidybos apimtys Nepriklausomos Lietuvos metais beveik nesikeitė. Jos išliko kuklios. Esant staigiam mokomosios spaudos poreikiui, leidybą plėtojo Plungės, Raseinių, Telšių ir Šiaulių mokyklos. Raseinių gimnazija 1920 m. išleido prancūzų kalbos vadovėlį *Enseignement par l'image* ir prie jo žodynėlį. Trūkstant ne vien prancūzų, bet ir vokiečių kalbos pedagoginės literatūros, Plungės gimnazijos pastangomis 1922 m. buvo išleistas mokytojo, Mažosios Lietuvos veikėjo Miko Šlažos vokiečių pasakų rinkinys *Deutsche Märchen* ir žodynėlis prie jo. Padidėjus konkurencijai, iš privačių (fizinų) asmenų dalį pedagoginės spaudos rengimo naštos perėmė Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija. A. Smetonos režimo metais mokyklinę pedagoginės spaudos leidybą ėmus griežčiau kontroliuoti Švietimo ministerijai, švietimo įstaigų leidybinė veikla provincijoje smuko. Vienintelė regione aukštoji mokykla – Telšių kunigų seminarija – išleido *Žemaičių kalendorių 1930 metams* ir savo veiklos regulą⁵⁰⁶. Pirmaisiais Antrojo pasaulinio karo metais iniciatyva atėjo iš Šiaulių prekybos instituto, išleidusio Ernesto Galvanausko vadovėlį *Pramonės įmonių ūkio mokslas* (1939) ir informacinę knygelę *Informaciją apie Prekybos institutą* (1940). Į Šiaulius ši švietimo įstaiga buvo atkelta 1939 m. iš Vokietijos užimtos Klaipėdos. Nacių okupacijos metais Šiaulių meno ir mokslo centras 1942–1944 m. išleido keturis leidinius, tarp kurių buvo ir 1943 bei 1944 m. *Varpų* literatūros almanachai. Didesnės apimties leidinį (Žemaitijai skirtą almanachą) planavo parengti ir Lietuvių žemaičių meno ir mokslo centras. Centro vadovai iš okupacinės vokiečių valdžios 1944 m. buvo gavę reikiamus leidimus⁵⁰⁷, bet sovietinė reokupacija visus leidybos sumanymus nutraukė.

⁵⁰⁵ *Lietuviškai vokiški pasikalbėjimai ūkininkams, amatininkams, prekybininkams, valdininkams ir visai nemokantiems vokiečių arba lietuvių kalbos = Litauisch-deutsche Unterhaltungen für Landwirte, Handwerker, Handelsleute, Geschäftsleute, Beamte und denen, die die Deutsche oder Litauische Sprache gar nicht beherrschen.* Šiauliai, [1941]. 31, [1] p.

⁵⁰⁶ *Telšių kunigų seminarijos regula.* Telšiai, 1936. 22 p.

⁵⁰⁷ *Lietuvių žemaičių meno ir mokslo centro kvietimas.* Telšiai, 1944, gegužės 11. LMAVB RS, f. 165-508, lap. 23.

Vietinės Rusijos valdžios institucijos iki karo neskyrė dėmesio leidybai, tik Pirmojo pasaulinio karo metais okupacinė vokiečių valdžia savo lėšomis ėmė platinti įvairaus turinio atsišaukimus. Jų dalis dažnai vietoje buvo ir parengiama. Vietinės valdžios institucijos ypač stengėsi apsaugoti gyventojus nuo užkrečiamų ligų, kurių pavojus karo nualintame krašte išliko. Šiaulių apskrities valdybos (vėliau – savivaldybės) lėšomis 1920 m. išėjo Petro Avižonio knygelės *Kova su limpamomis ligomis* ir *Kova su trachoma* bei 1923 m. Motiejaus Veito knygelė *Džiovligė, arba Tuberkuliozas*. Epizodiniai poreikiai savivaldybių leidybinės veiklos nebestimuliavo. Tik kur kas vėliau Šiaulių apskrities savivaldybė dar išleido du įstatymų rinkinius: *Šiaulių apskrities savivaldybės privalomi įsakymai 1919–1931 m.* (1931) ir *Įstatymai ir taisyklės kelių tvarkymo reikalu* (1939). Savo ruožtu Šiaulių miesto savivaldybė išleido dvitomį leidinį *Šiaulių miesto savivaldybės privalomi įsakymai* (1 ir 2; 1931, 1939). Prie institucinės spaudos priskiriama ir tarnybiniais tikslais Šiaulių Trečiojo policijos departamento štabo I skyriaus išleista knyga *Eksperimentinių taktikos pratimų klaseje nagrinėjimo pavyzdžiai* (1939).

Kultūros įstaigos Žemaitijoje dėl menkos krašto švietimo sistemos būklės ir kitų priežasčių pradėjo kurtis tik Nepriklausomos Lietuvos metais. Jų didžiausia koncentracija pastebima muziejų sektoriuje. Žemaitijoje veikė du didesni muziejai: Šiauliuose – „Aušros“ (1923) ir Telšiuose – „Alkos“ (1932). Didelių leidybos sumanymų turėjo ir „Alkos“ skyrius Mažeikiuose, bet jų realizuoti neįstengė⁵⁰⁸. Nors Žemaitijos muziejų spaudos produkcija nėra gausi ir gana vėlyva, bet jie pirmieji pradėjo leisti meno parodų katalogus. „Alkos“ muziejus tam davė pradžią išleisdamas 1937 m. meno parodos katalogą⁵⁰⁹. Šiaulių „Aušros“ muziejus po dvejų metų išleido *Dailės parodos Šiauliuose katalogą*, o 1940 m. „Alka“ – *Dailės parodos Telšiuose katalogą*. Paslaugų sektorius, neatitrūkdamas nuo bendro krašto ekonominių raidos dėsningumo,

⁵⁰⁸ Mažeikiškiai 1928–1932 m. ketino leisti „Mažeikių metraštį“. Žr.: LIČKŪNAS, Stasys. *Laiškas Vaclovui Biržiškai*. Mažeikiai, 1928, vasario 21. LMAVB RS, f. 163-453, lap. 1; *Valdybos posėdžio protokolas*. Mažeikiai, 1932, vasario 1. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 4, lap. 2.

⁵⁰⁹ „Alkos“ muziejaus surengta meno paroda Telšiuose 1937 m. kovo mėn. 18–24 d. [Telšiai], 1937. [8] p. įsk. virš.

vystėsi gana vangiai. Didžiausiam Lietuvos kurorte Palangoje Kurorto inspekcijos iniciatyva pasirodė knygelė *Palangos jūros maudyklės* (1929)⁵¹⁰. Kitos kurorto įstaigos: „Palangos“ sanatorija, Palangos kurorto bei Lietuvos turizmo draugijos informacijų biurai išleido dar tris pažintinio turinio leidinius apie Palangą. Be Palangos, leidybos ėmėsi ir Telšių bei Šiaulių miestų savivaldybių elektros stotys, išleidusios po vieną leidinį. Tai istorijos apžvalga *Telšių miesto savivaldybės elektros stotis* (1933) ir *Šiaulių miesto savivaldybės elektros stoties 1934 mt. apyskaita* (1935). Antrojo pasaulinio karo metais institucinė leidyba beveik nustojo gyvavusi. Nacių okupacijos metais, matyt, tuometės Šiaulių valdžios užsakymu buvo išleista 1934 m. cenzūros uždrausta⁵¹¹ antisemitinė Athanasiaus Ferno knygelė *Žydų moralė ir ritualinės žmogžudystės* (1941). Ją išvertė Šiaulių laikraščio „Tėvynė“ redaktorius Simas Miglinas. Greta valdžios užsakymo vykdymo aktyviai veikęs Telšių „Alkos“ muziejus 1943 m. lapkričio 7 d. sugebėjo surengti pirmąją Žemaičių dailės parodą ir išleisti parodos katalogą⁵¹².

Leidybinės organizacijos – pati efektyviausia leidybos organizavimo forma, turinti vidinius organizacinius vienetus, atsakingus už sistemingą ir nepertraukiamą leidybinę veiklą. Jų poreikis siejamas su knygos kultūros progresu ir augančia leidybos profesionalizacija. Leidybinės organizacijos, nors ir turėdamos tam tikrų ideologinių veiklos motyvų, turi užtikrinti ilgalaikę leidybos strategiją. Žemaitijos leidybinės organizacijos užėmė tris pagrindines ideologines pozicijas: 1) dešiniųjų, 2) kairiųjų ir 3) apolitinių pažiūrų. Pirmosios turėjo Katalikų Bažnyčios palaikymą, antrosios – kairiųjų partijų: socialdemokratų, valstiečių liaudininkų ir komunistų, o trečiosios rėmėsi visuomeniniais kultūriniais judėjimais. Dar prieš įsikuriant Lietuvių krikščionių demokratų sąjungai (įkurta 1905 m. lapkričio mėnesį) Rietavo

⁵¹⁰ *Palangos jūros maudyklės*: Lietuvos gydymo ir poilsio vasaros kurortas. [Palanga], 1929. [1], 24 p. įsk. virš.

⁵¹¹ MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius, 2005, p. 274.

⁵¹² *Žemaičių dailininkų dailės paroda Telšiuose 1943 m.*: [„Alkos“ muziejuje]: [K-gas]. [Telšiai], 1943. [8] p. įsk. virš.

dekanas ir Plungės klebonas Vincentas Jarulaitis 1904 m. vasarą darė pastebimų žygių organizuojant katalikišką leidyklą. Jis buvo parengęs leidybinės „Šaltinio“ draugijos projektą, bet kai kuriems talkininkams iš Sankt Peterburgo atsisakius, sumanymo realizuoti neįstengta. Nesėkmės idėjos nesugniuždė, tik privertė dekaną talkininkų ieškoti arčiau. V. Jarulaičio iniciatyva 1905 m. liepos 17 d. Plungėje buvo įkurta nelegali populiarių katalikiškų lietuviškų knygų leidybos draugija „Šaltinis“. Išrinktas komitetas: pirmininkas kun. V. Jarulaitis, padėjėjas Rietavo vikaras Juozas Bikinas, kasininkas Plungės vikaras Antanas Bajorinas, nariai: Salantų vikaras Pranas Vilūnas, Palangos progimnazijos kapelionas Julijonas Jesienskis, Pašaltuonio filialistas Kazimieras Šleivys ir Alūkstos vikaras Pranas Turauskas. Komiteto pagrindinis uždavinys buvo surasti knygų vertėjus ir autorius. „Šaltinio“ draugijos poreikiams į Plungę buvo pakviestas rašytojas Juozapas Šnapštys-Margalis, kuris čia rengė keletą veikalų. Vos išrinkus komitetą, A. Bajorinas J. Tumą-Vaižgantą informavo, kad *[l]aukti kad kas geresnis tokiais dalykais, negu mes Samogitai, užsiims negalema...*⁵¹³. Ir jis buvo visiškai teišus, nes opozicinei socialdemokratų spaudai katalikai tuo metu organizuotai nesipriešino. Draugija tikėjosi paramos iš Žemaičių vyskupystės kunigų, kurią, sprendžiant iš privačių susirašinėjimų, buvo gavusi. Dideli sumanymai ir užmojai nesutapo su Žemaičių vyskupo Mečislovo Leonardo Paliulionio planais. Vyskupas norėjo asmeniškai kontroliuoti katalikišką leidybą, bet to daryti nebuvo galima, jei draugijos centras buvo Plungėje. Vyskupo pavedimu 1905 m. spalio 12 d. Kaune įvyko komiteto narių ir vyskupystės hierarchų pasitarimas dėl „Šaltinio“ draugijos ateities. Draugijos centras iš Plungės buvo perkeltas į Kauną, nors pirmininkas V. Jarulaitis ir toliau rezidavo Plungėje. Iš „Šaltinio“ draugijos po keleto pertvarkymų išsivystė įtakinga leidybinė Šv. Kazimiero draugija. Nelegaliai vos tris mėnesius (nuo 1905 m. liepos 17 d. iki spalio 12 d.) gyvavusi „Šaltinio“ draugija spėjo iki reorganizacijos išleisti tik 50 tūkst. egz. tiražu P. Turausko vertimą *Maža dovanėlė kaliedojant*

⁵¹³ BAJORINAS, Antanas. *Laiškas Juozui Tumui-Vaižgantui*. Plungė, 1905, liepos 20. VUB RS, f. 1-D. 976, lap. 1.

paveikslėlių vietoje (1905). Įvertinant gana drastiškas M. L. Paliulionio priemonės pertvarkant „Šaltinio“ draugiją, jos ne tik tuo metu nedavė apčiuopiamų rezultatų, bet dar ir nutraukė regiono leidybos pagyvėjimą bei sustabdė katalikiškų leidybinių organizacijų kūrimąsi Žemaitijoje⁵¹⁴.

Socialdemokratinio judėjimo ir Lietuvos socialdemokratų partijos centras Žemaitijoje buvo Šiauliuose. Tai buvo vienintelis miestas, kuriame darbininkija sudarė gyventojų daugumą, todėl ši politinė jėga rado sau tinkamą veiklos dirvą. Didesnių leidybos sumanymų buvo imtasi Vaclovui Biržiškai 1913 m. iš Vilniaus atsikėlus į Šiaulius. Jis dar prieš penketą metų kartu su Vladu Sirutavičiumi 1908 m. Vilniuje buvo įkūrę „Leidėjo“ bendrovę⁵¹⁵, bet ši savo veiklos taip ir neišplėtė. Tai, kad pirmieji rimtesni planai imtis knygų leidybos buvo brandinami dar 1914 m. pradžioje, liudija Klemenso Skabeikos laiškas P. Bugailiškiui, kuriame K. Skabeika siūlė perleisti jo elementorių „Kas skaito rašo – duonos neprašo“⁵¹⁶. P. Bugailiško vestos derybos dėl spaudos darbų su Tilžės spaustuvininku Enziu Jagomastu taip pat buvo pradėtos dar 1914 m. sausio mėnesį jiems susitikus Kaune⁵¹⁷. Nepaisant akivaizdžiai buvusio neformalaus bendraminčių sambūrio, carinė valdžia, akylai sekusi Šiaulių kairiuosius inteligentus⁵¹⁸, trukdė jų iniciatyvai: sužlugdė visus periodinės spaudos projektus⁵¹⁹. Tad tik 1914 m. kovo mėn. pabaigoje⁵²⁰ Šiaulių socialdemokratams P. Bugailiškiui, Vaclovui Bielskiui, V. Biržiškai, Stasiui Lukauskiui ir Vladimirui Zubovui⁵²¹ pavyko Šiauliuose įsteigti socialdemokratinės krypties leisti bendrovę knygoms „Sietynas“. Bendrovė buvo parengusi Valeriano Lunkevičiaus knygelę „Kaip gyventa mūsų senelių

⁵¹⁴ Žr. pl.: PETREIKIS, Tomas. Leidybinė „Šaltinio“ draugija. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 47–54.

⁵¹⁵ ŽUKAS, Vladas. *Gyvenimas knygai: Vaclovas Biržiška*. Vilnius, 2012, p. 86.

⁵¹⁶ SKABEIKA, Klemensas. *Laiškas Peliksui Bugailiškiui*. Tartu, 1914, vasario 6. LMAVB RS, f. 87-15, lap. 1.

⁵¹⁷ JAGOMASTAS, Enzys. *Laiškas Peliksui Bugailiškiui*. Tilžė, 1913 [i. e. 1914], sausio 17. LMAVB RS, f. 12-649, lap. 1; JAGOMASTAS, Enzys. *Laiškas Peliksui Bugailiškiui*. Tilžė, 1914, kovo 3. LMAVB RS, f. 87-39, lap. 5.

⁵¹⁸ STEPONAITIS, Vytautas. Iš žandarų archyvo. *Mūsų senovė*, 1922, t. 1, kn. 4–5, p. 649–652.

⁵¹⁹ VIDMANTAS, Edvardas. *Lietuvos darbininkų periodinė spauda: 1895–1917*. Vilnius, 1979, p. 76–77.

⁵²⁰ Šiauliuose. *Lietuvos žinios*, 1914, balandžio 3 (16) (nr. 72), p. 2.

⁵²¹ BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Autobiografija*. [1940]. LMAVB RS, f. 163-1, lap. 11–13.

prosenelių“. Į dvi dalis padalytą knygelę turėjo atspausdinti minėto Tilžės spaustuvininko E. Jagomasto spaustuvė „Lituania“⁵²². „Sietyno“ bendrovės parengtas V. Lunkevičiaus veikalas dėl 1914 m. rugpjūtį prasidėjusio Pirmojo pasaulinio karo nebebuvo spėtas atspausdinti⁵²³. „Sietyno“ bendrovė buvo LSDP Šiaulių skyriaus socialdemokratinio judėjimo priedanga, po kuria legaliomis priemonėmis ketinta skleisti kairiąją pasaulėžiūrą. Apie tai liudija ne vien V. Lunkevičiaus (žymaus Rusijos socialdemokrato), bet ir kitų brandinti leidybos projektai (pvz., Zigmo Gėlės „Raštų“ leidyba⁵²⁴).

Lietuvos ir Baltarusijos KP Telšių rajono komiteto sekretorius Vladas Rekašius, nuo 1919 m. birželio mėn. apsigyvenęs Adolfo Herlichio (pasirašinėjo Gerliachu) pavarde, Plungėje kitais metais ėmė organizuoti „Kairiesiems leidiniams leisti fondą“. Sekretorius tam reikalui 1920 m. kovo 10 d. parengė fondo programą, ją padaugino hektografu ir platino. V. Rekašius su Klaipėdos „Lituania“ spaustuve tarėsi dėl dainų rinkinio „Revoliucijos kregždė“, kuris turėjo būti leidžiamas fondo lėšomis, spaudos darbų. Telšių rajono komunistų pagrindis kurį laiką bandė veikti legaliomis priemonėmis. 1920 m. kovo 12 d. netoli Plungės per suėmimą 5-ojo Ldk Kęstučio pulko kariams pašovus V. Rekašių, kuris kitą dieną mirė⁵²⁵, visas organizacinis darbas nutrūko ir daugiau šia forma komunistinės spaudos leidyba nebeatsinaujino.

Revoliucinėms nuotaikoms slopstant, į leidybos verslą grįžo senoji Lietuvos socialdemokratija. Išblaškyti „Sietyno“ bendrovės nariai po Pirmojo pasaulinio karo audrų vėl susibūrė Šiauliuose. Kipro Bielinio siūlymu, Rygos „Kultūros balso“ pavyzdžiu buvo pradėta organizuoti „Kultūros“ bendrovę⁵²⁶. Finansų, prekybos ir pramonės ministerijos Kooperacijos departamente 1920 m. lapkričio 26 d. buvo įregistruoti „Kultūros“ bendrovės įstatai. Jos

⁵²² BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Laiškas Enziui Jagomastui*. Šiauliai, 1914, gegužės 14. LMAVB RS, f. 87-164, lap. 2.

⁵²³ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. Naujų kelių beieškant. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas, 2004, t. 2, p. 72.

⁵²⁴ KLIMAS, Petras. *Laiškas bendrovei „Sietynas“*. Maskva, 1914, balandžio 29. LMAVB RS, f. 12-649, lap. 8.

⁵²⁵ REKAŠIUS, Vladas. *Raštai*. Vilnius, 1983, p. 150–152, 184.

⁵²⁶ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Publicistika. Literatūrinis darbas*. Vilnius, 1955. LMAVB RS, f. 87-122, lap. 9.

įkūrėjais pasirašė K. Bielinis, Stasys Brašiškis, P. Bugailiškis, S. Lukauskis, Jonas Fledžinskis, Jonas Murka, Kazimieras Šalkauskis, Julijonas Švambaris ir K. Venclauskis. Dauguma jų tarpusavyje buvo gerai pažįstami nuo LSDP Šiaulių skyriaus veiklos ir dalyvavimo įvairiuose Šiaulių savivaldos (tarp jų – ir komunistinėse⁵²⁷) struktūrose laikų. Steigiamajame 1921 m. sausio 11 d. bendrovės susirinkime pirmininku išrinktas P. Bugailiškis, sekretoriumi – S. Brašiškis, nariais – K. Bielinis, Feliksas Daugėla, Jonas Trečiokas, J. Fledžinskis ir K. Venclauskis. „Kultūros“ bendrovės narių skaičius nuo 10 (1920) pakilo iki 161 (1925). Bendrovės pagrindinis tikslas buvo *organizuoti knygų leidimą*, bet ji greitai užsiėmė ir platesne kultūros veikla. Bendrovė, savo klestėjimo metais vadovaujama P. Bugailišio (pirmininkas 1920–1925 m.), vėliau – advokato K. Venclauskio (pirmininkas 1925–1929 m.), turėjo 200 „Kultūros“ būrelių skyrių su 3 000 narių⁵²⁸. „Kultūros“ bendrovės aktyvas buvo pasiskirstęs kuruojamais darbais. Leidybos reikalais daugiausiai rūpinosi bendrovės sekretorius S. Brašiškis, nariai A. Murka ir J. Trečiokas.

Sisteminga „Kultūros“ bendrovės leidybos veikla prasidėjo 1921 m., kai buvo išleistos pirmosios kuklios išvaizdos ir apimties knygelės. Kaip atskleidžia 1921–1930 m. leidybos dinamika (žr. 1 priedo 5 diagramą), metinės bendrovės leidybos apimtys ženkliai svyravo. Per šį laikotarpį buvo išleisti 158 leidiniai (151 knygos ir 7 kalendoriai). Daugiausia – net 35 proc. (arba 53) – visos spaudos produkcijos pasirodė 1925 m. Kitais metais sugebėta išleisti 19 knygų, šis rodiklis beveik nesiskyrė nuo 1921–1924 m. metinės produkcijos. Sunkiausia buvo pradžioje: 1922 m. kovo 4 d. visuotiniame bendrovės susirinkime P. Bugailiškis konstatavo, kad *nesant pakankamai lėšų pradžia buvo labai sunki ir dėl to lėšų trūkumo prisiėjo nuo daug leidinių leidimo*

⁵²⁷ Pasak Šiaulių gydytojo Jurgio Žilinsko, Petras Avižonis, P. Bugailiškis, Stasys Lukauskis, Kazimieras Venclauskis ir kt. lietuvių veikėjai dirbo komunistinei Šiaulių valdžiai. Kipras Bielinis net buvo Šiaulių vykdomojo komiteto kasininkas. Žr.: MITRULEVIČIUS, Gintaras. Kipras Bielinis. Iš *Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas*. Vilnius, 2006, p. 89–90; ŽILINSKAS, Jurgis. [Atsiminimai]. Iš VOVERIS, Vytautas. *Čia mūsų žemė: istorinė chrestomatija*. Vilnius, 2010, p. 160–161.

⁵²⁸ BUGAILIŠKIS, Peliksas. Kultūrinis ir visuomeninis gyvenimas Šiaulių apskr. 10 metų perspektyvoje. [99] *Šiaulių naujienos*, 1928, vasario 16, p. 1. Parašas: Gk.

atsisakyti. Leidybos verslas buvo rizikingas, nes vien iš menkų pajų labiau leidybos išvystyti nebuvo galima. Pradžioje leidybą šiek tiek subsidijavo Žemės ūkio ir turtų ministerija, bet ir tai tebuvo epizodinis momentas⁵²⁹, reikėjo rizikuoti. „Kultūros“ bendrovė, stokodama apyvartinių lėšų, vekseliais dengė savo skolas ir toliau plėtė leidybą, nemažai lėšų skirdama ir reklamai: vien 1923–1925 m. reklamos išlaidos sudarė 14 726,77 Lt⁵³⁰. Leidybos versle viskas nėjo taip sklandžiai, kaip bendrovės vadovai tikėjosi. Dar 1926 m. birželio 6 d. bendrovės revizijos komisija konstatavo, kad ši patiria nuostolių ir jie didesni nei deklaruojama⁵³¹, bet tai dar nebuvo didžiausia grėsmė. Ilgainiui „Kultūros“ bendrovės vykdoma sisteminga kairioji pasaulėžiūrinė veikla subūrė jos oponentus. Vietinė valdžia trukdė užsiimti šviečiamąja veikla, Švietimo ministerija uždraudė dalį leidinių įsigyti mokykloms, o Vidaus reikalų ministerija 1925–1926 m. uždarė „Kultūros“ būrelius. Bandydama pakeisti šią padėtį, bendrovė 1926 m. birželio 30 d. švietimo ministrui Vincui Čepinskiui išsiuntė pareiškimą su prašymu nediskriminuoti ir neskriausti „Kultūros“ bendrovės⁵³². Kairiųjų valdoma Švietimo ministerija į bendrovės pareiškimą atsižvelgė: ėmė kur kas palankiau vertinti „Kultūros“ veiklą⁵³³. Trumpai trukęs kairiosios vyriausybės rodytas palaikymas bendrovei buvo nutrauktas 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo ir įsitvirtinusio A. Smetonos režimo. Tuo metu: 1) Švietimo ministerija 1927 m. sausio 31 d. aplinkraščiu uždraudė mokyklose naudoti bendrovės leidinius, 2) vyriausybė 1927 m. gegužės 15 d. nutarimu uždarė „Kultūros“ būrelius⁵³⁴, 3) dėl

⁵²⁹ „Kultūros“ bendrovės narių visuotinio susirinkimo protokolas. Šiauliai, 1922, kovo 4. LCVA, f. 387, ap. 4, b. 2767, lap. 27.

⁵³⁰ [„Kultūros“ bendrovės 1923, 1924 ir 1925 m. balansai]. LCVA, f. 387, ap. 4, b. 2767, lap. 31, 236, 241–242.

⁵³¹ Šiaulių „Kultūros“ bendrovės narių visuotinio susirinkimo protokolas. Šiauliai, 1926, birželio 6. LCVA, f. 387, ap. 4, b. 2767, lap. 244.

⁵³² „Kultūros“ bendrovės pareiškimas švietimo ministrui. Šiauliai, 1926, birželio 30. LMAVB RS, f. 62-45. 10 lap.

⁵³³ GEDMINAS, Juozas. *Laiškas Peliksui Bugailiškiui*. Telšiai, 1926, spalio 13. LMAVB RS, f. 87-37, lap. 7.

⁵³⁴ „Kultūros“ būrelių narių persekiojimas ir organizacijų uždarymas nebuvo taikus. Dalis „Kultūros“ bendrovės narių po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo ir vėliau buvo uždaryti į Varnių

išiskolinimų kreditoriams 1927 m. rudenį 2 mėnesiams areštuoti bendrovės sandėliai⁵³⁵, 4) revizuojant šalies knygynus vietomis juose policija konfiskavo „Kultūros“ bendrovės spaudinius⁵³⁶, 5) privatus asmenys ir „Kultūros“ būreliai dėl represijų pradėjo nebeišgalėti už įsigytus leidinius atsiskaityti su bendrove⁵³⁷, 6) momentinį efektą turėjo ir 1927 m. rugsėjis, Tauragės sukilimo metu, bendrovės būstinėje kriminalinės policijos įvykdyta krata⁵³⁸. Jos metu ieškota medžiagos apie Tauragės sukilimo organizatorius (pvz., Feliksą Saltoną⁵³⁹) ir dalyvius, kurie buvo susiję su „Kultūros“ bendrove ir jos būreliais⁵⁴⁰. Pažymėtina, kad areštuojant bendrovės sandėlius nemažą vaidmenį suvaidino ir liaudininkų valdomos akcinės bendrovės „Varpas“ 4 500 Lt ieškinys⁵⁴¹. Į seniai besitęsiantį valdančiosios Lietuvių krikščionių demokratų partijos ir Katalikų Bažnyčios spaudimą dar buvo galima atsakyti⁵⁴², bet po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo iš esmės susidarė kitos teisinės savigynos priemonės. Todėl visi argumentai, kurių „Kultūros“ bendrovė griebėsi norėdama išlikti, liko nepakankami. Pagal Lietuvos kriminalinės policijos turimus duomenis, „Kultūros“ bendrovė nuo 1927 m. vasaros buvos siejama su kraštutinėmis opozicinėmis partijomis: socialrevoliucionieriais,

koncentracijos stovyklą, sudarytos baudžiamosios bylos. Žr.: BUCEVIČIUS. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Kaunas, [po 1927]. LMAVB RS, f. 62-13, lap. 19.

⁵³⁵ ŽUKAS, Vladas. *Bendrovės knygoms leisti ir platinti 1918–1940*. *Op. cit.*, p. 127, 130–133.

⁵³⁶ RAMANAUSKAS, Stasys. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Šiluva, 1927, gruodžio 17. LMAVB RS, f. 62-74, lap. 46.

⁵³⁷ ŠAULYS (?). *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Varniai, 1927, gruodžio 9. LMAVB RS, f. 62-99, lap. 263.

⁵³⁸ JANKAUSKAS, Jonas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Ožkabaliai (Bartininkų valsč.), [1927]. LMAVB RS, f. 62-100, lap. 184.

⁵³⁹ *Kriminalinės policijos I rajono biuletenis apžvalga*. Šiauliai, 1928, balandžio 21. LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 41, lap. 171.

⁵⁴⁰ JURGUTIS, Aleksandras. *Prašymas Valstybės saugumo departamento direktoriui*. Kaunas, 1935, balandžio 16. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4309, lap. nenumeruoti.

⁵⁴¹ *Akcinės bendrovės „Varpas“ byla su „Kultūros“ bendrove*. 1927. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 2662, lap. nenumeruoti.

⁵⁴² Telšių vyskupas J. Staugaitis 1927 m. ganytojiškame rašte pabrėžė: *visi „Kultūros draugijos“ leidiniai yra katalikui pavojingi, ir jų skaityti negalima*. Ir vėliau ši Telšių vyskupijos hierarchų pozicija dėl „Kultūros“ bendrovės ir Kultūros švietimo draugijos leidinių išliko nuosekli. Klerikalai ne vien tik viešai skelbė iš sakyklų, bet ir bandė savo prašymais paveikti tuometę valdžią. Žr.: STAUGAITIS, Justinas. *Telšių vyskupo ganytojo raštas apie knygų ir laikraščių skaitymą*. Telšiai, 1927, p. 6; PAPAURĖLYTĖ, Arida. *Knygos laisvė ir kontrolė Lietuvoje 1918–1940 m*. *Op. cit.*, lap. 107.

kurios vadovas Šiauliuose buvo bendrovės narys F. Saltonas⁵⁴³, o po 1927 m. rugsėjo mėn. Tauragės sukilimo kriminalistai išvelgė bendrovės ryšius ir su LKP bei plečkaitininkais, kurių veikloje aktyviai dalyvavo bendrovės nariai S. Brašiškis, Kostas Korsakas, Česlovas Liutikas, Antanas Ulpis ir kt.⁵⁴⁴. Dėl nepalankių veiklos sąlygų 1929 m. kovo 17 d. įvykęs visuotinis „Kultūros“ bendrovės narių susirinkimas, pirmininkui K. Venclauskiui pasiūlius, nusprendė (13 už ir 1 prieš) likviduoti bendrovę⁵⁴⁵. Jos likvidacija užtruko dar dešimtmetį, kol buvo atsiskaityta su visais skolininkais: reikėjo išplatinti didžiąją dalį iš apie 500 tūkst.⁵⁴⁶ bendrovės išleistų spaudinių. Finansiškai nukentėjo tik bendrovės pirmininkas K. Venclauskis, išpirkęs 10 tūkst. Lt vertės savo vekselius, mainais gaudamas mokykloms netinkamų vadovėlių⁵⁴⁷. Jei ne pasikeitusios bendrovės gyvavimo sąlygos, visuomenė būtų sulaukusi dar ne vieno leidinio. Sprendžiant iš „Kultūros“ bendrovės likvidacijos dokumentų, 12-ai naujų leidybos projektų buvo skirta 10 476,04 Lt. Iš jų daugiausia investuota į Brolių Grimų „Pasakas“ (2 618,65 Lt), Nikolajaus Rubakino „Didžiųjų gyvenimo žodžių“ trečiąją dalį (1 500 Lt), Gastono Tisandjė „Mokslo kankinius“ (1 275 Lt), „Pigiojo knygynėlio“ seriją (1 185,90 Lt) ir Herberto Džordžo Velso „Pasaulio istorijos“ trečiąjį tomą (957,75 Lt). Ambicingai atrodė bendrovės ketinimai leisti „Lietuvos enciklopediją“ (investuota 248 Lt)⁵⁴⁸.

Po „Kultūros“ bendrovės likvidavimo buvę jos vadovai, ypač pirmininkas A. Venclauskis, nenorėjo, kad bendrovės puoselėtas kultūrinis laukas būtų visiškai apleistas. Tolesnė „Kultūros“ bendrovės visuomeninė ir

⁵⁴³ *Paaiškinimas prie b. k. org. schemas Šiaulių apskr. 1927, liepos 15. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 816. 1 lap.*

⁵⁴⁴ *Kriminalinės policijos I rajono biuletenis apžvalga. Šiauliai, 1928, balandžio 21. LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 41, lap. 177; Kriminalinės policijos I rajono santrauka. Šiauliai, 1928, birželio 30. Ten pat, lap. 309.*

⁵⁴⁵ *Visuotinio „Kultūros“ bendrovės narių susirinkimo protokolas. Šiauliai, 1929, kovo 17. LCVA, f. 387, ap. 4, b. 2767, lap. 222–223.*

⁵⁴⁶ *„Kultūros“ bendrovės išleistų knygų sąrašas. 1926. LMAVB RS, f. 62-43. 7 lap.*

⁵⁴⁷ VENCLAUSKAITĖ, Gražbylė. Pasakojimai apie tėvą. Iš *Kazimieras Venclauskis*. [Sudarytoja Irena Nekrašienė]. Šiauliai, 2000, p. 96.

⁵⁴⁸ *Sąrašas „Kultūros“ bendrovės knygų leidimo 1931 m. sausio 1 dieną. LCVA, f. 387, ap. 4, b. 2766, lap. 34.*

leidybinė veikla buvo perduota dar 1926 m. vasario 24 d. apdairiai įkurtai Kultūros-švietimo draugijai. Jos pirminis tikslas buvo sustiprinti „Kultūros“ bendrovės veiklą, bet po jos likvidacijos Kultūros-švietimo draugija tapo gera priemone tęsti bendrovės idėjinę liniją⁵⁴⁹. Įsitvirtinus A. Smetonos autoritariniam režimui ir pradėjus persekioti kairiąsias politines jėgas, LVLS Telšių apygardos ir LSDP Šiaulių skyriaus atstovų slaptame susirinkime, įvykusiame 1927 m. birželio mėnesį Šiauliuose, „Kultūros“ bendrovės patalpose, buvo nutarta suvienyti jėgas⁵⁵⁰. Kultūros-švietimo draugijos vadovai buvo abiejų politinių partijų nariai, bet pirmininkavo socialdemokratas Jackus Sondeckis (iki 1936, 1937–1938). Draugijos valdybos nariai buvo S. Brašiškis (socialdemokratas, vėliau komunistas), P. Bugailiškis (socialdemokratas), Mečislovas Gedvilas (liaudininkas, vėliau komunistas), Valerijonas Knyga (plečkaitininkas, vėliau komunistas) ir kt. Tik vėliau (nuo 1936 m.) keitėsi valdybos sudėtis: buvo pašalintas M. Gedvilas, priimti Vaclovas Bielskis (socialdemokratas), Ignas Urbaitis (liaudininkas), A. Ulpis (komunistas) ir kt.⁵⁵¹. Kairiųjų veikėjų sparnas ir toliau siekė per knygų leidybą daryti įtaką visuomeniniams procesams, bet tęsėjos finansiniai ištekliai išliko kuklūs, todėl pati leidyba neįgavo buvusios „Kultūros“ bendrovės mastų. Produktiviausi leidybai buvo 1928–1929 m., per kuriuos išleista 57 proc. (arba 8 leidiniai) visos draugijos spaudos produkcijos (iš viso 15). Pažymėtina, kad Kultūros-švietimo draugija perėmė „Kultūros“ bendrovės leidinių matricas, iš kurių buvo padauginta populiarių Jono Trinkūno vadovėlių⁵⁵², to nenurodant leidybos duomenyse. Leidėjai įprastai taip elgėsi todėl, kad prie Švietimo ministerijos veikusi Knygų ir mokslo priemonių tikrinimo komisija kiekvieną laidą aprobuodavo atskirai, o pakartotinos peržiūros Kultūros-švietimo draugija tuo metu nesiekė. Draugija formaliai gyvavo iki 1941 m., bet savo leidybinę

⁵⁴⁹ ŽUKAS, Vladas. *Bendrovės knygoms leisti ir platinti 1918–1940*. *Op. cit.*, p. 134–135.

⁵⁵⁰ *Kriminalinės policijos I rajono biuletenis apžvalga*. Šiauliai, 1928, balandžio 21. LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 41, lap. 178.

⁵⁵¹ *Kultūros-švietimo draugijos pranešimas vidaus reikalų ministrui*. Šiauliai, 1936, balandžio 4. LCVA, f. 1367, ap. 1, b. 237, lap. 23.

⁵⁵² „Titnago“ spaustuovės ataskaita dėl J. Trinkūno „Spindulėlio“ spaudos darbų. Šiauliai, 1929. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 352, lap. 274.

veiklą nutraukė metais anksčiau. Apibendrinant „Kultūros“ bendrovės ir jos tęsėjos Kultūros-švietimo draugijos įdirbį, vis dėlto reikėtų konstatuoti, kad ne dėl blogo darbo, visuomenės užsakymo stokos ar leidinių kokybės ši kairiųjų pažiūrų leidybinė organizacija nutraukė savo veiklą per anksti. Autoritarinis A. Smetonos režimas naikino visas opozicines jėgas, todėl „Kultūros“ bendrovės likimas buvo apspręstas ne bendrovės vidinių problemų, o to meto nedemokratinės politinės valdžios.

Jurbarke 1924 m. gegužės 10 d. II Seimo prezidiumo sekretorius, Krikščionių demokratų partijos narys Kazimieras Ambrozaitis iš Rotulių kaimo (Jurbarko valsč.) ir Jurbarko mokytojai Antanas Giedraitis (slap. *Giedrius*) bei Teodoras Šuravinas, sudėję po 300 Lt, sudarė sutartį ir įkūrė „Pasakos“ bendrovę knygoms leisti ir platinti. „Pasakos“ bendrovės steigėjai 1924 m. liepos 5 d. Prekybos ir pramonės ministerijai pateikė prašymą registruoti bendrovę⁵⁵³. Ministerija 1924 m. liepos 21 d. „Pasaką“ įregistravo. A. Giedrius ir T. Šuravinas buvo vaikų literatūros kūrėjai ir rengėjai, todėl bendrovė specializavosi šioje mažai ideologizuotoje srityje. Ši kryptis pasirinkta nuosekliai, nors jokiuose oficialiuose dokumentuose tai nebuvo griežtai reglamentuota. „Pasaka“ 1925–1927 m. leido vaikams skirtą žurnalą „Saulutė“. Įkūrus bendrovę, 1925 m. buvo išleistos ir pirmosios knygelės vaikams – A. Giedriaus *Sutemų šnekos* ir jo žmonos Iliuminatos Giedraitienės *Mamos pasakos*. Užsibrėžti aukšti knygos kultūros prioritetai: gera poligrafinė kultūra ir meninė išvaizda reikalavo papildomo kapitalo. Bendrovė, ateityje ketindama išleisti dar 5 vaikų literatūros knygas, 1926 m. rugpjūčio 12 d. kreipėsi į tuometį švietimo ministrą V. Čepinskį prašydama 10 tūkst. Lt paskolos. Ministras atstovavo valdančiajai LSDP, todėl „Pasakos“ bendrovė neabejotinai buvo susieta su opozicine Lietuvių krikščionių demokratų partija, kurios atstovas buvo K. Ambrozaitis. Motyvuojant lėšų stoka, bendrovė iš Švietimo ministerijos paskolos nesulaukė, todėl turėjo atsisakyti knygų leidybos ir tenkintis „Saulutės“ žurnalu⁵⁵⁴. „Pasakos“ likvidacijos data nėra tiksliai žinoma,

⁵⁵³ *Bendrovė „Pasaka“ Jurbarke. 1924.* LCVA, f. 387, ap. 7, b. 91, lap. 1, 6.

⁵⁵⁴ ŽUKAS, Vladas. *Bendrovės knygoms leisti ir platinti 1918–1940.* Op. cit., p. 328.

bet, sprendžiant iš „Saulutės“ žurnalo leidybos charakteristikos, paskutinis, 24-tas, šio žurnalo numeris išėjo 1927 m. pabaigoje su „Pasakos“ bendrovės leidybos duomenimis, o nuo 1928 m. – su leidėjo A. Giedriaus duomenimis. Kol tikslesnių duomenų nėra, 1927 m. gali būti laikomi „Pasakos“ bendrovės paskutiniais gyvavimo metais. Kairiųjų valdoma Švietimo ministerija 1926 m. netoliaregiškai elgėsi slopindama visuomeninę „Pasakos“ iniciatyvą, bet jos nuostatos dėl tų pačių priežasčių nesikeitė ir 1927 m., tad galutines bendrovės žlugimo priežastis reikėtų sieti su A. Smetonos autoritarinio režimo pasekmėmis. Režimo metais mokytojai A. Giedrius ir A. Šuravinas dar vertėsi pedagogine ir kūrybine veikla⁵⁵⁵, bet K. Ambrozaitis nesitraukė iš aktyvios opozicijos. Jis už valdžios kritiką 1929 m. 6 mėnesiams buvo įkalintas Varnių koncentracijos stovykloje, o iš jos paleistas iki 1940 m. gyveno policijos prižiūrimas savo tėviškėje⁵⁵⁶.

1.2.2. Valstybinės ir bažnytinės cenzūros įtaka knygų leidybai. Spaudos cenzūros funkcijas vykdė pasaulietinės ir dvasinės institucijos. Valstybė visada stengėsi apsaugoti visuomenę nuo neigiamos informacijos poveikio. Ne visada ši apsauga buvo suderinama su jos gyventojų tikraisiais poreikiais, bet valstybės galia leido valdininkams spręsti sudėtingiausias cenzūros klausimus. Europoje galias cenzūros tradicijas turėjo Katalikų Bažnyčia. Ji visada kovojo su realiomis ir tariamomis dvasinio gyvenimo blogybėmis, stengėsi tikinčiųjų bendruomenę apsaugoti nuo pašalinių įtakų ir tikėjimo tiesų iškraipymo. Rusijos valdymo metais 1864 m. uždraudus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis, buvo sustabdyta natūrali lietuvių knygos kultūros plėtotė. 1904 m. atgavus lietuvišką spaudą, senoji cenzūros sistema, praėjus metams po 1905 m. revoliucijos, 1906 m. balandžio 26 d. reformuota. Iki tol galiojęs Spaudos įstatymas numatė išankstinę knygų patikrą. Naujasis 1906 m. įsigaliojęs

⁵⁵⁵ RAGUOTIENĖ, Genovaitė. Ar jau tikrai nuėjęs užmarštin?: (Teodoro Šuravino 120-osioms gimimo metinėms). *Rubinaitis*, 2009, nr. 1, p. 23–25.

⁵⁵⁶ VEILENTIENĖ, Audronė. Kazimieras Ambrozaitis. Iš *Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas*. Vilnius, 2006, p. 68–70.

Spaudos įstatymas panaikino knygų cenzūrą ir numatė administracinę atsakomybę už pažeidimus leidėjams ir spaustuvininkams. Nepaisant akivaizdaus palengvinimo, vietinė valdžia piktnaudžiavo savo galiomis. Tik po ginčų su Šiaulių *ispravniku* G. Pero spaustuvei buvo panaikintas draudimas spausdinti „Progreso“ lietuviškus įstatus⁵⁵⁷. Kiek žinoma iš Violetos Černiauskaitės tyrimų, Žemaitijos leidėjų spaudiniai į represinės cenzūros akiratį nepateko⁵⁵⁸. Sprendžiant iš Antano Povyliaus atsiminimų, susidaro kiek kitoks išpūdis. Pasak A. Povyliaus, Jovaro knygelės *Poėzija* (1908) dėl revoliucingo jos turinio nebuvo galima įsinešti į Kauno kalėjiną, kuriame A. Povyliui teko kalėti⁵⁵⁹. Tad sugriežtinto režimo įstaigos turėjo kur kas platesnius draudžiamų knygų sąrašus, nei iki šiol buvo žinoma.

Vokiečių okupacijos metais cenzūros mechanizmas vėl buvo sugriežtintas. Tuo metu galiojo du spaudos įstatymai: 1915 m. gruodžio 5 d. ir jį pakeitęs 1916 m. liepos 10 d. Spaudos įstatymuose buvo atskirta periodinės ir neperiodinės (knygos, atvirukai ir kt.) spaudos cenzūra. Veikė išankstinė spaudos priežiūra, todėl leidimą spaudai po karo ir politikos cenzorių peržiūros išduodavo Rytų vyriausiojo vado Spaudos skyrius: jo atstovybės arčiausiai buvo Kaune ir Rygoje⁵⁶⁰. Žemaitijos leidėjams susidarė didelių keblumų bendraujant su cenzūros įstaigoms. V. Biržiškos žiniomis, Antano Šilgalio ir Pranciškaus Žadeikio parengtas *Skuodo lietuvių kalendorius 1916 metams* ([1915]) išėjo trumpesnis tik todėl, kad cenzoriai išbraukė didesniąją nekalendorinę dalį⁵⁶¹. Cenzūros procedūra sutrukdė ir A. Skinderio knygelės *Lietuvi, pažvelg!* (1916) leidybą ir platinimą. Šiai knygelei leidimas platinti gautas tik 1917 m. gegužės 10 d.⁵⁶² Tad leidėjui po knygos išspausdinimo

⁵⁵⁷ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. „Cenzūros klausimas“. *Lietuvos žinios*, 1914, gegužės 4 (17) (nr. 96), p. 3. Parašas: Sf.

⁵⁵⁸ ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. Lietuviškoji knyga nepriklausomos valstybės atkūrimo išvakarėse 1905–1917 metais. *Op. cit.*, p. 24–25.

⁵⁵⁹ POVYLIUS, Antanas. *Išgyventojo laiko atsiminimų nuotrupos*. Užrašė Juozas Petrulis. Žiūronai (Radviliškio valsč.), 1944, vasario 2. Šiaulių „Aušros“ muziejaus rankraštynas, Dn527, lap. 58.

⁵⁶⁰ URBŠIENĖ, Marija. Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva. *Op. cit.*, p. 144, 146–148.

⁵⁶¹ BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuvių bibliografija*. LLTIB rankraštynas, f. 15-42 (2), lap. nenumuoti.

⁵⁶² LLTIB egzempliorius su cenzūros aprobata (B4609).

prisiėjo mažiausiai pusę metų palaukti ir užsakyti spaustuvėje naują laikiną viršelį su 1917 m. data.

Nepriklausomos Lietuvos metais pasiektas gyvenimo stabilumas turėjo didžiausią įtaką leidybos augimui, bet to meto visuomenė be karo padėties gyveno tik daugiau nei 4 metus. Pirmą kartą ji įsigaliojo 1919 m. spalio 9 d., atšaukta 1922 m. rugpjūčio 21 d. Antrą kartą įvesta po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo ir galiojo iki 1939 m. kovo 22 d.⁵⁶³. Greta buvusių suvaržymų, 1919 m. patvirtinus karo cenzūros įstatymą, jis kartu su karo padėties panaikinimu 1922 m. nebuvo atšauktas. Tuometė valdžia Spaudos įstatymu naudojosi ne vien tik persekiodama antivalstybinius leidinius, bet ir susidorodama su politiniais priešininkais.

Su spaudos cenzūra pirmasis susikirto L. Jakavičius. Jis buvo visų valdžių kritikas, ypač ambicingai stovėjęs tuometės valdančiosios Krikščionių demokratų partijos opozicijoje. L. Jakavičius 1922 m. parengė ir išleido 1923 metams skirtus *Juokų, Lietuvių naminio draugo* ir *Lietuvos keleivio* kalendorius. Jų „antivalstybinį“ pobūdį išvelgė Kauno miesto ir apskrities viršininkas. Jis 1922 m. gruodžio 6 d. uždraudė *Juokų* ir *Lietuvių naminio draugo* kalendorius platinti⁵⁶⁴. Tada L. Jakavičius patyrė mažai nuostolių, nes buvo spėjęs iš Kaune įsikūrusios Lietuvos valstybės spaustuvės visą kalendorių tiražą atsiimti ir nedelsiant jį išplatinti. Revizavus šalies knygynus, tik mažoji dalis draudžiamų spaudinių buvo konfiskuota⁵⁶⁵. Didesnės problemos lydėjo *Lietuvių naminį draugą*, kurį Kauno miesto ir apskrities viršininkas 1922 m. gruodžio 11 d. įsakymu uždraudė⁵⁶⁶. Operatyviai veikdamas Kauno miesto milicijos vadas 1923 m. pradžioje Lietuvos valstybės spaustuvėje konfiskavo

⁵⁶³ VAIČENONIS, Jonas. *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*. Vilnius, 2003, p. 86–87.

⁵⁶⁴ *Kauno miesto ir apskr. viršininko uždrausti leidiniai*. 1926. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 40, lap. 9, 19, 29.

⁵⁶⁵ *Kauno miesto milicijos vado pranešimas Piliečių apsaugos departamentui apie konfiskuotus leidinius*. Kaunas, 1923, birželio 27. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1476, lap. 129.

⁵⁶⁶ *Uždraustų įvežti ir platinti Lietuvoje spaudinių sąrašas*. 1923–1927. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 451, lap. 7, 9.

69 tūkst. kalendoriaus egzempliorių⁵⁶⁷. Tokių griežtų priemonių prieš L. Jakavičių krikdėmai ėmėsi tik todėl, kad *Juokų kalendoriuje* buvo išspausdintas satyrinis eilėraštis apie garsiąją „Sacharino bylą“ (1920–1921). Į kokaino ir sacharino kontrabandos bylą buvo įsipainiojęs aukštas Krikščionių demokratų partijos narys, užsienio reikalų ministras Juozas Purickis. Ši Kauno miesto ir apskrities viršininko sprendimą L. Jakavičius apskundė. Jam pavyko laimėti bylą pirmosios instancijos teisme, bet pats bylinėjimasis tęsėsi ne vienerius metus, todėl kalendoriai laiku nepasiekė skaitytojų ir tai atnešė leidėjui nemažų finansinių nuostolių⁵⁶⁸.

Tuo metu į valdžios akiratį pateko ir LKP lėšomis Šiauliuose leistos knygelės: Vinco Kapsuko *Sodžiaus darbininkai ir Lietuvos buožės* (1922) bei Stasio Matulaičio *Kaip žmogus sutvėrė dievą* (1922). Ypač operatyviai sugebėta dar Š. Savičo ir B. Šumkauskio spaustuvėje konfiskuoti S. Matulaičio knygelę. Ji net nebuvo baigta spausdinti⁵⁶⁹. Su V. Kapsuko knygelės konfiskacija pernelyg susivėlinta. *Sodžiaus darbininkai ir Lietuvos buožės* pradėta konfiskuoti tik 1923 m. kovo mėn.⁵⁷⁰, tiražas jau buvo seniai išparduotas. Šiaulių komunistai buvo apdairūs, jie apskrities viršininkui pateikdavo spaudinį metų pabaigoje, o šis, turėdamas daug einamųjų darbų, nespėdavo tinkamai atlikti savo cenzūros funkcijų. Praėjus patikros laikui, visi spaudiniai legalizuodavosi⁵⁷¹, todėl Piliėčių apsaugos departamento direktorius Jonas Danauskas 1925 m. įspėjo Šiaulių apskrities viršininką Mečį Jurgelį, kad griežčiau vykdytų spaudos priežiūrą⁵⁷².

Sustiprinus spaustuvių priežiūrą, už Spaudos įstatymo pažeidimus buvo ne kartą bausti Šiaulių spaustuvininkai Š. Savičius ir B. Šumkauskis, Abromas

⁵⁶⁷ *Kauno miesto milicijos vado pranešimas Piliėčių apsaugos departamentui apie konfiskuotus leidinius*. Kaunas, 1923, birželio 27. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1476, lap. 129.

⁵⁶⁸ JAKAVIČIUS, Liudvikas. *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų*. *Op. cit.*, p. 301–302.

⁵⁶⁹ *Piliėčių apsaugos departamento 1922 m. gruodžio 13 d. telefonograma*. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 40, lap. 16–17.

⁵⁷⁰ *Susirašinėjimas dėl V. Kapsuko „Sodžiaus darbininkai ir Lietuvos buožės“*. 1923. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1478, lap. 142.

⁵⁷¹ *Susirašinėjimas dėl „Naujosios Gadynės“*. 1923. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1476, lap. 33–34.

⁵⁷² *Piliėčių apsaugos departamento direktoriaus Jono Danausko raštas Šiaulių apskrities viršininkui*. Kaunas, 1925, sausio 1. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 372, lap. 109.

Maizenfusas, Raseinių – Šliomas Kadušinas, Jurbarko – Notelis Abramsonas ir kt.⁵⁷³. Iš jų tik Š. Savičius (iki 1924 m.) turėjo ryšių su LKP, todėl nevengė imtis rizikingų spaudos užsakymų⁵⁷⁴, bet visi kiti spaustuvėninkai buvo atsargesni. Žydai spaustuvėninkai į politines batalijas nesiveldavo, nors kartais ir be didesnės kaltės tekdavo nukentėti. Pvz., Raseinių spaustuvės savininką Š. Kadušiną sulaikė, o jo sūnų tapė už apykaklės Raseinių apskrities viršininkas Juozas Navickas, norėdamas sužinoti, kas 1926 m. III Seimo rinkimo metu užsakė opozicinių ekstra-telegramų spausdinimą⁵⁷⁵. Š. Kadušinas formaliai pažeidė Spaudos įstatymą, todėl viršininkas siūlė Piliečių apsaugos departamentui spaustuvėninką nubausti įstatymų numatyta tvarka⁵⁷⁶. Ryški politinių jėgų krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų konfrontacija vyko Telšiuose. LVLS Telšių apygardos išlaikomoje „Perkūno“ spaustuvėje 1926 m. kovo 18 d. buvo padaryta karta. Prieš kratą Telšių pašte sulaikytas „Žemaičio“ ekspeditorius Vladas Gramalas, bandęs necenzūruotas proklamacijas „Šlykšti ir kvaila provokacija“ (rasta 41 egz.) išsiųsti paštu. Darytos kratos „Žemaičio“ administracijoje, „Perkūno“ spaustuvėje, rasta spaudinių, neišrašytų į spaustuvės registrą. Vėliau dar kratytas V. Gramalo butas, bet jame nieko nerasta, spėta, kad namiškiai draudžiamą spaudą spėjo sudeginti⁵⁷⁷. Tokie ir panašūs politinių jėgų susikirtimai neabejotinai skatino spaudos cenzūros pertvarką.

III Seimo rinkimus laimėjusios kairiosios jėgos, daugiausia valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų pastangomis, 1926 m. liepos 2 d. 5 mėnesiams ir 15 dienų panaikino spaudos cenzūrą. Buvo rizikinga visiškai paleisti spaudos cenzūros vadžias, nes komunistiniai elementai sparčiai metėsi į legalios

⁵⁷³ *Nutarimai apie visus spaudinius įgijusius priešvalstybinių požymių*. 1923. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1476, lap. 132, 238, 240.

⁵⁷⁴ ZAVECKIENĖ, Žiedūnė. LKJS periodinės spaudos leidimas buržuazijos valdymo metais Lietuvoje. Miestų, rajonų ir parajonių komitetų periodika. (1920–1940. VI). *Knygotyra*, 1973, t. 3 (10), p. 73–74.

⁵⁷⁵ STANKAITIS, Jonas. Tiesa apie Raseinių apskrities viršininką. *Lietuvos žinios*, 1926, birželio 2 (nr. 124), p. 2.

⁵⁷⁶ *Raseinių apskr. viršininko J. Navicko pranešimas Piliečių apsaugos departamentui*. Raseiniai, 1926, gegužės 26. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 396, lap. 72.

⁵⁷⁷ *Susirašinėjimas dėl „Perkūno“ spaustuvės kratos*. 1926. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 396, lap. 74–76.

spaudos leidybą. Po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo spaudos cenzūra buvo sugražinta⁵⁷⁸. Pakartotinai spaudos cenzūros senąją tvarką priminė Šiaulių-Mažeikių karo komendantas J. Šlepetis, 1926 m. gruodžio 29 d. išplatinęs savo įsakymą uždrausti spaudą be karo cenzūros leidimo⁵⁷⁹. Po perversmo pradėtas tikrinti ir spaustuvėse esančių spaudos maketų turinys⁵⁸⁰. Viena yra persekioti LKP ir antivalstybinių jėgų (plečkaitininkų, voldemarininkų ir kt.) spaudą, kita – karo cenzūrą pasitelkti civiliniams reikalams spręsti. Todėl po perversmo išibėgėjęs karo cenzūros galių stiprinimas negali būti pateisinamas. Provincijoje dalis pilnosios karo cenzūros buvo pavesta apskričių komendantams arba jų paskirtiems vietos cenzoriams iš karininkų tarpo. Karo cenzūra tiesiogiai priklausė nuo Krašto apsaugos ministro ir veikė Kauno karo komendanto prižiūrima. Pirmajam nuo sugriežtėjusios cenzūros teko nukentėti žvingiškiui kun. Juozapui Erciui (1895–1939) su savo knygele *Putra* (1926). Kunigas, 1926 m. balandžio 13 d. už lietuviybės skleidimą ištremtas iš Vilniaus krašto⁵⁸¹, atvykęs į Lietuvą ir supykęs ant buvusios dvasinės vyresnybės, parašė dramatinį veikalą *Putra*. Antikatalikiškoje knygelėje išjuokdamas Katalikų Bažnyčios dogmas sukūrė pseudo pamaldų pakaitalą. Knygelę išleisti apsiėmė „Šiaulių naujienų“ redakcija. Šiaulių apygardos teismo valstybės gynėjo 1926 m. gruodžio 1 d. nutarimu, *Putros* platinimas turėjo būti sustabdytas⁵⁸², bet kurį laiką policija aktyvių veiksmų nesiėmė. Tik po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo šis veikalas, buvęs „Šiaulių naujienų“ priedu, kartu su pačiu laikraščiu buvo sulaikytas⁵⁸³. Pakartotinai Šiaulių taikos teisėjo nurodymu, dėl antikatalikiškų pažiūrų *Putra* 1927 m.

⁵⁷⁸ VAIČENONIS, Jonas. *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*. *Op. cit.*, p. 117.

⁵⁷⁹ *Šiaulių-Mažeikių karo komendanto J. Šlepečio įsakymas 3 Nr.* Šiauliai, 1926, gruodžio 29. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 448, lap. 94.

⁵⁸⁰ KUODYS, Modestas. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m.* *Op. cit.*, p. 207.

⁵⁸¹ Vasiūnai. *Vilniaus aidas*, 1926, balandžio 20 (nr. 44), p. 4. Parašas: A. V-is

⁵⁸² ŠIAULIŲ MIESTO IR APSKRITIES VIRŠININKAS. *Pranešimas Šiaulių kriminalinei policijai*. Šiauliai, 1927, sausio 12. LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 9, lap. 4.

⁵⁸³ *Susirašinėjimas dėl „Šiaulių naujienų“ ir J. Erciaus „Putros“ sulaikymo*. 1926–1935. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 716, lap. 397–399.

sausio mėnesį buvo konfiskuota⁵⁸⁴, o kunigas patrauktas baudžiamojon atsakomybėn⁵⁸⁵. Nors knyga ir buvo sulaikyta, bet ekskomunikacijos išvengęs J. Ercius iki mirties kunigavo Telšių vyskupijoje⁵⁸⁶. *Putros* likimas dar buvo svarstomas 1935 m., įsigaliojus naujam Spaudos įstatymui, bet ji, atrodo, nebuvo sunaikinta. Po perversmo į cenzūros akiratį pateko ir opoziciniai Katalikų Bažnyčios leidiniai. Apie cenzūros intervenciją pirmasis prabilo mokytojas Juozas Mačernis savo knygelėje *Tėvų ir jaunimo dabartiniai rūpesniai* (1927) pažymėdamas, kad *cenūra irgi kiek pridėjo ranką*⁵⁸⁷. Apie karo cenzūrą buvo draudžiama ne vien rašyti, bet ir viešai kalbėti⁵⁸⁸, todėl tai buvo bene vienintelis toks atvejis, kai autorius savo darbe ryžosi paviešinti cenzorių indėlį. Pažymėtina, kad nuo 1933 m. balandžio 1 d. karinė cenzūra formaliai buvo panaikinta, bet draudžiamų knygų sąrašai tik dar labiau išaugo. Paskelbus naująjį 1935 m. lapkričio 16 d. Spaudos įstatymą, jį, VSD duomenimis, aptarinėjo tik inteligentija, o platesnieji visuomenės sluoksniai iš viso nesuvokė šio įstatymo normų pasikeitimo⁵⁸⁹. Kaip pripažino Domas Stankūnas, naujojo Spaudos įstatymo taikymas buvo suveltas į teisinį mazgą. Į daugelį spaudos kontrolės reikalų galėjo kištis švietimo ir vidaus reikalų ministrai, bet svarbiausias asmuo čia buvo Ministras Pirmininkas⁵⁹⁰.

Po naujojo Spaudos įstatymo paskelbimo savivalės ne tiek sumažėjo, kiek leidėjai buvo atsargūs, bet kartais spaudos cenzoriai buvo pernelyg priekabūs. Pirmajam rimtai nukentėti nuo naujojo Spaudos įstatymo vėl teko L. Jakavičiui. Jis 1938 m. Ukmergės „Knygos“ spaustuvėje atspausdino antrąją *Kai kurios žmonių ligos ir kaip jas gydyti, arba Daktariška knyga* laidą. Ukmergės apskrities viršininkas M. Jurgelys, tikrindamas šią antrąją

⁵⁸⁴ Šiaulių kronika. *Lietuvis*, 1927, sausio 21 (nr. 14), p. 3.

⁵⁸⁵ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Atsiminimų medžiaga ir papildymai*. LMAVB RS, f. 87-90, lap. 82.

⁵⁸⁶ A. a. kun. Juozapas Ercius. *Žemaičių prietelius*, 1939, liepos 27 (nr. 30), p. 6. Parašas: R. J. P.

⁵⁸⁷ MAČERNIS, Juozas. *Tėvų ir jaunimo dabartiniai rūpesniai*: liaudies švietimo klausimu. Telšiai, 1927, p. 2.

⁵⁸⁸ *Telšių apskr. policijos I nuovados viršininko padėjėjo raportas Telšių miesto policijos viršininkui*. Telšiai, 1931, sausio 1. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 49, lap. 6.

⁵⁸⁹ *VSD biuletėnis 92 Nr.* Kaunas, 1936, kovo 30. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, lap. 306.

⁵⁹⁰ STANKŪNAS, Domas. *Pro Memoria. Spaudos tvarkymo ir jos priežiūros reikalai*. Kaunas, 1940, balandžio 13. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 226, lap. 103.

Daktariškos knygos laidą, suabejojo jos tikslingumu ir kalbiniu parengimu, todėl kreipėsi į vidaus reikalų ministrą Silvestrą Leoną prašydamas patvirtinti jo sprendimą spaudinį sulaikyti spaustuvėje. Vidaus reikalų ministras S. Leonas, pasitaręs su Vidaus reikalų ministerijos Sveikatos departamentu, po jų išvadų 1939 m. sausio 20 d. nusprendė, kad L. Jakavičiaus knyga pažeidžia Spaudos įstatymą ir ją reikia sunaikinti. L. Jakavičius, investavęs į leidybą 4 000 Lt, parašė ne vieną prašymą vidaus reikalų ministrui. Jis pageidavo peržiūrėti sprendimą, siuntė įvairias savo draugų gydytojų rekomendacijas ir teikė kitokius pasiūlymus. Ministras akiai nesivadovavo Sveikatos departamento išvadamis, bet trūkumų buvo pernelyg daug, kad užsisukęs cenzūros mechanizmas būtų paleidęs šį spaudinį⁵⁹¹. Tiesa, knygos pirmoji laida dar ir po šio sprendimo buvo legaliai platinama⁵⁹², tad šioje pozicijoje valdininkai nuoseklumo stokojo. Spaudos ir draugijų skyriaus iniciatyva 1938 m. buvo pradėta iš išnešiojamąja prekyba besiverčiančių prekeivių pateikiamų platinamų knygų sąrašų šalinti L. Jakavičiaus platinamus šventuosius paveikslus⁵⁹³, kuriais knygininkas iki tol ir po to legaliai prekiavo. Šis ir vėlesni pavyzdžiai aiškiai bylojo apie Vidaus reikalų ministerijos negatyvų požiūrį į L. Jakavičiaus asmenį.

Vidaus reikalų ministerijos Spaudos ir draugijų skyriaus 1940 m. balandžio 29 d. iniciatyva buvo suformuota Neperiodinės spaudos priežiūros komisija. Ji savo veiklą oficialiai pradėjo nuo gegužės 1 d. Komisiją sudarė pirmininkas Vincas Kemežys, referentas, pirmininko pavaduotojas Juozas Vitėnas ir nariai – rašytojas Petras Vaičiūnas bei mokytojas Leonardas Dambrauskas. Pagal numatytą darbo tvarką komisija atliko išankstinės ir represinės cenzūros funkciją: svarstė rankraščius, juos galėjo atmesti, siūlyti taisyti arba be pataisymų aprobuoti, draudė platinti jau išėjusias knygas, galėjo Spaudos ir draugijų skyriui siūlyti įvairias nuobaudas autoriams. Pirmas

⁵⁹¹ *Susirašinėjimas dėl L. Jakavičiaus „Daktariškos knygos“*. 1939. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 303, lap. 14–27.

⁵⁹² *Knygų katalogas 1940 m. Šiauliai*, 1939, p. 3.

⁵⁹³ *Prano Mineikio prekiaujamų knygų sąrašas*. 1938. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 318, lap. nenumeruoti.

komisijos posėdis įvyko birželio 4 d.⁵⁹⁴ Cenzūra pastebimai sugriežtėjo 1940 m. birželio 15 d. sovietams okupavus Lietuvą. Rugsjūtį–rugsėjį parengti nauji draudžiamų knygų sąrašai, į kuriuos pateko L. Jakavičiaus *Kaip prisivilioti sau mergelę arba išsirinkti žmoną?* (1935), *Kaip pelnyti pinigus, taupyti juos ir likti turtingu, arba Sekmingo gyvenimo kelio ieškantiems patarimai* (1937), *Mikaldo Sabbijos karalienės pranašavimai* (1939), kun. Jono Paukščio *Sekmadienio mišparai* (1940), kun. Juozo Grubliausko *Ugnies ženklai* (1940) ir Albino Baltramiejūno-Gilbonio eilėraščių rinkinys *Aiškūs žodžiai* (1940). L. Jakavičiaus leidiniai nukentėjo mažiau, nes buvo anksčiau išleisti ir spėti išplatinti. Skaudus smūgis teko rašytojui A. Baltramiejūnui-Gilboniui. Jo knygelės *Aiškūs žodžiai* visas 1 000 egz. tiražas, buvęs Šiaulių „Spaudos“ spaustuvėje, 1940 m. spalio 8 d. policijos konfiskuotas ir sunaikintas⁵⁹⁵. Patį poetą už okupacinės valdžios kritiką 1940 m. rugsėjo 29 d. Kretingoje suėmė sovietinis saugumas, jis įkalintas Telšių kalėjime ir 1941 m. birželio 24–25 d. žiauriai nukankintas Rainių miškelyje prie Telšių⁵⁹⁶. Tragiškas A. Baltramiejūno ir jo knygos likimas nužymėjo būsimų represijų mastą.

Greta pasaulietinės cenzūros veikė ir bažnytinė. Ji neturėjo teisinės galios, bet Katalikų Bažnyčia buvo įgijusi didelį autoritetą, todėl to meto visuomeniniame gyvenime dvasininkijai pakako įtakos, kad Bažnyčios neapbruota tikybinė lektūra skaitytojų būtų ignoruojama. Tikybinio pobūdžio leidiniams aprobatą suteikdavo visi Lietuvos vyskupai, bet Žemaitijos leidėjai daugiausia bendravo su Žemaičių vyskupystės, o ją 1926 m. panaikinus – su Telšių vyskupijos ir Kauno arkivyskupijos hierarchais ir jų paskirtais cenzoriais. Bažnytinė cenzūra dažniausiai buvo išduodama be didesnių kliūčių patikimiems Telšių ir Kretingos leidėjams, bet opozicinių jėgų atstovams ji buvo sunkiau pasiekama. L. Jakavičius, kaip laisvamanis, stovėjęs Katalikų Bažnyčios opozicijoje, savo vardu leidžiamiems leidiniams bažnytinės cenzūros aprobatos negalėjo tikėtis. Jis kurį laiką savo spaudiniuose nuro-

⁵⁹⁴ *Nepperiodinės spaudos tikrinimo komisija*. 1940. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 237, lap. 2–3, 7.

⁵⁹⁵ *Susirašinėjimai dėl naikinamų knygų*. 1940. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 1210, lap. 116, 125, 133, 135, 140, 152, 177.

⁵⁹⁶ *Lietuvos gyventojų genocidas*. T. 1, A–Ž. 1939–1941. Vilnius, 1999, p. 123.

dydavo, kad tikybinio turinio žinios neva patvirtintos dvasinės vyresnybės⁵⁹⁷, bet be oficialios aprobatos tai buvo tik reklaminis triukas, kuris akylesnio skaitytojo negalėjo apgauti. Tad knyginkas, prisidengęs K. Klemčicko pavarde (leidybos duomenyse nurodydamas *Kaunas / K. Klemčickas*), ėmėsi leisti maldaknyges, kurių vien 1932 m. pasirodė mažiausiai dvi – *Aukso altorėlis* ir *Dievas su tavimi!*. Tikrasis leidėjas išaiškėjo iš spaudos darbus atlikusios „Titnago“ spaustuvės ataskaitų⁵⁹⁸. Pagal tuo metu galiojusį 1919 m. Spaudos įstatymą, už jo vykdymą atsakingos valdžios įstaigos netikrino viešai lediniuose deklaruojamų leidybos duomenų sutapimo su spaustuvių pateiktomis žiniomis. Šiuo atveju L. Jakavičius pasinaudojo Spaudos įstatymo spraga, savotiškai gaivindamas knygnešystės epochos kontrafakciją.

Nemažų nesutarimų su dvasine cenzūra kilo kun. Kazimierui Ambrozaičiui. Jis, 1913–1923 m. gyvendamas Jungtinėse Amerikos Valstijose, savita rašyba buvo parengęs žemaitišką giesmyną *Grinaj musishkaj parashytu gismiu lobynas*, kuris buvo M. Valančiaus „Kantičků“ nauja, ženkliai papildyta laida. Autorius savo rankraštį 1923 m. patikėjo cenzūruoti Žemaičių vyskupui P. Karevičiui, vildamasis, kad cenzūra neužtruks, o galbūt po teigiamų išvadų šį veikalą net apsiims išleisti Šv. Kazimiero draugija. Vyskupo pavedimu buvo sudaryta cenzūros komisija, atrodo, vadovaujama vyskupo sufragano Juozapo Jono Skvirecko. K. Ambrozaičio pateikto rankraščio cenzūra visiškai užstrigo dėl J. J. Skvirecko pastabų⁵⁹⁹. K. Ambrozaitis grįžo į Lietuvą ir 1925 m. giesmyną išleido savo lėšomis be aprobatos. Kunigas 1926 m. vasario mėnesį dar kreipėsi į P. Karevičių, jo prašydamas teigiamos cenzūros išvados giesmynui, bet, panaikinus Žemaičių vyskupystę, į K. Ambrozaičio raštą 1926 m. gegužės mėnesį atsakė Kauno arkivyskupas J. J. Skvireckas. Arkivyskupas atsisakė išduoti aprobatą giesmynui, motyvuodamas tuo, kad,

⁵⁹⁷ *Mažiems vaikams naminis elementorius, arba ABC su poteriais, katekizmu ir ministrentūra pradžiai namie mokintis*. Šiauliai, 1928, p. 2.

⁵⁹⁸ „*Aukso altorėlis*“ *spaudos ataskaita*. [Šiauliai], 1932. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 492, lap. 540; „*Dievas su tavimi!*“ *spaudos ataskaita*. [Šiauliai], 1932. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 492, lap. 170.

⁵⁹⁹ AMBROZAITIS, Kazimieras. *Laiškas Pranciškui Karevičiui*. Dorrisville (JAV), 1923, liepos 26. LNB RKRS, f. 130-2241, lap. 1.

nors giesmėse ir nerandama nieko prieštaraujančio Katalikų Bažnyčios mokymui, bet yra *pamatuoto* pagrindo baimintis minties iškraipymo. K. Ambrozaitis dėl savo leidinio gavęs neigiamą arkivyskupo išvadą, bet su pastaba *Šiaip jau, pats Ordinaras bažnyčios mokslui nieko priešingo neranda*, ją spaustuviniu būdu padauginęs įkliudavo į giesmyną ir taip išvengęs griežto Katalikų Bažnyčios verdikto savo leidinį toliau platino⁶⁰⁰. Dvasininkija į bažnytinę cenzūrą visada žvelgė atsakingai, nes nuo Katalikų Bažnyčios hierarchų priklausė ir jų užimamos pareigos. Gaurės klebonas K. Šleivys, leisdamas ir spausdindamas savo rotatoriumi *Trumpa bažnyčios istorija paveiksluose* (1940), turėjo tik 1940 m. balandžio 3 d. Telšių vyskupo J. Staugaičio aprobatą.

Nacių okupacijos metais po 1941 m. birželio 23 d. sukilimo, dar veikiant Laikinajai Lietuvos vyriausybei, Telšių apskrities savivaldybės spaustuvėje išėjo keletas necenzūrotų leidinių. Telšiuose tuo metu pasirodė vysk. J. Staugaičio aprobuotos penkios *Giesmynėlio* laidos. Jos buvo spausdintos Telšių apskrities savivaldybės spaustuvėje, bet tik kartą šis faktas buvo nurodytas. Leidėjai rizikavo skelbdami giesmynėliuose ne vien religinio turinio giesmes, bet ir Lietuvos himną⁶⁰¹. Reichkomisaras Heinrichas Lozė 1941 m. gruodžio 22 d. potvarkiu visame Ostlande apribojo leidybą pareikalaudamas, kad kiekvienas leidėjas, norėdamas užsiimti savo veikla, turėjo gauti raštišką reichkomisaro, generalinio komisaro arba apygardos komisaro rašytinį sutikimą. Plečiant cenzūros instrumentų arsenalą, taip pat buvo ribojamas popieriaus išdavimas, tikrinamas veikalų ideologinis turinys, kuris neturėjo prieštarauti nacių politikai Lietuvoje, leidėjai cenzūros įstaigoms galėjo pateikti gana ribotą rankraščių skaičių, kurių cenzūravimas galėjo užtrukti iki

⁶⁰⁰ SKVIRECKAS, Juozapas Jonas. Atsakymas Kazimierui Ambrozaičiui. Kaunas, 1926, gegužės 28. Iš AMBROZAITIS, Kazimieras. *Grinaj musishkaj parashytu gismiu lobynas = (Thesaurus Lietuanorum Hymnorum)*: gysmes su natums i senovishkuj vyta atstatytas ir naujums papilditas su dideljs prydaiss gale... / kun. Kaz. Balandis-Zichkus-Ambrozaitis. Kaunas, 1925. – T. Petreikio asmeninės bibliotekos egzempliorius su įkliją.

⁶⁰¹ *Giesmynėlis ir pridedamosios pamaldos*: Graudūs verksmai, Gegužinės, Birželinės, Spalinės, Sekminių novena. Telšiai, 1941, p. 17–18.

dvejų metų⁶⁰². Tokiomis sąlygomis dalis leidėjų pradėjo gaivinti kontrafakciją, klastodami leidimo metus⁶⁰³.

Dėl griežtos vokiečių cenzūros ir popieriaus trūkumo, nors regione leidyba nuo 1942 m. oficialiai beveik sustojo, nelegalūs spaudos užsakymai tik suintensyvėjo. Iš Šiaulių „Astros“ spaustuvės darbininkų Romualdo Prancevičius ir Stanislovo Ežerskio bei rezistentų Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandro Sako atsiminimų yra žinoma, kad ši spaustuvė, daugiausia naktimis, spausdino įvairius necenzūruotus užsakymus. Dėl vieno nepatenkinto *kliento* nukentėjo spaustuvės vedėjas Bronius Naudžiūnas. Jis priėmęs užsakymą iš kažkokio Maskevičiaus atspausdinti maldaknygę, bet spaustuvės darbininkai, daugiausia dirbdami naktimis, nebesugebėjo laiku įvykdyti nelegalių spaudos darbų „Galeno“ laboratorijai. Pastarosios vedėjas Sutkus dėl draudžiamos veiklos B. Naudžiūną apskundė Šiaulių miesto burmistrui Petruui Linkevičiui. Jis B. Naudžiūną iš vedėjo pareigų atleido, o jo vieton paskyrė šilališkį karininką Stasį Bagdoną. Vedėjų pasikeitimas lemiamos įtakos nelegalios spaudos užsakymams neturėjo, nes, pasak R. Prancevičiaus, vadovaujant S. Bagdonui, nelegalūs spaudos darbai buvo atliekami dar didesniu mastu⁶⁰⁴. Dėl konspiracijos oficialūs spaudos duomenys tokiuose leidiniuose nebuvo nurodomi, tad dabar išsiaiškinti, kokį mastą buvo įgavusi becenzūrės spaudos leidyba, keblu. Nepaisant fragmentiškų duomenų, galima konstatuoti, kad vokiška cenzūra nebuvo neaplenkiama.

⁶⁰² KOSAKOVSKAJA, Jekaterina. Knygų leidyba Lietuvoje nacių okupacijos metais (1941–1944). *Op. cit.*, p. 101–103.

⁶⁰³ KUČINSKAS-KUČINGIS, Jonas A. *Mano gyvenimo takais*. Vilnius, 1997, p. 157.

⁶⁰⁴ GREIMAS, Algirdas Julius. Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų apie rezistenciją / kalbino Saulius Žukas. *Kultūros barai*, 1992, nr. 3, p. 45; MARTINIONIS, Antanas. „Lietuvos Judas“, arba Rezistencinis pagrindis. *Gimtasis kraštas*, 1989, balandžio 6–12 (nr. 14), p. 5; PURONAS, Vilius; NEKRAŠIUS, Jonas. *Saulės miesto veidas*. *Op. cit.*, p. 122; SAKAS, Aleksandras. Dar gyvas „Lietuvos Judo“ redaktorius ir leidėjas! / kalbino Aldas Vabuolas. *Klaipėda*, 1991, birželio 7 (nr. 112), p. 2; VASERIS, Algirdas. *Šiaulių spaustuvės*. *Op. cit.*, lap. 59–61.

1.3. Leidybinė ir meninė knygų kultūra

1.3.1. *Leidybinės kultūros prioritetas – norminė lietuvių kalba.* Vienas iš didžiausių to meto leidybos prioritetų buvo lietuvių bendrinės rašomosios kalbos normų įtvirtinimas lietuviškų knygų leidyboje. Žemaičiai rašytojai ir vertėjai ilgą laiką negalėjo išvengti gimtosios tarmės įtakos savo raštų kalbai. Buvo sunku surasti gerų lietuvių bendrinės rašomosios kalbos žinovų, todėl žemaičių darbuose buvo apstu žemaitiškų. Ne visi kūrėjai kreipė dėmesį į lietuvių kalbos norminimą, nes Rusijos valdymo metais lietuvių kalbos pozicijos nebuvo griežtai reglamentuotos. Tik nuolat rašytinės kalbos grynumo atžvilgiu inteligentijos rodomas pavyzdys ir išsakomi priekaištai leidėjams galėjo ugdyti norminės kalbos poreikį. Žemaičių autorių veikalų kalbą gana sistemingai normino Kauno, Vilniaus ir Mažosios Lietuvos spaustuvių kalbos redaktoriai ir korektoriai. Po jų peržiūrų tekstai buvo ženkliai priartinami prie besiformuojančios lietuvių bendrinės rašomosios kalbos normų⁶⁰⁵. Vietinių kalbos redaktorių indėlių nustatyti keblu. Iš šaltinių žinoma tik, kad, mokytojui Simui Vazneliui leidžiant vadovėlį *Rašybos lavinimosi darbai predėdamosioms mokykloms* (1909), jo tekstą suredagavo Jadvyga Juškytė. Kalbos redaktorei atiteko 100 rb atlygis⁶⁰⁶. Tad šios srities specialistai buvo gana gerai apmokami ir ne visiems leidėjams prieinami.

Greta tiesioginių norminimo iniciatyvų išliko pagarba autoriams ir leidėjams: lietuvių bendrinė kalba tik formavosi, nebuvo gerai žinoma, kada ir kokias tarmes galima vartoti, o kurių geriau atsisakyti tiek grožinėje, tiek likusioje kūryboje. Dėl šios priežasties ruošiant rankraštį leidybai su kiekvienu

⁶⁰⁵ Spaustuvių įtaką leidinių kalbai liudija J. Miliausko-Miglovaros ir Antano Pacevičiaus eilėraščio „Vardava ir Cedronas“ teksto publikavimo raida. Eilėraštis 1905 m. buvo išspausdintas „Lietuvių laikraštyje“ su autorių prieraišu, kad žemaitiška jo kalba negali būti taisoma, o Antano Ragažinskio knygoje *Žemaičių Kalvarijos aprašymas, ypatingai dievobaimingiems keleiviams į tą stebūklingąją vietą* (1906) šio eilėraščio kalba, matyt, „Vilniaus žinių“ spaustuvėje ar kitur ženkliai sunorminta. Žr.: MIGLOVARA, Juozapas; PACEVIČIUS, Antanas. Varduva ir Cedruons: dvi Žemaičių upės. *Lietuvių laikraštis*, 1905, sausio 6 (19) (nr. 5), p. 61–62.

⁶⁰⁶ ČILVINAITĖ, Marijona. Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių. *Mūsų senovė*, 1939, t. II (nr. 4 (9)), p. 618.

autoriniu tekstu elgtasi individualiai⁶⁰⁷. Pvz., Tilžės spaustuvininko E. Jagomasto „Lituania“ spaustuvėje spausdintoje žinomo Telšių veterinaro Motiejaus Veito knygoje *Apie gyvulių ligas ir jų gydymą* (1906) palikta ryškių žemaitiškų: *veterinorius* ‘veterinaras’ (p. 3), *vuodega* ‘uodega’ (p. 16), bet greta prie dalies žemaitiškų autoriaus ar spaustuvės iniciatyva pateikti ir kiti variantai. Elgtasi dvejopai: vienur žemaitybės buvo pateikiamos kaip pagrindinis variantas (pvz., *vortinklės* (voratinkliai) (p. 4), *grobai* (žarnos) (p. 14), *bukščiai* (bailiai) (p. 37), *atkraginti* (atmesti) (p. 47), kitur – kaip šalutinis (pvz., *šepšis* (išnauja) (p. 13). Po dešimtmečio panašiai elgėsi ir kun. Antanas Skinderis, leisdamas savo knygelę *Lietuvi, pažvelg!* (1916), kurioje daugelio gydomųjų augalų pavadinimų vienintelius arba pirminius jų atitikmenis paliko žemaitiškus: pvz., *apušė-drebulė* ‘drebulė’ (p. 10), *kibis* ‘varnalėša’ (p. 28), *kvynas* ‘kmynas’ (p. 31), *notrėlė* ‘dilgėlė’ (p. 38), *raudonieji vašokliai* ‘raudonieji serbentai’ (p. 46).

Savo raštų kalbą atsisakė norminti salantiškis A. Bendikas ir šiaulietis J. Miliauskas-Miglovara, knygas leidę žemaitiškai. Norminimo intencijos buvo mažai pastebimos ir Žemaitijos Paprūsės evangelikų liuteronų bendruomenės atstovų darbuose. Žemaitijos latviai Batakių kantorius Fridrichas Imma ir Žemaičių Naumiesčio kantorius Frydrichas Megnis orientavosi į Mažosios Lietuvos lietuvių raštijos tradiciją. F. Imma iš latvių kalbos išvertė Jānio Vilhelmo Zakranovičio biografijėlę *Dievo tarnas dr. Martins Lutērus* (1905) ir Vilio Olovo veikalą *Szwento Raszto nusidawimai* (1907). F. Megnis parengė elementorių *Raktelis, arba Pradžiamokslis ewangeliszkiems lietuwių waikams...* (1913). Kantoriai savo veikalus spausdino gotikiniu raidynu gretimose Mažosios Lietuvos (E. Jagomasto, Martyno Jankaus ir Otto von Mauderodės) spaustuvėse. F. Imma ir F. Megnis savo darbuose naudojo nereformuotą lietuvių kalbos raidyną su *w*, *sz*, *cz* raidėmis vietoje jau įprastų *v*, *š*, *č*, taip pat atsisakyta *y* ir išlaikytas *ũ*, žymėjęs *uo*. Į evangelikų liuteronų raštijos raidą Didžiosios Lietuvos lietuviai iki Pirmojo pasaulinio karo nesikišo, tik vėliau,

⁶⁰⁷ Žemaitės literatūrinės kūrybos rengimo spaudai Aleksandro Žirgulio atlikta analizė liudija apie kalbos redaktorių pozityvų ir negatyvų indėlį ir kartu atskleidė bendruosius žemaičių autorių kūrybos publikacijos keblumus, kilusius iš jų raštams žymios žemaičių tarmės įtakos. Žr. pl.: ŽIRGULYS, Aleksandras. *Prie redaktoriaus stalo*. Vilnius, 1979, p. 127–132.

Nepriklausomos Lietuvos metais, „srovininkų“ griežtai reikalauta, kad iš evangelikų liuteronų bažnyčių būtų pašalintas gotikinis raidynas ir šiuo šriftu spausdintos knygos⁶⁰⁸.

Vokiečių okupacijos 1915–1918 m. apskričių administracijose atsišaukimai vietiniams gyventojams buvo leidžiami dažniausiai lietuvių ir vokiečių, rečiau – lygiagrečiai lenkų ir žydų (jidiš) kalbomis⁶⁰⁹. Lietuviškus tekstus Žemaitijoje rengė apskričių viršininkų kanceliarijose dirbę Mažosios Lietuvos lietuviai, bet kalbos požiūriu jų *schemaitischki paszprekiojimai* priminė darkytą, nemažai germanizuotą XIX a. raštiją⁶¹⁰, mažai turėjusią bendro su naujais norminės lietuvių kalbos poreikiais. Nepriklausomos Lietuvos metais išaugo lietuviškų knygų leidybos reikalavimai, skatinami vidinių (lietuvių kalbos prestižo kėlimas) ir išorinių (valstybės dėmesys lietuvių kalbos norminimui) motyvų. Dėl šios priežasties leidėjai ėmė daugiau dėmesio skirti spaudinių redakciniam parengimui. Pažymėtina, kad 1919 m. įsigaliojęs Spaudos įstatymas numatė, kad spaustuvininkai privalo mokėti lietuvių kalbą, o jos nemokantiesiems buvo atsisakoma išduoti leidimą įmonės veiklai. Žemaitijos žydai, savo spaudos įmonėse vykdydami daugiausia lietuviškus užsakymus, taip pat stengėsi turėti lietuvišką personalą. Jackus Sondeckis apie raseiniškio Š. Kadušino spaustuvės darbą yra minėjęs, kad raidžių rinkėjos *surenka 3 raides, padarydamos 4 klaidas*⁶¹¹. Neatsitiktinai Š. Kadušinas, dar prieš 1919 m. pasirodant Spaudos įstatymui, skelbėsi, kad jo spaustuvei reikalingi raidžių rinkėjai, gerai moką lietuvių kalbą⁶¹². Spaustuvės – gamybos įmonės. Iš jų buvo galima reikalauti tik kokybiško teksto surinkimo, o ne visiško knygos redakcinio parengimo. Tai turėjo atlikti leidėjas.

⁶⁰⁸ Tauragėje „srovininkai“ (ultranacionalistinių pažiūrų evangelikai reformatai) XX a. 4-ojo dešimtmečio pradžioje surengė eiseną, reikalaudami evangelikų liuteronų bažnyčioje pakeisti gotikinį šriftą į lotynišką ir lotynišku šriftu perrašyti bibliją. Žr.: BATAVIČIUS, Albinas. *Tauragė šimtmečių vingiuose*: žmonės, įvykiai, vaizdai 1507–2007. Vilnius–Tauragė, 2007, p. 110.

⁶⁰⁹ URŠIENĖ, Marija. Vokiečių okupacijos ūkis Lietuvoje. *Karo archyvas*, 1939, t. 11, p. 20–21, 48–49.

⁶¹⁰ PAKALNIŠKIS, Kazimieras. Rusų vokiečių karo užrašai. *Karo archyvas*, 1940, t. 12, p. 100–101.

⁶¹¹ SONDECKIS, Jackus. Pirmas savivaldybininkų laikraštis. *Savivaldybė*, 1929, gruodžio mėn. (nr. 12), p. 6.

⁶¹² Kadušino spaustuvei Raseiniuose reikalingas raidžių rinkėjas: [skelbimas]. *Rytojus*, 1919, spalio 5 (nr. 3), p. 4. Pakartota: nr. 4, 5.

Į gerą knygų redakcinį parengimą vienos iš pirmųjų Lietuvoje atsakingai žvelgė Šiaulių „Kultūros“ bendrovė ir „Vilties“ draugija. „Kultūros“ bendrovės leidinių sąmatoje apie 5 proc. visų leidybos ir gamybos kaštų visada buvo išskiriama recenzuoti ir kalbai redaguoti. Šios išlaidos paprastai buvo išskaičiuojamos iš autoriaus ar vertėjo honoraro⁶¹³. „Kultūros“ bendrovės leidinių kalbos redaktoriumi epizodiškai buvo Lietuvos universiteto profesorius Jonas Jablonskis. Jis konsultavo Kazį Binkį dėl antologijoje *Dainos* (1922) išspausdintų tekstų. Profesoriaus autoritetu ir patarimais pasitikėjo Jonas Baronas, kalbininkui teikdamas recenzuoti savo *Gamtos pradžiamokslį* (1923)⁶¹⁴. Dėl garbaus amžiaus ir didėjančio krūvio Lietuvos universitete J. Jablonskis į „Kultūros“ bendrovės veiklą neįsijungė, nors bendrovė aiškiai suvokė jo vardo reikšmę. Be J. Jablonskio, „Kultūros“ bendrovei knygas redagavo Lietuvos universiteto studentas, vėliau žinomas kalbininkas Pranas Skardžius, kitas studentas filologas Leonas Kuodys, kalbotyroje jau pasižymėjęs kalbininkas Stasys Dabušis bei žinomi pedagogai Steponas Češūnas, Balys Dūda ir Jonas Murka. Jų indėlis buvo epizodinis: P. Skardžius suredagavo Herberto Džordžo Wellso *Pasaulio istoriją* (3 t., 1924–1935), S. Dabušis padėjo P. Skardžiui prie antrojo *Pasaulio istorijos* tomo⁶¹⁵, L. Kuodys suredagavo V. D. Markuzono *Kaip kūdikio sveikata ganyti* (1927)⁶¹⁶, J. Murka redagavo Jovaro *Parinktasias eiles* (1923), Jono Trečioko *Mūsų istorijos pradžiamokslį* (1923; 1924) ir elementorių *Spindulėlis* (d. 2, 1925). Nėra tiksliai žinoma, kokius bendrovės leidinius spaudai rengė B. Dūda ir S. Češūnas. Kartais papildomas kalbinis redagavimas dar buvo vykdomas ir spaustuvėse. Antai Augustino Griciaus *Atlantidos* vertimo, redaguoto Jono Jablonskio jaunesniojo, tekstą kaip „Raidės“ spaustuvės korektorius žiūrėjo

⁶¹³ „KULTŪROS“ BENDROVĖ. *Laiškas Jonui Kutrai*. Šiauliai, 1923, rugsėjo 3. LMAVB RS, f. 62-5, lap. 65.

⁶¹⁴ BARONAS, Jonas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Ukmergė, 1923, birželio 5. LMAVB RS, f. 62-6, lap. 62.

⁶¹⁵ DABUŠIS, Stasys. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Kaunas, 1927, kovo 1. LMAVB RS, f. 62-79, lap. 1–2.

⁶¹⁶ KUODYS, Leonas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Kaunas, 1926, sausio 26. LMAVB RS, f. 62-26, lap. 12.

Juozas Žiugžda⁶¹⁷. Iš šiauliečių mokytojų tik J. Murka, buvęs J. Jablonskio mokinys ir asmeninis sekretorius, turėjo gilesnių žinių lietuvių kalbotyroje⁶¹⁸, kurių priekabių, recenzentų nuomone, nepakako. „Kultūros“ bendrovė, versdamasi pasiekiamomis kalbos redaktorių paslaugomis, nesugebėjo nepriekaištingai parengti mokykloms skiriamos lektūros. Švietimo ministerijos Mokslo priemonių ir knygų tikrinimo komisijos (įkurta 1924 m.) specialistai neigiamai, daugiausia dėl kalbinių spragų, buvo įvertinę 14 bendrovės leidinių⁶¹⁹. Be J. Trečioko *Mūsų istorijos pradžiamokslio* (1923), kuriam komisijos leidimas buvo suteiktas, o vėliau atimtas, oficialų leidimą iš jos buvo gavusi tik J. Murkos vadovėlio *Vaikų darbymečiui* (d. 3, 1925) ketvirtoji laida⁶²⁰. Minėtoji komisija „Kultūros“ bendrovės leidinių kalbinį parengimą A. Smetonos režimo metais ėmė vertinti kur kas griežčiau. Ji, vadovaudamasi ne vien kalbiniais, bet ir ideologiniais sumetimais, iš mokyklų pašalino „Kultūros“ bendrovės materialistinės pasaulėžiūros vadovėlius ir populiarias knygeles⁶²¹. J. Jablonskis kalbos klausimais patarimų dar teikė kun. Juozui Končiui-Koncevičiui, išleidusiam *Bažnyčios istorijos vadovėlį* (1924) vidurinėms mokykloms. S. Dabušis konsultavo Petrą Būtėną jam rengiant *Lietuvių tautotyros žinių ir senienu rinkimo programą* (1925). Šie nustatyti regiono leidėjų kontaktai su žinomais kalbininkais liudijo apie aukštus knygų redakcinio parengimo prioritetus.

Akivaizdus susirūpinimas mokomosios spaudos kalba aplenkė likusią (daugiausia grožinę, populiariąją) leidybos produkciją, kuriai parengti leidėjai skyrė nepalyginamai mažiau dėmesio. Reikėtų sutikti su Aleksandro Žirgolio išvada, kad Nepriklausomos Lietuvos metais kompetentingų redaktorių trūko,

⁶¹⁷ SPAUSTUVĖ „RAIDĖ“. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Kaunas, 1928, spalio 13. LMAVB RS, f. 62-82, lap. 20.

⁶¹⁸ MURKA, Jonas. *Curriculum vitae*. [1923]. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 3214, lap. 5.

⁶¹⁹ „Kultūros“ bendrovės pareiškimas švietimo ministrui. Šiauliai, 1926, birželio 30. LMAVB RS, f. 62-45, lap. 3.

⁶²⁰ Švietimo ministerijos pažymą J. Murkos „Vaikų darbymečiui“. Kaunas, 1925, birželio 25. LMAVB RS, f. 62-19, lap. 2.

⁶²¹ ŽUKAS, Vladas. *Bendrovės knygoms leisti ir platinti 1918–1940*. *Op. cit.*, p. 117.

todėl daugelis knygų išeidavo neredaguotos⁶²², bet tinkamai parengtos spaudos poreikiai nuo to nesumažėjo. Tačiau kad kalbos, o gal labiau dalykinių redaktorių tikrai reikėjo provincijos leidėjams, liudija Antano Kapturausko knygos *Praktikos psichologijos mokslas* (1924) likimas. Daug nekalbant apie tai, kad šios knygos tekstas parašytas šnekamąja kalba, vien korektūros klaidų buvo tiek daug, kad nuo jų atsiribojo spaudos darbus atlikusi Š. Kadušino spaustuvė. A. Kapturausko, Šimkaičių valsčiaus valstiečio, prieš Pirmąjį pasaulinį karą tarnavusio Jungtinių Amerikos Valstijų kariuomenėje, siekis praturtinti Lietuvos psichologijos mokslą ir jo terminiją įvairiais naujadarais, daugiausiai vertalais iš anglų kalbos, buvo spaudoje griežtai sukritikuotas. Slapyraide „K“ pasirašęs „Lietuvos žinių“ bendradarbis savo atsiliepime apie A. Kapturausko knygą jos autorių trumpai apibūdino kaip *psichopatą* arba *turtingą grafomaną*⁶²³. Gana skubiai, Mokslo priemonių ir knygų tikrinimo komisijos 1924 m. liepos 7 d. sprendimu, uždrausta A. Kapturausko veikalą naudoti mokyklose⁶²⁴. Griežta, bet pamatuota recenzentų pastaba ir valdžios institucijų nuomonė buvo lemiamą knygų sklaidai⁶²⁵. Ūgtelėjusi inteligentija nebesitenkino mokslo profanacija, visiems šios srities autoriams ir leidėjams kėlė vienodus reikalavimus. Dėl šios priežasties A. Kapturauskas ir į jį panašūs provincijos leidėjai turėjo gerai įsisąmoninti: dirbti kokybiškai arba išvis atsisakyti leidybos.

Greta pamatuotos kritikos leidėjai kartais patekdavo ir į tikrą kalbininkų šantažą, dangstomą tariamais norminės kalbos poreikiais. Puristas S. Dabušis, 1927–1938 m. dirbęs Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijoje, „Kultūros“ bendrovę atvirai šantažavo, reikalaudamas skubiai padengti 850 Lt skolą, kurios bendrovė dėl finansinių sunkumų negalėjo išmokėti. Kalbininkas,

⁶²² ŽIRGULYS, Aleksandras. *Prie redaktoriaus stalo*. *Op. cit.*, p. 10–11.

⁶²³ Pr. A. F. Kapturauskas: [recenzija]. *Lietuvos žinios*, 1924, kovo 11 (nr. 58), p. 4. Parašas: K.

⁶²⁴ *Knygų ir mokslo priemonių tikrinimo komisijos darbai 1924–1931*. Spaudai parengė L. Gira. Kaunas, 1933, p. 78.

⁶²⁵ A. Kapturausko *Praktikos psichologijos mokslas* (1924) buvo išleistas leidybiniu konvoliutu ir dviem atskiromis dalimis (*Šviesybe kelio dėl pasekmingumo, arba Raktas atidarantis duris žinios, galybės, gamtos...*; *Praktikos psichologijos mokslas: lekcija 1–18*), jos po 1 egz. yra išlikusios LNB, o konvoliutas – autoriaus asmeninėje bibliotekoje. Dėl šių išlikimo aplinkybių galima pagrįstai teigti, kad A. Kapturausko veikalo tiražas nebuvo sėkmingai išplatintas.

grasindamas asmenine vendeta, bendrovei 1927 m. kovo 1 d. adresuotame laiške atvirai išdėstė savo grasinimus⁶²⁶. S. Dabušio nuomonė apie „Kultūros“ leidinius rėmėsi ne kalbotyros mokslu, o asmeniniais ryšiais ir finansiniu atlygiu, todėl jis, vėliau pamažu išgaudamas skolą, „Kultūros“ bendrovės leidinius ėmė vertinti kur kas objektyviau. Kalbininkas net buvo bergždziai pasišovęs reabilituoti Mokslo priemonių ir knygų tikrinimo komisijos išbrokuotas J. Jablonskio jaunesniojo verstas O. Vaildo *Pasakas* (1924)⁶²⁷. Apskritai recenzento geras ar blogas žodis pamažu įgavo svarbos. Buvo akivaizdu, kad vien epizodinių prof. J. Jablonskio ar P. Skardžiaus paslaugų visiems Kauno ir provincijos leidėjams nepakaks, o ateityje knygų redakcinio parengimo reikalavimai vis labiau kils.

Žemaitijoje, be Telšių kunigų seminarijos nesant daugiau aukštųjų mokyklų, leidėjams ir toliau teko remtis mokytojų seminarijų, gimnazijų ir kitų mokslo įstaigų pedagoginiu personalu, bet jų indėlis į knygų leidybą nėra išsamiai tirtas. To meto leidiniuose nebuvo įprasta nurodyti kalbos redaktorių, tad tik iš pavienių paminėjimų knygų pratarmėse ir iš kitų šaltinių galima spręsti apie regiono leidėjams iškilusias problemas. Iš įvairių fragmentų matyti, kad gerų lietuvių kalbos žinovų, redaktorių poreikį tuo metu suvokė tiek leidėjai, tiek autoriai, bet ne visiems buvo lengva juos surasti provincijoje, kuri ir taip stokojo aukštąjį išsilavinimą turinčių specialistų. Regiono leidėjams kalbos redaktorių paslaugas daugiausia teikė mokytojai lituanistai. Antai Sedos vidurinės mokyklos kūno kultūros mokytojas Jokūbas Klusis, leisdamas savo *Pedagoginius žaidimus* (1928), jų kalbos redagavimą ir korektūrą peržiūrėti pavedė tuomečiam Biržų apskrities II rajono pradžios mokyklų inspektoriui Kazimierui Masiliūnui, vėliau žinomam lituanistui ir švietimo (1934–1940) viceministrui. Su panašiu prašymu į buvusį mokytoją P. Genį 1932 m. laišku kreipėsi A. Eidimtaitė iš Medingėnų. Ji tikėjosi, kad P. Genys, kaip žinomas

⁶²⁶ DABUŠIS, Stasys. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Kaunas, 1927, kovo 1. LMAVB RS, f. 62-79, lap. 1–2.

⁶²⁷ DABUŠIS, Stasys. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Kaunas, 1927, gegužės 27. LMAVB RS, f. 62-79, lap. 11.

literatas, peržiūrės jos versto romano rankraštį ir suredaguos kalbą⁶²⁸. Nežinia, ar pavyko A. Eidimtaitei susitarti su P. Geniu, bet šis romanas dienos šviesos taip ir neišvydo.

Atsakingai į knygų kalbą žiūrėjo ir Katalikų Bažnyčios pozicijoms atstovaujantys leidėjai, be kita ko, savo spaudiniams privalėję gauti ir dvasinę aprobata, kuri taip pat įpareigojo siekti tuometės norminės kalbos etalono. Telšių vysk. J. Staugaitis itin džiaugėsi Rietavo kun. Tomo Žilinsko *Pamokslų visiems metams* (1933) kalba, pažymėdamas: *pamokslai parašyti gražia lietuvių kalba, todėl jie yra didelis pelnas ne tik bažnytinei, bet ir iš viso mūsų literatūrai*. Kun. T. Žilinskas, ilgai dirbęs lietuviškose Jungtinių Amerikos Valstijų parapijose, daugelį pamokslų buvo parengęs ten be kunigaudamas. Jo raštai buvo užteršti amerikonizmais, kuriuos kalbą taisydamas stropiai šalino pats vysk. J. Staugaitis⁶²⁹. Vyskupas turėjo ir svarbesnių užsiėmimų nei leidinių redagavimas, bet šis jo triūsas Telšių vyskupijos dvasininkijai aiškiai brėžė aukštus knygų leidybos prioritetus. Savo ruožtu Kretingos pranciškonai, 1937–1938 m. perleisdami 1906–1912 m. pirmą kartą lietuviškai pasirodžiusią šv. Alfonso Liguori knygą *Dvasiškas maistas Kristaus sužieduotinei*, jos kalbą ženkliai taisė ir apie tai pažymėjo leidėjo žodyje, pabrėždami, kad kalbos požiūriu to meto skaitytojai jau nebegali tenkintis seniai atliktu vertimu. Per tris dešimtmečius keitėsi skaitytojai, keitėsi ir jų kalbiniai poreikiai.

Greta aukštų leidybos standartų siekiančių leidėjų į norminės kalbos prioritetus kai kurie Žemaitijos leidėjai nebuvo linkę atsižvelgti. Tai darė sąmoningai arba taupydami lėšas. Sąmoningai kai kurių lietuvių kalbos normų nesilaikė Jonas Šliūpas. Jis nesutiko su to meto kalbininkų iškeltomis normomis, laikydamas tai pernelyg skubotais norminimo žingsniais, todėl savarankiškai tarptautiniuose žodžiuose raidę *f* keitė į *ph*, laisvai kai kurių žodžių šaknyse keitė *e* į *é* bei turėjo ir kitų savo sakinių konstrukcijos ypatybių. Kol J. Šliūpas savo lėšomis leido knygas – savitų rašybos dėsnių jis laikėsi,

⁶²⁸ EIDIMTAITĖ, A. *Laiškas Pranui Geniui*. Medingėnai (Žarėnų valsč.), 1932, lapkričio 5. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 1, lap. 19.

⁶²⁹ ŽILINSKAS, Tomas. *Pamokslai visiems metams*. Telšiai, 1933, p. v, viii.

bet, kai jo leidinius nuo 1935 m. pradėjo leisti Kultūros-švietimo draugija, aušrininkas tapo sukalbamesnis. J. Šliūpas iš esmės neprieštaravo leidėjo intervencijoms į tekstą⁶³⁰. Mažaraštė visuomenė apskritai didesnę dėmesį kreipė ne į knygų kalbą, bet į jos kainą, tad ji gana palankiai sutiko L. Jakavičiaus spaudinius. Juose šalia žemaitybės, kurių likimą dar turėjo spręsti kalbininkai, buvo apstu ir barbarizmų. Nėra žinoma, kad L. Jakavičius būtų stengęsis savo leidinius patikėti kalbos redaktoriams, tad, kol jam jėgos leido, jis pats lietuviškai rašė taip, kaip mokėjo. Leidėjas manė, kad lietuviškai moka pakankamai, todėl jo leidiniuose niekada nebuvo pateikiama korektūros klaidų ir jų atitaisymų sąrašų, kas tuo metu jau buvo įprasta leidybos norma. Nesant griežtesnio lietuvių norminės kalbos reglamentavimo, nebuvo ir įstatyminės bazės, kuria remiantis būtų galima daryti įtaką knygų kalbai. Tik 1935 m. įsigaliojusiam naujajame Spaudos įstatyme valstybiniu mastu buvo įtvirtintos bendrosios norminės lietuvių kalbos nuostatos. Šio įstatymo 14 paragrafe buvo pažymėta: 1) spaudinių kalba turi būti *gryna ir taisyklinga*; 2) jos grynumą ir taisyklingumą prižiūri Švietimo ministerija; 3) švietimo ministras, sužinojęs apie galimą šios nuostatos pažeidimą, informuoja vidaus reikalų ministrą, kuris imasi represinės cenzūros funkcijų⁶³¹. Priėmus šį įstatymą, spaudos cenzoriai įgavo daugiau svertų, tad ilgainiui į atsainų L. Jakavičiaus požiūrį knygų kalbai dėmesį ėmė kreipti ir cenzūros funkcijas vykde valdininkai. Kaip minėta, dėl gausybės trūkumų (tarp jų – ir kalbos) 1938 m. nebepasirodė antroji *Daktariškos knygos* laida, o knygininco spaudinių platintojams VRM Spaudos ir draugijų skyriaus vardu aiškiai buvo sakoma: *skyrius nepageidauja, kad būtų platinami Tamstos sąraše išvardintieji spaudiniai, nes jie yra menkaverčiai ir neturi nei grožinės nei praktiškos vertės, kaip senų laidų*⁶³². Senos knygų laidos ir dar prastesnė jų kalba buvo aiškus VRM verdiktas L. Jakavičiaus spaudos produkcijos sklaidai. Nepriklausomos Lietuvos metais vidiniai

⁶³⁰ ŠLIŪPAS, Jonas. *Laiškas Peliksui Bugailiškiui*. Palanga, 1935, lapkričio 16. LMAVB RS, f. 87-66, lap. 2.

⁶³¹ Spaudos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1935, lapkričio 16 (nr. 510), p. 2.

⁶³² *Spaudos ir draugijų skyriaus pranešimas Nikodemui Mockui*. Kaunas, 1940, gegužės 15. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 318, lap. nenumeruoti.

visuomenės reišiami norminės kalbos poreikiai, skatinami ir tuometės valdžios, leidėjams diktavo griežtėjančius leidinių redakcinio parengimo principus, į kuriuos vis labiau reikėjo atsižvelgti.

1.3.2. Knygos dizaino kaita ir poligrafinių naujovių įsisavinimas.

Tradicinė tiražinė knyga dažnai nereikalavo ypatingo grafinio dizaino, bet jos architektonikai ir estetikai didelę įtaką padarė poligrafinių naujovių įsisavinimas. Atgavus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis, ženkliai išsiplėtė galimybės regiono leidėjams siekti geresnės spaudinių poligrafinės kultūros. Smulkesni spaudos užsakymai, atliekami artimesnėse regiono spaustuose, nei iš leidėjų, nei iš poligrafininkų pusės nekėlė šiems spaudiniams didesnių meninių reikalavimų. Rusijos valdymo metais leidėjai mažiausiai dėmesio kreipė į knygų šriftą, kurio, ypač lietuviško, ne visos spaustuos turėjo užtektinai. Tuomečio Šiaulių spaustuvių šrifto išvaizdą skeptiškai vertindamas Mažosios Lietuvos spaudos darbo baruose veikęs Anas Bruožis jį laikė „Abraomo laikų“ atgyvena⁶³³. Gal kiek griežtoka išvada buvo padaryta palyginus jam geriau pažįstamos Vokietijos poligrafijos bazės teikiamas galimybes su mažų Žemaitijos spaustuvių realybe. Tuo metu didesnių užsakovų estetinių lūkesčių regiono spaustuos negalėjo patenkinti, bet kiekvienas leidėjas savaimingai šriftą rinkosi apsisprenddamas, kuriai Lietuvos ar užsienio spaustuvei patikės savo leidinį. Apskritai mažai dėmesio kreipta ir į viso leidinio apipavidalinimą. Viršelyje išcentruota antraštė rėmelyje, kelios užsklandos ir atsklandos atitiko daugelį tuomečių leidėjų estetinių poreikių. Greta kukliau apipavidalintos spaudos produkcijos ėmė ryškėti ir didesni knygų grafikos poreikiai, skatinami Mažosios Lietuvos, Vilniaus ir Rygos spaustuvių tobulesnės spaudos technikos pasiūlos. Eita dviem pagrindiniais keliais: epizodiškai knygų iliustracijoms pasitelkta dvispalvė grafikos technika ir įsisavintos štrichinės bei toninės iliustracijos. Dvispalvė grafikos

⁶³³ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Atsiminimų medžiaga ir papildymai. Op. cit.*, lap. 63.

technika pasirinkta išryškinti pavienes raides ar iliustracijų kompozicinę dalį, o visa kita toliau palikta juodai balta. Toks sprendimas tiko E. Bendiko *Didžiajam Žemaičių ir Lietuvos elementoriui, arba Pradžios mokslo vadovėliui* (1906), lietuvių kalbos abėcėlės raidės išryškintos raudonai, o likusios iliustracijos pasirinktos štrichinės. Cinkografijos būdu galėjo būti sukurtos ir toninės iliustracijos, bet jų pasirinkimą ir derinimą su kitais grafikos būdais lėmė individualūs leidėjų sprendimai. Išskirtinai atrodė Tilžėje Otto von Mauderodės spaustuvėje atliktos M. Veito knygelės *Apie kiaules* (1905) apipavidalinimas: viršelis – tuo metu vyravusio vokiško stiliaus, pagrindinis knygos tekstas pradedamas stilizuota inicialine raide *N*, o užsklandai panaudota toninė iliustracija, vaizduojanti besilinksminančių kiaulių sceną. Tuo metu susidomėjimas toninėmis iliustracijomis vis augo, todėl charakteringai atrodo Šiluvos klebono Marcijono Povilo Jurgaičio sprendimas savo gausiai iliustruotą knygelę *Šilavos bažnyčia* (1907) papuošti viršeliu su tonine fotoreprodukcija. Sprendimas naujas, bet visiškai neapgalvotai viršeliui panaudotas rausvos spalvos popierius sumenkino iliustracijos kokybę – ji liko susiliejusi ir blyški. Šiaulių „Sietyno“ bendrovės 1914 m. susirašinėjimas su E. Jagomastu dėl V. Lunkevičiaus knygelės iliustracijų liudija, kad vietos leidėjai cinkografinių plokščių itin sunkiai gaudavo pasiskolinti iš kitų leidėjų Rusijoje: visi jas vertino, todėl nebuvo linkę jomis dalytis. Nepaisant akivaizdaus toninių iliustracijų trūkumo, leidėjai tada aiškiai suvokė, kad knygos vaizdumas be jų jau negali apsieiti, todėl būtina investuoti lėšų į iliustracijų gamybą⁶³⁴. Šie pavyzdžiai liudijo apie augančius leidėjų ir skaitytojų estetinius poreikius, kurie buvo universalus to meto spaudos technikos tobulinimo rezultatas.

Nepriklausomos Lietuvos metais knygų estetinei išvaizdai sparčiai kilo tiek techniniai, tiek meniniai reikalavimai. Juos kėlė knygų autoriai, dailininkai, leidėjai, spaustuvininkai ir kritikai, todėl susirūpinimas knygos estetika

⁶³⁴ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Laiškas Enziui Jagomastui*. Šiauliai, 1914, gegužės 14. LMAVB RS, f. 87-164, lap. 4; BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Laiškas Enziui Jagomastui*. Šiauliai, 1914, birželio 14. Ten pat, lap. 3.

ženkliai augo. Pirmaisiais Nepriklausomos Lietuvos gyvavimo metais dėl šalies poligrafijos pramonės prastokos būklės artimesnės regiono spaustuvės ne visada galėjo pasiūlyti reikiamą šriftą leidėjui, o su užsienio spaustuvėmis dėl prastų komunikacijos priemonių nebuvo lengva bendrauti. Į šrifto parinkimą atsakingai žiūrėjo „Kultūros“ bendrovė, leisdama vaikams skirtą lektūrą. Ji savo knygelėms dažniausiai naudojo gerai įskaitomą 12 punktų (*cicero*) šriftą⁶³⁵. Tuo metu ne visos Lietuvos spaustuvės jo turėjo užtektinai⁶³⁶, todėl bendrovė pati turėjo šrifto išsigijusi⁶³⁷. „Kultūra“ savo šriftą skolino „Titnagai“, spausdinusiam Jono Trinkūno *Spindulėli* (2 d., 1925–1930)⁶³⁸, ir toliau nuo 1926 m. pabaigos tarėsi su Rygos „Gutenberg“ firma, užsiimančia cinkografijos, stereotipijos ir šriftų liejimo darbais, dėl šrifto atsargų papildymo⁶³⁹. Dėl ekonominių sunkumų „Kultūros“ bendrovė nebeįstengė tęsti derybų su šia Rygos firma, bet „Gutenberg“ buvo viena iš Žemaitijos spaustuvių šrifto tiekėjų. Iš teismų dokumentų žinoma, kad 1927 m. iš „Gutenberg“ firmos sau reikiamą šriftą pirko Bunino Fridmano spaustuvė Šiauliuose⁶⁴⁰. Lietuvoje, kartu ir Žemaitijoje, nuo XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigos ir visą 4-ąjį dešimtmetį vyko regiono spaustuvių šrifto ir spaustuvinių ornamentų atnaujinimas, todėl net ir mažiausios spaustuvėlės, norėdamos išlikti konkurencingos, nebegalėjo tenkintis nudėvėtu arba estetiškai atgyvenusiu šriftu ir senomis ornamentinėmis puošybos detalėmis. Patikėti savo spaudinius mažesnėms spaustuvėms buvo galima nebent itin taupant arba leidžiant menkavertes brošiūras, kurioms niekas nekėlė didelių estetinių reikalavimų.

⁶³⁵ „KULTŪROS“ BENDROVĖ. *Laiškas „Raidės“ spaustuvei*. Šiauliai, [1922, gruodžio mėn.]. LMAVB RS, f. 62-3, lap. 9. „KULTŪROS“ BENDROVĖ. *Laiškas „Varpo“ spaustuvei*. Šiauliai, [1922, gruodžio mėn.]. Ten pat, lap. 15.

⁶³⁶ ATKOČIŪNAS, J. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Kaunas, 1923, rugpjūčio 23. LMAVB RS, f. 62-6, lap. 322.

⁶³⁷ NEŽINOMAS ASMUO. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Kaunas, 1926, rugpjūčio 31. LMAVB RS, f. 62-31, lap. 30.

⁶³⁸ „Kultūros“ bendrovės klišių ir matricių 1931 m. gruodžio 31 d. sąrašas. LCVA, f. 387, ap. 4, b. 2766, lap. 30.

⁶³⁹ „GUTENBERG“ FIRMA. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Ryga, 1926, lapkričio 8. LMAVB RS, f. 62-28, lap. 45.

⁶⁴⁰ *Raidžių liejyklos „Gutenberg“ byla su B. Fridmanu ir M. Pužu dėl skolos*. [Šiauliai], 1928. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 6074, lap. nenumėruoti.

Iš Žemaitijos spaustuvių įvairiausių dydžių šriftais buvo gerai apsirūpinusios Š. Kadušino⁶⁴¹, „Titnago“, „Grafiko“ ir kt. spaustuvės. „Titnagas“ buvo išleidęs šriftų ir ornamentinių detalių katalogą *Raidžių ir ornamentų pavyzdžiai* (1930), iš kurio leidėjas galėjo rinktis šriftą bei puošybai reikalingų atsklandų, užsklandų, bordiūrų ir kt. grafinių miniatiūrų. Dauguma ornamentų gaminta Vokietijoje, iš jų jaučiamas vėlyvosios secesijos braižas bei vienas kitas „Art Deco“ bruožas⁶⁴². „Titnagai“ 1938 m. papildomo šrifto „Grotesk“ ir „Trio“ bei keturis komplektus ornamentų „Dekora“ ir kitų spaudos medžiagų pardavė žinomas Kauno spaudos mašinų ir spaudos reikmenų importuotojas vokiečių Richardas Luchtas⁶⁴³. Leidėjams plačiausią šriftų pasirinkimą galėjo pateikti Šiaulių „Grafikos“ spaustuvė. Nors ji 1923 m. teturėjo tik 10 punktų (*korpusą*) šriftą su interlinijomis⁶⁴⁴, bet ketvirtajame dešimtmetyje vien lotyniškų šriftų užsakovams galėjo pasiūlyti daugiau kaip dvidešimt įvairių dydžių: „Cooper Antiqua“, „Tages Antiqua“, „Wolma Antiqua“, „Blick-Fang“, „Bravour“, „Copra“, „Egiptietiška“, „Elsevir“, „Grotesk“, „Super Grotesk“, „Futura“, „Herold“, „Lida“, „Kopra“, „Kress-Versallen“, „Maršal“, „Mirabela“, „Ritmuss“, „Schafer“, „Senats“, „Trio“ ir Venus⁶⁴⁵. Daugelis iš šių išvardytų šriftų buvo gerai žinomi dar XIX a., bet, pavyzdžiui, „Bravour“ šriftas, sukurtas 1914 m. prancūzų dailininko Martino Jacoby-Boy, buvo vienas iš to meto knygų menininkų labiausiai vertinamų šriftų⁶⁴⁶.

Tinkamo šrifto pasirinkimo problema XX a. 4-ajame dešimtmetyje iš esmės buvo išspręsta, bet tai nereiškia, kad leidėjai netaupė gamybos išlaidų pageidaudami, jog spaustuvės knygos tekstą rinktų mažesniu šriftu ar pažeistų esminius teksto maketavimo principus. Lietuvoje knygų teksto maketavimo

⁶⁴¹ S. Kadušino spaustuvė: [reklama]. *Raseinių balsas*, 1926, kovo 4 (nr. 1), p. 4. Pakartota: nr. 2, 3, 4; Š. Kadušino *ipėdinių spaustuvės nacionalizacijos aktas*. 1940. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 569, lap. 9.

⁶⁴² PURONAS, Vilius; NEKRAŠIUS, Jonas. *Saulės miesto veidas*. *Op. cit.*, p. 86.

⁶⁴³ *Spaustuvės „Titnagas“ nacionalizacijos aktas*. Šiauliai, 1940, liepos 31. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 665, lap. 7–10; BŪTĖNAS, Julius. *Literato duona: atsiminimai*. Vilnius, 1975, p. 90.

⁶⁴⁴ SAVIČIUS, Šolomas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Šiauliai, 1923, balandžio 6. LMAVB RS, f. 62-6, lap. 381.

⁶⁴⁵ *Spaustuvės-litografijos „Grafika“ mašinų, fabriko ir turto inventorių*. Šiauliai, 1940, liepos 31. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 619, lap. 11–19, 35.

⁶⁴⁶ *Type*. Vol. 2, A Visual History of Typefaces and Graphic Styles 1901–1938. Edited by Cees W. de Jong; With texts by Alston W. Purvis and Cees W. de Jong. Köln, 2010, p. 216–217.

nuostatas iš esmės lėmė spaustuvininkų profesiniai įgūdžiai, paprastai įgyti Rusijos arba Vokietijos spaustuvėje. Žemaitijos leidėjų spaudos užsakymai Vokietijoje, Klaipėdos krašte ar Rygoje sekė išstobulintą Vokietijos poligrafijos tradiciją. Šių tradicijų diegėja regione buvo Šiaulių „Titnago“ spaustuvė, vadovaujama vokiečių poligrafininko Ericho Kühno. Joje iki 1925 m. dirbo gausus būrys Vokietijos specialistų, kurių tik dalis, be vedėjo E. Kühno ir raidžių rinkyklos brigadininko Konrado Witzės, dėl nesutarimų su savininku J. Šliūpu grįžo į Vokietiją. To meto „Titnago“ spaudiniuose gerai jaučiamas teksto ir paraštės santykis, įvairių šriftų derinimas, siekiant išryškinti antraščių ir skyrių pavadinimus. E. Kühną 1928 m. pakeitė Kauno, Vilniaus ir Sankt Peterburgo spaustuvėse spaudos amato mokėsis varniškis Aleksandras Jakubauskas⁶⁴⁷. Š. Savičo ir B. Šumkauskio spaustuvėje meistrų dirbo Latvijos vokiečių Gruntmanas⁶⁴⁸. Rusų poligrafininkų palikimą buvo įsisavinę ir senieji spaustuvininkai: B. Fridmanas, Š. Kadušinas, A. Maizenfusas, A. Slonimskis, B. Šumkauskis ir kt., po karo tik tęsę savo spaustuvinę veiklą. Iš tikro nėra tiksliai žinoma, kuriose Rusijos spaustuvėse šie asmenys mokėsi spaustuvininko amato. Tik iš atsiminimų užfiksuota, kad B. Šumkauskis savo profesinius įgūdžius įgijo kažkurioje spaustuvėje Sankt Peterburge⁶⁴⁹. XX a. 3-ajame dešimtmetyje naujai atsidariusios spaudos įmonės taip pat rinkosi Rusijos poligrafijos įmonėse subrendusius gamybininkus. Vyskupijos spaustuvei Telšiuose vadovavo vienuolė Uršulė Martinonytė, kuri savo profesinę patirtį įgijo 1914–1917 m. dirbdama raidžių rinkėja „Lietuvių spaustuvėje“ Sankt Peterburge⁶⁵⁰. Taigi vokiečių ir rusų poligrafijos mokyklos regiono spaudiniams suteikė gana tipišką to meto teksto maketavimo išvaizdą.

⁶⁴⁷ DROBENKA, Sigitas. *Šiaulių spauda 1918–1940 metais*. *Op. cit.*, lap. 62–63.

⁶⁴⁸ PURONAS, Vilius; NEKRAŠIUS, Jonas. *Saulės miesto veidas*. *Op. cit.*, p. 48.

⁶⁴⁹ VASERIS, Algirdas. *Šiaulių spaustuvės*. *Op. cit.*, lap. 17, 22. Primintina, kad prieš Pirmąjį pasaulinį karą Sankt Peterburge veikė 8 mokymo įstaigos, rengusios poligrafininkus, bet ar jose nors vienas iš regiono poligrafininkų mokėsi – nėra žinoma. Žr.: ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. *Lietuviškos knygos raida tautinės kultūros plėtros sąlygomis 1904–1914 metais*. *Op. cit.*, lap. 73.

⁶⁵⁰ MARTINONYNĖ, Uršulė. [Autobiografija]. Iš *Švenčiausios Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo Vargdienių seserų vienuolija: vedamoji mintis ir dvasia 1918–2000 m. laikotarpio realybėje*. [Žinias surinko ir užrašė Albina M. J. Pajarskaitė]. Kaunas, 2012, p. 68.

Leidinių apipavidalinimo ir iliustratyvumo problema buvo sprendžiama keletu būdų: 1) perspausdinant ankstesnių laidų leidinių iliustracijas, 2) išsinuomojant cinkografines spaudos klišes, 3) pasitelkiant autoriaus pateiktą ikonografiją arba 4) samdant dailininką. Savo indėlį į estetinę knygos išvaizdą įnešė ir aktyvesni autoriai bei vertėjai, pirmiausia reikalaudami, kad jų knygos būtų gausiai iliustruotos⁶⁵¹. Kurį laiką iliustracijų, sukurtų populiariausia cinkografijos technika, panaudojimą ribojo cinkografijos pasiekiamumas. Arčiausiai jos buvo Rygoje – „Gutenberg“, „Klišėja“⁶⁵² ir AB „Valters un Rapa“⁶⁵³, – bet su jomis užmegzti glaudesni kontaktai tik nuo 1924 m., kai Lietuva įvedė užsienio spaudai (išskyrus Latvijos) muitą. Iki tol žinomesni Šiaulių leidėjai bendravo su Vokietijos cinkografijomis Leipcige Bibliografinio instituto ir „Schaefer u. Schoenfeld“. Charakteringai atrodo Jono Barono primygtinis prašymas „Kultūros“ bendrovei, kad jo knyga *Gamtos pradžiamokslis* (d. 3, 1923) su paties parengtomis 150 iliustracijų gali būti tinkamai atspausdinta tik užsienyje. Autorius tuo metu nemanė, kad Lietuvoje atsirastų spaustuve, kuri galėtų tinkamai atspausdinti jo parengtas iliustracijas⁶⁵⁴. Šis J. Barono prašymas buvo išgirstas, bet Leipcigo „Schaefer u. Schoenfeld“ cinkografijoje arba pakeliui iš jos į Klaipėdos „Ryto“ spaustuve dingę dalis J. Barono cinkografinių plokščių ir pateikti piešiniai⁶⁵⁵. Peržiūrėdamas trečiąją korektūrą, autorius liko nepatenkintas „Ryto“ spaustuovės atliktų darbų kokybe, nes 1) vietoje dingusių iliustracijų pateiktos prastesnės, 2) dalis iliustracijų buvo neteisingai pakreiptos, 3) per maži tarpeliai tarp teksto ir iliustracijų, 4) netinkamas viršelis, kuriame buvo pavaizduota kaukolė⁶⁵⁶. Dar būtų galima

⁶⁵¹ JURKUS, Juozas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Kaunas, 1926, kovo 12. LMAVB RS, f. 62-29, lap. 14.

⁶⁵² FIRMA „KLIŠEJA“. *Laiškai „Kultūros“ bendrovei*. Ryga, [1925]. LMAVB RS, f. 62-19, lap. 23–24.

⁶⁵³ FIRMA „VALTERS UN RAPA A/S“. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Ryga, 1927, gegužės 7. LMAVB RS, f. 62-62, lap. 28.

⁶⁵⁴ BARONAS, Jonas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Ukmergė, 1923, birželio 5. LMAVB RS, f. 62-6, lap. 62.

⁶⁵⁵ BARONAS, Jonas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Ukmergė, 1923, rugpjūčio 20. LMAVB RS, f. 62-6, lap. 59.

⁶⁵⁶ BARONAS, Jonas. *Laiškas akcinei bendrovei „Rytas“*: [nuorašas]. Ukmergė, 1923, rugsėjo 26. LMAVB RS, f. 62-6, lap. 357.

pažymėti, kad ir popierius buvo per plonas, nes daug iliustracijų persispaudė kitoje lapo pusėje. Popierių parinko leidėjas, o viršelyje naudotą kaukolės motyvą reklaminiais tikslais sugalvojo leidyklos atstovas S. Brašiškis⁶⁵⁷, tad „Ryto“ spaustuvė už tai nebuvo atsakinga, bet dėl piešinių tinkamo parinkimo ir orientacijos kritika buvo pagrįsta. Permesdama kaltę leidėjui ir neižvelgdama savo darbo broko spaustuvė atsisakė jį ištaisyti: jiems pasirodė per brangu visą tekstą iš naujo perlaužyti. Principingi autoriai, tokie kaip minėtasis J. Baronas, mokė leidėjus leidybos pagrindų, spaustuvėms keldami vis didesnius kokybės reikalavimus. Sustiprėjus Lietuvos cinkografijos pramonei, Kaune nuo 1927 m. veikė moderniausia šalyje „Žiedo“ cinkografija, su kuria darbinius santykius palaikė daugelis leidėjų, kartu ir „Kultūros“ bendrovė⁶⁵⁸. Ilgai išliko aktuali iliustracijoms tinkamo popieriaus problema, nes vietinė popieriaus pramonė tiekė prastą popierių, o iš Vokietijos atvežamasis buvo brangus. Didesni Žemaitijos leidėjai, tokie kaip „Kultūros“ bendrovė, patys jo nupirkdavo spaustuvėms⁶⁵⁹. Štrichinės iliustracijos galėjo būti atliekamos ir ant prastesnio popieriaus, bet toninės spaudos popieriaus kokybei reikėjo kur kas aukštesnių reikalavimų. Siekiant geresnės atspaudų kokybės ir derinant finansinius leidėjų išskaičiavimus bei estetinius poreikius, XX a. 3-ajame dešimtmetyje Žemaitijos leidėjai jau galėjo pasirinkti geresniame popieriuje atliktas spaudos įklijas. Šią spaudos praktiką pirmoji pradėjo taikyti Š. Kadušino spaustuvė Raseiniuose.

Knygų grafikoje plačiai naudotos cinkografijos plokštės buvo apčiuopiama materialinė vertybė (gausų rinkinį turėjo „Kultūros“ bendrovė, dalis išliko Šiaulių „Aušros“ muziejuje), todėl būta atvejų, kai autoriai skolindavo leidėjams savo plokštes, o šie imdavosi investuoti į leidybą. Atlikus spaudos darbus, paskolintos spaudos plokštės buvo gražinamos tikriesiems savi-

⁶⁵⁷ „KULTŪROS“ BENDROVĖ. *Laiškas Jonui Baronui*. Šiauliai, 1923, spalio 3. LMAVB RS, f. 62-5, lap. 59.

⁶⁵⁸ Pvz., „Žiedo“ cinkografija pagamino klišes V. D. Markuzono knygai *Kaip kūdikio sveikatą ganyti* (1927), o spausdino Šiaulių „Titnagas“. Žr.: „KULTŪROS“ BENDROVĖ. *Laiškas „Žiedo“ cinkografijai*. Kaunas, 1927, gegužė 13. LMAVB RS, f. 62-62, lap. 24.

⁶⁵⁹ „Kultūros“ bendrovės revizijos aktas. Šiauliai, 1931, liepos 22. LCVA, f. 387, ap. 4, b. 2766, lap. 9.

ninkams⁶⁶⁰. Reikiamas cinkografijos plokštes leidėjai taip pat skolindavosi iš institucijų ir kitų leidėjų. Pavyzdžiui, „Kultūros“ bendrovė 1923 m. iš Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos Miškų departamento pasiskolino reikalingų klišių leidžiamam 1924 m. *Sodžiaus kalendoriui* (1923)⁶⁶¹. Tokio pobūdžio mainai buvo dažnas reiškinys, todėl išvysti tuos pačius ikonografinius vaizdus buvo galima tiek skirtingose knygose, tiek periodinėje spaudoje⁶⁶². Tai savaime šiek tiek menkino knygų meninę vertę, bet sunkios XX a. 3-iojo dešimtmečio leidybos sąlygos ir leidėjų siekis knygai suteikti daugiau vaizdumo buvo pateisinamas. Po Pirmojo pasaulinio karo spalvota spauda buvo atliekama ofsetu arba chromolitografija. Lietuvoje ofsetinės spaudos tuo metu nebuvo, bet šią spaudos technologiją buvo gerai įvaldžiusi Bibliografijos instituto spaustuvė Leipcige⁶⁶³. Joje „Kultūros“ bendrovė 1922 m. išleido pirmąsias spalvotas iliustracijas turėjusias knygas: *Rafaelis* su 10 kartonu paklijuotų garsaus Renesanso dailininko Rafaelio paveikslų ir žymaus XIX a. antrosios pusės vokiečių klasicizmo atstovo dailininko Anselmo Feuerbacho *Atsiminimai ir dvylika jo svarbesnių paveikslų spalvotų reprodukcijų*. Šie puošnūs ir poligrafiškai gerai atlikti spaudiniai daugeliui skaitytojų sudarė pirmąjį lietuviškų elitinių spaudinių išpūdį. Pabrėžtina, kad šie leidiniai atspindėjo ambicingiausią „Kultūros“ bendrovės leidybos sumanymą – leisti elitinius leidinius, kurių visuomenė jau tada pageidavo⁶⁶⁴, bet dar nebuvo pajėgi įsigyti. Šiaulių Š. Savičo ir B. Šumkauskio spaustuvė, 1923 m. įsirengusi pirmąją chromolitografiją⁶⁶⁵, daugeliui regiono leidėjų palengvino spalvotos spaudos prieinamumą. Chromolitografinės plokštės, skirtingai nuo cinkografinių, buvo

⁶⁶⁰ JAKUČIONIS, Augustinas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Kaunas, 1926, rugpjūčio 31. LMAVB RS, f. 62-31, lap. 29–30; „KULTŪROS“ BENDROVĖ. *Laiškas Jonui Kvedarui*. Šiauliai, 1927. LMAVB RS, f. 62-51, lap. 4.

⁶⁶¹ „KULTŪROS“ BENDROVĖ. *Laiškas Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos Miškų departamentui*. Šiauliai, 1923, rugsėjo 3. LMAVB RS, f. 62-5, lap. 71.

⁶⁶² VITKAUSKAS, Leonas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Šiauliai, 1925, sausio 13. LMAVB RS, f. 62-18, lap. 16.

⁶⁶³ BUGAILIŠKIS, Peliksas. Naujų kelių beieškant. *Op. cit.*, p. 74.

⁶⁶⁴ „KULTŪROS“ BENDROVĖ. *Laiškas Pranui Mažyliui*. Šiauliai, 1922, vasario 15. LMAVB RS, f. 62-3, lap. 280.

⁶⁶⁵ *Leidimas Savičo ir Šumkauskio spaustuvei laikyti chromolitografiją*. Šiauliai, 1923, spalio 15. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 183, lap. 69.

laikomos spaustuvių nuosavybe⁶⁶⁶, tad jomis leidėjai nei keistis, nei prekiauti negalėjo. XX a. pradžioje išradus linoleumą, sukurtą linoraižinio techniką greitai įsisavino Šiaulių „Titnago“ spaustuvė. Joje dirbęs graveris Florijonas Živolinskas profesionaliai raižė daugelį grafikos užsakymų.

Nacių okupacijos metais iš esmės naikinant poligrafijos pramonę, spaustuvėms pradėjo stigti šrifto⁶⁶⁷, trūko iliustracijų reprodukcijoms tinkamo popieriaus. Negana to, nuo 1944 m. sausio 26 d. visame Ostlande uždrausta spauda keliomis spalvomis⁶⁶⁸. Todėl tie knygos dizaino techniniai sprendimai, kurie buvo pasiekti Nepriklausomos Lietuvos metais tuo metu jau buvo nebeįgyvendinami.

1.3.3. Knygos menas: tarp universalizmo ir regionalizmo. Žemaitijos leidėjams tiek regione, tiek Lietuvoje ir užsienyje techninės sąlygos buvo palankios puoselėti knygos meną, todėl dailininko atėjimas į knygų grafiką Nepriklausomos Lietuvos metais buvo nuosekli meninės kultūros augimo išdava. Išliko galimybė menininko iliustruotą knygą tiesiog perleisti iš nuomotų cinkografinių plokščių arba naujai pagamintų, bet tokia praktika buvo gana reta ir ne visada nustatoma. Kiek yra žinoma, „Kultūros“ bendrovė bendravo su cinkografijos klišių tarpininku Leipcige minėtuoju „Schaefer u. Schoenfield“⁶⁶⁹, Rygoje bendrovės interesams atstovavo L. Levinzonas, vedęs derybas su tarpininkaujanti „Gutenberg“ firma⁶⁷⁰. Nustatyta, kad iš originalių klišių buvo atspausdinta brolių Jakobo ir Vilhelmo Grimų knygelė *Broliuokas ir sesutė* (1924), kuriai iliustracijas piešė garsus Vokietijos vaikų literatūros iliustratorius Franzas Mülleris-Münsteris. Su šiomis iliustracijomis knygelė

⁶⁶⁶ *Spaustuvės „Grafika“ byla su „Lietuvos pajūrio“ redaktoriumi J. Dubicku.* 1936. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 6384, lap. nenumėruoti.

⁶⁶⁷ Redakcijos žodis. Iš *Varpai: literatūros almanachas* 1943. Šiauliai, 1943, p. 326.

⁶⁶⁸ *Generalinio komisaro Kaune pranešimas Valstybinei leidyklai.* Kaunas, 1944, vasario 2. LCVA, f. R-556, ap. 1, b. 34, lap. 139.

⁶⁶⁹ „KULTŪROS“ BENDROVĖ. *Laiškas „Ryto“ bendrovei.* Kaunas, 1922, rugsėjo 18. LMAVB RS, f. 62-3, lap. 115.

⁶⁷⁰ FIRMA „GUTENBERG“. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei.* Ryga, 1927, gegužės 5. LMAVB RS, f. 62-62, lap. 13.

pirmą kartą buvo išleista 1910 m. Maince Josefo Scholzo spaustuvėje. Šis atvejis to meto knygų leidyboje buvo labiau išimtis, nei taisyklė. Paprasčiau buvo leisti knygas panaudojus ankstesnių laidų iliustracijas jas kopijuojant. Antai Šarlio Pero *Burtų pasaulis* (1922) buvo perleistas panaudojus rusiško vertimo iliustracijas, jas padauginus ir atspaudus cinkografijos būdu⁶⁷¹. Spaudos klišių skolinimasis arba iliustracijų pasisavinimas stimuliuo Lietuvos ir užsienio dailininkų originalių darbų paklausą.

Žemaitijos leidėjai bendradarbiavo su Latvijos, Lietuvos, Vokietijos ir Mažosios Lietuvos knygų dailininkais, bet jų indėlis į knygų apipavidalinimą ne visada aiškiai atskleidžiamas, nes leidiniuose nebuvo įprasta nurodyti prie iliustracijų dirbusius dailininkus, retai pavyksta ir juos nustatyti iš signuotų paveikslų ar archyvinių šaltinių. Leidėjai suvokė meniškos knygos vertę, bet nesuvokė menininko autorinių teisių į savo kūrybą, todėl daugelis knygų dailininkų iki šiol lieka anoniminiai. Pirmieji regiono leidėjų kontaktai su knygų dailininkais buvo užmegzti Klaipėdos krašte ir Vokietijoje. Skuodo klebonas P. Žadeikis, leisdamas savo *Didžiojo karo užrašų* pirmąją dalį (1921), susisiekė su Klaipėdoje gyvenančiu Mažosios Lietuvos dailininku Adomu Braku. Jis buvo vienas iš pirmųjų lietuvių profesionalų knygų iliustratorių. Dailininkas 1908–1910 m. studijavo grafiką Meno akademijoje Paryžiuje, iliustravo daugelio Mažosios Lietuvos veikėjų (tarp jų ir Vydūno) veikalų. A. Brako kūryboje vyraavo liaudiški motyvai. Jie savaimingai atsispindėjo ir *Didžiojo karo užrašų* viršelyje: kryžius, verkianti motina ir raitelis – lietuvių karys, ginantis Tėvynę – sudarė pagrindinius viršelyje įprasmintus simbolius. „Kultūros“ bendrovės atstovas S. Brašiškis, studijuodamas Leipcige, užmezgė ryšius su vietos dailininku W. Schreieriu. Jis pirma konsultavo S. Brašiškį leidžiant dailininko vadovėlį *Raštas* (1922), o vėliau jam buvo patikėta iliustruoti Oskaro Vaildo knygą *Pasakos* (1924)⁶⁷². P. Bugailiškis yra minėjęs, kad prie Nikolajaus Rubakino *Iš tamsios praeities į šviesią ateitį* (1923) ir

⁶⁷¹ „KULTŪROS“ BENDROVĖ. *Laiškas „Raidės“ spaustuvei*. Šiauliai, 1922, lapkričio 3. LMAVB RS, f. 62-3, lap. 73.

⁶⁷² „KULTŪROS“ BENDROVĖ. *Laiškas Januškiui*. Šiauliai, 1923, rugpjūčio 3. LMAVB RS, f. 62-5, lap. 151.

Levo Tolstojaus *Pragaro atgijimas* (1924) knygų apipavidalino prisidėjo Vokietijos dailininkai⁶⁷³, bet jų pavardžių jis neįvardijo. Archyvuose bendrovės dokumentuose taip pat nerasta duomenų apie samdytus kitus Vokietijos dailininkus, be W. Schreierio, tad yra tikimybės, kad prie šių leidinių dirbo tas pats dailininkas.

Sporadiškai užsimezgę Žemaitijos leidėjų ryšiai su Vokietijos ir Mažosios Lietuvos dailininkais nebeišsiplėtė, nes į knygų grafiką laiku atėjo Lietuvos dailininkai. Vienas iš produktyviausių Nepriklausomos Lietuvos knygų iliustruotojų buvo Kazys Šimonis. Į „Kultūros“ bendrovės akiratį jį atvedė Kazys Binkis. Dailininkas buvo parengęs gausiai iliustruotą poezijos antologiją *Dainos*, bet ilgai nerado jai leidėjo. K. Šimonio prašymu, K. Binkis pakalbino „Kultūros“ bendrovę, kuri, susižavėjusi šiuo sumanymu, ėmėsi antologiją išleisti. *Dainų* leidybai kiek užtrukus, bendrovė anksčiau, 1921 m., išleido K. Šimonio iliustruotą L. Tolstojaus knygelę *Pasaka apie tris brolius ir nebilę seserį, seną velnią ir tris velniūkščius*. Po metų pasirodžiusios albuminio formato, gerame popieriuje Bibliografijos instituto spaustuveje Leipcige atspausdintos *Dainos* rodė K. Šimonio, kaip perspektyvaus knygų dailininko, potencialą. Pats K. Šimonis nebuvo patenkintas savo atliktu darbu⁶⁷⁴, bet tuo metu meniškesnio leidinio už *Dainas* Lietuvoje išleista nebuvo. „Kultūros“ bendrovė K. Šimoniui davė daugiau užsakymų, kartu 1922 m. gruodžio mėnesį jam pateikdama pasiūlymą vienerius metus skirti 1 500 Lt dydžio stipendiją pasitobulinti knygos meno srityje užsienyje⁶⁷⁵, tiksliau – Paryžiuje⁶⁷⁶. Tiesa, už šią stipendiją jis vėliau turėjo atidirbti iliustruodamas bendrovės knygas, bet tai vienintelis toks atvejis, kai tuo metu leidybinės organizacijos savarankiškai buvo pasiryžusios išsiugdyti sau reikiamus specialistus. Nors „Kultūros“ bendrovės pasiūlymu K. Šimonis nepasinaudojo stipendijos atsisakydamas, bet bendrovei savo liaudiška maniera jis iliustravo dar 12 knygų. Leidėjų

⁶⁷³ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Op. cit.*, p. 74.

⁶⁷⁴ ŠIMONIS, Kazys. *Gyvenimo nuotrupos: atsiminimai*. Vilnius, 1959, p. 176.

⁶⁷⁵ „KULTŪROS“ BENDROVĖ. *Laiškas Kaziui Šimoniui*: [juodraštis]. Šiauliai, [1922, gruodžio mėn.]. LMAVB RS, f. 62-3, lap. 10.

⁶⁷⁶ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Naujų kelių beieškant. Op. cit.*, p. 73.

apsisprendimą samdyti K. Šimonį kartais apspėsdavo ir autoriai. Antai liaudies poetas Jovaras iš „Kultūros“ bendrovės pageidavo: *būkite malonus parinkti pagražinimus liaudžiai suprantamus, iš gamtos, gėles, paukščius, mergeles, berželius, miškelius ir t. t.*⁶⁷⁷. Dėl šios priežasties jo poezijos rinktinę *Parinktosios eilės* (1923) pageidaujama liaudiška maniera profesionaliai galėjo iliustruoti bendrovei prieinamas K. Šimonis. Paskutinis „Kultūros“ bendrovės užsakymu šio dailininko iliustruotas veikalas buvo dvejus metus „Raidės“ spaustuvėje pragulėjęs Pjero Benua romanas *Atlantida* (1928). K. Šimoniui „Kultūros“ bendrovė už darbus gana gerai mokėjo, pavyzdžiui, *Dainų* iliustracijos leidėjui atsiėjo 35 tūkst. auksinų⁶⁷⁸. Dailininko cinkografinės klišės bendrovė naudojo ir kitiems savo leidiniams iliustruoti. Leidėjas kartais net skatino autorius rinktis iš jau publikuotų iliustracijų ir jomis iliustruoti naujus leidinius⁶⁷⁹, tad nenuostabu, kad K. Šimonio darbai iš *Dainų* atsidūrė knygoje *Ūkio paroda* (1922), o iš knygos *Namai ir pasaulis* – Viktoro Hugo veikale *Paskutinė diena nuteisto mirti* (1929). Tuo metu žinomą vaikų literatūros iliustratorių K. Šimonį savo leidžiamoms pasakoms apipavidalinti pasitelkė ir Jurbarko „Pasakos“ bendrovė. Dailininkas, 1924 m. eilinį kartą susidūręs su finansiniais sunkumais, sulaukė „Pasakos“ bendrovės užsakymo iliustruoti Iliuminatos Giedraitienės *Mamos pasakas* (1925) ir Antano Giedriaus *Sutemų šnekas* (1925). K. Šimoniui buvo sumokėtas avansas⁶⁸⁰, todėl knygos pasirodė jau kitais metais. Paskutinį užsakymą iš Žemaitijos leidėjų K. Šimonis gavo sutikęs iliustruoti A. Giedriaus lėšomis leidžiamą veikalą *Tautos pasakas* (t. 1, 1928). Po šio užsakymo regiono leidėjų kontaktai su K. Šimoniu nutrūko.

Lietuvos visuomenė ir valdžia suvokė Šiaulių leidėjų pastangas puoselėti knygos meną ypač aukštai vertindama K. Šimonio atliktus darbus. „Kultūros“ bendrovės prašymu, 1927 m. trumpam buvo panaikinti 1924 m.

⁶⁷⁷ KRIKŠČIŪNAS-JOVARAS, Jonas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Kalniškiai (Šiaulių valsč.), 1923, birželio 22. LMAVB RS, f. 62-6, lap. 210.

⁶⁷⁸ „KULTŪROS“ BENDROVĖ. *Laiškas Kaziui Šimoniui*. Šiauliai, 1922, kovo 4. LMAVB RS, f. 62-3, lap. 231.

⁶⁷⁹ BRAŠIŠKIS, Stasys. *Laiškas Vaclovui Biržiškai*. [Šiauliai], 1924, lapkričio 18. LMAVB RS, f. 163-657, lap. 10

⁶⁸⁰ ŠIMONIS, Kazys. *Gyvenimo nuotrupos*. *Op. cit.*, p. 182.

įvesti spaudos importo muitai. Nutarimu buvo pripažinta, kad to meto Lietuvos spaustuvių techninė bazė dar buvo nepajėgi išpildyti visų leidėjų reikalavimų, todėl „Kultūros“ bendrovei leista iš Vokietijos įsivežti savo spalvotus spaudinius be maito⁶⁸¹. Kai kurie meniškesni „Kultūros“ bendrovė leidiniai buvo eksponuojami 1927 m. kovo 7–8 d. Kauno miesto savivaldybės Vinco Kudirkos skaityklos surengtoje parodoje⁶⁸². Kitoje 1933 m. sausio 27 d. M. K. Čiurlionio galerijoje vykusioje XXVII knygos mėgėjų draugijos organizuotoje parodoje buvo eksponuoti K. Šimonio „Kultūros“ ir „Pasakos“ bendrovėms bei asmeniškai A. Giedriui piešti knygų viršeliai ir iliustracijos: K. Binkio *Dainos* (1922), *Eglė žalčių karalienė* (1924), A. Lasto *Lietuvos knygnešio likimas* (1925) ir A. Giedriaus *Tautos pasakos* (1928)⁶⁸³.

Epizodiškai Žemaitijos leidėjai pasitelkė ir kitus Lietuvos dailininkus – Joną Juozą Burbą, Praną Giedravičių, Aldoną ir Antaną Kazanavičius. Aldona ir Antanas Kazanavičiai, kreipdamiesi į „Kultūros“ bendrovę dėl vadovėlio *Jaunučiai daigeliai* (2 d., 1925) leidybos, patys veikalui pateikė ir savo iliustracijas. Savo ruožtu Vincas Ruzgas į „Kultūros“ bendrovę kreipėsi jau turėdamas skuodiškio J. J. Burbos iliustracijas knygelei *Kaip augalai rinkti, gerbarai ir kolekcijos daryti* (1925). Su savo iliustracijomis į bendrovę kreipėsi ir Panevėžio mokytojų seminarijos piešimo mokytojas P. Giedravičius⁶⁸⁴, parengęs *Trumpą piešimo vadovėlį* (1925). Dailininkui reikėjo didelių fizinių pastangų parengti šį piešimo vadovėlį, nes jis 1915 m. Rytų fronte gindamas Varšuvą buvo netekęs vienos akies⁶⁸⁵. Regiono leidėjų ryšiai mezgėsi ne vien su Kauno, bet ir su geografiškai artimais Rygos dailininkais. Iš knygose signuotų piešinių nustatyta, kad L. Jakavičiui kai kurias knygas medžio raižinių iliustracijomis puošė žymus Rygos grafikas, vienas iš medžio raižinių

⁶⁸¹ FINANSŲ MINISTERIJOS PREKYBOS DEPARTAMENTO MUITINIŲ SKYRIUS. *Pranešimas „Kultūros“ bendrovei*. Kaunas, 1928, sausio 25. LMAVB RS, f. 62-81, lap. 9.

⁶⁸² RUZGAS, Vincas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Kaunas, 1927, vasario 25. LMAVB RS, f. 62-55, lap. 7.

⁶⁸³ *Dailioj knygų parodoj išstatytų knygų sąrašas*. Kaunas, 1933, sausio 27. LMAVB RS, f. 59-1-97, lap. 174, 178.

⁶⁸⁴ MIČIULIS, Juozas. *Panevėžio mokytojų seminarija prieš karą ir dabar*. Panevėžys, 1929, p. 34–35.

⁶⁸⁵ GIEDRAVIČIUS, Pranas. *Laiškas nežinomam pulkininkui*. [Panevėžys], 1926. LCVA, f. 930, ap. 2, b. 51, lap. 61.

pirmeivių Latvijoje Gustavas Augustas Miežis (arba Miežė). Jis išraižė knygos *Graži dainų knygelė ir girtuoklių „gadzinkos“* (1927) viršelį ir Henriko Sienkiewicziaus *Kruvina teisybė* (1928) iliustracijas. Keturvėjininko Butkų Juzės knygai *Žemės liepsna* (1928) modernistinį viršelį piešė Latvijos dailininkas N. Sorunkė. Po 1927 m. prasidėjusios leidybos krizės su Kauno dailininkais kontaktai atsinaujino tik XX a. 4-ajame dešimtmetyje išaugus Kauno meno mokyklos auklėtinių gretoms. Šiaulių Kultūros-švietimo draugija, 1938 m. leisdama M. Gorkio *Žmogaus gimimą*, užsakė dailininkei Irenai Trečiokaitei šiai knygai nupiešti modernistinį viršelį. Knygos estetinei išvaizdai vis didesnę dėmesį rodė ir Kretingos „Pranciškonų pasaulio“ leidykla. Jos užsakymu Viktoras Palys-Poliakovas nupiešė Damazo Danvo knygos *Nuostabūs šv. Pranciškaus Asyžiečio gyvenimas* (1938) viršelį. Ir kiti Kretingos pranciškonų hagiografiniai veikalai buvo gana meniškai atlikti. Tad, pasak prof. V. Biržiškos, to meto religinė lektūra (daugiausia hagiografijos) dėl knygos dailininkų indėlio darėsi patraukli net ir netikintiesiems⁶⁸⁶.

Lietuvos, Latvijos, Mažosios Lietuvos ir Vokietijos dailininkai galėjo patenkinti Žemaitijos leidėjų poreikius, bet jų santykis su regiono kultūra niekada nebuvo glaudus. Dėl šios priežasties kalbėti apie knygos mene pasireiškusias regionalistines tendencijas galima tik ištyrus vietos dailininkų indėlį į regioninės knygos meninę kultūrą. Produktiviausias Žemaitijos knygų iliustratorius buvo šiaulietis Gerardas Bagdonavičius. Jis Šiauliuose buvo įsirengęs meno studiją, dailės disciplinas dėstė Šiaulių mokytojų seminarijoje. Savita maniera atlikti G. Bagdonavičiaus darbai įnešė svarų indėlį į XX a. 3-iojo dešimtmečio regioninės knygos estetikos raidą. Dailininkas 1924–1925 m. vykdė „Kultūros“ bendrovės (5), „Vilties“ draugijos ir kun. J. Koncevičiaus-Končiaus (po 1) užsakymus, paprastai jų leidžiamoms knygoms piešdamas viršelius. G. Bagdonavičius 1925 m. ryžosi savo lėšomis išleisti *Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčios vaizdų albumą* (1925), kuris gali būti laikomas menininko knyga, skirta pažymėti Šiaulių šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios 300

⁶⁸⁶ BIRŽIŠKA, Vaclovas. Apie lietuviškos knygos padėtį. *XX amžius*, 1938, rugsėjo 3 (nr. 200), p. 5.

metų jubiliejui. G. Bagdonavičiaus 12 paveikslų 9 lakštuose atspausti piešiniai įamžino Šiaulių šv. Petro ir Pauliaus bažnyčią, bet Š. Savičo ir B. Šumkauskio spaustuvė tada dar nesugebėjo tinkamai atlikti dailininko sumanymo, todėl jis 4 viršelyje paliko įrašą, charakterizuojantį tuomečių vizijų ir realybės sankirtą: *P. S. Dėl spausdinimo blogų sąlygų, nuo piešėjo nepareinančių, k. a. litografijos trūkumų ir kitų techninių spaustuvės netobulumų piešiniai išspausdinti ne visai atitinkamai originalams*⁶⁸⁷. Vėliau G. Bagdonavičius, kaip aktyvus Šiaulių kraštotyros draugijos narys bendradarbis, savo piešinius draugijai skolino leidžiant kraštotyros knygas, bet iš Žemaitijos leidėjų daugiau užsakymų iliustruoti jų leidinius nebegavo: pernelyg buvo smukęs leidybos verslas. Nors G. Bagdonavičius buvo laikomas Žemaitijos dailininku, jis dalyvavo regionalistinėse parodose, rengiamose Telšių „Alkos“ draugijos⁶⁸⁸, bet jo savitoje kūryboje idėjiniai simboliai buvo daugiau universalūs nei regionalūs.

Šiaulių knygos dailininkai vieninteliai juto politinį spaudimą, turėjusį įtakos ir jų darbų stiliui. Sovietų okupacijos metais knygų grafikai bandyta primesti socialinio realizmo stilių, bet tik vienas Šiaulių valstybinio teatro jubiliejinis leidinys išėjo su prosovietiniu Jono Surkevičiaus pieštu viršeliu⁶⁸⁹. Nacių okupacijos metais Šiaulių meno ir mokslo centras 1943 m. suorganizavo konkursą savo leidžiamam almanachui „Varpai“ apipavidalinti. Konkurse dalyvavo trys dailininkai, premijos padalytos centro Dailininkų sekcijos nariams Leonui Katinui ir Teofilui Petraičiui⁶⁹⁰. „Varpų“ viršelio projektu pasirinktas pastarojo darbas. Šiaulių miestas, nutolęs nuo Žemaitijos regioninės savimonės branduolio, mažai turėdamas ryšių su žemaičių kultūriniu judėjimu, negalėjo subrandinti didesnio poreikio regionalistinio turinio knygų grafikos darbų.

Regionalizmo tendencijos knygų grafiko pastebėtos XX a. 3-ajame dešimtmetyje, tai siejant su kultūrinių žemaičių judėjimu. Svarbiausias

⁶⁸⁷ BAGDONAVIČIUS, Gerardas. *Šiaulių šv. Petro ir Povilo bažnyčios vaizdų albumas: 300 metų sukaktuvėms paminėti 1625–1925: 12 paveikslų 9-se lakštuose*. Šiauliai, [1925]. [9] iliustr. lap.

⁶⁸⁸ *Gerardo Bagdonavičiaus pateiktų eksponatų sąrašas Telšių paveikslų parodai*. 1938, rugpjūčio 28. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 11, lap. 6.

⁶⁸⁹ Š. V. T. Redagavo B[ronius]. Buišas; [viršelį piešė Jonas Surkevičius]. Šiauliai, 1941.

⁶⁹⁰ „Almanacho „Varpai“ viršeliui konkurso duomenys. *Tėviškė*, 1943, rugsėjo 12 (nr. 42), p. 3.

žemaičių tapatybės žymuo, kurį galima perteikti knygų grafikoje, buvo Žemaičių herbas – juodas lokys su sidabro grandine raudonos spalvos skyde. Herbas į regiono viešąją komunikaciją grįžo iki Pirmojo pasaulinio karo. Jį išpopuliarino lenkų autoriai Tadeuzas Dmochowski ir Janas Obstas. Į regioninės knygos grafiką Žemaitijos herbą sugražino kun. Kazimieras Ambrozaitis su savo leidiniu *Lajsvės Varpui, Kaune* (1925). Knygelės viršelyje buvo pateikta karikatūra, nukreipta prieš 1920 m. Lenkijos įvykdytą Vilniaus okupaciją. Joje vaizduojamas: *zemaichiu gerbas „Meshka“ su savo vaikais apdairu ishgamu netikusi pasielgima*⁶⁹¹. Žemaičių herbinę simboliką vertino ir gaivino P. Genys. Poeto pirmoji knyga *Džiugo varpai: pirmi skambėjimai* (1929), išleista už Lietuvos universiteto Žemaičių studentų korporacijos „Samogitia“ lėšas, buvo iliustruota Džiuginėnų dvaro savininko Juzėfo Perkowskio. Dailininkas, geras P. Genio pažįstamas, kilęs iš Gorskių giminės, Varšuvoje baigęs Taikomosios meno mokyklos Grafikos skyrių, 1928 m. visam laikui apsigyveno iš motinos paveldėtame Džiuginėnų dvare prie Telšių. J. Perkowskis mylėjo motinos gimtinę, kuri jam atrodė slėpinga, archajiška ir be galo brangi. Dailininkas, apsigyvenęs Džiuginėnuose, atsidėjo regionalistinei kūrybai ir žemaičių liaudies meno tyrimams⁶⁹². Dvispalve – juoda ir raudona – grafikos technika su Žemaičių Kunigaikštystės herbu buvo atspausta vienos iš keturių *Džiugo varpų* dalių – „Džiugo varpai“ – atsklanda. Bajorai P. Genys ir J. Perkowskis apie heraldiką gerai nusimanė, bet, matyt, su nemaža potekste J. Perkowskis Žemaičių herbui uždėjo didžiojo kunigaikščio kepurę, nors Žemaitija buvo turėjusi tik kunigaikštystės statusą ir šis simbolis niekada jai nepriklausė. Tais pačiais metais Telšių kunigų seminarija išleido kalendorių *Žemaičių kalendorius 1930 metams*⁶⁹³, kurio viršelis papuoštas Telšių kunigų seminarijos studento J. Kazlausko raižiniu su centre įkompo-

⁶⁹¹ AMBROZAITIS, Kazimieras. *Apskritu metu ivajrenibės musu krashte (Annales varietates) su notu prydajs gale: (annales varietates)*. [Šiauliai], 1927, p. 105–106.

⁶⁹² ŠČIGLIENĖ, Vaidutė. *Bajorų kilmės Žemaitijos dailininkai XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje*. Daktaro disertacija. Vilniaus dailės akademija. Vilnius, 2004. LNB RKRS, f. 132-2833, lap. 113, 116–117, 125, 129.

⁶⁹³ „Grafikos“ spaustuovės ataskaita dėl „Žemaičių kalendoriaus“ spausdinimo. [Šiauliai], 1929. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 352, lap. 560.

nuotu Žemaitijos herbu. Kūrinyse tiek kompozicijos, tiek atlikimo atžvilgiu gana meniškas, tik dar kartą klysta heraldikoje: Žemaitijos herbas nepelnytai karūnuotas mūrinių bokštų motyvu. Jį iš Rusijos heraldikos buvo pasiskolinę, tik be tuometės logikos perdirbę ir išpopuliarinę Tadas Daugirdas ir Bronius Šaliamoras⁶⁹⁴.

Jubiliejiniais 1930 – Vytauto Didžiojo – metais išėjo kun. Juozapo Stasiulio knyga *Žemaitijos žiedai*. Ją iliustravo Telšių apygardos žemės tvarkytojo padėjėjas Juozapas Ramanauskas. Jis, P. Genio apibūdintas kaip *geras škicininkas*⁶⁹⁵, buvo žinomas Telšių visuomenės veikėjas, aktyviai propagavęs liaudies švietimą⁶⁹⁶. Specialių meno mokslų J. Ramanauskas nebuvo baigęs, bet iš profesijos mokėjo gana gerai piešti. Jis J. Stasiulio knygą iliustravo štrichinėmis Žemaitijos vaizdų iliustracijomis, viršelyje įkomponavo Žemaičių herbinę figūrą – lokį su sidabro grandine. Lokys pavaizduotas stovintis ant žemės ir žiūrintis į dešinę. Tai prieštaravo heraldikos taisyklėms, nes herbo figūra privalo žiūrėti į vėliavos kotą (į kairę), o žemės motyvas klaidingai pasiskolintas iš XIX a. heraldikos perdirbinimų. Šioje situacijoje, matyt, dailininkas neturėjo nuovokos, bet stilistiškai visa kompozicija apipavidalinta gana vykusiai: rėmelis puoštas ažuolo šakomis, o herbas – ažuolo lapų vainiku su dviem Lietuvos trispalvėmis.

Greta J. Kazlausko, J. Ramanausko ir J. Perkowskio, P. Genio globojami brendo ir jaunieji dailininkai, Kauno meno mokyklos auklėtiniai Paulius Augius-Augustinavičius, Telesforas Valius ir Kazys Varnelis⁶⁹⁷. Iš jų tik K. Varneliui, dėl liaudies šventųjų vagysčių ženkliai susikompromitavusiam P. Genio akyse, buvo uždarytos durys prie didesnių „Alkos“ draugijos

⁶⁹⁴ RIMŠA, Edmundas. *Heraldika: iš praeities į dabartį*. Vilnius, 2004, p. 160–162.

⁶⁹⁵ ŽSMD „ALKA“. *Raštas Švietimo ministerijos III departamento direktoriui*. Telšiai, 1934 rugpjūčio 11. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 5, lap. 49.

⁶⁹⁶ RAMANAUSKAS, Juozapas. Neužmirškime ir kultūros darbo. *Matininkas*, 1926, sausis–kovas (nr. 1), p. 15.

⁶⁹⁷ ŽSMD „ALKA“. *Laiškas Valstybės archeologijos komisijos pirmininkui*. Telšiai, 1935, balandžio 11. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 7, lap. 139.

projektų⁶⁹⁸. Veikiamas P. Genio, telšiškis P. Augius-Augustinavičius gana anksti pasuko regionalizmo kryptimi: romantiškoji Žemaitija jam buvo kūrybos įkvėpimas ir pasaulėžiūros centras⁶⁹⁹. Vienas iš pirmųjų, deja, neišlikusių jo darbų šia tema buvo apie 1934 m. sukurtas modernistinis Žemaitijos herbas⁷⁰⁰. P. Augius-Augustinavičius, dar studijuodamas Kauno meno mokykloje, turėjo užsakymų ir iš laikinosios sostinės leidėjų. Dailininkas savo jėgas knygų grafikoje išbandė gana anksti – 1932 m. ir nuo tada šios srities neapleido. P. Augius-Augustinavičius naudojo skersinio medžio raižinio techniką. Tuomet gerai žinomą dailininką P. Genys paskyrė Žemaičių dailininkų parodos organizatoriumi. P. Augius-Augustinavičius prižiūrėjo ir katalogo *Paroda žemaičių dailininkų, 1938 IX 1–5, Telšiai* (1938) spaudos darbus. Nacių okupacijos metais kultūros srityje esant šiek tiek laisvesnėms sąlygoms, P. Augius-Augustinavičius ir toliau nenutraukė ryšių su P. Geniu, kurio poezijos knygai *Rūpintojėliai* (1941) jis išraižė viršelį. Jame vaizduojamas žemaičių mėgtas rūpintojėlis, atliktas medžio raižinio technika. Žemaičių dailininkų telkties centru nuo 1942 m. tapo Lietuvių žemaičių meno ir mokslo centro Dailininkų sekcija, vadovaujama P. Augiaus-Augustinavičiaus⁷⁰¹.

Nors XX a. 4-ajame dešimtmetyje kilo žemaičių regionalistinis judėjimas, bet po 1930 m. Žemaitijos herbas daugiau nebepasirodė knygų grafikoje. Jis buvo vėl sugražintas nacių okupacijos metais. Žemaitijos lokys greta S. Daukanto ir M. Valančiaus biustų naudotas Žemaičių rašytojų literatūriniuose vakaruose⁷⁰², o vėliau jis buvo sugražintas ir į spaudos grafiką. Pirma, *Žemaičių kalendoriuose* stilizuotas lokys 1942 ir 1943 m. buvo įkomponuotas tarp dviejų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino stulpų, o nuo 1944 m. keičiantis vietos kultūrininkų pozicijoms – pašalinus Gedimino

⁶⁹⁸ GENYS, Pranas. *Laiškas Valstybės archeologijos komisijai*. Telšiai, 1936, sausio 25. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 8, lap. 161.

⁶⁹⁹ KURAKAUSKAS, Algirdas. Pauliaus Augiaus raižiniai. Iš *Paulius Augius*. Spaudai paruošė Algirdas Kurakauskas ir Vytautas Saulius. Chicago, 1966, p. XXX–XXXIV.

⁷⁰⁰ PETRAUSKAS, Stasys. *Pauliaus Augiaus-Augustinavičiaus „Žemaičių herbas“*: [fotografija]. Telšiai, 1934. Reverse įrašas: *Žemaičių herbas / pieštas dail. Povilo Augustinavičiaus, Telšiuose ir fotografuotas fot. Petrausko / Telšiai / 1934*. – Tomo Petreikio rinkinys.

⁷⁰¹ *Žemaičių kalendorius 1944 metams*. Telšiai, 1943, p. 20–21.

⁷⁰² KUDIRKA, Feliksas. Literatūros vakaras Telšiuose. *Žemaičių žemė*, 1943, sausio 16 (nr. 2), p. 2.

stulpus – liko vienas. Tuo metu Lietuvos valstybingumo simboliai buvo kontroliuojami okupacinės valdžios⁷⁰³, bet žemaičių lokys kaip regioninės tapatybės ženklas cenzorių nebuvo liečiamas.

⁷⁰³ KONČIUS, Ignas. *Mano eitasis kelias: atsiminimai*. Vilnius, 2006, kn. 2, p. 150–152.

2. Regiono poligrafijos bazė

2.1. Poligrafijos įmonių tinklas ir jo funkcionalumas

2.1.1. *Poligrafijos pramonės centrų geografija.* Žemaitijos knygos leidybos intensyvumas sukūrė būtinas prielaidas poligrafijos pramonei regione atsirasti dar XIX a. 8-ajame dešimtmetyje, bet lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas, ženkliai apribojęs legalios leidybos intensyvumą, neigiamai atsiliepė tolygiai regiono poligrafijos bazės raidai. 1904 m. atgavus lietuvišką spaudą, vietinės spaustuvės tik pamažu įstengė reaguoti į naują leidybos lūkesčių bangą, todėl buvo pasitelktos ir ne regiono spaustuvių paslaugos. Žemaitijos leidėjai bendradarbiavo su Latvijos, Lenkijos, Lietuvos ir Vokietijos spaustuvėmis. Nevietinių spaustuvių pasirinkimą apsprendė šie pagrindiniai veiksniai: 1) spaudos darbų kaina, 2) artumas, 3) darbų kokybė, 4) ideologinė-politinė linija ir 5) tautiniai sumetimai. Vietiniai leidėjai ne regiono spaustuvėse išspausdino 24 proc. (arba 199 leidinius) visos tuometės knygų leidybos produkcijos.

Labiausiai Žemaitijos leidėjus traukė Kauno spaustuvės: 17-oje jų iš viso buvo išspausdintos 104 knygos. Daugiausia užsakymų teko „Raidės“ (33 spaudiniai), Kauno sunkiujų darbų kalėjimo (13), Saliamono Banaičio ir „Varpo“ (po 11) spaustuvėms. Vienos iš jų buvo pigios, kitos remiamos ideologiniais motyvais. Pvz., „Kultūros“ bendrovė savo užsakymais palaikė liaudininkų valdomą „Varpo“ bendrovės spaustuvię. Voldemarininkams 1927 m. kovo 11 d. ją susprogdinus⁷⁰⁴, paramą bendrovei išreiškusi „Kultūros“ bendrovė⁷⁰⁵, pati atsidūrusi sunkioje finansinėje padėtyje, nebeįstengė pažadų ištesėti. Mažiau santykių turėta su Vilniaus (26) ir Seinų (1) spaudos centrais. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą ilgalaikiai ryšiai mezgėsi su Vilniuje įsikūrusiomis

⁷⁰⁴ TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940 m.* Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas; Lietuvos istorijos institutas. Kaunas, 2011. LNB RKRS, f. 132-5653, p. 46–47.

⁷⁰⁵ „KULTŪROS“ BENDROVĖ. *Laiškas „Varpo“ bendrovei.* Šiauliai, 1927, kovo 16. LMAVB RS, f. 62-56, lap. 11.

Józefo Zawadzkiego firmos (6), Martyno Kuktos, „Vilniaus žinių“ ir „Žaibo“ (po 3) spaustuvėmis. Pažymėtina, kad prieš karą salantiškis A. Bendikas su savo leidybos projektais pasiekdavo net Varšuvą, bet, po karo Lenkijai okupavus Vilniaus kraštą, tokie kontaktai visiškai nutrūko. Po 1920 m. Vilniaus krašto netekties iškilęs visiškai naujas Marijampolės spaudos centras, telkęs katalikiškos lektūros leidėjus, gavo užsakymų iš Kretingos, Raseinių ir Šiaulių vienuolijų. Jos rinkosi katalikišką „Šešupės“ spaustuvę (6). Kiti, mažesni, Didžiosios Lietuvos spaudos centrai regiono leidėjams nebuvo patrauklūs.

Knygnešystės epochoje sustiprėję Didžiosios ir Mažosios Lietuvos ryšiai, išauginę stambius spaudos centrus Klaipėdoje, Tilžėje ir Bitėnuose, nenustojo pildę Žemaitijos leidėjų užsakymų ir po lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimo. Vilniaus knyginkas Ignas Šlapelis, 1914 m. gegužės 11 d. laiške P. Bugailiškui analitiškai įvertinęs Mažosios Lietuvos spausuvių konkurencingumą, teisingai pastebėjo, kad tuometės Rusijos muitų sistemos lengvatos spaudos produkcijos importui, popieriaus kainų skirtumas (Vokietijoje jis buvo pigesnis), tautiniu ir ideologiniu pagrindu užmegzti ryšiai⁷⁰⁶, kurių glaudumą dar skatino aktyvi spausuvininkų (pvz., E. Jagomasto) veikla, viliojo kaimyninės Žemaitijos leidėjus rinktis ne Rusijos erdvėje veikiančių spausuvių paslaugas⁷⁰⁷, o Mažosios Lietuvos spaudos įmones. Stambiausias lietuviškos spaudos centras išliko Tilžėje, kurioje iš viso buvo atspausdinta 21 knyga ir 6 kalendoriai. Daugiausiai užsakymų teko E. Jagomasto „Lituania“ (13 leidinių), Juliaus Schoenkės (6) ir Otto von Mauderodės (3), mažiau – Edvardo Pavlovskio („Spaudos“ draugijos 1919–1921 m., o nuo 1921 m. „Ryto“ bendrovės išlaikoma) (4) bei Juliaus Reilenderio ir sūnaus (1) spaustuvėms. Prieš karą su Bitėnuose įsikūrusia Martyno Jankaus spaustuve bendravo Jurbarko knyginkin-

⁷⁰⁶ Žemaitijos kairiųjų jėgų (daugiausia LSDP) ir Mažosios Lietuvos spausuvių ryšių glaudumą liudija knygnešio Igno Urbašiaus iš Kvecių kaimo (Kretingos valsč.) 1904 m. tardymo metu išsakyta mintis, kad viena iš Tilžės spausuvių (tikriausiai O. von Mauderodės) buvo vadinama „žemaičių spaustuve“. Žr.: MERKYS, Vytautas. Lietuvių knygnešiai ir RSDDP literatūra (ligi 1904 m.). *Lietuvos istorijos metraštis*: 1972 metai. Vilnius, 1973, p. 51.

⁷⁰⁷ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Atsiminimų medžiaga ir papildymai*. *Op. cit.*, lap. 64.

kas Pranas Krencius (4) ir batakiškis evangelikų liuteronų bažnyčios kantorius Fridrichas Imma (1). Lietuvai 1924 m. įvežamai spaudos produkcijai įvedus muitą, regiono leidėjų kontaktai su Mažosios Lietuvos spaustuvėmis beveik nutrūko. Lietuvai 1923 m. prisijungus Klaipėdos kraštą, šis muitas negaliojo Klaipėdos spaustuvių produkcijai. Išimtinai uostamiestyje „Lituania“ (12) ir „Ryto“ (7) spaustuvėse iš viso buvo atspausdinta 19 leidinių. Įvertinus tai, kad Klaipėda buvo antras spaudos centras Lietuvoje, jo trauka Žemaitijos leidėjams buvo tik epizodinė, daugiausia nulemta XX a. 3-iojo dešimtmečio regiono poligrafijos bazės trūkumu. Šiaulių „Kultūros“ bendrovė ir „Vilties“ draugija, naudodamosi svyruojančiu Vokietijos markės kursu, siekdamos geresnės poligrafijos kokybės, savo spaudos užsakymus iki 1924 m. buvo perkėlusios į Berlyną, Leipcigą ir Miuncheną. „Kultūros“ bendrovės atstovas Vokietijoje S. Brašiškis daugiausia užsakymų teikė Leipcige Bibliografijos instituto (8), „Gustavo Pristz'o & Co“ (3), O. Branšteterio ir Augusto Hoffmanno (po 1) spaustuvėms, o Miunchene – Wolfo ir sūnaus (1) spaustuvei. Savo ruožtu „Vilties“ draugija rinkosi Berlyno „Pass & Garlebo“ spaustuve (3).

Žemaitijos leidėjai dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą žvalgėsi ne vien į Kauno, Vilniaus ar Mažosios Lietuvos spaudos centrų teikiamas paslaugas, bet juos siejo ryšiai ir su Kuršo gubernijos spaustuvėmis. Palangos leidėjai, kurie administraciškai priklausė Kuršo gubernijai, palaikė glaudžius ryšius su Liepojos laikraščio „Либавский Вестник“ (2) ir privačia J. Kastolianeco (1) spaustuve. Stambiausiu Pabaltijo prekybos, pramonės ir kultūros centru išliko Ryga. Jos paslaugomis prieš karą naudojosi Palangos, Šiaulių, Salantų ir Sedos leidėjai, išimtinai rinkdamiesi Henriko Hempelio spaustuve (3). Kontaktai su Rygos spaustuvėmis atsinaujino trumpam, tik 1924 m. Lietuvai įvedus muitą iš Vokietijos importuojamai spaudos produkcijai. Dėl dvišalės Lietuvos-Latvijos sutarties muitai įvežamai spaudai iš Latvijos į Lietuvą negaliojo⁷⁰⁸. Rygos spaustuvininkas Klemensas Narkevičius 1923 m. lapkričio 30 d. kreipėsi į „Kultūros“ bendrovę prašydamas užsakymų. Laiške spaustuvininkas, anga-

⁷⁰⁸ NARKEVIČIUS, Klemensas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Ryga, 1923, [gruodžio mėn.]. LMAVB RS, f. 62-6, lap. 296.

žuodamas bendrovės narių tautinius jausmus, prašė duoti užsakymų ne žydams, o lietuviams⁷⁰⁹. Tautinis solidarumas K. Narkevičiui pritraukė tik vieną „Kultūros“ bendrovės užsakymą. Su Latvijos sostine ryšiai dar kartą atsinaujino po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo, kai Rygoje susitelkė kairieji politiniai emigrantai. Liaudininkas Butkų Juzė „Burnieks“ spaustuvėje atspausdino savo eilėraščių rinkinį *Darbas ir prakaitas* (1928), o Šiaulių adventistai-milenistai Pirmajame tipografijos kooperatyve atspaudė N. Vindigo knygelę *Taip sako Biblija* (1928).

Žemaitijos regiono komunikacinę sistemą įvertinus funkcinio požiūriu, matyti (žr. I d. 2.1.1.), kad tarpregioniniai komunikaciniai ryšiai buvo gana silpni. Jie kur kas glaudžiau jungė ekonominius ir kultūrinius subjektus regioniniame lygmenyje, todėl ir knygų leidybos bei gamybos sąsajos turėjo būti glaudesnės. Apskritai išvystyta regioninė poligrafijos bazė leidžia kur kas lanksčiau prisitaikyti prie vietos leidėjų poreikių. Jei regioninė poligrafijos bazė vystosi darniai, neatitrūkdama nuo šalies vidurkio, ilgainiui dėl logistikos efektyvumo ir spaudos korektūros operatyvumo regiono leidėjams susidarydavo papildomų kaštų, kuriuos dengti ne visada buvo ekonomiškai prasminga ir ideologiškai ar estetiškai pateisinama. Turimais duomenimis, iš viso Žemaitijos spaustuvėse 1905–1944 m. buvo atspausdintos 803 knygos, brošiūros ir kalendoriai. Iš jų net 85 proc. buvo regiono leidėjų užsakymai. Palyginus regioninės leidybos ir spaudos dinamiką, akivaizdžiai pastebimos regioninės spaudos tinklo sąsajos, kurios iš esmės atkartuoja regioninės knygos leidybos dinamiką. Tiriamojo laikotarpio Žemaitijos spaudos centrų knygų leidybos dinamika (žr. 2 priedo 1 diagramą) iš esmės sutapo su regiono knygų leidybos centrų aktyvumu. Vieni iš jų turėjo ženklią ir stabilią, kiti sporadišką ir epizodinę reikšmę formuojant regioninį poligrafijos paslaugų tinklą, bet iš esmės visų spaudos centrų reikšmė ir pobūdis buvo apspręstas regiono administracinės struktūros raidos, nulėmusios leidėjų ir poligrafijos įmonių informacinę komunikacinę sąveiką. Leidybos ir poligrafijos centrų glaudus

⁷⁰⁹ NARKEVIČIUS, Klemensas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Ryga, 1923, lapkričio 30. LMAVB RS, f. 62-6, lap. 303.

bendradarbiavimas liudijo apie gana gerai subalansuotą regioninę komunikacinę sistemą⁷¹⁰.

Dauguma (net 11) spaustuvių įsikūrė po 1905 m. revoliucijos, o tai charakteringai liudijo apie naujas poligrafijos pramonės plėtros galimybes. Stambiausiu spaudos centru su 7 spaustuvėmis ir toliau išliko Šiauliai. Mažesni – Mažeikiai, Raseiniai ir Telšiai (po 2 spaustuves), Jurbarkas, Kelmė, Skuodas, Tauragė, Telšiai ir Žemaičių Naumiestis (po 1). Pirmaisiais Pirmojo pasaulinio karo metais regione iš viso buvo priskaičiuojama 17 spaustuvių (žr. 2 priedo 3 diagramą). Karo metais daugelis spaustuvinių pasitraukė į Rusijos gilumą arba nukentėjo nuo okupacinės Vokietijos valdžios. Spaustuvės išliko tik Raseiniuose, Skuode ir Telšiuose. Apie jų veiklą sprendžiama iš vietinės vokiečių administracijos leidžiamų atsišaukimų, kurių didžioji dalis yra pražuvusi. Okupacinė Vokietijos valdžia užsakymų davė Š. Kadušino „Energijai“, D. Davido „Progress“ ir, atrodo, Ch. Slonimskio spaustuvėms⁷¹¹. Iš smulkiosios spaudos gamybos vargu ar buvo galima išgyventi, bet menki užsakymai vis dėlto leido išsaugoti bent kelias veikiančias spaustuves. Vokiečiai savo reikmėms subombarduotuose Šiauliuose turėjo įsirengę litografiją, kurioje buvo dauginami įvairūs okupacinės valdžios dokumentai⁷¹².

Nepriklausomos Lietuvos metais, nepaisant įvairių politinių ir ekonominių permainų, poligrafijos pramonė nuosekliai augo nuo 4 (1918) iki 16 (1939–1940) spaustuvių (žr. 2 priedo 2 diagramą). Tuo metu išliko senieji

⁷¹⁰ Žr. pl.: ZAGORSKIS, Juozas. Informacinė komunikacinė paradigma ir Lietuvos socialinis geografinis rajonavimas. *Geografija*, 2004, t. 40 (nr. 1), p. 31.

⁷¹¹ Raseiniuose spausdintų atsišaukimų rinkinį buvo surinkęs Jonas Skladauskis. Šį rinkinį jis 1926 m. padovanojo Valstybės centralinio knygyno Raseinių skyriui, bet per 1941 m. bibliotekos gaisrą visi atsišaukimai pražuvo. Pavieniai atsišaukimai yra žinomi bibliografų, dalis išlikę Kauno technologijos universiteto bibliotekoje ir LMAVB. Skuodo klebonas P. Žadeikis asmeniniame archyve turėjo sukaupęs okupacinės Vokietijos valdžios įsakymų rinkinį, bet, jei kas po klebono mirties bažnyčioje ir liko, Antrojo pasaulinio karo metais sovietinių karių buvo sudeginta. Telšių spaustuvė 1919 m. sausio mėn. atspausdino keletą atsišaukimų komunistams, tad jos įrenginiai buvo sveiki, galėję spausdinti ir anksčiau. Žr. pl.: BRIGYS, Jonas. *Raseinių rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorija*. Vilnius, 2009, p. 52; ŽADEIKIS, Pranciškus. *Laiškas Vaclovui Biržiškai*. Skuodas, 1932, balandžio 6. LMAVB RS, f. 163-611, lap. 5; *Knygos lietuvių kalba 1918–1940: kontrolinis sąrašas*. T. 2, Smulkūs spaudiniai. Vilnius, 2005–2013, įr. 1406, 7190, 7424, 7022, 8097, 8107.

⁷¹² BUGAILIŠKIS, Peliksas. Šiaulių spauda. *Šiaulių naujienos*, 1924, sausio 18 (nr. 3), p. 1. Parašas: Sf.

spaudos centrai, bet, pasikeitus regiono administracinei struktūrai, formavosi ir nauji. Stambiausias spaudos centras atsikūrė Šiauliuose. Juose 1919–1940 m. buvo išspausdinta 70 proc. visos tuometės regiono spaustuvėms tekusios knyginės spaudos produkcijos, todėl pagrįstai Šiauliai yra laikomi trečiu pagal spaudos apimtį poligrafijos centru Lietuvoje. Spaudos pramonė šiame mieste pradėjo atsikurti 1919 m. pradžioje, kai į Šiaulius iš Vilniaus atsikraustė Buninas Fridmanas⁷¹³ su kompanionu Koneckovu, kurį 1920 m. pakeitė Šmerelis Gocas⁷¹⁴. Vidutiniškai spaustuvių skaičius Šiauliuose svyruodavo nuo 3 (1920–1922) iki 6 (1932) (žr. 2 priedo 3 diagramą). Produktiviausias spaustuvės buvo „Titnagas“ (243 knygos ir 20 kalendorių) ir „Grafika“ (130 knygų ir 24 kalendoriai). Mažesniu produktyvumu pasižymėjo „Viltis“ (26 knygos), „Spauda“ (16), B. Fridmano (13), „Lietpress“ (8) ir kt. spaustuvės.

Antru pagal spaustuvių skaičių ir produkcijos apimtį spaudos centru išliko Telšiai. Juose buvo išspausdinta 18 proc. regiono poligrafijos centrų tekusios knyginės spaudos produkcijos. Spaustuvių skaičius svyravo nuo 1 (1918–1924, 1926–1927) iki 4 (1930–1933) (žr. 2 priedo 3 diagramą). Lemiamą reikšmę Telšių poligrafijos pramonės augimui turėjo aktyvi Telšių vyskupijos kurijos, LVLS Telšių apygardos ir žydų tautinės mažumos veikla. Produktivumu pasižymėjo Vyskupijos (83 knygu ir 7 kalendoriai), „Perkūno“ (13 knygų ir 1 kalendorius) ir „Jaasin“ (7 knygos) spaustuvės.

Dėl išaugusios konkurencijos su Šiaulių, Kauno ir Mažosios Lietuvos spaudos centrais Raseinių spaudos centro reikšmė sumenko: jame buvo išspausdinta tik 5 proc. knyginės produkcijos, veikė nuo 1 (1918–1921, 1926–1940) iki 2 (1919–1920, 1922–1925) spaustuvių (žr. 2 priedo 3 diagramą). Produktivumu pasižymėjo tik Š. Kadušino spaustuvė, kurioje 1919–1937 m. buvo išspausdintos 28 knygos. 1919 m. suformavus naują Kretingos apskritį, veikiant 1932 m. nutiesto Telšių–Kretingos geležinkelio ekonominiams svertams, vietos pranciškonams ir kt. kultūrininkams atsirado visiškai naujas

⁷¹³ *Operatyvinės žinios apie Buniną Fridmaną*. Šiauliai, 1923, balandžio 20. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 183, lap. 8.

⁷¹⁴ *Sąrašas spaustuvių ir tolygių joms įstaigų Šiaulių apskr. veikusių 1921 metais*. Šiauliai, 1922. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 141, lap. 18.

poligrafijos centras. Kretingoje vienu metu buvo nuo 1 (1933–1934) iki 3 (1939–1940) spaustuvių (žr. 2 priedo 3 diagramą). Knyginės spaudos užsakymų gaudavo Pranciškonų (28 knygos ir 5 kalendoriai), „Inkaro“ (2 knygos) ir „Spaudaliet“ (2) spaustuvės. Gana užtikrintai per palyginti trumpą laiką Kretingoje pasiekta 5 proc. knyginės spaudos produkcijos dalis liudijo apie perspektyvias poligrafijos pramonės plėtros galimybes. Tauragė poligrafijos pramonės tradicijas turėjo dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, bet dėl karo atneštų didelių materialinių nuostolių spaustuvės čia pradėjo atsigauti tik 1925 m. Spaustuvių skaičius Tauragėje svyravo nuo 1 (1925–1930) iki 3 (1940) (žr. 2 priedo 3 diagramą). Knyginės spaudos produkcijos teko nedaug – tik 2 proc. Ją pritraukė Mejerio Epelio (7 knygos) ir „Planetos“ (4) spaustuvės. Nepriklausomos Lietuvos metais knygų gamyboje nedalyvavo Jurbarko, Kelmės, Mažeikių, Salantų ir Skuodo spaustuvės. Jos vertėsi blankine ir smulkiaja spaudos produkcija. Knygų gamybos srityje didžiąją dalį jų nukonkuravo Šiaulių ir Mažosios Lietuvos spaudos centrai, turėję kur kas geresnę poligrafijos bazę.

Sovietų Sąjungai 1940 m. okupavus Lietuvą, vadinamasis „Liaudies Seimas“ 1940 m. liepos 23 d. priėmė Bankų ir stambiosios pramonės nacionalizacijos deklaraciją. Remiantis šiuo nutarimu, dviem etapais buvo nacionalizuota ir visa poligrafijos pramonė Lietuvoje. Siekta sukurti griežtai centralizuotai valdomą poligrafijos paslaugų sistemą, kuri aptarnautų tuometės valdžios spaudos užsakymus. Daugiausia įtakos vietinės spaudos įmonių valdymui turėjo apskričių komitetų komunistų partijų pozicija, kurių dispozicijoje ir buvo visa pramonė. Iš jų veiksmų galima spręsti, kad 1940–1941 m. buvo formuoti poligrafijos centrai Šiauliuose, Telšiuose, Kretingoje ir Raseiniuose. Stambiausios spaustuvės Žemaitijoje pradėtos nacionalizuoti 1940 m. liepos 30–31 d., atidžiai taikantis į Telšių ir Šiaulių spaustuves. Tada Telšiuose aprašytos ir nusavintos Vyskupijos, V. Gramalo ir „Jaasin“ spaustuvės, iš jų suformuota nauja poligrafijos įmonė, vadovaujama J. Pikturnos⁷¹⁵.

⁷¹⁵ JONUŠAS, Augustinas. *LKP Telšių (apskrities) rajono komiteto laikraštis 1941–1970 metais*. Diplominis darbas. Vilniaus universitetas. Telšiai [i. e. Vilnius], 1973. VUB RS, f. 85-Ž559, lap. 6, 15.

Šiauliuose liepos mėnesį nacionalizavus „Titnago“ ir „Grafikos“ spaustuves, o spalio mėnesį – ir „Lietpress“, suformuota viena „Grafikos“ spaustuvė su vidiniu „Titnago“ padaliniu⁷¹⁶. Raseiniuose 1940 m. rugpjūčio 9 d. nusavinta Š. Kadušino įpėdinių spaustuvė, vadinama „Nac. Š. Kadušino spaustuvė“. Kretingoje 1940 m. rugsėjo 9 d. nacionalizavus Pranciškonų spaustuvę, ji buvo perkelta į kitas patalpas ir pavadinta Valstybine Kretingos spaustuve. Mažesnės regiono spaustuvės, nepatekusios į pirmąjį nacionalizacijos vaju, buvo nusavintos 1941 m. pradžioje. Tęsiant nacionalizaciją, „Globus-Spauda“ Šiauliuose ir „Abra“ Mažeikiuose nusavintos 1941 m. vasario mėn., N. Abramsono Mažeikiuose – kovo mėn., M. Epelio ir „Planeta“ spaustuvės – balandžio mėn. Iš jų tik „Globus-Spauda“ prijungta prie „Grafikos“, o kitų likimas dar sprendėsi. Pažymėtina, kad kai kurie spaustuvių savininkai įvairiais būdais bandė neprarasti savo įmonių. „Grafikos“ vienas iš savininkų Š. Savičius bandė išnaudoti buvusius santykius su LKP CK pirmuoju sekretoriumi Karoliu Požėla, siekdamas, kad „Grafikai“ būtų suteiktas K. Požėlos vardas ir ši liktų nenacionalizuota. Spaustuvės darbininkai, LKP nariai, negalėję užmiršti Š. Savičiaus priešiškos laikysenos per 1924 m. darbininkų streiką⁷¹⁷, pasisakė prieš. Negelbėjo ir M. Epelio spaustuvėje iškabintas J. Stalino portretas⁷¹⁸, nei S. Jonušo prašymai valdžios įstaigoms⁷¹⁹. Spaustuvių nacionalizacija buvo neišvengiama masinė būsimos centralizuotos poligrafijos pramonės pertvarkos dalis.

Vokietijos kariuomenei 1941 m. birželio 22–28 d. įžengus į Lietuvą, kartu vykstant ir lietuvių sukilimui, sovietai nebespėjo išgabenti spaustuvių inventoriaus. V. Užtupo turimais duomenimis, nacionalizuotų Mažeikių, Kretingos ir Tauragės spaustuvių inventorių buvo išlikęs⁷²⁰, bet nacių okupacijos metais šiuose miestuose spaudos įmonės nebeveikė. Papildant

⁷¹⁶ VASERIS, Algirdas. *Šiaulių spaustuvės. Op. cit.*, lap. 54–55, 57.

⁷¹⁷ *Ten pat*, lap. 54–55, 57.

⁷¹⁸ *Borucho Pogremonto spaustuvės „Planeta“ nacionalizacijos aktas*. Tauragė, 1941, balandžio 5. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 725, lap. 1.

⁷¹⁹ JONUŠAS, Stasys. *Prašymas Liaudies komisarų tarybai*. Kretinga, 1941, sausio 29. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 459, lap. 2.

⁷²⁰ UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997. Op. cit.*, p. 244, 261, 320.

V. Užtupo duomenis, pažymėtina, kad Raseinių apskrities valdybos 1943 m. surinktomis žiniomis, dalis „Nac. Š. Kadušino spaustuvės“ inventoriaus buvo išlikę⁷²¹. Valstybinė Kretingos spaustuvė 1941 m. birželio mėn. sudegė⁷²², bet Kretingos pranciškonų spaustuvės inventorių buvo išlikęs, matyt, stovėjo nenaudojamas, mat rezistentas A. Sakas 1943 m. iš jos gavo šrifto savo redaguojamam „Lietuvos judo“ laikraščiui⁷²³. Jei spaustuvė būtų veikusi ir šriftas būtų buvęs registruotas, juo rezistentui būtų buvę rizikinga naudotis. Stambiausi poligrafijos centrai Šiauliuose ir Telšiuose techniškai visiškai nenukentėjo, nors žmogiškųjų nuostolių būta didelių – sunaikintas spaustuvių žydiškas personalas. Vokiečiams likvidavus didžiąją dalį „Grafikos“ personalo (pradžioje žydus laikė Šiaulių gete), spaustuvė 1941 m. rugsėjo mėn. pavadinta „Astros“ vardu. Iš pradžių ji priklausė Šiaulių miesto savivaldybės įmonių direkcijai, po to tiesiogiai – Ostlandui⁷²⁴. „Titnago“ spaustuvė buvo sugrąžinta Lietuvos bankui, bet vėliau prijungta prie „Astros“. Iš tikro A. Jakubausko vadovaujamas „Titnagas“ veikė kaip gamybinis „Astros“ skyrius. „Astroje“ iš viso buvo atspausdintos 8 knygos ir 1 kalendorius. Telšių spaustuvė, nors ir buvo grasinta ją išvežti į Sovietų Sąjungos gilumą⁷²⁵, liko nenukentėjusi. Jos turtą tuo metu perėmė Telšių apskrities savivaldybė. Naciams leidus atkurti Telšių kunigų seminariją, jos rektorius Pranciškus Ramanauskas 1941 m. rugpjūčio 7 d. prašė prekybos ir pramonės ministro grąžinti kurijai nacionalizuotą spaustuvę⁷²⁶, bet į tai nebuvo atsižvelgta. Iš viso šioje spaustuvėje buvo atspausdinta 14 knygelių ir 3 kalendoriai.

Šiaulių ir Telšių inteligentijos dėka išlaikyti du spaudos centrai savaime negalėjo patenkinti iki tol buvusių kultūrinių poreikių, bet Antrojo pasaulinio

⁷²¹ Žinios apie Raseinių apskrities valdybos įmonių skyriaus neveikiančias įmones. Raseiniai, 1943, sausio 26. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 27, lap. 57.

⁷²² KONCEVIČIENĖ, Marijona. *Butkų Juzės spaustuvė*. Užrašė Juozas Mickevičius. Kretinga, 1972, sausio 29. Kretingos muziejaus mokslinis archyvas, f. 5, b. 28, lap. 75.

⁷²³ Žr. pl.: MARTINIONIS, Antanas. „Lietuvos Judas“, arba Rezistencinis pagrindis. *Op. cit.*, p. 5.

⁷²⁴ PURONAS, Vilius; NEKRAŠIUS, Jonas. *Saulės miesto veidas*. *Op. cit.*, p. 122.

⁷²⁵ OLŠAUSKAS, Kazimieras. *Krikščioniškoji žemaičių didybė*. Telšiai, 1941, p. 7.

⁷²⁶ RAMANAUSKAS, Pranciškus. *Prašymas prekybos ir pramonės ministrui*. Telšiai, 1941, rugpjūčio 7. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 748, lap. 1.

karo sąlygos diktavo savo tvarką ir okupacinės valdžios kultūros politiką, kuri buvo pakanti lietuvių kultūrai, bet ne jai palanki.

2.1.2. *Spaustuvių kapitalas ir ideologinės-politinės linijos sąryšis.* Pagal spaudos įmonių nuosavybės formą ir savininkų tautinę sudėtį tuometes Žemaitijos spaustuves galima skirstyti į 5 kapitalo grupes: žydų tautybės fizinių asmenų (65 proc.), organizacijų (15 proc.), lietuvių tautybės fizinių asmenų (10 proc.), valstybės (8 proc.) ir evangelikų liuteronų tikybos fizinių asmenų (2 proc.) (žr. 3 priedo 4 diagramą). Iki Pirmojo pasaulinio karo iš 17 regione veikusių spaustuvių 16 buvo valdomos žydų pramonininkų. Tik viena Žemaičių Naumiestyje latvio kantoriaus F. Megnio 1911 m. atidaryta spaustuvė buvo ne žydiško kapitalo. Žydų spaustuvių monopolis, kurį ši tautinė mažuma turėjo iki lietuviams atkuriant valstybę, Nepriklausomos Lietuvos metais nebebuvo toks tvirtas. Konkurencija, paremta ne vien komerciniais, bet ir tautiniais bei ideologiniais pagrindais, savaimingai sudarė naujas spaudos įmonių veiklos sąlygas. Savo ruožtu Žemaitijos žydai pramonininkai aiškiai suvokė, kad tik glaudūs kontaktai su lietuviais gali užtikrinti spaudos užsakymų srautą. Žydai neturėjo jokių ideologinių įsipareigojimų nė vienai lietuvių politinei grupei, todėl savo veiklą grindė išimtinai komerciniais pagrindais. Pirmaisiais metais po karo, vietiniams leidėjams neturint didesnio pasirinkimo, produktyvia veikla pasižymėjo Raseinių Š. Kadušino bei Š. Savičo ir B. Šumkauskio spaustuvės. Iš jų modernesnė buvo Š. Kadušino, kurios paslaugomis nuo 1919 m. naudojosi ne tik aplinkiniai, bet ir tolimesni Šiaulių leidėjai⁷²⁷. Š. Savičo ir B. Šumkauskio spaustuvė, stovėdama be darbo, gavo užsakymų iš LKP⁷²⁸, bet tai nesuteršė spaustuvininkų charakteristikų:

⁷²⁷ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Publicistika. Literatūrinis darbas. Op. cit.*, lap. 7.

⁷²⁸ ARVASEVIČIUS, Jonas. *Karolis Požėla*. Vilnius, 1984, p. 69–72; *Lietuvos komunistų partijos spauda, 1917–1940: bibliografija*. D. 2, Periodiniai leidiniai. Vilnius, 1985, p. 149.

spaustuvėms slėpė spaudos duomenis, todėl įtarimai nepagrįstai krito ant Š. Kadušino spaustuvės⁷²⁹.

Darbą bandė tęsti ir telšiško Abromo Slonimskio spaustuvė, perimta iš tėvo Chanono⁷³⁰. Spaustuves taip pat atkūrė Mejeris Datas Kelmėje⁷³¹ ir Notelis Abramsonas Jurbarkė⁷³². Skuodo spaustuvėninkas D. Davidas, išreikšdamas paramą lietuvybei, ne vien tik leido lietuviškus patriotinius atvirukus⁷³³, bet ir savo spaustuvę 1923 m. pervadino iš „Progreso“ į „Pažangą“. Tai jokio apčiuopiamo efekto neturėjo: nuošali D. Davido spaustuvė apie 1924 m. užsidarė. Įsisteigė naujos, bet mažos žydų spaustuvės Kretingoje (1), Mažeikiuose (1), Raseiniuose (1), Salantuose (2), Šiauliuose (2) ir Telšiuose (3). Daugelis šių spaudos įmonių gyvavo vos keletą metų: vienos spaustuvės, neatlaikiusios konkurencijos, likvidavosi, kitos išsikėlė kitur. Pasaulinės ekonominės krizės padariniai sužlugdė tik Šiaulių spaustuvėninką Buniną Fridmaną, kuris vien kreditoriams buvo įsiskolinęs apie 24 tūkst. Lt⁷³⁴. 1932 m. spaustuvėninkas, nebegalėdamas išmokėti skolų kreditoriams ir savo darbininkams⁷³⁵, slapčia pabėgo į Vilnių, iš kurio vėliau emigravo į istorinę tėvynę – Palestiną, kur ir toliau dirbo spaustuvėje raidžių rinkėju⁷³⁶. Modernesnės ir ilgiau gyvavusios buvo žydų išlaikomos Šiaulių („Globus“, „Grafika“, „Spauda“) ir Tauragės (Mejerio Epelio ir „Planeta“) spaustuvės.

Organizacijų ir lietuvių fizinių asmenų išlaikomos spaustuvės daugeliu atveju buvo susiskirsčiusios į aiškias ideologines-politines grupes. Visos aktyvesnės regione veikusios politinės jėgos stengėsi įsikurti nuosavas spaudos įmones, nes tik taip buvo galima atpiginti partinės ir pasaulėžiūrinės

⁷²⁹ *Žvalgybos pranešimas Tauragės apskrities viršininkui*. 1923, balandžio 16. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 438, lap. 64.

⁷³⁰ *Žinios apie Lietuvos spaustuves*. 1921. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1469, lap. 31.

⁷³¹ *Raseinių apskrities spaustuvės, knygynai, bibliotekos, skaityklos*. 1921. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1467, lap. 44.

⁷³² *Administracinės baudos Noteliui Abramsonui protokolas*. 1923. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1476, lap. 240.

⁷³³ Pavyzdingas visuom. veikėjas. *Apžvalga*, 1937, sausio 31 (nr. 5), p. 4.

⁷³⁴ PURONAS, Vilius; NEKRAŠIUS, Jonas. *Saulės miesto veidas*. *Op. cit.*, p. 83.

⁷³⁵ *Juozo Steponavičiaus, Mejero Kurcmano, Karolio Rusino, Stasio Stungurio ir Lejos Vitkinaitės byla su Buninu Fridmanu*. 1932–1933. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 6453, lap. nenumuruoti.

⁷³⁶ Šiaulių kronika. *Lietuvos žinios*, 1934, balandžio 17 (nr. 87), p. 8.

spaudos produkciją. Tik Šiaulių socialdemokratams niekaip nepavyko įsigyti nuosavos spaustuvės, nors tai padaryti bandyta ne kartą. Šiauliečiai socialdemokratai derėjosi su Tilžės spaustuvininku E. Jagomasta dėl jo spaustuvės perkėlimo į Šiaulius. Šiuo klausimu P. Bugailiškis su E. Jagomasta 1919 m. Pažerūnų dvare (Tauragės valsč.) susitikę kalbėjosi, bet susitarti nepavyko⁷³⁷. Partietis Kipras Bielinis „Sietyno“ žurnale 1920 m. atvirai iškėlė kooperatyvų spaustuvių steigimo projektą. Jį realizuoti turėjo imtis Šiaulių srities bendrovių sąjunga⁷³⁸, bet jos narių visuotinio sutikimo tada taip pat nesulaukta. Nerezultatyvios derybos tarp Šiaulių socialdemokratų ir J. Šliūpo vyko 1922 m. J. Šliūpas, atsisakęs visų pasiūlymų, kitais metais su kompanionais Šiauliuose įsteigė „Titnagą“⁷³⁹. Žymiai vėliau, 1935 m. bankrutuojant „Titnagai“, Šiaulių socialdemokratai vėl per Kultūros-švietimo draugiją turėjo ketinimų įsigyti šią spaustuvę⁷⁴⁰, bet ir šis bandymas baigėsi nesėkme.

Nerealizavus nė vieno socialdemokratų ketinimo poligrafijos pramonės srityje, kairiosios jėgos pradėjo telktis Telšiuose. Lietuvos šaulių sąjungos III rinktinės (Telšių skyriaus) vadu 1923 m. buvo paskirtas Simas Radišauskas. Jis ėmė organizuoti spaustuvę, kurioje būtų galima leisti tuo metu šapirografuojamas „Telšių žinias“. Partiniai S. Radišausko ryšiai su Lietuvos valstiečiais liaudininkais jį pastūmėjo bendradarbiauti su Mykolu Šaikūnu. Pastarasis iš S. Radišausko 1925 m. vasario 15 d.⁷⁴¹ išperkamosios nuomos teisėmis įsigijo spaustuvę, įsipareigodamas ją išpirkti per trejus metus (po 1 500 Lt per metus)⁷⁴². Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos Telšių apygardos išlaikoma spaustuvė pavadinta „Perkūno“ vardu⁷⁴³. Tuo metu ir

⁷³⁷ BUGAILIŠKIS, Peliksas. *Tėvynės dirvonų arimuose*. *Op. cit.*, lap. 48.

⁷³⁸ BIELINIS, Kipras. Kurkime savo spaustuvę. *Sietynas*, 1920, vasario 8 (nr. 3), p. 1–2. Parašas: K. B-nis

⁷³⁹ „KULTŪROS“ BENDROVĖ. *Laiškas Ivaškevičiui*. Šiauliai, 1922, lapkričio 22. LMAVB RS, f. 62-3, lap. 50.

⁷⁴⁰ KORSAKAS, Kostas. *Laiškas Peliksui Bugailiškiui*. Kaunas, 1935, kovo 13. LMAVB RS, f. 87-84, lap. 3.

⁷⁴¹ *Žinios apie spaustuves, litografijas, cinkografijas, knygynus ir tolygias, veikiančias Lietuvoje įstaigas*. 1925. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 322, lap. 8.

⁷⁴² TORNAU, Aleksandras. A. a. Simas Radišauskas. *Žemaitis*, 1927, birželio 24 (nr. 25), p. 1.

⁷⁴³ TORNAU, Aleksandras. Kaip atsirado „Žemaitis“. *Žemaitis*, 1930, kovo 21 (nr. 12), p. 3.

Tauragėje kooperatyvas „Laisvė“, siejamas su valstiečiais liaudininkais⁷⁴⁴, įsigijo mažą spaustuvėlę, bet tais ar kitais metais ją likvidavo. Liko vienintelis „Perkūnas“, po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo jutęs vis didesnį A. Smetonos autoritarinio režimo spaudimą. Kartu su kitais partiečiais Varnių koncentracijos stovykloje teko pabuvoti raidžių rinkėjui K. Buzui⁷⁴⁵. Kriminalinės policijos 1928 m. duomenimis, iš anksčiau LVLS Telšių apygardoje veikusių 40 kuopų su 1 115 narių tuo metu buvo likę tik apie 10 kuopų su 260 narių⁷⁴⁶. Negana partijos narių, kurie buvo pagrindiniai spaustuvės rėmėjai, sumažėjimo, neišaiškinti asmenys 1929 m. naktį iš balandžio 20 į 21 d. išmušė „Perkūnui“ langus⁷⁴⁷, o Telšių karo komendantas dėl Spaudos įstatymo pažeidimų skyrė spaustuvei baudą⁷⁴⁸. Akivaizdu, kad dėl režimo politinio spaudimo ir LVLS Telšių apygardos nesutarimų su LVLS Centro komitetu Telšių valstiečiai liaudininkai nebeįstengė išlaikyti „Perkūno“ spaustuvės. Pirmieji pagalbos šauksmai pasigirdo 1932 m. iš spaustuvės vedėjo V. Žilionio ir A. Tornau, kurie prašė P. Bugailišio spaudos užsakymų, nes vien su prastai platinamos periodinės spaudos gamyba „Perkūnas“ nebegalėjo išsilaikyti⁷⁴⁹. Telšių valstiečiai liaudininkai 1933 m. balandžio–gegužės mėn. „Perkūno“ spaustuvę likvidavo, o jos inventorių liepos mėnesį patikėjo partiečiui Butkų Juzei. Pastarasis įkūrė „Inkaro“ spaustuvę Kretingoje. LVLS Telšių apygardos finansavimo šaltinių aiškiai nepakako, todėl yra pagrįstų įtarimų, kad Butkų Juzė naudojosi jam patikėtais pinigais, pavogtais Felikso Saltono Tauragės sukilimo metu 1927 m.⁷⁵⁰ „Inkaro“ spaustuvė buvo atidaryta 1933 m.

⁷⁴⁴ Tauragės apskr. valstiečių liaudininkų partijos schema. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 848. 1 schema.

⁷⁴⁵ Kas nauja. *Žemaitis*, 1927, lapkričio 27 (nr. 36), p. 2.

⁷⁴⁶ *Kriminalinės policijos I rajono raportas Kriminalinės policijos direktoriui*. Šiauliai, 1928, balandžio 20. LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 41, lap. 139.

⁷⁴⁷ Akmenys į „Perkūno“ spaustuvę. *Žemaičių prietelius*, 1929, balandžio 25 (nr. 17), p. 8.

⁷⁴⁸ Telšių karo komendantas <...>. *Žemaitis*, 1929, balandžio 27 (nr. 17), p. 1.

⁷⁴⁹ TORNAU, Aleksandras. *Laiškas Peliksui Bugailiškiui*. Telšiai, 1932, vasario 29. LMAVB RS, f. 87-69, lap. 5.

⁷⁵⁰ Tauragės sukilimo vienas iš vadų F. Saltonas, iš Tauragės banko pavogęs 200 tūkst. Lt bėgdamas į Rygą pro Salantus užsuko į Aukštkalvių k. (Kartenos valsč.) pas Butkų Juzę ir jam patikėjo 50 tūkst. Lt. Tai išsiaiškino VSD ir jo agentas Juozas Karosa, 1937 m. grasindamas Butkų Juzei, ginklu iš pastarojo išgavo vos 10 tūkst. Lt, nes likę pinigai buvę iššvaistyti Butkų Juzės skoloms padengti. Žr.:

gegužės mėn. su atstovybe Klaipėdoje, kur ir dirbo Butkų Juzė. Kairiųjų valdoma „Inkaro“ spaustuvė daugiausia vykdė periodinės spaudos užsakymus. Ekonominės krizės metais sumenkus periodikos ir knygų leidybai, „Inkaras“ be papildomų lėšų nebegalėjo išsilaikyti. „Inkaro“ spaustuvės inventorių 1935 m. birželio mėnesį atiteko V. Gramalo spaustuvei Telšiuose⁷⁵¹, o darbuotojai perėjo į Stasio Jonušo 1935 m. liepos mėn. Kretingoje įsteigtą spaudos įmonę⁷⁵².

Krikščionių demokratų stovykla išlaikė keletą spaustuvių Kretingoje, Šiauliuose ir Telšiuose. Stipriausias jų centras buvo Telšiuose. Telšių vyskupas J. Staugaitis iš Marijampolės į Telšius pasikvietė Švenčiausiosios Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo Vargdienių seserų vienuolijos vienuolės, dirbusias „Šešupės“ spaustuvėje. Į Telšius 1927 m. gruodžio mėnesį atvyko būsimoji Telšių vyskupijos kurijos (arba tiesiog Vyskupijos) spaustuvės vedėja Uršulė Martinonytė⁷⁵³. Kriminalinės policijos žiniomis, 1928 m. gegužės mėnesį spaustuvėje dirbo 12 vienuolių⁷⁵⁴. Finansinių nepriteklių spaustuvė išvengė: turėjo savo patalpas, buvo iš esmės be atlygio aptarnaujama minėtų vienuolių. Telšių vyskupijos inspiruoti periodinės spaudos projektai taip pat buvo sėkmingi, todėl ir knygų gamyba gana užtikrintai plėtojosi. Šiaulietė Paulina Vesulienė palaikė artimus ryšius su Kretingos pranciškonais, todėl jos spaustuvė „Lietpress“, galima sakyti, taip pat atstovo krikščionių demokratų pozicijoms. Neatsitiktinai iš P. Vesulienės 1940 m. vasario mėnesį „Lietpress“ spaustuvę išigijo krikščionių demokratų valdoma „Vilties“ draugija⁷⁵⁵. Kretingos pranciškonių savo spaustuvę Kretingoje įsteigė 1935 m., kai vienuolyno rėmėjas Amerikos lietuvis kun. Pranciškus Mykolas Juras jai nupirko

ANDRIJAUSKAITĖ, Marija Ugnė. „Šnipų žaidimai“ aušrininkų organizacijoje XX amžiaus pirmoje pusėje. *Darbai ir dienos*, 2013, t. 59, p. 134.

⁷⁵¹ PETRYLA, Danielius. „Žemaitis“ ir jo tęsėjai. *Žurnalistika*: [19]85, 1987, kn. 14, p. 116–117.

⁷⁵² LIUTIKA, Kostas. Pasakojimas. Iš BALTINAS, Vilius. „Žemaičių tiesos“ redaktorius M. Jokšas. Diplomatinis darbas. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1974. VUB RS, f. 85-Ž640, priedo lap. nenumeruoti.

⁷⁵³ MARTINONYNĖ, Uršulė. [Autobiografija]. *Op. cit.*, p. 70.

⁷⁵⁴ *Kriminalinės policijos I rajono gegužės mėn. santrauka*. Šiauliai, 1928, gegužės 31. LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 41, lap. 312.

⁷⁵⁵ „Vilties“ draugijos pranešimas Finansų ministerijai. [Šiauliai], 1940. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 1814, lap. 1–3.

modernias spaudos mašinas⁷⁵⁶. Krikščionių demokratų, kaip ir valstiečių liaudininkų, išlaikomos spaustuvės buvo ideologiškai angažuotos, joms daugiausia spaudos darbų ateidavo per partinę ir ideologinę liniją.

Valdančioji Lietuvių tautininkų sąjunga, norėdama sustiprinti savo veiklą Žemaitijoje, pasitelkė Telšiuose kultūros srityje aktyviai veikusią Lietuvos šaulių sąjungos III rinktinę. Telšių šaulių pastangomis 1928 m. buvo atidaryta LŠS III rinktinės spaustuvė „Šatrija“⁷⁵⁷. Ji savo veiklą nutraukė apie 1932 m., kai Šiauliuose buvo pradėtas formuoti naujas tautininkų spaudos centras. Tautininkų sąjunga 1932 m. vasario 12 d. Šiauliuose iškilmingai atidarė ir pašventino „Vilties“ spaustuvę⁷⁵⁸. „Viltis“ buvo aprūpinta moderniausia spaudos įranga, daugiausia pritaikyta periodinei spaudai gaminti⁷⁵⁹. Gerai aprūpinta nuosava tautininkų valdoma spaustuvė turėjo atpiginti tautinės krypties spaudos savikainą, bet visi periodikos leidybos sumanymai greitai žlugo, o knygų leidyba plėtojosi vangiai. Tautininkų sąjungos skyriai leidybos srityje provincijoje buvo neveiksnūs, o pati politinė partija nepopuliari, todėl „Viltis“ užsakymų iš vietinių leidėjų vargiai galėjo tikėtis. Ištyrus „Vilties“ spaudos darbų srautus, matyti, kad 46 proc. spaudos užsakymų ateidavo iš Kauno leidėjų, siejamų su valdančiąja politine jėga. Nė ketverių metų Šiauliuose neišsilaikiusi „Vilties“ spaustuvė nuo 1936 m. sausio 1 d. persikėlė į Kauną.

Dalis lietuvių privačių (fizinių) asmenų išlaikomų spaustuvių bandė atsiriboti nuo politinės konjunktūros ir dirbti vien komerciniais pagrindais. Šia kryptimi veiklos pradžioje ėjo Šiaulių „Titnagas“, kratėsis socialdemokratų, su kuriais spaustuvės savininkas J. Šliūpas ilgainiui netaktiškai elgdamasis susipyko. Aušrininkas, apkaltinęs „Kultūros“ bendrovę apgavyste, dienraštyje

⁷⁵⁶ *Lietuvoje veikiančių spaustuvių sąrašai*. 1935. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 228, lap. 6; *Kretingos Pranciškonų spaustuvės nacionalizacijos aktas*. Kretinga, 1940, rugsėjo 9. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 463, lap. 5.

⁷⁵⁷ Telšiuose jau antri metai veikia Šaulių spaustuvė Šatrija: [reklama]. *Tėvynės takais*, 1929, gegužės 20 (nr. 3), p. 16.

⁷⁵⁸ *Lietuvių tautininkų sąjungos centro valdybos pranešimas Šiaulių miesto ir apskrities viršininkui*. Kaunas, 1932, vasario 4. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 493, lap. 74; *Knygos lietuvių kalba 1918–1940: kontrolinis sąrašas*. T. 2, Smulkūs spaudiniai: T–Ž. Vilnius, 2013, p. 87 (įr. 12275).

⁷⁵⁹ *Spaustuvės „Viltis“ žinių lapas*. 1932, vasario 29. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 1743, lap. 23.

„Lietuva“ jos vadovus išvadino „raskolnikovais“⁷⁶⁰. Negana to, J. Šliūpas, reikalaujamas skolos, parašė ne vieną tulžingą laišką bendrovės pirmininkui K. Venclauskiui⁷⁶¹, buvusiam vienu iš Šiaulių inteligentijos autoritetų. Spaustuvės kreditoriams reikalaujant, Šiaulių antstolis 1931 m. sausio mėnesio pradžioje įmonę aprašė, grėšė varžytinės, bet iš paskutiniųjų dar buvo bandoma „Titnaga“ išgelbėti⁷⁶². Tuo metu dėl J. Šliūpo ateistinių pažiūrų krikščionių demokratų stovykla atvirai boikotavo „Titnaga“⁷⁶³, nors anksčiau jai duodavo užsakymų. Spaustuvės išgelbėti J. Šliūpas nebegalėjo. Iš antrųjų 1935 m. vasario 7 d. varžytinių „Titnaga“ įsigijo Lietuvos bankas, jos valdymą patikėdamas Šiaulių skyriui⁷⁶⁴. Komerciniais pagrindais dar veikė Kretingoje S. Jonušo, Telšiuose V. Gramalo ir Šiauliuose „Roto“ spaustuvės, bet jos buvo nedidelės – daugiausia vertėsi akcidenčinės spaudos gamyba. Taigi be politinio užnugario buvo nelengva išsilaikyti daugeliui poligrafijos įmonių.

Valstybės išlaikomų spaustuvių pradžią reikėtų sieti su 1916 m. Vokietijos okupacinės valdžios Šiauliuose įsteigta litografija, kuri savo veiklą nutraukė 1918 m. pabaigoje vietos bolševikams nuginklavus okupantus. Nepriklausomos Lietuvos metais valstybės išlaikomos įmonės veikė tik Kaune. Dėl spartaus poligrafijos pramonės augimo valstybės lėšomis jų steigti Žemaitijoje nebebuvo pagrindo. Tik 1940–1941 m. sovietinei valdžiai nacionalizavus visą Lietuvos poligrafijos pramonę, naujoji valdžia perėmė ir regiono spaustuves. Nemaža jų dalis buvo sustambinta, didelė dalis jų nukentėjo 1941 m. prasidėjus Vokietijos–Sovietų Sąjungos karui. Kaip minėta, nacių okupacijos metais buvo išlikusios tik valstybinės Šiaulių „Astra“ ir Telšių apskrities savivaldybės spaustuvės.

⁷⁶⁰ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Tėvynės dirvonų arimuose. Op. cit.*, lap. 93.

⁷⁶¹ ŠLIŪPAS, Jonas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Palanga, 1932, balandžio 23. LMAVB RS, f. 62-48, lap. 9.

⁷⁶² ŠLIŪPAS, Jonas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Palanga, 1931, kovo 6. LMAVB RS, f. 62-48, lap. 13.

⁷⁶³ ŠLIŪPAS, Jonas. *Laiškas Kazimierui Venclauskiui*. Palanga, 1931, lapkričio 9. LMAVB RS, f. 62-48, lap. 11.

⁷⁶⁴ *Šiaulių srities technikos inspektoriaus pranešimas*. 1939, balandžio 28. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 2424, lap. 5.

2.1.3. *Techninės bazės modernizavimas.* Spaustuvių modernizaciją apsprendė keletas pagrindinių rodiklių: 1) gamybiniai skyriai, 2) spaudos mašinos, 3) elektrifikacija ir 4) šriftų pasirinkimas. Prie spaustuvių veikę įprastiniai gamybiniai skyriai buvo šie: kaučiukinių antspaudų dirbtuvės, litografijos, knygrišyklos ir stereotipijos. Ištyrus spaudos produkciją ir archyvinius šaltinius, nustatyta, kad antspaudus gamino 9 spaustuvės (žr. 3 priedo 5 diagramą). Kiekvienai institucijai ir organizacijai, rečiau privačiam asmeniui antspaudas buvo reikalingas administracinei ir kt. veiklai, todėl nuo XIX a. pabaigos prie spaustuvių veikę kaučiukinių antspaudų skyriai turėjo paklausą. Litografijos skyrius turėjo įsirengusios 6 spaustuvės, dalis jų neturėjo kitų spaudos mašinų, atliko nesudėtingus litografavimo darbus. Modernių knygrišyklų poreikis pakilo XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigoje, todėl daugelis finansiškai pajėgesnių spaustuvių juos bandė įsirengti. Iš viso prie 6 spaustuvių veikė knygrišyklos. Šie skyriai priimdavo užsakymus ir iš įvairių klientų, kurie dažniausiai knygrišykloms patikėdavo įrašyti administracinio turinio dokumentus. Stereotipijos paslaugas teikė 4 spaustuvės. Jose leidėjai galėjo užsisakyti švina atliktas spaudos rinkinio kopijas, iš kurių vėliau buvo galima pakartoti spaudinį tiesiogiai nuo stereotipo. Chromolitografijos užsakymus vykdė tik Šiaulių „Grafika“. Klientūrai spaudos įmonių gamybinių skyrių skaičius buvo vienas iš esminių poligrafijos pramonės patrauklumo motyvų, kuris dažnai ir apsprendė konkrečių spaustuvių pasirinkimą ir jų produktyvumą. Regiono poligrafijos bazei trūko cinkografijos skyrių, galėjusių atpiginti knygų grafikai reikalingų cinkografinių spaudos formų gamybą.

Spaudos mašinų modernizacijai didelės įtakos turėjo iki Pirmojo pasaulinio karo buvę gana menki spaudos užsakymai, o karo metais – didžiuliai nuostoliai. Iki karo daugiausia dirbta su rankinėmis (arba pedalinėmis) „Boston press“ tipo spaudos mašinomis, dar vadinamomis „bostonietėmis“, kurių našumas per 1 val. buvo 500–700 atspaudų. Tobulesnės spaudos mašinos „amerikietės“ per 1 val. galėjo spausdinti 700–1 000 atspaudų. Nuo XX a. 2-ojo dešimtmečio buvo pereinama ir prie elektros motorų pritaikymo spaudos darbų našumui padidinti. Elektrifikavus tipinę „Boston press“ mašiną, jos

našumas padidėdavo dvigubai, ir tai buvo laikoma dideliu spaustuvės privalumu. Pvz., Š. Kadušino spaustuvė „Energijos“ vardą gavo apie 1912 m., kai pradėjo naudoti elektros motorą. To meto Žemaitijos spaustuvės spaudos darbus atlikdavo jidiš, lenkų, lietuvių ir rusų kalbomis. Techniškai jos buvo daugiau ar mažiau pasirengusios patenkinti visų vietos gyventojų kultūrinius poreikius. Tiesa, prieš Pirmąjį pasaulinį karą spaustuvės, stokodamos lietuviškų š, ċ, ž ir é spaudmenų, įprastai juos keisdavo į panašius lenkiškus ir kirilinius lietuviškus⁷⁶⁵. Viso lietuviškų raidžių rinkinio neturėjo nė viena regiono spaustuvė – trūko literos Ū (ū). Po karo iš esmės buvo išspręsta šriftų pasiūlos problema, nors dar kurį laiką ne visos spaustuvėlės (pvz., D. Davido ir A. Slonimskio) jo turėjo pakankamai. Tad šis techninės bazės trūkumas kurį laiką šiek tiek ribojo vietos spaustuvių konkurencingumą. Vis dėlto iš tuo metu vyravusių tendencijų galima spręsti, kad buvo tik laiko klausimas, kada provincijos spaustuvės galutinai apsirūpins pakankamu lietuviško šrifto kiekiu⁷⁶⁶.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, pirmuosius penkerius metus regioninėje poligrafijos pramonėje vyravo atgyvenusios „Boston press“ tipo spaudos mašinos. Vienintelis Šiaulių „Titnagas“, įsikūręs vos 1923 m., sumontavo modernias spaudos („Victoria“, „Kositios“, „Hassfeld“ ir „Heidelberg“) ir popieriaus pjovimo bei siuvimo mašinas. Iškilus „Titnagai“, kiti Šiaulių spaustuvininkai turėjo arba pasitenkinti smulkesniais užsakymais, arba atnaujinti savo techninę bazę. Pasiryžę išlikti konkurencingi, itin išradingai ir drąsiai elgėsi kompanionai Š. Savičius ir B. Šumkauskis. Jie, norėdami sukaupti lėšų savo spaustuvei modernizuoti, ėmėsi spausdinti komunistinius leidinius, įsiskolino kreditoriams, ieškodami užsakovų aktyviai dalyvavo Šiaulių kultūriniame gyvenime. Jų spaustuvei iš komunistų užsakymų atėjo nemaža paspartis: vien 1922 m. vykusiems I Seimo rinkimams po Šiaulių profsajungų priedanga veikusios Darbininkų kuopos („kuopininkai“) pas kompanjonus

⁷⁶⁵ Pvz., I. Brevdos spaustuvė, neturėdama Ž literos, ją keitė į Ž, o D. Indichšteino spaustuvė é keitė į é ir lietuvišką kirilinė é.

⁷⁶⁶ Šiaulių spaustuvininkas A. Maizenfusas, neturėdamas lėšų sau įsigyti reikiamo šrifto, jį neteisėtai pasisavino iš darbdavių Š. Savičiaus ir B. Šumkauskio. Žr.: VASERIS, Algirdas. *Šiaulių spaustuvės*. *Op. cit.*, lap. 22–23.

atspausdino apie 180 tūkst. spaudinių⁷⁶⁷. LKP užsakymai Š. Savičo ir B. Šumkauskio spaustuvėje nutrūko po 1924 m. įvykusio spaustuvės darbininkų streiko, kurio metu savininkai įvairiais būdais stengėsi palaužti streikuojančiuosius, bet streikas laimėjo⁷⁶⁸. „Kultūros“ bendrovė 1923 m. liepos 3 d. išdavė liudijimą Š. Savičo ir B. Šumkauskio spaustuvei, pažymėdama, kad ši spaustuvė atlieka „Kultūros“ bendrovės darbus, todėl jai yra reikalinga įsigyti *kai kurių spaustuvės dalykų*⁷⁶⁹. Bendrovė paskolos suteikti negalėjo, bet su šia rekomendacija buvo galima kreiptis į kreditorius. Tuo metu spaustuvė turėjo tik dvi „Boston press“ elektrinių motorų sukamas spaudos mašinas, o 1923 m. spalio 15 d. jau buvo įrengtas chromolitografijos skyrius⁷⁷⁰. Spaustuvės technikos atnaujinimo, atrodo, nepakako, todėl stambiais kreditoriais tapo Raseinių žydai Izraelis Joffe (tuo metu gyvenęs Šiauliuose) ir Rafaelis Kaplanas. Jų lėšomis Š. Savičiui ir B. Šumkauskiui 1927 m. pradžioje pavyko spaustuvę visiškai elektrifikuoti (veikė 5 elektriniai motorai), padidinti spaudos mašinų skaičių iki 4 ir įsigyti stereotipijos presą⁷⁷¹. Oficiali versija skelbė, kad 1927 m. pabaigoje Š. Savičio ir B. Šumkauskio spaustuvę iš varžytinių nupirko kreditoriai I. Joffė ir R. Kaplanas⁷⁷², naujieji savininkai spaustuvę pervadino į „Grafiką“⁷⁷³. Vis dėlto atrodo, kad už suteiktą paskolą buvo tik įkeistas visas spaustuvės turtas. Faktiškai Š. Savičius ir B. Šumkauskis spaustuvei toliau vadovavo ir jai atstovavo visose srityse⁷⁷⁴. Antra vertus, A. Smetonos autoritarinio režimo metais įdėmiau sekant spaustuves, galėjo išaiškėti Š. Savičiaus ir B. Šumkauskio buvę ryšiai su komunistais, tad oficialių savininkų pasikeitimas

⁷⁶⁷ ŠARMAITIS, Romas. *Lietuvos revoliucionieriai*. Vilnius, 1988, p. 330.

⁷⁶⁸ VASERIS, Algirdas. *Šiaulių spaustuvės*. *Op. cit.*, lap. 18–21.

⁷⁶⁹ „Kultūros“ bendrovės liudijimas išduotas Savičo ir Šumkauskio spaustuvei. Šiauliai, 1923, liepos 3. LMAVB RS, f. 62-5, lap. 199.

⁷⁷⁰ *Šiaulių apskrities viršininko leidimas Š. Savičiaus ir B. Šumkauskio spaustuvei laikyti chromolitografijos skyrių*. Šiauliai, 1923, spalio 15. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 183, lap. 69.

⁷⁷¹ *Savičo ir Šumkauskio spaustuvė ir litografija*. 1927. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 824, lap. 5–7.

⁷⁷² *Apeliacinis I. Joffės, R. Kaplano, Š. Savičo ir B. Šumkovskio skundas*. Šiauliai, 1932, birželio 6. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 5813, lap. nenumėruoti.

⁷⁷³ JOFFĖ, Izraelis; KAPLANAS, Rafaelis. *Prašymas Šiaulių miesto ir apskrities viršininkui*. Šiauliai, 1927, gruodžio 27. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 383, lap. 37.

⁷⁷⁴ *Įgaliojimas byloms vesti suteiktas Šolomui Savičiui*. Šiauliai, 1930, gruodžio 12. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 5755, lap. 21.

tada turėjo pozityvią reikšmę. Dėl leidybos krizės spaudos gamyba ženkliai smuko: 1928 m. darbo diena „Grafikoje“ sumažinta iki trijų dienų, dalis darbuotojų buvo atleista⁷⁷⁵, bet spaustuvė, sugebėjusi Žemaitijoje išlaikyti spalvotosios spaudos monopolį, ir toliau sėkmingai veikė. Galiausiai Š. Savičius ir B. Šumkauskis 1931 m. iš J. Joffės ir R. Kaplano „Grafiką“ perpirko⁷⁷⁶. Š. Savičius, garsėjęs savo paprastumu, palaikė gerus santykius su Šiaulių inteligentija, pvz., priklausė Šiaulių kraštotyros draugijai⁷⁷⁷. Šios teigiamos spaustuvininko asmeninės savybės neabejotinai traukė būsimus užsakovus.

Likusiems spaustuvininkams, neturėjusiems jokios politinės jėgos užnugario ir vengusiems rizikuoti, modernizuoti savo spaustuves sekėsi kur kas prasčiau. Raseiniškis Š. Kadušinas tik 1926 m. pradėjo modernizuoti savo spaustuvę įsigydamas naujų šriftų⁷⁷⁸, matyt, tikėdamasis, kad spaudos užsakymai kils, bet viskas buvo atvirkščiai. Su viena rankine spaudos mašina, atrodo, „Boston press“ tipo, kuri pagal poreikį galėjo būti ir elektra varoma⁷⁷⁹, didesnių užsakymų Š. Kadušinui buvo sunku tikėtis. Vėliau, po 1935 m., šiai spaustuvei buvo įgyta dar viena modernesnė plokščiaspaudė spaudos mašina „Schnellpressenfabrik“⁷⁸⁰, turėjusi padidinti spaustuvės konkurencingumą. Spaudos mašinas intensyviau XX a. 4-ajame dešimtmetyje po truputį modernizavo ir kitos regiono spaustuvės, įprastai savo įrangą papildydamos tiglinėmis ir plokščiaspaudėmis spaudos mašinomis. Poligrafijos mašinų papildymai daugiausia atėjo iš Vokietijos, nes, kiek žinoma, vietiniai spaustuvininkai daugiausiai bendradarbiavo su jų importuotoju mažlietuviu Albertu Puskepalaičiu⁷⁸¹. Pažymėtina, kad dar XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigoje tik Abramus

⁷⁷⁵ *Teismo posėdžio Onos Petraikytės byloje su Izraeliu Joffe, Rafaeliu Kaplanu, Šolomu Savičiumi ir Boruchu Šumkausku dėl kompensacijos protokolas*. Šiauliai, 1932, gegužės 12. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 5813, lap. nenumeruoti.

⁷⁷⁶ [Žinios apie „Grafikos“ spaustuvę]. 1932. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 493, lap. 5–7.

⁷⁷⁷ *Šiaulių kraštotyros draugijos žinynas: archeologinės vietovės, senienų informacija, nariai, bendradarbiai ir kt.* XII. Šiauliai, [1927–1941]. T. Petreikio asmeninis archyvas, lap. 63.

⁷⁷⁸ S. Kadušino spaustuvė: [reklama]. *Raseinių balsas*, 1926, kovo 4 (nr. 1), p. 4. Pakartota: nr. 2, 3, 4.

⁷⁷⁹ *Lietuvoje veikiančių spaustuvių sąrašai*. 1935. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 228, lap. 10.

⁷⁸⁰ *Š. Kadušino įpėdinių spaustuvės nacionalizacijos aktas*. Raseiniai, 1940. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 569, lap. 4.

⁷⁸¹ *Simės Šcienės byla su Šiaulių miesto mokesčių inspekcija dėl Abramo Maizenfuso turto*. 1930–1931. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 2114, lap. nenumeruoti; BŪTĖNAS, Julius. *Literato duona*. *Op. cit.*, p. 90.

Maizenfusas ir „Perkūno“ spaustuvės, išskolinusios kreditoriams, sugebėjo įsigyti po vieną plokščiaspaudę. Vėliau įvairių formatų ir firmų tiglines spaudos mašinas buvo įsigiję Jurbarko N. Abramsono (1 mašina), Kretingoje S. Jonušo (1), „Inkaro“ (1) ir Pranciškonų (1), Šiauliuose „Grafikos“ (3) ir „Vilties“ (2), Tauragėje M. Epelio (1) ir „Planeta“ (2), Telšiuose V. Gramalo (1) ir „Jaasin“ (1) spaustuvės. Plokščiaspaudes spaudos mašinas buvo įsigiję Š. Kadušinas Raseiniuose ir „Titnagas“ Šiauliuose. Vėliau tokio tipo spaudos mašinas Šiauliuose įsigijo „Grafika“ (2) ir „Globus“ (1), Tauragėje – „Planeta“ (1), Kretingoje – Pranciškonų (1), Šiauliuose – „Spauda“ (1) ir „Viltis“ (2) bei Telšiuose – Vyskupijos (1) spaustuvės. Poligrafijos pramonės modernizacija dar nebuvo baigta, nes nė viena spaustuvė, išskyrus „Vilties“, negalėjo sau leisti įsigyti modernių rotacinių spaudos mašinų. Gana vėlai pasirodė ir pirmieji linotipai. Šiaulių „Grafika“ 1941 m. pavasarį aprūpinta pirmuoju linotipu⁷⁸², kuris, atrodo, buvo perimtas iš kurios nors nacionalizuotos Kauno spaustuvės. „Grafika“ buvo vienintelė tokią techninę įrangą turėjusi spaustuvė regione.

Spaustuvės negalėjo išgyventi vien iš knyginės produkcijos, o kai kurios šios produkcijos niekada ir nebuvo gavusios. Pagal atliktus statistinius skaičiavimus matyti, kad iš 53 spaustuvių 31 spausdino knygas, 23 gaudavo periodikos užsakymų, 43 vertėsi smulkiąja ir blankine spauda, o dar apie 10-ties spaudos įmonių produkciją nieko nėra žinoma. Vien iš smulkiosios ir blankinės spaudos gyveno 10 smulkių spaustuvių. Spaudos įmonių patrauklumą nulėmė ir galimybė atlikti spaudos darbus ne vien lietuvių, bet ir kitomis užsienio kalbomis. Tam reikėjo įsigyti pakankamai skirtingų šriftų. Spaudos užsakymus lietuvių kalba atlikdavo 41 spaustuvė, rusų – 16, jidiš arba hebrajų kalba – 7, lenkų – 5, vokiečių – 4 ir prancūzų – 1. Dar 7 spaudos įmonių šriftų pasirinkimas nežinomas. Regiono spaustuvės rusų ir lenkų kalbos šriftais buvo apsirūpinusios prieš Pirmąjį pasaulinį karą, bet vėliau pasikeitus rusų kalbos padėčiai ir sumenkus lenkų kultūros įtakai, jų mažai beprireikdavo. Todėl kai kurios spaustuvės (pvz., Vyskupijos) išvis neturėdavo nei rusiško, nei lenkiško

⁷⁸² VASERIS, Algirdas. *Šiaulių spaustuvės*. *Op. cit.*, lap. 54, 55, 57.

šrifto. Žemaitijos žydų bendruomenei buvo aktuali spauda jidiš arba hebrajų kalboms. Iki Pirmojo pasaulinio karo daugelis spaustuvių galėjo tenkinti šiuos žydų bendruomenės spaudos poreikius, bet vėliau regione net ir žydiškos spaustuvės nebeinvestavo lėšų į šriftus šiomis kalbomis. Sprendžiant iš „Žydų gyvenimo“ (*Der Idišer Lebn*, 1935–1940) redaktoriaus Efraimo Gelfano 1940 m. prašymo vidaus reikalų ministrui, Telšių „Jaasin“ neturėjo užtektinai hebrajiško šrifto (nurodyta *moderniško šrifto*), todėl vietos leidėjai rinkosi Kauno spaustuves⁷⁸³. Užsakymų prancūzų kalba tekdavo tik Š. Kadušino spaustuvei, vokiečių kalba darbus atlikdavo „Astra“, „Grafika“, A. Maizenfuso, „Progress“ ir „Titnago“ spaustuvės. Didesnis poreikis spaudai šia kalba buvo susidaręs leidžiant vokiečių kalbos vadovėlius ir Vokietijos okupacijų metais vykdant administracijos pavedimus.

2.2. Pogrindinių spaustuvių veikla – politinės kovos priemonė

Žemaitijos regioninis poligrafijos įmonių tinklas galėjo patenkinti legalius spaudos užsakymus, bet šalia jo egzistavo ir pogrindinės spaustuvės. Pogrindinė spauda visada turėjo ryškų politinės kovos pobūdį, todėl pogrindinių spaustuvių produkcija siekė realizuoti opozicinių politinių jėgų tikslus. Politinis gyvenimas nepripažino pralaimėjusių, bet gerbė kovojančiuosius. Vienų kova sutapo su lietuvių tautos interesais, kitų buvo jai priešinga, todėl pogrindinių spaustuvių reikšmė skirtingai ir nevienareikšmiškai vertinama, bet be jų indėlio nerekonstruojama tuomečio spaudos gyvenimo visuma. Taigi vykdant sistemingą regioninės poligrafijos bazės analizę negalima ignoruoti ir pogrindinių spaustuvių, kurios, skirtingai nuo legalių, retai buvo aprūpinamos spaudos mašinomis. Pogrindininkai dažniau naudojosi dauginimo prietaisais (hektografais, rotatoriais ir šapirografais). Nors šiuos prietaisus reikėjo registruoti apskričių viršininkų kanceliarijose, turėti leidimą jiems išgyti, bet

⁷⁸³ GELFANAS, Efraimas. *Prašymas vidaus reikalų ministrui*. Telšiai, 1940, kovo 5. LCVA, f. 1367, ap. 5, b. 8, lap. 10.

įrangos apskaita nebuvo tobula. Prietaisus taip pat buvo galima pasiskolinti iš legalių savininkų, kontrabanda įsigabenti, o prireikus pasigaminti⁷⁸⁴ ar net pavogti. Ši spaudos produkcija – mažatiražė, daugiausia smulkioji, žanriniu požiūriu – politiniai atsišaukimai ir revoliucinės dainos.

Lietuviams 1904 m. atgavus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis, LSDP ir toliau dalį partinės spaudos nelegaliai įsigabendavo iš Mažosios Lietuvos⁷⁸⁵. LSDP CK pastangomis Rusijos revoliucijos 1905–1907 metais socialdemokratai įkūrė keletą pagrindinių spaustuvių, iš kurių viena veikė ir Šiauliuose. LSDP Šiaulių skyrius 1905 m. sausio mėn. jau turėjo hektografą, kuriuo gana operatyviai daugino įvairaus turinio atsišaukimus. Iš šaltinių iš viso žinomi mažiausiai 4 skirtingi atsišaukimai, iš kurių paskutinis – „Karė“ (600 egz.) – pasirodė 1905 m. gruodžio mėn.⁷⁸⁶ LSDP Šiaulių skyriui, telkusiam apie 30 narių⁷⁸⁷, vadovavo iš Sankt Peterburgo grįžęs studentas Viktoras Biržiška. Jis savo bute (priešais žandarų rotmistro butą!) laikė partijos archyvą, biblioteką ir ginklų sandėlį. Hektografas nepatenkino vidinių LSDP Šiaulių skyriaus poreikių, todėl imtasi įsigyti pajėgesnę spaustuve. Ją, LSDP

⁷⁸⁴ Dauginimo prietaisų technologija, išrasta XIX a. antroje pusėje, buvo nesudėtinga. Lietuvoje labiausiai buvo paplitę hektografai, šapirografai ir rotatoriai. Hektografai ir šapirografai veikė tuo pačiu hektografijos principu, tik hektografo želatina buvo skardinėje dėželėje, o šapirografo – juostoje, todėl hektografas išliko brangesnis. Namų sąlygomis hektografijos principu veikiančius dauginimo prietaisus buvo galima pasigaminti trimis žinomais būdais. Rusijos valdžia dauginimo prietaisų naudojimu ir jų kontrole susirūpino dar XIX a. 8-ajame dešimtmetyje, bet tai negalėjo užkirsti kelio jų savadarbei gamybai (pasižymėjo Šiaulių inteligentai). Nepriklausomos Lietuvos metais savadarbių šapirografų ir hektografų gamybos ir naudojimo LKP pagrindinių spaustuvių steigėjus apmokydavo LKP rajonų komitetų siųsti instruktoriai. Spausdinimo priemonės sudarė glicerinas ir želatina. Juos ištirpinus ir gautąją košelę išpylus ant įrėminto stiklo ar faneros, ilgainiui ji tapdavo šviesia, sustingusia mase, kokybe prilygstančia šapirografui. Spausdinimo voleliai buvo gaminami iš vatos aptraukus naudotomis dviračio kameromis. Tekstui rinkti naudotos spausdinimo mašinėlės arba jis buvo rašomas ranka, dažniausiai specialiu tušu. Šį darbą atlikdavo komunistai ir komjaunuoliai, turintys gražų braižą. Rotatoriai veikė trafaretinės spaudos principu: pramušant teksto raidžių kontūrus vaškuotėje buvo gaunamas trafaretas, kurį pritvirtinus prie cilindro, aprūpinto dažų tiekimu, buvo galima spausdinti iki 1 000 atspaudų. Žr. pl.: KAIRYS, Steponas. *Lietuva budo*. New York, 1957, p. 140–141; KAPOČIUS, Laurynas. Darbo liaudies kova. Iš *Pasakojų revoliucinių kovų dalyviai*. Skuodas, 1968, p. 32–33; STONIENĖ, Vanda. Rotatorius. Iš *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas. Vilnius, 1997, p. 318; Technika ir chemija. *Trimitas*, 1927, gruodžio 23 (nr. 50), p. 1638–1639; ГРИГОРЬЕВ, В. [Сообщение Ковенскому губернатору]. 1879, liepos 12. KAA, J-50, ap. 1, b. 21045, lap. 20.

⁷⁸⁵ BIELINIS, Kipras. Žemaičiuose (atsiminimai). *Socialdemokratas*, 1927, liepos 21 (nr. 28), p. 2–3.

⁷⁸⁶ Šiauliai. *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 1, p. 30; Šiauliai. *Draugas*, 1905, nr. 3, p. 121–122.

⁷⁸⁷ TAUTAVIČIUS, Adolfas ir kt. *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*. Šiauliai, 1991, p. 120.

CK sprendimu, 1906 m. pradžioje iš Suvalkijos į Šiaulius atgabeno Juozas Rimša. Žiemos metu tolimą atstumą rogėmis, valtimi ir vežimais gabenta spaustuvės įranga buvo supakuota trijose sviesto statinėse. J. Rimša krovinį pristatė į „Progres“ krautuve, kurioje jį priėmė partiečiai Konstantinas Jasiukaitis ir Povilas Kairiūnas⁷⁸⁸. Spaustuvės įranga buvo sumontuota V. Biržiškos bute. Sprendžiant iš V. Biržiškos ir J. Rimšos pateiktų duomenų bei išlikusių atsišaukimų egzempliorių, LSDP Šiaulių skyrius disponavo nedidele rankine spaustuvėle⁷⁸⁹. Joje buvo daugiausia spausdinami LSDP Šiaulių skyriaus atsišaukimai: „Streikas dar nesibaigė“ (1906 m. kovo 16 d., 300 egz.), „Szalin šnipai!“ (1906 m. kovo mėn., 600 egz.), „Piliečiai“ (1906), „Šalin Valstybės Dūmą!“ (1906 m., 1200 egz.)⁷⁹⁰. V. Biržiškai 1906 m. pabaigoje išvykus tęsti studijų į Sankt Peterburgą, spaudos darbai nenutrūko. Kitais metais pasirodė mažiausiai du atsišaukimai – „Darbininkai ir darbininkės“ (1907 m. birželio mėn., 2 000 egz.) ir „Lietuvos darbininkai ir valstiečiai“ (1907 m., 2 000 egz.)⁷⁹¹. Agitacinis darbas davė teigiamų rezultatų: skyrius 1907 m. mieste buvo padidėjęs iki 100 narių, o apskrityje – iki 136⁷⁹². Drastiškos Rusijos valdžios represijos palaužė LSDP Šiaulių skyrių, 1910 m. oficialiai jį priversdamos nutraukti savo veiklą⁷⁹³. Tik 1914 m. balandžio mėn. vėl užfiksuoti LSDP Šiaulių skyriaus spaudiniai⁷⁹⁴, iš kurių galima spręsti, kad skyrius arba turėjo įsigijęs mažą rankinę spaustuvėlę, arba jam atsišaukimai nelegaliai buvo spausdinami vienoje iš Šiaulių spaustuvių.

⁷⁸⁸ STIKLIUS, Pranas. Apie senuosius revoliucionierius. *Laisvė*, 1962, birželio 15 (nr. 48), p. 3.

⁷⁸⁹ BIRŽIŠKA, Viktoras. *Curriculum vitae*. VUB RS, f. 314-503, lap. nenumuruoti.

⁷⁹⁰ BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuvių bibliografija, IV dalis (1905–1914), I tomas (1905–1909)*. Kaunas, 1935, sklt. 1736, 1747–1748; BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuvių bibliografija, IV dalis (1905–1914 m.), II tomas (1910–1914 m.), I sąsiuvinis (1910 m. ir I–IV d. papildymai)*. Kaunas, 1939, sklt. [683–684]; Atsišaukimai, lapėliai. *Darbininkų balsas*, 1906, balandis (nr. 4), p. 126.

⁷⁹¹ *Darbininkai ir darbininkės!*. Šiauliai, 1907, birželis. 1 lap. – Egz. VUB Retų spaudinių skyrius, Lr 4541; *Lietuvos darbininkai ir valstiečiai!*: [Dūmos narių LSDP Gudavičiaus, Kumelio, Kupsto, Povyčiaus ir Stašinsko atsišaukimas]. Šiauliai, [1907]. 1 lap. – Egz. VUB Retų spaudinių skyrius, Lr 4542.

⁷⁹² LSDP 1907 metais. *Socialdemokratas*, 1916, gegužės (nr. 6–8), p. 51.

⁷⁹³ POŠKUS, Jonas. Socialdemokratijos raida Šiaulių apskrityje. Iš *Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida*. Vilnius, 1996, p. 66.

⁷⁹⁴ BIRŽIŠKA, Vaclovas. Šiauliai. *Naujoji gadyinė*, 1916, liepa (nr. 2), p. 83–85. Parašas: Severinas

Kaizerinės Vokietijos okupacijos metais kairiosios jėgos leido rankraštinius laikraštėlius⁷⁹⁵, bet spaudos darbų imtis neįstengė. Kun. Kazimiero Pakalniškio teigimu, 1916 m. pradžioje Šiaulių apylinkėse pasirodė karikatūros, nukreiptos prieš vokiečių įvestą šunų mokestį. Nėra žinoma, kas jas spausdino ir platino, bet kunigas spėjo, kad tai galėjo būti vietinių gyventojų darbas⁷⁹⁶. Tuo metu antikaizerinės proklamacijos Šiaulių apylinkėse buvo plačiai paskleistos, tą liudija vietinės vokiečių okupacinės valdžios 1916 m. gegužės 20 d. išleistas skelbimas apie 1 000 markių atlyginimą už atsišaukimų platintojų išdavimą. Nėra žinoma, ar pavyko sulaikyti jų platintojus, bet 1917 m. vasario 8 d. Meškuičiuose buvo suimtas Vinickis, kuris namuose turėjo įsirengęs popierinių dviejų markių nominalo spausdinimo stakles (minimi *poligrafijos įtaisai*)⁷⁹⁷. Įvertinus šiuos žinomus faktus, galima manyti, kad antikaizerinės proklamacijos galėjo būti gaminamos ir vietoje.

Lietuvai 1918 m. vasario 16 d. paskelbus nepriklausomybę ir laisvėjant Vokietijos okupaciniam režimui, politinis gyvenimas pamažu legalizavosi. Daugelis politinių jėgų veikė atvirai, leido laikraščius, atsišaukimus ir kitus spaudinius, todėl joms pakako ir legalių spaustuvių paslaugų. Legalios politinės veiklos užribyje likusi Sovietų Rusijos (nuo 1922 m. – Sovietų Sąjungos) remiama LKP, 1919 m. perėjusi į pogrindį, komunistinei literatūrai leisti, gaminti ir platinti skyrė daug dėmesio. Tai buvo jos idėjų, politinės veiklos ir vidinio finansavimo šaltinis. Partinė spauda buvo nelegaliai gabenama į Lietuvą, bet dalį LKP siekė pasigaminti ir šalies viduje. LKP ir jos pagrindinė jaunimo organizacija Lietuvos komunistinio jaunimo sąjunga (toliau – LKJS) Sovietų Sąjungos buvo gerai finansiškai remiama. LKP CK, LKJS CK nariams⁷⁹⁸ ir vietinių rajonų komitetų siųstiems instruktoriams buvo mokamos mėnesinės algos⁷⁹⁹, skiriama lėšų pagrindinės veiklos priemonėms

⁷⁹⁵ TORNAU, Aleksandras. Žemaičių kultūros židinytis – Vyžančių kaimas (Ylakių v.). *Žemaitis*, 1932, liepos 27 (nr. 29), p. 3.

⁷⁹⁶ PAKALNIŠKIS, Kazimieras. Rusų vokiečių karo užrašai. *Op. cit.*, p. 99.

⁷⁹⁷ BUGAILIŠKIS, Peliksas. *Iš I pasaulinio karo užrašų: 1915–1918 m. vokiečių okupacijos kronika*. Vilnius, 1961. LMAVB RS, f. 87-157, lap. 27, 45.

⁷⁹⁸ ALEKSA, Vytautas. *Išpažintis*. Marijampolė, 1923, kovo 6. LCVA, f. 488, ap. 2, b. 2, lap. 162.

⁷⁹⁹ YLA, Stasys. *Komunizmas Lietuvoje*. Kaunas, 1937, p. 72.

įsigyti. Paprastai provincijoje spaustuvių įrengimu rūpinosi partijos siųsti instruktoriai, kurie nuo 1921 m. buvo ruošiami Maskvoje įkurtame Vakarų tautinių mažumų komunistiniame universitete. Šio universiteto absolvento Stasio Daugmanto tvirtinimu, LKP vidaus taisyklės numatė, kad apie pagrindinę spaustuvę galėjo žinoti ne daugiau kaip trys asmenys: spaustuvininkas, LKP CK narys ir kurjeris⁸⁰⁰. Dėl griežtos konspiracijos ne visada įmanu nustatyti LKP spaustuves, bet jų įrengimas ir išlaikymas paprastai priklausė nuo rajonų komitetų aktyvumo ir turimų lėšų. Partinėse rajonų komitetų konferencijose būdavo nusprendžiama apie spaustuvių išlaikymą, siunčiami instruktoriai šiam darbui atlikti⁸⁰¹. Nepaisant LKP rajonų struktūros kaitos XX a. 3-iajame dešimtmetyje, stipriausia išliko Šiaulių rajono partinė organizacija, savo veiklos plotą iki 1930 m. vasaros išskleidusi visoje Žemaitijoje⁸⁰². LKP vyravo pozicija, kurią 1921 m. griežtai buvo išsakęs CK narys K. Požėla, kad nė viena knyga už partijos lėšas negali būti spausdinama užsienyje. Spaustuvių kūrimas Lietuvoje buvo vienas iš LKP prioritetų⁸⁰³. LKP Šiaulių rajono komitetas dar 1919 m. antroje pusėje turėjo dvi spaudos mašinas su trimis darbuotojais, bet spaustuvių visiškai įrengti komunistams tais metais nepavyko. Š. Savičo ir B. Šumkauskio spaustuvės darbininkas Martynas Poderis (LKP CK siųstas į Lietuvą dirbti pogrindyje⁸⁰⁴) 1920 m. vasarą pradėjo dirbti komiteto įrengtoje spaustuvėje Beinoriškėse, netoli Bazilionų, pas ūkininką Klanicką. Su rankine „bostonietės“ tipo mašina M. Poderis daugiausia spausdino Šiaulių rajono komiteto atsišaukimus. Dėl policijos padidėjusio dėmesio LKP veiklai spaustuvė buvo perkelta pas bežemį valstietį Jurevičių, bet ir ten ji veikė vos keletą mėnesių. Galiausiai Šiaulių rajono komiteto spaustuvė buvo paslėpta ir užkasta. Šiaulių rajono komitetas nebeįstengė jos

⁸⁰⁰ Stasio Daugmanto *parodymų protokolas*. 1925, vasario 20. LCVA, f. 488, ap. 2, b. 2, lap. 495.

⁸⁰¹ YLA, Stasys. *Komunizmas Lietuvoje*. *Op. cit.*, p. 69–70.

⁸⁰² BABIČAS, Algimantas Stanislovas. *Lietuvos komunistų partijos organizacinė struktūra 1918–1924 m.* Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1975. VUB RS, f. 76-2129, lap. 191, 203, 208, 210, 218, 220, 223, 227, 230–231.

⁸⁰³ BALIULYTĖ, Julė. *Lietuvos ir Vokietijos komunistų partijos bendradarbiavimas 1918–1940 metais*. Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui gauti. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1977. VUB RS, f. 76-2222, lap. 108.

⁸⁰⁴ PODERIS, Martynas. Tai vienoj, tai kitoj lūšnelėj. *Tiesa*, 1957, spalio 18 (nr. 247), p. 2.

išlaikyti, todėl įrenginiai 1921 m. pabaigoje buvo iškasti ir išgabenti į Kauną⁸⁰⁵.

LKP Telšių rajono komiteto sekretoriaus V. Rekašiaus pastangomis 1919 m. antrojoje pusėje partijos reikmėms įsigijus hektografą, juo buvo atspausdintas V. Rekašiaus revoliucinių dainų rinkinys *Revoliucijos kregždė*. Sekretorių 1920 m. kovo 12 d. netoli Plungės bandant suimti nušovus, Telšių rajono komitetas, patyręs krizę, ilgai nebeįstengė užsiimti spaudos gamyba. Rytų Žemaitijoje, Užventyje, susitelkę komunistai įsigijo šapirografą. Juo 1923 m. išleido ir padaugino poezijos rinkinėlį *Revoliucijos dainos*. Dvidešimties puslapių rinkinį sudarė daugiausia rusų revoliucionierių poezijos kūriniai, kuriuos atrinko Vincas Simonavičius ir Juozas Grikštas. Pastarasis jį dar ir iliustravo, o J. Simonavičius pasirūpino veikalo atspausdinimu⁸⁰⁶. Tais pačiais metais dėl komunistinių atsišaukimų spausdinimo iš Šiaulių miesto darbininkų profesinės sąjungos buvo konfiskuotas šapirografas, o jos sekretorius komunistas Kazys Preikšas patrauktas baudžiamojon atsakomybėn⁸⁰⁷.

III LR Seimo rinkimų partinės agitacijos metus kraštutinės dešinėsios jėgos pradėjo aršią agitaciją. Šiauliuose įsikūręs Lietuvos fašistų kovos komitetas 1926 m. balandžio 15 d. nežinomoje (Šiaulių?) spaustuvėje išspausdinto atsišaukimą „Gelbėkite Lietuvą! Surašinėkite Lietuvos partavikus!“. Atsišaukimai buvo išplatinti Raseiniuose, Seirijuose ir Telšiuose. Komitetas fiziškai bandė susidoroti su Raseiniuose įsikūrusių partijų skyrių vadovais, vienas iš jų buvo sužeistas. Sprendžiant iš kriminalinės policijos surinktų žinių apie Lietuvos fašistų kovos komitetą, matyti, kad jie buvo siejami su krikščionimis demokratais, kurie kaltino visas opozicines partijas (kartu ir LTS), kad jos sudarė suokalbį prieš Lietuvą su komunistais ir žydais. Nors pats A. Voldemaras fašistų buvo apšauktas slapto komunistų agentu⁸⁰⁸,

⁸⁰⁵ ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Apie Šiaulių ir Klaipėdos slaptas komunistines spaustuves 1920–1940 metais. *Op. cit.*, p. 17–19.

⁸⁰⁶ *Lietuvos komunistų partijos spauda, 1918–1940: bibliografija*. D. 1, Knygos ir brošiūros. Vilnius, 1981, įr. 943.

⁸⁰⁷ *Žinios apie Šiaulių miesto ir apskrities darbininkų profesinę sąjungą*. 1923. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 267, lap. 24.

⁸⁰⁸ *Žinios apie fašistus*. 1926–1927. LCVA, f. 378, ap. 2, b. 9745, lap. 1, 4–10.

bet tų pačių metų pabaigoje LTS vadovybei pavyko su šia radikalia perversmininkų grupuote susitarti. Po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmo, kurį rėmė krikščionys demokratai, į politinę kovą Lietuvoje kilo daugelis legaliai ir nelegaliai veikusių politinių partijų. Tuometė valdžia savo ruožtu sugriežtino spaudos dauginimo prietaisų kontrolę, nepageidavo, kad juos turėtų valdžiai nepatikimi asmenys, ar valdžios įstaigoms priklausomi prietaisai būtų naudojami ne pagal jos poreikius⁸⁰⁹. Po perversmo policijai suėmus daug LKP narių, jų Šiaulių rajone 1927 m. sumažėjo nuo 93 iki 55⁸¹⁰. Su įrodymais už šapirografuotų komunistinių leidinių spausdinimą 1927 m. rugsėjo mėn. buvo sulaikytas šešiolikmetis sėdiškis Pranas Nevarauskas⁸¹¹. Sprendžiant iš 1928 m. liepos 9 d. Šiaulių kriminalinės policijos likviduoto šiauliečio Aiziko Dovydo Volpės komunistinės literatūros sandėlio turinio, kuriame, be spaudos, buvo rasta šapirografo juosta ir buteliukas šapirografinio rašalo⁸¹², Šiaulių rajono komitetas aprūpindavo savo parajonius ne vien spauda, bet ir būtiniausiomis spaudos priemonėmis. To tada griežtai reikalavo vienas iš LKP organizatorių Zigmas Angarietis: *[v]isur kur tik galima, reikia organizuoti slaptas spaustuves ir leisti lapelius, aiškinančiu fašistų sukilimo prasmę, šaukiančiu į kovą prieš fašizmą*⁸¹³. Šiaulių rajono komitetas 1928–1931 m. turėjo hektografa, 1930–1931 m. tris rotatorius laikė Šiauliuose Miglovaros g. įsikūrusiame pagrindinės literatūros sandėlyje. Vėliau – 1932–1933 m. – šiauliečiai turėjo šapirografa⁸¹⁴.

Savo ruožtu iš vyriausybės 1927 m. išstumti krikščionys demokratai sustiprino tiek legalias spaustuves, tiek ėmė kurti nelegalias. Vienos iš jų veikė

⁸⁰⁹ *Kriminalinės policijos I rajono kovo mėn. santrauka*. Šiauliai, 1928, kovo 31. LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 41, lap. 102.

⁸¹⁰ BERESNEVIČIUS, Paulius. Lietuvos komunistų partijos rajonų ir apskričių organizacijos 1918–1940 metais. *Kraštotyra*, 1979, kn. IX, d. 2, p. 38.

⁸¹¹ *Kriminalinės policijos I rajono biuletenis Nr. 22*. Šiauliai, 1928, gegužės 24. LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 41, lap. 249.

⁸¹² *Kriminalinės policijos I rajono biuletenis Nr. 28*. Šiauliai, 1928, liepos 9. LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 41, lap. 334.

⁸¹³ ANGARIETIS, Zigmas. *Už liaudies veiksmų vienybę*. Vilnius, 1968, p. 24.

⁸¹⁴ JANKŪNAS, Stanislovas. *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimų reikšmė plečiant partijos įtaką masėms fašistinės diktatūros metais (1927–1940 m.)*. Istorijos mokslų kandidato disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1970. VUB RS, f. 76-1223, lap. 73, 76–78.

laikantis konspiracijos⁸¹⁵, kitos neturėjo reikiamų leidimų veikti, todėl buvo nelegalios. Vienas iš pirmųjų nukentėjo Šaukėnų vikaras Adomas Alminas. Vikaras buvo vietos „pavasarininkų“ pirmininkas, todėl savo reikmėms laikė šapirografa ir juo daugino agitacinio turinio „pavasarininkų“ atsišaukimus agituodamas gyventojus pirkti krikščionių demokratų leidžiamą spaudą⁸¹⁶. Tai išaiškinus, vietos policija 1928 m. gruodžio 9 d. iš kunigo šapirografa konfiskavo, bet po A. Almino skundo kitais metais šapirografas jam buvo gražintas⁸¹⁷. Nepaisant to, Taikos teisėjo sprendimu dėl šapirografo laikymo A. Alminui buvo paskirta 10 Lt bauda arba 1 para arešto⁸¹⁸. Tauragės aukštosios komercijos mokyklos kapelionas Rapolas Kuodis ir tos pačios mokyklos mokinys Pranas Bandzinas 1928–1929 m. leido „L. K. J. „Pavasario“ sąjungos Tauragės Rajono Valdybos Biuliotenį“ (3 nr.), jį daugindami nelegaliu šapirografu⁸¹⁹. Gaurės klebonas Kazimieras Šleivys buvo įsigudrinęs savo neregistruotu rotatoriumi leisti „Gaurės parapijos laikraštėlį“ (1918–1930) ir dauginti Panevėžio vyskupo Kazimiero Paltaroko laiškus kunigijai. Klebonas susektas, kai bandė išplatinti K. Paltaroko laiškus paštu⁸²⁰, po kratos, Tauragės Taikos teismo sprendimu, 1931 m. balandžio 27 d. jis buvo nubaustas 100 Lt administracine bauda arba 5 dienomis arešto⁸²¹. Vėliau K. Šleivys, legalizavęs rotatorių, naudojo jį savo pastoraciniame darbe⁸²², taip pat spausdindamas ir paties leidžiamus religinio turinio albumus. Palyginti menkos nuobaudos ir valstybės rastas kompromisas su krikščionimis demokratais skatino juos atsisakyti pagrindinės veiklos.

⁸¹⁵ *Apie Juozą Bernotą, Antaną Kimsą ir Balį Laukaitį*. 1932–1933. LCVA, f. 483, ap. 2, b. 87. 136 lap.

⁸¹⁶ *Kriminalinės policijos I rajono biuletėnis Nr. 47*. Šiauliai, 1928, gruodžio 12. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 1380, lap. 517.

⁸¹⁷ [*Susirašinėjimas dėl Adomo Almino šapirografo*]. 1928–1929. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 383, lap. 171–174.

⁸¹⁸ *Šiaulių miesto ir apskrities viršininko pranešimas Piliečių apsaugos departamentui*. Šiauliai, 1930, kovo 19. LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 11, lap. 61.

⁸¹⁹ *Tauragės apskr. viršininko pranešimas Piliečių apsaugos departamentui*. Tauragė, 1929, kovo 14. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 182, lap. 23.

⁸²⁰ *Tauragės apskrities viršininko pranešimas Piliečių apsaugos departamento direktoriui*. Tauragė, 1930, gruodžio 16. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 225, lap. 16.

⁸²¹ Gaurė. *Žemaičių balsas*, 1931, gegužės 7 (nr. 17), p. 3. Parašas: Skruzdynas

⁸²² SADAUSKAS, A. *Pastoracija Gaurės parapijoje*. *Op. cit.*, lap. 23.

A. Smetonai iš valdžios išstūmus Ministrą Pirmininką ir užsienio reikalų ministrą A. Voldemarą, jo šalininkai perversmo keliu rengėsi sugrįžti į valdžią. Smetonininkams nepavykus perimti sukarintos „Geležinio vilko“ organizacijos, ji 1930 m. gegužės 24 d. valdžios sprendimu oficialiai buvo uždaryta. Po formalaus uždarymo voldemarininkai ją pertvarkė. Vadovaujantis griežtais konspiracijos principais, voldemarininkai įkūrė sukilimo štabą, o organizacijos narius padalijo į „penkiukes“. Pastarosios buvo vadovaujamos instruktorių, kurie vieninteliai turėjo tiesioginį ryšį su štabu. „Geležinio vilko“ organizacijai Žemaitijoje vadovavo Petras Požėla, jo rankose buvo visas organizacinis darbas. Po organizacijos uždarymo 1930 m. birželio mėn. pradžioje Tauragės valsčiaus raštininkas Pranas Subatauskas Tauragėje atspausdino ir išplatino voldemarininkų atsišaukimą „Lietuviai susirūpinkite“. Atsišaukime piliečiai buvo raginami nepildyti vyriausybės nutarimo dėl „Geležinio vilko“ organizacijos uždarymo. Atsišaukimus P. Subatauskas išplatino tarp pažįstamų Tauragėje ir Šiauliuose. Raštininkas vieną atsišaukimą išsiuntė ir Šiaulių apygardos teismo sekretoriui Jonui Ramančioniui⁸²³. Šis asmuo vėliau buvo įtariamas 1930 m. birželio 15 d. „Žemaičių rėdybos apsaugos“ vardu išspausdinęs atsišaukimą „Broliai tautininkai“. Atsišaukimus ketinta išplatinti Šiaulių apskrityje. Šiaulių pašte sulaikius 93 geltonos spalvos vokus, nustatyta, kad juose buvo po vieną J. Ramančionio parengtą voldemarininkų atsišaukimą⁸²⁴. Planuotam sukilimui neįvykus, „Geležinio vilko“ organizacijos jėgos sumenko.

XX a. 4-ajame dešimtmetyje iš tuo metu veikusių politinių jėgų tik LKP sugebėjo išplėsti pagrindinių spaustuvių tinklą. LKP CK 1930 m. lapkričio 29 d. nutarimu padidinus partijos rajonų skaičių, 1931 m. buvo įsteigtas naujas Mažeikių rajonas, kitais metais – dar du Plungėje ir Tauragėje (1935 m. likviduotas)⁸²⁵. Vokietijoje 1933 m. į valdžią atėjus naciams, buvo likviduotas Kominterno 1928 m. įkurtas Vakarų Europos biuras Berlyne, kuriame LKP

⁸²³ *Apie Praną Subatauską ir Kazį Rabačių.* 1931–1932. LCVA, f. 483, ap. 2, b. 121, lap. nenumėruoti.

⁸²⁴ *Apie „Geležinio vilko“ organizacijos veiklą bei jos ruošimą ir vykdymą A. Smetonos vyriausybei nuverst.* 1929–1931. LCVA, f. 483, ap. 2, b. 150, lap. 2, 26.

⁸²⁵ BERESNEVIČIUS, Paulius. Lietuvos komunistų partijos rajonų ir apskričių organizacijos 1918–1940 metais. *Op. cit.*, p. 36–39.

spaudos leidyba ir gabenimu į Lietuvą rūpinosi Juozas Bulavas ir Icikas Meskupas⁸²⁶. Po Vokietijos saugumo akcijos nutrūkus daugelio komunistinių laikraščių leidybai užsienyje, LKP CK siekė, kad kuo daugiau periodinės spaudos būtų leidžiama Lietuvoje. LKP CK politinio biuro 1933 m. spalio 22 d. posėdyje buvo nuspręsta, kad politbiuro sekretariatui vadovaujant reikia parengti spaudos specialistų (*technikierių*), kurie būtų pajėgūs savarankiškai kurti spaustuves. Iš esmės tada nuspręsta laikytis strategijos, kad pagrindinių spaustuvių leidiniai prireikus būtų tiražuojami spaudos dauginimo prietaisais. Augo LKP narių ir pagaminamų atsišaukimų skaičius. Žemaitijoje, 1934 m. duomenimis, iš viso buvo 360 partijos narių, gausiausios partinės organizacijos – Mažeikių (190 narių), Plungės (82) ir Tauragės (62) rajonų komitetuose, mažiausia – Šiaulių (25)⁸²⁷. Kriminalinė policija akylai sekė Šiaulių komunistus, o dėl katalikų ir judėjų ortodoksijos komunistinė veikla Telšiuose buvo menka⁸²⁸ (rajono komiteto centras buvo Plungėje). Tuo metu visoje Lietuvoje pakilo komunistinių atsišaukimų gamyba nuo 5 750 egz. (1934) iki 36 200 egz. (1936)⁸²⁹.

Sparčiausiai augo Mažeikių rajono komitetas, kurio gretas papildė LVLS Telšių apygardos nariai. Mažeikių apskrities viršininkas Viktoras Voloncevičius dar 1932 m. apskričių viršininkų suvažiavime Kaune skaitytame pranešime minėjo, kad centrinei valdžiai nesiėmus priemonių sumažinti nedarbą Mažeikių apskrityje, čia greit susidarys *komunistų lizdas*⁸³⁰. LKP CK savo galimybes plėsti Mažeikių apskrityje geriau suvokė nei Lietuvos valdžia, todėl partiniam darbui buvo pasiūstas instruktorius (*technikierius*) Laurynas Kapočius. Instruktoriaus teigimu, iki 1934 m. pirmosios pagrindinės spaustu-

⁸²⁶ ŠVILPA, Jonas. *Kominternas ir komunistinis pagrindis Lietuvoje XX a. 4-ajame dešimtmetyje (organizaciniai veiklos aspektai)*. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas; Lietuvos istorijos institutas. Kaunas, 2007. LNB RKRS, f. 132-4176, p. 80–82.

⁸²⁷ BERESNEVIČIUS, Paulius. Lietuvos komunistų partijos rajonų ir apskričių organizacijos 1918–1940 metais. *Op. cit.*, p. 36–39.

⁸²⁸ [Telšių komunistų dešifruotas laiškas]. 1936. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4573, lap. 94.

⁸²⁹ JANKŪNAS, Stanislovas. *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimų reikšmė plečiant partijos įtaką masėms fašistinės diktatūros metais (1927–1940 m.)*. *Op. cit.*, lap. 36–37, 97.

⁸³⁰ VOLONCEVIČIUS, Viktoras. *Pranešimas apie padėtį Mažeikių apskrityje*. Mažeikiai, 1932, lapkričio 2. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 894, lap. 133.

vėlės įsikūrė Igarių (Mosėdžio valsč.), Daktarų-Kaukolikų, Trumplaukės, Vižančių-Ylakių ir Mažeikių-Kairiškių apylinkėse. Salantų partinė organizacija turėjo rašomąją mašinėlę ir šapirografą, Kairiškių komunistai – rotatorių⁸³¹. Pirmoji šiek tiek didesnė LKP išlaikoma spaustuvėlė įsikūrė 1932 m. pas Gedrimą Igarių kaime, Mosėdžio valsčiuje. Joje iš pradžių daugiausia buvo spausdinami atsišaukimai⁸³².

Mažeikių rajono partinė konferencija 1934 m. nutarė leisti savo laikraštį. Vietinio rajono komiteto pastangomis dar 1932 m. rugpjūčio mėn. Gailiškių kaimo dauboje, po žeme, buvo įrengta pagrindinė spaustuvė. Jos įkūrimą ir veiklą organizavo LKP CK instruktorius Domas Pundzius ir Antanas Milvydas⁸³³. Vienu šapirografu aprūpinta ir „Raudonojo fronto“ vardu pavadinta spaustuvė nuo 1934 m. pradėjo spausdinti Mažeikių rajono komiteto organą „Žemaitijos tiesa“. Tuo metu dėl blogų laikymo sąlygų ši spaustuvė buvo perkelta į Stepono Tautvydo sodybą Gedrimų kaime. Vėliau įgyta spausdinimo mašinėlė ir rotorius⁸³⁴. „Raudonajame fronte“ pasirodė aštuonių puslapių poezijos rinktinė *Revoliucinių dainų rinkinėlis* (1934)⁸³⁵. Mažeikių rajono komiteto veikla buvo pastebėta aukščiausiu LKP lygmeniu: „Tiesoje“ jos veikla iškelta kaip pavyzdys visiems LKP rajono komitetams⁸³⁶. Griežtai laikantis konspiracijos, S. Tautvydo sodyboje „Raudonasis frontas“ išbuvo iki 1938 m., kol A. Milvydas buvo pasiūstas į Kauną leisti „Tiesą“. D. Pundziaus nurodymu spaustuvė buvo perkelta į Kazio Jonušo sodybą Kaukolikų kaime. Spaustuvė buvo gerai užkonspiruota – įrengta žemaitiškos trobos kamino

⁸³¹ JANKŪNAS, Stanislovas. *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimų reikšmė plečiant partijos įtaką masėms fašistinės diktatūros metais (1927–1940 m.)*. *Op. cit.*, lap. 84, 86.

⁸³² KAPOČIUS, Laurynas. *Darbo liaudies kova*. *Op. cit.*, p. 34.

⁸³³ *Skuodo rajono darbo žmonių kova už Tarybų valdžią (1918–1944)*. Paruošė L. Inis, V. Baliutavičius, R. Granauskas, A. Damaševičius, A. Straukšys. Skuodas, 1967, p. 16.

⁸³⁴ Rotorius ir spausdinimo mašinėlė galėjo būti gauti iš LKP CK instruktoriaus Kazio Macevičiaus, kuris 1934 m. aktyviai veikė Vakarų Žemaitijoje. K. Macevičius ir Edvardas Jasutis apgaulės būdu 1933 m. Šiauliuose „Spaudos fondo“ knygyne įsigijo vieną rotatorių, kurį E. Jasučio ūkyje Toliočiuose (Skaisgirio valsč.) kartu ir išbandė, bet daugiau šiuo rotatoriumi daugintų spaudinių nėra žinoma. E. Jasutis įkliuvo policijai, bet rotorius, atrodo, nebuvo surastas. Žr.: MACEVIČIUS, Kazys. *Ilgai brandintas grūdas*. Vilnius, 1964, p. 201–212.

⁸³⁵ *Lietuvos komunistų partijos spauda, 1918–1940: bibliografija*. D. 1, Knygos ir brošiūros. Vilnius, 1981, įr. 955.

⁸³⁶ Pavyzdys visiems rajkomams. *Tiesa*, 1934, lapkričio 25 (nr. 15), p. 8.

slėptuvėje. „Žemaitijos tiesos“ leidyba buvo gerai įvertinta, todėl LKP CK „Raudonojo fronto“ spaustuvė 1938 m. buvo pavadinta neseniai likviduoto „Spartako“ vardu⁸³⁷.

Kituose LKP rajonų komitetuose Žemaitijoje spaustuvės kūrėsi kur kas mažesniu mastu: Plungės rajono komitetas 1932 m. turėjo vieną šapirografą, dar vieną iš jų 1935 m. laikė raseiniškiai komunistai Mituvos kaime⁸³⁸. Palyginti menkos Plungės ir Šiaulių rajono komitetų pastangos kurti savas spaustuves buvo pradėtos gaivinti tik 1939 m., kai LKP CK nario Abelio Kleinerio pavedimu to ėmėsi Jonišio pagrindininkas Bolius Baranauskas ir šiauliečiai Rapolas Rimdžius bei Abraomas Bengesas. Šie pagrindininkai įkūrė LKP Šiaulių apskrities laikinąjį komitetą ir ėmė organizuoti komiteto spaustuvę. Metų pabaigoje gruodžio mėn. Edvardo Jasučio ūkyje Toliočių kaime (Skaistgirio valsč.) buvo įrengta „Kovos“ spaustuvė. E. Jasutį spaustuvininko amato išmokė Lietuvos saugumo informatorius Šiaulių „Grafikos“ spaustuvės darbininkas Petras Biconas (NKVD 1940 m. iššifruotas ir suimtas⁸³⁹). Savadarbiais įrenginiais aprūpintai „Kovai“⁸⁴⁰ P. Biconas ir A. Bengesas parūpino ir apie 20 kg iš „Grafikos“ pavogto šrifto⁸⁴¹. „Spartako“ ir „Kovos“ spaustuvės nesusektos išbuvo iki 1940 m. LKP legalizacijos.

LKP rėmėjai propagandos ir spaudos darbe buvo LKJS ir Lietuvos raudonoji pagalba. XX a. 4-ajame dešimtmetyje LKJS skyriai aktyviai veikė tuometėse Mažeikių, Raseinių ir Šiaulių apskrityse. LKP CK politinis biuras 1931 m. lapkričio 25 d. savo nutarime įpareigojo vietines komjaunimo organizacijas įsirengti spaustuves, taip pat numatant ir tam reikalui galimas

⁸³⁷ JONUŠAS, Ignas. Neužmiršamos dienos. Iš *Pasakoja revoliucinių kovų dalyviai*. Skuodas, 1968, p. 57.

⁸³⁸ JANKŪNAS, Stanislovas. *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimų reikšmė plečiant partijos įtaką masėms fašistinės diktatūros metais (1927–1940 m.)*. *Op. cit.*, lap. 84, 86.

⁸³⁹ Sąrašas politinių kalinių 1941 m. birželio 25 d. išvežtų iš Šiaulių sunkiųjų darbų kalėjimo. *Tėvynė*, 1941, liepos 6 (nr. 1), p. 3.

⁸⁴⁰ R. Rimdžiaus 1941 m. publikuota „Kovos“ spaustuvės nuotrauka liudija, kad E. Jasutis spaustuvėje rinko raides, R. Rimdžius taisė korektūrą, o Jasutienė skaitė atsišaukimus. Žr.: RIMDŽIUS, Rapolas. Nelegali spaustuvė. *Raudonoji vėliava*, 1941, gegužės 10 (nr. 4), p. 2.

⁸⁴¹ ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Apie Šiaulių ir Klaipėdos slaptas komunistines spaustuves 1920–1940 metais. *Op. cit.*, p. 20–22.

pašalpas⁸⁴². Iš vietinių organizacijų aktyvesnių veiksmų ilgai laukti nereikėjo. Apie 1931–1932 m. Jurbarko žydų gimnazijos komjaunuoliai Kušelis Eljaševs, A. Kravecas, Ch. Jofė ir P. Nevžskytė išgijo šapirografa. Jį iš savo gimnazijos pavogė K. Eljaševs kartu su vienu iš minėtų draugų. P. Nevžskytė šapirografa nugabeno komunistui A. Lukoševičiui, gyvenusiam kaime link Smalininkų, 8 km nuo Jurbarko. K. Eljaševs su A. Lukoševičiumi seno ažuolo drevėje laikė šapirografa. K. Eljaševs pas A. Lukoševičių spausdino įvairius LKP ir LKJS atsišaukimus. K. Eljaševui 1933 m. įkliuvus Klaipėdos krašto pasienyje, spaustuvė užsidarė⁸⁴³. LKJS Šiaulių komitetas apie 1935–1936 m. vieno namo rūsyje, netoli „Verpsto“ fabriko, buvo įkūręs pagrindinę spaustuvėlę. Spaustuviniu šriftu aprūpintą spaustuvėlę suorganizavo ir joje dirbo komjaunuoliai Nachmanas Dušanskis ir Chaimas Grodzenskis. Juos 1936 m. areštavus, laisvėje likę LKJS Šiaulių skyriaus nariai, dėl griežtos konspiracijos nieko nežinodami apie spaustuvės laikymo aplinkybes, spaudos darbų tęsti nebegalėjo⁸⁴⁴. Tauragės LKJS kuopelė, vadovaujama Z. Golcbergo, pajutusi propagandinės spaudos stygių, 1938 m. pati įsirengė spaustuvėlę: vietos spaustuvės darbuotojas Josifas Hochmanas parūpino šrifto ir volą, o komunistas J. Ryliškis pagamino kasą šrifto ir rėmą rinkiniui. Spaustuvėlė iš pradžių veikė Tauragėje Gaurės g. (Blankaus name), o vėliau Šilalės g. (Zusmano name). Šioje spaustuvėlėje daugiausia buvo dauginami iš centro gaunami LKP, LKJS ir Raudonosios pagalbos atsišaukimai, kartais Tauragės komjaunimo vardu ir sukuriant vieną kitą atsišaukimą. Spaustuvė veikė iki 1940 m. birželio mėn., o vėliau jos įranga buvo perduota Kauno istorijos muziejui⁸⁴⁵.

⁸⁴² JANKŪNAS, Stanislovas. Lietuvos KP atsišaukimai – priemonė įtraukti darbo jaunimą į kovą prieš fašizmą. Iš *Lietuvos komjaunimui 50 metų*. Vilnius, 1969, p. 134.

⁸⁴³ ALEKSIEJŪNAS, L. Kušelis Eljaševs. *Komjaunimo tiesa*, 1969, kovo 4 (nr. 44), p. 1; TIKUIŠIS, Alfonsas. *Lietuvos komjaunimas – komunistų partijos pagalbininkas kovoje prieš fašistinę diktatūrą 1927–1940 metais*. Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1972. VUB RS, f. 76-1659, lap. 127.

⁸⁴⁴ ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Apie Šiaulių ir Klaipėdos slaptas komunistines spaustuves 1920–1940 metais. *Op. cit.*, p. 19–20.

⁸⁴⁵ ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Pagrindinės Lietuvos komjaunimo spaustuvės 1930–1940 metais. *Op. cit.*, p. 118–119.

Lietuvos raudonoji pagalba (veikė nuo 1924 m.) aktyvią veiklą išvystė tik XX a. 4-ajame dešimtmetyje. Organizacijai priklausė ne vien LKP nariai, bet ir jos idėjoms prijaučiantys asmenys, besirūpinantys politinių kalinių šelpimu. Raseiniuose 1932 m. įrengus arešto namus, kuriuose daugiausia buvo sukoncentruoti komunistinių pažiūrų nepilnamečiai, Raudonoji pagalba rado savo veiklai palankią dirvą. Po arešto namų kalinių konflikto su prižiūrėtojais, kurie užkalė kaliniams kamerų langus, „Raudonosios pagalbos“ vardu 1939 m. Raseinių apylinkėse buvo išplatintas hektografu daugintas lapelis „Raseinių kalėjimo budeliai...“⁸⁴⁶. Tai kol kas vienintelis žinomas šios spaustuvės spaudinys.

XX a. 4-ajame dešimtmetyje krikščionims demokratams ir kitoms opozicinėms partijoms pasitraukus iš aktyvios politinės kovos, tik sisteminga LKP ir ją rėmusių organizacijų veikla davė apčiuopiamų rezultatų. Telšių kunigų seminarijos profesorius Justinas Juodaitis, įvertindamas 1940 m. komunistų atėjimo į valdžią aplinkybes, yra išvalgiai pastebėjęs, kad A. Smetonos autoritarinis režimas buvo apleidęs miestų darbininkiją ir valstybei išskolinusį kaimą⁸⁴⁷. Neatsitiktinai XX a. 4-ajame dešimtmetyje Žemaitijoje LKP pagrindinės spaustuvės kūrėsi nusigyvenusioje Mažeikių apskrityje, o LKP narių tautinė sudėtis regione keitėsi lietuvių naudai⁸⁴⁸.

Didelės Sovietų Sąjungos investicijos per LKP rankas realizavosi 1940–1941 m., sukūrus marionetinę Lietuvos „liaudies vyriausybę“, kuri nuolankiai vykdė Sovietų Sąjungos planus. Po valdžių pasikeitimo antisovietinis pagrindis okupuotoje Lietuvoje stichiškai bandė priešintis. Paprastai gimnazistai, remiami pavienių tautiškai nusiteikusių inteligentų, stengėsi apsirūpinti spaudos priemonėmis ir imtis gaminti bei platinti antisovietinius atsišaukimus. Telšių

⁸⁴⁶ *Raseinių kalėjimo budeliai...* [Raseiniai], [1939]. 1 lap. RKIM, GEK R-1791/4305.

⁸⁴⁷ JUODAITIS, Justinas. *Praeities šešėliai: atsiminimai*. Vilnius, 2006, p. 39.

⁸⁴⁸ Remiantis Nijolės Maslauskienės pateiktais duomenimis ir atlikus skaičiavimus, 1940 m. pirmojoje pusėje Žemaitijoje lietuviai sudarė 71 proc. LKP narių, žydai – 18 proc., rusai – 11 proc. Žydų daugiausia buvo Šiaulių ir Raseinių apskrityse. Likusioje Lietuvos dalyje LKP narių daugiau buvo žydų (33 proc.) ir rusų (15 proc.). Žr. pl.: MASLAUSKIENĖ, Nijolė. Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje–1940 m. rugsėjo mėn. *Genocidas ir rezistencija*, 1999, t. 1 (5), p. 86.

mieste ir apskrityje 1940 m. spalio 22 d. buvo išplatinti rotatoriumi dauginti antisovietiniai atsišaukimai, pasirašyti legendinio žemaičių kunigaikščio Saigūno vardu. Tauragėje 1940 m. gruodžio mėn. pabaigoje buvo išplatinti rotatoriumi dauginti atsišaukimai, pasirašyti „118 Geležinio Vilko Brigados“ vardu. Varniuose ir Žarėnuose 1941 m. sausio mėn. rasti rotatoriumi padauginti antisovietiniai atsišaukimai. Raseinių apskrityje 1940–1941 m. buvo išplatinta 10 atsišaukimų, spausdintų savadarbe spaudos įranga, kurios pagrindą sudarė iš medžio išpjaustytos raidės⁸⁴⁹. Plungėje 1941 m. sausio mėn. susidarė Povilo Balsevičiaus, Povilo Jančiausko, brolių Boliaus ir Petro Kavalių⁸⁵⁰, Mato Kavaliaus ir Juozo Poškaus grupė, leidusi pagrindinį laikraštį „Laisvės varpas“ ir spausdinusi antisovietinius atsišaukimus. P. Jančiauskas dirbo Plungės girininkijoje, P. Balsevičius ir P. Kavalius mokėsi Plungės gimnazijoje, dėl konspiracijos buvo įstoję į komjaunimą, vėliau net įsidarbinę Plungės vykdomajame komitete. M. Kavalius taip pat dirbo Kulių vykdomajame komitete, turėjo priėjimą prie šapirografo ir popieriaus. B. Kavalius ūkininkavo Karklėnų kaime (Kulių valsč.), todėl pagrindinė spaustuvėlė buvo įsirengta jo ūkyje – vienkiemyje. Spaustuvė buvo sudaryta iš vienos spausdinimo mašinėlės, pavogtos iš Plungės gimnazijos raštinės ir šapirografo, gauto iš Kulių vykdomo komiteto raštinės. Ši grupė 1941 m. vasario 16 d. išplatino daug antisovietinių atsišaukimų. Sovietinis saugumas, ištyręs Plungės valsčiaus valdyboje registruotas mašinėlės šriftą, nepatyrusius pagrindininkus išaiškino ir vasario 22 d. visą grupę (išskyrus P. Jančiauską ir M. Kavalių) suėmė. Saugumui B. Kavaliaus namuose padarius krata, be spaudos popieriaus, gauto iš M. Kavaliaus, nieko daugiau nebuvo rasta. Suimtieji tolesniems tardymams (išskyrus vežant pabėgusį J. Poškų) buvo uždaryti į Telšių kalėjimą. Prasidėjus

⁸⁴⁹ ŠKIRPA, Kazys. *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti = Uprising for the Restoration of Lithuania's Sovereignty*: dokumentinė apžvalga. Vašingtonas, 1973, p. 137–138, 140–142.

⁸⁵⁰ Istoriografijoje ir atsiminimuose broliai Bolius ir Petras Kavaliai bei jų giminaitis Matas Kavalius dar vadinami Kavoliais ir Kavaliauskais, tad, matyt, pavardė buvusi sutrumpinta.

Vokietijos–Sovietų Sąjungos karui, Telšių kalėjimo kaliniai sovietinės kariuomenės birželio 24 d. buvo išvežti ir Rainių miškelyje žiauriai nukankinti⁸⁵¹.

Rezistencija nesibaigė 1941 m. birželio sukilimu, nes vieną okupantą tik pakeitė kitas. Antinacinės rezistencijos metais Lietuvoje veikė keletas pogrindinių spaustuvėlių, Žemaitijoje – viena. Lietuvą okupavus Vokietijai, Jurbarko gimnazijos mokytojas Petras Paulaitis išvystė pogrindinį darbą. Tai buvo plataus akiračio žmogus, kuris dėl nacizmo ideologijos agresyvumo 1938 m. pasitraukė iš Vokietijos okupuotos Austrijos, apsigyveno Jurbarke. Sovietiniam saugumui 1940–1941 m. persekiojant, mokytojas pasitraukė į Vokietiją, gyveno Berlyne, dirbo vietos spaustuvėje, ten įgijo poligrafijos žinių. Vokietijai okupavus Lietuvą, į ją grįžęs dirbo Jurbarko gimnazijoje mokytoju. Dar 1941 m. spalio mėn. P. Paulaitis pradėjo šapirografu (tikriausiai mokyklos) dauginti antinacinius atsišaukimus. Didindamas veiklos mastą, jis 1942 m. vasario 16 d. įkūrė Lietuvos laisvės gynėjų sąjungą (toliau – LLGS). P. Paulaičio vadovaujama LLGS 1943 m. rudenį Kauno, Tauragės, Raseinių ir Šakių apskrityse jungė apie 3 000 narių. LLGS turėjo keturis skyrius, iš kurių vienas buvo Spaudos ir propagandos. Veiklos centras koncentravosi Jurbarke. Spaustuvė 1942 m. įkurta nacių ir jų talkininkų sušaudyto Vinco Grybo namuose. Jai rotatorių parūpino P. Paulaičio draugas Juozas Sabaliauskas. Spaustuvė veikė gana produktyviai: joje buvo dauginami „Lietuviški atgarsiai“ (1942–1944) ir antinaciniai atsišaukimai. 1943 m. spalio mėn. P. Paulaitį suėmė gestapas, bet jam pavyko pasprukti, ėmė slapstytis. Spaustuvė liko nesurasta ir toliau sėkmingai veikė. Tolesnė LLGS spaustuvės veikla susieta su antisovietiniu pasipriešinimu, kuriame ši organizacija aktyviai dalyvavo⁸⁵².

⁸⁵¹ BAUŽYS, Antanas. Plungės gimnazistai laisvės kovoje. *Laisvės kovų archyvas*, 1999, t. 25, p. 205–206; JANČIAUSKAS, Povilas. Laisvės varpas. *Ten pat*, p. 213–215; ROCIUS, Domas. Paaiškinimas LKP(b) CK sekretoriui Antanui Sniečkui Maskvoje. 1942, spalio 7. Iš *Pamirštas SSRS karo nusikaltimas: Rainiai 1941 06 24–25*. Vilnius, 2007, p. 85–86; *Žemaičių kankiniai: Rainių miškėlio tragedija 1941. VI. 24–25*. Telšiai, 1942, p. 41–42, 53.

⁸⁵² GIRDIJAUSKAS, Petras. Laisvės gynėjas. *Laisvės kovų archyvas*, 2001, t. 30, p. 9–11; RUZGAS, Albertas. *Rezistentų pogrindiniai periodiniai leidiniai: okupacijų metai, 1940–1989: leidinių sąvadas*. Vilnius, 2010, p. 40–41.

2.3. Knygrišystės vaidmuo spaudos pramonėje ir amatininkystėje

2.3.1. *Smulkiosios ir meninės knygrišystės poreikiai.* Lietuvoje XX a. pirmojoje pusėje knygrišystė, kaip amatas, menas ir spaudos pramonės dalis, išsiskyrė į a) smulkiąją, b) fabrikinę ir c) meninę⁸⁵³. Smulkiąją užsiėmė amatininkai, fabrikinė – spaustuvės ir modernios knygrišyklos, o meninė – meninės knygrišystės atstovai. Nuo seno knygrišystė buvo viena iš miestų amatininkystės sričių. Jos poreikį paprastai apsprendė valdžios įstaigų užsakymai, todėl knygrišystė buvo susitelkusi apskričių miestuose, mažiau ja verstasi valsčių centruose ir kaimuose. Žemaitijos knygrišystės centras, sutapdamas su leidybos ir poligrafijos raidos dėsniniais, koncentravosi Šiauliuose. Pirmaisiais 1901 m. duomenimis, Šiauliuose dirbo 18 knygrišių ir 10 pameistrių, o dar 7 mokiniai mokėsi šio amato⁸⁵⁴. Regiono miestų ir miestelių tautinė sudėtis lėmė, kad knygrišystėje daugiausia vertėsi žydai, mažiau – lietuviai. Žydai išlaikė savo bendruomenės bibliotekas, komplektavo asmenines bibliotekas, todėl jų kultūros plėtrai knygrišiai buvo reikalingi. Knygnešystės epochoje išlikęs lietuviškos spaudos poreikis sudarė lietuviams sąlygas konkuruoti su žydais knygrišiais. Lietuviai knygrišiai dažnai kartu buvo ir lietuviškos spaudos platintojai, todėl šios dvi knygyninkystės sritys buvo glaudžiai susijusios. Iš knygrišių dirbtuvėlių kratų ir atsiminimų žinoma, kad XIX–XX a. sandūroje knygnešių atgabentas knygas Alsėdžiuose rišo Leonas Savickas, Ariogaloje – Stanislovas Stoškus ir Mykolas Trepkus, Darbėnuose – Antanas Viršila, Luokėje – Mikalojus Ignotas, Mosėdyje – Jurgis Knystautas, Pajūryje – Antanas Rimkus, Pikeliuose ir Juodeikėliuose – Kazys Erkumas, Raseiniuose – Viktoras Alijošius, Telšiuose – Stasys Mackevičius⁸⁵⁵. Koks galėjo būti knygrišių pasiskirstymas tautiniu požiūriu mažesniuose miesteliuose, liudija Akmenės atvejis. Rusijos imperijos 1897 m. visuotinio surašymo metu užfiksuota, kad Akmenėje šalia žydo Iciko Hermano

⁸⁵³ Knygrišystė. *Amatininkas*, 1935, sausio 31 (nr. 5), p. 2–3. Parašas: Knygrišys Z. M.

⁸⁵⁴ NEKRAŠIUS, Jonas. Knygrišiai ir knygrišyklos Lietuvoje ir Šiaulių krašte (XV a.–XXI a. pradžia). *Op. cit.*, p. 123.

⁸⁵⁵ KALUŠKEVIČIUS, Benjaminas; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktorai 1864–1904*. Vilnius, 2004, p. 24, 132, 166, 233, 279, 399, 413, 447, 487, 524.

dirbo ir lietuvis knygrišys Jonas Tomaševičius bei jo padėjėjas Vincentas Stankūnas. Knygrišys J. Tomaševičius taip pat vertėsi „žemaitiškų“ knygų prekyba⁸⁵⁶.

Paprastai knygrišystės buvo išmokstama tarnaujant mokiniu pas amatininką. Priklausomai nuo darbinių mokinio savybių, knygrišystės amato įsisavinimas truko iki vienerių metų. Pavyzdžiui, M. Ignotas Varniuose pas knygrišį mokėsi 7 mėnesius⁸⁵⁷, o Feliksas Milevičius Telšiuose pas S. Mackevičių – vienerius metus. Mokslas nebuvo itin brangus, bet vargingesniems jaunuoliams ne visada prieinamas: reikėjo mokėti meistrui, o vėliau ir įsigyti įrankius. F. Milevičių rėmęs Plungės kunigaikštis Mykolas Oginskis S. Mackevičiui už jo mokslą sumokėjo 20 rb⁸⁵⁸. Per itin trumpą mokymo laiką iš knygrišystės amato besimokančių pameistrių nebuvo galima paruošti aukštos profesinės kvalifikacijos specialistų, todėl ir jų darbuose vyravo nesudėtingi sprendimai ir neišlavinta estetika.

Lietuviams 1904 m. atgavus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis, knygrišių poreikis išaugo. Tuometės Lietuvos spaustuvės neįstengė apsirūpinti modernia knygrišystės įranga. Jos savo spaudinius įprastai rišo metalinėmis sankabėlėmis arba siuvo siūlais. Dėl Rusijos taikytų spaudos munito lengvatų knygrišių skaičiaus didėjimą ir modernių knygrišyklų atsiradimą stimuliuo brošiūruotų ir neįrištų knygų importas iš Mažosios Lietuvos⁸⁵⁹. Nemaža paspartimi knygrišystės plėtrai buvo viešųjų bibliotekų steigimo banga. Išlikę pavieniai Žemaitijos parapinių bibliotekų egzemplioriai liudija, kad knygos (dažnai mechaniniais konvoliutais) buvo įrišamos į kietviršius⁸⁶⁰. Darbo turėjo senieji knygrišiai V. Alijošius, K. Erkumas, J. Knystautas, S. Mackevičius, F. Milevičius, A. Rimkus, L. Savickas, M. Trepkus ir A. Viršila. Radosi ir

⁸⁵⁶ VALANTIS, Ignas. Akmeniškiai 1897 m. gyventojų surašymo veidrodyje. Iš *Akmenė: kraštas ir žmonės: kraštotyrinė monografija*. [Sudarė ir redagavo Leopoldas Rozga]. Utena, 2012, p. 173.

⁸⁵⁷ IGNOTAS, Mikalojus A. [Knygnešystės atsiminimai]. *Lietuva*, 1925, sausio 29 (nr. 23), p. 3.

⁸⁵⁸ NIŪNIAVAITĖ-LESIENĖ, Jovita; LESYS, Antanas. *Telšių žemės sūnus*. Prieiga per internetą: <<http://www.voruta.lt/telsiu-zemes-sunus/>> (žr. 2013-04-05)

⁸⁵⁹ BUGAILIŠKIS, Peliksas. *Atsiminimų medžiaga ir papildymai*. *Op. cit.*, lap. 64.

⁸⁶⁰ Autoriui žinomi ir turimi pavieniai Kulių ir Plungės parapinių bibliotekų egzemplioriai leidžia manyti, kad įrišui dažniausiai buvo naudojama drobė, kartonas ir marmurinis popierius. Rišta pusiau drobiniai įrišu su drobės kampeliais. – T. Petreikio asmeninė biblioteka.

naujų – Raseiniuose vienas iš jų buvo Petras Ivaškevičius⁸⁶¹. Augančiame Šiaulių spaudos centre pastebima spartesnė knygrišystės amato atstovų telktis. Iš Telšių į Šiaulius 1906 m. persikėlęs knygrišys S. Mackevičius pajamas padidino platindamas lietuviškos periodinės spaudos prenumeratą. Vėliau, 1908 m., jis, susidėjęs su grafiku, fotografu ir knygrišiu Aleksandru Ratkumi, Šiauliuose atidarė pirmą modernią knygrišyklą. Kompanionas A. Ratkus, 1910 m. susirgęs džiova, mirė⁸⁶², bet S. Mackevičius ir toliau liko Šiauliuose. Buvęs knygnešys Pranas Jacevičius 1912 m. Šiauliuose įsteigė knygyną ir knygrišyklą. Kitais metais dar Aronas Oklianskis ir V. Blochas įsteigė savo knygrišyklas. Šiauliuose, 1913 m. duomenimis, dirbo 16 knygrišių, 5 darbininkai, dar buvo 12 mokinių⁸⁶³. Pažymėtina, kad knygrišystę Žemaitijoje taip pat plėtojo Švč. Nekaltosios Mergelės Marijos tarnaičių kongregacijos skyriai, įsikūrę Palangoje (įkurtas 1898 m.) ir Šiauliuose (įkurtas 1906 m.). Šiuose miestuose vienuolės įprastai šalia savo karitatyvinės veiklos dirbo siuvyklose, audyklose bei knygrišylose⁸⁶⁴. Įvertinant knygrišystės amato patrauklumą, atkreiptinas dėmesys į A. Ratkaus finansinę padėtį ir Telšių knygrišio F. Milevičiaus 1912 m. „Rygos naujienose“ išsakytas mintis. Kostas Stiklius, 1909 m. Šiauliuose pasiteiravęs pažįstamo apie A. Ratkų, išgirdo, kad jis „ubagauja“⁸⁶⁵. Savo ruožtu F. Milevičius taip pat skundėsi, jog darbo yra, bet uždarbio mažai⁸⁶⁶. P. Ivaškevičius, negalėdamas iš knygrišystės išgyventi, vertėsi ir batsiuvio amatu, taip pat turėjo šio amato besimokančių mokinių⁸⁶⁷. Knygrišiai tuo metu buvo reikalingi, bet jų darbas liko prastai apmokamas.

Pirmojo pasaulinio karo metais dalis knygrišių pasitraukė į Rusijos gilumą, likusieji Žemaitijoje dėl okupacinės Vokietijos valdžios vykdytos

⁸⁶¹ VITKUS, Viktoras. Knygos muziejus. *Alio Raseiniai*, 2011, spalio 27, p. 19.

⁸⁶² NEKRAŠIUS, Jonas. Senoji Šiaulių fotografija (1863–1944). Iš *Acta Humanitarica universitatis Saulensis*, 2006, [t. 1], p. 361.

⁸⁶³ NEKRAŠIUS, Jonas. Knygrišiai ir knygrišylos Lietuvoje ir Šiaulių krašte (XV a.–XXI a. pradžia). *Op. cit.*, p. 123–124.

⁸⁶⁴ LAUKAITYTĖ, Regina. *Lietuvos vienuolijos: XX a. istorijos bruožai*. Vilnius, 1997, p. 184.

⁸⁶⁵ STIKLIUS, Kostas. Aleksandras Ratkus. *Rygos garsas*, 1910, birželio 16 (29) (nr. 44), p. 4.

⁸⁶⁶ MILEVIČIUS, Feliksas. Knygininko atsišaukimas. *Rygos naujienos*, 1912, lapkričio 10 (23) (nr. 45), p. 2. Parašas: Knygrišys T. M.

⁸⁶⁷ IVAŠKEVIČIUS, Petras. [Užrašai]. *Raseiniai*, 1912–1917. Raseinių savivaldybės viešosios bibliotekos Kraštotyros muziejus, lap. nenumeruoti.

antilietuviškos kultūros politikos vargiai galėjo išsiversti. Po Pirmojo pasaulinio karo atsikuriant Lietuvos valstybei, knygrišystės amatas toliau išliko miestų amatininkystės dalimi. Lietuvos poligrafijos pramonė neįstengė pereiti prie kietojo knygų įrišimo, todėl knygrišių poreikis išliko gana stabilus. Pirmaisiais nepriklausomybės metais knygrišių akivaizdžiai trūko. Valstybė bandė išspręsti šią problemą per švietimo sistemą. Pradinių mokyklų programose dar 1919 m. buvo įtraukta rankdarbių disciplina, bet jos sudėtyje knygrišystės mokymas nebuvo numatytas. Švietimo ministerijos parengtos programos neriboję mokytojų seminarijų plačiau žvelgti į šią discipliną. Šiaulių mokytojų seminarijoje 1924 m. liepos 1 d.–rugpjūčio 14 d. surengti pirmieji rankų darbo kursai, kuriuose darbo mokyklos teoriją, kraštotyra ir knygrišystę dėstė Antanas Vireliūnas⁸⁶⁸. Jis buvo vienas iš Knygų leidimo komisijos ir „Sakalo“ bendrovės steigėjų, tad apie knygrišystės amatą bent teoriškai turėjo nusimanyti. Švietimo ministerijai 1925 m. paskelbus naują pradžios mokyklų programą ir mokymo planą, IV skyriuje per rankdarbių discipliną buvo numatyta mokytis ir knygrišystės⁸⁶⁹. Kitais metais išėjo Vinco Ruzgo *Kartono ir knygrišystės darbų vadovėlis* (1925), suteikęs mokytojams ir mokiniams teorinių knygrišystės žinių. Mokytojams paruošti vien teorinės medžiagos neužteko, todėl Šiaulių ir Telšių mokytojų seminarijose knygrišystės disciplina mokytojams buvo dėstoma. Telšiuose ją dėstė žinomas knygrišys F. Milevičius⁸⁷⁰, o Šiauliuose 1926⁸⁷¹ ir 1932 m. mokytojams buvo surengti knygrišystės kursai⁸⁷². Knygrišystės amatą įvaldę mokytojai jį populiarino kaip lektoriai dalyvaudami įvairiuose amatininkystės kursuose. Antai 1932 m. Ginkūnuose vietos Jaunųjų ūkininkų ratelio organizuotuose 12 dienų amatininkystės kursuose mokytoja T. Stancevičiūtė šalia kitų disciplinų dėstė ir

⁸⁶⁸ ŽEMGULIENĖ, Aušra. *Pradinės mokyklos mokytojų parengimo raida Lietuvoje 1918–1940 m.* Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2000. VUB RS, f. 76-3907, lap. 72–74.

⁸⁶⁹ MIKĖNAS, Viktoras. *Darbinis mokymas Lietuvos pradinėje mokykloje.* Disertacija pedagogikos mokslų kandidato laipsniui. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1965. VUB RS, f. 76-589, lap. 122–123, 139.

⁸⁷⁰ NIŪNIAVAITĖ-LESIENĖ, Jovita; LESYS, Antanas. *Telšių žemės sūnus.* *Op. cit.*

⁸⁷¹ Pedagoginė paroda. *Šiaulietis*, 1926, rugpjūčio 22 (nr. 28), p. 3. Parašas: Kursų vedėjas

⁸⁷² MIKĖNAS, Viktoras. *Darbinis mokymas Lietuvos pradinėje mokykloje.* *Op. cit.*, lap. 98–100.

knygrišystę⁸⁷³. Mokyklų bibliotekoms visada buvo aktualu turėti įrištas knygas, todėl mokytojai, išnaudodami mokinių įgytus igūdžius, kurdavo knygrišių būrelius, kurie ir patenkindavo mokyklų bibliotekų poreikius⁸⁷⁴. Knygrišystės įranga aprūpintose mokyklose buvo galima įgyti pirmųjų šio amato žinių⁸⁷⁵. Jų pakakdavo, kad mokiniai vėliau jas galėtų pritaikyti darbinei veiklai⁸⁷⁶ ar savo reikmėms įsirišdami knygas⁸⁷⁷.

Lietuvos mokykla negalėjo visiškai patenkinti esamo knygrišių poreikio, nes šių amatininkų paslaugos buvo reikalingos valdžios įstaigoms, bibliotekoms ir privatiems asmenims. Žemaitijos administracinė struktūra, nuo kurios priklausė daugelis ekonomikos ir kultūros sričių, formavo stambesnius knygrišystės centrus. Kazio Puidos parengtos informacinės knygos *Visa Lietuva* (1923) pateiktais duomenimis, regione buvo vos 4 knygrišiai. Kretingoje dirbo Hielis Šeinas, Raseiniuose – Leiba Kaplanas, Jurbarke – Chaimas Minevičius ir Pinchus Šachnavičius⁸⁷⁸. K. Puida užfiksavo tik dalį knygrišystės besiverčiančių amatininkų. Iš senųjų knygrišių Mosėdyje dar dirbo J. Knystautas, Juodeikėluose – K. Erkumas, Raseiniuose – V. Alijošius⁸⁷⁹, Sedoje – Juozas

⁸⁷³ Rankų darbėlių kursai. *Šiaurės Lietuva*, 1933, kovo 19 (nr. 12), p. 5. Parašas: Vaivara

⁸⁷⁴ Pvz., knygrišių būrelis veikė Švėkšnos gimnazijoje, bet ir pradžios mokyklų mokiniai buvo pasitelkiami mokyklų bibliotekų knygoms įrišti. Lingailių (Kardžiūnų) (Šiaulių valsč.) pradžios mokyklai 1930 m. knygas rišo Pranas Žimantas, apie tai palikęs įrašą trečiajame H. G. Wellso knygos *Pirmieji žmonės mėnulyje* (1928) įrišo viršelyje: *Aptaisė / Pranas Žimantas IV sk / 1930–II–27 d. Žr.: Švėkšna: žmonės, kraštas, įvykiai: enciklopedinis žinynas*. Parengė Petras Čeliaskas. Švėkšna, 2012, p. 68; T. Petreikio asmeninė biblioteka.

⁸⁷⁵ Raseinių gimnazija knygrišystės mokymui 1925 m. buvo įsigijusi universalųjį presą ir 2 žirkles. Ji 1929 m. šį inventorių dar papildė 2 knygų įrišimo staklėmis. Visas knygrišystės inventorius žuvo nuo karo veiksnių 1941 m. birželį. Žr.: *Raseinių gimnazijos turto patikrinimo aktas*. Raseiniai, 1941, rugsėjo 15–20. LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 1048, lap. 40.

⁸⁷⁶ NEKRAŠIUS, Jonas. Knygrišiai ir knygrišyklos Lietuvoje ir Šiaulių krašte (XV a.–XXI a. pradžia). *Op. cit.*, p. 125.

⁸⁷⁷ Autoriui plačiau žinoma Mažeikių progimnazisto, vėliau – Telšių gimnazisto ir VDU studento Jono A. Dargio (1906–1948) knygrišystės praktika. Jis savo reikmėms gana profesionaliai įsirišdavo asmeninės bibliotekos knygas ir žurnalų komplektus. J. A. Dargis apie savadarbį įrišimą pažymėdavo įrašu arba specialiu antspaudu vidinėje kietviršio pusėje. Ši knygrišystės praktika tikriausiai nebuvo išimtis tarp to meto inteligentijos. Žr. pl.: PETREIKIS, Tomas. Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos direktoriaus Vaclovo Biržiškos senųjų spaudinių paieškos Žemaitijoje. *Knygotyra*, 2012, t. 58, p. 72.

⁸⁷⁸ *Visa Lietuva*: informacinė knyga 1923 metams. Redaktorius ir leidėjas K. Puida. Kaunas, 1923, p. 394.

⁸⁷⁹ KALUŠKEVIČIUS, Benjamins; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*. *Op. cit.*, p. 24, 132, 233.

Baras⁸⁸⁰, Šiauliuose – S. Mackevičius⁸⁸¹. Knygrišyklą Telšiuose apie 1925 m. prie Šv. Kazimiero knygyno atidarė šio knygyno vedėjas F. Milevičius⁸⁸². Jam konkurenciją Telšiuose sudarė knygrišiai Abromas Jenkelevičius ir Leiba Kacinas. A. Jenkelevičius savo knygrišyklą Mažojoje Kalno g. 2 išlaikė 1927⁸⁸³–1930 m.⁸⁸⁴. Per Didžiąją ekonominę krizę 1931⁸⁸⁵–1934 m. užsidarė ir F. Milevičiaus knygrišyklą. Knygrišys L. Kacinas vienintelis fiksuojamas 1934 m. Telšių amatininkų sąrašuose, nurodant, kad šiuo amatu jis vertėsis nuo 1915 m.⁸⁸⁶. Tuo tarpu Šiauliuose amatininkų knygrišių buvo kiek daugiau: dirbo V. Batvinis, Kazimieras Ežerskis, A. Pocius ir Stanislovas Sipkus. K. Ežerkį ir S. Sipkų šio amato pagrindų išmokė Didždvario mokyklos mokytojas Brunonas Gužauskas⁸⁸⁷. XX a. 4-ajame dešimtmetyje mažesniuose miesteliuose knygrišių buvo ženkliai ir netolygiai sumažėję: Raseiniuose knygas rišo lietuvis Radavičius ir žydas Šajus Ziskindas⁸⁸⁸, Kuršėnuose – V. Braslaukis⁸⁸⁹, Papilėje žiemos metu – Mečys Butkus⁸⁹⁰, Plungėje – Taubė Zelikovičiūtė, kuri 1934 m. išvyko į Kauną⁸⁹¹, vėliau Plungėje ir Rietave buvo likę po vieną žydą knygrišį⁸⁹². Matyt, dėl užsakymų stokos į didesnę miestą išsikelti negalėjo Liucinavos kaime (Girkalnio valsč.) dirbęs knygrišys

⁸⁸⁰ Sedos knygrišys Juozas Baras savo įrištuose leidiniuose įklijuodavo šapirografuotą lipdę su įrašu: APDIRBO JUOZAS BARAS / SEDOJE /, paliekant joje vietos įrašyti įrišimo datą. Žr.: TOLSTOJUS, Levas. *Kazokai Kaukazo apysaka (1852 m.)*. Kaunas, 1928. Raseinių krašto istorijos muziejus, Kazio Grikšo biblioteka.

⁸⁸¹ GUDYNAS, Pranas. *Vytautas Mackevičius*. Vilnius, 1971, p. 7.

⁸⁸² Kalendorių platintojų žiniai. *Žemaitis*, 1926, sausio 1 (nr. 1.), p. [4].

⁸⁸³ Knygų rišyklą: [reklama]. *Žemaičių prietelius*, 1927, gegužės 8 (nr. 19), p. 8.

⁸⁸⁴ A. Jenkelevičiaus geriausia ir didžiausia Telšiuose knygrišyklą. *Žemaitis*, 1930, kovo 21 (nr. 12), p. 7.

⁸⁸⁵ F. Milevičiaus knygynas Telšiuose pasiūlo: [reklama]. *Žemaičių balsas*, 1931, sausio 22 (nr. 2), p. 4.

⁸⁸⁶ *Telšių apskr. mokesčių inspekcijai pateiktas amatininkų, gyvenančių Telšių [miesto] savivaldybėje, sąrašas*. LCVA, f. 1075, ap. 1, b. 15, lap. 180–181.

⁸⁸⁷ NEKRAŠIUS, Jonas. Knygrišiai ir knygrišyklos Lietuvoje ir Šiaulių krašte (XV a.–XXI a. pradžia). *Op. cit.*, p. 125–126.

⁸⁸⁸ BRIGYS, Jonas. *Raseinių rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorija*. *Op. cit.*, p. 72.

⁸⁸⁹ Iš Kuršėnų fronto. *Žemaitis*, 1931, rugsėjo 3 (nr. 35), p. 3.

⁸⁹⁰ NEKRAŠIUS, Jonas. Knygrišiai ir knygrišyklos Lietuvoje ir Šiaulių krašte (XV a.–XXI a. pradžia). *Op. cit.*, p. 123, 126.

⁸⁹¹ ŽEIMANTAS, Viktoras. Pogrindinės Lietuvos komjaunimo spaustuvės 1930–1940 metais. *Op. cit.*, p. 108.

⁸⁹² ŠIMKUS, Juozas. *Atsiminimai apie Plungės ir Rietavo knygrišius*. Užrašė autorius Vilniuje 2013 m. rugpjūčio 10 d.

Karčiauskas⁸⁹³. Spaudoje vis dažniau pasigirdavo žinių apie knygrišių trūkumą. Antai korespondentas „Paulius“ iš Žemaičių Naumiesčio 1937 m. „Žemaičių prieteliuje“ pranešė, kad miestelyje ir apylinkėse nėra nė vieno knygrišio⁸⁹⁴. Apskritai tuo metu dėl kalėjimo knygrišių konkurencijos⁸⁹⁵, prasto užmokesčio⁸⁹⁶ pavienių amatininkų visur sumažėjo, o jų darbo kokybė krito. To meto knygrišiai įprastai knygas rišo pusiau drobiniu įrišu: kietviršiams aptraukti naudojo drobę arba kalenkorą.

Regiono amatininkai nesugebėjo įsisavinti Lietuvoje gana pavėluotai besikūrusios meninės knygrišystės pagrindų, todėl buvo priversti savo amatu verstis kaip papildomu pragyvenimo šaltiniu arba ieškoti tarnybos moderniose knygrišyklose ir kartonažo dirbtuvėse. Vis dėlto greta įprastinių užsakymų Šiaulių knygrišiai buvo pradėję nedrąsiai sekti meninės knygrišystės pėdomis, bet žinios apie tai kol kas fragmentiškos. Pranas Gudynas apie 1971 m. dailininko Vytauto Mackevičiaus namuose Vilniuje buvo matęs Šiaulių knygrišio S. Mackevičiaus įrištų knygų rinkinį. Iš jo P. Gudynas sprendė, kad S. Mackevičius mėgo *pagal savo sugalvotą kompoziciją aptaisyti unikalius, ypač meno leidinius*⁸⁹⁷. Nacių okupacijos metais renkant knygų aukas lietuvių kariams fronte, spaudoje fiksuota, kad Šiaulių moksleivis Jonas Lukoševičius paaukojo 6 gražiai įrištas knygas⁸⁹⁸. Sporadiškos žinios apie meninės knygrišystės užuomazgas ateityje dar tikslintinos, bet jos vis dėlto leidžia manyti, kad XX a. 3–4 dešimtmečiuose pamažu ir provincijoje radosi nedidelis meninės knygrišystės poreikis.

⁸⁹³ Apdirbinėju visokias knygas: [žinutė]. *Mūsų laikraštis*, 1938, gegužės 5 (nr. 18), p. 11.

⁸⁹⁴ Naumiestis. *Žemaičių prietelius*, 1937, gruodžio 2 (nr. 48), p. 10. Parašas: Paulius

⁸⁹⁵ Dėmesio knygrišystės amatui. *Amatininkas*, 1936, birželio 12 (nr. 24), p. 2. Parašas: L. R.

⁸⁹⁶ Pvz., Telšių knygrišys L. Kacinas 1934 m. gryojo pelno turėjo vos 350 Lt. Tuo metu Telšių staliai ir batsiuviai uždirbdavo kur kas daugiau – iki 2 500 Lt. Raseinių knygrišys Š. Ziskindas 1937 m. birželio 2 d. prašyme Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamentui išsakė mintį, kad, negavęs 191,40 Lt už atliktus darbus Valstybės centralinio knygyno Raseinių skyriui, visiškai neturės iš ko pragyventi. Žr.: *Telšių miesto amatininkų sąrašas, kurie turėjo 1934 m. iš savo amato nors kiek pajamų*. LCVA, f. 1075, ap. 1, b. 15, lap. 42; ZISKINDAS, Šajus. *Prašymas Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamentui*. Raseiniai, 1937, birželio 2. LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 71, lap. 5.

⁸⁹⁷ GUDYNAS, Pranas. *Vytautas Mackevičius*. *Op. cit.*, p. 7.

⁸⁹⁸ Lietuviams kariams aukoja knygų. *Tėviškė*, 1942, vasario 27 (nr. 9), p. 6.

2.3.2. Modernios fabrikinės knygrišystės atsiradimas ir plėtra.

Fabrikinis knygrišystės atsiradimas Žemaitijoje siejamas su Šiaulių modernių knygrišyklų atsiradimu. Š. Savičo ir B. Šumkauskio spaustuvės 1921 m. plane buvo numatyta įrengti knygrišyklą⁸⁹⁹, bet ji kurį laiką neįstengė apsirūpinti moderniomis knygrišybos mašinomis. Visi stambesni knygų kietojo įrišimo užsakymai atiteko Šiauliuose 1922 m. įsikūrusiai Vulfo Levito ir Leibo Goco knygrišyklai ir kartonažo dirbtuvei (Vilniaus g. 203). Jos paslaugomis naudojosi Valstybės centralinio knygyno Šiaulių skyrius, „Kultūros“ bendrovė⁹⁰⁰, taip pat „Titnago“⁹⁰¹, Š. Savičo ir B. Šumkauskio spaustuvės⁹⁰². Pavyzdžiui, „Vilties“ spaustuvė, nors ir turėjo geras spaudos mašinas, bet jos siūlomas klajinis įrišas didesnės apimties knygoms netiko. J. Baltakevičius, pagrįstai pastebėjęs, kad jo knygos *Lietuvos miestai* (1932) originalus „Vilties“ spaustuvės įrišas byra, beveik visą tiražą atidavė įrišti V. Levito ir L. Goco knygrišyklai⁹⁰³. Šioje įmonėje 1934 m. dirbo 13 asmenų: 3 moterys ir 10 vyrų⁹⁰⁴, o vėliau darbuotojų skaičius padidėjo iki 29⁹⁰⁵. Techniškai knygrišykla buvo gerai aprūpinta: turėjo popieriaus ir kartono pjovimo, siuvimo, štancavimo, lankstymo, perforavimo ir liniavimo mašinų, auksavimo presą ir kt. Mašinas suko keturi elektromotorai. Visa knygrišykos materialinė bazė 1940 m. įvertinta apie 60 tūkst. litų⁹⁰⁶. Apie 1928 m. Šiauliuose Dvaro gatvėje įsikūrė Sorensono knygrišykla, joje iki 1929 m. knygrišiu dirbo K. Ežerskis.

⁸⁹⁹ Savičo ir Šumkauskio spaustuvės dirbtuvė Šiauliuose – Dvaro g-vė 24, Zubovų namas: [planas]. Šiauliai, 1921, rugpjūčio 4. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 49, lap. 13.

⁹⁰⁰ LEVITO IR GOCO KNYGRIŠYKLA. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Šiauliai, 1926, vasario 5. LMAVB RS, f. 62-28, lap. 20.

⁹⁰¹ „TITNAGO“ SPAUSTUVĖ. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Šiauliai, 1925. LMAVB RS, f. 62-20, lap. 13.

⁹⁰² Šiaulių savitarpio kredito prekybos draugijos byla su V. Levitu ir L. Gocu, Š. Savičiumi ir B. Šumkauskiu. 1924. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 6645, lap. nenumeruoti.

⁹⁰³ LTS spaustuvės „Viltis“ byla su Juozu Baltakevičiumi ir Broniumi Buišu dėl vekselio. 1936. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 6388, lap. nenumeruoti.

⁹⁰⁴ V. Levito ir L. Goco knygrišykos ir kartonažo dirbtuvės klausiamas lapas. 1934, rugpjūčio 7. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 1896, lap. 7.

⁹⁰⁵ PURONAS, Vilius; NEKRAŠIUS, Jonas. *Saulės miesto veidas*. *Op. cit.*, p. 107.

⁹⁰⁶ V. Levito ir L. Goco knygrišykos ir kartonažo dirbtuvės klausiamas lapas. 1934, rugpjūčio 7. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 1896, lap. 7; V. Levito ir L. Goco kartonažo dirbiniai ir knygrišykos nacionalizacijos aktas. 1940, liepos 31. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 641, lap. nenumeruoti.

Šiauliuose Tilžės g. 159, buvusio L. Jakavičiaus knygyno patalpose, 1939–1940 m. įsikūrė J. Levitaso knygrišykla ir dėžučių dirbtuvė⁹⁰⁷.

Tuometės Žemaitijos spaustuvės knygas daugiausia rišo metalinėmis sankabėlėmis, bet kai kurios galėjo pasiūlyti ir klijinį, siūlais siuvamą arba kietąjį įrišą. XX a. 4-ajame dešimtmetyje klijinį įrišą didesnės apimties veikalams naudojo „Vilties“ ir Vyskupijos spaustuvės, o siūlais rišo tik „Titnago“ ir Vyskupijos spaustuvė. Pirmoji modernų knygrišybos skyrių apie 1930 m. atidarė „Grafikos“ spaustuvė⁹⁰⁸. Knygrišybos skyrių atsiradimą spaustuvėse stimulavo 1936 m. liepos 15 d. „Valstybės žiniuose“ paskelbtas įstatymas dėl mokyklinių vadovėlių įrišimo. Įstatyme buvo numatyta, kad mokykliniai vadovėliai privalo būti įrišti tik kietu įrišu⁹⁰⁹. Savo ruožtu Vinco Ruzgo *Bibliotekoms vadovėlyje* (1937) buvo pareikalauta, kad viešųjų bibliotekų skaitytojams nebūtų išduodamos neįrištos knygos⁹¹⁰. Mokyklų ir viešųjų bibliotekų kietojo įrišo poreikis skatino spaustuves įsirengti knygrišybos skyrius. Tuo metu knygrišyklas įsirengė S. Jonušo⁹¹¹, Pranciškonų⁹¹² ir „Titnago“⁹¹³ spaustuvės. Taigi „Grafikos“⁹¹⁴, S. Jonušo, Pranciškonų ir „Titnago“ spaustuvės, apsirūpinusios moderniomis knygrišybos mašinomis ir įsirengusios atskirus gamybinius skyrius, galėjo patenkinti visus užsakovų poreikius. Įprastai pagal leidėjų užsakymą spaustuvės kietu įrišu rišo tik dalį leidinių tiražo. Sprendžiant iš išlikusių įrišų ir knygrišyklų medžiagų aprašymo, kietajam įrišui dažniausiai buvo naudojamas kartonas ir kalenkoras.

⁹⁰⁷ *Šiaulių informacinis kalendorius su radijo stočių lentele 1940 metams*. Šiauliai, 1940, reklamos prieduose.

⁹⁰⁸ NEKRAŠIUS, Jonas. Knygrišiai ir knygrišyklos Lietuvoje ir Šiaulių krašte (XV a.–XXI a. pradžia). *Op. cit.*, p. 125.

⁹⁰⁹ BIZAUSKAS, Kazys. Vadovėlių formatas ir jų įrišimas. *XXVII knygos mėgėjų metraštis*, 2004, t. 2, p. 56.

⁹¹⁰ RUZGAS, Vincas. *Bibliotekoms vadovėlis*. Kaunas, 1937, p. 111, 116.

⁹¹¹ *Stasio Jonušo spaustuvės ir knygų rišyklos Kretingos mieste, Vytauto gt. 9 Nr. nacionalizavimo aktas*. Kretinga, 1941, sausio 6. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 459, lap. 5–6.

⁹¹² *Kretingos Pranciškonų spaustuvės nacionalizacijos aktas*. Kretinga, 1940, rugsėjo 9. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 463, lap. 5–6.

⁹¹³ „Titnago“ spaustuvės žinių lapas. 1936, gegužė. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 2424, lap. 12.

⁹¹⁴ „Grafikos“ spaustuvės mašinų ir turtų inventorių. 1940, liepos 31. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 619, lap. 11–19.

Pirmosios sovietinės okupacijos metais, remiantis vadinamojo „Liaudies Seimo“ priimtu stambiosios pramonės nacionalizavimo įstatymu, 1940 m. liepos 31 d. buvo nacionalizuota V. Levito ir L. Goco knygrišykla⁹¹⁵. Iki Vokietijos–Sovietų Sąjungos karo knygrišystės srityje didesnių pertvarkymų nebuvo: knygrišiai ir toliau galėjo verstis savo amatu, veikė gamybiniai knygrišystės skyriai „Grafikoje“ ir „Titnage“. Vokietijos okupacijai 1941–1944 m. masiškai naikinant žydų bendruomenę, ženkliai sumenko knygrišių skaičius Žemaitijoje. Visiškai sunyko knygrišystės amatas miesteliuose. Tik Šiauliuose vietoje V. Levito ir L. Goco nacionalizuotos knygrišyklos 1941 m. buvo įsteigta valstybinė „Ventos“ knygrišykla (Vilniaus g. 203). Joje nacių pastangomis buvo sukoncentruoti ir įdarbinti Šiaulių žydai knygrišiai, anksčiau dirbę knygrišyklose Šiauliuose. „Ventos“ knygrišykloje 1941 m. rugsėjo mėn. dirbo 20 darbininkų – 9 vyrai ir 11 moterų, 1942 m. darbininkų skaičius padidėjo iki 22 – 4 vyrai ir 18 moterų⁹¹⁶. Tolesnis „Ventos“ likimas buvo susietas su jos darbininkų likvidacija, kurią iki 1944 m. vykdė naciai. Vokietijos okupacinės valdžios ir jos talkininkų pastangomis sunaikinus pavienius knygrišius, regiono viešosios bibliotekos ir privatūs asmenys daugeliu atveju neteko galimybės įsirišti knygas. Sprendžiant iš Valstybinės leidyklos Kaune korespondencijos, knygrišių stygius 1944 m. buvo jaučiamas Jurbarko ir Telšių miestuose⁹¹⁷. Neatsitiktinai dar 1943 m. sausio 15 d. buvo atidaryta Šiaulių III amatų mokykla, kurioje pirmą kartą regiono istorijoje pradėti ruošti poligrafiniai ir knygrišiai. Į šią amatų mokyklą buvo priimami tik berniukai, baigę 4–5 pradinės mokyklos skyrius. Mokslas truko trejus metus⁹¹⁸. Iki 1944 m. sovietinės reokupacijos nespėjo baigti nė viena mokinių laida.

⁹¹⁵ V. Levito ir L. Goco kartonažo dirbiniai ir knygrišyklos nacionalizacijos aktas. 1940, liepos 31. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 641, lap. nenumėruoti.

⁹¹⁶ Šiaulių knygrišyklos „Venta“ žinių lapai. 1941–1942. LCVA, f. R-743, ap. 1, b. 70, lap. 7–10.

⁹¹⁷ JURBARKO VIEŠOJI BIBLIOTEKA. *Laiškas Valstybinei leidyklai Kaune*. Jurbarkas, 1944, kovo 3. LCVA, f. R-556, ap. 1, b. 34, lap. 205; JURGAITIS, Antanas. *Laiškas Valstybinei leidyklai Kaune*. Telšiai, 1944, vasario 11. Ten pat, lap. 211.

⁹¹⁸ Šiauliuose nuo sausio 15 d. atidaroma nauja amatų mokykla. *Tėviškė*, 1943, sausio 4 (nr. 1), p. 6.

III DALIS. ŽEMAITIJOS KNYGOS VISETAS

1. Autorių vaidmuo formuojant visetą

Žemaitijos knygos viseto (toliau – visetas⁹¹⁹) sandara atspindėjo 1) regionines, 2) nacionalines ir 3) pasaulines kultūros plėtros tendencijas. Šių veiksmų veikiamas visetas galėjo įgauti ne vien regioninę, bet ir nacionalinę vertę, kurią didžiąja dalimi kūrė leidėjai atrinkdami veikalus, vertėjai juos versdami ir autoriai juos rašydami. Johnas Guillory, savo fundamentaliame veikle „Kultūrinis kapitalas“ (*Cultural Capital*, 1993) apibūdindamas autoriaus reikšmę kultūrai, yra pasakęs, kad tik autorių vardai sukuria vertę – *kultūrinį kapitalą* – tekstui⁹²⁰. Viseto vertę galima įvertinti tik nustatčius originaliosios autorinės ir kolektyvinės kūrybos santykį – nuoseklų ėjimą prie pirmosios augimo. Statistiškai ištirta autorinė viseto sandara liudija, kad 49 proc. (arba 504) veikalų yra priskiriami individualiai autorinei kūrybai, 32 proc. (arba 324) – kolektyvinei autorystei, 11 proc. (arba 112) – autorystės forma neišaiškinta ir 8 proc. (arba 79) – veikalai sudaryti iš skirtingų autorių darbų. Gana didelis 11 proc. neišaiškintos autorystės kiekis susidarė dėl leidybinės kultūros spragų ar sąmoningai autorių siekto anonimiškumo ir pseudo anonimiškumo. Leidėjai ne visada nurodydavo verstinių veikalų autorius, o nepasirašyti ar prisidengti slapyvardžiais nevengė ir lietuvių autoriai. Europos praktikoje tai buvo viena iš tuometės leidybos normų⁹²¹. Kolektyvinės autorystės 32 proc. dalis buvo nulemta gausaus oficialiųjų leidinių kiekio (žr. 3 priedo 1 diagramą), kuri buvo reikšminga lokaliniam, bet ne regioniniam ar nacionaliniam lygmenyje.

Vertingiausia viseto dalis yra individualioji autorinė kūryba – ji yra tikrasis kultūrinis kapitalas, pasiektas Žemaitijos leidėjų pastangomis. Regio-

⁹¹⁹ Knygų visetas – regioninės knygų leidybos 1905–1944 m. produkcijos visuma – 1 012 vienetų.

⁹²⁰ GILLESPIE, Alexandra. *Print Culture and the Medieval Author: Chaucer, Lydgate, and Their Books 1473–1557*. Oxford, 2006, p. 5.

⁹²¹ GENETTE, Gérard. *Paratexts: Threshold of Interpretation*. Translated by Jane E. Lewin. Cambridge, 2001, p. 42–54.

ninė kultūra iš prigimties yra atvira pasaulinėms įtakoms, nuolatiniam kultūros patirties judėjimui, kuris buvo skatinamas per užsienio autorių kūrybos vertimus. Gana žymus indėlis teko 107 užsienio šalių autoriams ir jų kūriniais, sudariusiems 36 proc. visos individualiosios kūrybos dalies. Regioninės knygos kultūros santykį su nacionaline kultūra atspindi 157 Lietuvos ir lietuvių autorių darbai, savo ruožtu sudarę 64 proc. viseto dalies. Iš pastarųjų Žemaitijos regiono bendruomenei pagal gyvenamąją vietą, leidybos metus priklausė 100 autorių. Kilme 70 autorių buvo žemaičiai. Dalis jų dalyvavo puoselėjant regioninę kultūrą, todėl jų kūryboje (*vaizduotės navigacijoje*) regionas užėmė esminę vietą⁹²². Atskirai dar išskirtinas 33 sudarytojų indėlis, kurių bendra apimtis buvo 76 veikalai. Sudarytojai, nors ir nepretendavo į individualiąją autorinę kūrybą, buvo ne mažiau svarbūs atrenkant ir parengiant veikalus leidybai, o jų parengti darbai savaimingai atspindėjo tam tikrą rengėjo pasaulėžiūros dalį.

1.1. Teritorinė autorių kilmė (kultūros tapatybės formavimas)

1.1.1. Lietuvos ir lietuvių autoriai. Remiantis teritoriniu ir etniniu principu, Lietuvos autoriais laikomi Lietuvoje gimę ar leidybos metu šioje šalyje gyvenę asmenys, o lietuvių – tie, kurie save laikė lietuvių (tautos) nacijos dalimi. Regioninės knygos kultūros kontekste čia svarbiausi du akcentai: 1) kilmė ir 2) priklausymas regiono bendruomenei. Funkcinės knygos kultūros sistemos *autorius – leidėjas – vartotojas* uždarumas ir atvirumas sukuria prielaidas suvokti regioninės knygos kuriamąją reikšmę formuojant regionines, nacionalines ir pasaulines (internacionalines) vertybes. Rusijos valdžiai 1864 m. uždraudus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis, leidybos centrai persikėlė iš Žemaitijos į Mažąją Lietuvą, iškilo Aukštaitijos ir Suvalkijos regionų kūrėjų reikšmė. Todėl žemaičių kūrėjų kontingento įtaka tautinės kultūros raidai tolygiai mažėjo: tik 23 proc. kūrėjų, pasirodžiusių

⁹²² BENSON, Ciarán. *The Cultural Psychology of Self. Op. cit.*, p. 33–34.

1865–1903 m., buvo žemaičiai⁹²³. Nuo tada vykstant spartiems lietuvių nacijos konsolidacijos procesams Žemaitijos regionas išvengti kitų Lietuvos regionų kūrėjų įtakos jau nebegalėjo. Nors ir ženkliai sumenko žemaičių kūrėjų įtaka nacionalinės kultūros raidai, bet jų darbai reikšmės neprarado regioniniu leidybos lygmeniu. Vietinių (kilmės ir integracijos požiūriu) autorių santykio su išoriniais (ne regioniniais) autoriais analizė gali patikimai atskleisti regione vykusią kokybinių kultūros procesų raidą – skirtingos kultūrinės patirties judėjimą ir regioninės kultūros vertybių įtvirtinimą.

Regiono pasireiškusių tuomečių Lietuvos ir lietuvių autorių kontingentą sudaro 154 autoriai, neskaičiuojant trijų palikimo autorių – žemaičio S. Daukanto, suvalkiečio Vinco Kudirkos ir aukštaičio kun. Juozapo Žebrio. Palyginti menka palikimo autorių kūrybos leidyba buvo susijusi su gana ribota regiono inteligentų grupių veikla. Pažymėtina, kad mokytojo P. Sūdžiaus iniciatyva rūpintis S. Daukanto veikalų leidyba, „Kultūros“ bendrovės nariai (dalis buvusių varpininkų) iniciavo V. Kudirkos antrąją jubiliejinę *Laisvų valandų* (1929) laidą. Iš komercinių paskatų tik L. Jakavičius išleido vieną Amerikos lietuvių kun. J. Žebrio maldaknygę. Išskirtinis dėmesys S. Daukantui nebuvo atsitiktinis: tai viena iš labiausiai gerbiamų to meto Žemaitijos istorinių asmenybių. Švietėjo vardu buvo vadinamos draugijos, jam statomi paminklai, platinami jo biustai, asmenybė populiarinama periodinėje spaudoje⁹²⁴ ir leidžiant atvirukus⁹²⁵.

XX a. pirmojoje pusėje tautinis apsisprendimas buvo vienas iš kebliausių tautinės mažumas kamavusių klausimų. Žemaitijoje esant nedideliame tautinių mažumų skaičiui (žr. 5 priedo 1 diagramą) šis klausimas nebuvo toks opus, kaip Rytų Lietuvoje ar didžiuosiuose šalies miestuose, todėl autorių

⁹²³ STEPONAITIENĖ, Jolita. Spaudos draudimo laikotarpio lietuviškos knygos autorių sudėties kaita. *Knygotyra*, 2010, t. 55, p. 112.

⁹²⁴ Vien 1925–1943 m. Telšių laikraščiuose „Žemaičių prietelius“, „Žemaičių žemė“ ir „Žemaitis“ S. Daukanto asmenybei populiarinti buvo skirta 10 straipsnių. Šioje spaudoje jį populiarumu lenkė tik M. Valančius – 12 straipsnių.

⁹²⁵ Iš liaudies skulptoriaus Antano Raudonio nuostolingos atvirukų leidybinės patirties matyti, kad, skirtingai nuo regiono inteligentijos, XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigoje Kauno gyventojai menkai suvokė S. Daukanto reikšmę. Žr.: KRIKŠTAPONIS, Vilmantas. Išlikęs savo kūriniuose ir artimųjų prisiminimuose. *XXI amžius*, 2011, balandžio 20 (nr. 30), p. 7.

kontingentas buvo beveik išimtinai lietuviškas. Per akulturaciją lenkų ir rusų tautinės mažumos pamažu lietuviško išsiliedamos į lietuvių naciją. Matematikas Vaclovas Rostkauskas, grafas Aleksandras Tiškevičius, policininkas Leonas Troscianka ir kt. autoriai laikė save lietuviais, nors ne visų jų kilmė buvo lietuviška. Antai Liepojoje gimęs geležinkeliečio sūnus V. Rostkauskas save laikė lietuviu, o lietuvių kalbą – gimtąją, bet nuosekliau jos pradėjo mokytis tik nuo 1923 m., kai optantu iš Sovietų Sąjungos grįžo į Lietuvą. Matematikas, nors nuo 1924 m. dirbo Šiaulių berniukų gimnazijoje, bet per penkerius metus nebuvo pasiekęs pakankamo lietuvių kalbos žinių lygio, todėl paties prašymu nuo lietuvių kalbos egzamino cenzui įgyti buvo atleistas⁹²⁶. Dėl pedagogų, prastų norminės lietuvių kalbos žinovų, regiono mokytojų bendruomenėje būta pasipiktinimų⁹²⁷. Vis dėlto gana liberali ir teisiškai reglamentuota mokytojų cenzo įgijimo procedūra didesnę dėmesį skyrė specialistų kompetencijoms, o ne lietuvių kalbos mokėjimui. Todėl visi savo srities specialistai kitataučiai nebuvo išskirtinai diskriminuojami. Kūrybinėje veikloje dalyvavo Žemaitijos latviai Frydrichas Megnis, Žemaičių Naumiesčio kantorius, ir Niklovas Vindigas, Adventistų-milenistų sektos dvasininkas. Nuošaliau nuo visų regiono leidėjų inspiruotų leidybos projektų laikėsi gausesnė žydų bendruomenė. Jos tik du atstovai – teisininkas Levas Garfunkelis ir šiaurietis gydytojas Maksimas Jochelsonas – bendradarbiavo su Šiaulių leidėjais.

Ištyrus autorių teritorinę kilmę matyti, kad daugelis jų buvo gimę Lietuvoje (87 proc.) (žr. 3 priedo 2 diagramą). Iki Pirmojo pasaulinio karo už Lietuvos ribų Rusijos erdvėje gimę lietuviai sudarė dar 5 proc. kūrėjų. Dauguma jų buvo gimę kaimyninės Latvijos miestuose (Rygoje ir Liepojoje), į kuriuos nuo seno daugiausiai žemaičiai traukė ieškodami uždarbio⁹²⁸. Dalis jų po Pirmojo pasaulinio karo grįžo į Lietuvą, baigė studijas ir įsijungė į kūrybinę

⁹²⁶ *Vaclovo Rostkausko asmens byla*. LCVA, f. 391, ap. 7, b. 4776, lap. nenumeruoti.

⁹²⁷ BUTKUS, Juozas. *Pranešimas apie lietuvių kalbos ir literatūros mokymo padėtį mūsų mokyklose*. Tauragė, 1926, lapkričio 10. LCVA, f. 391, ap. 7, b. 880a, lap. 3–4.

⁹²⁸ Rygoje, 1913 m. duomenimis, gyveno 35 tūkst. lietuvių, sudarę 6,8 proc. visų miesto gyventojų. Žr.: MERKYS, Vytautas. Lietuvos miestų gyventojų tautybės XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje klausimu. *Op. cit.*, p. 87.

veiklą. Dar 2 proc. autorių gimė užsienyje. Iš Mažosios Lietuvos (tuometės Vokietijos) buvo kilę Mikas Šlaža ir Vydūnas. Pastarasis save gana glaudžiai siejo su Žemaitijos regionu: dalyvavo kuriant antologiją *Žemaičiai* (1938), turėjo įtakos žemaičių kultūriniam judėjimui. Prancūzijoje gimęs Kretingos grafas A. Tiškevičius taip pat buvo integravęsis, gerai mokėjo žemaitiškai. Likusių 6 proc. autorių tiksli kilmės vieta nėra žinoma. Akivaizdu, kad dauguma lietuvių nacijai priklausiusių autorių buvo vietinės kilmės, o likusieji dėl įvairių priežasčių (daugiausia ekonominių) gimė ne Lietuvoje, bet su ja ryšius užmezgė atvykę po Pirmojo pasaulinio karo. Kilmės požiūriu 48 proc. autorinės kūrybos yra iš ne regione gimusių autorių. Jų kūrybinis indėlis laidavo spartesnę bendrakultūrinių vertybių srauto pasisavinimą regione.

Regioninės kultūros pulsą geriausiai jautė iš Žemaitijos kilę autoriai, sudarę 45 proc. visų Lietuvos ir lietuvių autorių visumos. Iš liaudies kilę žemaičiai kūrėjai išliko etnocentriški: dėl skirtingos etninės brandos nacionalinių vertybių pulsą jiems pajauti buvo gana sudėtinga⁹²⁹. Dalis žemaičių kūrėjų buvo pagrindiniai aktyvios kultūrinės veiklos šalininkai, matę pareigą rūpintis regionine kultūra. Aktyvių žemaičių kūrėjų J. Butkaus, kun. K. Ambrozaičio, P. Genio, J. Miliausko-Miglovaros, kun. K. Olšausko, J. Pronckaus ir kt. kultūrininkų darbuose buvo aiškiai pastebimos regioninės kūrybos tendencijos idealizuojant šį kraštą ir jos kultūros veikėjus. Jiems Žemaitija buvo *ugdymo regionas*, todėl dalis jų kūrė ir žemaičių tarme (žr. pl. III d. 2.1.2). Pabrėžtina, kad iš esmės visi P. Genio poezijos darbai buvo persmelkti regionalizmo ideologijos kuriant idealizuotą Žemaitijos kultūros paveikslą. Detali viseto antraščių ir paantraščių analizė atskleidė, kad regioninės tapatybės žymenys etnonimas *žemaičiai* bei toponimai *Žemaičiai* ir *Žemaitija* buvo gana populiarūs – minimi 38 kartus. Dažnai pagal senąją tradiciją antraštėse ir paantraštėse adresatas buvo išskiriamas į du Žemaitijos ir

⁹²⁹ Pvz., LTS įtakos sferoje buvusio Dr. J. Basanavičiaus vardo liaudies universiteto Telšių skyriaus steigiamajame 1929 m. susirinkime tebebuvo kalbama apie Lietuvą ir Žemaitiją kaip apie du atskirus regionus. Tad net tautininkai, siekdami populiarumo, nesugebėjo visiškai sukontroliuoti regionalizmo idėjų sklaidos sau pavaldžioje struktūroje. Žr.: *Dr. Jono Basanavičiaus vardo liaudies universiteto Telšių skyriaus steigimo protokolas*. Telšiai, 1929, gegužės 19. TAA, f. 23, ap. 1, b. 27, lap. 2.

Lietuvos regionus. Pažymėtina, kad tuo metu antraštėse ir paantraštėse buvo populiariesnis archajinis daugiskaitinio daiktavardžio forma vartotas *Žemaičiai* toponimas, nei XIX a. pabaigoje sukurtas naujadaras *Žemaitija*⁹³⁰.

Žemaičių kūrėjų regioninę tapatybę ir jų santykį su regionine kultūra liudijo ne vien tekstų kalba ir jų turinys, bet ir autorių palikti slapyvardžiai bei vardų ir pavardžių formos. Slapyvardžiai *Butkų Juzė* (Juozas Butkus), *J. Džiugas*⁹³¹ (Juozas Stasiulis), *Jovaras* (Jonas Krikščiūnas), *Žemaičių Prietelius* (Pranciškus Petras Bučys), *Padubisietis* (Pranciškus Ramanauskas) buvo nukreipti į autorių kilmės arba gyvenamosios vietos pabrėžimą. Lietuviškų vardų žemaitiškos formos buvo sunormintos gana anksti. Vieninteliai Telšių veterinaras Motiejus Veitas, 1905–1906 m. pasirašinėjęs žemaitiškai *Matė*, ir kunigas Stasius Būdivas, oficialiai įtvirtinęs *Stasių*, vardų norminimui nepritarė. Kartais autoriai stengėsi išlaikyti ir nesunormintas pavardžių formas. Kun. Antanas Skripkauskas savo *Romaną be moters* (1932) pasirašė *Skripkauskiu*. Šie vardų ir pavardžių formų atvejai nebuvo dažni, bet būdingi tuo metu vykusių procesų atspindžiai. Iš viso kilmės požiūriu Žemaitijos regiono autoriai pateikė 48 proc. autorinės kūrybos (žr. 3 priedo 4 diagramą). Ši gana gausi vietinių autorių dalis buvo pajėgi skaitytojams perteikti regioninės kultūros sampratą ir savitą požiūrį į lietuvių nacionalinę kultūrą.

Vien iš Žemaitijos kilusių autorių paslaugų vietiniams leidėjams nepakako. Pirminiai leidėjų ryšiai su jiems gerai pažįstama regiono inteligentija negalėjo užtikrinti nenutrūkstamo leidybos proceso. Tad norint konkuruoti Lietuvos knygų leidybos rinkoje, reikėjo kur kas platesnių antrinių ryšių juos plečiant etniškai ir teritoriškai⁹³². Sąlygos tam buvo palankios: XX a. pradžioje

⁹³⁰ JABLONSKIS, Jonas. „Rašomosios kalbos dalykų“ kritikui. *Viltis*, 1912, lapkričio 9 (22) (nr. 133), p. 2. Parašas: Rygiškių Jonas

⁹³¹ Pvz., Džiugas – legendinis žemaičių kunigaikštis, milžinas, Telšių įkūrėjas, kuris padavimuose fiksuojamas nuo XIX a. Žr.: JUZUMAS, Vincentas. *Žemaičių vyskupijos aprašymas*. Varniai, 2013, p. 207.

⁹³² Pirminių ir antrinių socialinių ryšių sampratą yra pagrindęs amerikiečių sociologas Miltonas M. Gordonas. Žr.: GORDON, Milton M. *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origins*. New York, 1964, p. 34–39.

sukūrus bendrinę lietuvių kalbą, leidėjams nebebuvo svarbu, kokios tarmės atstovas rašys: visi kūrėjai pamažu lygiavosi į bendrinę kalbą, o visas tarmybes kalbos redaktoriai galėjo pašalinti arba sunorminti. Žemaitijos leidėjai užmezgė ryšius su 42 proc. autorių, kilusių iš kitų Didžiosios Lietuvos regionų (žr. 3 priedo 4 diagramą). Tik mažoji jų dalis (47 proc.) priklausė regiono bendruomenei – gyveno Žemaitijoje. Tai daugiausia buvo kunigai (11 asmenų, iš jų 6 – Telšių seminarijos profesoriai), mokytojai (12), spaudos darbuotojai (3), gydytojai ir tarnautojai (po 2) bei kt. specialybių atstovai. Dalis kunigų į regioną pateko Žemaičių vyskupystės dvasinės vyresnybės sprendimu dar prieš 1926 m. šios vyskupystės panaikinimą arba atvyko kartu su Telšių vyskupu J. Staugaičiu. Kauno arkivyskupiui J. J. Skvireckui atsisakius J. Staugaičio prašymu perduoti Telšių vyskupystei dalį jo pasirinktų kunigų, o į jų vietą siūlomieji neatitikę paties prašančiojo lūkesčių⁹³³, J. Staugaitis, neturėdamas kitos išeities, įkalbėjo Seinų vyskupijos kunigus – Vincentą Borisevičių, Pranciškų Petrą Bučį, Justiną Juodaitį, Jurgį Narjauską ir Joną Paukštį – vykti kartu. Ir vėliau veiklūs vyskupo žemiečiai, tokie kaip kun. Tomas Žilinskas ar kiti, buvo palankiai sutinkami Telšių vyskupijoje. Panaikinant Žemaičių vyskupystę būta ketinimų susilpninti žemaičių tapatybę⁹³⁴, bet J. Staugaičio ir jo aplinkos suvalkiečiai kunigai ilgainiui taip pat apžemaitėjo. Jie principingai nuo A. Smetonos režimo gynė Telšių vyskupystės interesus, dažnai iškeldami Žemaitijos regiono savitumą⁹³⁵. Pats vyskupas savo viešojoje retorikoje (pastoraciniuose laiškuose) nuolat pabrėžė Žemaičių ir Telšių vyskupysčių perimamumą, grindžiant mintį, kad jis – naujasis Žemaitijos ganytojas⁹³⁶. Mokytojus skyrė Švietimo ministerija, kuri tuo metu turėjo ambicijų per švietimo sistemą stiprinti bendrinės lietuvių kalbos pozicijas regione. Likę

⁹³³ STAUGAITIS, Justinas. *Mano atsiminimai*. Vilnius, 2006, p. 322.

⁹³⁴ DAMBRAUSKAS, Aleksandras. *Laiškas [Pranciškui Urbanavičiui]*. Kaunas, 1930, gegužės 25. LMAVB RS, f. 178-42, lap. 2.

⁹³⁵ *Telšių vyskupijos kurijos atstovo Jurgio Narjausko pareiškimas Tikybu departamento posėdyje*. [Kaunas], 1929, kovo 21. LCVA, f. 1366, ap. 1, b. 1, lap. 83.

⁹³⁶ STAUGAITIS, Justinas. *Jo ekselencijos Telšių vyskupo Justino Staugaičio ganytojiškieji raštai tikintiesiems 1926–1939 metais*. Telšiai, 1940, p. 5–9.

autoriai į Žemaitiją atsikraustė dėl asmeninių ryšių, ieškodami darbo arba patogios studijų vietos.

Autorių santykį su regionine kultūra atskleidžia ne vien kilmės faktorius, kuris sukuria *savųjų* ir *svetimųjų* atpažinties prielaidas, bet ir priklausymas regiono bendruomenei. Vidinės migracijos buvo veikiami daugiau ar mažiau visi Lietuvos gyventojai, bet tik nedaugelis ryždavosi išvykti toliau nei apskrities miestas. Tie patys mokyti žemaičiai gana užtikrintai traukė į laikinąją sostinę Kauną: iš 29 Kaune gyvenusių autorių 10 buvo žemaičiai. Vieni jų profesoriavo, kiti studijavo (po 2), tretį užsiėmė kita darbine veikla, bet su gimtine ryšių nenutraukė: pakalbinti vietinių leidėjų noriai dalyvavo įvairiuose leidybos projektuose. Ištyrus autorių kontingento gyvenamąją vietą, matyti, kad net 65 proc. autorių knygų leidybos metu gyveno Žemaitijoje. 29 proc. – kituose Lietuvos regionuose, 2 proc. – autonominiame Klaipėdos krašte ir tik 1 proc. – užsienyje. Dėl autorių biografinių duomenų stokos dar 5 proc. autorių tiksli gyvenamoji vieta leidybos metu nenustatyta (žr. 3 priedo 3 diagramą). Su užsienio lietuviais palaikyti itin sporadiški ryšiai. Šiaulių leidėjai išleido po vieną komunisto Vinco Kapsuko (Sovietų Sąjunga) ir rašytojo Antano Tulio (JAV) knygele. Klaipėdos krašte tuo metu gyveno karininkas Petras Tarasenko, Vydūnas ir Mečislovas Lionginas Stanislovaitis. Pastarasis dirbo Pagėgių geležinkelio stotyje⁹³⁷. Palyginti negausūs regiono leidėjų ryšiai su Klaipėdos krašto lietuviais (iš jų tik Vydūnas buvo autochtonas) liudija, kad jie nesistengė dirbtinai užmegzti ryšių su Mažosios Lietuvos autoriais, nors Lietuvos valstybė dėjo pastangas Klaipėdos kraštą integruoti į Žemaitijos regiono kultūros erdvę. Šiuo požiūriu centrinės valdžios politika dėl Žemaitijos ir Klaipėdos krašto suartėjimo neturėjo jokios apčiuopiamos reikšmės ir atspindžio regioninės knygos visete.

Kilmės ir integracijos (gyvenamosios vietos) kontekste matyti, kad tuo metu 25 proc. (arba 38 autoriai) neturėjo jokių tvirtų ryšių su regiono

⁹³⁷ Lietuvos kariuomenės savanorių sąjungos Tauragės skyriaus narių sąrašas. Tauragė, 1936–1937. LCVA, f. 1495, ap. 1, b. 16, lap. 7.

bendruomene. Tiesa, dalis šių autorių anksčiau buvo susiję su regionu: 4 iš jų mokėsi Šiaulių mokyklose, 4 kuri laiką dirbo Žemaitijoje, o dar 1 politikas (advokatas Kazys Zubauskas) veikė Šiaulių-Panevėžio rinkimų apygardoje. Prireikus buvo galima ir šiais buvusiais ryšiais pasinaudoti. Kai XX a. 3-ajame dešimtmetyje leidėjams prireikė autorių, o pastariesiems – leidėjų, atsinaujino ir nemažai senų pažinčių. Ypač glaudūs buvo buvusių Šiaulių gimnazistų ryšiai, kuriais naudojosi „Kultūros“ bendrovė ir kiti Šiaulių leidėjai. Nepaisant galimų pažinčių, mažai kas su Žemaitija siejo Joną Balį, prof. Vladą Lašą, Julijoną Lindę (slap. *Dobilas*), Joną Puziną, Paulių Slavėną, Matą Šalčių ir kt. autorius, kuriuos regiono leidėjai dažniau vertino kaip gerus savo srities specialistus ar žymius kūrėjus, bet ne kaip vietos autoritetus. Šis jų autorinės kūrybos sklaidos svertas čia negaliojo. Būdinga buvo ir tai, kad iš 38 nevietinių autorių tik 11-ai pasisekė išleisti daugiau kaip vieną knygą. Stokojant nevietinių autorių glaudesnių kontaktų su regiono bendruomene, jų santykiai su leidėjais dažniau buvo trumpalaikiai, todėl ir jų darbų leidyba bei funkcionavimas buvo visiškai patikėti leidėjams.

1.1.2. Užsienio šalių autoriai. Regioninės knygos kultūros kaip sudeamosios pasaulinės kultūros dalies atvirumas, grindžiamas jos dinamine sąranga (žr. 5 schemą, I d. 1.2.2.), užtikrinančia nuolatinį kultūros vertybių judėjimo srautą, skatina įsisavinti ne vien nacionalinės ar regioninės reikšmės kūrybą, bet ir užsienio šalių autorių darbus, galinčius praturtinti šalies mokslo, meno ir kultūros sritis. XX a. pirmojoje pusėje Lietuvai su besivystančiu švietimo ir mokslo institucijų tinklu kiekvienas į lietuvių kalbą išverstas reikšmingas užsienio autorių veikalas įnešė indėlį į lietuvių nacionalinę kultūrą ir sudarė palankesnes jos plėtros sąlygas. Tai aiškiai regėjo V. Biržiška, apie 1929 m. paraginęs rašytoją Antaną Venclovą imtis rengti bibliografinį veikalą „Pasaulio grožinė literatūra lietuvių kalba“, kurio didžioji dalis buvo 1936–1940 m. išspausdinta „Bibliografijos žiniose“. Iš viso A. Venclovos bibliogra-

fijoje buvo užfiksuota daugiau nei 6 tūkstančiai įrašų⁹³⁸. Didelis grožinės literatūros vertimų poreikis liudijo apie leidybos tendencijas, kurios dažnai buvo bendros verčiant ir platesnio turinio veikalus iš užsienio kalbų. Užsienio šalių autorių kūrinį leidybos pasirinkimą apsprendė keletas esminių priežasčių: 1) rusų ir lenkų kultūrinis palikimas, 2) integracija į Vakarų Europos kultūros erdvę, 3) vertėjų kalbų mokėjimas, 4) tarptautinis populiarumas, 5) asmeniniai ryšiai su autoriais, 6) ideologinė-kultūrinė linija. Regioniniame leidybos lygmenyje ne atsitiktinai (stochastiškai), o deterministiškai suvokiant šių priežastinių ryšių visumos individualumą galima įžvelgti ir tam tikrą užsienio autorinės kūrybos sudėties regioninį pobūdį.

Daug dėmesio leidinių atrankai rodė vertėjai, kurie vadovavosi ne vien tik finansiniais sumetimais (vertimai buvo parduodami leidėjams), bet ir savo pasaulėžiūra. Vertimais užsiėmė apie 80 vertėjų. Iš jų 69 išaiškinti, 15 pasirašė neišaiškintais slapyvardžiais, dalis užsienio autorių veikalų yra be jokių vertėjų asmens duomenų. Slapyvardžiai saugojo nuo represijų. Pvz., J. Kovalskis, tuometis Raseinių gimnazijos mokytojas, iki suėmimo 1921 m. gyveno ir vertimus pasirašinėjo Petro Bartuškos slapyvardžiu⁹³⁹. Kartais vertėjų vardo nenurodydavo ir pabijoję leidėjai. Ryškus pavyzdys – Feliksas Saltonas, „Kultūros“ bendrovės narys, bet įtartinos reputacijos (įtariamas dirbęs Lietuvos saugumui ir LKP, 1923 m. kalintas Kauno sunkiųjų darbų kalėjime), išvertęs Aleksejaus Bacho veikalą *Ekonominiai bruožai* (1923), liko anonimu⁹⁴⁰. Išanalizavus nustatytų vertėjų biografinius duomenis, matyti, kad vertėjų išsilavinimas buvo gana aukštas. Iš jų 30 proc. turėjo aukštąjį išsilavinimą, 15 proc. – nebaigtą aukštąjį, 13 proc. – vidurinį, 4 proc. – pagrindinį, 2 proc. – pradinį. Nežinomo išsilavinimo arba neišaiškinti vertėjai sudarė po 18 proc. (žr. 3 priedo 4 diagramą). Prasčiausi vertimai semantiniu ir kalbiniu požiūriu

⁹³⁸ ŽUKAS, Vladas. *Lietuviškieji literatūros bibliografiniai šaltiniai*. Vilnius, 1979, p. 114–116.

⁹³⁹ Raseiniai. *Socialdemokratas*, 1921, rugsėjo 8 (nr. 36), p. 4. Parašas: X; Raseiniai. *Socialdemokratas*, 1921, gruodžio 8 (nr. 49), p. 3. Parašas: V. Manrydas

⁹⁴⁰ ANDRIJAUSKAITĖ, Marija Ugnė. „Šnipų žaidimai“ aušrininkų organizacijoje XX amžiaus pirmoje pusėje. *Op. cit.*, p. 134; SALTONAS, Feliksas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Kaunas, 1923, rugsėjo 21. LMAVB RS, f. 62-5, lap. 38.

buvo pradinį ir pagrindinį išsilavinimą turinčių vertėjų. Skaitytojas dažnai turėjo tenkintis vadinamaisiais „laisvaisiais vertimais“, kurie kokybės prasme buvo menkaverčiai.

Didžiausią įtaką leidėjams renkantis užsienio autorių darbus turėjo Rusijos kultūrinis palikimas. Valstybinę rusų kalbą daugelis inteligentų puikiai mokėjo, todėl Rusijos autorių vertimai nebuvo problemiški. Iš viso Rusijos autorių veikalus vertė 22 vertėjai. Daugelis lietuvių inteligentijos buvo baigę Rusijos aukštąsias mokyklas, kita Lietuvos inteligentijos dalis buvo ne lietuviškos kilmės. Todėl imperinis rusų kalbos palikimas ir rusofilinės nuotaikos vertėjams, leidėjams ir skaitytojams nebuvo svetimos⁹⁴¹. Palankiai buvo vertinami Rusijos (vėliau – Sovietų Sąjungos) aukštojo mokslo laimėjimai, senoji rusų literatūra, negana to, verstų komunistinio ar kultūrbolševikinio turinio veikalų autoriai taip pat buvo šios šalies atstovai⁹⁴². Vis dėlto Nepriklausomos Lietuvos metais pašalinus rusų kalbą iš lietuviškų mokyklų, o komunizmui vietos gyventojų akyse pačiam susikompromitavus⁹⁴³, pamažu ir rusų kultūra traukėsi. Iš viso buvo išversti 28 Rusijos autorių kūriniai, pasirodė 55 knygomis (žr. 3 priedo 5 diagramą). Populiariausias buvo gydytojas ir gamtininkas Ivanas Trojanovskis: išleista 16 jo knygų. Jam su 9 veikalais nusileido mokslo populiarintojas ir knygotyrininkas Nikolajus Rubakinas. Jo veikalų leidyba daugiausia rūpinosi Vaclovas Biržiška. Pasitaikė atvejų, kai buvo verčiami su Lietuvos kultūra susijusių asmenų darbai.

⁹⁴¹ KASATKINA, Natalija; LEONČIKAS, Tadas. *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius, 2003, p. 105.

⁹⁴² Pvz., raseiniškis Vytautas Kauneckas, 1928 m. atlikęs profesionalaus revoliucionieriaus ir istoriko Vladimiro Nevskio vertimą *Kaip dirbti su knyga*, tais pačiais metais už politinę veiklą buvo suimtas. Iš Raseinių arešto namų pabėgęs, jis kurį laiką šelpiamas Vokietijos socialdemokratų partijos gyveno Vokietijoje. Sovietinėje Lietuvoje V. Kauneckas buvo vienas iš produktyviausių vertėjų iš prancūzų kalbos. Žr.: *Kriminalinės policijos V-to rajono biuletenis 17 nr.* Kretinga, 1928, spalio 30. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 1380, lap. 261.

⁹⁴³ Žemaitijoje komunizmas buvo siejamas su žydiškumu (18 proc. LKP narių Žemaitijoje buvo žydai, Šiauliuose turėjo ir savo parajkomį), todėl tradicinėje žemaičių mąstysenoje tarnauti komunistams (kartu ir žydams) buvo laikoma žeminančiu dalyku. Žr.: VENCLAUSKAS, Linas. *Moderniojo lietuviško antisemitizmo genezė ir raida (1883–1940 m.)*. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas; Lietuvos istorijos institutas. Kaunas, 2008. LNB RKRS, f. 132-4609, p. 166; KONČIUS, Ignas. *Žemaičio šnekos*. London, 1961, d. 1, p. 41; *Paaiškinimas prie b. k. org. schemos Šiaulių apskr.* 1927, liepos 15. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 816. 1 lap.

Populiari buvo žymaus rašytojo Levo Tolstojaus kūryba (5 knygos). XX a. pirmojoje pusėje dar buvo gaji L. Tolstojaus lietuviškoji kilmės legenda. Rašytojas iš tikro turėjo giminystės ryšių su Lietuvos dvarininkais. L. Tolstojaus giminaičiai buvo Šiaulių Zubovai (Marija Zubovaitė buvo ištekėjusi už rašytojo sūnaus Sergejaus). Iš Birutės Masionienės tyrimų matyti, kad apie pusę L. Tolstojaus kūrinių Lietuvoje 1918–1940 m. išleido Žemaitijos leidėjai, tad neatsitiktinai Šiaulių Povilo Višinskio liaudies universitete 1928 m. buvo surengtas 100-ųjų rašytojo gimimo metinių minėjimas⁹⁴⁴.

Lietuvos kultūros vesternizacijos tendencijos ryškiausiai plito per Vokietijos, Prancūzijos, Didžiosios Britanijos ir JAV autorių kūrybos vertimus. Gana nuosekliai regiono leidėjų planus pasiekė Vokietijos autorių darbai. Vokiečių kalba buvo viena iš to meto inteligentijos bendravimų kalbų, o Vokietija mokslo srityje užėmė vieną iš svarbiausių vietų pasaulyje. Glaudesni kultūros ryšiai buvo užmegzti per Pabaltijo vokiečių bendruomenės įtakos sferoje esančias kultūros ir mokslo įstaigas. Nuo XIX a. Jelgava, Liepoja, Ryga, Tartu, Talinas ir kt. stambūs vokiečių kultūros centrai traukė Lietuvos moksleiviją⁹⁴⁵. Nemažai Lietuvos inteligentų XX a. pirmojoje pusėje Vokietijoje buvo įgiję aukštojo mokslo išsilavinimą, todėl vokiečių autorių, pirmiausia pedagoginiai ir moksliniai veikalai, o vėliau ir grožiniai pradėti versti į lietuvių kalbą. Versta tiesiogiai iš vokiečių kalbos arba per tarpinę rusų kalbą. Iš vokiečių kalbos vertė 5 vertėjai. Iš viso išversti 20-ies Vokietijos autorių 39 veikalai. Didelio populiarumo sulaukė A. Šilerio iš rusų kalbos verstas ir Lietuvos mokykloms pritaikytas Paulio Gläserio ir E. Pezoldo *Vokiečių kalbos vadovėlis* (2 d., 1920–1926; 9 kn.). Lietuvos santykiai su Vokietija komplikavosi nuo 1933 m. A. Hitlerio atėjimo į valdžią ir naciams ėmus kištis į Klaipėdos krašto reikalus. Naciai ypač demonstratyviai ant Tilžės

⁹⁴⁴ Masionienė, Birutė. *Levas Tolstojus ir Lietuva*. Vilnius, 1978, p. 23–27, 64–75, 214.

⁹⁴⁵ P vz., Antano Tylos duomenimis, vien iš Žemaitijos (Raseinių, Šiaulių ir Telšių apskritis) Tartu universitete 1861–1918 m. mokėsi 249 studentai, o iš likusių Lietuvos dalių – dar apie 870. Žr.: TYLA, Antanas. *Lietuviai ir Lietuvos jaunimas Tartu universitete 1802–1918 metais*. Vilnius, 2013, p. 50.

tilto 1935 m. kovo 27 d. pakorė žemaičio dirbtinę iškamšą ir ją sudegino⁹⁴⁶. Agresyvi Vokietijos valdžios vykdoma politika Lietuvos atžvilgiu iš esmės regioniniame lygmenyje nutraukė šios šalies atstovų darbų vertimus.

Anglosaksiška kultūra pasiekė regiono skaitytojus per Didžiosios Britanijos ir Jungtinių Amerikos Valstijų autorių vertimus. Kadangi Rusijos gimnazijose anglų kalba nebuvo dėstoma⁹⁴⁷, vertimus daugiausia atliko Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai. Jie, emigracijoje pramokę anglų kalbos ir persisėmę anglosaksiška kultūra, grįžę į Lietuvą aukštai vertindami teny-kščius pasiekimus bandė su jais supažindinti ir Lietuvos skaitytoją. Vienintelis vertėjas Jonas Jablonskis jaunesnysis anglų kalbos žinių buvo įgijęs Kauno „Aušros“ gimnazijoje (1920–1924)⁹⁴⁸. Taigi J. Jablonskis jaunesnysis ir Amerikoje pabuvoję lietuviai Karolis Račkauskas, Matas Šalčius ir Jonas Šliūpas, išvertę po 3 knygas, ir Viktoras Kamantauskas, išvertęs 2 knygas, buvo aktyviausi anglakalbės spaudos vertėjai. Iš viso išversti 22 autorių kūriniai sudarė 32 knygas. Daugiausia versti grožiniai kūriniai (pvz., 6 Arthuro Conano Doyle'io, 3 Edgardo Raiso Barouzo veikalai), istorijos (pvz., 4 Herberto George'o Wellso veikalai), mažiau – mokslo populiarinamieji (pvz., 3 Samuelio Smailso veikalai). Pažymėtina, kad populiarī anglų literatūra versta gana sparčiai. Antai Kazys Puida išvertė Uptono Sinclairo veikalą *The Jungles* (pirmoji laida 1906 m.), jį pavadinęs *Pelkės* (1908), vos po dvejų metų, kai jis pirmą kartą pasirodė originalo kalba. Vėliau K. Puida, atstovaudamas „Vaivos“ bendrovei, spaudė „Kultūros“ bendrovę atsisakyti Oskaro Vaildo *Pasakų* (1924) leidybos, nes „Vaiva“ ją taip pat buvo parengusi spaudai⁹⁴⁹, bet

⁹⁴⁶ Agresyvus nacių elgesys žemaičius labai jaudino. S. Anglickis savo atsiminimuose šią nacių akciją yra aprašęs gana detalīai: [a]napus Nemuno, prie Tilžės tilto dažnai demonstruodavo hitlerininkai ir grasindavo iškeltomis kumštīmīs į Lietuvos pusę. Vieno tokio sambūrio metu hitlerininkai ant Tilžės tilto pakorė dirbtinę žemaičio iškamšą, kurį ten ją palaikė pakartą, paskui ją triukšmingai sudegino, lyg duodami simbolinį pavyzdį, kad girdi, taip greitai bus su visais žemaičiais. „Ferfluch šamait“ (prakeiktais žemaičiais) jie vadino visus lietuvius. Žr.: ANGLICKIS, Stasys. Žodis, augęs iš žemės. *Op. cit.*, lap. 4–5; Ant Tilžės tilto naciai pakorė „Žemaičio“ iškamšą. *Lietuvos žinios*, 1935, kovo 28 (nr. 72), p. 1.

⁹⁴⁷ MIŠKINIS, Motiejus. *Rinkiniai raštai*. Sudarytojas Jonas Šlekys. Vilnius, 2012, p. 357.

⁹⁴⁸ *Jono Jablonskio brandos atestatas*. Kaunas, 1924, birželio 27. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 886, lap. 3.

⁹⁴⁹ „KULTŪROS“ BENDROVĖ. *Laiškas Jonui Jablonskiui*. Šiauliai, 1923, liepos 11. LMAVB RS, f. 62-5, lap. 191.

„Kultūra“ spėjo išleisti pirmoji. Pažymėtina, kad kalbos požiūriu tuo metu aukštai vertinti V. Kamantausko atlikti vertimai, kurių fragmentai pateko ir į rengiamą didįjį „Lietuvių kalbos žodyną“⁹⁵⁰.

Prancūzų kultūros įtaką atspindi 17-os autorių 22 veikalai, kurių didžioji dalis buvo išversti ne tiesiogiai iš prancūzų kalbos, bet per tarpinę rusų kalbą. Aktyviausias vertėjas buvo mokytojas Juozas Pavilionis (4 veikalai). Rusijos valdymo metais prancūzų kalba buvo viena iš pagrindinių užsienio kalbų, kurios įtaka Lietuvos kultūrai išliko ir atkūrus nepriklausomybę. Prancūzų kultūra užėmė vis stipresnes pozicijas Vakarų kultūroje, todėl išsilavinusio inteligento siekinys buvo prancūzų kalbos mokėjimas arba bent jau domėjimasis jos kultūra. Glaudesnį suartėjimą su Prancūzija skatino Lietuvos studentų studijos šioje šalyje ir gana aktyvi Lietuvių-prancūzų draugijos kultūrinė veikla (1923–1940)⁹⁵¹. Tai regiono leidėjus ir paskatino imtis aktyviau versti ir leisti Viktoro Hugo (4 veikalai), Šarlio Pero, Ernesto d’Hervillio (po 2) ir kt. autorių darbus. Ypač populiarūs buvo V. Hugo veikalai, kurių leidimu ir autoriaus populiarinimu rūpinosi Šiaulių „Kultūros“ bendrovė ir Kultūros-švietimo draugija. Šis prancūzų autorius imponavo kairiajai inteligentijai dėl demokratiškumo ir ankstyvos socialistinės pasaulėžiūros deklaracijos. Rodant pagarbą V. Hugo, Šiaulių Povilo Višinskio liaudies universitetas 1927 m. vasario 26 d. surengė rašytojo 125-ųjų gimimo metinių minėjimą⁹⁵².

Žemaitijoje lenkų tautinė mažuma nebuvo skaitlinga, todėl ji neturėjo didesnių galimybių sparčiau akumuliuoti Lenkijos autorių vertimų (žr. 5 priedo 1 diagramą). Galutinai lenkų kultūros įtaka moderniai tautinei Lietuvos valstybei sumažėjo po 1919–1920 m. karinio konflikto praradus Vilnių. Nors lenkų kalbą senoji lietuvių inteligentija mokėjo taip pat gerai, kaip ir rusų, lenkų autoriai buvo žinomi ir vertinami, o jų veikalai gaunami per Kauno

⁹⁵⁰ PUPKIS, Aldonas. *Juozas Balčikonis ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas“*: monografija. Vilnius, 2013, p. 61.

⁹⁵¹ BRIEDIENĖ-PETRAITYTĖ, Asta. Kultūriniai ryšiai: Lietuvių-prancūzų draugija. *Darbai ir dienos*, 2011, t. 55, p. 225–228.

⁹⁵² VAIČIULĖNAITĖ-KAŠELIONIENĖ, Nijolė. *Viktoro Hugo kelias į Lietuvą*. Vilnius, 1990, p. 94–95.

knygynus, bet dėl įtemptų dvišalių santykių (iki 1938 m. galiojo karo padėtis), stumiant lenkiškumą į paribį, kaimynų darbai vertimams retai pasirenkami. Tik 7 vertėjai iš lenkų kalbos išvertė 6 autorių 7 kūrinius. Vis dėlto pavieniais atvejais regiono leidėjai nustumdavo tarpvalstybinę įtampą, kurią galėjo stimuliuoti Lietuvai priešišku autorių darbų pasirodymas lietuvių kalba. Antai vyskupo Władysława Bandurskio, gero maršalo Józefo Piłsudskio pažįstamo, uolaus Lenkijos politikos vykdytojo okupuotame Vilniaus krašte⁹⁵³, asmenybė politiškai lietuvių neimponavo, bet jo veikalai, gvildinę aktualias Katalikų Bažnyčios temas, nuo to nenustojo savo vertės. Kun. J. Balčiūnas ryžosi išversti vyskupo knygėlę *Naujas Jėzaus Širdies menuo* (1929). Lietuvos ir regiono leidėjai kur kas laisviau žiūrėjo į lietuviškomis temomis kūrusios Marijos Rodziewiczównos (2 knygos) ir pasaulinio garso rašytojų Bolesława Pruso bei Henriko Sienkiewicziaus (po 1) grožinę kūrybą. Šių lenkų rašytojų kūriniai buvo vieni iš labiausiai verčiamų į lietuvių kalbą⁹⁵⁴, tad regiono leidėjų sprendimai iš esmės sutapo su bendromis šalies leidybos tendencijomis.

Žemaitijos regiono bendruomenės atstovų ir Italijos kultūriniai ryšiai suaktyvėjo per Katalikų Bažnyčios liniją: Telšių kunigų seminarija ir regiono vienuolijos studijų tikslais dvasininkus siųsdavo į Italijos ir Prancūzijos katalikiškus universitetus, kuriuose teologinio turinio italų veikalai buvo vertinami. Didžiausias prioritetas skirtas palikimo autoriams, todėl versta ne tiesiogiai iš italų kalbos, bet dažniausiai per tarpines prancūzų arba lotynų kalbas. Išversti 5-ių autorių 6 kūriniai, iš kurių didesnio populiarumu sulaukė vyskupo Alphonso Marijos de Liguorio (1692–1787), vadinto „Bažnyčios daktaru“, veikalai. Iš kitų Vakarų ir Šiaurės Europos valstybių – Austrijos, Danijos, Šveicarijos ir Norvegijos – autorių daugiausia domino pripažinti grožinės literatūros kūrėjai: Hansas Kristianas Anderseną, Knutas Hamsuną, Peteris Roseggeris ir kt.⁹⁵⁵ Pasaulyje ir Lietuvoje pripažinta grožinė literatūra

⁹⁵³ ŽEMAITIS, Kęstutis. Vilniaus vyskupas Jurgis Matulaitis: tarp dvasios pašaukimo ir politikos. *Logos*, 2010, balandis–birželis (nr. 63), p. 177–178.

⁹⁵⁴ VALAITYTĖ, Birutė. A. *Venclovos rodyklė „Pasaulio grožinė literatūra lietuvių kalba“*. Diplominis darbas. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1966. VUB RS, f. 85-B460, lap. 185–195.

⁹⁵⁵ *Ten pat*, lap. 46, 94–95, 203–205.

regiono leidėjams nesudarė realizacijos kliūčių, bet kartu rinktiniai veikalai užpildė ir atsiveriančias knygų rinkos spragas. Leidybine išimtimi kiekybiškai laikytinas Šveicarijos dailininko Williama Alexio Schneebelio populiarumas: jo rinkinys *Tipingoji skicu paišyba* (1921) buvo išleistas 8 sąsiuviniais.

Kaimyninės Latvijos autoriai leidėjus domino mažai: išleistos tik 3 autorių 4 knygos. Iki Pirmojo pasaulinio karo vienoje Rusijos valstybės erdvėje buvusios Latvijos ir Paprūsės evangelikų liuteronų bendruomenės vertimų srityje bendradarbiavo. Juos vienijo tikibiniai ir rašto (vartotas gotikinis raidynas) bendrumai. Atlikta keletas Vilio Olavso ir Jānio Vilhelmo Zakranovičiaus veikalų vertimų, tenkinusių Paprūsės evangelikų liuteronų bendruomenės poreikius. Po karo, ypač po 1923 m. Klaipėdos krašto prisijungimo, regiono evangelikai liuteronai visą jiems reikalingą lektūrą (daugiausiai religinio turinio) galėjo lengvai įsigyti Klaipėdos krašte. Todėl ilgainiui šiai religinei bendruomenei nebesusidarė didesnio poreikio inicijuoti leidybos projektus, kurie būtų susiję su Latvijos evangelikais liuteronais. Savarankiškai atsirado latvių nacionalinės vertės autorių darbų paklausa, kuri regioniniu lygmeniu buvo stimuliuojama per ideologinę-politinę liniją. Kairiesiems Šiaulių leidėjams buvo aktualus socialdemokratinių pažiūrų latvių tautos dainius Jānis Rainis, kuris buvo susijęs ir su prieškarine LSDP veikla. J. Rainio žymiąją dramą *Aukso žirgas* (1924; 1925), konsultuodamasis su Liudu Gira, tiesiogiai iš latvių kalbos vertė Lašmen-Pamūšio dvarininkas Borisas Melngailis⁹⁵⁶. Pažymėtina, kad iki XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigos J. Rainio kūrybos vertimai atskiromis knygomis nebesusidarė, tad šiauliečių susidomėjimas latvių dainiumi iš tikro buvo išskirtinis⁹⁵⁷. Nepriklausomos Lietuvos metais susidariusios latvių autorių darbų paklausos stygių nulėmė tolygiai mažėjantys santykiai su Latvija ir Latvijos lietuviais.

Žemaitijos leidėjų interesą pasaulinės kultūros lobynui atspindi Indijos ir Kinijos atstovų veikalų leidyba. Versti grožinės literatūros kūriniai. Indijai

⁹⁵⁶ MELNGAILIS, Borisas. *Laiškas Liudui Girai*. Lašmen-Pamūšis (Klovainių valsč.), [1924]. LNB RKRS, f. 7-531, lap. 12–13.

⁹⁵⁷ VALAITYTĖ, Birutė. *A. Venclavos rodyklė „Pasaulio grožinė literatūra lietuvių kalba“*. *Op. cit.*, lap. 141–144.

atstovavo žymaus rašytojo Rabindranatho Tagorės veikalas *Namai ir pasaulis* (1925), kurį iš anglų kalbos išvertė J. Jablonskis jaunesnysis. Nei vertėjas, nei leidėjas su pačiu autoriumi dėl veikalo leidybos nesitarė ir šiam net neatsiuntė autorinio egzemplioriaus. Tokį Lietuvos leidėjų elgesį R. Tagorė smerkė⁹⁵⁸, bet šio rašytojo vertimų poreikis šalyje buvo itin didelis. R. Tagorė buvo vienas iš verčiamiausių užsienio autorių, A. Venclovos žiniomis, Lietuvoje tuo metu pasirodė 80 vertimų, išspausdintų periodikoje ar atskiromis knygomis⁹⁵⁹. Šiaulietis Pranas Razma išvertė ir išleido anoniminių kinų romaną *Ju–Kiao–Li: kinų šeimos romanas* (1935). Romanas Jean-Pierre'o Abel-Rémusato pirmą kartą iš kinų į prancūzų kalbą išverstas ir išleistas 1826 m.⁹⁶⁰. Šis vertimas lietuvių skaitytojus pasiekė tik po šimtmečio ir buvo retas Kinijos kultūros pėdsakas Lietuvoje⁹⁶¹. Taigi palyginti menki regiono leidėjų kontaktai su pasauline, kitoms civilizacijoms atstovaujančia autorine kūryba glaudūs nebuvo, bet išliko gana kokybiški.

1.2. Autorių demografija ir kūrybinės veiklos charakteristika

1.2.1. *Autorių kontingento amžiaus charakteristika.* Lietuvos ir lietuvių autorių produktyvumas buvo gana žemas ir nestabilus: iš 154 autorių 103 išleido tik po 1 knygą. Šios autorių dalies, sudariusios 67 proc., dalyvavimas leidybinėje veikloje regiono lygmeniu dažnai buvo epizodinis ne vien todėl, kad iš jų 27 asmenys neturėjo jokių kilmės ir integracijos motyvų, bet ir todėl, kad dauguma jų nebuvo pajėgūs sistemingai užsiimti kūrybine veikla. Likusi dalis (33 proc.) buvo produktyvesnė: 24 asmenys išleido po 2 veikalus, 12 – po 3, 6 – po 4, 3 – po 5. Jie save aiškiau regėjo regioniniame leidybos lygmenyje.

⁹⁵⁸ NEIMANTAS, Romualdas. *Rabindranathas Tagorė: biografinė apybraiža*. Kaunas, 2000, p. 258–259.

⁹⁵⁹ ŽUKAS, Vladas. *Lietuviškieji literatūros bibliografiniai šaltiniai*. *Op. cit.*, p. 115.

⁹⁶⁰ LENHER, George. *China in European Encyclopaedias 1700–1850*. Leiden, 2011, p. 285.

⁹⁶¹ VALAITYTĖ, Birutė. *A. Venclovos rodyklė „Pasaulio grožinė literatūra lietuvių kalba“*. *Op. cit.*, lap. 132.

Produktyviausi autoriai, išleidę 6, 7, 9, 15, 18 ir 25 veikalus, nemezgė ilgalaičių ryšių su už regiono ribų veikusiais leidėjais, dažnai patys rūpinosi savo veikalų leidyba. Platus autorių kontingentas taip pat gali būti įvertintas demografiniu pjūviu išryškinant amžiaus kategorijas. Senosios ir jaunosios autorių kartos vertybinės sistemos nesutapo, todėl demografinės jų charakteristikos analizė gali atskleisti bendruosius inteligentijos kūrybinės veiklos dėsningumus. Tiesa, nors dėl regioninių tyrimų stygiaus kitų Lietuvos regionų atžvilgiu nėra galimybės nustatyti, ar šie autorių kontingento demografiniai dėsningumai buvo būdingi tik Žemaitijos regionui, ar jie buvo pastebimi visoje Lietuvoje, bet nuo to nesumažėja šios analizės poreikis ir reikšmė.

Lietuvių autorių kontingentas visą XIX a. nuosekliai jaunėjo: amžiaus vidurkio slinktis buvo maždaug apie 10 metų (nuo apie 50⁹⁶² iki apie 40⁹⁶³ metų). Žemaitijos knygos 1905–1944 m. autorių kontingentas dar nežymiai jaunėjo: amžiaus vidurkis buvo apie 37 metai. Jaunas autorių kolektyvas galėjo dinamiškiau reaguoti į naujai iškilusius modernėjančio gyvenimo iššūkius, bet ne visos amžiaus grupės galėjo būti adekvačiai reikšmingos viseto apimčiai. Tuo metu, pasak Jono Aisčio, buvo aiškios trys inteligentų kartos: *seniai*, *pusamžiai (radikalai ir konservatoriai)* ir *jaunuoliai*. Visos šios inteligentų grupės jautė nuolatinę konkurenciją, kuri ir buvo jų kūrybinės veiklos katalizatorius⁹⁶⁴. Pagal amžių Lietuvos ir lietuvių autorius suskirsčius į 8 amžiaus grupes (sudarytas dešimties metų intervalu), matoma skirtinga jų įtaka regioninės knygos visetui (žr. 4 priedo 1 diagramą).

Kurti buvo pradedama gana anksti, dar mokyklos suole. Šios iniciatyvos greit užgimdavo, bet be išorinio palaikymo greit ir užgesdavo: sunkus materialinis gyvenimas daugeliui jaunų kūrėjų neleisdavo atsiskleisti. Tik 4 jaunuoliams (iki 20 metų imtinai) pavyko įtikinti vietos leidėjus paskelbti jų darbus atskiromis knygelėmis. „Kultūros“ bendrovės užnugarį turėjęs 17-metis

⁹⁶² NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvoje*. Vilnius, 2010, p. 134.

⁹⁶³ STEPONAITIENĖ, Jolita. Spaudos draudimo laikotarpio lietuviškos knygos autorių sudėties kaita. *Op. cit.*, p. 111.

⁹⁶⁴ AISTIS, Jonas. *Raštai*. Chicago (Ill.), 1993, t. 2, p. 186–187.

Kostas Korsakas su savo veikalu *Napoleonas Bonapartė* (1926) tapo jauniausiu kūrėju. Vėliau K. Korsakas tapo žinomu literatūros kritiku, „Kultūros“ žurnalo redaktoriumi. Mažai jaunų kūrėjų turėjo tokias palankias produktyvaus kūrybinio darbo sąlygas. Tauragiškio L. Trosciankos, 18-os metų išleidusio apysaką *Kada saulė kaitina* (1933), žurnalistinė veikla Tauragėje nenusisėkė: 1933 m. buvo nubaustas Tauragės karo komendanto už straipsnį „Tauragės balse“. Po šių įvykių žlugus kūrybiniam sumanymams išleisti mažiausiai du romanus, L. Troscianka 1935 m. įstojo į Lietuvos policijos tarnybą, bet, sprendžiant iš charakteristikų, bodėjosi šiuo darbu, todėl nebuvo laikomas geru darbuotoju⁹⁶⁵.

Brandesnio amžiaus 21–30 metų autoriai jau buvo baigę gimnazijas ar mokytojų seminarijas, pradėję studijas aukštosiose mokyklose, susiradę tarnybą ir užsitikrinę pragyvenimo minimumą. Tai buvo jaunoji inteligentijos karta, kuri suvokė savo pareigą tautai manydami, kad jie yra vieninteliai naujosios Lietuvos kūrėjai. Ši jų laikysena ilgainiui išprovokavo kartų konfliktą. Mažeikių apskrities viršininkas Viktoras Voloncevičius, 1932 m. apskričių viršininkų suvažiavime Kaune atskleisdamas provincijoje vykstančią inteligentijos trintį, minėjo: *didesniam kūrybiniam darbui ir be politinių pažiūrų skirtumo, mūsų visuomenė neparuošta*. Senoji inteligentų karta į jaunąją dažnai žiūrėjo iš aukšto, o pastarieji į juos – *su tam tikra neapykanta*. Jaunimas nesirengė būti mokomas senosios kartos, nes manė, kad yra vieninteliai *pašauktieji patriotai*, o senesnieji esą buvo niekam tikę⁹⁶⁶. Šie ideologiniai svertai buvo pagrindiniai motyvai, skatinę jaunimą aktyviai veikti visuomeninėje veikloje, kurios sudėtine dalimi buvo laikoma ir leidyba. Jų indėlis buvo gana aukštas: 33 autoriai pateikė 68 veikalus (žr. 4 priedo 1 diagramą). Būdinga buvo tai, kad daugelis išleido vos 1 knygelę. Akivaizdu, kad ambicijos buvo didelės, o aplinkos palaikymas gana mažas, todėl net ir brandesnės amžiaus grupės kūrėjams nebuvo lengva užsiimti kūrybine veikla. Tik peda-

⁹⁶⁵ *Apie Leoną Troscianką VSD suteiktos žinios Šiaulių apskr. viršininkui*. 1935, vasario 23. LCVA, f. 438, ap. 1, b. 3501, lap. nenumėruoti; Iš Tauragės. *Tauragės ekspresas*, 1934, rugsėjo 1 (nr. 1), p. 3.

⁹⁶⁶ VOLONCEVIČIUS, Viktoras. *Pranešimas apie padėtį Mažeikių apskrityje*. Mažeikiai, 1932, lapkričio 2. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 894, lap. 133.

gogai Jonas Trinkūnas (15 knygų), Juozas Gobis (9), Kazimieras Olšauskas (5) ir dar keli aktyvesni veikėjai sugebėjo peržengti šią nusistovėjusią ribą. Pažymėtina, kad J. Gobis ir J. Trinkūnas iš aktyvios kūrybinės veiklos pasitraukė pajutę A. Smetonos režimo spaudimą. J. Trinkūnas savo 1931 m. rašytoje autobiografijoje apie tai atviravo: *[s]tengiuosi būti toliau nuo politinių rietenu*⁹⁶⁷. Provincijos pedagogų kūrybinės veiklos skatinimas iš esmės baigėsi, kai Švietimo ministerija visiškai perėmė pedagoginės spaudos leidybą. Pažymėtina, kad šios amžiaus grupės indėlis būtų buvęs didesnis, jei A. Smetonos režimas nebūtų išstūmęs opozicinės inteligentijos iš jaunimo ugdymo. Tik krikščionių demokratų stovykla dar galėjo kurį laiką priešintis šiam spaudimui, prieš kurį kairieji buvo praktiškai bejėgiai⁹⁶⁸.

Ketvirtoji amžiaus grupė – asmenys, sulaukę 41–50 metų, – laikėsi kiek nuošaliau nuo visų kūrybinių iniciatyvų. Atrodytų, kad šie metai inteligentijai buvo patys darbščiausi, bet ne kūrybingiausi. Kai jaunesnioji karta dar tryško idealizmu, pastarieji jo turėjo kur kas mažiau: reikėjo rūpintis karjera ir savo šeimų pragyvenimu, o A. Smetonos režimo metais – sugebėti nesivelti į politines batalijas, nuo kurių buvo galima ir nukentėti. Šios demografinės grupės 17 asmenų pateikė 31 knygą (žr. 4 priedo 1 diagramą). Pažymėtina, kad šiek tiek laisvesni nuo šeimų rūpesčių buvo dvasininkai – 7 asmenys. Tokia disproporcija liudija, kad pasauliečiai inteligentai tiek materialiai, tiek ideologiškai-politiškai turėjo kur kas prastesnę padėtį, nei dvasininkai. Todėl neatsitiktinai dvasininkai buvo ir produktyviausi – kun. A. Skinderis (6 veikalai), kun. P. Ramanauskas ir kun. A. Stonys (po 3). Iš pasauliečių išsiskyrė tik gydytojas P. Avižonis (3).

Penktoji, šeštoji ir septintoji amžiaus grupės aprėpė senosios inteligentijos žiedą, kuris savo išsilavinimą ir polinkį kūrybai buvo subrandinęs dar

⁹⁶⁷ TRINKŪNAS, Jonas. *[Autobiografija]*. Šiauliai, 1931, vasario 25. LNB RKRS, f. 32-172, lap. 6.

⁹⁶⁸ Jonas Murka 1929 m. laiške Peliksui Bugailiškiui išdėstė keblią kairiosios inteligentijos padėtį ugdant jaunąją kartą: *[f]ašistai [tautininkai] ir komunistai, man rodos, turi pasisekimo tik dėl to, kad eina į jaunimą, o vidurio žmonės – savyje užsidarę, prie jaunimo neina, o jaunimas apie juos žinių gauna tik iš priešininkų komentarų.* Žr.: MURKA, Jonas. *Laiškas Peliksui Bugailiškiui.* Aubore, 1929, sausio 15. LMAVB RS, f. 87-52, lap. 2.

XIX a. pabaigoje priešinantį Rusijos vykdomai lietuvių rusifikacijai. Turtinė padėtis, išsilavinimas ir vertybinės nuostatos tuo metu jiems sukūrė autoritetą, leido išvengti daugelio konjunktūrinių išipareigojimų, sudarė sąlygas griežčiau reikšti savo politines ir pasaulėžiūrinės nuostatas. Neatsitiktinai penktoji amžiaus grupė (51–60 metų amžiaus), pernelyg nenusenusi, dar darbšti, tapo produktyviausia: 23 autoriai išleido 72 knygas (žr. 4 priedo 1 diagramą). Šiai demografinėi pozicijai atstovavo L. Jakavičius (25) ir vysk. J. Staugaitis (18), prie jų šliejosi prof. V. Čepinskis, M. Veitas, Vaclovas Viršila (po 3), Jonas Baronas, kun. Povilas Dogelis (po 2) ir kt. autoriai. Šeštoji amžiaus grupė (61–70 metų) buvo negausi dėl bendrųjų demografinių rodiklių (vidutinės gyvenimo trukmės įtakos), bet šios grupės 10 atstovų su 20 veikalų dar turėjo poveikį knygų visetui. Nuo didesnių rūpesčių atsiriboję, užleisdę daugelį darbų jaunesniems kunigams, darbštūs buvo vyresnio amžiaus dvasininkai (6 asmenys): kun. K. Ambrozaitis (4), kun. P. Urbanavičius, kun. T. Žilinskas (po 2) ir kt. Iš pasauliečių produktyvus buvo J. Šliūpas (4) ir J. Miliauskas-Miglovara (3). Seniausių kūrėjų kartai priklausė kun. P. Bizauskas (78 metai) ir Jonas Jablonskis (81). Pirmasis buvo katalikiškos minties, antrasis – lietuvių kalbos autoritetas, todėl jų veikalai buvo noriai leidžiami ir perleidžiami ne vien Žemaitijos leidėjų.

1.2.2. Kūrybinės inteligentijos pareigos ir lūkesčiai. Daugelį inteligentijos iniciatyvų griovė agresyvi Rusijos (1905–1915) ir Vokietijos (1915–1918) vidaus politika, vėliau po 1926 m. perversmo – autoritarinis A. Smetonos režimas (1927–1940). Okupacijų metais nuo sovietinių (1940–1941) ir nacistinių (1941–1944) represijų nukentėjusi inteligentija buvo ribojama konjunktūrinių išipareigojimų okupacinėms valdžioms. Akivaizdu, kad politinės sąlygos inteligentijos nelepino, todėl ne visi jos kūrybiniai planai galėjo būti realizuoti, bet iš jos Lietuvos visuomenė tikėjosi apčiuopiamų rezultatų. Žemaitija XX a. pirmojoje pusėje buvo agrarinis miestelių kraštas be didesnių ekonominių centrų. Net didžiausiame regiono mieste – Šiauliuose – 1909 m.

duomenimis, lietuviai sudarė vos 24 proc. visų miesto gyventojų⁹⁶⁹. Regiono inteligentija buvo palyginti negausi ir ne visiškai aiški sudėties atžvilgiu. Pirma, inteligentijos samprata tuo metu buvo painiojama su tarnautojo sąvoka, bet daugeliu atveju ją vengta sieti su valdininkijos sluoksniu⁹⁷⁰. Antra, dar gludinti inteligentijai keliama uždaviniai: jai reikėjo tęsti ne vien lietuvių tautos ugdymą, bet ir sparčiai pradėti saviugdą procesą⁹⁷¹. Iš atliktų Petronėlės Žostautaitės 1923–1925 m. Lietuvos inteligentijos sudėties tyrimų galima spręsti, kad tuo metu šalyje buvo priskaičiuojama apie 34,6 tūkst. tarnautojų, iš kurių apie 63 proc. (arba 21 798) sudarė lietuviai, daugiausia dirbę valstybės įstaigose ir gamybos srityje⁹⁷². Vėliau – 1934 m. duomenimis – vien valstybės tarnyboje dirbusių tarnautojų skaičius pakilo iki 30 tūkst. (96 proc. lietuvių)⁹⁷³. Prie tarnautojų (sudariusių XII kategorijų) buvo priskiriami dvasininkai, gydytojai, karininkai ir pedagogai, sudarę kūrybinės inteligentijos branduolį.

Ištyrus daugumą Žemaitijos regiono inteligentijos organizacijų įstatų, pretenduojančių į lokalinės inteligentijos mąstymo kategorijas, matyti, kad nedaug inteligentų, kurių tik dalis pretendavo į inteligentijos gretas, suvokė pareigas tautai. Visuomeninių inteligentų organizacijų įstatuose leidyba neminama, organizacijos biblioteka ar viešos paskaitos visuomenės švietimo

⁹⁶⁹ Iš V. Merkio atliktų XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Lietuvos miestų tautinės sudėties tyrimų galima spręsti, kad miestuose vyravo ne lietuvių tautybės gyventojai (pvz., Šiauliuose 1909 m. lietuviai sudarė tik 24 proc. gyventojų ir tai buvo didelis procentas, leidęs šiam miestui įgyti ryškių ilgalaikio leidybos centro perspektyvų), todėl regioninė leidybos centralizacija buvo negalima tol, kol lietuviai neįsivertino regiono miestuose. Žr.: MERKYS, Vytautas. Lietuvos miestų gyventojų tautybės XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje klausimu. *Op. cit.*, p. 87.

⁹⁷⁰ Nepriklausomai nuo veikimo turinio, bet – nuo populiarumo vaikymosi buvo dažnai keičiami inteligentų organizacijų pavadinimai. Pavyzdžiui, 1922 m. buvo pakeistas Kretingos valdininkų sąjungos pavadinimas į Kretingos inteligentų klubą „Krivulė“, kuris 1924 m. persivadino į Kretingos visuomenės klubą, o 1927 m. – į Kretingos piliečių klubą. Pastarasis, vis vien neatlaikęs valdžios spaudimo, buvo priverstas 1928 m. užsidaryti. Žr.: *Kretingos visuomenės klubas*. Kretinga, 1924. LCVA, f. 394, ap. 1, b. 374, lap. 2, 6; *Kretingos piliečių klubas*. 1924. LCVA, f. 394, ap. 1, b. 372, lap. 2–4; *Prašymas dėl pavadinimo pakeitimo*. 1922. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 167, lap. nenumeruoti.

⁹⁷¹ MAČIULIS, Dangiras. Inteligentų „kaltės“ tarpukario Lietuvoje. *Inter-studia humanitatis*, 2007, nr. 4, p. 131–132.

⁹⁷² ŽOSTAUTIENĖ, Petronėlė. Tarnautojai ir inteligentija. Iš *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 metais*. Vilnius, 1978, p. 35–39.

⁹⁷³ MIKALAUSKAS, Arvydas. *Valstybės tarnautojai ir valstybės tarnyba pirmojoje Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.)*. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2007. LNB RKRS, f. 132-4187, p. 108.

temomis dažniau buvo deklaratyvios, nei realiai įgyvendinamos. Įprastai provincijos inteligentai manė, kad jų pareigos tautai apsiriboja aktyvesniu veikimu vietinėje savivaldoje, o vietinės organizacijos yra sukurtos jų asmeniniams poreikiams tenkinti. Tuometės inteligentijos poreikiai ne visada buvo suderinami su intelektine veikla⁹⁷⁴, todėl ir organizacijų įstatuose tikslu rečiau buvo keliamas intelektinis, o ne pramoginis turinys⁹⁷⁵. Neigiami dalykai netruko išvešėti, kai kurie autoriai įgijo ir kriminalinę praeitį⁹⁷⁶. Šiauliuose 1930 m. gegužės 4 d. Šiaulių studentų draugijos valdybos iniciatyva vykęs Lietuvos inteligentijos literatūrinis teismas nusprendė: Lietuvos inteligentijai pareikštas viešas papeikimas, pripažįstant ją kalta dėl atitolimo nuo liaudies, stokos idealų, nesirūpinimu ir neįvertinimu meno brangenybių, o dėl girtavimo, kortavimo ir nedorovingumo padarytas viešas papeikimas⁹⁷⁷. Tais pačiais metais Jurbarko vykusiam literatūriniame teisme priekaištų išsakyta inteligentėms moterims, jas skatinant labiau domėtis mokslu⁹⁷⁸. Neatsitiktinai Juozas Tumas, pabrėždamas perdėtas kai kurių asmenų ambicijas į inteligentijos sluoksnį, buvo „nukalęs“ *pusinteligencio* ir *ketvirtinteligencio* sąvokas, o Šiaulių mokytojas Jonas Murka idealus praradusią inteligentiją išdrįso suskirstyti į *intelligentus valkatas* ir *intelligentus atmatus*⁹⁷⁹. Regiono inteligentijos pastangas šviečiant liaudį skeptiškai vertino ir senoji žemaičių

⁹⁷⁴ Pranas Genys Telšių inteligentus yra vaizdžiai apibūdinęs: *[d]augumas mūsų taip vadinamų „intelligentų“, prašom nesistebėti, nėra pirkę jokios knygos! Daugumas į skaitymą žiūri kaip į nereikalingą ir net nerimą dalyką.* Žr. pl.: GENYS, Pranas. Telšių centralinis knygynas ir telšiečių raštingumas. *Mūsų kraštas*, 1935, birželio 9 (nr. 23), p. 6. Parašas: G.

⁹⁷⁵ *Jurbarko piliečių klubas*. 1921–1940. LCVA, f. 1367, ap. 1, b. 152, 29 lap.; *Jurbarko tautininkų klubas*. LCVA, f. 394, ap. 1, b. 194, 4 lap.; *Palangos piliečių inteligentų klubo įstatai*. Palanga, 1922, gegužės 10. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 167, lap. 81; MAČIULIS, Dangiras. Inteligentų „kaltės“ tarpukario Lietuvoje. *Op. cit.*, p. 133–134.

⁹⁷⁶ Teisti buvo mažiausiai 3 autoriai: už komunistinę veiklą K. Korsakas ir P. Naruševičius; Mėčius Stanislovaitis už vagystes – 2 kartus. Žr.: *Mėčiaus Stanislovaičio asmens byla*. LCVA, f. 930, ap. 3, b. 3886, lap. 1–2, 6–7, 11, 15.

⁹⁷⁷ *Šiaulių miesto ir apskrities viršininko raportas vidaus reikalų ministeriui*. Šiauliai, 1930, gegužės 8. LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 11, lap. 259–260.

⁹⁷⁸ MAČIULIS, Dangiras. Inteligentų „kaltės“ tarpukario Lietuvoje. *Op. cit.*, p. 133–141.

⁹⁷⁹ MURKA, Jonas. Lietuviška formalistinė mokykla (1923–1936). *Vairas*, 1938, spalio 1 (nr. 18, t. 24), p. 120–121.

karta⁹⁸⁰. Akivaizdu, kad ilgainiui inteligentijos dalis atitolo nuo savo pareigų tautai, tad ne visi jos atstovai, kurių provincija ir taip stokojo, galėjo produktyviai užsiimti kūrybine veikla.

Objektyviu kūrybinės veiklos kokybės matu išliko išsilavinimas. Ištyrus autorių kontingento išsilavinimo sudėtį, matyti, kad jis buvo gana aukštas, nors tuo metu aukštojo mokslo sistema Lietuvoje buvo nepalyginti mažiau išvystyta, nei Vakarų Europoje. Aukštąjį išsilavinimą turėjo įgiję 53 proc. (arba 81) autorių (žr. 4 priedo 2 diagramą). Dauguma jų buvo baigę kunigų seminarijas, Rusijos karo mokyklas bei Lietuvos, Rusijos ir Vakarų Europos universitetus. Aukštojo mokslo diplomai neabejotinai garantavo didesnę uždarbę, galimybę užimti aukštesnes pareigas valstybės tarnyboje⁹⁸¹, o tai savaime sudarė sąlygas siekti aukštesnės visuomeninės padėties. Todėl aukštojo išsilavinimo siekė daugelis jaunų inteligentų. Aukštasis mokslas buvo mokamas, tad ne visiems pavykdavo greitai baigti studijas. Savotišku rekordininku čia buvo Šiaulių teisėjas Tadas Vaitekūnas, 1916–1927 m. mokėsis Tartu (Estija), Tomsko (Rusija) ir Lietuvos universitetuose⁹⁸². Dalis autorių (8 asmenys) tuo metu buvo įgiję ir mokslinį daktaro laipsnį. Telšių vyskupo J. Staugaičio iniciatyva Telšių kunigų seminarija savo gabius auklėtinius siūsdavo studijuoti doktorantūrą į Romą. Pastarieji, grįžę po studijų, profesoriaudavo Telšių kunigų seminarijoje. Kita autorių grupė mokslinius vardus įgijo Austrijos, Jungtinių Amerikos Valstijų ir Šveicarijos universitetuose. Aukštąjį išsilavinimą turėjusi autorių grupė išleido 49 proc. (arba 150 veikalų)

⁹⁸⁰ Ilgus dešimtmečius Platelių, Plungės ir Šateikių dvarų ekonomu išdirbęs Balys Zubavičius 1938 m. rašytuose atsiminimuose vietas inteligentijos indėlių šviečiant liaudį vertino labai skeptiškai: *aš priejau išvados kad daugiaus kalta inteligentija kad liaudis nelaimei neturi užtarieju gal but kas mani ir itars ne Lietuviškumu bet aš busiu ir esu tokiu isitikinimu kad žydu liaudes inteligentai ikvepia liaudei kad negirtuokliautų <...>, žodžiu musu įteligentams liaudis yra svetima tegul ji sau skursta tamsume bet ateitie tur but susipras kad per atostogas visusi reikaluse nepašykštiete patarimo ir nurodite keli į dora ir tiesa vedati, to linkiu iš visos širdies ir apleisiu pasauli su širdgilo kokia skriauda aš matiau valstiečiu per ton kad jų negloboja Lietuviai inteligentai (kalba netaisyta – T. P.). Žr.: ZUBAVIČIUS, Balys. *Kretingos dvaras*: [atsiminimai]. Plungė, 1938, vasario 20. LMAVB RS, f. 12-1757, lap. 8.*

⁹⁸¹ MIKALAUSKAS, Arvydas. *Valstybės tarnautojai ir valstybės tarnyba pirmojoje Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.)*. Op. cit., p. 83.

⁹⁸² VAITEKŪNAS, Tadas. *Prašymas Lietuvos universiteto rektoriui*. Kaunas, 1922, vasario 20. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 171, lap. 1.

visos originaliosios Lietuvos ir lietuvių autorių kūrybos (žr. 4 priedo 2 diagramą). Tai buvo brandžiausia kūrybos dalis.

Daugeliui autorių studijas Rusijos aukštosiose mokyklose sutrukdė Pirmasis pasaulinis karas. Po karo ne vienas studentas, susiradęs tarnybą arba spaudžiamas skolų, nutraukdavo studijas ir Lietuvos aukštosiose mokyklose. Antai poetas Albinas Baltramiejūnas (slap. *Gilbonis*), nors ir mokėsi dviejose aukštosiose mokyklose (Žemaičių (Kauno) kunigų seminarijoje ir Lietuvos universitete), nė vienos iš jų nebaigė⁹⁸³. Poetas, metęs studijas ir susiradęs tarnybą, dirbo Kretingoje. Tokių kaip A. Baltramiejūnas buvo ir daugiau: K. Binkis, S. Kymantaitė-Čiurlionienė, V. Kapsukas, Juozas Petrėnas ir kt. Buvę studentai nesureikšmino aukštojo išsilavinimo, kuris jų darbinei veiklai nebuvo toks ir svarbus. Tiesa, maža dalis autorių tuo metu dar studijavo aukštosiose mokyklose, todėl formaliai tuo metu jie aukštojo išsilavinimo taip pat neturėjo įgiję. Iš viso nebaigtą aukštąjį išsilavinimą turėjo 8 proc. (arba 12) autorių. Jie visi kartu išleido 4 proc. (arba 13) visos autorinės kūrybos (žr. 4 priedo 2 diagramą).

Vidurinis išsilavinimas taip pat buvo mokamas. Jį buvo galima įgyti gimnazijose, komercijos mokyklose ir mokytojų seminarijose. Visiems šias vidurinio mokymo įstaigas baigusiesiems Lietuvos universitetas pripažindavo vidurinio mokslo išsilavinimą, kuris dar buvo laikomas aukštesniuoju. Tokį išsilavinimą buvo įgiję 21 proc. (arba 33) autorių. Nors gimnazijų tinklas dar Rusijos valdymo metais buvo tankesnis, nei mokytojų seminarijų, bet dauguma jų buvo baigę pastarąsias. Kita vertus, gimnazijas baigusieji tęsdavo studijas universitetuose, taip papildydami aukštesnio išsilavinimo specialistų gretas, o iš mokytojų seminarijų buvo siunčiami į mokyklas. Mokytojai buvo viena iš aktyviausių profesinių inteligentijos grupių, todėl natūralu, kad tarp vidurinį išsilavinimą įgijusių autorių dauguma jų buvo baigę mokytojų seminarijas. Iš viso ši produktyvi autorių grupė parašė 28 proc. (arba 87) viseto (žr. 4 priedo 2

⁹⁸³ BALTRAMIEJŪNAS, Albinas. *Curriculum vitae*. Kaunas, 1928, rugsėjo 10. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 5604, lap. 5.

diagramą). Produktiviausi buvo mokytojai J. Trinkūnas (15), J. Gobis (9), J. Murka (7) ir J. Busilas (5).

Tuo metu pagrindinio išsilavinimo sampratos nebuvo, nes žemesnio tipo progimnazijos taip pat buvo laikomos vidurinėmis mokyklomis, o gimnazijos – aukštesniosiomis mokyklomis. Tik iš šių dienų pozicijų progimnazijas baigusius asmenis galima laikyti pagrindinį išsilavinimą turinčiais atstovais. Minėtina, kad dalis progimnaziją baigusių autorių tuo metu mokėsi gimnazijoje, todėl formaliai kito išsilavinimo taip pat neturėjo. Iš viso ši negausi autorių grupė apėmė tik 3 proc. (arba 5 asmenys) autorių, kurie kartu išleido 2 proc. (arba 5 veikalai) viseto (žr. 4 priedo 2 diagramą). Natūralu, kad gimnazijos suole sėdinčio moksleivio ar pavienių progimnazijas baigusių inteligentų darbai tuo metu negalėjo būti gausiai leidžiami. Toks autorių kontingento išsilavinimo kiekybinis regresas buvo natūralus leidėjų atrankos rezultatas. Iš menko išsilavinimo autoriaus darbų didesnės leidybinės sėkmės vargiai kas tikėjosi. Jei mokytojas Matas Untulis nebūtų išvelgęs savo mokinio Jono Šimkaus asmenyje būsimo rašytojo, nebūtų pasirodęs ir jo poezijos rinkinėlis *Užu durų* (1927). Vėliau pats J. Šimkus šiuos savo literatūrinius bandymus vertino labai skeptiškai, apgailestavo, kad tuo metu leidėjas jį pervertino⁹⁸⁴.

Pradinį išsilavinimą įgiję autoriai, nors ir nebuvo pasirengę kokybiškai kūrybinei veiklai, bet dauguma jų į savo išsilavinimą nekreipė didesnio dėmesio. Skaitytojų auditorija buvo mažaraštė, todėl kurį laiką ji net nesuvokė kūrybos kokybinės reikšmės. Dalis pradinį išsilavinimą įgijusių autorių, kaip, pvz., L. Jakavičius ir K. Stiklius, kūrybinę veiklą pradėjo dar lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo metais, o po draudimo panaikinimo ir toliau nenustojo rašę. Tarp šios grupės atstovų buvo ir nemažai savamokslių. Jie, įprastai namuose pramokę skaityti ir rašyti, vėliau dar mokydavosi privačiai, bet daugeliui jų jokios mokslo įstaigos taip ir nepavykdavo baigti. Iš šių kūrėjų gretų buvo dailininkas K. Šimonis ir liaudies poetas

⁹⁸⁴ ŠIMKUS, Jonas. *Narsi širdis*: [apsakymai, vaizdeliai, atsiminimai]. Vilnius, 1969, p. 382–383.

J. Krikščiūnas (slap. *Jovaras*). Iš viso 7 proc. (10 autorių) išleido 12 proc. viseto. Ši disproporcija buvo nulemta ypač produktyvios L. Jakavičiaus veiklos (25 veikalai), į kurią, kaip minėta, dėl kokybės stokos XX a. 4-ajame dešimtmetyje neigiamai žvelgė tuometės cenzūros įstaigos (žr. pl. II d. 1.2.1). Dar 8 proc. autorių tikslus išsilavinimas nėra žinomas. Jų indėlis sudarė 5 proc. viseto (žr. 4 priedo 2 diagramą).

Autorių išsilavinimas nulėmė kokybinę kūrybos vertę, bet kūrybos intencijos labiau buvo susijusios ne su jų išsilavinimu, bet su kūrėjų darbine veikla. Visą Lietuvos ir lietuvių autorių kontingentą suskirsčius į 10 darbinių grupių, matyti, kad jų indėlis į visetą nevienodas. Pedagogų profesinės veiklos pobūdis, ypač opus pedagoginės spaudos poreikis sudarė palankias sąlygas šiai grupei aktyviai reikštis leidyboje. Pagrindinės dvi pedagogų grupės – aukštųjų mokyklų dėstytojai ir mokytojai – kartu sudarė 31 proc. (47 asmenys) visų autorių (žr. 4 priedo 3 diagramą). Mokytojų, 1925 m. duomenimis, vien Žemaitijoje buvo 895⁹⁸⁵, tad ši grupė buvo gana gausi, bet ne visada užtektinai motyvuota aktyviai reikštis mokslo ir kultūros srityje. Į mokytojų visuomeninę veiklą, kuri prasilenkė su to meto valdančiosios pozicijos nuostatomis, buvo žvelgiama su tam tikra įtarumo doze. Todėl aktyvesni inteligentai, nors ir turėdami reikiamą išsilavinimą, sąmoningai nesirinko pedagoginio darbo⁹⁸⁶. A. Smetonos autoritarinio režimo metais mokytojų lojalumas buvo „perkamas“ lengvesne mokytojo cenzo įsigijimo procedūra, skiriant valstybės apdovanojimus⁹⁸⁷, todėl lojaliai dirbusieji tuometei valdžiai buvo neliečiami. Lojalumas sukūrė pedagogų veiklos apatiškumą, o

⁹⁸⁵ *Visa Lietuva*: informacinė knyga 1925 metams. Redaktorius ir leidėjas K. Puida. Kaunas, 1925, p. 90.

⁹⁸⁶ VAITEKŪNAS, Vincas. *Atsiminimai*. Užrašė Danielius Balčiūnas 1981–1982 m. Šiauliai, 1982. Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešosios bibliotekos Informacijos skyriaus fondai, 929/Ši-06, lap. 15.

⁹⁸⁷ Vienintelis J. Murka, gavęs Gedimino ordino medalį, išdrįso laiške Švietimo ministerijai išsakyti savo mintis apie prastą mokytojų padėtį teigdamas: *kol kaimo mokytojas negaus tokios algos, kad išgalėtų nusipirkti knygų, šviestųsi ir lengviau gyventi, tas ordinas degintų man krūtine*. Žr.: MURKAITĖ-GARBARAVIČIENĖ, Gražvyda. Tėvų namuose. Iš *Mokytojas Jonas Murka*. Vilnius, 1997, p. 174.

besipriešinantieji sulaukė represijų⁹⁸⁸. Vienas pirmų nukentėjusiųjų buvo Raseinių gimnazijos mokytojas J. Kovalskis. Jis dėl politinės veiklos 1921 m. rugpjūčio 26 d. buvo suimtas ir įkalintas Kaune⁹⁸⁹. Iš kalėjimo paleistas mokytojas valstybinėse gimnazijose darbo nebegavo ir galiausiai 1927 m. pasitraukė į Lenkiją⁹⁹⁰. Butkų Juzė krikščionių demokratų stovyklos buvo smerkiamas už *literatūrinį politikavimą* ir romantizmą⁹⁹¹, o A. Smetonos režimo metais ne kartą kalintas. Produktiviai dirbęs Plungės gimnazijos direktorius J. Gobis už politines pažiūras taip pat buvo iškeltas į Aukštaitiją ir 1931 m. atleistas iš mokytojo pareigų⁹⁹². Būsimo gabaus kūrėjo – Jono Bickos – regionas neteko, kai jis, 1932 m. susikirtęs su mokyklų inspektoriumi, išstojo iš tautininkų partijos ir išsikėlė mokytojauti į Klaipėdos kraštą⁹⁹³. Su aktyvesniais mokytojais sovietai susidorojo 1941 m. iš Žemaitijos mokyklų išstremdami 217 mokytojų⁹⁹⁴. Represijos prieš mokytojus ir visuomeninės veiklos ribojimas neabejotinai atsiliepė ir šios kūrėjų grupės kūrybiniam produktyvumui. Šiek tiek laisvesni nuo konjunktūrinių įsipareigojimų buvo profesoriai, dirbę Telšių kunigų seminarijoje ir Lietuvos (vėliau – Vytauto Didžiojo) universitete. Pažymėtina, kad pedagogų gretose atsirado ir veržlesnių moterų kūrėjų – Iluminata Giedraitienė, Jadvyga Juškytė, M. Mažylienė ir Stasė Tallat-Kelpšienė (išleido po 1 knygele) – jos rodė vyriškam autorių kontingentui, keičiasi ir moterų vieta visuomeniniame gyvenime ir kūryboje. Iš viso pedagoginį darbą dirbantys autoriai išleido 36 proc. (arba 110 veikalų) Lietuvos ir lietuvių autorių kūrybos viseto (žr. 4 priedo 3 diagramą).

⁹⁸⁸ Apie mokytojų 1927–1940 m. kontingento kaitą atsižvelgiant į lojalumą valdžiai žr. pl.: MAČIULIS, Dangiras. Kaimo mokytojas tarpukario Lietuvoje: lojalus valdžiai ir autoritetas visuomenei. *Lituanistica*, 2005, t. 61, p. 1–9.

⁹⁸⁹ Raseiniai. *Socialdemokratas*, 1921, rugsėjo 8 (nr. 36), p. 4. Parašas: X; Raseiniai. *Socialdemokratas*, 1921, gruodžio 8 (nr. 49), p. 3. Parašas: V. Manrydas

⁹⁹⁰ ČILVINAITĖ, Marijona. Jonas Kovalskis ir aušrininkai bei atžalininkai Raseinių gimnazijoje 1919–1923 metais. Iš *Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų organizacijos istorijos bruožai*. Parengė Ag. Murzaitė. 1969, kovo 15. LNB RKRS, f. 10-411, lap. 257–259.

⁹⁹¹ Juozo Butkaus atestacija. Tauragė, 1926, lapkričio 27. LCVA, f. 391, ap. 7, b. 880a, lap. 1–2.

⁹⁹² ŠLAMAITĖ, Alma. Užmirštas pedagogas. *Voruta*, 2005, spalio 9 (nr. 19), p. 3.

⁹⁹³ BICKA, Jonas. *Autobiografija*. Vilnius, 1948, gegužės 12. LCVA, f. 391, ap. 7, b. 561a, lap. 5.

⁹⁹⁴ GARLIAUSKAS, Algimantas. *Inteligentija 1940–1941 metais*. *Op. cit.*, p. 129–130, 133–134, 137–138, 145–154.

Dvasininkai buvo viena iš stabiliausių, labiausiai išsilavinusių ir geriausiai aprūpintų inteligentijos grupių, nestokojusi noro aktyviai dalyvauti politiniame ir kultūriniame regiono gyvenime. Kriminalinės policijos 1931 m. duomenimis vien Telšių vyskupijoje buvo 210 kunigų, iš kurių 21 aktyviai kritikavo valdžią, 16 ją palaikė, 12 buvo visiškai jai lojalūs, 161 pasyvūs, 19 tardytų, 2 bausti administracine ir 4 – teismo tvarka⁹⁹⁵. Taigi regione katalikų dvasininkų sluoksnis buvo palyginti nemažas, nors politiškai ir gana pasyvus, bet tai netrukdė užsiimti kūrybine veikla. Todėl net atmetus Telšių kunigų seminarijos profesūrą, kuri išgyveno ne iš dvasinių patarnavimų, dvasininkų grupės sudarė stabilius 17 proc. visų Lietuvos ir lietuvių autorių dalies, o jų produkcija – 21 proc. viseto (žr. 4 priedo 3 diagramą). Dauguma dvasiškių autorių atstovavo Katalikų Bažnyčios pozicijai. Tik vienas nepriklausė katalikams – adventistų-milenistų dvasininkas N. Vindigas. Prie dvasininkų grupės autorių priskirtini ir vienuoliai, kurie visi tuo metu turėjo ir kunigo šventinimus. Dvasininkai, nors ir buvo viena iš produktyviausių profesinių grupių, bet jų darbai teminiu atžvilgiu buvo vienkrypčiai. Juos sudarė daugiau dvasinio turinio veikalai, ugde tikiybines gyventojų tapatybę. Tik nedaugelis kunigų išleisdavo pasaulietinio turinio darbų. Poeziją kūrė K. Ambrozaitis ir S. Būdavas, proza – Julijonas Lindė (slap. *Dobilas*) ir J. Stasiulis, dramaturgija užsiėmė J. Ercius, politiniais klausimais rašė V. Jarulaitis, higienos – A. Skinderis. Rašyti ne religinėmis temomis dažnai buvo pavojinga, tai liudijo ne vien J. Erciaus *Putros* (1926) atvejis, bet ir permainingi V. Jarulaičio santykiai su dvasine ir pasaulietine valdžia. Politinėje veikloje pasižymėjęs V. Jarulaitis, Rusijos I ir IV Dūmos deputatas, savo knygelėje *Kelionės įspūdžiai, arba Sodiečio mintys apie dabartinę mūsų valdžios politiką* (1922) gana kritiškai atsiliepė apie tuometę krikščionių demokratų politiką. Už tai kunigui buvo neatleista: tie patys krikščionys demokratai jam 1925 m. draudė vykti į Romoje švenčiamą jubiliejų, bet V. Jarulaitis šių draudimų neklausė. Vėliau V. Jarulaitis skundėsi Kauno arkivyskupui J. J. Skvireckui, kad jį

⁹⁹⁵ [*Lietuvos Katalikų Bažnyčios akcijos prieš vyriausybę statistika*]. 1931. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 528, lap. 161.

Šiaulių kunigija ir toliau už tariamą lojalumą A. Smetonos režimui nuolat šmeižia⁹⁹⁶. Politinio gyvenimo intrigos ne vieną aktyvesnį dvasininką atstūmė nuo produktyvios kūrybinės veiklos.

Tarnautojų ir valdininkų grupė buvo gana plati: jai priskirtini tiek valstybės, tiek privataus sektoriaus darbuotojai. Susiaurinus tarnautojo kategoriją iki bankininkų, geležinkeliečių, inžinierių ir karininkų, o valdininkų – iki centrinės ir vietinės valdžios atstovų, galima matyti, kad ši kategorija autorių leidyboje dalyvavo vangiai. Viena vertus, išsilavinusių valdininkų ir tarnautojų stokojo savivaldybės⁹⁹⁷, kita vertus, jų veiklos neskaito vyresnybė. A. Smetonos režimo metais ministerijose atsirado politiškai „nepatikimų“ darbuotojų sąrašai. Todėl daugelis inteligentų, stengdamiesi išlaikyti savo tarnybas, atsisakė didesnių kūrybinių ambicijų, dalis jų taip pat nuolankiai priėmė ir „siūlymus“ stoti į valdančiąją tautininkų partiją⁹⁹⁸. Valstybės tarnyboje dirbę asmenys turėjo ir privilegijų, kurių viena nuo 1925 m. tarnautojų ir valdininkų vaikams garantavo nemokamą mokslą gimnazijose⁹⁹⁹. Ši autorių grupė tarnybos ir privilegijų netekties siekė išvengti. Iš gausios ir gerai apmokamos karininkijos tik Petras Tarasenka bendradarbiavo su regiono leidėjais. Kiek aktyvesni buvo Kauno valdininkai – M. Šalčius (3 veikalai), K. Dineika, Pranas Meškauskas ir kt. (po 1). Iš viso ši tarnautojų ir valdininkų grupė, sudariusi 10 proc. (16 asmenų) autorių kontingento, išleido tik 7 proc. (21 veikalai) viseto (žr. 4 priedo 3 diagramą).

Spaudos darbuotojai ir rašytojai, sudarę vieną kūrybinės inteligentijos grupę, tuo metu iš šios veiklos ne visada galėjo pragyventi¹⁰⁰⁰. Todėl daugelis jų papildomai vertėsi kita intelektualine veikla, bet kai kuriems

⁹⁹⁶ *Kriminalinės policijos žinios Nr. 130*. Kaunas, 1931, birželio 26. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 528, lap. 282.

⁹⁹⁷ MORKŪNAITĖ-LAZAUSKIENĖ, Aistė. Šiaulių apskrities savivaldybių charakteristika 1918–1920 m. (savivaldybių nariai ir tarnautojai). Iš *Šiaulių apskrities istorijos raida*. Šiauliai, 2004, p. 74–83.

⁹⁹⁸ MIKALAUSKAS, Arvydas. *Valstybės tarnautojai ir valstybės tarnyba pirmojoje Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.)*. *Op. cit.*, p. 41–42.

⁹⁹⁹ *Telšių gimnazijos pedagogų tarybos posėdžių protokolų knyga*. 1923–1926. TAA, f. 23, ap. 1, b. 17, lap. 43, 63 ir kt.

¹⁰⁰⁰ MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. *Op. cit.*, p. 65.

kūrėjams tai buvo vienintelis pragyvenimo šaltinis. Jie iki Pirmojo pasaulinio karo telkėsi Vilniuje, vėliau – Kaune. Regiono lygmeniu stambiausias periodinės spaudos centras išaugo Šiauliuose. Iš viso ši grupė sudarė 10 proc. autorių kontingento, o jų produkcija – 6 proc. (19 veikalų) viseto (žr. 4 priedo 3 diagramą). Produktiviausi buvo J. Miliauskas-Miglovara (3 veikalai) ir Kretingos pranciškonų periodinės spaudos redaktorius Petras Jonušaitis (2).

Medicinos srities specialistai (gydytojai, felčeriai, veterinarai ir vaistininkai) nebuvo gausi profesinė grupė, bet gana produktyvi. Jie sudarė 8 proc. autorių kontingento, parengusio 8 proc. viseto (žr. 4 priedo 3 diagramą). Daugelis medicinos srities specialistų rūpinosi aktualios medicininės spaudos leidyba. Produktiviai dirbo gydytojai J. Šliūpas (4 veikalai), P. Avižonis ir V. Viršila (po 3), veterinarai M. Veitas (3) ir Konradas Juozas Aleksa (2). Tik nedaugelis medicinos srities specialistų turėjo didesnių kūrybinių ambicijų, peržengusių profesines ribas. Paminėtini gydytojas J. Šliūpas, Anykščių vaistininkas Antanas Žukauskas (slap. *Vienuolis*) ir jo kolega Čikagoje (JAV) Antanas Tulys bei Užvenčio felčeris Teofilis Mištautas.

Menka (3 proc. autorių kontingento), tik pradinio išsilavinimo, bet ypač produktyvi buvo verslininkų grupė: 9 proc. viseto (žr. 4 priedo 3 diagramą). Ši disproporcija susidarė dėl aktyvios knyginko L. Jakavičiaus kūrybinės veiklos (25 veikalai). Kiti šios grupės atstovai salantiškis A. Bendikas, tauragiškis Tomas Norgelas ir šiaulietis Jonas Orentas parašė tik po 1 knygelę. Už verslininkus buvo gausesnės kitos autorių grupės: studentai ir moksleiviai (5 proc. autorių kontingento), mokslo darbuotojai (4 proc.), teisininkai (4 proc.), jiems lygūs – žemdirbiai ir žemės ūkio specialistai (3 proc.). Visos šios grupės kartu išleido 13 proc. viseto. Minėta, kad jaunesnio amžiaus moksleiviai ir studentai buvo nepajėgūs sukurti brandesnių darbų, todėl jų kūryba mažai domino regiono leidėjus. Iš jų kiekybiškai išsiskyrė VDU studentas Dzidas Budrys ir Telšių gimnazistas Klemensas Baltutis (slap. *Dulkė*) (po 2 veikalus). Mokslo darbuotojų etatus turėjo Lietuvos (vėliau – Vytauto Didžiojo) universitetas. Su Žemaitijos leidėjais bendradarbiavo universiteto mokslo darbuotojai Juozas Matulis ir Paulius Slavėnas. Pažy-

mėtina, kad teisininkai (advokatai ir teisėjai) savo darbais ne vien pildė šios srities spragas, bet save siekė išbandyti ir literatūrinėje kūryboje (Adomas Lastas ir Tadas Vaitekūnas) bei politinėje veikloje (L. Garfunkelis ir A. Tornau). Žemdirbiai ir žemės ūkio specialistai, nors ir priklausė gausiausiajam regiono gyventojų sluoksniui, bet buvo itin menko išsilavinimo. Kiek didesnės išimtyt buvo Kretingos grafas A. Tiškevičius, agronomai Julius Kupriūnas ir Klemensas Danta. Stokojant biografinių duomenų, likusio 5 proc. autorių kontingento dalies darbinė veikla nėra žinoma (žr. 2 priedo 3 diagramą).

Autorių demografinė struktūra (amžius, išsilavinimas ir darbinė veikla) atspindėjo XX a. pirmąją pusę vykusių politikos, kultūros ir ekonomikos reiškinių dėsningumus, kurie buvo derinami su regiono specifika. Nuo šios sąveikos priklausė atskirų demografinių grupių įtaka, kuri ne visada buvo proporcinga inteligentijos apimčiai. Ženkliai buvo juntama produktyvi Katalikų Bažnyčios atstovų veikla, kuri vienintelė ilgą laiką turėjo pakankamas sąlygas ir vidinės motyvacijos aktyviai veikti leidybos srityje. Kitos profesinės grupės buvo negausios ir suvaržytos konjunktūrinių įsipareigojimų centrinei valdžiai. Provincialumą liudijo menkas raštijos ir spaudos darbuotojų dalyvavimas leidybos versle. Vis dėlto, nepaisant tam tikrų trikdžių, šis kontingentas galėjo tinkamai ir pakankamai kokybiškai reaguoti į naujai iškylančius regiono bendruomenės poreikius.

2. Kalbinė, teminė ir tipologinė viseto raida

Pasaulyje ir Lietuvoje XX a. pirmojoje pusėje vykę spartūs socialiniai procesai keitė supratimą apie literatūrinę kūrybą, religiją, mokslą ir visas kitas visuomeninio ir individualaus gyvenimo sritis. Žemaitijoje dėl regionalizacijos proceso didėjo žinių svarba, spartėjo leidybos ir poligrafijos pramonės plėtros progresas, buvo daroma didelė teigiama įtaka ekonominei ir kultūrinei plėtrai, o visa tai vedė prie subalansuotos gyvenimo kokybės regione. Knyga atspindėjo šiuos reiškinius, todėl jos kalbinė, teminė ir tipologinė charakteristika įgijo regiono bendruomenės socialiai motyvuotos veiklos atspindžio reikšmę. Ji savaimingai liudijo ne vien apie lietuvių (tautos) nacijos poreikius, bet ir apie regiono raštijos veikėjų, leidėjų ir skaitytojų interesų dinamiką. Regioninė knyga užtikrino savo bendrakultūrinę funkciją, per kurią ji jungėsi su lietuvių nacionaline kultūra. Žemaičių regioninė kultūra, kaip ir kiekviena kultūra, iš prigimties siekė būti autonomiška: tik tokiu būdu ji galėjo išlikti¹⁰⁰¹. Regionalizmas galėjo suteikti regioninei knygai ne vien savitą meninę išvaizdą, bet ir turinį, privalėjusį laiduoti sistemos *autorius – leidėjas – vartotojas* funkcionalumą ir dalinį uždarumą. Per regioninę knygą tarp kūrėjų ir skaitytojų užmegztas diachroninis informacinis ryšys turėjo užtikrinti žemaičių subetnos ir regioninės kultūros išlikimą. Regioninės knygos regioniškumas ir integralumas bei iš to kylančių jos bendrakultūrinių ir defenzyvinių funkcijų realizacija yra pagrindiniai viseto vertinimo kriterijai.

2.1. Kalbinės struktūros sudėtis ir pokyčiai

Žemaitijos knygos viseto kalbinę sudėtį apsprendė trys pagrindiniai veiksniai: 1) regiono bendruomenės etninė sudėtis, 2) valstybių, kurių sudėtyje šis regionas buvo, įstatyminė bazė ir 3) mokslo poreikiai. Remiantis 1897 ir

¹⁰⁰¹ BOURDIEU, Pierre. *The Rules of Art. Op. cit.*, p. 215–216, 248, 257, 291, 304.

1923 m. gyventojų surašymų duomenimis, atlikus regiono bendruomenės tautinės sudėties lyginamąją analizę, matyti, kad per 27 metų periodą tautinių mažumų atžvilgiu būta ženklių postūmių. Lietuvių skaičius pakilo nuo 77 proc. (1897) iki 88 proc. (1923), o visų kitų mažumų skaičius ženkliai smuko. Žydų sumažėjo nuo 11 proc. iki 7 proc., lenkų – nuo 5 proc. iki 1 proc., latvių – nuo 3 proc. iki 2 proc., rusų ir vokiečių – nuo 2 proc. iki 1 proc., o baltarusių ir ukrainiečių sumažėjo perpus ir nesiekė 1 proc. (žr. 5 priedo 1 diagramą). Palyginti mažos ir geografiškai plačiai išsiskaidžiusios regione tautinės mažumos daugeliu atveju negalėjo sukurti savitos knygos kultūros tradicijos¹⁰⁰², todėl pamažu buvo priverstos vis glaudžiau integruotis į bendrą Žemaitijos regiono knygos kultūros erdvę. XX a. pirmojoje pusėje išsiplėtę mokslo poreikiai apsprendė universalių lotynų, prancūzų ir vokiečių kalbų mokomųjų ir mokslo leidinių leidybos paklausą. Carinės Rusijos 1905–1915 m., kaizerinės Vokietijos 1915–1918 m. ir nacistinės Vokietijos 1941–1944 m. įstatyminė bazė bei institucinės leidybos skatinimas taip pat darė įtakos kalbinei viseto sudėčiai. Todėl jos sąsajos ne visada atspindėjo tikruosius regiono bendruomenės informacinius ir kultūrinius poreikius. Dėl minėtų veiksnių kitakalbės spaudos leidyba regione nebuvo savarankiška tautinių mažumų leidybos sritis.

2.2.1. Leidinių užsienio kalba sudėtis. Atlikus išsamią viseto kalbinės sudėties analizę, matyti, kad 87 proc. spaudinių išleista lietuvių kalba, 7 proc. – rusų kalba, 3 proc. – žemaičių tarme, po 1 proc. – lenkų, lotynų ir vokiečių kalbomis, o 1 proc. nesiekė leidiniai prancūzų kalba (žr. 5 priedo 2 diagramą). Viseto kalbinė sudėtis chronologiškai keitėsi gana nuosekliai, santykinai didėjant lietuvių skaičiui ir vystantis prigimtiniams regiono bendruomenės kultūriniais poreikiams (žr. 5 priedo 3 diagramą). Kalbinė viseto struktūra

¹⁰⁰² Išimtimi laikomos rusų sentikių (1 proc. regiono gyventojų populiacijos) ir žydų (7 proc.) bendruomenės sukurtos knygos kultūros tradicijos, kurios disertacijoje nėra nagrinėjamos. Žr. pl.: 5 priedo 1 diagramą.

išgyveno du periodus: 1) sąlyginės konkurencijos (1905–1915) ir 2) sparčios lietuviškosios knygos augimo (nuo 1916 m.). Pirmasis etapas liudijo ne apie kokybinius, bet apie kiekybinius kalbinės struktūros pokyčius: kitakalbė spaudos produkcija lietuviškai kokybiškai (temine įvairove ir branda) nebuvo konkurentė. Nepaisant gana nuoseklios (ypač po 1918 m.) lietuviškos knygos įtakos augimo tendencijos, detali kitakalbės spaudos produkcijos įtakos analizė leidžia išvelgti jos integralumą regiono bendruomenės poreikių lauke.

Didžiausią kitakalbės raštijos dalį sudarė rusiškoji knyga. Ji, užimdama 7 proc. viseto, susidėjo iš 73 leidinių. Rusiškosios knygos leidybos viseto sandarai iki 1915 m. lemiamos reikšmės turėjo Rusijos valstybės įstatyminė bazė. Ji numatė, kad visi oficialieji leidiniai turi būti spausdinami valstybine rusų kalba. Todėl turinio požiūriu vyravo oficialioji spaudos produkcija: ataskaitos, įstatai, programos ir tik vienas kitas leidinys, išėjęs po 1918 m., buvo įvairesnio turinio. Iki Pirmojo pasaulinio karo bei kurį laiką dar ir po jo valstybinė rusų kalba regiono bendruomenei buvo geriausiai mokama negimtoji kalba. Kiekvienas raštingasis jos siekė išmolti pirmiausia dėl praktinių sumetimų: 1) tarnybos Rusijos kariuomenėje palengvinimo ir 2) teisinio raštingumo poreikio¹⁰⁰³. Nekyla didesnių abejonių, kad oficialiųjų leidinių rusų kalba adresatas buvo ne valstybės įstaigos ar išskirtinai rytų slavai (baltarusiai, rusai ir ukrainiečiai), bet tie patys raštingi regiono gyventojai, kurių daugumą sudarė žemaičiai¹⁰⁰⁴. Nereikėtų stebėtis, kad, pvz., 1908 m. Kaltinėnų vartotojų draugija savo įstatybose buvo numačiusi leisti metines ataskaitas lygiagrečiai lenkų, lietuvių ir rusų kalbomis, nors aplink Kaltinėnus

¹⁰⁰³ Šie akcentai buvo keliami leidžiant mokinius į valdiškas mokyklas, kurių dalis po 1905 m. revoliucijos turėjo ir lietuvių kalbos mokytojų. Ypač aktualus buvo teisinis raštingumas. Daugelis valstiečių bent pasirašyti išmokdavo kirilika. Antai sediškis lietuviškos spaudos ir devocionalijų platintojas Stasys Steponkus dar 1923 m. po apklausos protokolu pasirašė kirilika. Žr.: *Stasios Steponkaus apklausos protokolas*. Seda, 1923, gegužės 8. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1478, lap. 350; TENISONAS, Aleksandras. Pirmieji žingsniai Kiaulių gatvėje. *Tautotyros metraštis*, 2014, t. 4, p. 254.

¹⁰⁰⁴ Pvz., apie 20–30 proc. Telšių ir Šiaulių apskričių valsčių tarybos narių (1919–1920) buvo baigę prieškarines valdines mokyklas, kuriose dėstomoji kalba buvo rusų. Žr.: MORKŪNAITĖ-LAZAUSKIENĖ, Aistė. Šiaulių apskrities savivaldybių charakteristika 1918–1920 m. (savivaldybių nariai ir tarnautojai). *Op. cit.*, p. 74.

nei etninių rusų, nei lenkų tiek gausiai negyveno, kad būtų buvę prasminga leisti ataskaitas lenkų ir rusų kalbomis¹⁰⁰⁵.

Vilniaus generalgubernatorius Aleksandras Frezė, 1905 m. rugsėjo 20 d. panaikinęs draudimą oficialiuosius leidinius spausdinti vien rusų kalba, pripažino ir lietuvių kalbos teises¹⁰⁰⁶. Vis dėlto daugeliu atveju įvairios organizacijos, nors ir turėdamos sąlygas lygiagrečiai leisti oficialiuosius leidinius lietuvių kalba, investuodavo lėšų tik į spaudinius rusų kalba. Ne visus leidėjus ši monokalbinė pozicija tenkino: viename leidinyje bandyta suderinti spaudą keliomis kalbomis. Gruzdžių ir Žagarės pavargėlių šelpimo draugijos 1906–1907 m. išleido keletą oficialiųjų leidinių gretutinėmis lietuvių ir rusų kalbomis. Pasitaikydavo atvejų, kai oficialieji leidiniai rusų kalba turėjo didesnius intarpus lietuvių kalba (pvz., nuosekliai šia linkmeėjo Kražių beturčių šelpimo draugija¹⁰⁰⁷) arba sąlyginai bent viršelyje buvo užrašoma lietuviškas leidinio pavadinimas, nors tekstas būdavo išspausdintas ir ne šia kalba¹⁰⁰⁸. Rusų kalbos padėtis keitėsi dar 1915 m. Vokietijai okupavus Lietuvą, bet net ir 1918 m. atgavus nepriklausomybę kurį laiką išliko gana didelis knygų rusų kalba poreikis. Valstybės centralinio knygyno Raseinių ir Telšių skyriai savo veiklos pradžioje fonduose turėjo daugiau rusiškos nei lietuviškos spaudos¹⁰⁰⁹. Rusų kalba kurį laiką dar buvo ir viešojo bendravimo kalba¹⁰¹⁰. Prireikus nesistengta visiškai nubraukti Rusijos knyginio palikimo ir rusų intelektualinio potencialo. Tuo metu etninių rytų slavų Žemaitijoje buvo nedaug –

¹⁰⁰⁵ *Уставъ Колтынянскаго общества потребителей*. Шавли, 1908, с. 15.

¹⁰⁰⁶ ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. *Lietuviškos knygos raida tautinės kultūros plėtros sąlygomis 1904–1914 metais*. *Op. cit.*, lap. 14.

¹⁰⁰⁷ Puz., *Отчетъ правленья Крожскаго общества пасобія беднымъ за 1911 годъ*. Россіены, 1911 [fakt. 1912]. 10 с.; *Отчетъ правленья Крожскаго общества пасобія беднымъ за 1914 годъ*. Виьно, [1915]. 11 с.

¹⁰⁰⁸ Puz., *Уставъ Попелянскаго общества Потребителейъ цель, права и образованности общества*. Шавли, [1906]. 23 с. – Ketvirtajame viršelyje antraštės vertimas į lietuvių kalbą: *Istatai Papilės vartotoju draugijos. Draugijos tikslas, teisės ir pareigos*. Tiesa, V. Biržiška buvo nurodęs, kad buvęs atspausdintas ir lygiagretus tekstas lietuvių kalba, bet vėlesni bibliografai tokio leidinio nefiksavo. Žr. pl.: BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuvių bibliografijos ketvirtos dalies I tomo (1905–1909) pirmieji papildymai*. Kaunas, 1939, sklt. DCLXXVII, įr. 6185^a.

¹⁰⁰⁹ GENYS, Pranas. Telšių centralinis knygynas ir telšiečių raštingumas. *Mūsų kraštas*, 1935, birželio 9 (nr. 23), p. 6. Parašas: G.; BRIGYS, Jonas. *Raseinių rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorija*. *Op. cit.*, p. 59.

¹⁰¹⁰ Ek. Telšiai. *Lietuvos žinios*, 1922, balandžio 5 (nr. 32), p. 4.

apie 11,5 tūkst., bet ši kalba kur kas prieinamesnė buvo žydų bendruomenei (apie 43,5 tūkst.), kuri lietuvių kalbą ir trečią lotynišką raidyną, be žinoto hebrajiško ir kirilikos, neskubėjo įsisavinti¹⁰¹¹. Šiaulių knyginkas L. Jakavičius, šviečiamaisiais tikslais 1920–1921 m. norėdamas supažindinti kitakalbę Lietuvos visuomenę su Nikolajaus Bergo, Vladimiro Pičetos, Aleksandras Pogodino, Vydūnų ir kt. autorių darbais apie Lietuvą, išleido keletą spaudinių rusų kalba¹⁰¹². Vėliau regione spauda šia kalba buvo visiškai nukonkuruota, todėl jos nesistengta grąžinti net per Sovietų Sąjungos okupaciją 1940–1941 m.¹⁰¹³

Lenkų tautinė mažuma Žemaitijoje buvo negausi. Ji XX a. pirmojoje pusėje dėl lietuvių nacionalinio sąjūdžio įtakos polonizuotos bajorijos sąskaita sparčiai mažėjo. Iki XX a. pradžios lenkų kalba dažnai buvo ir lietuvių inteligentijos bendravimo kalba, bet ji leidybos srityje regione negalėjo sukelti didesnės konkurencijos lietuviškai spaudos produkcijai. Dar labiau jos populiarumas smuko po 1919–1920 m. Lietuvos karinio konflikto su Lenkija¹⁰¹⁴. Vienintelis vilnietis Maksimilijonas Sielskis, Šiaulių ūkinių prekių parduotuvės „Flora“ savininkas, kasmečius „Kainininkus“ nuo 1914 m. leido gretutiniu tekstu lenkų ir lietuvių kalbomis. Polikalbiškumo buvo siekiama ne dėl etninių paskatų¹⁰¹⁵, bet kryptingai spaudinius skiriant Žemaitijos dvarų segmentui,

¹⁰¹¹ STALIŪNAS, Darius. *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*. Vilnius, 2009, p. 367–369.

¹⁰¹² ULJANOVA, Diana. *Lietuvos rusų knygos kultūra (1918–1940)*. Magistro baigiamasis darbas. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2007. VU Komunikacijos fakulteto archyvas, lap. 10, 12–13, [1–2].

¹⁰¹³ Įdomus atvejis tuo metu atsitiko Telšių kalėjime. Įstaigos vyresnybė, susirūpinusi komunistiniu švietimu, savo darbuotojui Jonui Kavalčiukui 1940 m. gruodžio mėn. pavedė nupirkti kalėjimo bibliotekai knygų apie komunistų partijos istoriją ir jos veikėjus, informuodama, kad *pas mus, niekas arba labai mažai skaito rusiškai*. J. Kavalčiukas, tai žinodamas, nupirko vien rusišką lektūrą, todėl jo elgesys buvo laikomas nepriimtiniu, įtariant jį ir politine neištikimybe. Šis atvejis liudijo, kad net komunistai realiai vertino kalbinės situacijos slinktį. Žr.: *Telšių kalėjimo pažymėjimų knyga*. [1941]. TAA, f. 55, ap. 1, b. 9, lap. 37.

¹⁰¹⁴ Pvz., Raseiniuose 1919–1920 m. viešų renginių programose derintos lenkų, lietuvių ir rusų kalbos, bet po Lenkijos–Lietuvos karinio konflikto lenkų kalba sparčiai buvo išstumama iš viešojo gyvenimo. Žr.: *Programa lietuviškai-lenkiškai-rusiškai vakaro*. Raseiniai, [1919–1920]. [3] p.

¹⁰¹⁵ Pats M. Sielskis buvo atsikėlęs į Šiaulius iš Vilniaus, prieš tai dar gyvenęs ir Babruiske (dab. Baltarusija), bet savo sūnų Aleksandrą (Aleksą) (g. 1901-10-21) užaugino patriotiškai. Jis 1919 m. savanoriu stoji ne į lenkų legionus, o į Lietuvos kariuomenę. Už nuopelnus A. Sielskis 1933 m. buvo apdovanotas Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių medaliu. Žr.: *Alekso Selskio asmens byla*. 1933. LCVA, f. 930, ap. 4, b. 2890, lap. 2, 6.

sudarytam iš apie 700 dvarų¹⁰¹⁶. Dalį regiono dvarų iš tiesu valdė konservatoriškų pažiūrų lenkų tautybės dvarininkai (vadinti *lenkomanais*¹⁰¹⁷), todėl, nors ir pasitaikydavo akivaizdžių jų diskriminacijos atvejų¹⁰¹⁸, jiems lenkų kalba buvo geriausiai suprantama. Dar buvo likę ir lenkuojančių bajoriškos kilmės ūkininkų, kurie ir toliau žvalgėsi į su lenkiška kultūra suaugusius dvarus¹⁰¹⁹. Šiauliuose 1926 m. buvo gautas leidimas išlaikyti lenkų draugijos „Pachodnia“ biblioteką-skaityklą¹⁰²⁰, kurios vedėja Teresa Laucevičienė 1928 m. apibūdinta kaip prolenkiškas antivalstybinis elementas, varantis propagandą prieš Lietuvą¹⁰²¹. Taigi lenkų kalba kurį laiką dar imponavo palyginti siauram, bet ekonomiškai pasiturinčiam gyventojų sluoksniui. Iš viso iki 1935 m. M. Sielskis išleido 12 dvikalbių kainininkų.

Žemaitijoje didelio poreikio leidinių vokiečių¹⁰²² ir prancūzų kalbomis nebuvo. Leidiniai prancūzų ir vokiečių kalbomis sudarė užsienio kalbų mokomosios bazės dalį. Prancūzų kalba buvo išleista 4, vokiečių – 9 knygos. Pirmąjį savarankiško mokymosi Amélie Fouché vadovėlių prancūzų kalba *Recueil des principaux* (1909) išleido šiaurietis knygininkas ir spaustuvininkas Isakas Brevda. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, spartus mokomosios pedagoginės spaudos poreikis įgavo didesnę leidybos mastą. Raseinių gimnazijos

¹⁰¹⁶ Lietuvos TSR valstybinės žemės ūkio komisijos protokolai 1940 m. Spaudai parengė Aleksandras Jefremenka. Vilnius, 1976, p. 48–49, 68–74, 94–106, 128–132.

¹⁰¹⁷ Žinios apie Plungės valsčiaus tarybos narius. Slaptai. 1938, rugpjūčio 1. LCVA, f. 554, ap. 1, b. 1061, lap. 95.

¹⁰¹⁸ Kretingos apskrities viršininko iniciatyva 1920 m. spalį–gruodį buvo paskirta priežiūra Kretingos dvaro savininkui grafui Aleksandrui Tiškevičiui. Lietuvos kariuomenės leit. Kazimiero Viktoro Tiškevičiaus prašymu vidaus reikalų ministro pavedimu A. Tiškevičiui priežiūra buvo nutraukta, kurios jis, kaip ilgametis lietuvių rėmėjas, iš tikro nebuvo nusipelnęs. Žr.: TIŠKEVIČIUS, Kazimieras Viktoras. *Kreipimasis vidaus reikalų ministrui*. Kaunas, 1920, lapkričio 26. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 223, lap. 43.

¹⁰¹⁹ Žarėnų valsčiaus tarybos narių sąrašas. Slaptai. 1938. LCVA, f. 554, ap. 1, b. 1061, lap. 96–97.

¹⁰²⁰ Šiaulių apskr. viršininko leidimas draugijai „Pachodnia“ atidaryti biblioteką-skaityklą. Šiauliai, 1926, lapkričio 2. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 285, lap. 96.

¹⁰²¹ Šiaulių apskr. viršininko leidimas draugijai „Pachodnia“ išlaikyti biblioteką-skaityklą. Šiauliai, 1928. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 383, lap. 167–169.

¹⁰²² Šiek tiek didesnis kontrabandinės spaudos vokiečių kalba judėjimas buvo pastebėtas 1920–1923 m. Tauragėje tarp LKP pagrindžio, kuris, matyt, ja aprūpindavo Paprūsės vokiečius ir galbūt žydus. Vokiškos komunistinės spaudos kontrabanda iš Vokietijos 1920–1923 m. rūpinosi Berelis Barkanas, o 1923 m. pabaigoje šias pareigas trumpai perėmė vokiečių Kromeris. Abu jie buvo areštuoti ir išsiųsti į Vokietiją. Žr.: *Komunistų partijos veikėjų Tauragėje schema. Veikėjų sąrašai ir trumpa jų veiklos charakteristika*. Apie 1928. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 813. 1 schema.

mokytojai J. Gėčius ir J. Kovalskis 1920 m. pirmieji parengė prancūzų kalbos vadovėlį ir žodynėlį prie jo. Plungės gimnazijos mokytojas Mažosios Lietuvos lietuvis Mikas Šlaža, jausdamas vokiečių kalbos mokomosios lektūros stygių, pirma 1920 m. išleido vadovėlį, o vėliau – 1922 m. ir žodynėlį prie jo. Minėto A. Šilerio iniciatyva išėjo 2 dalių P. Gläserio ir E. Pezoldo vokiečių kalbos vadovėliai (1923?–1926), sulaukę 5 laidų. Žemaitijos mokytojų parengti prancūzų ir vokiečių kalbos mokomieji leidiniai užpildė laikinai susidariusias švietimo sistemos spragas, kurias vėliau sėkmingai sprendė Kauno leidėjai. Palangos burmistro J. Šliūpo iniciatyva 1938 m. išėjo informacinis leidinys vokiečių kalba „Palanga – gražiausias Baltijos jūros kurortas“ (*Palanga (Polangen) der schönste Ostsee-Badeort*), kvietęs užsieniečius atvykti. Nacių okupacijos metais visame Ostlande reichkomisarui Heinrichui Lozei 1941 m. rugpjūčio 18 d. paskelbus įsakymą, kuriuo vokiečių kalba buvo paskelbta oficialia Ostlando kalba¹⁰²³, padidėjo spaudos vokiečių kalba poreikis. Regione leisti dvikalbiai žodynai, bet vien tik vokiečių kalba knygų nepasirodė.

Katalikų Bažnyčios lotynizacija sukūrė prielaidas regione pasklisti spaudai lotynų kalba. Iš viso šia kalba buvo išleistos 7 knygos. Didesnis lotynų kalbos ir spaudos poreikis nesusidarė tol, kol 1926 m. buvo įkurta Telšių vyskupija su centru Telšiuose bei 1927 m. įsteigta Telšių kunigų seminarija. Vyskupijos vidaus administraciniai poreikiai ir seminarijos mokomoji bazė neapsiėjo be spaudinių lotynų kalba. Iš visos (daugiausia oficialiosios) spaudos produkcijos išsiskyrė Telšių kunigų seminarijos prof. Justino Juodaičio 1933 m. Angelicum universitete Romoje apgintos daktaro disertacijos tezės apie krikščionių slaugymą pagal Tomo Akviniečio mokymą *Mortificatio christiana: secundum principia S. Thomae* (1934). Paskutiniai leidiniai lotynų kalba Telšiuose išėjo 1941 m. Tai buvo „Ryto ir vakaro maldos“ (*Preces matutinae et vespertinae*) bei keletas lietuviškų giesmynų su lotyniškų giesmių intarpais.

¹⁰²³ BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*. Vilnius, 1998, p. 455.

Taigi leidiniai užsienio kalba didesnės įtakos gyventojų informaciniams poreikiams neturėjo. Dėl švietimo sistemos poreikių didesnės svarbos įgijo tik prancūzų ir vokiečių kalbų mokomoji lektūra. Instituciniams Telšių vyskupijos poreikiams tarnavo leidiniai lotynų kalba, o leidinių lenkų kalba paklausa dėl nedidelio lenkakalbių gyventojų skaičiaus buvo minimali. Apskritai leidyba užsienio kalba nebuvo prioritetinga, nes skaitytojų poreikiai dar tik vystėsi, todėl tik neįprastos teisinės sąlygos ar konkretūs ekonominiai ir kultūriniai ketinimai galėjo ženkliu stimuliuoti knygų leidybą užsienio kalba.

2.1.2. *Žemaitiškosios knygos tradicijos tąsa*. V. Biržiška žemaitiškosios knygos gyvavimo pabaigą regėjo XIX a. 8-ajame dešimtmetyje, susiedamas ją su paskutiniais Lauryno Ivinskio darbais. Jis kategoriškai visą negausią XX a. pirmosios pusės žemaičių tarminę kūrybą laikė kuriozine, t. y. keistenybe¹⁰²⁴. Taigi V. Biržiška nemanė, kad XX a. pirmojoje pusėje egzistavo žemaitiškosios knygos tradicijos tąsa, nors dar XIX–XX a. sandūroje Žemaičių vyskupystės hierarchai su pačiu vyskupu Mečislovu Leonardu Paliulioniu priešakyje siekė, kad religinės spaudos kalba nebūtų taisoma. Pasak Jurgitos Venckienės, dėl Žemaičių vyskupystės vyresnybės pažiūrų, dvasinė lektūros fonetikos, morfologijos ir ypač ortografijos normos kito daug lėčiau, nei kitų žanrų¹⁰²⁵. Įvertinus viseto kalbinę struktūrą, matyti, kad žemaitiškąją knygą laikyti vien keistenybe nėra galima: jos leidybos chronologija ir apimtis yra pakankama, kad būtų galima ją analizuoti kaip regioninės knygos kultūros reiškinį.

1904 m. atgavus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis, kalbinė situacija pasikeitė kardinaliai, bet žemaitiškosios knygos tradicija nenutrūko, nors žemaitiškoji knyga įstengė užimti tik menką dalį visame lietuviškos knygos visete. Ši dalis ryškiausiai atspindėjo regionalizmo sukurtą kokybiškai naują prasmę įgyjančią spaudos produkciją. Kaip užsimena Viktorija Daujotytė

¹⁰²⁴ BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Tarp knygų ir bibliotekų*. *Op. cit.*, lap. 2.

¹⁰²⁵ VENCKIENĖ, Jurgita. *Lietuvių bendrinės kalbos pradžia: idėjos ir jų sklaida (1883–1901)*. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Vilnius [i. e. Kaunas], 2007. LNB RKRS, f. 132-3995, p. 154, 174.

savo darbuose, naujoji žemaitiškosios knygos epocha žymėjo alternatyviosios kūrybos pradžia, nes tuomečių kūrėjų karta, skirtingai nuo senosios, ėgijo galimybę siekti savo tekstų norminimo atsižvelgdamas į bendrinės lietuvių kalbos pozicijas¹⁰²⁶, kurias dar kurį laiką žemaičiai bandė kvestionuoti. Palyginus lietuviškosios ir žemaitiškosios spaudos produkcijos 1905–1917 m. apimtis, matyti, kad, nors jų santykiai buvo ne vienodo reikšmingumo, bet konkurenciniai (žr. 5 priedo 3 diagramą). Pirmoji sudarė 71 proc. (arba 37 leidiniai), o antroji – 29 proc. (arba 15). Tad žemaitiškoji knyga regioninės leidybos kontekste dar kurį laiką bandė sudaryti realią konkurenciją lietuviškai spaudos produkcijai. Tik 1918 m. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, regioninės leidybos procesai radikaliam pasuko norminės lietuvių kalbos kryptimi. Todėl be gilesnės analizės ją laikyti vien kuriozine, taip nubraukiant nuoseklų tradicijos tęstinumą, nėra galima.

XIX a. pabaigoje kuriant lietuvių bendrinę kalbą, kalbininkų užčiuopta, kad gyvavo žemaičių opozicija, kurioje būta ir radikalių sparno. Aušrininkas J. Miliauskas-Miglovara kalbotyroje pirmasis siekė reformų: buvo parengęs lietuvišką elementorių kirilika, atliko mėgėjiškus kalbotyros tyrimus. Aušrininkas neturėjo nė keturių klasių išsilavinimo, todėl sėkmingai oponuoti to meto kalbininkams neįstengė, bet tai jam nekliudė reikšti savo nuomonę paties leidžiamose knygoose. Dar lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo metais aušrininkas išleido knygą *Rasztai: Iivaires eilas: pirmas pluukasztas* (1884) ir Antano Strazdo vertimą *Giesmes svietiszkas ir szventas Antana Drazdauske* (1884). Atgavus lietuvišką spaudą, iki Pirmojo pasaulinio karo J. Miliauskas-Miglovara išleido du poezijos rinkinėlius: *Dainas* (1906) ir *Giedmenis* (1914) ir laikraščio „Žodis“ (1909) vieną numerį, užpildytą jo tekstais. Po karo aušrininkas dar išleido kraštotyrinę knygelę *Vidukles krasztas* (1928). Savo veikalus J. Miliauskas-Miglovara parengė pietų žemaičių

¹⁰²⁶ DAUJOTYTĖ, Viktorija. *Tautos žodžio lemtys: XIX amžius*. Vilnius, 1990, p. 151.

Viduklės šnekta¹⁰²⁷, laikydamasis savitos rašybos: vartotos ilgosios raidės *ii* ir *uu*, vietoje *č* ir *š* išlaikytos *cz* ir *sz*, įsivestas apostrofas.

Žemaičių (Kauno) kunigų seminarijos profesorius šilališkis K. Jaunius apie 1885–1892 metus buvo parengęs lietuvių kalbos gramatiką, pavadintą *kalbamokslu*. Gramatiką nusirašinėjo seminarijos klierikai. Atskirai ji 1897 m. Tartu mieste apie 60 egz. tiražu buvo padauginta hektografu. K. Jaunius savo darbuose tvirtino, kad visos lietuvių kalbos tarmės yra geros, todėl laikėsi polifonetizacijos principo, pirmenybę teikdamas žemaičių tarmei. K. Jaunius įtaka buvo jaučiama „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje“¹⁰²⁸, ją juto ir salantiškis smulkusis bajoras A. Bendikas. Knygnešystės amatu vertėsis A. Bendikas po lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimo ėmėsi prekybos ir leidybos. Daugiausia jis pasižymėjo leisdamas kalendorių „Kelejuis, yszejnas i Žiemajezius yr Lietuwa“ (iš viso 16; 1905–1915, 1919–1920, 1925, 1927–1928). Kalbinės pažiūros plačiau išdėstytos A. Bendiko elementoriuje *Didžiasis Žemaičių ir Lietuvos elementorius, arba Pradžios mokslo vadovėlys* (1906). Leidėjas buvo linkęs remtis K. Jaunius suformuotomis kalbinėmis pažiūromis, neketindamas atsisakyti savo tarmės. Salantiškis savo raštuose išlaikė *l*, *x*, *q*, *sz*, *cz* ir *ž*, priimdamas tik lietuvių kalboje įvestas nosines raides *a*, *ę* ir *į*, iš kurių tik pastaroji kaip spaudmuo nebuvo vartojama anksčiau¹⁰²⁹. A. Bendikas siekė kalbinės diskusijos, kurios savamokslis leidėjas tinkamu lygiu išvystyti negalėjo. Visgi tai savaime nebuvo kliūtis toliau žemaitiškai senoviška rašyba leisti kalendorius. Tik po Pirmojo pasaulinio karo leistuose kalendoriuose atsisakyta specifinio raidyno, bet žemaičių tarmė išlaikyta.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą žemaičių savamokslių plejadoje išsiskyrė S. Kymantaitė-Čiurlionienė, kilme aukštaitė, bet nuo vaikystės užaugusi ir sužemaitėjusi Kuliuose ir Plungėje. Rašytoja artimai bendravo su kalbininku

¹⁰²⁷ PRĖSKIENIS, Bronius. *Juozas Miliauskas-Miglovara*: monografija. Šiauliai, 1997, p. 88–113, 201–212; PRĖSKIENIS, Bronius. J. Miliauskas-Miglovara apie lietuvių kalbos tarmes. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1997, t. 38, p. 232–234.

¹⁰²⁸ ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Lietuvių kalbos istorija*. T. 5, Bendrinės kalbos iškilimas. Vilnius, 1992, p. 127, 132.

¹⁰²⁹ BENDIKAS, Aleksandras. *Didžiasis Žemaičių ir Lietuvos elementorius, arba Pradžios mokslo vadovėlys*: dėl vaikų ir junuomenės pritaikymas. Ryga, 1906, p. 14–20.

J. Jablonskiu, todėl buvo gerai susipažinusi su lietuvių kalbotyra. S. Kymantaitė-Čiurlionienė parengė pasakojimų rinkinį *Pasipasakojima: (Kelioni i Šiaulius. Neištižusi Prani. Kaip Pelelis moksla eji. Neiesi – nediktuosi)* (1913). Knygelė buvo parašyta Kulių šnekta, laikantis sunormintos rašybos su kirčiuotais *a, e, i, y* ir *o* balsiais.

Nepriklausomos Lietuvos metais geras J. Miliausko-Miglovaros pažįstamas Šiauliuose buvo eržvilkiškis kun. K. Ambrozaitis. Jis, 1886 m. pašalintas iš Vilniaus kunigų seminarijos už lietuviybę ir draudžiamą lietuvišką spaudą, kurį laiką gyveno tėvų ūkyje Balandžiuose (Eržvilko valsč.). Ten ir subrendo jo kalbinės pažiūros, bet tik 1895 m. išvykus į JAV siekti kunigystės, išsiplėtė didesni rašytojo leidybos sumanymai. Po studijų kunigaudamas įvairiose Amerikos lietuvių parapijose, jis 11 metų praleido užrašinėdamas lietuviškas giesmes ir rengdamas naują giesmyną, tarsi turėjusį būti nauja vyskupo M. Valančiaus „Kantičků“ tąsa¹⁰³⁰. Kunigas giesmyno rankraštį parengė 1923 m. ir vieną jo nuorašą, pavadinimu „Gismiu skarbininkas (Summa Hymnorum Lithuanorum) Gysme i – Senovishkujų vyta atstatytas – Naujums papildytas“, kartu su laišku išsiuntė Žemaičių vyskupui Pranciškui Karevičiui į Kauną¹⁰³¹. Vyskupo sudarytos komisijos pastabos nebuvo palankios rankraščio leidybai. K. Ambrozaitis, nemenkai JAV praturtėjęs iš prekybos žeme, kitais metais grįžęs į Lietuvą buvo finansiškai pajėgus įgyvendinti visus savo leidybos sumanymus. Kunigas savo giesmyną *Grinaj musishkaj parashytu gismiu lobynas = (Thesaurus Lietuvarum Hymnorum): gysmes su natums i senovishkujų vyta atstatytas ir naujums papilditas su didelejs prydais gale* (1925; 1926) išleido dviem laidomis. Vėliau pasirodė kiti jo veikalai: *Apskritu metu ivajrenibės musu krashte (Annales varietates) su notu prydajs gale* (1927) ir *Kalbos sanskrita, mokinanti skaityti ir rashyti* (1929). Sanskritą autorius laikė elementoriaus sinonimu, todėl čia, be grama-

¹⁰³⁰ AMBROZAITIS, Kazys. *Palendriai vakar ir šiandien. Op. cit.*, p. 17–34, 36, 42–43.

¹⁰³¹ AMBROZAITIS, Kazimieras. „Gismiu skarbininkas“ (*Summa Hymnorum Lithuanorum*) *Gysme i – Senovishkujų vyta atstatytas – Naujums papildytas*. Dorrisville (ILL, USA), 1923, balandžio 3. LNB RKRS, f. 130-2239, lap. 1; AMBROZAITIS, Kazimieras. *Laiškas Pranciškui Karevičiui*. Dorrisville (JAV), 1923, liepos 26. LNB RKRS, f. 130-2241, lap. 1.

tikos, įdėtas ir trumpas žodynėlis. Veikalas paremtas geriausiai išmanyta gimtąja pietų žemaičių patarme. Jame pirmą kartą nuosekliai išaiškintas raidynas, iki tol vartotas visuose K. Ambrozaičio raštuose. Autorius įsivedė specifines raides *ì, í, q, w, z*, atsisakė visų vartotų nosinių raidžių, o iš čekų perimtas *č* ir *š* keitė į angliškas *ch* ir *sh*¹⁰³². Pasak sūnėno Kazio, dėdė dėl vartoto specifinio raidyno knygų leidybai išleidęs 50 tūkst. litų, bet, nesulaukęs visuomenės palaikymo, nusivylė visa kūrybine veikla ir iš leidybos pasitraukė. Kunigo kūrybą daugelis to meto autoritetų, tokių kaip J. Tumas-Vaižgantas, laikė niekine, nes K. Ambrozaitis iš esmės kvestionavo kuriamos lietuvių bendrinės kalbos pozicijas¹⁰³³. Vis dėlto dalis jaunosios inteligentijos, palaukusios tarmės funkcionavimo viešojoje komunikacijoje mintį, pozityviai vertino K. Ambrozaičio veiklą. Antai Lietuvos universiteto Humanitarinio fakulteto studentas filologas aukštaitis Jonas Trimakas autoriui 1927 m. adresuotame laiške sakė, kad skaitant „Giesmių lobyną“, nors ir nelengvai ėjosi perprasti originalią rašybą ir žemaičių tarmę, bet ilgainiui knygos kalba pasidarė artimesnė ir tai *neabejotinai, padėjo pajusti šventąją giesmių poeziją*¹⁰³⁴.

Pietų žemaičių patarmės atstovams K. Ambrozaičiui ir J. Miliauskiui-Miglovarai konkurenciją sudarė ne vien A. Bendikas ir S. Kymantaitė-Čiurlionienė, bet ir kiti šiaurės žemaičiai. Savo žemaitiškų humoristinių apsakymų ciklą, pavadinimu *Plukiava: Petro Balvočiaus nuotykių Palangoje ir Kaune* (1926), išleido žurnalistas Juozapas Pronckus. Tais pačiais metais Butkų Juzė, tuometis Tauragės gimnazijos lietuvių kalbos ir literatūros mokytojas, žemaičių tarme buvo parengęs 80 puslapių veikalą „Žemaičio priepuoliai“, bet kūrinys 1926 m. naktį iš gruodžio 17 į 18 d., per valstybės perversmą įsilaužus į rašytojo butą, buvo sudegintas¹⁰³⁵. Pats Butkų Juzė buvo uždarytas į Varnių koncentracijos stovyklą. Partiečiai iš LVLS Telšių apy-

¹⁰³² AMBROZAITIS, Kazimieras. *Kalbos sanskrita, mokinantis skaityti ir rashyti*: sanprotavjentims ir susipažinusims su rashybu ipatybioms shitan sanskrita ishmokti uzteks keliolikos valandu / parashi ir ishleida kun. Kaz. A. Ambrozajtis. Pirma laida. Šiauliai, 1929, p. 4, 11.

¹⁰³³ AMBROZAITIS, Kazys. *Palendriai vakar ir šiandien*. *Op. cit.*, p. 56–57.

¹⁰³⁴ TRIMAKAS, Jonas. Laiškas Kazimierui Ambrozaičiui. Kaunas, 1927, rugsejo 24. Iš

AMBROZAITIS, Kazimieras. *Kalbos sanskrita, mokinantis skaityti ir rashyti*. *Op. cit.*, p. 84.

¹⁰³⁵ Naktį iš 17 į 18 gruodžio. *Žemaitis*, 1927, balandžio 3 (nr. 14), p. 2.

gardos 1927 m. buvo bergždžiai pasišovę išleisti Butkų Juzės knygą „Kulių žemaičio priepoulee“¹⁰³⁶. Dėl cenzūros įtakos ir šis veikalas neišėjo, tik kur kas vėliau „Perkūno“ spaustuvė 1931 metams skirtame *Žemaičio kalendoriuje* (1930) atspausdino Butkų Juzės žemaitišką feljetoną „Kaip Kulių žemaitis našlys paliko“. Butkų Juzė, J. Pronckus ir kt. autoriai raštuose stengėsi išlaikyti savo tarmę, nekeisdami nusistovėjusio raidyno, tik ilgai ištariamus *a*, *e* ir kitus balsius rašė pagal Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos siūlymą dvigubus, pvz., *aa*, *ee* ir t. t. Salantiškis kun. J. Stasiulis rinkosi šiek tiek kitokį kelią. Jis savo knygoje *Žemaitijos žieduose* (1930) įterpė ilgoką tariamo šimtamečio senolio žemaitišką pasakojimą. Jame vartotas tradicinis lietuvių raidynas, bet gerai išlaikytos ir šiaurės žemaičių patarmės ypatybės su turtinga leksika. Tik retkarčiais pramaišiu kai kurie žodžiai sulietuvinti (*ateiti, kalba, kalno, užrašyti* ir kt.)¹⁰³⁷. Atrodo, kad stengtasi tekstą šiek tiek priartinti prie bendrinės lietuvių kalbos.

Minėta, kad 1935 m. autoritarinei Lietuvos valdžiai paskelbus naująjį Spaudos įstatymą, susidarė griežtesnės sąlygos kontroliuoti spaudinių kalbą. Todėl žemaitiški tekstai galėjo būti (ir buvo – pl. žr. I d. 2.2.3) susieti su netaisyklingais lietuvių kalba išspausdintais darbais. Tuo laiku reikėjo rasti kitą, kokybiškai naują formą, kuria žemaitiškoji knyga būtų aplenkiamas cenzūros. Literatūrinėje kūryboje save išbandę S. Anglickis ir P. Genys ėmėsi organizuoti kokybiškai naują žemaičių raštijos etapą. Jų iniciatyva 1936 m. lapkričio 15 d. Šiauliuose surengtas žemaičių rašytojų susirinkimas (*konventas*), kuriame nuspręsta įkurti Žemaičių rašytojų draugiją ir išleisti žemaičių kūrybos rinktinę. Planuojamo leidinio redaktoriumi buvo paskirtas S. Anglickis. Redaktorių laikėsi vokiečių literatūros teorijoje paplitusios kraštovaizdžio koncepcijos, todėl tik dalis antologijoje paskelbtos kūrybos tebuvo žemaitiška (S. Anglickio, P. Genio ir S. Čiurlionienės). *Žemaičiai* (1938) visuomenėje priimti gana palankiai. Aštresnę kritiką žėrė tik Kostas Korsakas, bet ir jis,

¹⁰³⁶ Kitos savaitės „Žemaitė“ eis tąsa... *Žemaitis*, 1927, gegužės 15 (nr. 20), p. 1.

¹⁰³⁷ STASIULIS, Juozas. *Žemaitijos žiedai*. Telšiai, 1929 [fakt. 1930], p. 114–120.

Baliui Sruogai įsikišus, nusileido¹⁰³⁸. Kylant žemaičių tarmės prestižui, apie to laikmečio žemaičių jaunimo viltis kalbama poeto Vytauto Mačernio 1938 m. laiške bendraminčiui Pauliui Jurkui: *žinai, mūsų rašomoji kalba yra biškį ubagiška. Jeigu nori kon naše pasakyti, tai tik žemaitiška tegali. Jei pasaka sakini, tai žinai, kad pasake. O aukštaitiška: žiopčioji, žiopčioji ir nežinai, kas išeis*¹⁰³⁹. Pasirodžius *Žemaičių* antologijai, pradėta spręsti žemaitiškos gramatikos ir rašybos problema. Telšių kunigų seminarijos dėstytojo darbėniškio kunigo Broniaus Jurgučio ir Juozo Jurkaus iniciatyva 1938–1939 m. pradėta žemaičių tarmės rašybos reforma¹⁰⁴⁰. Kolektyvas, konsultuojamas kalbininko dr. A. Salio, sudarė darbo grupę – Telšių kunigų seminarijos žemaičių tarmės proseminarą¹⁰⁴¹, turėjusį parengti žemaičių rašybą ir kurti *žemaičių bendrinę tarmę*¹⁰⁴². Tobulinant žemaitišką rašybą pirmiausia sukurta rašybos sistema: įsivedant iš latvių bendrinės kalbos pasiskolintas ilgąsias raides *ā, ē, ī, ū*, atsisakant lietuviškų nosinių *a, e, i, u* ir ilgosios *y*¹⁰⁴³. Vyskupijos spaustuvei 1939 m. kovo mėnesį užsakius nulieti specifines literas¹⁰⁴⁴ ir jas įgijus, žemaitiškai rašybai populiarinti tais pačiais metais „Žemaičių prieteliuje“ įsteigtas skyrelis „Žemaitėška pastuogė“¹⁰⁴⁵. Juo rūpinosi pats B. Jurgutis, gaunamus tekstus redagavęs pagal paskelbtas rašybos taisykles. Vyresnioji žemaičių kūrėjų karta dar nepajėgė taip greit įsisavinti naujosios žemaičių rašybos. Tad nors P. Genio poezijos rinktinėje

¹⁰³⁸ ŽUKAS, Vladas. *Prisiminimų puslapiai*: pažinti kultūros žmonės. Vilnius, [2002], [kn. 1], p. 159–160.

¹⁰³⁹ MAČERNIS, Vytautas. *Laiškas Pauliui Jurkui*. Telšiai, 1937 (?). Iš VALATKA, Vitas. *Žemaičių žemės tyrinėjimai*. Knyga II, Muziejininkystė, etnografija, kraštotyra: rašytinis palikimas Žemaičių muziejuje „Alka“. Vilnius, 2006, p. 104.

¹⁰⁴⁰ Pirmieji reformos atgarsiai pastebimi M. Biržiškos veikale *Anuo metu Vieکشniuose ir Šiauliuose (iš 1882–1901 m. atsiminimų, pasakojimų ir raštų)* (1938), kuriame įsivestos ilgosios raidės *ā* ir *ē*. Žr. pl.: PETREIKIS, Tomas. Vieکشnių Biržiškos Žemaičių knygos kultūroje. Iš *Vieکشniai*: istorija ir kultūra. Vilnius, 2013, p. 698–699.

¹⁰⁴¹ JURKUS, Juozas. Žemaitiškos kertelės rašybos istorija ir pagrindiniai dėsniai. *Žemaičių žemė*, 1943, rugsėjo 11 (nr. 35), p. 4; Pirmieji žingsniai. *Žemaičių prietelius*, 1939, gegužės 25 (nr. 21), p. 6.

¹⁰⁴² JURGUTIS, Bronius. Žemaitiškoji rašyba. *Žemaičių prietelius*, 1939, balandžio 13 (nr. 15), p. 5.

¹⁰⁴³ Pirmieji žingsniai. *Žemaičių prietelius*, 1939, gegužės 25 (nr. 21), p. 6; Žemaičių rašybos pagrindai. *Žemaičių prietelius*, 1939, gruodžio 21 (nr. 51), p. 5.

¹⁰⁴⁴ JURGUTIS, Bronius. Dėl kai kurių Žemaičių vietovardžių. *Žemaičių prietelius*, 1939, kovo 23 (nr. 12), p. 7.

¹⁰⁴⁵ Pirmieji žingsniai. *Žemaičių prietelius*, 1939, gegužės 25 (nr. 21), p. 6.

Rūpintojėliai (1941) ir *Žemaičių žemės kalendorius 1944 metams* buvo išspausdinti keli žemaitiški eilėraščiai, bet jie rašybos požiūriu niekuo nesiskyrė nuo ankstesnių. Galutinai natūraliai besivysčiusios žemaitiškosios knygos raida buvo nutraukta 1944 m. prasidėjus sovietinei reokupacijai.

Nepasitvirtino V. Biržiškos skubota išvada, kad XX a. pirmojoje pusėje žemaitiškoji knyga neturėjo tęstinumo. Žemaičių tarpe buvo kuriama grožinė, kraštotyrinė ir dvasinio švietimo lektūra. Tris XX a. dešimtmečius toliau vyko dar XIX a. pirmojoje pusėje išplėskusi konkurencija tarp pietų ir šiaurės žemaičių dėl tolesnio dominavimo kuriant bendrinę žemaičių kalbą. Žemaičių kultūrinis sąjūdis, kurio centras susitelkė Telšiuose, nulėmė, kad šiaurės žemaičių pastangomis XX a. 4-ajame dešimtmetyje buvo sukurta savita rašybos sistema. Jos pagrindu vėliau turėjo vystytis žemaitiškoji knyga, bet sovietinė okupacija nuolat žlugdė šią žemaičių iniciatyvą.

2.2. Teminė analizė Universaliosios dešimtainės klasifikacijos (UDK) pagrindu

Teminei Žemaitijos knygos viseto sudėčiai analizuoti pasitelktoje UDK išskiriamos 9 stambios teminės klasės, talpinančios įvairaus lygmens hierarchizuotas smulkesnes temas leidinių grupes: skyrius, poskyrius ir skirsnius¹⁰⁴⁶. Atlikus viseto teminės sandaros analizę, matyti, kad gausios buvo šios klasės: bendrasis skyrius (sudarė 25 proc.), kalbotyros, filologijos ir grožinės literatūros (18 proc.), religijos (17 proc.), visuomenės mokslų (15 proc.) bei taikomųjų mokslų, medicinos ir technikos (11 proc.). Kitos viseto teminės klasės apimtimi ženkliai mažesnės: matematika ir gamtos mokslai (5 proc.), geografija, biografijos ir istorija (4 proc.), filosofija ir psichologija (3 proc.) bei menas, fotografija, žaidimai ir sportas (2 proc.) (žr. 6

¹⁰⁴⁶ *Universalioji dešimtainė klasifikacija*: sutrumpintos lentelės. Sudarytojos Ala Miežinienė, Marija Prokopčik. Vilnius, 1991, p. 14.

priedo 1 diagramą). Toks teminis viseto pasiskirstymas leidžia tik įvertinti bendrąjį regiono gyventojų intelektualinių poreikių balansą, bet neatskleidžia viseto kokybinių reikšmių.

Teminiu požiūriu bendrasis skyrius (susidedantis iš 248 spaudinių) susidarė gana įvairus (žr. 6 priedo 2 diagramą). Gausiausią dalį sudarė serialiniai leidiniai (47 proc. klasės, arba 116 leidiniai). Vyravo kalendoriai (106), kurių populiarumą nulėmė agrarinė regiono gyventojų sudėtis. Didžioji kalendorių dalis buvo pritaikyta žemdirbių poreikiams. Žemaitijos valstiečiai nuo XIX a. vidurio buvo įpratę kartą metuose pirkti šį spaudinį ir jo neišmesti: kalendoriuose žymimos įvairios (dažniausiai šeimos, darbų ir meteorologijos) pastabos ir literatūriniai priedai tarnavo kur kas ilgesnį laiką, nei numatydavo leidėjas. Tik nedaugelis kalendorių – „Juokų“, „Kišeninis“, „Kultūros“, „Šiaulių informacinis“ ar „Žemaičių“ – buvo labiau orientuoti į miestų gyventojus. Pažymėtina, kad dalis kalendorių (pvz., „Keleivio“ ir „Žemaičių“) turėjo ir ryškų regioninį profilį. Išskirtinis serialinių leidinių kontekste – P. Bugailiško redaguotas leidybos projektas „Šiaulių metraštis“ (5 kn., 1930–1938), aprėpęs informacinę, istorinę, kultūrinę ir ekonominę Šiaulių miesto ir apskrities situacijos raidą. J. Tumas-Vaižgantas¹⁰⁴⁷ ir Vincas Ruzgas¹⁰⁴⁸ savo atsiliepimuose spaudoje šiuos metraščius kėlė kaip pavyzdį kitiems Lietuvos apskričių miestų leidėjams. Nacių okupacijos metais Lietuvoje suvaržius kultūrinių leidinių leidybą, susitelkusios Šiaulių inteligentijos atstovų Algirdo Juliaus Greimo, Kazio Jankausko, Domo Jasaičio, Boriso Melngailio ir Tomo Stonio iniciatyva per Šiaulių meno ir mokslo centrą pradėtas leisti literatūrinio turinio tęsinys „Varpai“ (2 kn., 1943–1944), tuo metu buvęs vieninteliu tokio pobūdžio leidiniu Lietuvoje¹⁰⁴⁹.

¹⁰⁴⁷ TUMAS, Juozas. Šiaulių metraštis: [recenzija]. *Lietuvos aidas*, 1930, vasario 20 (nr. 42), p. 5.

¹⁰⁴⁸ RUZGAS, Vincas. Šiaulių metraštis 1918–1938: [recenzija]. *Lietuvos žinios*, 1938, rugpjūčio 6 (nr. 176), p. 5.

¹⁰⁴⁹ GREIMAS, Algirdas Julius. Tada, kai baubiškas kraujas virto mėlynu. Iš „Varpai“: istorija, autoriai, akcentai: prisiminimai, straipsniai, studijos, laiškai. [Sudarytojas Leonas Peleckis-Kaktavičius]. Šiauliai, 2011, p. 33–34.

Visuomeninio gyvenimo variklis (bent iki 1931 m.) regione buvo visuomeninės organizacijos, todėl gausiai leisti įstatai (31 proc.) ir ataskaitos (4 proc.). Jie didelės kultūrinės reikšmės neturėjo, bet buvo svarbūs organizuojant ir vykdant organizacijų vidinę veiklą. Knygos verslo įtaką atspindėjo 1906–1940 m. leidžiami knygynų knygų prekybos katalogai (iš viso 17). Jie palengvino knygų prekybą paštu, nes kokybiškai neišsivystęs regioninis knygynų tinklas vietos skaitytojams tiesiogiai negalėjo pasiūlyti temiška įvairios spaudos produkcijos. Išskirtinis šiame skyriuje – Valerijono Knyvos parengtas Kultūros-švietimo draugijos *Knygų katalogas 1939 mt.* (1938). Kataloge pristatomų leidinių meninis lygis išryškinamas iliustracijomis, o turinys – plačiomis anotacijomis. XX a. 4-ajame dešimtmetyje išryškėjęs profesionalaus meno poreikis atsiskleidė muziejų leidžiamuose dailės parodų kataloguose. Juose atsispindi nacionalinės ir regioninės aspiracijos: Žemaičių muziejus „Alka“ būrė žemaičius dailininkus (5 katalogai), o Šiaulių „Aušros“ muziejus labiau kooperavosi su Lietuvių dailės draugija (1) ir Lietuvos dailininkų sąjunga (1). Šie katalogai pagilino regioninės kultūros plėtrą: ne kiekvienas galėjo aplankyti regionalistines parodas, bet kur kas daugiau skaitytojų galėjo susipažinti su gimstančia regionalistine kūrybos kryptimi. Pasak lektologijos tyrėjos Inetos Krauls-Ward, knygotyrimo pobūdžio Paulo Ladevigo, Vladimiro Nevskio ir Nikolaus Rubakino darbai (3) daugeliui Lietuvos skaitytojų ir bibliotekininkystės teorinės minties vystytojų suteikė pirmųjų apčiuopiamų žinių apie lektologiją ir bibliotekininkystę. Aukštai vertintas iš vokiečių kalbos išverstas P. Ladevigo veikalas *Mažas knygynas, jo įrengimas ir tvarkymas* (1924), kuris buvo vienintelis Nepriklausomos Lietuvos metais išleistas verstinis bibliotekininkystės vadovėlis¹⁰⁵⁰. Jei ne V. Biržiška, kuris aktyviai dalyvavo „Kultūros“ bendrovės veikloje, daugelis šių knygotyrimo turinio darbų nebūtų išvydę dienos šviesos. Įvertinus tai, kad sparčiausiai visuomeninių organizacijų bibliotekų tinklas formavosi XX a. 3-ajame dešimtmetyje,

¹⁰⁵⁰ SIBRIAN [KRAULS-WARD], Ineta. *Metodologiniai skaitymo kultūros tyrimų aspektai: pedagoginė paradigma Lietuvos bibliotekininkystėje po 1918 m.* Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2009. LNB RKRS, f. 132-5142, p. 49–51.

šie veikalai turėjo apčiuopiamos reikšmės bibliotekų kūrimuisi ir jų vidinei organizacijai¹⁰⁵¹.

Kalbotyros, filologijos ir grožinės literatūros klasė pasižymi savo temine įvairove (žr. 6 priedo 3 diagramą). Regiono leidėjai stengėsi patenkinti tiek mokomųjų leidinių, tiek grožinės literatūros poreikį. Daugiausia verstiniai užsienio kalbų vadovėliai, žodynai ir gramatikos pirmiausia užpildė susidariusias pedagoginės lektūros spragas, kurios iki XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigos buvo itin opios. Kauno leidėjams regiono leidėjus pamažu išstumiant iš šios pelningos leidybos srities, atrodė, kad mokomosios spaudos poreikis galutinai išspręstas ir regiono leidėjų paslaugų nebeprireiks. Vis dėlto XX a. 5-ajame dešimtmetyje besikeičiančios Lietuvos švietimo politikos gairės vėl išskyrė naujus prioritetus. Nacių okupacijos metais Žemaitijos leidėjams grįžus į verslą dėl šalies administracijos germanizacijos ir padidėjusių gyventojų kontaktų su vokiečiais pradėti leisti reikalingi vokiečių kalbos mokomojo turinio veikalai, tokie kaip Alfonso Šešplaukio-Tyruolio *Lietuviškai-vokiškas ir vokiškai-lietuviškas žodynas* (2 d., 1941) ir kt.

Prasilavinę inteligentai, studentai, mokiniai ir kaimo šviesuoliai gana aktyviai pradėjo save išbandyti literatūrinėje kūryboje. Komercinės leidyklos kratėsi įvairių interesantų, siūlančių savo menkavertę kūrybą¹⁰⁵², bet pavieniai autoriai dažniausiai savo lėšomis išleisdavo vieną kitą dramą, prozą ar poezijos knygelę. Susidariusias grožinės literatūros spragas bandė užpildyti ir vertėjai. Gausiausias buvo prozos skyrius (28 proc. klasės), kuriame vyravo verstinė užsienio šalių autorių kūryba: iš 53 veikalų tik 12 buvo lietuvių autorių darbai. Versti žymiausi JAV, Vakarų ir Šiaurės Europos autorių veikalai, tad tokių kūrėjų kaip Edgaras Rasis Barouzas, Arthuras Conanas Doyle'is,

¹⁰⁵¹ SINKEVIČIUS, Klemensas. *Jaunujų ūkininkų ratelių (JŪR) knygynėliai ir seklyčios (1930–1940; 1941–1944)*. *Op. cit.*, p. 359; SINKEVIČIUS, Klemensas. *Lietuvos Šaulių sąjungos bibliotekos = Libraries of the Lithuanian Riflemen's Union: (1920–1940)*. *Op. cit.*, p. 244, 257.

¹⁰⁵² Pvz., kretingiškis Aloyzas Mikoločius XX a. 3-ajame dešimtmetyje kreipdamasis į „Kultūros“ bendrovę minėjo, kad turėjo parašęs trijų veikslių dramą „Našlaitis“, dviejų veikslių tragediją „Širdies giela“ ir dar buvo bebaigiąs rašyti trečią savo veikalą (nežinomu pavadinimu) tragikomediją. Nė vienas iš šių veikalų spaudos nepasiekė. Žr.: MIKOLOČIUS, Aloyzas. *Laiškas „Kultūros“ bendrovei*. Kretinga, [b. m.]. LMAVB RS, f. 62-10, lap. 11.

Viktoras Hugo, Boleslovas Prusas, Uptonas Sinclairas, Markas Tvenas ir kt. darbai užpildė susidariusias prozos spragas. Pažymėtina, kad tik Telšių fotografas S. Petrauskas, leidęs A. K. Doyle'io detektyvinius romanus, buvo vienintelis Lietuvos leidėjas, sistemingai populiarinęs šį užsienio autorių¹⁰⁵³. Atsakinga atranka atspindėjo ir išlavintą vietos leidėjų požiūrį į geriausią verstinę literatūrą. Lietuvių autorių plejada prozos srityje buvo menka: Konstantinas Jasiukaitis, Pranas Naruševičius, kun. Juozas Stasiulis, kun. Antanas Skripkauskis ir kt. anoniminiai autoriai savo darbais negalėjo prilygti verstinei literatūrai. Regionalistinio turinio siekta J. Stasiulio apysakoje *Žemaitijos žiedai* (1930). Veikalas buvo skirtas mokslus einančiam Žemaitijos jaunimui. Literatūrinės brandos prasme didesne išimtimi laikytinas Šiaulių „Kultūros“ bendrovės 1925 m. išleistas A. Žukausko trečiasis *Raštų* tomas, kuriame sugulė brandžiausi rašytojo darbai: apysaka „Vėžys“ ir Žemaitės realizmą primenantis romanas „Prieš dieną“. Šiek tiek didesnio atgarsio visuomenėje sulaukė ir (eks)komunisto P. Naruševičiaus¹⁰⁵⁴ marksistinis romanas *Gyvenimo kova* (1929), gana palankiai įvertintas Teofilio Tilvyčio Lietuvos universiteto socialdemokratinio jaunimo laikraštyje „Žaizdras“¹⁰⁵⁵.

Lietuvių autoriai aktyviai savo jėgas išbandė poezijoje – visiškai atsisakydami verstinės. Iš viso buvo išleista 41 poezijos knygelė. Daugelis vėliau žinomų nacionalinės ir regioninės reikšmės pradedančių ir subrendusių poetų – Stasius Būdavas, Butkų Juzė, Klemensas Dulkė, Pranas Genys,

¹⁰⁵³ VALAITYTĖ, Birutė. A. *Venclovos rodyklė „Pasaulio grožinė literatūra lietuvių kalba“*. Op. cit., lap. 67–68.

¹⁰⁵⁴ P. Naruševičius 1918–1919 m. buvo Kauno darbininkų atstovų tarybos pirmininkas. Gyveno Tarybų Rusijoje, iš kurios 1920 m. buvo pasiūstas partiniam darbui į Lietuvą (turėjo rekomendaciją). Tiesa, LKP spaudoje 1920 m. skelbta, kad jis buvo išėjęs iš LKP, bet kilus įtarimui P. Naruševičius 1921 m. Lietuvos policijos suimtas, kalintas, vėliau leidus gyventi Lietuvoje dirbo tarnautoju Šiauliuose ir Kaune. Per Sovietų Sąjungos okupaciją 1940–1941 m. dirbo Lietuvos banko direktoriumi, 1941 m. dalyvavo Lietuvos savisaugos daliniuose, nacių okupacijos metais užėmė direktoriaus pareigas Lietuvos pramonės ekonomikos direktorate. Nacių saugumo duomenimis, buvo žinomas kaip kairiųjų prokomunistinių pažiūrų asmuo. Žr.: *Prano Naruševičiaus tardymo byla*. 1920–1921. LCVA, f. 378, ap. 2, b. 639, lap. 39, 47; *Tautos darbo apsaugos batalionui įsakymas*. Kaunas, 1941, liepos 19. LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a, lap. 29; *Žinios apie Praną Naruševičių*. Kaunas, 1943, spalio 26. LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 102, lap. 205.

¹⁰⁵⁵ TILVYTIS, Teofilis. Pr. Naruševičius. „Gyvenimo kova“: [recenzija]. *Žaizdras*, 1929, lapkričio 20 (nr. 5–6), p. 5–6. Parašas: Dulkė

Jovaras, Stasys Santvaras ar Jonas Šimkus – savo pirmuosius kūrinus paskelbė Žemaitijoje. Vienas iš jų – Telšių gimnazistas K. Dulkė – ypač triukšmingai pažymėjo savo pirmosios poezijos knygelės *Po tėviškės klonius* (1929) pasirodymą. Po sutiktuvių (*aplaistymo*) autorius ir kiti septyni jo draugai gimnazistai buvo svarstomi Telšių gimnazijos pedagogų taryboje¹⁰⁵⁶. K. Dulkės ir kitų minėtų poetų kūryba vėliau įgavo apčiuopiamą vertę. Likusi dalis kūrėjų, išleidę vieną kitą poezijos knygelę, dažnai nors ir nepretendavo į profesionalią kūrybą, bet jų darbai taip pat praplėtė ir pajvairino lietuvių literatūros vaizdą, rodydami žmogaus kūrybinių intencijų raišką, kuri buvo vertinga savaime. Daugelis autorių savo kūriniais siekė įamžinti nueitą gyvenimo kelią. Vienas iš tokių literatūros istorijai nežinomų poetų yra tuometis Užvenčio¹⁰⁵⁷ felčeris Teofilis Mištautas, gimęs 1883 m. balandžio 27 d. Burkšų kaime (Kurtuvėnų valsč.)¹⁰⁵⁸. Jis, 1903 m. privačiai įgijęs vaistininko amato žinių Šiauliuose, vėliau vertėsi felčerio ir karo gydytojo praktika. T. Mištautą, gyvenusį Vilniaus gubernijoje (Daugai ir Varanava), dėl politinių pažiūrų ne kartą persekiojo Rusijos (1906–1910, 1920) ir Lenkijos (1920–1921) valdžios¹⁰⁵⁹. Rusijos kalėjimuose patirtus vargus felčeris 1929 m. išdėstė poezijos knygelėje *Kančios ir vargai*. Šis veikalėlis pripažinimo jam neatnešė, bet su portretu ir trumpa T. Mištauto biografija atspausdinta knygelė jam ir jo artimiesiems buvo pakankamas patirtų vargų įamžinimas. Tokių kaip T. Mištautas buvo ir daugiau: Balys Buinauskas, Juozas Daumantas ir kt.

Su lietuvių tautiniu atgimimu XX a. pradžioje atėjęs liaudies teatro populiarumas išprovokavo ir draminių veikalų poreikį¹⁰⁶⁰. Daugelis jų buvo

¹⁰⁵⁶ *Telšių gimnazijos pedagogų tarybos posėdžių protokolų knyga*. 1927–1929. TAA, f. 23, ap. 1, b. 22, lap. 70

¹⁰⁵⁷ „Grafikos“ spaustuvės T. Mištauto „*Kančios ir vargai*“ knygelės ataskaita. Šiauliai, 1929. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 352, lap. 483.

¹⁰⁵⁸ *Šaulio Teofilio Mištauto anketa*. Upyna, 1930, rugpjūčio 12. LCVA, f. 1564, ap. 1, b. 284, lap. 278.

¹⁰⁵⁹ *Teofilio Mištauto tardymo protokolas*. Alytus, 1921, spalio 20. LCVA, f. 378, ap. 2, b. 3888, lap. 5.

¹⁰⁶⁰ Rezervuotais M. Biržiškos skaičiavimais Žemaitijoje 1905–1910 m. lietuviški vakarai su liaudies teatro vaidinimais vyko 83 (kitais duomenimis – 95) kartus, jų geografinė dinamika plėtėsi nuo 4 (1905) iki 14 (1910; be Raseinių apskrities) vietų. Tik Pirmojo pasaulinio karo metais lietuviškų vakarų skaičius krito. Sprendžiant vien iš Šiaulių situacijos, spartus teatrinio gyvenimo kilimas vyko iki 1930 m., vėliau dėl režimo represijų prieš organizacijas teatro populiarumas buvo smukęs. Tuo

skirti ne profesionaliajam, o liaudies teatrui, todėl tiek verstinė (7 knygos), tiek lietuvių autorių (24) dramatinė kūryba buvo nedidelės apimties, nesudėtinga dramaturgijos požiūriu. Dramatinėje kūryboje aktyviausiai reiškėsi L. Jakavičius, anksčiau buvęs Rygos, o vėliau Šiaulių neprofesionaliojo teatrinio gyvenimo variklis. Kokybiniu požiūriu išsiskyrė žinomų dramaturgų Moljero, J. Rainio ir Butkų Juzės darbai. Vaikų literatūros spragas bandyta užpildyti verstine (13) ir lietuviška (12) literatūra. Verstinei atstovavo: Brolių Grimų, L. Tolstojaus (po 2), Šarlio Pero, Ričardo Gustafsono, Hanso Kristiano Anderseno (po 1) ir kt. užsienio autorių pasakas. Lietuvių liaudies pasakas rinko ir skelbė sutuoktiniai Iliuminata ir Antanas Giedraičiai ir kt. anoniminiai rinkėjai. Nors skelbiant pasakas kompiliacijų būta daug, bet pasitaikydavo ir pačių rinkėjų užrašytos vietinės liaudies kūrybos. Keletą Jurbarko valsčiuje užrašytų pasakų paskelbė A. Giedrius¹⁰⁶¹. Gana nuosekliai, daugiausia L. Jakavičiaus pastangomis, vystėsi humoro literatūros leidyba. Knygininkas leido „Juokų kalendorių“, o neišplatinto tiražo likučius perdirbdavo į brošiūreles. Humoristine literatūra siekta ir aiškių politinių bei ideologinių tikslų. Politinės krypties buvo J. Pronckaus *Plukiava* (1926), antikatalikiškos – Kosto Stikliaus *Davatku gadžinkos...* (1930). Didesnių apimčių nepasiekta apybraižų, memuarų, literatūros ir kritikos srityse, nors, sprendžiant iš publikuotų ir išlikusių atsiminimų rankraščių, jų buvo parašoma žymiai daugiau, bet jie dažniau būdavo paskelbiami dalimis periodinėje spaudoje arba atsidurdavo šeimų ir atminties institucijų archyvuose. Išėjo tik L. Jakavičiaus *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų* (1939). Gana konformistiniuose, nemažai asmeninio susireikšminimo įžvelgiamuose atsiminimuose autorius aprašė savo esminius nuotykius verčiantis knygnešyste, knygininkyste ir leidyba.

metu liaudies teatre, skirtingai nuo profesionaliojo, buvo toleruojama ir žemaičių tarmė. Žr.: BIRŽIŠKA, Mykolas. *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*. Kaunas, 1938, kn. 2, p. 256–257; BIELSKIS, Petras. Žemaičių šnektos ir teatras. *Op. cit.*, p. 11–12; BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Tėvynės dirvonų arimuose*. *Op. cit.*, lap. 146.

¹⁰⁶¹ GIEDRIUS, Antanas. *Laiškas Jonui Baliui*. Jurbarkas, 1934, vasario 3. LNB RKRS, f. 168-66, lap. 1.

Tikėjimas užėmė svarbią vietą tuometės regiono bendruomenės gyvenime, todėl religijos ir teologijos klasės reikšmė visetui išliko didelė (žr. 6 priedo 4 diagramą). Nepriklausomos Lietuvos metais gausiausią religinę bendruomenę Žemaitijoje sudarė katalikai – 87 proc. (arba 574 196). Mažesnės religinės grupės buvo judėjai – 6 proc. (arba 43 996), reformatai – 5 proc. (arba 31 763), stačiatikiai ir sentikiai (po 1 proc.). Kitos religinės bendruomenės nesiekė 1 proc. (arba 144). Pažymėtina, kad tik evangelikai liuteronai, susitelkę Paprūsėje, sudarė apie 21 tūkst. gyventojų¹⁰⁶². Religinės regiono bendruomenės sudėtis savaimingai sudarė prielaidas tam tikrų leidinių teminėms grupėms atsirasti. Katalikų spaudos leidybą stimuliuojo produktyvi Telšių vyskupijos kurijos, Telšių kunigų seminarijos ir Kretingos pranciškonų leidybinė veikla. Populiariausi buvo maldaknygės ir giesmynai (24 proc.). Pastarieji turėjo ilgametes naudojimo sąlygas, ženkliai nulemtas Žemaičių vyskupystėje populiarių Žemaičių Kalvarijos kalnų giedojimo tradicijų, todėl net tekstų turinys aiškiai liudijo apie geografinę adresato auditoriją. Bažnyčios istorijos ir administravimo poreikis, 1926 m. įsteigus Telšių vyskupiją, taip pat išliko stabilus (21 proc.). Šiame skyriuje išsiskyrė Gaurės klebono K. Šleivio *Trumpa bažnyčios istorija paveiksluose* (1940), buvusi didelio formato (25,5 x 35 cm), 190-ies iliustruotų lapų su paaiškinamaisiais tekstais, kuriuose tiesiogiai liesta ir Žemaitijos regiono problematika. Religinis ugdymas užėmė itin svarbią vietą įvairių tikėjimų pastoracijoje (17 proc.). Ryškiausiai reiškėsi katalikų atstovai: Pranciškus Bizauskas, Kazimieras Olšauskas, Kazimieras Steponis, Anupras Stonys ir kt. Paprūsės liuteronai evangelikai savo aktyvią leidybinę veiklą nutraukė prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Septintos dienos adventistų sekta (Lietuvoje 1929 m. oficialiai pripažinta kaip religinė bendruomenė) daugiausia plito tarp reformatų, todėl jų bendruomenės Žemaitijoje kūrėsi Šiauliuose ir Mažeikiuose. Produktyvus buvo adventistų dvasiškis Palangos latvis N. Vindigas, 1929 ir 1933 m. parašęs keletą religinio ugdymo knygių. Pamokslų ir ganytojiškų laiškų srityje ryškiausiai 1927–1943 m. reiškėsi Telšių

¹⁰⁶² Lietuvos gyventojai = *Population de la Lithuanie*. Op. cit., p. 35–36.

vyskupas J. Staugaitis (19 laiškų), o vėliau 1944 m. – vysk. Vincentas Borisevičius (1). Krikščionybės istorija, hagiografija ir katekizmai taip pat turėjo ilgą vartojimo tradicijas (9 proc.), bet šiek tiek naujai šiame skyriuje išsiskyrė Damazo Danvo ir Icilio Felici veikalai, stiprinę Šv. Pranciškaus kultūrą Žemaitijoje. Leidybos srityje aktyviai reikėsi labai negausi, bet ypač ambicinga 1924 m. įsikūrusi Laisvamanių etinės kultūros draugija su centru Šiauliuose ir nemažu skyrių tinklu regione¹⁰⁶³. Draugijos propaguoto ateizmo tema išleisti keletas užsienio autorių – Grantas Allenas, Josephas Martino McCabe'o ir kt. – vertimų (4 proc.). Taigi XX a. 3-ajame dešimtmetyje regione iškilę ideologiškai angažuoti ir ryškų religinį ar pasaulietinį profilį turintys kultūros centrai Telšiuose ir Šiauliuose įtemptai varžėsi dvasinio turinio knygų leidybos srityje.

Išaugusį visuomenės mokslų aktualumą liudijo Šiaulių Povilo Višinskio liaudies universiteto paskaitų temų populiarumas: 25 proc. klausytojų rinkosi paskaitas iš visuomenės mokslų (1927 m. duomenimis)¹⁰⁶⁴. Todėl neatsitiktinai greta tradicinių viseto klasių ženkliai išsiplėtė ir visuomenės mokslų klasės poreikis (15 proc. viseto) (žr. 6 priedo 5 diagramą). Švietimo srityje vyravo įvairūs vadovėliai ir elementoriai, skirti ne vien bendrojo lavinimo, bet ir profesinėms mokykloms (32 proc. klasės). Populiariausi buvo A. Jakučionio, J. Murkos ir J. Trinkūno vadovėliai. Šiek tiek išskirtinesnis buvo Žemaičių Naumiesčio kantoriaus F. Megnio elementorius *Raktelis, arba Pradžiamokslis ewangelizškiems lietuvių vaikams...* (1913), skirtas Paprūsės evangelikams liuteronams. Išleista keletas mokyklų ir liaudies universitetų programų, viena Telšių kunigų seminarijos regula bei Telšių vyrų gimnazijos ataskaita. Nemažą dalį šios skyriaus užėmė kariatyvinių organizacijų įstatai ir ataskaitos (25 proc.). Dauguma jų buvo išleisti iki Pirmojo pasaulinio karo, kai šis judėjimas buvo įgavęs masiškumo bruožų: kone kiekviename mieste ir miestelyje veikė beturčių šelpimo draugijos. Šie spaudiniai didelės išliekamosios vertės neturėjo, bet tuo metu buvo svarbūs

¹⁰⁶³ *Draugijų registracijos knyga 6 Nr.* LCVA, f. 394, ap. 15, b. 314, lap. 49–50.

¹⁰⁶⁴ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Tėvynės dirvonų arimuose*. *Op. cit.*, lap. 128.

organizacijų vidaus veiklai. Valstybės valdymo ir karo meno srityje vyravo Kretingos, Šiaulių ir Tauragės miestų bei apskričių savivaldybių leidžiami privalomieji įsakymai bei Žemaitijoje dislokuotų Lietuvos kariuomenės karinių dalinių vidaus veiklos ir mokomieji leidiniai. Privalomųjų įsakymų reikšmė buvo žymi vietos gyventojams suvokiant savo pareigas ir teises bei veiklos ribas karo padėties sąlygomis.

Išleisti keletas teisės veikalų, tarp kurių pateko ir žymaus rusų teisininko ir demokrato Gabrieliaus Šeršenevičiaus paskaitų konspektas *Bendrasis teisės ir valstybės mokslas* (1925), verstas V. Biržiškos. Reikšmingą dalį užėmė ekonomikos srities darbai (10 proc. klasės), kurių leidyba aktyviai rūpinosi „Kultūros“ bendrovė. Iš užsienio kalbos versti Michailo Tagano-Baranovskio (1) ir Minėjaus Chesino (3) veikalai apie vartotojų bendroves ir kooperaciją. Tuo metu, pasak Vlodo Terlecko, kooperacija Žemaitijoje buvo viena iš menkiausiai įsisavintų ekonominės veiklos sričių: 1) žemaičių ūkiai nebuvo smulkinami, 2) jie buvo stipresni nei aukštaičių, 3) apskritai dėl žemaičių etnopsichologijos savitumų skeptiškai buvo vertinamos visos naujovės¹⁰⁶⁵. Todėl atsižvelgiant į regiono gyventojų auditorijos ypatumus kooperacijos naudos argumentai turėjo būti įtikinami ir nuolat kartojami. Šiems tikslams ir tarnavo minėti verstiniai veikalai. Aktyviai reišėsi vėliau žinomas ekonomistas Dzidas Budrys, savo darbuose nagrinėjęs socialinio ir kapitalistinio ūkio problematiką. Politinio gyvenimo kritikos srityje XX a. 3-ajame dešimtmetyje reišėsi politinę patirtį turėję prof. Vincas Čepinskis, kun. Vincentas Jarulaitis, komunistas Vincas Kapsukas, grafas A. Tiškevičius ir kt. A. Smetonos režimui XX a. 4-ajame dešimtmetyje sustiprinus politinę opozicinių partijų kontrolę, tik LVLS Telšių apygardos vadovas ir ideologas Aleksandras Tornau Telšiuose sugebėjo rankraščio teisėmis išleisti knygelę *Valstiečių liaudininkų ideologiniai pagrindai* (1932). Veikale buvo išdėstyti pagrindiniai būsimos gana radikalių politinės kovos metodai ir taktika. Lietuvos valstiečių liaudininkų

¹⁰⁶⁵ TERLECKAS, Vladas. Trumpa, bet turtinga Skaudvilės kredito kooperacijos istorija (1920–1949 m.). *Lietuvos lokaliniai tyrimai*: [elektroninis žurnalas], [2010], [nr. 2], p. 1. Prieiga per internetą: <http://www.ilt.lt/pdf/skaudvile/Skaudvile_kooperacija.pdf> (žr. 2013-10-11)

sajunga su savo organu „Žemaitis“ buvo viena iš įtakingiausių partijų regione, todėl neatsitiktinai jos ideologas dar bandė stiprinti šios politinės jėgos pozicijas. LVLS Telšių apygardai suirus, dalis jos narių įsiliejo į LKP gretas¹⁰⁶⁶.

Nors etnografiniai leidiniai užėmė tik 8 proc. visuomenės mokslų klasės, bet jie gana anksti išsiskyrė iš Lietuvos konteksto. Etnografinio judėjimo pradžia Žemaitijoje siejama su Šiaulių kraštyros draugijos veikla. Jos iniciatyva buvo leidžiamas pirmasis etnografinio turinio žurnalas Lietuvoje „Gimtasai kraštas“ (1934–1943). Kai kurie žurnalo straipsniai buvo išleisti ir atskirais atspaudais. Lietuvos universiteto Lietuvių studentų kraštyros draugijos nario Petro Būtėno parengta *Lietuvių tautyros žinių ir senienų rinkimo programa* (1925) tuo metu etnografų aukštai vertinta ir vėlesnių mokslininkų pripažinta kaip geriausia iš ligi tol buvusių tokio pobūdžio programų¹⁰⁶⁷. Domėjimasis Žemaitijos regiono etnine kultūra skatino regionalizmo procesų raidą, veiklos argumentacijoje tvirčiau atsiremiant į liaudiškąją kultūrą. A. Smetonos režimo metais politiniam gyvenimui nustojus reikšmės, daugelis inteligentų pasinėrė į kraštyrinę veiklą, taip bandydami realizuoti savo sumanymus, kurie oficialiai neturėtų jokių politinių tikslų¹⁰⁶⁸. Neabejotinai išliekamoji etnografinių tyrimų vertė buvo žymi, nes liaudiškoji kultūra dar buvo pakankamai gyva, o knygoje užfiksuotos žinios pasitarnavo archeologijos, etnologijos, folkloristikos ir istorijos tyrimams.

Taikomųjų mokslų klasė užėmė 11 proc. viseto (žr. 6 priedo 6 diagramą). Žemaitija buvo agrarinis kraštas, todėl neatsitiktinai išsiskyrė žemės ir miškų ūkio teminis skyrius (44 proc. klasės), kuriame vyravo žemės ūkio parduotuvių kainininkai, praktinio turinio knygelės apie gyvulių auginimą, miško priežiūrą ir žemės ūkio parodas. Žemės ūkio parodos Žemaitijoje

¹⁰⁶⁶ TAMOŠAITIS, Mindaugas. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos vadovybės ir Telšių apygardos komiteto nesutarimai 1931–1935. *Op. cit.*, p. 30–34.

¹⁰⁶⁷ LAPINSKIENĖ, Lionė. Petro Būtėno „Lietuvių tautyros žinių ir senienų rinkimo programa“. *Op. cit.*, p. 52.

¹⁰⁶⁸ BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Tėvynės dirvonų arimuose*. *Op. cit.*, lap. 74–79.

pradėtos rengti vietos dvarininkų iniciatyva nuo 1860 m.¹⁰⁶⁹ Šią funkciją Lietuvai atkūrus nepriklausomybę perėmė savivaldybės. Joms reikėjo metodinės pagalbos, kurią suteikė 1922 m. pasirodęs vadovėlis *Ūkio parodos*. Regione stokojant medicinos srities specialistų, galėjusių užsiimti tyrimais ar bent ligų prevencija, susidarė mažesnės galimybės leisti aktualius medicinos srities veikalus (11 proc.). Reiškėsi savamoksliai ir medicininį išsilavinimą turintys gydytojai. Aktyvūs buvo Šiaulių gydytojai Petras Avižonis, Jonas Kvedaras (2 knygos), Maksimas Jochelsonas (1) ir Telšių veterinaras Motiejus Veitas, daugiausiai rašę apie tuo metu plintančias užkrečiamas ligas – gonorėją, trachomą, tuberkuliozę ir kt. Aktualios išliko šviečiamojo turinio Meero Geselevičiaus knygelės apie degtinės žalą. Degtinės Žemaitijoje buvo suvartojama pernelyg daug: vien tik nelegalių degtinės daryklų (*bravorų*) 1918–1937 m. buvo likviduota 907¹⁰⁷⁰. Šiame teminiame skyriuje išskirtiniai liko kun. Antano Skinderio 1919–1920 m. rengti liaudies medicinos veikalai apie moterų gimdymą, higieną ir vaistinius augalus (4). Šiems dalykams kaimo bendruomenė, vadovaudamasi liaudies medicinos žiniomis, neskyrė pakankamai dėmesio, todėl šviečiamojo turinio knygelės turėjo užpildyti šias spragas.

Amatininkystei ir įvairioms pramonės šakoms lektūros pasirodė nedaug (12 proc. kasės). Lietuvos leidėjai šias sritis taip pat bandė užpildyti, o regione amatininkystė ir pramonė, stokojant didesnių ekonominių centrų, nebuvo pakankamai išvystytos. Iš amatininkystės daugiausia plėtota staliaus ir šaltkalvystės srities lektūra, kompiliuota ir leista L. Jakavičiaus iniciatyva. Pramonės srityje išsiskyrė pirmojo lietuvių kapitalo Šiaulių saldainių ir šokolado fabriko „Birutė“ kainininkas, išleistas 1924 m. gretutinėmis lietuvių ir vokiečių kalbomis. Įmonių valdymo ir transporto srityje (10 proc.) daugiausia išleista Žemaičių ruožo autobusų tarifų lentelių (leista nuo 1937 m.). Stambiausias išnešiojamosios knygų prekybos organizatorius L. Jakavičius 1931 m. išleido

¹⁰⁶⁹ BALTRAMAITIS, Silvestras. *Nusidavimai žemaitiško arklio (ašvienio)*. [Sankt Peterburgas], 1905. Iš *Gyvi žemaitukai – gyva Lietuva = Long Live Žemaitukai – Long Live Lithuania*. [Sudarė Valė Macijauskienė, Mindaugas Sekmokas]. Utena, 2011, p. 50–51.

¹⁰⁷⁰ JANUŠKEVIČIUS. Žemaitijos nusikaltimų pobūdis. *Žemaičių prietelius*, 1938, lapkričio 10 (nr. 45), p. 5.

platintojams skirtą pamokymų knygelę apie knygų ir kt. smulkmenų prekybą kaimuose¹⁰⁷¹. Technikos srityje (7 proc.) šalies kontekste išskirtinė buvo S. Brašiškio radiotechninė veikla. Jis, dirbdamas Šiaulių mokytojų seminarijoje, mokė moksleivius gaminti detektorinius radijo aparatus, o vėliau 1924 m. Šiauliuose įkūrė pirmąją radijo laboratoriją Lietuvoje¹⁰⁷². Radiotechnikas, populiarindamas radiją¹⁰⁷³, 1927 m. išleido tris knygeles apie sava-darbių radijo aparatų gamybą. Modernizmas ir industrializacija į Lietuvą atnešė ir kaitą tradicinėje namų ūkio ruošos srityje (5 proc.). Iš Akmenės kilusi Rietavo žemės ūkio mergaičių mokyklos vedėja agronomė Stasė Tallat-Kelpšienė¹⁰⁷⁴ savo knygele *Uogų, vaisių, daržovių, grybų marinavimas ir naminiai actai* (1935) mokė marinavimo paslapčių šeimininkes, kurios anksčiau kitais būdais gėrybes konservuodavo. Taip pat išėjo keli verstiniai ir originalūs mokykloms skirti namų ruošos vadovėliai. Chemijos pramonės srityje reikėsi tik Šiaulių chemijos ir farmacijos laboratorija „Galen“ bei V. Masiulio ir J. Baltrušaičio prekybos namai, išleidę kelias knygeles apie jų gaminamą ir / arba parduodamą produkciją.

Matematikos ir gamtos mokslų klasė buvo negausi (5 proc. viseto) (žr. 6 priedo 7 diagramą). Daugiau buvo išleidžiama biologijos (31 proc. klasės) ir matematikos (25 proc.) mokslų darbų. Vyravo verstiniai veikalai, nors būta ir originalių. Jų pasirinkimą stimuliuojo bendrųjų mokymo programų reikalavimai ir kylantys gyventojų savišvietos poreikiai. Ypač populiarūs buvo Ivano Trojanovskio biologijos vadovėliai, leisti „Kultūros“ bendrovės. Biologijos srityje lietuvių autoriams atstovavo vienintelis Lietuvos universiteto profesorius Vladas Lašas, išleidęs knygelę *Vitaminai* (1929). Matematikos

¹⁰⁷¹ JAKAVIČIUS, Liudvikas. *Geras pelnas – lengva duona: pamokymai, kaip reikia kaimuose knygomis, paveikslėliais ir kitomis mažmožių prekėmis prekiauti*. Šiauliai, [1931]. 32 p.

¹⁰⁷² ŽUKAUSKIENĖ, Genovaitė. Pirmoji radijo laboratorija Lietuvoje. *Mokslas ir technika*, 2006, nr. 5, p. 36–37.

¹⁰⁷³ Padidėjęs dėmesys radijui iššaukė dalies kaimo bendruomenės pasipriešinimą šios technologijos plėtrai. Lietuvoje 1927 m. pavasaris buvo itin šaltas, o 1928 m. vasara pasitaikė lietinga. Šiaulių miesto ir apskrities viršininkui 1928 m. nesisekė kovoti su apskrityje jau antrus metus sklindančiais gandais, esą radijo antenos turinčios neigiamos įtakos orų permainoms. Žr.: JURSKIS, Alfonsas. Radio ir oro atmainos. *Mūsų rytojūs*, 1927, birželio 29 (nr. 5), p. 4; MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Op. cit., p. 86.

¹⁰⁷⁴ Stasės Tallat-Kelpšienės tarnybos lapas. Telšiai, 1937. TAA, f. 23, ap. 1, b. 61, lap. 104–113.

skyriuje vyravo aritmetikos vadovėliai. Pasižymėjo matematikos mokytojai Antanas Busilas (3 veikalai), Alfonsas Česnakavičius, Mečislovas Mačernis ir Vaclovas Rostkauskas (po 1). Iš geologijos skyriaus išsiskyrė Valeriano Lunkevičiaus darbai apie geologinę žemės sandarą ir angliakasybą. Zoologijos srityje reikšmingi buvo Dotnuvos Žemės ūkio akademijos profesoriaus Konrado Juozo Aleksos darbai apie gyvulių instinktus ir paukščius. Greta versti ir Nikolajaus Borodino, Čarlzo Darvino, Džeimso Deniso Hirdo, Džozefo Mūro, Nikolajaus Rubakino (po 1) ir kt. žinomų savo srities specialistų veikalai apie gyvybės atsiradimą, botaniką ir zoologiją. Gamtos mokslų lektūros leidyba liudijo apie vis įvairėjančius ir besiplečiančius skaitytojų auditorijos poreikius. Fizikos skyriui atstovavo 1925–1935 m. leisti veikalai apie elektrą. Žemaitijos (ir Lietuvos) elektrifikacija prasidėjo 1892 m. atidarius kunigaikščio Bogdano Oginskio elektrinę Rietave. Dėl didelių Pirmojo pasaulinio karo nuostolių elektrifikacija Žemaitijoje taip sparčiai nebesiplėtė: ji buvo išvystyta tik miestų lygmeniu. Todėl tuomet leidžiami veikalai apie elektrą skatino spartesnę šios energetikos šakos įsisavinimą.

Geografijos, biografijos ir istorijos teminė klasė nebuvo gausi (4 proc. viseto) (žr. 6 priedo 8 diagramą). Populiariausios buvo biografijos (26 proc. klasės), mažiau aktualūs išliko veikalai apie Lietuvos istoriją ir kraštotyra (po 16 proc.), pagalbinius istorijos mokslus, pasaulio istoriją ir atskirų šalių geografiją (po 12 proc.). Biografinės spaudos srityje buvo iškelti žymūs to meto veikėjai, ne vien regioniniu, bet ir nacionaliniu mastu: vysk. Justinas Staugaitis, aušrininkas Jonas Šliūpas, kun. Aloyzas Šliūpavičius, kun. Pranciškus Urbanavičius, politikas Augustinas Voldemaras ir vargonininkas Juozas Zauka. Kartais buvo gana pavojinga populiarinti A. Smetonos režimo opozicionierių biografijas: pasirodžius Plungės gimnazijos direktoriaus J. Gobio brošiūrai *Prof. Augustinas Voldemaras* (1930), autorius buvo iškeltas į Ukmergę, o kitais metais atleistas iš pareigų ir pradėtas akylai sekti¹⁰⁷⁵. Populiarinti ir pasaulinio masto veikėjai: romėnų poetas Ovidijus, čekų

¹⁰⁷⁵ Juozo Gobio sekimo byla. 1931. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 421. 28 lap.

pedagogas Janas Amosas Komenskis, prancūzų politinis veikėjas Jeanas Macé, reformacijos pradininkas Martynas Liuteris, nukankintas inkvizicijos italų pamokslininkas Jeronimas Savanarola, romėnai politikai Tiberijus ir Gajus Grakchai. Lietuvių asmenybės buvo dažnai iškeliamos siekiant sustiprinti tam tikros politinės, ideologinės ar religinės grupės interesus. Panašiai manipuluota ir su žymių užsienio veikėjų biografijomis. Vien Senovės Romos veikėjų Tiberijaus ir Gajaus Grakchų II a. pr. Kr. vykdytų žemės reformų pavyzdys daugeliui skaitytojų turėjo sudaryti nuomonę apie 1922 m. Lietuvoje pradėtos žemės reformos būtinumą.

Žemaitijoje pirmasis veikalas Lietuvos istorijos tema pasirodė 1921 m. L. Jakavičiaus lėšomis išėjo istoriko Vladimiro Pičetos knygelė „Lietuvos valstybės istorija iki Liublino unijos“ (*История Литовского государства до Люблинской унии*). Šia knygele siekta supažindinti ne lietuvių skaitytojus su Lietuvos valstybės istorija. Istorijos vadovėlis išleistas tik vienas: Jono Trečioko *Mūsų istorijos pradžiamokslis* (1923–1924). Gana nuosekliai plėtojosi municipalinės Lietuvos miestų istorijos tyrimai. Jonas Puzinas išleido dvi *Šiaulių miesto istorijos* (1930–1931) laidas, o Juozapas Baltakevičius taip pat parengė dvi laidas, pavadinimu *Lietuvos miestai* (1929; 1932), apie Lietuvos miestų, turinčių savivaldą, istorijos bruožus. Šie veikalai iki šiol neprarado savo informacinės vertės. Kraštotyros leidinių paklausą stimuliuavo Nepriklausomos Lietuvos metais suaktyvėjęs kraštotyris judėjimas. Leidybos srityje daugiausia nuveikta „Kultūros“ bendrovės ir Šiaulių kraštotyros draugijos pastangomis. Išleistos dvi Petro Tarasenkos knygos *Gimtoji senovė* (1925–1926) laidos ir metodinė priemonė *Senovė, jos pažinimas ir apsaugojimas* (1931). Išskirtinis Šiaulių kraštotyros draugijos leidinys buvo 12 fotonuotraukų albumas „*Aušros*“ *muziejaus rinkinių nuotraukos* (1 serija, 1933), savo kokybe pralenkęs tuomečius kraštotyros leidinius Lietuvoje. Visuotinei istorijai priskiriami „Kultūros“ bendrovės pastangomis išleisti N. Rubakino darbai apie žmonijos kultūros istoriją, M. Šalčiaus – apie Jungtinių Amerikos Valstijų susikūrimą, o ryškiausias ir fundamentaliausias veikalas buvo Herberto Džordžo Wellso *Pasaulio istorija* (3 t., 1924–1935). Pagalbiniai istorijos

mokslai gana nuosekliai plėtojosi chronologijos srityje: 1924 m. Raseiniuose pasirodė dvi Viduramžių ir Naujųjų amžių istorijos chronologijos lentelės, vėliau išleista Pauliaus Slavėno knygelė *Kalendoriaus kilmė* (1935). Chronologinės istorijos lentelės, nors ir buvo verstos iš užsienio kalbos, bet jų turinys nežymiai papildytas ir Lietuvos istorijos epizodais. Atskirų šalių geografijai priklauso 1936–1940 m. išleistos 5 knygelės apie gražiausią Lietuvos kurortą Palangą. Jos visos – žinytinio turinio, skirtos atvykstantiems turistams.

Filosofijos ir psichologijos klasė tesudarė 3 proc. viseto (žr. 6 priedo 9 diagramą). Regiono leidėjai nebuvo pajėgūs sistemingai užpildyti šią sritį, o gyventojai dar nebuvo pasiruošę šią lektūrą priimti. Šiek tiek didesnis išliko burtų knygų ir sapnininkų poreikis (po 54 proc. klasės). Šios srities knygas daugiausia leido L. Jakavičiaus knygynas „Lietuva“. Ypač populiarūs, net 5 laidų sulaukę buvo *Mikaldos Sabbijos karalienės pranašavimai* (1924–1939), taip pat 3 kartus perleista *Nauja sapnų knygelė* (1927–1937). Nors šie veikalai savo turiniu išliko menkaverčiai, bet neišsilavinusiai liaudžiai, iš etninės kultūros atsinešusiai mitologinio mąstymo reliktu, jie buvo nepamainoma kasdienio gyvenimo dalis¹⁰⁷⁶. Psichologijos sričiai atstovavo mokytojo Juozo Gobio (3 veikalai), škotų reformatoriaus Samuelio Smailso ir dr. Vaclovo Viršilos (po 2) 1921–1927 m. išleisti darbai apie jaunimo psichologiją ir nusikalstamumo prevenciją. Nutrūkus produktyviai J. Gobio veiklai bei bankrutavus leidybinėms organizacijoms „Viltis“ ir „Kultūra“, šis teminis skyrius vėliau visai nebeprisipildė. Šie leidėjai skaitytojų auditoriją siekė supažindinti ir su esminiais filosofijos pasiekimais. Tuo metu inteligentijos ir moksleivijos tarpe buvo populiariu išsirašinėti įvairių mąstytojų mintis („sparnuotas frazes“). Matyt, dėl šių intencijų buvo išleistas N. Rubakino sudarytas dvitomis *Didieji gyvenimo žodžiai* (2 t., 1926). Tais pačiais metais

¹⁰⁷⁶ Astos Višinskaitės tyrimai atskleidžia, kad sapnininkų poreikis visą XX a. buvo stabilus ir tiesiogiai susijęs su gyventojų išsilavinimu ir lytimi. Sapnininkus labiausiai skaitė žemiausio išsilavinimo asmenys, o lyties požiūriu – moterys. Žr.: VIŠINSKAITĖ, Asta. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus*: sandara, funkcionavimo specifika, reikšmė. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas; Lietuvos istorijos institutas. Kaunas, 2007. LNB RKRS, f. 132-4156, p. 16, 125 ir kt.

išėjo ir Kretingos progimnazijos piešimo mokytojaus Juozo Jurkaus¹⁰⁷⁷ (slap. J. J. Aistis) rinkinys *Gyvenimo mintys*. Leidinio recenzentas Zigmas Kuzmickis išvelgė adresato problemą, mat dauguma sentencijų ne inteligentams buvo vargiai suprantamos, o inteligentams – taisytinės kalbos požiūriu¹⁰⁷⁸. „Kultūros“ bendrovės pastangomis taip pat išleistos kelios biografinio turinio knygelės apie kiniką Diogeną ir kinų mąstytoją Konfucijų. Šie veikalai didelės reikšmės Lietuvos filosofijos raidai neturėjo, bet jie buvo svarbūs ugdant būsimą Nepriklausomos Lietuvos inteligentą. Išimtimi reikėtų laikyti L. Jakavičiaus veikalus apie etiką ir moralę, kuriuose jis mokė *Kaip prisivilioti sau mergelę...* (1927) arba *Kaip prisivilioti sau bernelį* (1930). Praktinio turinio senyvo amžiaus veikėjo patarimai nežinia ar buvo veiksmingi, bet vien vienišiu periodikoje sutinkami skelbimai liudijo¹⁰⁷⁹, kad keičiasi ir tradiciniai gyvenimo partnerio paieškos būdai. L. Jakavičius, išvelgęs galimą leidybos nišą, ryžosi skelbti savo patarimus jaunimui.

Meno, fotografijos, žaidimų ir sporto teminė klasė buvo mažiausios apimties (2 proc. viseto) (žr. 6 priedo 10 diagramą). Šios aukštosios kultūros sritys negalėjo būti plačiau išskleistos: tuo metu regiono bendruomenės estetiniai laisvalaikio poreikiai tik vystėsi. Dėl XX a. 3-ajame dešimtmetyje pedagoginės lektūros stygiaus susidarė palankios sąlygos mokomosios piešimo lektūros leidybai (60 proc. klasės). Išimtinai „Kultūros“ bendrovės pastangomis išėjo 9 veikalai, tarp jų – ir šveicarų dailininko Williamo Alexio Schneebelio 8 sąsiuvinų rinkinys *Tipingoji skicų paišyba* (1921). Dailininko rinkinyje pateikti augalų, daiktų, gyvūnų, kraštovaizdžio ir kt. objektų piešimo šikcai pradedantiesiems. Profesionaliojo teatro sklaida regione siejama su Valstybės teatro Šiaulių skyriaus (1931–1935 m.; 1939–1941 m. – Valstybinis

¹⁰⁷⁷ JURKUS, Juozas. *Curriculum vitae*. Kaunas, 1925, rugsėjo 14. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 3204, lap. 2.

¹⁰⁷⁸ KUZMICKIS, Zigmas. J. J. Aistis. *Gyvenimo mintys „Kultūros“ knygynėlis: [recenzija]*. *Lietuva*, 1926, birželio 15 (nr. 130), p. 2. Parašas: B. Kantvydis

¹⁰⁷⁹ Geležinkelietis iš Lyduvėnų Bronius Karpavičius 1930 m. net buvo pasišovęs leisti pirmąjį pažinčių laikraštį „Jaunystės žiedai“, kurio didžiąją dalį turėjo užpildyti pažinčių skelbimai. Laikraštis nepasirodė, bet tokio turinio spaudos poreikis tuo metu jau buvo ženkliai išaugęs. Žr.: KARPAVIČIUS, Bronius. *Prašymas Šiaulių miesto ir apskr. viršininkui*. Lyduvėnai, 1930. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 1078, lap. 1.

Šiaulių teatras; 1941–1944 m. – Šiaulių dramos teatras) veikla. Nepaisant šiauliečių protestų¹⁰⁸⁰, ši meno įstaiga 1935 m. ketveriems metams buvo iškelta į Klaipėdą, bet tai Nepriklausomos Lietuvos metais buvo vienintelis valstybinis teatras, išimtinai veikęs tik Šiaurės ir Vakarų Lietuvoje. Kiti Lietuvos regionai tokių sąlygų neturėjo¹⁰⁸¹, tad jo reikšmė profesionaliojo teatro raidai Žemaitijoje buvo išskirtinė. 1941 m. pasirodė du šios įstaigos jubiliejiniai leidiniai. Pirmasis, pavadinimu *Šiaulių valstybinis teatras*, išėjo dar valdant sovietams, naujai pertvarkant repertuarą, bet jau ruošiantis 10 metų jubiliejui. Antrasis – *Š. V. T.* – užėjus naciams, švenčiant 10-ies metų jubiliejų. Abu leidiniai iliustruoti teatro vaizdais ir darbuotojų fotografijomis. Ryškus sovietinės ideologijos šleifas jaučiamas pirmajame leidinyje. Regiono gyvenime profesionalusis sportas buvo visiškai naujas reiškinys, todėl XX a. 4-ajame dešimtmetyje pasirodė keli Šiaulių jachtklubo ir Šiaulių medžioklės draugijos leidiniai atspindėję tik bendras sportinio gyvenimo tendencijas. Profesionalų šokį populiarino tuometis Švietimo ministerijos fizinio lavinimo instruktorius Stasys Janušauskas su savo knygele *Šokimai* (1923). Sedos vidurinės mokyklos kūno kultūros mokytojas Jokūbas Klusis, domėjęsis gimnastika (gyvosiomis figūromis), išleido knygas *Pedagoginiai žaidimai* (1928) ir *Piramidės ir gyvieji paveikslai* (1929). Gyvieji paveikslai ir gyvosios figūros naudojamos kaip edukologinė priemonė mokinių sinkretinei meno pajautai ugdyti. Veikalai reikšmingai papildė metodinę lietuviškos pedagoginės lektūros visetą, nes jie savo turiniu ir metodine prasme ilgai išliko novatoriški visame Lietuvos kontekste¹⁰⁸².

Teminė viseto struktūra vystėsi gana darniai: visos teminės kategorijos buvo leidžiamos. Regiono gyventojų poreikiai ir autorių kontingentas

¹⁰⁸⁰ Už aktyvią kritiką spaudoje šio teatro darbuotojas Juras Šaltenis Šiaulių miesto ir apskrities karo komendanto buvo nubaustas 200 Lt bauda arba 15 parų arešto. Žr.: *Žinios apie Jurą Šaltenį ir Valį Derkintį*. Šiauliai, 1934. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 673, lap. 2.

¹⁰⁸¹ MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. *Op. cit.*, p. 77–80.

¹⁰⁸² Sprendžiant iš autoriaus rinkinyje išlikusios Sedos vidurinės mokyklos fotografijų, J. Klusis visas gyvasias figūras praktiškai išbandydavo, jas klasifikudavo. Gyvają figūrą pastačius, ją nufotografuodavo vietinis fotografas M. Urdangas. Vėliau, remiantis šiomis fotografijomis, buvo daromi schematiniai brėžiniai J. Klusio knygoms.

sureikšmino ne visas temines grupes, bet tik tas, kurios buvo jiems tuo metu aktualios. Todėl nepalyginamai išsiplėtė kalendorių, religijos, grožinės literatūros, taikomųjų ir visuomenės mokslų lektūros poreikis. Mažiau skaitytojus domino filosofija, matematika, menas, geografija, istorija ir kt. sritys. Šios teminės viseto proporcijos liudijo, kad regiono gyventojų raštingumas buvo ūgtelėjęs, bet dar jautėsi, kad skaitytojas yra mažai išprusęs, dažnai tenkinasi ne geriausio turinio lektūra. Šios tendencijos atskleidė valstybės vidaus politikos poveikį (pvz., „Kultūros“ bendrovės likvidacija) regiono kultūros situacijai ir švietimo sistemos raidai. Akivaizdu, kad vykdant gana ribotą švietimo ir kultūros politiką, ilgai nekuriant pasaulietinių aukštųjų mokyklų, regione nebuvo ir tinkamų sąlygų akumuliuoti brandesnės spaudos produkcijos poreikį.

2.3. Tipologinė analizė tikslinės paskirties požymiu

Žemaitijos leidėjai ne visada tinkamai atrinko brandžiausią lektūrą ir vertėjus, galinčius tinkamai ją išversti, ne visada ir autoriai rašė brandžius darbus, todėl kokybinių reikšmių ir išliekamosios vertės ne kiekvienas veikalas turėjo. Kita vertus, galima manyti, kad ir regiono skaitytojų auditorija buvo nepakankamai išlavinta. Stokojant analitinių Žemaitijos skaitytojų auditorijos tyrimų, vertingi to meto regiono viešųjų bibliotekų vedėjų pastebėjimai apie skaitytojų poreikius. Akmenės viešosios bibliotekos vedėjas Vladas Baleišis pagrįstai samprotavo, kad neįgudusiems vietos skaitytojams labiau reikalingos 1) grožinės literatūros, 2) mokslo populiarinimo ir 3) laisvalaikio turinio knygos, nei moksliniai leidiniai, kurie nejudinti lentynose gulėjo nuo bibliotekos įkūrimo¹⁰⁸³. Panašios nuomonės buvo ir Kuršėnų viešosios bibliotekos vedėjas

¹⁰⁸³ Akmenės *V eilės viešosios bibliotekos 1939 m. IV ketvirčio statistikos žinios*. Parengė vedėjas Vladas Baleišis. Akmenė, 1940, sausio 4. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1949, lap. 60.

K. Norvilas, iškėlęs grožinės literatūros stygių¹⁰⁸⁴. Valstybės išlaikomų viešųjų bibliotekų paslaugomis Žemaitijoje daugiausia naudojosi moksleivija. Ji bibliotekoms 1938 m. pateikė 66 proc., o 1939 m. pabaigoje net 77 proc. visų spaudos užsakymų¹⁰⁸⁵. Todėl ne visų regiono gyventojų poreikius šie reti bibliotekų vedėjų pastebėjimai galėjo atspindėti. Antra vertus, knyga savo paskirtį įgauna kur kas platesnėje erdvėje nei biblioteka: gamyboje, prekyboje, valdžios struktūrose ir kt., todėl regiono leidėjas negali visiškai pasikliauti skaitytojų norais.

Tikslinės paskirties požymiu sudaryta tipologinė leidinių klasifikacija gali atskleisti bendruosius viseto sandaros formacijos dėsningumus, kurie neabejotinai buvo susiję su tikraisiais Žemaitijos gyventojų kultūriniais ir informaciniais poreikiais. Tipologinė analizė taip pat papildo teminės analizės rezultatus suteikdama jiems daugiau validumo. Viseto tipologinė sandara susideda iš 13 dokumentų grupių (tipų): 1) oficialiųjų, 2) mokslinių, 3) mokslo populiarinimo, 4) grožinės literatūros, 5) gamybinių praktinių, 6) mokomųjų, 7) masinių politinių, 8) dvasinio švietimo, 9) žinytinių, 10) informacinių, 11) reklaminių, 12) laisvalaikio ir 13) normatyvinių. Kiekvienos iš šių grupių reikšmė ir paskirtis visetui buvo skirtinga.

Gausiausią tipologinę grupę, apėmusią 20 proc. (arba 179 veikalai) viseto, sudarė grožinės literatūros veikalai (žr. 7 priedo 1 diagramą). Detaliau ištyrus šio tipo leidybos dinaminę raidą, matyti, kad grožinė literatūra nuosekliai augo nuo 1905 m., o jos leidybos kiekybiniai svyravimai buvo susiję su bendraisiais regioninės leidybos dėsningumais (žr. 7 priedo 2 diagramą). Grožinės literatūros tipo sandaros analizė pateikta prie teminės viseto analizės (žr. 6 priedo 3 diagramą), todėl plačiau čia neaptariama. Galima išskirti produktyviausius regioninius ir užsienio autorius ir jų kūrybos kryptis. Regioninių autorių L. Jakavičiaus (12), J. Butkaus, P. Genio, J. Krikščiūno ir kun. P. Maželio (po 3) kūryboje vyravo lyrika. Iš šios plejados tik

¹⁰⁸⁴ *Kuršėnų V eilės viešosios bibliotekos 1939 m. IV ketvirčio statistikos žinios*. Parengė vedėjas K. Norvilas. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1949, lap. 260.

¹⁰⁸⁵ *Viešųjų bibliotekų 1938 I–IV ketvirčių statistika*. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1948, lap. 1–17; *Viešųjų bibliotekų 1939 IV ketvirčio statistika*. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1949, lap. 1, 7, 9, 13, 15, 17, 45 ir kt.

L. Jakavičiaus darbai didesnės meninės vertės neturėjo. Grožinėje literatūroje pasireiškė ir regioninės aspiracijos. Siekta prikelti XIX a. pabaigoje sukurtą Juozapo Šnapščio-Margalio „Žemaičių himną“¹⁰⁸⁶. Žemaičių kultūrinio sąjūdžio dalyviai J. Butkus ir P. Genys taipogi pateikė ir savo himnų variantus. Pirmasis sukūrė revoliucingą „Žemaičių dainą“ (1928)¹⁰⁸⁷, antrasis – eilėraščių žemaičių tarme „Žemaičiu“ (1941)¹⁰⁸⁸. Kolektyvinis požiūris į regionalistinę kūrybą buvo išdėstytas antologijoje *Žemaičiai* (1938), kurios įžangoje, pavadintoje „Žemaičių pasisakymu“, redaktorius Stasys Anglickis skelbė apie naują žemaičių kūrybos atgimimą, pabrėždamas mintį: *niekas negali laikyti per bloga savo kultūros globą, savo kalbos turtą išsaugojimą, ugdymą ir laisvas varžybas kūrybos srityje*¹⁰⁸⁹. Plačiau šis kultūrinis žemaičių sąjūdis išsiplėtė nacių okupacijos metais. Pasaulinės literatūros kontekste buvo gausiau leidžiami prozos ir dramaturgijos kūrėjai: Arthuras Conan Doyle'is (6 knygos), Viktoras Hugo (4), Edgaras Rasis Barouzas, Knutas Hamsunas ir Levas Tolstojus (po 3). Išskirtinis dėmesys buvo rodomas ir žymiai lenkų rašytojai, kūrusiai lietuviška tematika, M. Rodziewiczównai. Jos romanas *Dievaitis* (1908), palankiai sutiktas kritikų (žemaičių)¹⁰⁹⁰, buvo persmelktas Žemaitijos dvarelių gyvenimo kolorito. Romane – žemaičių bajorai vaizdujami tvirti savo žemės patriotai (*Kas bus, kas gali būti, ar nebus, Žemaitis visuomet bus!*, p. 307), išlaikę gimtąją kalbą ir neatitolę nuo liaudies. Česlovo Milošo manymu, M. Rodziewiczówna galėjo lankytis Žemaitijoje pas gimines, todėl *Dievaitis* galėjo įgauti ryškių to meto žemaitiškos gyvensenos elementų¹⁰⁹¹.

Antrąją grupę pagal dydį sudarė oficialieji leidiniai – 17 proc. (žr. 7 priedo 1 diagramą). Juose skelbiami įstatymai, nutarimai, ataskaitos, įstatai,

¹⁰⁸⁶ ŠNAPŠTYS, Juozas. Žemaičių Himnas: [sutrumpintas iš eilėraščio „Žemaičių daina“, išspausdinto „Tėvynės sarge“ (1899, nr. 12)]. Iš *Žemaičių kalendorius 1930 metams*. [Telšiai], [1929], p. 85.

¹⁰⁸⁷ BUTKUS, Juozas. *Darbas ir prakaitas*. Ryga, 1928, p. 14–15.

¹⁰⁸⁸ GENYS, Pranas. *Rūpintojėliai*: lyrika. Telšiai, 1941, p. 5.

¹⁰⁸⁹ ANGLICKIS, Stasys. Žemaičių pasisakymas. Iš *Žemaičiai: Žemaičių rašytojų prozos ir poezijos antologija*. Red. Stasys Anglickis. Kaunas, 1938, p. 15.

¹⁰⁹⁰ TURAUSKAS, Pranas. Mūsų knygos: [recenzija]. *Viltis*, 1908, spalio 3 (16) (nr. 115), p. 3. Parašas: R. M.

¹⁰⁹¹ MIŁOSZ, Czesław. *Tėvynės ieškojimas*. Vilnius, 1995, p. 37–50.

normatyvų ir direktyvų medžiaga valstybinių, visuomeninių įstaigų ir organizacijų vardu. Iki Pirmojo pasaulinio karo veikusių įvairaus pobūdžio organizacijų veiklos viešinimo norma buvo įstatų, programų ir ataskaitų leidyba. Todėl gausią šios grupės dalį sudaro Rusijos valdymo laikais ir vėliau veikusių visuomeninių organizacijų įstatai ir ataskaitiniai leidiniai. Jie dažniausiai buvo brošiūruoti, didesnių finansinių išlaidų nereikalavo. Dėl šios priežasties draugijoms, kurios buvo suinteresuotos plačia savo veiklos sklaida, oficialieji leidiniai atliko svarbią savireklamos funkciją. Iš regionalistinio profilio draugijų savo įstatus išsileido Žemaičių kultūrinimo draugija „Kultūra“, Žemaičių senovės mėgėjų draugija „Alka“ ir Žemaičių teatro Telšiuose fondo komitetas. Pažymėtina, kad net oficialieji leidiniai, tvirtinami vietinių apskričių viršininkų, kartais taip pat įgaudavo regioninį krūvį: *Žemaičių senovės mėgėjų draugijos „Alkos“ įstatuose* (1931) buvo pažymėta, kad draugijos tikraisiais nariais gali būti tik *žemaičiai-lietuviai*¹⁰⁹². Taip kolektyviai buvo išreikšta alkiečių pozicija dėl binarinės žemaičių tapatybės sampratos. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad Nepriklausomos Lietuvos metais organizacijų ataskaitinių leidinių pasirodydavo rečiau. Po 1936 m. įsigaliojusio draugijų įstatymo jų veikla buvo itin suvaržyta: dar kartą visos organizacijos priverstos persiregistruoti. Išleidus naują autoritarinio stiliaus 1938 m. Konstituciją, režimo pozicija visuomeninių organizacijų atžvilgiu buvo dar griežčiau įteisinta. Po šių įstatymų pasirodymo visuomeniniai judėjimai nebegalėjo aktyviau reikštis ir informuoti apie savo veiklos pasiekimus. Vietoj jų pasirodė daugiau apskričių viršininkų nutarimų, mokyklų programų ir kt. oficialiųjų spaudinių (žr. 7 priedo 3 diagramą). Pažymėtina, kad oficialioji spaudos produkcija dėl savo tikslinio adresato buvo mažareikšmė už regiono ribų, todėl jos sklaida dažnai apsiribojo valsčių ir / arba apskričių lygmeniu.

Katalikų Bažnyčia per Žemaičių vyskupystės, o ją panaikinus – per Kauno arkivyskupijos ir Telšių vyskupijos dvasininkiją turėjo didelės įtakos gyventojų tautinei ir religinei tapatybei. Minėta, kad aktyvi, bet mažai popu-

¹⁰⁹² *Žemaičių senovės mėgėjų draugijos „Alkos“ įstatai*. Telšiai, 1931, p. 3–5.

liari buvo ateistų grupė, veikusi per Laisvamanių etinę kultūros draugiją. Tradicinis katalikiškumas buvo įaugęs į kaimo bendruomenės sąmonę, o Katalikų Bažnyčia išliko proteguojama ir Nepriklausomos Lietuvos metais. Autoritarinis A. Smetonos režimas neįstengė labiau riboti opozicinės Katalikų Bažnyčios veiklos¹⁰⁹³. Regioniniame lygmenyje didesniąją intelektualinio elito dalį sudarė konfesinė inteligentija. Veiklūs raštijos veikėjai buvo ir katalikų dvasininkai, mažiau pasireiškė reformatai ir kitos krikščioniškos sektos. Kunigai savo pastoracinį darbą suvokė gana plačiai. Kai kuriose Telšių vyskupijos parapijose jie net buvo pradėję aktyviau formuoti ir savo parapijiečių bibliotekas¹⁰⁹⁴. Šio priežastys nulėmė, kad Žemaitijos socialinei sanklodai ilgą laiką buvo ypač aktualūs dvasinio švietimo leidiniai, sudarę 15 proc. (arba 139 leidiniai) viseto (žr. 7 priedo 1 diagramą). Leidybinės dinamikos prasme akivaizdžiai išsivystė 1929 m. lūžis (žr. 7 priedo 4 diagramą), kuris buvo susijęs su augančia Telšių vyskupijos dvasininkijos ir Kretingos pranciškonų leidybine veikla. Nuo tada dvasinio švietimo leidinių kiekis gana sparčiai didėjo. Šios tipologinės grupės detali sandara atskleista nagrinėjant teminiu požiūriu (žr. 6 priedo 4 diagramą). Išskiriant Žemaitijos religinių centrų reikšmę, pažymėtina, kad regiono leidėjai gana anksti ir sistemingai dėjo pastangas įtvirtinti Šiluvą ir Žemaičių Kalvariją. 1906 m. pasirodė kun. Antano Ragažinsko knyga *Žemaičių Kalvarijos aprašymas...* ir kun. Marcijono Povilo Jurgaičio – *Šilavos bažnyčia*. Nepriklausomos Lietuvos metais apie Šiluvą ir jos bažnyčią ilgamečio Šiluvos klebono Pauliaus Katelos pastangomis išleistos 5 knygelės. Viena jų – *Šiluva: Marijos šventovė: atminimas iš Šiluvos* (1938) – sudaryta iš 10 nuotraukų rinkinio, kuriame pirmą kartą kokybiškai, gerame popieriuje buvo pateikti Šiluvos bažnyčios sakralinės architektūros, senųjų dekoro elementų, liaudies raižinių (ksilografijos) ir aerofotografiniai vaizdai.

XX a. pirmojoje pusėje Lietuvoje pamažu pereinant prie masinio švietimo, iškilė didžiulis mokomųjų leidinių poreikis. Mokomieji leidiniai

¹⁰⁹³ TRIMAKAS, Ramūnas. Lietuvių nacionalinis identitetas: etniškumo ir konfesiškumo santykio problema tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918–1940). *Sociologija*, 1999, nr. 3 (2), p. 67–68.

¹⁰⁹⁴ SADAUSKAS, A. *Pastoracija Gaurės parapijoje*. *Op. cit.*, lap. 33.

sudarė 13 proc. (arba 119) viseto (žr. 7 priedo 1 diagramą). Tai buvo vadovėliai, mokymo programos, mokytojų žodynai ir kita pedagoginė spauda. Iš šios produkcijos išsiskiria vadovėliai. Didelė dalis vadovėlių buvo verstiniai, nes vietos inteligentija nepajėgė užpildyti visų spragų. Kita vertus, regione neveikė pasaulietinių aukštųjų mokyklų, kurios būtų galėjusios tinkamai imtis pedagoginės spaudos leidybos, o su kitų regionų autoriais vietiniai leidėjai nesugebėjo užmegzti pakankamų ryšių. Iš dalies šią naštą perėmė vietos mokytojai, finansiškai paremti mokymo įstaigų ir švietimo draugijų. Šias spragas iki jos sužlugdymo pirmoji sistemingai bandė užpildyti šiauliškė „Kultūros“ bendrovė. Jos autoriai Jonas Trinkūnas (17), Jonas Murka (7), Augustinas Jakučionis (4) ir Antanas Busilas (3 veikalai), kartu su verstiniais Ivano Trojanovskio (16) ir kt. darbais kurį laiką sėkmingai konkuravo su kitų autorių veikalais. Mokomųjų leidinių leidybos tendencijos liudija, kad jau 1926 m. šią leidybos sritį apėmė krizė (žr. 7 priedo 4 diagramą). Tais pačiais metais Telšių mokytojų seminarijos direktorius Juozas Gedminas „Kultūros“ bendrovės pirmininko P. Bugailišio prašė išleisti daugiau trūkstamos mokybosios spaudos, turėdamas omenyje kairiosios pasaulėžiūros vadovėlių stygių¹⁰⁹⁵. Radikalios permainos, A. Smetonai atėjus į valdžią, nebuvo palankios šiems planams išsipildyti. Daugeliu atveju net ir žinomi pedagoginės lektūros rengėjai provincijoje atsisakydavo savo planų, nes be pažinčių ir protekcijos Švietimo ministerijoje buvo ypač sunku iš Knygų ir mokslo priemonių tikrinimo komisijos gauti aprobatą¹⁰⁹⁶. Įdomus savo regioniniu turiniu buvo 1906 m. pasirodęs A. Bendiko vadovėlis *Didžiasis Žemaičių ir Lietuvos elementorius, arba Pradžios mokslo vadovėlys*, kuriame autorius teigė, kad žemaičiai ir lietuviai yra vienos tautos žmonės, besiskiriantys kalba¹⁰⁹⁷. Dėl vis glaudesnės etnokultūrinės integracijos viešojoje erdvėje

¹⁰⁹⁵ GEDMINAS, Juozas. *Laiškas Peliksui Bugailiškiui*. Telšiai, 1926, spalio 13. LMAVB RS, f. 87-37, lap. 7.

¹⁰⁹⁶ TRINKŪNAS, Jonas. [Autobiografija]. Šiauliai, 1931, vasario 25. LNB RKRS, f. 32-172, lap. 6.

¹⁰⁹⁷ BENDIKAS, Aleksandras. *Didžiasis Žemaičių ir Lietuvos elementorius, arba Pradžios mokslo vadovėlys*: dėl vaikų ir junuomenės pritaikymas. Ryga, 1906, p. 16, 19.

žemaičių kalba pamažu įgavo tarmės statusą, o žemaičių tautiškumas nustojo gyvavęs juos laikant lietuvių nacijos dalimi.

Mokslo populiarinamieji leidiniai sudarė apie 10 proc. (arba 91 spaudiniai) viseto (žr. 7 priedo 1 diagramą). Jie buvo nukreipti į mokslo pasiekimų ir naujovių aktualinimą plačiojoje visuomenėje. Pirmieji mokslo populiarinimo veikalai pasirodė dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, bet galutinai spaudos tipas subrendo Nepriklausomoje Lietuvoje. Ypač aktyvus mokslo populiarinimo leidinių augimas buvo pastebimas 1920–1926 m. (žr. 7 priedo 3 diagramą). Skaitytojo ėmė sulaukti mokslo populiarinamosios apybraižos iš biologijos, ekonomikos, geologijos, medicinos, psichologijos ir kitų mokslų sričių. Pradėta supažindinti su užsienio šalių gyvenimu. Būdingas pavyzdys – P. Bugailišio knygelė *Kaip gyvena norvegai* (1921), kurioje suprantama forma apibūdinta Norvegijos istorija, gamta, visuomeninis gyvenimas ir ūkis, pabrėžiant mintį, kad ši šalis – puikus pavyzdys, į kurį gali lygiuotis ir Lietuva. Šiam tipui priklauso kraštotyrinė spauda ir populiarioji biografistika. Žemaitijoje, be atskirų kraštotyrininkų, aktyviai reikėsi Šiaulių kraštotyros draugijos nariai¹⁰⁹⁸, leidę kraštotyrimo apybraižas. J. Miliauskas-Miglovara savo kraštotyrimo veikale *Viduklės krasztas* (1928) aiškino ir žemaičių sąvokos kilmę, ją siedamas su Kryžiuočių ordino neužkariauta Lietuvos teritorija. Aušrininkas priėjo prie gana kategoriškos ir logiškai nepagrįstos išvados: *kas ne žemaitis, tas ir ne lietuvis*¹⁰⁹⁹. Ne visi lietuviai buvo žemaičiai, bet žemaitiškumas J. Miliauskui-Miglovarai buvo didžiausias lietuviškumo ženklas. Greta imta skelbti pasaulio ir Lietuvos gyvųjų ir palikimo veikėjų biografines apybraižas. Išėjo brošiūros apie filosofus Diogeną ir Konfucijų, Reformacijos pradininką Martyną Liuterį, budizmo pradininką Budą, politikos ir valstybės veikėją Napoleoną Bonapartą ir kt. Mokslo populiarinimo spauda nebuvo itin gausi, bet gana įvairi.

¹⁰⁹⁸ Šiaulių kraštotyros draugijai (iki 1936 m.) iš viso priklausė 205 juridiniai ir fiziniai asmenys, daugiausiai iš Žemaitijos regiono. Su draugija bendradarbiavo dar 64 asmenys iš kitų Lietuvos ir užsienio vietovių. Žr.: *Šiaulių kraštotyros draugijos žinynas. Op. cit.*, lap. 40–41, 63–66.

¹⁰⁹⁹ MILIAUSKAS, Juozapas. *Viduklės krasztas* / rasza Jozapas Miglovara. Sziaulei, 1928, p. 6.

Artimi mokslo populiarinimo tipo grupei laisvalaikio leidiniai, sudarantys 9 proc. viseto (žr. 7 priedo 1 diagramą). Jie apima spaudinius, teikiančius populiarių, ne specialistui skirtų žinių apie kasdienę buitį, neprofesionaliąją kūrybinę saviraišką, laisvalaikį, pramogas ir kt. žmogaus gyvenimos ypatumus. Laisvalaikio spaudos poreikis atsiranda tada, kai žmonės savo laisvalaikio dalį ima skirti ne vien dvasiniams poreikiams tenkinti, bet ir savo buičiai gerinti, asmeninei saviraiškai, pramogoms, sportui ir kitoms veiklos formoms. Įprastai laisvalaikio leidiniai savo įvairovę pasiekia, kai yra išsivystęs miestų kultūrinis gyvenimas. Miestiečiai turi daugiau ir įvairesnio laisvalaikio. Valstiečio laisvalaikio supratimas buvo visai kitokio pobūdžio, jis daugiau bendruomeninis, o miestiečių – individualus. Žemaitijos miestų gyvenimas suintensyvėjo tik nuo XX a. pradžios. Iki tol ekonominio kapitalo sankaupos bei jo judėjimas taip pat ilgą laiką buvo susiję beveik vien tik su miestų žydų bendruomenėmis. Didžiausias poreikis išliko sapnininkų, burtų ir pranašavimų leidinių. Minėta, kad burtų knygų ir sapnininkų leidyba daugiausia plėtojosi L. Jakavičiaus pastangomis. Pastarasis išleido ir populiarių veikalą *Meilės ir tarnybinių laiškų, elgimosi ir prašymams rašyti vadovėlis Lietuvos jaunuomenei* (1929; 1934; 1938), kuriame nuogastavo, kad, nepaisant, to, jog beraščių šalyje mažėja, bet laiškus ne visi moka tinkamai rašyti. Autorius savo darbe pateikė rekomendacijų ir laiškų šablonų bei pavyzdžių.

Valstiečių reikmėms Šiaulių „Kultūros“ bendrovės išleistas trijų dalių konvoliutas *Naudingi sodžiaus skaitymai* (1925) buvo universalus valstiečio žinynas, kuriame teikiama žinių apie žemės ūkio, kooperacijos, valstybės valdymo, statybos, paskolų sistemą, savišvietos ir kitus klausimus. Populiarėjo spauda apie sveiką gyvenseną. Šia linkme reiškėsi gydytojas J. Kvedaras su savo vadovėliu *Maistas ir valgių gaminimas* (1925) ir kt. autoriai. Dar XIX–XX a. sandūroje žemaičiai buvo žinomi kaip aktyvūs teismų lankytojai. Kauno gubernijos statistikos departamento sekretorius, etnografas ir kraštotyrininkas Konstantinas Gukovskis šį polinkį į bylinėjimąsi laikė net vienu iš išskirtinių

žemaičių charakterio bruožų¹¹⁰⁰. Sprendžiant vien iš Telšių apylinkės teismų bylų skaičiaus (LCVA, f. 1662; 11 538), žemaičiai ir toliau nenustojo mynę teismų slenksčio. Atsižvelgiant į kylančius teisinio raštingumo poreikius Šiaulių advokatas Kazys Zubauskas parengė veikalą *Kaimo advokatas* (1928), skirtą įvairių profesijų ir išsilavinimo žmonėms. Laisvalaikio skaitymo leidinių leidybos tendencijos liudija, kad augant ir vystantis Žemaitijos miestams, sparčiai besikeičiant pasauliui, radosi nauji laisvalaikio praleidimo būdai ir formos, kuriomis aktyviai domėjosi ir regiono leidėjai. Todėl neatsitiktinai laisvalaikio spaudos augimas, prasidėjęs tik XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžioje, vėliau atsižvelgiant į bendrus leidybos dėsningumus gana nuosekliai vystėsi (žr. 7 priedo 3 diagramą).

Normatyvinė spauda dėl menko krašto pramoninio išsivystymo ir paslaugų sferos ribotumo Žemaitijoje buvo negausi ir gana vėlyva. Ji sudarė apie 6 proc. viseto (žr. 5 priedo 1 diagramą). Kylant pramonei ir prekybai, šis tipas aktyviai vystėsi tik nuo XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžios (žr. 7 priedo 5 diagramą). Daugiausia prekybos įstaigų pastangomis išleista kainininkų. Visose regiono pramoninio išsivystymo, prekių ir paslaugų teikimo sferose ryškiai pirmavo Šiaulių pramonininkai ir komersantai. Čia veikiančios įmonės – saldainių fabrikai „Aušra“ ir „Birutė“, M. Sielskio sodo reikmenų parduotuvė „Flora“, sėklų ir įvairių prekių importo įmonė „Litrusam“, Benjamino Lurjė sėklų parduotuvė bei Vlado Masiulio ir Juozo Baltrušaičio prekybos namai – leido prekių kainininkus. Leidybinė „Kultūros“ bendrovė, „Aukuro“, „Lietuvos“ ir „Žiedo“ knygynai savo ruožtu – knygų prekybos katalogus. Rečiau pasirodydavo kitokio profilio normatyvinė spauda. Galima išskirti tik transporto tarifų, gamybos įmonių ir miškininkystės įstaigų normų skaičiavimo lenteles, kurios buvo skirtos įmonių ir įstaigų reikalams.

Normatyvinių leidinių tipai artimi gamybiniai praktiniai ir reklaminiai leidiniai taip pat nesudarė skaitlingesnių grupių. Gamybiniai praktiniai leidiniai apėmė 2 proc., o reklaminiai – tik 1 proc. viseto (žr. 7

¹¹⁰⁰ KALNIUS, Petras. *Žemaičiai*. *Op. cit.*, p. 252.

priedo 1 diagramą). Didesnis gamybinių leidinių augimas buvo pastebimas tik 1925–1930 ir 1938–1940 m. (žr. 7 priedo 4 diagramą). Tada sparčiau vystėsi fotografijos, poligrafijos, radiotechnikos ir rūbų dizaino sritys. Pradėtos modernizuoti geriau pažįstamos statybos, miškininkystės, žemdirbystės, paukštininkystės ir pienininkystės sritys. Mokyta, kaip ūkyje naudoti vidaus degimo motorus, pieno separatorius, patiems susikonstruoti radijo aparatus ir kt. Tai liudijo apie šalies modernizacijos sukeltų poreikių dinamiką, kurios privalumus matydamas gyventojas laukė ir tinkamos lektūros. Tai buvo vienalaikiai veikalai, reikalingi patenkinti sparčiai besiplečiantį techninio pažinimo akiratį. Investicijos į reklamą išliko itin nedidelės. Įmonės ir įstaigos, reklamuodamos savo produkciją, apsiribojo įprastine reklamos forma periodinėje spaudoje, rečiau leisdamos reklaminius lapelius, o itin retai – ir brošiūras. Aktyviau savo renginius reklamavo Šiaulių įstaigos. Šiaulių žemės ūkio parodos organizatoriai 1932 m. išleido biuletenį apie parodą. 1944-aisiais, nacių okupacijos metais, Šiaulių miesto teatras išleido du reklaminius spaudinius apie rodomus spektaklius.

Politinė mintis atvedė Žemaitijos regiono bendruomenę prie integracijos į kuriamą modernią Lietuvos valstybę, bet masinės politinės spaudos leidyba nedidėjo. Laipsniškai vien periodinės spaudos nebeužteko, kad brandesnė politinė mintis būtų perduota jos klausančiam auditorijai. Masiškumas ir politinių idėjų sklaida reikalauja didelių knygų tiražų, tad vienas iš šio tipo skiriamųjų bruožų yra tiražo dydis. Jis, atsižvelgiant į laikmetį ir Žemaitijos demografinę situaciją, turi siekti keletą tūkstančių spaudos vienetų. Masiniai politiniai spaudiniai apėmė tik 2 proc. viseto (žr. 7 priedo 1 diagramą). Jos leidybos dinamika liudija, kad tik 1919–1926 m. būta tam tikros politinės spaudos leidybos stabilumo (žr. 7 priedo 2 diagramą). Vėliau pasirodę politinio turinio leidiniai buvo kur kas retesni. Savaimė suprantama, kad tik A. Smetonos režimas ir vėlesnės okupacijos sutrukdė politinės kultūros raidą. Šios jėgos buvo atsakingos ir už masinės politinės spaudos regresą. Tuo metu tik LKP sugebėjo organizuoti leisti politinio turinio atsišaukimus, bet ir ji regioniniu lygmeniu buvo bejėgė išvystyti knygų leidybą. Pažvelgus į šį tipą iš

politinių doktrinų pozicijų, matyti, kad tvirtesnes pozicijas leidyboje turėjo kairieji (11 knygų), silpnesnes – dešinieji (krikdemai 3; tautininkai 2). Dar keletas autorių sprendė tarptautines problemas. Pvz., besikuriančiai Lietuvos valstybei ypač aktualus buvo unijos su Lenkija klausimas, sklindęs aplenkėjusių dvarų aplinkoje. Petras Gilius savo brošiūroje *Kokia nauda Lietuvai iš unijos-sajungos su Lenkija* (1919 ir 1921) įrodinėjo, kad naudos Lietuvai susijungus su Lenkija nebūtų.

Informacinėje erdvėje susiorientuoti padėjo žinybiniai leidiniai, sudarę tik 2 proc. viseto (žr. 7 priedo 1 diagramą). Šis tipas apima enciklopedijas, žodynus, adresų ir telefonų abonentų knygas ir katalogus. Jų paskirtis – suteikti glaustų, susistemintų mokslo ar praktinės veiklos žinių. To meto skaitytojui žinybiniai leidiniai turėjo praktinę reikšmę, o šios dienos – ir istorinę vertę. Lietuvos telefonų abonentų sąrašai iš pradžių leisti necentralizuotai: 1913 ir 1921 m. pasirodė dvi Šiaulių miesto telefono abonentų knygelės, laikinai užpildžiusios susidariusią spragą. Žemaitijos kultūrinio gyvenimo panoramą leidžia suvokti meno parodų katalogai ir platesnio turinio adresų knygos. Jų leidybos stabilumas pastebimas nuo 1936 m., kai Šiaulių ir Telšių muziejai pradėjo aktyviau organizuoti meno parodas (žr. 7 priedo 2 diagramą). Kaip minėta, Telšių „Alkos“ muziejaus organizuotos meno parodos buvo regionalistinio pobūdžio, o juose savo darbus eksponavo žinomi Žemaitijos dailininkai: P. Augius-Augustinavičius, G. Bagdonavičius, Adomas Galdikas, Teofilis Petraitis, Telesforas Valius ir kt. Miestų adresų knygos buvo leidžiamos Palangos kurorto reikmėms (iš viso 7 leidiniai), nes tik šio miesto valdžia sistemingai rūpinosi, kad į kurortą atvykstantys Lietuvos ir užsienio svečiai gautų visą reikalingą informaciją apie Palangoje teikiamas paslaugas.

Informaciniai leidiniai, sudarę 1 proc. viseto (žr. 7 priedo 1 diagramą), pateikė susistemintų žinių apie spaudinius ir nepublikuotus darbus. Visi jie be išimties tarnavo lektologijos poreikiams, nukreiptiems į jau išėjusių spaudinių kritiką ir ideologinę atranką. Leidyba buvo viena iš labiausiai ideologizuotų veiklos sričių, todėl patarimai šiais klausimais kartais įgaudavo aiškų ideologinį krūvį. Regioniniame lygmenyje varžėsi dvi ideologinės stovy-

klos: ateistai ir katalikai. Pirmieji išleido veikalą *Pastabos apie skaitytąsias knygas* (1911), o antrieji – *Moksleiviams skaitytinios knygos* (1934). Šiuose anoniminiuose leidiniuose pagal ateistines ir katalikiškas dorovės normas buvo atrinkta rekomendacinė literatūra. Šią grupę dar galima papildyti N. Rubakino veikalais apie knygų skaitymą, bet palyginti negausus informacinių leidinių tipas negalėjo daryti didesnės įtakos tikriesiems regiono gyventojų informaciniams poreikiams. Daugeliu atveju kur kas aiškesnis ir įtaigesnis žodis lektologijos klausimais buvo kunigo pamokslas bažnyčioje.

Galima sutikti su V. Baleišio išsakyta nuomone apie regione vyravusį žemą mokslinių leidinių poreikį, bet taip pat reikėtų pripažinti, kad ir sąlygų jiems pasirodyti nebuvo užtektingai: be Telšių kunigų seminarijos, kitų pasaulietinių aukštųjų mokyklų regione ilgai nebuvo. Moksliniams leidiniams taikomi aukšti moksliniai reikalavimai. Jie dažniausiai leidžiami monografijų, straipsnių rinkinių, studijų ir mokslinių ataskaitų forma. Pasirodė ir Jurgio Narjausko atsakymas šiek tiek neįprasta laiško forma Juozui Eretui į jo kandžią recenziją. J. Eretas ne visai pagrįstai išpeikė J. Narjausko atliktą Dantės Alighierio *Dieviškosios komedijos* (1939) vertimą, todėl vertėjas recenzentui argumentuotai atsakė į jo pastabas¹¹⁰¹. Aukštojo mokslo įstaigos ir pavieniai mokslininkai rodė didžiausią iniciatyvą rengiant mokslinius veikalus, bet vien Šiaulių „Kultūros“ bendrovė buvo nepajėgi išjudinti jų leidybos. XX a. 3-ajame dešimtmetyje išėjo orientalistu Roberto Vipperio, istoriko H. Dž. Wellso, ekonomisto Michailo Tuhano-Baranovskio, teisininko G. Šeršenevičiaus veikalai. XX a. 4-ajame dešimtmetyje aktyviau įsijungė ir sustiprėję Lietuvos mokslininkai: kun. Benediktas Andruška, E. Galvanauskas, J. Grabauskas, kun. A. Simaitis ir J. Šliūpas. Pastarasis, 1930 m. apsigyvenęs Palangoje, atsidėjo gana produktyviai kūrybinei veiklai: išleido medicinos srities veikalą *Hygiēna, arba Sveikatos dėsnių mokslas* (1928) ir dvi didesnes knygas religijotyros tema *Lietuvių, latvių bei prūsų, arba Baltų ir jų prosenių mythologija* (1932) ir *Palyginamoji pasaulio religijų istorija* (1936). Ateistinių pažiūrų aušrininkas

¹¹⁰¹ NARJAUSKAS, Jurgis. *Laiškas*: [prof. Juozui Eretui]. Telšiai, [1939]. 12 p.

religija giliau susidomėjo ne atsitiktinai, o paskatintas 1931 m. teismo nuosprendžio, pagal kurį jis už Katalikų Bažnyčios įžeidimą buvo nubaustas mėnesiui lygtinio įkalinimo¹¹⁰². Lyginamosios religijotyros veikale J. Šliūpas apskritai siekė visuomenei pateikti ideologiškai angažuotą požiūrį į religiją. Didesnės išliekamosios vertės turėjo jo darbas apie baltų mitologiją.

Žemaitijoje buvo jaučiamas pasaulietinės akademinės minties stygius, kurį buvo galima kompensuoti tik įsteigus bent vieną ne konfesinę aukštąją mokyklą. Vokietijai okupavus Klaipėdos kraštą, po įvairias Lietuvos vietas išskirsčius Klaipėdoje veikusias aukštąsias mokyklas, į Šiaulius 1939 m. gegužės 1 d. buvo perkeltas Prekybos institutas, veikęs iki 1943 m. Institutui įsikūrus Šiauliuose prasidėjo pasaulietinio turinio akademinės minties raida regione. Ilgametis instituto rektorius E. Galvanauskas Šiauliuose išleido veikalą apie *Pramonės įmonių ūkio mokslą* (1940), kuriame grindė šios mokslo srities aktualumą. Nacių okupacijos metais tęsiant etnologijos tyrimus pasirodė du tautosakininko J. Balio straipsnio atspaudai iš Šiauliuose leidžiamo žurnalo „Gimtasai kraštas“. Atspaudas *Saulės dainos* (1943) turėjo ir santrauką vokiečių kalba, o tai liudijo apie gana aukštus mokslinės leidybos reikalavimus. Ilgainiui, nors moksliniai darbai ir sudarė tik 2 proc. viseto (žr. 7 priedo 1 diagramą), autorių sudėtis pastebimai lietuviėjo, o turinys įgavo ir brandesnę akademinę kokybę.

¹¹⁰² *Aušrininkas Jonas Šliūpas. Op. cit., p. 90.*

IŠVADOS

1. Modernybės epochoje kultūrinių regionų integracija į valstybę ir regionų bendruomenių integracija į naciją bei šių teritoriškai ir etniškai suvokiamų darinių išlikimas iš dalies yra paremtas dokumentine komunikacija, kurios pagrindą sudaro diachroniniai informaciniai ryšiai. Liaudiškajai etnokultūrai prarandant savo funkcijas, knygos kultūra įgyja dinamišką regioninės kultūros autonomiškumo (išlikimo) ir heteronomiškumo (integracijos) pobūdį. Pobūdžio laipsniškumą (koreliacinį santykį) nulemia etninės bendrijos tipas, bendrijos kolektyviniai veiksmai ir valstybės bei nacijos vidaus politikos prioritetai. Civilizacinės knygos kultūros kontekste sukurtas nacionalinės knygos kultūros laukas subordinuoja regioninę knygos kultūrą. Esmiškai valstybė ir nacija, didindama heteronominių veiksnių įtaką regiono bendruomenei, sukuria naujas bendrumą įtvirtinančias gyvenimo sąlygas, dėl kurių knygos kultūra, kaip dokumentinės komunikacijos turinys ir forma, įgauna ryškių bendrakultūrinių požymių.

Dėl regionalizacijos proceso subalansuoto gyvenimo siekis regione skatina regiono bendruomenę per kūrybinę veiklą mažinti regiono ekonominio, kultūrinio ir politinio gyvenimo netolygumus, sudaryti tinkamas sąlygas regionalizmui reikštis. Susiformavus veiksmingoms knygos kultūros kūrybinėms struktūroms – leidykloms, poligrafijos pramonei, knygos dailininkams ir knygrišiams, – sukuriami ir jos rezultatai – regioninės knygos. Sistemine regioninės knygos kultūros analizė remiasi regioninės knygos ir jos kūrybinių struktūrų analize, suvokiant visa tai kaip vieną nedalomą visumą. Regioninės knygos kultūra interpretuojama jos kūrybinių struktūrų kontekste.

Regioninės knygos kultūroje užtikrinta bendrakultūrinė funkcija regiono bendruomenės atstovams leidžia prisidėti prie nacionalinės kultūros turtinimo: bendros vertybės, bendra kalba, bendras ekonominis ir politinis gyvenimas skatina regionų bendruomenes konkuruoti ir dalytis pasiekimais. Regioninės knygos kultūroje išplėtotą defenzyvinę funkciją laiduoja regiono bendruo-

menės išlikimą, užtikrinant jos kultūros autonomiškumo įtvirtinimą. Ryškiausiai regioninės kultūros autonomiškumo siekis atsispindi etninės knygos produkcijoje, kuriant alternatyviosios spaudos savo kalbomis ar tarmėmis tradiciją. Tokiu atveju iš esmės kvestionuojant valstybinės kalbos pozicijas yra persvarstomi valstybės ir regiono, nacijos ir etninės bendrijos santykiai. Regioninės knygos kultūra, kaip regionalizmo, nacionalizmo ir internacionalizmo derinys, laipsniškai reikšmingas regionų bendruomenėms išlikti, atskirčiai mažinti, nacijų dvasinio ir materialinio pasauliui turtinti bei civilizacijos pasiekimams permanentiškai atsinaujinti ir jiems skleisti.

2. XX a. pradžioje galutinai įvykusi žemaičių subetnosio integracija į lietuvių naciją ir Žemaitijos regiono integracija į atkurta Lietuvos valstybę laidavo regioninės kultūros heteronomiškumą. Tuo metu regiono erdvė išsiteko Kretingos, Mažeikių, Raseinių, Tauragės, Telšių apskrityse ir vakarinėje Šiaulių apskrities dalyje su Šiaulių miestu ir valsčiumi. Regiono vidiniai funkciniai ryšiai tarp ekonominių centrų išliko patvarūs. Erdvinė regiono sąranga apsprendė daugelį ekonominio, kultūrinio ir politinio gyvenimo realijų. Lietuvos valstybės sankcionuoti integracijos veiksniai – 1) nacionalinė švietimo sistema, 2) valdžios aparatas, 3) išplėtotas raštingumas ir 4) politinis gyvenimas – valstybei sukūrė naujas sąlygas vis intensyviau veikti Žemaitijos regiono bendruomenę ir jos teritorinę erdvę. Atsiradę išteritorinimo veiksniai ne vien integravo Žemaitiją į Lietuvą, bet ir sukūrė palankias sąlygas regiono rytinės dalies akultūracijai. Žemaitijos kultūros erdvės specifiškumą sąlygojo glaudūs regiono bendruomenės kontaktai su Mažosios Lietuvos (Klaipėdos krašto (1923–1939) ir jo lietuviškosios dalies už Nemuno) ekonominiais ir kultūriniais centrais, dėl kurių formavosi dalykiniai ryšiai, apėmę leidybą, poligrafijos pramonę ir knygos meną. Latvijos ekonomikos ir kultūros centrų (ypač Rygos) pasiekiamumas bei konfesiniai Žemaitijos Paprūsės ir Latvijos evangelikų liuteronų bendrumai taip pat didino tarpusavio bendradarbiavimą.

Žemaičių subetnosio etninė branda ir iš to kylantis regionalizmas sudarė pakankamas prielaidas atsirasti kultūriniam žemaičių judėjimui, siekiamam

mažinti valstybės vykdomą etninių skirtumų šalinimo politikos ir išteritorinimo veiksmų įtaką regionui. Kultūrinio kapitalo regionalistinį pobūdį esmingai formavo regiono savimonės branduolys, XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigoje iškilęs Telšiuose. Prie žemaičių kultūrinio judėjimo ženkliai prisidėjo iš Žemaitijos kilusi VDU profesūra ir regionalistinių pažiūrų studentija, susitelkusi į regionines studentų draugijas. Regionalistams Žemaitija buvo ugdymo regionas suvokiant, kad tik regioninės kultūros autonomiškumas, kurio siekia kiekviena išlikti norinti kultūra, gali laiduoti ir pačios etninės bendrijos išlikimą. Žemaičių kultūrinis judėjimas nekėlė politinių tikslų, vienijo regioninei kultūrai neabejingus įvairių įsitikinimų ir politinių pažiūrų veikėjus. Regionalistų pastangomis buvo sudarytos regioninės kultūros saviraiškos sąlygos ir formos: kūrėsi literatūriniai, meniniai ir kraštotyriniai žemaičių sambūriai. Dalis regionalistinio turinio idėjų ir pažiūrų buvo realizuota regioninėje spaudos produkcijoje.

3. XX a. pradžioje dėl demokratizacijos proceso Rusijoje, o vėliau Lietuvai atkūrus nepriklausomybę knygos funkcionavimo sąlygos regione, realizuojant pirminį kultūros informacijos prieaugį (*kaupimą – vartojimą*), sparčiai kokybiškai augo. Augimo prielaidos: a) kylantis raštingumas (ypač nuo XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigos, įgyvendinus masinio švietimo doktriną) ir b) politinis stabilumas. Augimo stabdžiai: a) mokamas aukštesnis (nei pradinis) išsilavinimas, b) vangiai vykdoma suaugusiųjų švietimo politika, c) karo padėtis ir A. Smetonos režimo suvaržymai politinių ir visuomeninių organizacijų veiklai, d) stiprinant autoritarizmą griežtėjantys ribojimai knygų prekybai ir e) žemas pragyvenimo lygis neigiamai atsiliepė nuosekliai brandesnio turinio informacinių poreikių raidai. Augimo skatinimo motyvas – knygos ir knygos verslo ideologizacija: kiekviena politinė ir pasaulėžiūrinė grupė kūrė arba stengėsi sukurti tinklinę knygų leidybos, gamybos ir sklaidos sistemą. Taip visuomeniniais ir komerciniais pagrindais buvo mobilizuotos gana gausios regiono (ir ne tik regiono) gyventojų grupės sistemingai formuojant didesnius spaudos poreikius, nei įprastine komercine logika.

Knygos vartojimo struktūros (knygynai ir bibliotekos) kūrėsi komerciniais ir ideologiniais pagrindais, todėl ne vien ekonominė situacija, bet ir bendroji konjunktūra segmentavo privačius knygynus ir organizacijų išlaikomas bibliotekas. Nors aiškiai buvo regimas pasiskirstymas tarp kairiųjų ir dešiniųjų politinių jėgų, bet sudarytas ir vidurio kelias – viešosios bibliotekos. Nepriklausomos Lietuvos metais valstybės ir savivaldybių lėšomis regione veikęs viešųjų bibliotekų tinklas XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje pasiekė nuoseklų augimą. Permanentiškai atnaujinamos ir plėtojamos knygos vartojimo struktūros – knygų prekybos įstaigos ir bibliotekos – užtikrino, kad knygų kaupimas ir vartojimas įgautų vis didesnę svarbą kultūros plėtrai regione. Šios knygos įstaigos laidavo regioninių, nacionalinių ir internacionalinių vertybių sklaidą regione, užtikrindamos, kad kylantys informaciniai poreikiai teigiamai stimuliuos ir regioninės leidybos bei poligrafijos bazės plėtrą. Viešųjų bibliotekų plėtros perspektyvos iki Antrojo pasaulinio karo prognozavo ženklią kokybinių procesų kaitą regione. Karo metais Lietuvoje įsitvirtinusios okupacinės sovietų ir nacių valdžios: 1) nusavino daugelį komercinių knygynų arba ribojo jų plėtrą, 2) uždarė organizacijų bibliotekas, 3) ideologiškai išvalė viešųjų bibliotekų fondus. Šie okupantų veiksmai ženkliai sustabdė pozityvius valstybės ir regiono bendruomenės pasiekimus.

4. Regionalizacijos procesas XX a. pirmojoje pusėje išryškino netolygią Žemaitijos ekonominę ir kultūrinę raidą. Visuomenės segmentacija nulėmė, kad ilgainiui kituose regionuose leidžiama spaudos produkcija nebeįstengė visiškai patenkinti kylančių regiono bendruomenės informacinių ir kultūrinių poreikių. Regiono bendruomenė, siekdama pereiti nuo *kaupimo – vartojimo* prie *kūrimo – vartojimo*, sudarė naujas gyvenimo sąlygas, dėl kurių darėsi nebeįmanoma be regiono bendruomenės kūrybinės iniciatyvos pasiekti subalansuotą gyvenimo kokybę regione. Todėl po ilgalaikio regioninės leidybos regreso buvo grįžta prie *kūrėjo – vartotojo* santykių, turėjusių laiduoti regioninės kultūros išlikimą. Regione sukurta knyginė spaudos produkcija, pasižyminti specifiniu turiniu ir materija, t. y. *knygos kultūra*, turėjo patenkinti

regiono bendruomenės informacinius ir kultūrinius poreikius, o esant palankioms sąlygoms taip pat prisidėti gausinant nacionalinę kultūrą ir išlaikant etnokultūrinę įvairovę. Subordinaciniai Žemaitijos regioninės knygos kultūros santykiai ją glaudžiai susiejo su lietuvių nacija (tauta) ir Lietuvos valstybe, bet kartu sudarė palankias sąlygas regioninei kultūrai išlikti. Regioninės knygos kultūra, kaip intelektinės ir ekonominės potencijos indikatorius, liudijo apie regiono ekonominės ir kultūrinės plėtros raidą. Perėjimas prie *kūrimo – vartojimo* iššaukė knygos verslo ir regionalizmo sintezę, kuriai veikiant iškilo kūrybinės knygos kultūros struktūros: leidyklos, knygų dailininkai ir poligrafijos pramonė. Per jas regioninės knygos produkcija įgavo specifinę formą ir turinį.

Agrarinė regiono gyventojų struktūra ir negausus miesto gyventojų (ypač lietuvių) skaičius tiesiogiai atsiliepė mažai inteligentijos koncentracijai mieste. Leidybos centrų produktyvumas du dešimtmečius nesutapo su regiono aukštesnio lygio funkciniais administraciniais (apskričių) centrais. Dėl ekonominių priežasčių jie iki XX a. 3-iojo dešimtmečio augo vangiai, todėl tik po Pirmojo pasaulinio karo atsikuriant Šiauliams ir Telšiuose sustiprinus mokslo potencialą (1926 m. įkurta vyskupystė ir 1927 m. – kunigų seminarija), buvo sumažinta leidybos centrų dispersija. Telšių ir Kretingos spaudos centrų tandemas pamažu įgavo ryškių klerikalinio spaudos centro požymių, todėl jų leidėjai nuolat konfrontavo su Šiaulių leidėjais, siekusiais visuomeninės minties sekuliarizacijos. Ši konkurencija dėl priešingų ideologinių ir politinių nuostatų didino įtampą regione: kiekviena ideologinė grupė siekė knygos versle veikti aktyviai, ieškoti knygų leidybos, gamybos ir sklaidos regione resursų.

Regioninės leidybos intensyvumas buvo veikiamas daugiausia ekonominių sąlygų, bet jų įtaka ilgainiui mažėjo. Į konkurencinę kovą XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigoje aktyviai įsijungė Kauno leidėjai, turėję glaudesnę ryšį su centrine šalies valdžia. Ilgainiui (ypač XX a. 4-ajame dešimtmetyje) susidarė nesažiningos ir regiono leidėjams nepalankios konkurencijos sąlygos. Stambesnės leidybos organizacijos dėl išorės spaudimo ir centrinės valdžios

apatijos bankrutavo („Vilties“ draugija ir „Pasakos“ bendrovė), buvo perkeltos į Kauną („Šaltinio“ draugija) arba dėl politinių tikslų sunaikintos A. Smetonos režimo („Kultūros“ bendrovė). Žlugus leidybinėms organizacijoms, išleidyšiams ketvirtadalį viseto, iš esmės žlugo ir leidybos profesionalizacijos plėtra. Vėlesnis regioninis leidybos intensyvumas daugiausia priklausė nuo komercinių įstaigų, kurios nebuvo pajėgios užsiimti sisteminga leidybine veikla.

Valstybinės ir bažnytinės cenzūros įtaka leidybai daugiausia atsiliepė kontroliuojant ir slopinant opozicinių ideologinių ir politinių jėgų leidėjus. Šiaulių ir kt. miestų kairieji (ypač ateistai) jautė didžiulį pasipriešinimą iš Telšių vyskupijos hierarchų, smerkusių materialistinės ir ateistinės pasaulėžiūros leidinius. Dėl komercinių paskatų nesiekiant atsiriboti nuo pelningos katalikiškos minties veikalų leidybos, naudojantis Spaudos įstatymų spragomis, buvo gairinta kontrafakcija. Valstybės išlaikomos cenzūros įstaigos kontroliavo legalių ir nelegalių opozicinių politinių jėgų leidinių gamybą ir sklaidą. Tiesiogiai nuo valstybinės cenzūros, ne visada pagrįstai visuomenės gerovės sumetimais, nukentėjo keletas leidėjų. Kur kas labiau nei tiesioginė cenzūra leidybos intensyvumą veikė A. Smetonos režimas ir visos kitos okupacinės valdžios. Jų sankcionuotas sąmoningas ir nesąmoningas regioninės leidybos žlugdymas turėjo neigiamos įtakos regioninės kultūros plėtrai: ne vien atskirų leidinių naikinimas, bet ir baimė patirti nuostolių ar represijų negalėjo užtikrinti didesnio regiono bendruomenės aktyvumo.

5. Stambiausi regioniniai leidybos ir poligrafijos centrai sutapo, todėl regioninės leidybos ir poligrafijos bazės sąryšis buvo itin glaudus. Žydiško kapitalo regiono poligrafijos bazė pradėjo formuotis komerciniais pagrindais, kardinaliai pasikeitusiais Lietuvai atkūrus nepriklausomybę. Ideologizavus leidybą, daugelis spaudos įmonių įgijo ir politinių jėgų užnugarį. Regiono spaustuvėms daugiausia spaudos užsakymų ateidavo per politinę ir ideologinę liniją, todėl A. Smetonos režimo metais daugelis opozicinių jėgų išlaikomų spaustuvių patyrė spaudimą. Dalis jo neatlaikiusių spaustuvių bankrutavo, bet ir valdančiosios Lietuvių tautininkų sąjungos įtakos sferoje buvusios spaus-

tuvės negalėjo ilgam įsitvirtinti regione. Tai liudijo apie susiformavusią ypatingą regiono politinės kultūros ir poligrafijos pramonės sanklodą, kurią buvo galima pakeisti tik drastiškais veiksmais. Jų imtasi sovietų ir nacių okupacijos metais: pirmieji nacionalizavo visą poligrafijos pramonę, o antrieji atsisakė spaudos įmones grąžinti buvusiems savininkams. Komerciškai pagrįstas spaudos įmonių tinklas laidavo spartesnę leidybą regione, bet varžant leidybą ir naikinant regiono poligrafijos pramonę nebuvo galima pasiekti spartesnės spaudos pramonės modernizacijos ir augimo.

Dėl kraštutinių politinių organizacijų legalizacijos ir legalių politinių jėgų suvaržymų iškilo specifinių legaliais būdais nepatenkinamų partinės spaudos poreikių. Regione visą XX a. pirmąją pusę buvo kuriamos pagrindinės spaustuvės ir jų tinklai. Iki Pirmojo pasaulinio karo šia linkme ėjo LSDP Šiaulių skyrius, karo metais – antikaizerinis pasipriešinimas, po karo – LKP. Regione A. Smetonos režimo metais opozicinės politinės jėgos (krikščionys demokratai, voldemarininkai) bandė kurti nelegalias spaustuves, bet be papildomo finansavimo iš išorės neįstengė jų ilgiau išlaikyti. Su Sovietų Sąjungos užnugariu realią kovą dėl valdžios tęsusi LKP sugebėjo šalyje sukurti funkcionalų pagrindinių spaustuvių tinklą. Nors šiame tinkle regiono spaustuvės nevaicino didesnės reikšmės (jos buvo mažos, prastai techniškai aprūpintos), bet jų produkcija buvo nepakeičiama regioniniu lygmeniu. Tai buvo apčiuopiama per LKP tautinės sudėties kaitą regione: partija sparčiai lietuėjo. Okupacijų metais patriotinis lietuvių pagrindis nenustojo aktyviai veikti per nelegalios spaudos gamybą, todėl įgyta patirtis pravertė priešinantį sovietinei reokupacijai.

Iki Antrojo pasaulinio karo knygrišystė regione išliko pasidalijusi į smulkiają ir pramoninę. Knygrišystė išlygino poligrafijos pramonės netobulumus, esmingai užtikrindama ir šio amato tęstinumą. Knygrišystė augo Nepriklausomos Lietuvos metais didėjant kietojo įrišo poreikiui: 1) mokyklose įvesta knygrišystės pamokų, 2) kūrėsi modernios knygrišykos, 3) spaustuvės apsirūpino moderniomis knygrišybos mašinomis. Ilgainiui amatininkų gretas papildė knygrišystės pagrindus mokyklose įgiję asmenys. Išskirtinių knygrišys-

tės tradicijų regione nesusiklostė, knygiškių darbai buvo nesudėtingi ir neišlavinti, išliko nedidelis meniškai įrištų knygų poreikis, todėl ir tinkamų sąlygų knygišiams specializuotis meninės knygišystės srityje nebuvo. Nacių okupacijos metais sunaikinus Žemaitijos žydų bendruomenę, knygišystės amatas patyrė gilią krizę, iš kurios buvo bandoma išėiti Šiaulių III amatų mokykloje pradėjus ruošti knygišystės specialistus.

6. XX a. pirmojoje pusėje sukūrus bendrinę lietuvių kalbą ir ją įtvirtinus Nepriklausomos Lietuvos teisinėje bazėje, išliko pagrindinis visuotinis leidybinės kultūros prioritetas – norminė lietuvių kalba. Dėl žemaičių autorių tarmės įtakos jų raštų kalbai į šį prioritetą regiono leidėjams buvo gana problemiška nuosekliai atsižvelgti, bet daugelis regiono leidėjų, siekdami konkuruoti leidybos versle ir neatitrūkti nuo naujausių kalbos poreikių, stengėsi tinkamai atlikti redakcinį knygų parengimą. Stokojant profesionalių kalbininkų, leidėjams dažniausiai teko pasitenkinti mokytojų seminarijų ir gimnazijų mokytojų paslaugomis, kurios ne visada buvo užtektinai profesionalios. Dalis regiono leidėjų ir autorių nekreipė didelio dėmesio į norminės kalbos prioritetus, bet ir jie ilgainiui dėl Švietimo ministerijos spaudimo ir viešai išsakomos kritikos buvo priversti arba nutraukti leidybą, arba atsižvelgti į išsakomus pasiūlymus. Pozityviai vertinamas bendrinės lietuvių kalbos įtvirtinimas regiono leidėjams turėjo ir negatyvių padarinių: konkurencinės kovos iššaukti perdėti norminės lietuvių kalbos reikalavimai sukūrė sąlygas tuo piktnaudžiaujant spręsti politinius klausimus. Nepagrįstai nukentėjo Šiaulių „Kultūros“ bendrovė. Įdėmiai knygų kalbą kontroliavo ir Telšių vyskupijos hierarchai, suinteresuoti norminės lietuvių kalbos plėtra. Pakartotinį spaudimą nesilaikantiesiems norminės kalbos prioritetų cenzūros pareigūnai pradėjo vykdyti pasirodžius 1935 m. Spaudos įstatymui. Bendrinės lietuvių rašomosios kalbos įtvirtinimas knygų leidyboje kaip norma paskatino spartesnę žemaičių tarmės atstovų kalbinį perėjimą prie bendrinės lietuvių kalbos vartosenos užtikrinant bendrakultūrinių nacionalinių vertybių srautą regione.

7. Leidėjų siekis savo spaudos produkcija konkuruoti šalies rinkoje darė teigiamą įtaką spaustuvių modernizacijai tobulinant knygų poligrafinę kultūrą. Regiono spaustuvių meistrai buvo subrendę poligrafijos įmonėse Rusijoje arba Vokietijoje, todėl ir regiono poligrafijos pramonė savaimingai sekė šių šalių poligrafinės kultūros tradicijas. Knygos grafikos srityje pirmiausia įsisavintos štrichinės ir toninės iliustracijos, pereita prie dvispalvės grafikos technikos, o nuo XX a. 3-iojo dešimtmečio sparčiai išplėstas ir šriftų, ornamentinių detalių bei cinkografijos pasirinkimas. Šie techninės bazės atnaujinimai nebuvo formalūs: tos regiono spaustuvės, kurios neįstengė reaguoti į naujai iškilusius poligrafinės kultūros prioritetus, buvo priverstos pasitraukti į konkurencijos nuošalę arba užsidaryti. Tik nedaugelis regiono spaustuvių galėjo atlikti spalvotos spaudos darbus, todėl dalis spalvotos spaudos produkcijos buvo atliekama Vokietijos spaustuvėse, pasižymėjusiose aukšta poligrafinė kultūra.

Nepriklausomos Lietuvos metais įvykęs naujas knygos vaizdumo perėjimo etapas susijęs su knygų dailininkų atėjimu į leidybą. Regiono leidėjai palaikė santykius su Lietuvos, Klaipėdos krašto, Latvijos ir Vokietijos knygų dailininkais, pamažu į knygų apipavidalinimą įtraukdami ir vietinius kūrėjus. Poligrafinė ir meninė Žemaitijos knygos kultūra mažai išsiskyrė iš bendro šalies konteksto, bet pavieniais atvejais būta ir savitumų, labiausiai atsispindinčių etninių simbolių vartosenoje. Žemaičių kultūrinis sąjūdis, ilgainiui išugdęs specifinę dailininkų grupę (P. Augius-Augustinavičius, J. Kazlauskas, J. Perkowskis ir J. Ramanauskas), davė jiems saviraiškos galimybių kuriant žemaitiškojo regionalizmo turinio knygų grafiką. Ši regionalizmo saviraiškos forma buvo organiškai pagrįsta, plėtojama net ir sunkiomis Antrojo pasaulinio karo sąlygomis.

8. Regioninėje leidyboje vyravo brošiūros (iš dalies ši tendencija pagrindžiama oficialiųjų ir normatyvinių leidinių gausa – 23 proc. viseto), kurių apimtis dažnai savaime neleido pasiekti aukštesnės leidinio vertės, bet greta buvo išleista ir brandžių verstinių bei originalių veikalų. XX a. pirmosios pusės Lietuvos ir kitų valstybių vykdoma vidaus politika nebuvo palanki didinti

autorių kontingentui: šalyje tvyrojo įtampa tarp jaunosios ir senosios inteligentijos (produktyviausi 21–30 ir 51–60 metų amžiaus), buvo žlugdomos atskirų inteligentijos grupių iniciatyvos. Dėl šių priežasčių stigo ir adekvataus reagavimo į regionalizacijos proceso iššauktus regiono bendruomenės poreikius. Nacionalinės ir regioninės kultūros tapatybės raiškos kontekste nustatyta, kad visetas buvo formuojamas iš Žemaitijos regiono bendruomenės atstovų intelektualinio potencialo – trys ketvirtadaliai viseto. Šie autoriai galėjo perduoti savitą regioninės kultūros supratimą ir požiūrį į nacionalinę kultūrą. Leidinių kokybę garantavo gana aukštas autorių išsilavinimas (pusė turėjo aukštąjį išsilavinimą) ir gana dinamiška profesinė struktūra, kurioje vyravo pedagogai, dvasininkai ir medicinos specialistai. Autorių išsilavinimas ir darbinė veikla didino socialinį mobilumą, nuo kurio pobūdžio dažnai ir priklausė jų domėjimosi laukai. Autorių kontingentas, nepaisant inteligentijos sluoksnio deformacijų (nuo XX a. 3-iojo dešimtmečio pabaigos didėjo lojalumas autoritarizmui, mažėjo pareigų tautai supratimas), galėjo tinkamai užpildyti pagrindinius regiono bendruomenės domėjimosi laukus.

Civilizaciniai pasiekimai visete atsispindėjo ženkliai: buvo verčiama daug užsienio šalių (daugiausia Rusijos, Jungtinių Amerikos Valstijų, Prancūzijos ir Vokietijos) autorių darbų (36 proc. viseto). Vyravo mokslo populiarinamoji ir pripažinta grožinė literatūra (daugiausia proza). Per vertimus spartėjo integracija į Vakarų Europos kultūros erdvę, savaime užsienio šalių autorių darbų leidyba laidavo ir spartesnę internacionalinių vertybių sklaidą regione ir visoje Lietuvoje. Ši spaudos produkcija papildė turimus regiono ir šalies lektūros resursus, o kartais juos ir naujai praplėtė. Šalies kontekste ypač išsiskyrė V. Hugo ir L. Tolstojaus darbų vertimų gausa. Telšių leidėjai pirmieji Lietuvos skaitytojus supažindino A. C. Doyle'io kūryba, o Šiaulių leidėjų pastangomis pasirodė ir pirmieji Kinijos literatūrinio palikimo vertimai lietuvių kalba.

9. Kalbiniu požiūriu XX a. pradžioje įsitvirtinant nacionalinei kultūros sanklodai, žemaitiškoji knyga nebegalėjo patenkinti įvairėjančių regiono

informacinių ir kultūrinių poreikių: lietuvių kalba išleista didžioji dalis viseto (87 proc.). Spauda lietuvių kalba galėjo įgauti funkcionalumo visoje Nepriklausomos Lietuvos erdvėje ir diasporoje, tai buvo jos didžiausias privalumas siekiant padidinti regioninės produkcijos skaitytojų auditoriją. Vienalaikis reiškinys buvo leidinių rusų kalba poreikis (7 proc. viseto), dėl Rusijos įstatyminės bazės įtakos turėjęs nemažai reikšmės viseto kalbinei sudėčiai iki Pirmojo pasaulinio karo. Spauda kitomis kalbomis didelės įtakos regiono gyventojų informaciniams poreikiams neturėjo ir dažniausiai nebuvo siejama su regiono tautinėmis mažumomis. Leidiniai prancūzų, lotynų ir vokiečių kalbomis daugiausia tenkino mokomuosius poreikius, dvarų segmentą aptarnavo dvikalbiai lenkiški ir lietuviški žemės ūkio srities kainininkai.

Dėl didėjančios integracinių veiksnių įtakos regionui regionalistai siekė atgaivinti žemaitiškosios knygos tradiciją ir suteikti jai funkcionalumo. Žemaitiškosios knygos tradicija nuo XIX a. turėjo tęstinumą, todėl jos funkcionalumui užtikrinti siekta kokybinių sprendimų. Profesionalių kalbininkų pastangomis XX a. 4-ajame dešimtmetyje sukūrus gerai pagrįstą žemaičių tarmės rašybos sistemą, vartojamą iki šiol, žemaitiškosios knygos tradicija įgavo brandesnę raidos perspektyvą. Nors visą XX a. pirmąją pusę žemaitiškoji knyga realios konkurencijos lietuviškai spaudos produkcijai sudaryti neįstengė (sudarė 3 proc. viseto), bet ji, kaip alternatyvi spaudos produkcija, pajvairino saviraiškos priemonių arsenalą stimuliuojant regioninės kultūros procesus.

10. Teminė ir tipologinė viseto sudėtis buvo veikiamą regionalizacijos proceso ir bendrųjų nacionalinės kultūros plėtros tendencijų. Regiono leidėjai, stiprinami etninės informacijos bagaža, išreiškdami *savųjų* ir *svetimųjų* santykius, pabrėždami orientaciją į regiono auditoriją, tendencingai naudojo regioninę etnonimiką ir toponimiką. Dalis veikalų atspindėjo itin aukštus leidybos prioritetus, bet daugelis jų sprendė vienalaikes individualizuotų poreikių spragas. Visetas negalėjo esmiškai atitrūkti nuo regiono kultūros, ekonomikos ir politikos individualizuotos situacijos, todėl leidėjų (pvz., „Kultūros“ bendrovės) bandymai peržengti šias ribas neturėjo didelės komercinės sėkmės.

Pagrindiniai skaitytojai regione buvo: a) moksleivija, b) žemdirbiai ir amatininkai, c) verslininkai ir d) negausi inteligentija. Orientuotis į moksleiviją buvo pelninga: ši auditorija sparčiai didėjo, jos poreikiai įvairėjo, todėl gana anksti imtasi teminiu požiūriu aprūpinti moksleiviją ir prasilavinusią skaitytojų auditoriją reikalingiausia filologijos (18 proc. viseto), visuomenės (15 proc.) ir taikomųjų (15 proc.) mokslų spauda. Didžiausią įtaką teminei viseto sandarai išlaikė bendrasis skyrius (25 proc. viseto), kuriame vyravo populiarūs kalendoriai ir organizacijų įstatai, bet šios spaudos produkcijos didžioji dalis, nors ir pasižymėjo regioniniu profiliu, bet didesnės išliekamosios vertės neturėjo. Dėl Katalikų Bažnyčios aktyvios pastoracinės veiklos ir gilaus religingumo tradicijų religinės spaudos leidyba išlaikė savo pozicijas (17 proc.) visete.

Tipologiniu požiūriu vyravusi grožinė lektūra (20 proc. viseto) buvo padalyta tarp užsienio ir lietuvių autorių kūrybos: prozoje vyravo verstinė, o poezijoje – regioninė. Regionalizmo raiška kūryboje labiausiai atsiskleidė grožinėje spaudos produkcijoje: daugelis pradedančiųjų ir subrendusių vietinių kūrėjų išliko etnocentiški, turėjo tvirtus ryšius su regiono bendruomene. Todėl ir jų kūryboje gyvenamoji aplinka dažnai buvo pasaulėvaizdžio centras. Mokomųjų leidinių (17 proc. viseto) įtaka visetui patyrė krizę A. Smetonos režimo metais, kai prisipildžiusi knygų rinka nebegalėjo intensyviau plėstis, o regiono leidėjai nesąžiningomis konkurencijos sąlygomis turėjo pamažu atsitraukti iš šios leidybos srities. Neproporcingai didelis buvo dvasinio švietimo spaudos (15 proc.) augimas, iššauktas klerikalizmo (Telšių vyskupijos) ir antiklerikalizmo (Laisvamanių etinė kultūros draugija) priešpriešos. Dalis dvasinio švietimo veikalų turėjo regioninį profilį, juose iškeliant regioninių religinių centrų reikšmę, aktualias sielovados problemas ir stiprinant regione pripažintus šventųjų kultus. Versta pripažinta grožinė lektūra, kuria buvo galima konkuruoti šalies rinkoje. Pasirenkant verstinę literatūrą buvo pastebimi ir regioniniai jos atrankos motyvai, kartais pasireiškę kairiuoju ideologiniu angažuotumu (ypač Šiaulių leidėjai) ir glaudesniu bendradarbiavimu su Latvijos kūrėjais.

Tipologiniu požiūriu mokslo populiarinimo (10 proc.) ir laisvalaikio (9 proc.) spaudos poreikiai buvo gana stabilūs, papildomai stimuliuojami ir aktyvių regiono leidėjų (pvz., „Kultūros“ bendrovės ir „Lietuvos“ knygyno), todėl šios tipologinės grupės gana dinamiškai plėtėsi. Žemdirbiams, amatininkams ir verslininkams buvo leidžiami kalendoriai, žemės ūkio, medicinos ir kt. panašaus turinio pripažinta lektūra (pvz., sapnininkai). Normatyviniai (6 proc.), gamybiniai (2 proc.), žinybiniai (2 proc.), masiniai politiniai (2 proc.), moksliniai (2 proc.) ir informaciniai (1 proc.) leidinių tipai dėl prastos infrastruktūros, pasaulietinių mokslo įstaigų stygiaus, nepakankamai gerų švietimo politikos rezultatų, neadekvataus A. Smetonos režimo spaudimo regiono ideologinėms ir politinėms grupėms neturėjo didelės įtakos viseto sandarai. Akademinės spaudos leidyba regione buvo galima užsiimti tik dviem atvejais: a) tinkamai parengus veikalą, orientuotą į visą inteligentijos sluoksnį, arba b) leidybą negrįžtamai dengiant iš kitų pelningų leidybos projektų. Dėl riboto regiono inteligentijos potencialo abu keliai nebuvo perspektyvūs, todėl filosofijos, matematikos, geografijos ir istorijos veikalai leisti itin vangiai. „Kultūros“ bendrovės, iš dalies ir J. Šliūpo bandymai pakeisti šią akademinės spaudos vagą baigėsi nesėkme. Tai nebuvo pozityvi viseto struktūros raidos tendencija.

Palaiapsniui po 1905 m. revoliucijos, o ypač sparčiai po 1918 m. Lietuvos valstybės atkūrimo išitvirtino naujas lietuvių nacionalinės knygos kultūros raidos etapus, kuriame Žemaitijos leidėjai neturėjo svarbių pozicijų, bet siekis dalyvauti knygos versle, jį pildyti savo produkcija, skleisti savo idėjas ir turėti kitonišką požiūrį į nacionalinės kultūros turinį yra teigiamai vertintinas. Visete taip pat atsispindėjęs regiono bendruomenės teigiamas santykis su naująja nacionaline ir senąja regionine tapatybe buvo pozityvios veiklos rezultatas. Jis galėjo būti didesnis, jei politinis Lietuvos valstybės elitas būtų įstengęs sudaryti tinkamesnių sąlygų spartesnei regiono kultūros, ekonomikos ir politikos raidai. Nepaisant išteritorinimo procesų ir akultūracinės politikos, regioninė knyga galėjo atlikti savo pagrindinę defenzyvinę funkciją, kurią jai suteikė regiono bendruomenė, siekdama savo kultūros autono-

miškumo. Dėsninga, kad regiono bendruomenės dalyvavimas knygos versle buvo adekvačiai proporcingas regioninės kultūros plėtrai, todėl kiekviena leidybinė iniciatyva pirmiausia kėlė regiono kultūrą, o tik vėliau jos brandesnė dalis galėjo turėti įtakos ir lietuvių nacijos poreikių raidai.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

NEPUBLIKUOTI ŠALTINIAI

Kauno apskrities archyvas

F. I-50 – Kauno gubernatoriaus kanceliarija

1. *Циркуляры и предписания главного управления по делам печати при [...] о наблюдений за книжною торговлею, библиотеками, типографиями, литографиями, фотографіями и т. п. заведениями.* 1879. KAA, f. I-50, ap. 1, b. 21045. 30 lap.

Kretingos muziejaus mokslinis archyvas

F. 5 – Juozas Mickevičius

2. [*Juozo Mickevičiaus užrašyti atsiminimai*]. 1968–1972. Kretingos muziejaus mokslinis archyvas, f. 5, b. 28.

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas

F. 1 – Įvairūs lietuvių rašytojai, kalbininkai ir visuomenės veikėjai

3. ANGLICKIS, Stasys. *Žodis, augęs iš žemės: memuariniai eskizai.* Vilnius, 1982. LLTIB rankraštynas, f. 1-6048. 126 lap.

F. 11 – Pelikšas Bugailiškis

4. BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Tėvynės dirvonų arimuose.* [Vilnius], [1957–1963]. LLTIB rankraštynas, f. 11-137. 192 lap.

F. 15 – Vaclovas Biržiška

5. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuvių bibliografija.* 1915. LLTIB rankraštynas, f. 15-42 (2). 727 lap.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

F. 377 – Vidaus reikalų ministerija

6. *Apie veikiančias Lietuvoje organizacijas statistinės žinios.* [1931]. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 4. 89 lap.
7. *Bendro pobūdžio susirašinėjimai spaudos reikalais.* 1940. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 226. 294 lap.
8. *Leidimai platinti knygas.* 1938–1939. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 149. 387 lap.

9. *Leidimų davimo komisijos protokolai dėl fabrikams, lentpjūvėms, malūnams ir kt. pramonės įmonėms leidimų veikti.* 1922. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 252. 168 lap.
10. *Lietuvoje veikiančių spaustuvių sąrašai.* 1935. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 228. 35 lap.
11. *Lietuvos ideologinių, politinių ir kt. organizacijų surašymas.* 1939. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 416. 108 lap.
12. *LTJ „Jaunosios Lietuvos“ sąjungos dokumentai.* 1935. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 130. 19 lap.
13. *Neperiodinės spaudos tikrinimo komisija.* 1940. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 237. 17 lap.
14. *Nutarimai ir susirašinėjimai dėl spaudos konfiskavimo.* 1939. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 303. 172 lap.
15. *Susirašinėjimas apie komunistinę veiklą.* 1920. LCVA, f. 377, ap. 5, b. 2a. 56 lap.
16. *Siunčiamieji raštai spaudos reikalais.* 1936. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 142. 91 lap.
17. *Visos respublikos apskričių savivaldybių pranešimai ir statistinės žinios apie karo metais sunaikintus pastatus, miestuose ir kaimuose, apie reikalingą paskolą atskirų gyventojų trobesių atstatymui; nukentėjusių nuo karo gyventojų sąrašai ir kt.* 1920. LCVA, f. 377, ap. 7, b. 240. 339 lap.

378 – Vidaus reikalų ministerijos Valstybės saugumo departamentas

18. *Biuliotenių žinių medžiaga IV tom.* 1928. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 1380. 612 lap.
19. *Juozo Gobio sekimo byla.* 1931. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 421. 28 lap.
20. *Įvairūs prašymai ir susirašinėjimai.* 1935. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4309.
21. *Komunistų partijos veikėjų Tauragėje schema. Veikėjų sąrašai ir trumpa jų veiklos charakteristika.* Apie 1928. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 813. 1 schema.
22. *Kriminalinės žinios apie agitacinius kunigų pamokslus 1931 m. rugpjūčio mėn.* LCVA, f. 378, ap. 10, b. 528. 435 lap.
23. *Paaiškinimas prie b. k. org. schemas Šiaulių apskr.* 1927, liepos 15. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 816. 1 lap.
24. *Prano Naruševičiaus tardymo byla.* 1920–1921. LCVA, f. 378, ap. 2, b. 639. 56 lap.
25. *Tauragės apskr. valstiečių liaudininkų partijos schema.* Apie 1928. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 848. 1 schema.
26. *Tauragės apskrities krikščionių demokratų veiklos schema ir spaudos platinimas.* Apie 1928. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 845. 1 schema.

27. *Teofilio Mištauto asmens byla*. 1921. LCVA, f. 378, ap. 2, b. 3888. 12 lap.
28. *Užsienio spaudos cenzūra*. 1936. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4573. 200 lap.
29. *Užsienių spaudinių cenzūros Kaune ir Klaipėdoje neleistinių įvežti periodinių ir neperiodinių spaudinių sąrašai*. 1933–1938. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2925. 320 lap.
30. *Valaičio byla*. 1931–1932. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 49. 14 lap.
31. *Valstybės saugumo departamento direktoriaus slaptų įsakymų nuorašai*. 1927–1940. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 23. 261 lap.
32. *VSD biulioteniai*. 1936, sausio 2–gegužės 29. LCVA, f. 378, b. 88a. 490 lap.
33. *Žinios apie fašistus*. 1926–1927. LCVA, f. 378, ap. 2, b. 9745. 20 lap.

F. 379 – Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamentas

34. *Įvairios žinios apie miestus ir miestelius, susisiektimo priemones ir juose esančias įvairenybes*. 1937. LCVA, f. 379, ap. 3, b. 28a. 292 lap.
35. *Raseinių apskrities savivaldybių apžvalgos ir žinios, reikalingos ruošti knygai „10 metų savivaldybių veikimo sukaktuvėms paminėti“*. 1918–1928. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1768. 92 lap.
36. *Šiaulių apskrities savivaldybės kūrimosi istorija*. 1928. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1773. 41 lap.
37. *Telšių apskrities valsčių ir miestų savivaldybių 10 metų darbų istorija*. 1928. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1778. 111 lap.
38. *Trumpa Šiaulių savivaldybės 1918–1927 m. darbuotės apžvalga*. 1928. LCVA, f. 379, ap. 2, b. 1771. 76 lap.

F. 387 – Finansų ministerijos ir Viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių inspekcija

39. *Bendrovė „Pasaka“ Jurbarke*. 1924. LCVA, f. 387, ap. 7, b. 91. 8 lap.
40. *Šiaulių „Kultūros“ bendrovė*. LCVA, f. 387, ap. 4, b. 2766. 250 lap.
41. *Šiaulių „Kultūros“ bendrovė*. LCVA, f. 387, ap. 4, b. 2767. 268 lap.

F. 388 – Finansų ministerijos Pramonės ir prekybos departamentas

42. *Savičo ir Šumkauskio spaustuvė*. 1921. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 49. 14 lap.
43. *Savičo ir Šumkauskio spaustuvė ir litografija*. 1927. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 824. 7 lap.
44. *Paulinos Vesulienės „Lietpres“ spaustuvė*. 1933–1940. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 1814. 9 lap.
45. *Leibo Goco ir Vulfo Levitano knygrišykla ir kartono dėžučių dirbtuvė*. 1934. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 1896. 8 lap.

46. *Lietuvių tautininkų sąjungos spaustuvė „Viltis“*. 1932–1934. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 1743. 24 lap.
47. *Lietuvos banko spaustuvė „Titnagas“*. 1936–1939. LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 2424. 13 lap.

F. 391 – Švietimo ministerija

48. *Jono Bickos asmens byla*. 1948, gegužės 12. LCVA, f. 391, ap. 7, b. 561a. 7 lap.
49. *Juozo Butkaus asmens byla*. 1930. LCVA, f. 391, ap. 7, b. 880a. 7 lap.
50. *Prano Genio asmens byla*. 1932. LCVA, f. 391, ap. 7, b. 1523. 34 lap.
51. *1921–1922 mokslo metų apyskaitai medžiaga*. 1922. LCVA, f. 391, ap. 3, b. 6. 75 lap.
52. *Vaclovo Rostkausko asmens byla*. LCVA, f. 391, ap. 7, b. 4776.
53. *Viešųjų bibliotekų 1938 I–IV ketvirčių statistika*. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1948. 24 lap.
54. *Viešųjų bibliotekų 1939 statistika*. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1949. 268 lap.

F. 394 – Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamentas

55. *Apie slaptas priešvalstybines organizacijas*. 1923. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 438. 204 lap.
56. *Apskričių viršininkų suvažiavimo protokolai*. 1932. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 894. 288 lap.
57. *Draugijų registracijos knyga 6 Nr.* LCVA, f. 394, ap. 15, b. 314. 144 lap.
58. *Jurbarko tautininkų klubas*. 1931–1934. LCVA, f. 394, ap. 1, b. 194. 4 lap.
59. *Įvairūs susirašinėjimai apie spaudą ir draugijas*. 1921. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1467. 187 lap.
60. *Kretingos apskr. viršininko pranešimai apie padėtį apskrityje*. 1929. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 187. 16 lap.
61. *Kretingos piliečių klubas*. 1924. LCVA, f. 394, ap. 1, b. 372. 6 lap.
62. *Kretingos visuomenės klubas*. 1924. LCVA, f. 394, ap. 1, b. 374. 6 lap.
63. *Kunigų pamokslų ir agitacijos santraukos, sudarytos kriminalinės policijos*. 1930–1931. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 226. 256 lap.
64. *Leidimai spaudiniams platinti*. 1936–1937. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 317.
65. *Leidimai spaudiniams platinti*. 1936–1940. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 318.
66. *Nutarimai apie draugijų įgijusių priešvalstybinę kryptį ir kt. uždarymą*. 1922. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 40. 114 lap.

67. *Nutarimai apie visus spaudinius igijusius priešvalstybinių požymių.* 1923. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1476. 316 lap.
68. *Pirmasis Lietuvos organizacijų surašymas.* 1931, gruodžio 31. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 78. 80 lap.
69. *Sedos „Simano Daukanto knygynas-skaitykla“.* 1929. LCVA, f. 394, ap. 1, b. 944. 6 lap.
70. *Simano Daukanto knygynas-skaitykla.* 1928. LCVA, f. 394, ap. 1, b. 546. 6 lap.
71. *Susirašinėjimas ir bylų santraukos dėl kunigų agitacijos bažnyčioje.* 1930. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 222. 191 lap.
72. *Susirašinėjimas spaudos reikalais.* 1926. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 396. 76 lap.
73. *Susirašinėjimų, liečiančių veikimą draugijų ir spaudos byla.* 1922–1923. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1478. 932 lap.
74. *Spaudos ir draugijų veikimą liečiančių susirašinėjimų byla.* 1925. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 372. 155 lap.
75. *Šiaulių apskr. viršininko pranešimai apie padėtį apskrityje.* 1929. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 195. 131 lap.
76. *Tauragės apskr. viršininko pranešimai apie padėtį apskrityje.* 1929. LCVA, f. 394, ap. 4, b. 182. 48 lap.
77. *Uždraustų įvežti ir platinti Lietuvoje spaudinių sąrašas.* 1923–1927. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 451. 65 lap.
78. *Žemaičių moksleivių šelpimo fondas.* 1926–1929. LCVA, f. 394, ap. 1, b. 1231. 5 lap.
79. *Žemaičių švietimo draugija „Minija“.* 1920. LCVA, f. 394, ap. 1, b. 1240. 4 lap.
80. *Žinios apie įvykius Kretingos apskrityje.* 1933. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 279. 126 lap.
81. *Žinios apie įvykius Tauragės apskrityje.* 1933. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 250. 153 lap.
82. *Žinios apie spaustuves, litografijas, cinkografijas, knygynus ir tolygias įstaigas veikiančias Lietuvoje.* 1923. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 267. 512 lap.
83. *Žinios apie spaustuves, litografijas, cinkografijas, knygynus ir tolygias, veikiančias Lietuvoje įstaigas.* 1925. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 322. 16 lap.

F. 412 – Šiaulių apskrities viršininkas

84. *Apie išduotus leidimus laikymui spaustuvių ir kitų rašto dauginamųjų prietaisų.* 1923. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 183. 183 lap.

85. *Apie išleistus įvairius spaudinius*. 1932. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 492. 732 lap.
86. *Apie įregistravimą spaustuvių, knygynų, skaityklų ir tolygių įstaigų*. 1932. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 493. 125 lap.
87. *Apie įvykusius viešuosius susirinkimus*. 1931–1937. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 757. 147 lap.
88. *Apie knygynus, bibliotekas ir tolygias įstaigas už 1923 metus*. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 185. 220 lap.
89. *Apie nuolatinųjų ir skrajojančių kinų-teatrų reikalais susirašinėjimas*. 1931. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 448. 514 lap.
90. *Apie spaustuves, knygynus, skaityklas ir tolygias įstaigas*. 1923. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 186. 21 lap.
91. *Apie užregistravimą spaustuvių knygynų ir tolygių jiems įstaigų*. 1925–1927. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 285. 125 lap.
92. *Bendro turinio susirašinėjimas apie spaudą*. 1928–1929. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 351. 116 lap.
93. *Bendro turinio susirašinėjimas apie spaudą*. 1935. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 716. 568 lap.
94. *Bendro turinio susirašinėjimas apie spaudą*. 1937. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 742. 188 lap.
95. *Bendro turinio susirašinėjimas apie spaudą*. 1939. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 758. 127 lap.
96. *Bendro turinio susirašinėjimas apie spaudą*. 1940. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 1210. 196 lap.
97. *Dvisavaitinis vedybų laikraštis „Jaunavedžių žiedai“*. 1930. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 1078. 9 lap.
98. *Kultūros švietimo draugija „Spindulys“*. 1922–1933. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 105. 29 lap.
99. *Kuršėnų miesto ir valsčiaus knygynas-skaitykla*. 1926–1929. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 291. 14 lap.
100. *Laikraštis „Mūsų kraštas“*. 1933–1934. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 584. 11 lap.
101. *Meno žurnalas „Menas“*. 1934. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 673. 12 lap.
102. *Pranešimai apie įvairius išleistus spaudinius*. 1928–1930. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 352. 1038 lap.
103. *Pranešimai apie įvairius išleistus spaudinius*. 1931. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 1095. 551 lap.
104. *Spaudos byla*. 1922. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 141. 92 lap.

105. *Užregistruotų spaustuvių, knygynų, skaityklų ir tolygių joms įstaigų reikalais susirašinėjimas*. 1928–1929. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 383. 234 lap.

F. 438 – Valstybės saugumo policijos Kauno apygarda

106. *Leono Trosciankos asmens byla*. 1935–1940. LCVA, f. 438, ap. 1, b. 3501.

F. 483 – Kariuomenės teismo prokuratūra

107. *Apie „Geležinio vilko“ organizacijos veiklą bei jos ruošimą ir vykdymą A. Smetonos vyriausybei nuversti*. 1929–1931. LCVA, f. 483, ap. 2, b. 150. 55 lap.

108. *Apie Juozą Bernotą, Antaną Kimsą ir Balį Laukaitį*. 1932–1933. LCVA, f. 483, ap. 2, b. 87. 136 lap.

109. *Apie Praną Subatauską ir Kazį Rabačių*. 1931–1932. LCVA, f. 483, ap. 2, b. 121.

F. 488 – Šiaulių apygardos teismas

110. *Baudžiamoji Maušo Raškino, Chaimo Cemacho Chiemo, Michelio Gamerio, Berelio Mankovo, Antano Baranausko, Teklės Ramanauskienės ir Katrės Oginskaitės byla*. 1925–1926. LCVA, f. 448, ap. 2, b. 2. 581 lap.

F. 554 – Lietuvių tautininkų sąjunga

111. *Rinkikų charakteristika*. 1938. LCVA, f. 554, ap. 1, b. 1061.

F. 631 – Vytauto Didžiojo universitetas

112. *Albino Baltramiejūno asmens byla*. 1928–1932. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 5604. 10 lap.

113. *Jono Jablonskio asmens byla*. 1924–1934. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 886. 31 lap.

114. *Jono Murkos asmens byla*. 1923–1924. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 3214. 16 lap.

115. *Juozo Jurkaus asmens byla*. 1926. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 3204.

116. *Tado Vaitekūno asmens byla*. 1922–1924. LCVA, f. 631, ap. 7, b. 171. 43 lap.

F. 632 – Šiaulių apygardos apylinkių teismai

117. *Akcinės bendrovės „Varpas“ byla su „Kultūros“ bendrove*. 1927. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 2662.

118. *Albinos Parulytės byla su Jofe Izraeliu, Kaplanu Rafaeliu, Savičiu Šolomu ir Šumkausku Boruchu*. 1932. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 5755. 24 lap.

119. *Juozo Steponavičiaus, Mejero Kurcmano, Karolio Rusino, Stasio Stungurio ir Lejos Vitkinaitės byla su Buninu Fridmanu.* 1932–1933. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 6453.
120. *LTS spaustuvės „Viltis“ byla su Juozu Baltakevičiumi ir Broniumi Buišu dėl vekselio.* 1936. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 6388.
121. *LTS spaustuvės „Viltis“ byla su Juozu Baltakevičiumi ir Broniumi Buišu dėl vekselio.* 1936–1937. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 6387.
122. *Onos Petraikytės byla su Jofe Izraeliu, Kaplanu Rafaeliu, Savičiumi Šolomu ir Šumkausku Boruchu dėl kompensacijos.* 1932. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 5813.
123. *Raidžių liejyklos „Gutenberg“ byla su B. Fridmanu ir M. Pužu dėl skolos.* 1928. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 6074.
124. *Simės Šicienės byla su Šiaulių miesto mokesčių inspekcija dėl Abramo Maizenfuso turto.* 1930–1931. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 2114.
125. *Spaustuvės „Grafika“ byla su „Lietuvos pajūrio“ redaktoriumi J. Dubicku.* 1936. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 6384.
126. *Spaustuvės „Titnagas“ byla su draugija „Viltis“ dėl skolos.* 1925. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 6386.
127. *Šiaulių savitarpio kredito prekybos draugijos byla su V. Levitu ir L. Gocu, Š. Savičiumi ir B. Šumkauskiu.* 1924. LCVA, f. 632, ap. 1, b. 6645.

F. 930 – Krašto apsaugos ministerijos įstaigų ir karinių dalinių asmens sudėties dokumentų kolekcija

128. *Alekso Selskio asmens byla.* 1933. LCVA, f. 930, ap. 4, b. 2890. 6 lap.
129. *Mėčiaus Stanislovaičio asmens byla.* 1932. LCVA, f. 930, ap. 3, b. 3886. 28 lap.
130. *Prano Giedravičiaus asmens byla.* 1926–1929. LCVA, f. 930, ap. 2, b. 51. 71 lap.

F. 1075 – Telšių miesto savivaldybė

131. *Telšių miesto savivaldybės statistinės žinios.* 1934. LCVA, f. 1075, ap. 1, b. 15. 245 lap.

F. 1096 – Kretingos apskrities viršininkas

132. *Apie apskrities statistiką ir pristatymą visokių žinių ir pranešimų centralinei valdžiai.* 1919. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 3. 124 lap.
133. *Apie draugijų, bendrovių, sąjungų ir partijų steigimą ir jų veikimo peržiūrėjimą.* 1920. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 163. 105 lap.
134. *Apie draugijų, bendrovių, sąjungų steigimą ir jų veikimo priežiūrą.* 1922. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 167. 214 lap.

135. *Apie paėmimą valstybinių ir privatinių turtų ir apsaugojimą nuo išaikvojimo.* 1920. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 53. 20 lap.
136. *Apie politiška dalį ir valstybinius prasikaltėlius.* 1919. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 277a. 17 lap.
137. *Apie pramogas ir pasilinksminimus.* 1921. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 171. 392 lap.
138. *Apie pramogas ir pasilinksminimus.* 1922. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 172. 722 lap.
139. *Apie prekybos, pramonės taipogi apie muitinės įsteigimą.* 1919. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 21. 103 lap.
140. *Apie valstybinius prasikaltimus ir prasikaltėlius.* 1920. LCVA, f. 1096, ap. 1, b. 223. 46 lap.

F. 1366 – Telšių ir Kauno kunigų seminarijos

141. *Telšių vyskupo susirašinėjimas su Šventu Sostu kunigų seminarijos Telšiuose steigimo, teisių suteikimo klausimu, su Švietimo ministerija – lėšų klausimu. Pranešimai Šv. Kongregacijai apie seminarijos būklę.* 1927–1940. LCVA, f. 1366, ap. 1, b. 1. 94 lap.

F. 1367 – Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamentas

142. *„Idišer Lebni“ (Žydų gyvenimas) byla.* 1935–1940. LCVA, f. 1367, ap. 5, b. 8. 25 lap.
143. *Jurbarko piliečių klubas.* 1921–1940. LCVA, f. 1367, ap. 1, b. 152. 29 lap.
144. *Kultūros-švietimo draugija.* 1924–1940. LCVA, f. 1367, ap. 1, b. 237. 48 lap.

F. 1495 – Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos Tauragės skyrius

145. *Lietuvos kariuomenės savanorių sąjungos Tauragės skyriaus narių sąrašas.* 1936–1937. LCVA, f. 1495, ap. 1, b. 16. 9 lap.

F. 1543 – Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Šiaulių apygarda

146. *Byla apie slaptą ir bendrą susirašinėjimą.* 1929–1930. LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 11. 610 lap.
147. *Kairioji visuomenė.* 1928. LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 41. 422 lap.
148. *Raštai ir aplinkraščiai vadovavimuisi.* 1927. LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 9. 99 lap.
149. *Susirašinėjimai kvotų reikalais.* 1930–1931. LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 14. 158 lap.

F. 1564 – IV Tauragės šaulių rinktinė

150. *Tauragės šaulių rinktinės narių anketos*. 1929–1932. LCVA, f. 1564, ap. 1, b. 284. 388 lap.

F. 1655 – Centrinė valstybės biblioteka

151. *Susirašinėjimas su periferijos viešosiomis bibliotekomis veiklos ir finansiniais klausimais*. 1939–1940. LCVA, f. 1655, ap. 1, b. 71. 200 lap.

F. 1662 – Telšių apylinkės teismas

152. *Igno Butkevičiaus ir Antano Butmino byla*. 1930. LCVA, f. 1662, ap. 2, b. 425. 7 lap.

153. *Kunigo Budraičio byla*. 1930–1931. LCVA, f. 1662, ap. 2, b. 489. 8 lap.

154. *„Žemaičių prietelius“ kaltinamas nesilaikęs Spaudos įstatymo*. 1930–1931. LCVA, f. 1662, ap. 2, b. 485. 24 lap.

F. 1738 – Vyriausioji valstybės komisija nuostoliams, karo metu Lietuvai padarytiems, apskaityti

155. *Jurbarko valsčiaus karo nuostoliai*. 1919. LCVA, f. 1738, ap. 2, b. 320.

156. *Šiaulių valsčiaus karo nuostoliai*. 1919. LCVA, f. 1738, ap. 2, b. 552.

F. 1757 – Tauragės apskrities savivaldybė

157. *Tauragės viešosios bibliotekos atliekamų knygų sąrašas*. 1942. LCVA, f. 1757, ap. 1, b. 130. 10 lap.

158. *Valstybinių bibliotekų reikalai*. 1942. LCVA, f. 1757, ap. 1, b. 84. 24 lap.

F. 1783 – Žemaičių senovės mėgėjų draugija „Alka“

159. *Žemaičių „Alkos“ muziejaus ataskaita*. 1939. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 10. 10 lap.

160. *Žemaičių senovės mėgėjų draugijos „Alka“ kasos knyga*. 1931–1938. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 3. 56 lap.

161. *Žemaičių senovės mėgėjų draugijos „Alka“ 1931–1932 m. susirašinėjimas muziejaus statybos ir organizaciniais bei finansiniais klausimais*. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 1. 182 lap.

162. *Žemaičių senovės mėgėjų draugijos „Alka“ 1933–1934 metų susirašinėjimas muziejaus statybos bei organizaciniais klausimais*. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 5. 113 lap.

163. *Žemaičių senovės mėgėjų draugijos „Alka“ 1936 metų susirašinėjimas*. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 8. 163 lap.

164. *Žemaičių senovės mėgėjų draugijos „Alka“ 1939 metų susirašinėjimas muziejaus eksponatų telkimo ir finansiniais klausimais*. 1939. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 11. 101 lap.

165. *Žemaičių senovės mėgėjų draugijos „Alka“ valdybos posėdžių protokolai*. 1932. LCVA, f. 1783, ap. 1, b. 4. 2 lap.

F. R-556 – Valstybinė leidykla Kaune (Der Staatsverlag Kauen)

166. *Valstybinės leidyklos Kaune administracijos reikalai*. 1941–1943. LCVA, f. R-556, ap. 1, b. 31.

167. *Valstybinės leidyklos Kaune prekybos reikalų susirašinėjimas*. 1944. LCVA, f. R-556, ap. 1, b. 34. 489 lap.

168. *Valstybinės leidyklos Kaune prekybos reikalų susirašinėjimas*. 1944. LCVA, f. R-556, ap. 1, b. 82. 196 lap.

F. R-629 – Švietimo valdyba (Verwaltung für das Bildungswesen)

169. *Mokyklų nukentėjusių 1941 m. Sovietų Sąjungos-Vokietijos karo metu*. 1942, birželio 8. LCVA, f. R-629, ap. 1, b. 1048. 77 lap.

F. R-743 – Lietuvos statistikos valdyba (Litauisches Statistisches AMT)

170. *Žinios apie knygrišyklų darbininkų uždarbį ir atlyginimų normas*. 1941–1942. LCVA, f. R-743, ap. 1, b. 70. 10 lap.

171. *Žinios ir susirašinėjimas apie neveikiančias pramonės įmones*. 1942–1944. LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 27. 73 lap.

F. R-771 – Lietuvos TSR vietinės pramonės ministerija

172. *„Grafikos“ spaustuvės-litografijos nacionalizacijos dokumentai*. 1940. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 619. 36 lap.

173. *Pogremonto Borucho „Planetos“ nacionalizacijos aktas*. 1941. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 725. 2 lap.

174. *Pranciškonų spaustuvės ir knygų rišyklos nacionalizacijos dokumentai*. 1940. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 463. 7 lap.

175. *Stasio Jonušo spaustuvės ir knygrišyklos nacionalizacijos aktas*. 1941. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 459. 8 lap.

176. *Š. Kadušino įpėdinių spaustuvės nacionalizacijos aktas*. 1940. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 569. 9 lap.

177. *Telšių vyskupijos spaustuvės nacionalizacijos dokumentai*. 1940. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 748. 9 lap.

178. *„Titnago“ spaustuvės nacionalizacijos aktas*. 1940. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 665. 10 lap.

179. *V. Levitaso ir L. Goco kartonažo dirbiniai ir knygrišykla*. 1940. LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 641.

F. R-772 – Lietuvos TSR prekybos ministerija

180. *LTSR prekybos liaudies komisariato nacionalizuotų prekybos įmonių alfabetinis sąrašas*. Kaunas, 1941. LCVA, f. R-772, ap. 1, b. 3. 107 lap.

F. R-1399 – Saugumo policijos ir SD vadas Lietuvoje (Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD Litauen)

181. *Antifašistiniai elementai nustatyti vokiečių policijos*. LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 102. 294 lap.

F. R-1444 – Kauno karo komendantūra (Litauische Kommandantur)

182. *Kauno komendantūros rikiuotės skyriaus byla Nr. 6*. 1941. LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 1a. 148 lap.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius

F. 12 – Kauno universiteto bibliotekos varia

183. *Laiškai Peliksui Bugailiškiui*. 1913–1914. LMAVB RS, f. 12-649. 10 lap.

184. ZUBAVIČIUS, Balys. *Kretingos dvaras: [atsiminimai]*. Plungė, 1938, vasario 20. LMAVB RS, f. 12-1757. 8 lap.

F. 59 – 27 knygos mėgėjų draugija

185. *Dailiojo knygos parodoj išstatytų knygų sąrašas*. 1933, sausio 27. LMAVB RS, f. 59-1-97. 169–174 lap.

F. 62 – „Kultūros“ bendrovės rankraščiai

186. *Jono Šliūpo susirašinėjimas su „Kultūros“ bendrove*. 1926–1932. LMAVB RS, f. 62-48. 29 lap.

187. *Įvairūs „Kultūros“ bendrovės dokumentai*. 1923–1929. LMAVB RS, f. 62-13. 40 lap.

188. *„Kultūros“ bendrovės gaunamų ir siunčiamų raštų knygų platinimo reikalų byla*. 1927–1928. LMAVB RS, f. 62-99. 337 lap.

189. *„Kultūros“ bendrovės išleistų knygų sąrašas*. 1926. LMAVB RS, f. 62-43. 7 lap.

190. *„Kultūros“ bendrovės leidžiamieji raštai*. 1922. LMAVB RS, f. 62-3. 315 lap.

191. *„Kultūros“ bendrovės leidžiamieji raštai*. 1923. LMAVB RS, f. 62-5. 400 lap.

192. *„Kultūros“ bendrovės pareiškimas švietimo ministrui*. Šiauliai, 1926, birželio 30. LMAVB RS, f. 62-45. 10 lap.

193. *„Kultūros“ bendrovės rankraščiai*. 1923–1928. LMAVB RS, f. 62-10. 34 lap.

194. *„Kultūros“ bendrovės susirašinėjimas*. 1923. LMAVB RS, f. 62-6. 463 lap.

195. *„Kultūros“ bendrovės susirašinėjimas*. 1925, birželis–rugsėjis. LMAVB RS, f. 62-19. 37 lap.

196. „Kultūros“ bendrovės susirašinėjimas. 1925, spalio–lapkritis. LMAVB RS, f. 62-20. 28 lap.
197. „Kultūros“ bendrovės susirašinėjimas. 1926, sausis. LMAVB RS, f. 62-26. 38 lap.
198. „Kultūros“ bendrovės susirašinėjimas. 1926, vasaris. LMAVB RS, f. 62-28. 46 lap.
199. „Kultūros“ bendrovės susirašinėjimas. 1926, kovas. LMAVB RS, f. 62-29. 34 lap.
200. „Kultūros“ bendrovės susirašinėjimas. 1926, liepa–rugpjūtis. LMAVB RS, f. 62-31. 33 lap.
201. „Kultūros“ bendrovės susirašinėjimas. 1927. LMAVB RS, f. 62-56. 32 lap.
202. „Kultūros“ bendrovės susirašinėjimas. 1927, sausis. LMAVB RS, f. 62-51. 31 lap.
203. „Kultūros“ bendrovės susirašinėjimas. 1927, sausis. LMAVB RS, f. 62-52. 30 lap.
204. „Kultūros“ bendrovės susirašinėjimas. 1927, vasaris. LMAVB RS, f. 62-55. 34 lap.
205. „Kultūros“ bendrovės susirašinėjimas. 1927, gegužė. LMAVB RS, f. 62-62. 32 lap.
206. „Kultūros“ bendrovės susirašinėjimas. 1927, gruodis. LMAVB RS, f. 62-74. 46 lap.
207. „Kultūros“ bendrovės susirašinėjimas. 1928, sausis–balandis. LMAVB RS, f. 62-81. 25 lap.
208. „Kultūros“ bendrovės susirašinėjimas. 1928, gegužė–gruodis. LMAVB RS, f. 62-82. 27 lap.
209. „Kultūros“ bendrovės susirašinėjimas su skolininkais. 1926–1936. LMAVB RS, f. 62-100. 455 lap.
210. „Kultūros“ bendrovės veiklos dokumentai. 1925. LMAVB RS, f. 62-18. 30 lap.
211. „Kultūros“ būrelių susirašinėjimas su „Kultūros“ bendrove. 1927, kovas–balandis. LMAVB RS, f. 62-76. 43 lap.
212. Stasio Dabušio susirašinėjimas su „Kultūros“ bendrove. 1927. LMAVB RS, f. 62-79. 17 lap.

F. 87 – Pelikšas Bugailiškis

213. BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Atsiminimų medžiaga ir papildymai*. LMAVB RS, f. 87-90. 88 lap.

214. BUGAILIŠKIS, Peliksas. *Iš I pasaulinio karo užrašų: 1915–1918 m. vokiečių okupacijos kronika*. Vilnius, 1961. LMAVB RS, f. 87-157. 71 lap.
215. BUGAILIŠKIS, Peliksas. *Publicistika. Literatūrinis darbas*. 1955. LMAVB RS, f. 87-122. 41 lap.
216. *Jono Murkos laišakai Peliksui Bugailiškiui*. 1929–1938. LMAVB RS, f. 87-52. 12 lap.
217. *Įvairių asmenų laišakai Peliksui Bugailiškiui*. LMAVB RS, f. 87-66. 13 lap.
218. *Įvairių asmenų laišakai Peliksui Bugailiškiui*. LMAVB RS, f. 87-69. 13 lap.
219. *Kosto Korsako laišakai Peliksui Bugailiškiui*. LMAVB RS, f. 87-84. 27 lap.
220. *Laiškai Peliksui Bugailiškiui*. LMAVB RS, f. 87-15. 7 lap.
221. *Laiškai Peliksui Bugailiškiui*. LMAVB RS, f. 87-37. 12 lap.
222. *Laiškai Peliksui Bugailiškiui*. LMAVB RS, f. 87-39. 6 lap.
223. *Pelikso Bugailiško laišakai Enziui Jagomastui*. 1914. LMAVB RS, f. 87-164. 4 lap.

F. 163 – Vaclovas Biržiška

224. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Autobiografija*. [1940]. LMAVB RS, f. 163-1. 39 lap.
225. *Jono Dargio laišakai Vaclovui Biržiškai*. 1926. LMAVB RS, f. 163-323. 6 lap.
226. *Pelikso Bugailiško laišakai Vaclovui Biržiškai*. 1921–1931. LMAVB RS, f. 163-657. 26 lap.
227. *Pranciškaus Žadeikio laišakai Vaclovui Biržiškai*. 1931–1933. LMAVB RS, f. 163-611. 6 lap.
228. *Stasio Ličkūno laišakai Vaclovui Biržiškai*. 1928. LMAVB RS, f. 163-453. 6 lap.
229. *Šiaulių „Aušros“ draugijos laišakas Vaclovui Biržiškai*. 1927. LMAVB RS, f. 163-459. 1 lap.
230. *Vaclovui Biržiškai atsiųsti pakvietimai iš VDU žemaičių studentų draugijų*. 1931–1932. LMAVB RS, f. 163-781. 9 lap.
231. *Viktoro Kamantausko laišakai Vaclovui Biržiškai*. 1925. LMAVB RS, f. 163-404. 8 lap.

F. 165 – Mykolas Biržiška

232. BIRŽIŠKA, Mykolas. *Leidybos sumanymai*. 1943, birželio 6–20. LMAVB RS, f. 165-655. 12 lap.

233. VDU Žemaičių studentų Simono Daukanto draugijos ir VDU „Samogitia“ korporacijos kvietimai. 1929–1939. LMAVB RS, f. 165-467. 24 lap.

234. *Varia*. 1922–1944. LMAVB RS, f. 165-508. 23 lap.

F. 178 – Vilniui vaduoti sąjungos fondas

235. DAMBRAUSKAS, Aleksandras. *Laiškas [Pranciškui Urbanavičiui]*. Kaunas, 1930, gegužės 25. LMAVB RS, f. 178-42. 2 lap.

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius

F. 7 – Liudas Gira

236. [Boriso Melngailio laiškai Liudui Girai]. [1924–1933]. LNB RKRS, f. 7-531. 13 lap.

F. 10 – Kazys Boruta

237. *Lietuvos socialistinės moksleivijos aušrininkų organizacijos istorijos bruožai*. Parengė Ag. Murzaitė. 1969, kovo 15. LNB RKRS, f. 10-411. 365 lap.

F. 29 – Zenonas Ivinskis

238. IVINSKIS, Zenonas. *Apie tinkamą knygų skaitymą*. [1925]. LNB RKRS, f. 29-1015. 4 lap.

F. 32 – Vaclovas Biržiška

239. TRINKŪNAS, Jonas. [Autobiografija]. Šiauliai, 1931, vasario 25. LNB RKRS, f. 32-172. 6 lap.

F. 130 – Pavienių dokumentų (literatūrinių, istorinių) rinkinys

240. AMBROZAITIS, Kazimieras. „*Gismiu skarbininkas*“ (*Summa Hymnorum Lithuanorum*) *Gysme i – Senovishkujų vyta atstatytas – Naujums papildytas*. Dorrisvile (ILL, USA), 1923, balandžio 3. LNB RKRS, f. 130-2239. 345 lap.

241. *Kazimiero Ambrozaičio laiškai Pranciškui Karevičiui*. 1923. LNB RKRS, f. 130-2241. 2 lap.

F. 168 – Jonas Balys

242. *Antano Giedriaus laiškai Jonui Baliui*. 1934. LNB RKRS, f. 168-66. 1 lap.

Raseinių krašto istorijos muziejus

243. GUDAUSKAS, Antanas. *Užrašų bei išrašų sąsiuvinis*. [Raseiniai, 1921–1965].

Raseinių savivaldybės viešosios bibliotekos Kraštotyros muziejus

244. IVAŠKEVIČIUS, Petras. [Užrašai]. Raseiniai, 1912–1917. 26 lap.

Šiaulių „Aušros“ muziejaus rankraštynas

245. POVYLIUS, Antanas. *Išgyventojų laiko atsiminimų nuotrupos*. Užrašė Juozas Petrusis. Žiūronai (Radviliškio valsč.), 1944, vasario 2. Šiaulių „Aušros“ muziejaus rankraštynas, Dn527. 101 lap.

Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešosios bibliotekos Informacijos skyriaus fondai

246. VAITEKŪNAS, Vincas. *Atsiminimai*. Užrašė Danielius Balčiūnas 1981–1982 m. Šiauliai, 1982. Šiaulių apskrities P. Višinskio viešosios bibliotekos Informacijos skyriaus fondai, 929/Ši-06. 92 lap.

Telšių apskrities archyvas

F. 23 – Telšių Žemaitės gimnazija

247. *Dr. J. Basanavičiaus vardo liaudies universiteto filialo lektorių pasitarimų protokolai*. 1929–1930. TAA, f. 23, ap. 1, b. 27. 17 lap.
248. *Telšių gimnazijos pedagogų tarybos posėdžių protokolų knyga*. 1923–1926. TAA, f. 23, ap. 1, b. 17. 70 lap.
249. *Telšių gimnazijos pedagogų tarybos posėdžių protokolų knyga*. 1927–1929. TAA, f. 23, ap. 1, b. 22. 90 lap.
250. *Telšių vyskupo Valančiaus vardo gimnazijos pedagogų tarybos posėdžių protokolų knyga*. 1929–1932. TAA, f. 23, ap. 1, b. 38. 112 lap.
251. *Telšių vyskupo Valančiaus vardo gimnazijos pedagogų tarybos posėdžių protokolų knyga*. 1933–1935. TAA, f. 23, ap. 1, b. 46. 133 lap.
252. *Telšių vyskupo Valančiaus vardo gimnazijos pedagogų tarybos posėdžių protokolų knyga*. 1936–1940. TAA, f. 23, ap. 1, b. 56. 200 lap.
253. *1924, 1926–1939 metų paliuosuotų darbuotojų asmens bylos (O–Ž)*. TAA, f. 23, ap. 1, b. 61. 156 lap.

F. 55 – Telšių kalėjimas

254. *Telšių kalėjimo pažymėjimų knyga*. [1941]. TAA, f. 55, ap. 1, b. 9. 50 lap.

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

F. 1 – Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos rankraščių rinkinys (Lietuvos visuomenės, mokslo ir kultūros veikėjai)

255. *Antano Bajorino laišakai Juozui Tumui*. 1905–1907. VUB RS, f. 1-D. 976. 16 lap.

F. 314 – Mykolas, Vaclovas, Viktoras Biržiškos

256. *Vaclovo Biržiškos asmens dokumentai*. VUB RS, f. 314-503. 104 lap.

Žemaičių dailės muziejus

Igno Končiaus fondas

257. [*Žemaičių studentų Simono Daukanto draugijos išrašyti kvitai Ignui ir Marijai Končiams*]. 1929–1932. Žemaičių dailės muziejus.

Lenkimų Šv. Onos bažnyčios archyvas

258. [*Vizitacijos*]. 1922–1938. Lenkimų Šv. Onos bažnyčios archyvas.

Prano Kairio įpėdinių rinkinys, Žadeikiai (Klaipėdos r.)

259. MEMKUS, Bladas. [*Dainų sąsiuvinis*]. [Tauragė], [1935].

260. [*Žadeikių pradžios mokyklos bibliotekėlės knygų išdavimo sąsiuvinis*]. [Žadeikiai], [1931].

Ingos Butrimaitės asmeninis archyvas

261. *Viešnių 2011 m. ekspedicijos audio įrašas*.

Tomo Petreikio asmeninis archyvas

262. *Šiaulių kraštotyros draugijos žinynas: archeologinės vietovės, senienu informacija, nariai, bendradarbiai ir kt. XII*. [1927–1941]. Tomo Petreikio asmeninis archyvas, 10–100 lap.

PUBLIKUOTI ŠALTINIAI

Dokumentų publikacijos

1. ANGARIETIS, Zigmantas. *Už liaudies veiksmų vienybę*. Vilnius, 1968. 379 p.
2. BALTRAMAITIS, Silvestras. *Nusidavimai žemaitiško arklio (ašvienio)*. [Sankt Peterburgas], 1905. Iš *Gyvi žemaitukai – gyva Lietuva = Long Live Žemaitukai – Long Live Lithuania*. [Sudarė Valė Macijauskienė, Mindaugas Sekmoka]. Utena, 2011, p. 41–75.

3. BURKEVIČIUS, Vilhelmas Žanas. *Iš mūsų mokyklų praeities: medžiaga iš Kauno gubernijos pradžios mokyklų direkcijos archyvų*. Kaunas, 1940. 114, [1] p.
4. *Klerikalizmas ir Katalikų bažnyčia buržuazinėje Lietuvoje: dokumentų rinkinys*. Vilnius, 1978. 318 p.
5. PAPAURĖLYTĖ, Arida. Cenzūros draudžiamų platinti knygų sąrašai tarpukario Lietuvoje. *Knygotyra*, 2003, t. 40, p. 337–345.
6. PAPAURĖLYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 270–286.
7. REKAŠIUS, Vladas. *Raštai*. Vilnius, 1983. 245 p., [8] iliustr. lap.
8. ROCIUS, Domas. *Paaiškinimas LKP(b) CK sekretoriui Antanui Sniečkui Maskvoje*. 1942, spalio 7. Iš *Pamirštas SSRS karo nusikaltimas: Rainiai 1941 06 24–25*. Vilnius, 2007, p. 82–87.
9. *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai*. Vilnius, 1962, t. 1. XX, 668, [4] p.
10. *Lietuvos TSR valstybinės žemės ūkio komisijos protokolai 1940 m.* Spaudai parengė Aleksandras Jefremenka. Vilnius, 1976. 228 p.
11. STEPONAITIS, Vytautas. Iš žandarų archyvo. *Mūsų senovė*, 1922, t. 1, kn. 4–5, p. 644–671.
12. VAITKEVIČIUS, Vykintas. Pažįstamas ir nepažįstamas Balys Buračas: 1929 m. ekspedicijos užrašai. *Tautosakos darbai*, 2013, t. 46, p. 175–254.

Bibliografinės rodyklės ir katalogai

1. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuvių bibliografija, IV dalis (1905–1914), I tomas (1905–1909)*. Kaunas, 1935. 1553–2460 sklt.
2. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuvių bibliografijos ketvirtos dalies I tomo (1905–1909) pirmieji papildymai*. Kaunas, 1939. DCXLIX–DCCCCXXX sklt.
3. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuvių bibliografija, IV dalis (1905–1914 m.), II tomas (1910–1914 m.), 1 sąsiuvinis (1910 m. ir I–IV d. papildymai)*. Kaunas, 1939. 2461–2592, CCCCLXXXIX–DCCCCXXX sklt.
4. *Knygos lietuvių kalba 1918–1940: kontrolinis sąrašas. T. 2, Smulkūs spaudiniai*. Vilnius, 2005–2013.
5. *Lietuviški periodiniai leidiniai, 1823–1940: kontrolinis sąrašas*. [Sudarytojai: I. Meškinytė ... et al.; atsakingoji redaktorė Z. Jackūnienė]. Vilnius, 1993. VI, 1099, [3] p.

6. *Lietuvos komunistų partijos spauda, 1918–1940*: bibliografija. D. 1, Knygos ir brošiūros. Vilnius, 1981. 437, [2] p.
7. *Lietuvos komunistų partijos spauda, 1917–1940*: bibliografija. D. 2, Periodiniai leidiniai. Vilnius, 1985. 416, [3] p.
8. *Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940*. 88 p. Prieiga per internetą:
<http://www.epaveldas.lt/vbspi/content/docs/about/Periodiniai_leidiniai_lietuviu_kalba_1823_1940.pdf> (žr. 2013-05-10)
9. RUZGAS, Albertas. *Rezistentų pagrindiniai periodiniai leidiniai: okupacijų metai, 1940–1989*: leidinių sąvadas. Vilnius, 2010. 247, [1] p.

Žinynai ir informaciniai leidiniai

1. KALUŠKEVIČIUS, Benjaminas; MISIUS, Kazys. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*. Vilnius, 2004. 670, [1] p.
2. *Knygų ir mokslo priemonių tikrinimo komisijos darbai 1924–1931*. Spaudai parengė L. Gira. Kaunas, 1933. 116 p.
3. *Lietuvos gyventojai = Population de la Lithuanie*: pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotino gyventojų surašymo duomenys. Kaunas, 1923. 331, [1] p.
4. *Lietuvos gyventojų genocidas*. T. 1, A–Ž. 1939–1941. Vilnius, 1999. 973, [2] p.
5. SINKEVIČIUS, Klemensas. *Jaunųjų ūkininkų ratelių (JŪR) knygynėliai ir seklyčios (1930–1940; 1941–1944)*. Vilnius, 2008. 427 p.
6. SINKEVIČIUS, Klemensas. *Lietuvos Šaulių sąjungos bibliotekos = Libraries of the Lithuanian Riflemen's Union: (1920–1940)*. Vilnius, 2007. 335 p.
7. *Statistinės žinios apie Lietuvą ligi karui 1914 m.* [Kaunas], 1919. 200 p., [1] lent. lap.
8. *Šiaulių informacinis kalendorius su radijo stočių lentele 1940 metams*. Šiauliai, 1940. [80] p.
9. *Šiaulių metraštis*: informacinė knyga 1931. Red. P. Bugailiškis. [Šiauliai], 1931. 112, 50, [1], XX p.
10. *Šiaulių metraštis*: informacijos, statistikos ir kraštotyros kn. 1932 metams: 3 metai. Red. P. Bugailiškis. [Šiauliai], 1932. 119, [1], XII p.
11. *Šiaulių metraštis*. Red. P. Bugailiškis. (1918/38): Nepriklausomybės dvidešimtmečio Šiaulių mieste ir apskrity apžvalga. Nr. 5. [Šiauliai], [1938]. 163, [5] p.
12. *Švėkšna*: žmonės, kraštas, įvykiai: enciklopedinis žinynas. Parengė Petras Čeliaskas. Švėkšna, 2012. 543, [1] p.

13. *Universalioji dešimtainė klasifikacija*: sutrumpintos lentelės. Sudarytojos Ala Miežinienė, Marija Prokopčik. Vilnius, 1991. 476, [1] p.
14. *Visa Lietuva*: informacinė knyga 1923 metams. Redaktorius ir leidėjas K. Puida. Kaunas, 1923. 496 p.
15. *Visa Lietuva*: informacinė knyga 1925 metams. Redaktorius ir leidėjas K. Puida. Kaunas, 1925. 420 p.

Periodinės spaudos publikacijos

1. A. kun. Juozapas Ercius. *Žemaičių prietelius*, 1939, liepos 27 (nr. 30), p. 6. Parašas: R. J. P.
2. A. Jenkelevičiaus geriausia ir didžiausia Telšiuose knygriškykla. *Žemaitis*, 1930, kovo 21 (nr. 12), p. 7.
3. Akmenys į „Perkūno“ spaustuve. *Žemaičių prietelius*, 1929, balandžio 25 (nr. 17), p. 8.
4. „Almanacho „Varpai“ viršeliui konkurso duomenys. *Tėviškė*, 1943, rugsėjo 12 (nr. 42), p. 3.
5. Ant Tilžės tilto naciai pakorė „Žemaičio“ iškamšą. *Lietuvos žinios*, 1935, kovo 28 (nr. 72), p. 1.
6. Apdirbinėju visokias knygas: [žinutė]. *Mūsų laikraštis*, 1938, gegužės 5 (nr. 18), p. 11.
7. Apskričių viršininkų ir apskrities savivaldybės atstovų suvažiavimas. *Lietuva*, 1919, gegužės 1 (nr. 91), p. 1.
8. Ar reikalinga „kalti žemaitišką tarmę“. *XX amžius*, 1939, birželio 17 (nr. 135), p. 10.
9. Atsišaukimai, lapėliai. *Darbininkų balsas*, 1906, balandis (nr. 4), p. 126.
10. Aukštaičiai mokytojai Žemaitijoje. *Žemaitis*, 1929, liepos 6 (nr. 27), p. 3. Parašas: Sodiškis
11. Aukštaitiškas skirtingumas. *Žemaitis*, 1931, rugsėjo 18 (nr. 37), p. 3. Parašas: Mangaila
12. BABRAUSKAS, Leonardas. Plungė (Telšių pav.). Lietuviškas spektaklis. *Vilniaus žinios*, 1905, liepos 22 (rugpjūčio 4) (nr. 177), p. 3. Parašas: K. B.
13. Baigta LTSR beraščių registracija. *Tarybų Lietuva*, 1941, balandžio 25 (nr. 97), p. 8.
14. BIELINIS, Kipras. Kurkime savo spaustuve. *Sietynas*, 1920, vasario 8 (nr. 3), p. 1–2. Parašas: K. B-nis
15. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Apie lietuviškos knygos padėtį. *XX amžius*, 1938, rugsėjo 3 (nr. 200), p. 5.

16. BIRŽIŠKA, Vaclovas. Šiauliai. *Naujoji gadynė*, 1916, liepa (nr. 2), p. 83–85. Parašas: Severinas
17. BUGAILIŠKIS, Peliksas. „Cenzūros klausimas“. *Lietuvos žinios*, 1914, gegužės 4 (17) (nr. 96), p. 3. Parašas: Sf.
18. BUGAILIŠKIS, Peliksas. Kultūrinis ir visuomeninis gyvenimas Šiaulių apskr. 10 metų perspektyvoje. [99] *Šiaulių naujienos*, 1928, vasario 16, p. 1. Parašas: Gk.
19. BUGAILIŠKIS, Peliksas. Šiaulių spauda. *Šiaulių naujienos*, 1924, sausio 18 (nr. 3), p. 1. Parašas: Sf.
20. „Dėlko nepritarškino“. Senas žemaičių skelbimo būdas. *Lietuvos aidas*, 1933, lapkričio 4 (nr. 250), p. 11. Parašas: SKI
21. Dėmesio knygrišystės amatui. *Amatininkas*, 1936, birželio 12 (nr. 24), p. 2. Parašas: L. R.
22. Dionizo Poškos liaudies universitetas Tauragėje. *Socialistas liaudininkas*, 1926, spalio 31 (nr. 1), p. 3. Parašas: Enskys
23. DVĖTONIS-DUGNAS, H. Kuršių reikšmė aistų padermėj. *Lietuvos žinios*, 1925, rugsėjo 27 (nr. 216), p. 3–4.
24. Ek. Telšiai. *Lietuvos žinios*, 1922, balandžio 5 (nr. 32), p. 4.
25. F. Milevičiaus knygynas Telšiuose pasiūlo: [reklama]. *Žemaičių balsas*, 1931, sausio 22 (nr. 2), p. 4.
26. Gaurė. *Žemaičių balsas*, 1931, gegužės 7 (nr. 17), p. 3. Parašas: Skruzdynas
27. GENYS, Pranas. Telšių centralinis knygynas ir telšiečių raštingumas. *Mūsų kraštas*, 1935, birželio 9 (nr. 23), p. 6. Parašas: G.
28. GENYS, Pranas. Žemaičių kultūros pėdsakai. *Rytas*, 1925, gegužės 3 (nr. 100), p. 2.
29. Grinkiškis. *Viltis*, 1912, lapkričio 7 (20) (nr. 132), p. 1. Parašas: Mildainius
30. Iš Kuršėnų fronto. *Žemaitis*, 1931, rugsėjo 3 (nr. 35), p. 3.
31. Iš Tauragės. *Tauragės ekspresas*, 1934, rugsėjo 1 (nr. 1), p. 3.
32. Iš Žemaičių padangės. *Lietuvos žinios*, 1924, sausio 20 (nr. 17), p. 2. Parašas: Tyras Žemaitis
33. Įsikūrė žemaičių kraštotyros draugija. *Lietuvos aidas*, 1931, sausio 28 (nr. 22), p. 7.
34. Įsteigtas Liet. žemaičių meno ir mokslo centras. *Žemaičių žemė*, 1942, rugpjūčio 22 (nr. 34), p. 6.
35. Įvykusiame Mažeikių apygardos atstovų suvažiavime priimtos šios rezoliucijos. *Darbininkas*, 1927, lapkričio 13 (nr. 46), p. 3. Parašas: M. R.

36. JABLONSKIS, Jonas. „Rašomosios kalbos dalykų“ kritikui. *Viltis*, 1912, lapkričio 9 (22) (nr. 133), p. 2–3. Parašas: Rygiškių Jonas
37. JANUŠKEVIČIUS. Žemaitijos nusikaltimų pobūdis. *Žemaičių prietelius*, 1938, lapkričio 10 (nr. 45), p. 5.
38. Jaunalietai susirūpinę spauda. *Žemaičių balsas*, 1931, gruodžio 24 (nr. 50), p. 3. Parašas: Jaunalietai
39. JURGUTIS, Bronius. Dėl kai kurių Žemaičių vietovardžių. *Žemaičių prietelius*, 1939, kovo 23 (nr. 12), p. 7.
40. JURGUTIS, Bronius. Žemaitiškoji rašyba. *Žemaičių prietelius*, 1939, balandžio 13 (nr. 15), p. 5.
41. JURKUS, Juozas. Dėl tarmiško rokasimosi. *Žemaičių prietelius*, 1937, liepos 22 (nr. 29), p. 3.
42. JURKUS, Juozas. Žemaitiškos kerteles rašybos istorija ir pagrindiniai dėsniai. *Žemaičių žemė*, 1943, rugsėjo 11 (nr. 35), p. 4.
43. JURSKIS, Alfonsas. Radio ir oro atmainos. *Mūsų rytojūs*, 1927, birželio 29 (nr. 5), p. 4.
44. Kadušino spaustuvei Raseiniuose reikalingas raidžių rinkėjas: [skelbimas]. *Rytojus*, 1919, spalio 5 (nr. 3), p. 4. Pakartota: nr. 4, 5.
45. Kaltinėnai. *Lietuvos aidas*, 1930, spalio 3 (nr. 225), p. 7.
46. Kas nauja. *Žemaitis*, 1927, lapkričio 27 (nr. 36), p. 2.
47. Kalendorių platintojų žiniai. *Žemaitis*, 1926, sausio 1 (nr. 1.), p. [4].
48. Kitos savaitės „Žemaitis“ eis tąsa... *Žemaitis*, 1927, gegužės 15 (nr. 20), p. 1.
49. Knygrišystė. *Amatininkas*, 1935, sausio 31 (nr. 5), p. 2–3. Parašas: Knygrišys Z. M.
50. Knygų rišykla: [reklama]. *Žemaičių prietelius*, 1927, gegužės 8 (nr. 19), p. 8.
51. KONČIUS, Petras. Sukaktuviniai metai pajūryje. *Vakarai*, 1938, sausio 13 (nr. 11), p. 3.
52. Korporacijos „Samogitia“ trečiosios sukaktuvės. *Lietuvos aidas*, 1932, kovo 16 (nr. 61), p. 6.
53. Krašto apsaugos ministerio įsakymas 36 Nr. iš 1925 V 7 d. *Karys*, 1925, birželio 4–10 (nr. 23), p. 178.
54. KUDIRKA, Feliksas. Literatūros vakaras Telšiuose. *Žemaičių žemė*, 1943, sausio 16 (nr. 2), p. 2.
55. KUZMICKIS, Zigmas. J. J. Aistis. Gyvenimo mintys „Kultūros“ knygynėlis: [recenzija]. *Lietuva*, 1926, birželio 15 (nr. 130), p. 2. Parašas: B. Kantvydis
56. Lietuviams kariams aukoja knygų. *Tėviškė*, 1942, vasario 27 (nr. 9), p. 6.

57. Lietuvos susisiekimasis po 20 metų. *Vakarai*, 1938, vasario 23 (nr. 44), p. 3.
58. LSDP 1907 metais. *Socialdemokratas*, 1916, gegužės (nr. 6–8), p. 51.
59. M. Šlapelienės Lietuvių knygynas: [knygų prekybos reklama]. *Aidas*, 1938, gruodžio 6 (nr. 72), p. 4.
60. Medemrodė (Maž. apskr.). *Socialdemokratas*, 1921, spalio 20 (nr. 42), p. 4. Parašas: Aklys
61. Miestas be istorijos. *Sekmadienis*, 1936, birželio 28 (nr. 26), p. 3. Parašas: J. Sakalas
62. MIGLOVARA, Juozapas; PACEVIČIUS, Antanas. Varduva ir Cedruons: dvi Žemaičiu upės. *Lietuvių laikraštis*, 1905, sausio 6 (19) (nr. 5), p. 61–62.
63. MILAŠEVIČIUS, O. Naujokų klausimu. *Kardas*, 1937, nr. 4, p. 92.
64. MILEVIČIUS, Feliksas. Knygininko atsišaukimas. *Rygos naujienos*, 1912, lapkričio 10 (23) (nr. 45), p. 2. Parašas: Knygrišys T. M.
65. MURKA, Jonas. Lietuviška formalistinė mokykla (1923–1936). *Vairas*, 1938, spalio 1 (nr. 18, t. 24), p. 117–123.
66. Naktį iš 17 į 18 gruodžio. *Žemaitis*, 1927, balandžio 3 (nr. 14), p. 2.
67. Naujųjų Varnių parapija. *Ganytojas*, 1919, nr. 9, p. 209.
68. Naumiestis. *Žemaičių prietelius*, 1937, gruodžio 2 (nr. 48), p. 10. Parašas: Paulius
69. Nuostabi „Alkos“ istorija. *XX amžius*, 1936, gruodžio 17 (nr. 149), p. 5.
70. „Pasakyk monej, kumet ateis žemaičių valdžia?“. *Diena*, 1935, balandžio 14 (nr. 14), p. 2. Parašas: Al. Bani.
71. Pavyzdingas visuom. veikėjas. *Apžvalga*, 1937, sausio 31 (nr. 5), p. 4.
72. Pavyzdys visiems rajkomams. *Tiesa*, 1934, lapkričio 25 (nr. 15), p. 8.
73. Pedagoginė paroda. *Šiaulietis*, 1926, rugpjūčio 22 (nr. 28), p. 3. Parašas: Kursų vedėjas
74. Pirmieji žingsniai. *Žemaičių prietelius*, 1939, gegužės 25 (nr. 21), p. 6.
75. Plungė. *Socialdemokratas*, 1927, kovo 31 (nr. 12), p. 3.
76. Plungės vartotojų bendrovė. *Žemaitis*, 1927, kovo 27 (nr. 13), p. 3.
77. Ponios užjaukite ir juos (įspūdžių nuotrupos iš Mažeikių). *Sekmadienis*, 1938, liepos 24 (nr. 30), p. 3.
78. Pr. A. F. Kapturauskas: [recenzija]. *Lietuvos žinios*, 1924, kovo 11 (nr. 58), p. 4. Parašas: K.
79. Prie buvusio „Žemaičio“ 27 N. straipsnio „Aukštaičiai mokytojai Žemaitijoje“ pastabos. *Žemaitis*, 1929, liepos 20 (nr. 29), p. 3. Parašas: L. V.
80. Prof. M. Biržiškos paskaita. *Lietuvos aidas*, 1930, gruodžio 5 (nr. 278), p. 6.

81. Prof. M. Biržiškos paskaita. *Lietuvos žinios*, 1930, gruodžio 6 (nr. 279), p. 5.
82. RAMANAUSKAS, Juozapas. Neužmirškime ir kultūros darbo. *Matininkas*, 1926, sausis–kovas (nr. 1), p. 15.
83. Rankų darbėlių kursai. *Šiaurės Lietuva*, 1933, kovo 19 (nr. 12), p. 5.
Parašas: Vaivara
84. Raseiniai. *Socialdemokratas*, 1921, rugsėjo 8 (nr. 36), p. 4. Parašas: X
85. Raseiniai. *Socialdemokratas*, 1921, gruodžio 8 (nr. 49), p. 3. Parašas: V.
Manrydas
86. Raseiniuose iškilmingai atidengtas Nepriklausomybės paminklas. *Lietuvos žinios*, 1934, birželio 26 (nr. 143), p. 6.
87. Reikšmingos iškilmės Žemaičiuose: Bijotuose atidaryti Vytauto Didžiojo ir Dionizo Poškos paminklai. *Lietuvos aidas*, 1931, birželio 3 (nr. 122), p. 4. Parašas: K. K.
88. Respublikos Prezidentą sveikino. *Lietuvos aidas*, 1931, gegužės 30 (nr. 119), p. 7.
89. Rinkimų reikalai Kauno gubernijoje. *Viltis*, 1912, rugpjūčio 10 (23) (nr. 94), p. 2.
90. RUZGAS, Vincas. Šiaulių metraštis 1918–1938: [recenzija]. *Lietuvos žinios*, 1938, rugpjūčio 6 (nr. 176), p. 5.
91. S. Kadušino spaustuvė: [reklama]. *Raseinių balsas*, 1926, kovo 4 (nr. 1), p. 4. Pakartota: nr. 2, 3, 4.
92. „Samogitios“ initium semestri. *Lietuvos aidas*, 1931, spalio 9 (nr. 228), p. 6.
93. Sąrašas politinių kalinių 1941 m. birželio 25 d. išvežtų iš Šiaulių sunkiųjų darbų kalėjimo. *Tėvynė*, 1941, liepos 6 (nr. 1), p. 3.
94. Senovės knygos paroda. *ABC*, 1934, gegužės 28 (nr. 93), p. 4.
95. 7 pėst. Ž. K. Butegeidžio pulkas. *Karys*, 1925, vasario 5–11 (nr. 6), p. 46.
96. Spaudos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1935, lapkričio 16 (nr. 510), p. 2.
97. Spaudos sukaktuves minint. *Žemaitis*, 1929, gegužės 18 (nr. 20), p. 5.
98. STANKAITIS, Jonas. Tiesa apie Raseinių apskrities viršininką. *Lietuvos žinios*, 1926, birželio 2 (nr. 124), p. 2.
99. Statys Kęstučiui paminklą. *Žemaitis*, 1931, rugpjūčio 16 (nr. 32), p. 1.
100. STEPONAITIS, Vytautas. Naujokų išsilavinimas (1921–1924). *Mūsų žinynas*, 1926, lapkričio–gruodžio (nr. 33), p. 360.
101. STIKLIUS, Kostas. Aleksandras Ratkus. *Rygos garsas*, 1910, birželio 16 (29) (nr. 44), p. 4.

102. Šaukiamas žemaičių kongresas. *Lietuvos aidas*, 1931, gruodžio 21 (nr. 290), p. 7.
103. ŠEINIUS, Ignas. Vilniaus politika. *Naujoji Romuva*, 1939, spalio 22 (nr. 42–43), p. 752.
104. Šiauliai. *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 1, p. 30.
105. Šiauliai. *Draugas*, 1905, nr. 3, p. 121–122.
106. Šiauliškio „Žiedo“ knygyno sukaktis. *Tėviškė*, 1943, rugsėjo 5 (nr. 41), p. 4.
107. Šiaulių apskr. vykdomojo komiteto liaudies švietimo skyriaus veikla. *Raudonoji vėliava*, 1941, gegužės 17 (nr. 5), p. 6.
108. Šiaulių kronika. *Lietuvis*, 1927, sausio 21 (nr. 14), p. 3.
109. Šiaulių kronika. *Lietuvos žinios*, 1934, balandžio 17 (nr. 87), p. 8.
110. Šiauliuose. *Lietuvos žinios*, 1914, balandžio 3 (16) (nr. 72), p. 2.
111. Šiauliuose nuo sausio 15 d. atidaroma nauja amatų mokykla. *Tėviškė*, 1943, sausio 4 (nr. 1), p. 6.
112. 100. *Šiaurės Lietuva*, 1932, gruodžio 11 (nr. 50), p. 1.
113. Šių dienų Telšiai. *Sekmadienis*, 1932, gruodžio 11 (nr. 50), p. 3.
Parašas: Džimi Ralt
114. ŠNAPŠTYS, Juozas. Įspūdžiai iš kelionės. *Lietuvių laikraštis*, 1905, rugsėjo 28 (spalio 11) (nr. 43), p. 634–635.
115. ŠNAPŠTYS, Juozas. Žemaičių Himnas: [sutrumpintas iš eilėraščio „Žemaičio daina“, išspausdinto „Tėvynės sarge“ (1899, nr. 12)]. Iš *Žemaičių kalendorius 1930 metams*. [Telšiai], [1929], p. 85.
116. Švietimo ministerių sveikino. *Lietuvos aidas*, 1931, gegužės 29 (nr. 118), p. 6.
117. TARASENKA, Petras. Kelionė po Žemaitiją. *Klaipėdos žinios*, 1926, sausio 5 (nr. 3), p. [2]. Parašas: P. T-ka
118. Tautos vado Antano Smetonos vardadienis. *Naujoji Romuva*, 1937, birželio 20 (nr. 25–26), p. 533.
119. Technika ir chemija. *Trimitas*, 1927, gruodžio 23 (nr. 50), p. 1637–1641.
120. Telšiuose jau antri metai veikia Šaulių spaustuvė Šatrija: [reklama]. *Tėvynės takais*, 1929, gegužės 20 (nr. 3), p. 16.
121. Telšių „Alkos“ muziejus – žemaičių buities veidrodis. *Darbininkas*, 1938, rugsėjo 9 (nr. 36), p. 4.
122. Telšių karo komendantas <...>. *Žemaitis*, 1929, balandžio 27 (nr. 17), p. 1.
123. Telšių rinkimų apygardoje patiekti 25 kandidatų sąrašai. *Lietuvos žinios*, 1926, balandžio 8 (nr. 79), p. 3.

124. TILVYTIS, Teofilis. Pr. Naruševičius. „Gyvenimo kova“: [recenzija]. *Žaizdras*, 1929, lapkričio 20 (nr. 5–6), p. 5–6. Parašas: Dulkė
125. TORNAU, Aleksandras. A. a. Simas Radišauskas. *Žemaitis*, 1927, birželio 24 (nr. 25), p. 1.
126. TORNAU, Aleksandras. Žemaičių kultūros židinys – Vyžančių kaimas (Ylakių v.). *Žemaitis*, 1932, liepos 27 (nr. 29), p. 3.
127. TUMAS, Juozas. Šiaulių metraštis: [recenzija]. *Lietuvos aidas*, 1930, vasario 20 (nr. 42), p. 5.
128. TURAUSKAS, Pranas. Mūsų knygos: [recenzija]. *Viltis*, 1908, spalio 3 (16) (nr. 115), p. 3. Parašas: R. M.
129. Už ką balsuoti ir nebalsuoti, arba Kas žmonių draugai – kas priešai. *Žemaitis*, 1926, gegužės 2 (nr. 17–18), p. 3.
130. Vadinamasis regionalizmas: [anotacija]. *Vilniaus rytojus*, 1935, gegužės 15 (nr. 38), p. 4.
131. Vasiūnai. *Vilniaus aidas*, 1926, balandžio 20 (nr. 44), p. 4. Parašas A. V-is
132. Vidaus reikalų ministerio pulk. St. Rusteikos kalba. *Lietuvos aidas*, 1934, birželio 27 (nr. 144), p. 2.
133. Vieکشniškiai prekybininkai buvo pirmieji lietuviško spausdinto žodžio skleidėjai (pas prof. Mykolą Biržišką). *Verslas*, 1937, liepos 16 (nr. 29–30), p. 2. Parašas: A. K.
134. VILAINIS-ŠIDLAUSKAS, Adomas. Žemaičių mokslo ir meno centro metines minint. *Ateitis*, 1943, rugpjūčio 28 (nr. 199), p. 3.
135. VIRELIŪNAS, Antanas. Kalbos vienodumas ir rašybos reforma. *Viltis*, 1914, birželio 5 (18) (nr. 122), p. 1.
136. VITKAUSKAS, Leonas. Gelbėkit, žmones! Be bilieta važiuoju... *Šiaulių parodos žinios*, 1932, rugpjūčio 14–15 (nr. 1), p. 3. Parašas: Arėjas Vitkauskas
137. VYDŪNAS. Žemaitiams atminti. *Žemaičių balsas*, 1931, kovo 12 (nr. 9), p. 1.
138. VZIATKEVIČIUS, V. Darko kalbą. *Žemaitis*, 1932, lapkričio 27 (nr. 42), p. 3.
139. Ž. Ū. Akademijoje nauja korporacija. *Lietuvos aidas*, 1932, birželio 9 (nr. 128), p. 6.
140. Žemaičiams studentams. *Lietuvos aidas*, 1931, lapkričio 6 (nr. 253), p. 6.
141. Žemaičių jaunlietuvių suvažiavimas. *Lietuvos aidas*, 1931, gegužės 5 (nr. 99), p. 4.
142. Žemaičių moksleivių atsišaukimas. *Lietuvos aidas*, 1918, vasario 21 (nr. 23), p. 4. Parašas: Buvusieji Palangos gimnazijos mokiniai

143. Žemaičių plentas. *XX amžius*, 1939, birželio 12 (nr. 130), p. 6. Parašas: Ūktvaris
144. Žemaičių rašybos pagrindai. *Žemaičių prietelius*, 1939, gruodžio 21 (nr. 51), p. 5.
145. Žemaičiai rašytojai Žemės ūkio akademijoje. *Vakarai*, 1937, lapkričio 20 (nr. 269), p. 7. Parašas: Samogitietis
146. Žemaičiai susirūpino savo senienu rinkimu. „Alkos“ draugija rūpinasi Telšiuose steigti muziejų. *Lietuvos aidas*, 1931, lapkričio 5 (nr. 252), p. 7.
147. Žemaičių stud. S. Daukanto draugija. *Diena*, 1929, gegužės 10 (nr. 29), p. 2.
148. Žemaičių studentų korporacijos „Filiae Samogitiae“ šventė. *Lietuvos aidas*, 1932, gegužės 10 (nr. 104), p. 7.
149. Žemaičių studentų pasilinksminimas Klaipėdoje. *Lietuvos aidas*, 1930, gruodžio 23 (nr. 292), p. 4.
150. Žemaičių studentų susivienijimo susirinkimas. *Lietuvos žinios*, 1925, lapkričio 8 (nr. 252), p. 1.

Atsiminimai, autobiografijos ir dienoraščiai

1. AISTIS, Jonas. *Raštai*. Chicago (Ill.), 1993, t. 2. 454 p.
2. AŠMANTAS, Andrius. *Dienoraščiai, laiškai, bibliografija*. [Sudarė Aldonas Pupkis]. Vilnius, [2010]. 230, [2] p.
3. *Aušrininkas Jonas Šliūpas*: medžiaga jo biografijai ir Lietuvos kultūros istorijai. Redagavo J. V. Girdvainis; atsiminimus parašė: J. Šliūpas, J. O. Širvydas ir V. K. Račkauskas-Karolis Vairas. Kaunas, 1934. 117, 11 p.
4. BIELINIS, Kipras. Žemaičiuose (atsiminimai). *Socialdemokratas*, 1927, liepos 21 (nr. 28), p. 2–3.
5. BUDINAS, Dominykas. *Vėtros Žemaičiuose*: atsiminimai. Vilnius, 1959. 268 p.
6. BUGAILIŠKIS, Peliksas. *Gyvenimo vieškeliomis*: medžiaga istorijai. Sudarytojas ir atsakingasis redaktorius V. B. Pšibilskis. Šiauliai, 1994. 536 p.
7. BUGAILIŠKIS, Peliksas. Naujų kelių beieškant. Iš *XXVII knygos mėgėjų metrašties*. Kaunas, 2004, t. 2, p. 71–80.
8. BŪTĖNAS, Julius. *Literato duona*: atsiminimai. Vilnius, 1975. 277, [2] p.
9. ČILVINAITĖ, Marijona. Iš Jadvygos Juškytės atsiminimų ir jos rankraščių. *Mūsų senovė*, 1939, t. II (nr. 4 (9)), p. 604–620.

10. GEDVILAS, Mečislovas. *Lemiamas posūkis, 1940–1945 metai*. Vilnius, 1975. 388, [2] p.
11. GREIMAS, Algirdas Julius. Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų apie rezistenciją / kalbino Saulius Žukas. *Kultūros barai*, 1992, nr. 3, p. 44–47.
12. GREIMAS, Algirdas Julius. Tada, kai baubiškas kraujas virto mėlynu. Iš „*Varpai*“: istorija, autoriai, akcentai: prisiminimai, straipsniai, studijos, laiškai. [Sudarytojas Leonas Peleckis-Kaktavičius]. Šiauliai, 2011, p. 29–34.
13. IGNOTAS, Mikalojus A. [Knygnešystės atsiminimai]. *Lietuva*, 1925, sausio 29 (nr. 23), p. 3–4.
14. JAKAVIČIUS, Liudvikas. *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų: 20 m. Lietuvos nepriklausomybės sukakties minėjimo proga 1918–1938*. Šiauliai, 1939. 312 p.
15. JANČIAUSKAS, Povilas. Laisvės varpas. *Laisvės kovų archyvas*, 1999, t. 25, p. 213–215.
16. JONUŠAS, Ignas. Neužmirštos dienos. Iš *Pasakoja revoliucinių kovų dalyviai*. Skuodas, 1968, p. 51–58.
17. JUODAITIS, Justinas. *Praeities šešėliai: atsiminimai*. Vilnius, 2006. 199, [1] p.
18. KAIRYS, Steponas. *Lietuva budo*. New York, 1957. 416 p.
19. KAPOČIUS, Laurynas. Darbo liaudies kova. Iš *Pasakoja revoliucinių kovų dalyviai*. Skuodas, 1968, p. 27–37.
20. KONČIUS, Ignas. *Mano eitasis kelias: atsiminimai*. Vilnius, 2006, kn. 2. 320 p.
21. KONČIUS, Ignas. *Žemaičio šnekos*. London, 1961, d. 1. 285 p.
22. KRUPAVIČIUS, Mykolas. *Atsiminimai*. Vilnius, 2006. 253, [1] p.
23. KUČINSKAS-KUČINGIS, Jonas A. *Mano gyvenimo takais*. Vilnius, 1997. 231 p.
24. MACEVIČIUS, Kazys. *Ilgai brandintas grūdas*. Vilnius, 1964. 322 p.
25. MARCELIJUS, Martinaitis. Prisiminimai apie kalbą: iš užrašų. *Tautosakos darbai*, 2007, t. 34, p. 207–213.
26. MARTINONYNĖ, Uršulė. [Autobiografija]. Iš *Švenčiausiosios Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo Vargdienių seserų vienuolija: vedamoji mintis ir dvasia 1918–2000 m. laikotarpio realybėje*. [Žinias surinko ir užrašė Albina M. J. Pajarskaitė]. Kaunas, 2012, p. 67–70.
27. MIŠKINIS, Motiejus. *Rinktiniai raštai*. Sudarytojas Jonas Šlekys. Vilnius, 2012. 539 p.
28. MOCKUS, Kazys. Žemaičių kultūrinis gyvenimas praeitojo karo metu. *Aidai*, 1952, spalio 8 (nr. 10), p. 382.

29. MURKAITĖ-GARBARAVIČIENĖ, Gražvyda. Tėvų namuose. Iš *Mokytos Jonas Murka*. Vilnius, 1997, p. 174–179.
30. PAKALNIŠKIS, Kazimieras. Rusų vokiečių karo užrašai. *Karo archyvas*, 1940, t. 12, p. 95–147.
31. PETRYLA, Danielius. „Žemaitis“ ir jo tęsėjai. *Žurnalistika*: [19]85, 1987, kn. 14, p. 115–117.
32. PODERIS, Martynas. Tai vienoj, tai kitoj lūšnelėj. *Tiesa*, 1957, spalio 18 (nr. 247), p. 2.
33. RAMANAUSKAS, Klemensas. Puslapiai iš dienoraščio. Iš *Akmenė: kraštas ir žmonės: kraštotyrinė monografija*. [Sudarė ir redagavo Leopoldas Rozga]. Utena, 2012, p. 412–423.
34. RIMDŽIUS, Rapolas. Nelegali spaustuvė. *Raudonoji vėliava*, 1941, gegužės 10 (nr. 4), p. 2.
35. SAKAS, Aleksandras. Dar gyvas „Lietuvos Judo“ redaktorius ir leidėjas! / kalbino Aldas Vabuolas. *Klaipėda*, 1991, birželio 7 (nr. 112), p. 2.
36. *Skuodo rajono darbo žmonių kova už Tarybų valdžią (1918–1944)*. Paruošė L. Inis, V. Baliutavičius, R. Granauskas, A. Damaševičius, A. Straukšys. Skuodas, 1967. 35 p.
37. SONDECKIS, Jackus. Pirmas savivaldybininkų laikraštis. *Savivaldybė*, 1929, gruodžio mėn. (nr. 12), p. 6–9.
38. STAUGAITIS, Justinas. *Mano atsiminimai*. Vilnius, 2006. 624 p.
39. ŠIMKUS, Jonas. *Narsi širdis*: [apsakymai, vaizdeliai, atsiminimai]. Vilnius, 1969. 506 p., [4] iliustr.
40. ŠIMONIS, Kazys. *Gyvenimo nuotrupos*: atsiminimai. Vilnius, 1959. 206 p.
41. TENISONAS, Aleksandras. Pirmieji žingsniai Kiaulių gatvėje. *Tautotyros metraštis*, 2014, t. 4, p. 251–259.
42. TORNAU, Aleksandras. Kaip atsirado „Žemaitis“. *Žemaitis*, 1930, kovo 21 (nr. 12), p. 3.
43. VAITKUS, Mykolas. *Atsiminimai*. T. 1, Su Minija į Baltiją. London, 1962. 210 p.
44. VENCLAUSKAITĖ, Gražbylė. Pasakojimai apie tėvą. Iš *Kazimieras Venclauskis*. [Sudarytoja Irena Nekrašienė]. Šiauliai, 2000, p. 86–97.
45. ŽADEIKIS, Pranciškus. *Didžiojo karo užrašai*. D. 1, 1914–1915–1916 metai. Klaipėda, 1921. 164 p.
46. ŽILINSKAS, Jurgis. [Atsiminimai]. Iš VOVERIS, Vytautas. *Čia mūsų žemė*: istorinė chrestomatija. Vilnius, 2010, p. 159–160.
47. ŽUKAS, Konstantinas. *Žvilgsnis į praeitį*: žmogaus ir kario atsiminimai: medžiaga istorikams. Čikaga, 1959. 477 p.
48. ŽUKAS, Vladas. *Prisiminimų puslapiai*: pažinti kultūros žmonės. Vilnius, [2002], [kn. 1]. 505, [1] p.

LITERATŪRA

Nepublikuoti tyrimai

1. APANAVIČIUS, Martynas. *Kariniai teismai – buržuazijos įrankis kovoje prieš revoliucinį judėjimą Lietuvoje 1926–1940 m.* Disertacija teisės mokslų kandidato laipsniui gauti. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1967. VUB RS, f. 76-779. 247 lap.
2. BABIČAS, Algimantas Stanislovas. *Lietuvos komunistų partijos organizacinė struktūra 1918–1924 m.* Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1975. VUB RS, f. 76-2129. 255 lap.
3. BALIULYTĖ, Julė. *Lietuvos ir Vokietijos komunistų partijos bendradarbiavimas 1918–1940 metais.* Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui gauti. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1977. VUB RS, f. 76-2222. 180 lap.
4. BALTINAS, Vilius. „Žemaičių tiesos“ redaktorius M. Jokšas. Diplominis darbas. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1974. VUB RS, f. 85-Ž640. 45, [22] lap.
5. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Tarp knygų ir bibliotekų.* 1954. VUB RS, f. 314-544. 83 lap.
6. ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. *Lietuviškos knygos raida tautinės kultūros plėtros sąlygomis 1904–1914 metais.* Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2000. VUB RS, f. 76-3834. 166 lap.
7. ČESONIS, Gediminas. *Lietuvos regioninės politikos tobulinimo kryptys.* Daktaro disertacija. Mykolo Romerio universitetas. Vilnius, 2012. LNB RKRS, f. 132-6204. 186 p.
8. DAUGIRDAS, Vidmantas. *Lietuvos teritorinio administracinio suskirstymo istorinė geografinė analizė.* Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1997. VUB RS, f. 76-3671. 276 lap.
9. DROBENKA, Sigitas. *Šiaulių spauda 1918–1940 metais.* Magistro baigiamasis darbas. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2001. VU Komunikacijos fakulteto archyvas. 254 p.
10. GLOSIENĖ, Audronė. *Knygų leidyba ir platinimas Lietuvoje 1918–1940.* Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1992. VUB RS, f. 76-3360. 302 lap.
11. JANKŪNAS, Stanislovas. *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimų reikšmė plečiant partijos įtaką masėms fašistinės diktatūros metais (1927–1940 m.).* Istorijos mokslų kandidato disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1970. VUB RS, f. 76-1223. 309 lap.

12. JAŠINAUSKAS, Linas. *Nacių švietimo politika okupuotoje Lietuvoje (1941–1944 metais)*. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2005. LNB RKRS, f. 132-3374. 199 p.
13. JONUŠAS, Augustinas. *LKP Telšių (apskritis) rajono komiteto laikraštis 1941–1970 metais*. Diplominis darbas. Vilniaus universitetas. Telšiai [i. e. Vilnius], 1973. VUB RS, f. 85-Ž559. 80 lap.
14. KAUBRYS, Saulius. *Lietuvos vyriausybės švietimo politika 1919–1940 m.* Disertacija istorijos mokslo kandidato laipsniui įgyti. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1989. VUB RS, f. 76-3118. 265 lap.
15. KUODYS, Modestas. *Karo padėties režimas Lietuvos Respublikoje 1919–1940 m.* Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas; Lietuvos istorijos institutas. Kaunas, 2009. LNB RKRS, f. 132-4982. 323, [1] p.
16. KOSAKOVSKAJA, Jekaterina. *Knygų leidyba Lietuvoje nacių okupacijos metais*. Magistro baigiamasis darbas. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2011. VU Komunikacijos fakulteto archyvas. 135 lap.
17. MATUSEVIČIUS, Bronius. *Raseinių dekanato spauda ir pastoracinės perspektyvos*. Diplominis darbas. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 1935. LCVA, f. 631, ap. 18, b. 196. 56 lap.
18. MIKALAUSKAS, Arvydas. *Valstybės tarnautojai ir valstybės tarnyba pirmojoje Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.)*. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 2007. LNB RKRS, f. 132-4187. 165, [1] p.
19. MIKĖNAS, Viktoras. *Darbinis mokymas Lietuvos pradinėje mokykloje*. Disertacija pedagogikos mokslų kandidato laipsniui. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1965. VUB RS, f. 76-589. 357 lap.
20. PAPAURĖLYTĖ, Arida. *Knygos laisvė ir kontrolė Lietuvoje 1918–1940 m.* Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2003. LNB RKRS, f. 132-2557. 188 lap.
21. SADAUSKAS, A. *Pastoracija Gaurės parapijoje*. Diplominis darbas. Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 1936. LCVA, f. 631, ap. 19, b. 247. 53 lap.
22. SIBRIAN [KRAULS-WARD], Ineta. *Metodologiniai skaitymo kultūros tyrimų aspektai: pedagoginė paradigma Lietuvos bibliotekininkystėje po 1918 m.* Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2009. LNB RKRS, f. 132-5142. 200 p.
23. SKARŽAUSKIENĖ, Aelita. *Sisteminis mąstymas kaip kompetencija lyderystės paradigmoje*. Daktaro disertacija. ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas. Kaunas, 2008. LNB RKRS, f. 132-4632. 196 lap.

24. STONIENĖ, Vanda. *XX a. lietuvių knyga ir visuomenė: knygų leidybos aspektas*. Habilitacinis darbas. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1999. VUB RS, f. 76-3810. 99 lap.
25. ŠČIGLIENĖ, Vaidutė. *Bajorų kilmės Žemaitijos dailininkai XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje*. Daktaro disertacija. Vilniaus dailės akademija. Vilnius, 2004. LNB RKRS, f. 132-2833. 99 lap.
26. ŠILIAUSKAS, Saulius. *Demokratijos samprata Lietuvos Respublikoje (1918–1940)*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1999. VUB RS, f. 76-3741. 117 lap.
27. ŠVILPA, Jonas. *Kominternas ir komunistinis pagrindis Lietuvoje XX a. 4-ajame dešimtmetyje (organizaciniai veiklos aspektai)*. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas; Lietuvos istorijos institutas. Kaunas, 2007. LNB RKRS, f. 132-4176. 138 p.
28. TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940 m.* Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas; Lietuvos istorijos institutas. Kaunas, 2011. LNB RKRS, f. 132-5653. 272 p.
29. TAMOŠIŪNAITĖ, Aurelija. *Lietuvių bendrinės kalbos priėmimo pradžia: tarmės ir bendrinės kalbos santykis laiškuose*. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas; Iliojaus universitetas (Chicago). [Kaunas; Chicago], 2007. xxiv, 558 lap. Prieiga per internetą: <<https://dspace-prod-lib.cc.uic.edu>> (žr. 2012-02-14)
30. TIKUIŠIS, Alfonsas. *Lietuvos komjaunimas – komunistų partijos pagalbininkas kovoje prieš fašistinę diktatūrą 1927–1940 metais*. Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1972. VUB RS, f. 76-1659. 282, XIII lap.
31. ULJANOVA, Diana. *Lietuvos rusų knygos kultūra (1918–1940)*. Magistro baigiamasis darbas. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2007. VU Komunikacijos fakulteto archyvas. 55 lap.
32. VALAITYTĖ, Birutė. *A. Venclovos rodyklė „Pasaulio grožinė literatūra lietuvių kalba“*. Diplominis darbas. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1966. VUB RS, f. 85-B460. 457 lap.
33. VASERIS, Algirdas. *Šiaulių spaustuvės*. Diplominis darbas. Vilniaus universitetas. Šiauliai [i. e. Vilnius], 1969. VUB RS, f. 85-140. 82 lap.
34. VENCKIENĖ, Jurgita. *Lietuvių bendrinės kalbos pradžia: idėjos ir jų sklaida (1883–1901)*. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas. Vilnius [i. e. Kaunas], 2007. LNB RKRS, f. 132-3995. 222, [1] p.
35. VENCLAUSKAS, Linas. *Moderniojo lietuviško antisemitizmo genezė ir raida (1883–1940 m.)*. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo

- universitetas; Lietuvos istorijos institutas. Kaunas, 2008. LNB RKRS, f. 132-4609. 229 p.
36. VIŠINSKAITĖ, Asta. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus: sandara, funkcionavimo specifika, reikšmė*. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas; Lietuvos istorijos institutas. Kaunas, 2007. LNB RKRS, f. 132-4156. 176 p.
37. ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. *LKP pogrindžio spaustuovės 1918–1940 metais*. Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti. Vilniaus universitetas. Vilnius, 1970. VUB RS, f. 76-693. 316 lap.
38. ŽEMGULIENĖ, Aušra. *Pradinės mokyklos mokytojų parengimo raida Lietuvoje 1918–1940 m.* Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. Vilnius, 2000. VUB RS, f. 76-3907. 209 lap.

Publikuoti tyrimai

1. ALEKSIEJŪNAS, L. Kušelis Eljaševs. *Komjaunimo tiesa*, 1969, kovo 4 (nr. 44), p. 1.
2. ALLAN, David. Provincial Readers and Book Culture in the Scottish Enlightenment: The Perth Library 1784–c. 1800. *The Library*, 2002, vol. 3, issue 4, p. 367–389.
3. ALMONAITIS, Vytenis. *Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410*. Kaunas, 1998. 202, [2] p.
4. AMBROZAITIS, Kazys. *Palendriai vakar ir šiandien*. Vilnius, [2004]. 113, [1] p., [3] iliustr. lap.
5. ANDRIJAUSKAITĖ, Marija Ugnė. „Šnipų žaidimai“ aušrininkų organizacijoje XX amžiaus pirmoje pusėje. *Darbai ir dienos*, 2013, t. 59, p. 119–137.
6. ANDRIUŠAITIENĖ, Daiva. *Depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtra*. Vilnius, 2008. 214, [1] p.
7. ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Lietuvos žvalgyba 1918–1940*. Vilnius, 2014. 368 p.
8. ARVASEVIČIUS, Jonas. *Karolis Požėla*. Vilnius, 1986. 184 p.
9. BALAŠAITIS, Antanas. Aleksandras Merkelis. Iš *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, 2008, t.14, p. 59.
10. BATAVIČIUS, Albinas. *Tauragė šimtmečių vingiuose: žmonės, įvykiai, vaizdai 1507–2007*. Vilnius–Tauragė, 2007. 495, [1] p.
11. BAUŽYS, Antanas. Plungės gimnazistai laisvės kovoje. *Laisvės kovų archyvas*, 1999, t. 25, p. 202–213.

12. BENSON, Ciarán. *The Cultural Psychology of Self: Place, Morality and Art in Human Worlds*. London; New York, 2001. xiii, 263 p.
13. BERENIS, Vytautas. Knygos kultūra ir mentalitetų istoriniai tyrimai. *Knygotyra*, 2003, t. 41, p. 44–53.
14. BERESNEVIČIUS, Gintaras. *Ant laiko ašmenų*. Vilnius, 2002. 153, [1] p.
15. BERESNEVIČIUS, Paulius. Lietuvos komunistų partijos rajonų ir apskričių organizacijos 1918–1940 metais. *Kraštotyra*, 1979, kn. IX, d. 2, p. 33–40.
16. BIELAWSKA, Sylwia. Kultura książki powojennego Wałbrzycha (1945–1989). Stan, potrzeby i możliwości badań. *Bibliotekoznawstwo*, 2008, t. XXVII, s. 61–76.
17. BIELSKIS, Petras. Žemaičių šnektos ir teatras. Iš *Žemaičių kultūros savastys*. T. 1, Nuo Vilniaus kalvų prie Baublio slenksčio. Vilnius, 2012, p. 11–16.
18. BIRŽIŠKA, Mykolas. *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*. Kaunas, 1938, kn. 2. 452, [101] p.
19. BIRŽIŠKA, Mykolas. *Lietuvių tautos kelias į naują gyvenimą*. T. 1, Galvojimai apie tautą savyje ir kaimynų tarpe. Los Angeles, 1952. 240 p.
20. BIZAUSKAS, Kazys. Vadovėlių formatas ir jų įrišimas. *XXVII knygos mėgėjų metraštis*, 2004, t. 2, p. 55–58.
21. BOURDIEU, Pierre. *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford, California, 1995. 408 p.
22. BRIEDIENĖ-PETRAITYTĖ, Asta. Kultūriniai ryšiai: Lietuvių-prancūzų draugija. *Darbai ir dienos*, 2011, t. 55, p. 225–233.
23. BRIGYS, Jonas. *Raseinių rajono savivaldybės viešosios bibliotekos istorija*. Vilnius, 2009. 291, [1] p.
24. BRIGYS, Jonas. Š. Kadušino spaustuvė: trisdešimt veiklos metų. Iš *Raseinių krašto žydai: dokumentų ir straipsnių rinkinys*. [Sudarytoja Lina Kantautienė]. Vilnius, [2004], p. 27–30.
25. BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*. Vilnius, 1998. 606 p., [8] iliustr.
26. BUGAILIŠKIS, Peliksas. Šiaulių miesto bibliotekos ir jų raida. Iš *Varpai: literatūros almanachas 1943*. Šiauliai, 1943, p. 263–274.
27. BUTKUS, Zenonas. *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*. Vilnius, 1993. 159, [1] p., 8 iliustr. lap.
28. BURBULYTĖ, Gabrielė. Regiono sampratos įvairovė regioniniuose tyrimuose. *Tiltai*, 2005, nr. 4, p. 17–29.

29. ČAPLIKAS, Vygandas. *Lietuvos ir Europos Sąjungos regioninė politika*. Kaunas; Vilnius, 2006. 174, [2] p.
30. ČEPYTĖ, Julija. *Bibliografinių priemonių klasifikavimas (metodiniai nurodymai)*. Vilnius, 1983. 95 p.
31. ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. Lietuviškoji knyga nepriklausomos valstybės atkūrimo išvakarėse 1905–1917 metais. Iš *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 3, 1905–1917. Vilnius, 2006, kn. 1, p. 19–42.
32. DACYS, Vitalijus. Biografija, arba Kelias nuo Kalnėnų iki Šilutės. Iš GENYS, Pranas. *Džiugo varpai: lyrika / [ilustracijos J. Perkowskio]*. 2-oji laida. Vilnius, 1992, p. 5–35.
33. DAUJOTYTĖ, Viktorija. *Tautos žodžio lemtys: XIX amžius*. Vilnius, 1990. 285, [3] p.
34. DROBENKA, Sigitas. Kretingos 1918–1940 metų spauda. *Žemaičių bibliofilas*, 2000, gruodžio 15 (nr. 2), p. 3.
35. DROBENKA, Sigitas. Žemaičių spauda 1918–1940 metais. *Tarp knygų*, 2002, nr. 11, p. 18–20.
36. ENDZINAS, Albinas. Lietuvos darbo žmonių pastangos šviestis kaizerinės okupacijos priespaudoje 1915–1917 m. *Pedagogika ir psichologija*, 1962, t. 1, p. 123–144.
37. EREZ, Miriam; GATI, Efrat. A Dynamic, Multi-Level Model of Culture: From the Micro Level of the Individual to the Macro Level of a Global Culture. *Applied Psychology: Ant International Review*, 2004, vol. 53 (nr. 4), p. 583–598.
38. GABRYS, Juozas. *Geografijos vadovėlis skiriamas Lietuvos mokyklai: su paveikslais ir spalvuotais žemlapiais, žemlapius braižė, A. Levy ir A. Braks*. Vilnius, 1910. 77 p., [9] žml. lap.
39. GABRYS-PARŠAITIS, Juozas. *Lietuvių tautos memorialas: J. Gabrio įduotas Tautų (rasių) kongresui Londone liepos 26–29 d. 1911 m. [Juozo Gabrio-Paršaičio] vertimas iš prancūzų k. [Paryžius], 1911, [d. 1]. 12 p.*
40. GARLIAUSKAS, Algimantas. *Inteligentija 1940–1941 metais*. Vilnius, 1991. [2], 177, [3] p.
41. GENETTE, Gérard. *Paratexts: Threshold of Interpretation*. Translated by Jane E. Lewin. Cambridge, 2001. 427, [1] p.
42. GERULIS, Albertas. Lietuvos kaimynas Latgala. *Aidai*, 1985, lapkritis–gruodis (nr. 6), p. 368–373.
43. GILLESPIE, Alexandra. *Print Culture and the Mediaval Author: Chaucer, Lydgate, and Their Books 1473–1557*. Oxford, 2006. 296 p.

44. GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 42–55.
45. GIRDZIJAUSKAS, Petras. Laisvės gynėjas. *Laisvės kovų archyvas*, 2001, t. 30, p. 5–28.
46. GORDON, M. Milton. *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion, and National Origins*. New York, 1964. 272 p.
47. GRINAVECKIS, Vladas. *Žemaičių tarmių istorija (fonetika)*. Vilnius, 1973. 379, [1] p.
48. GRISWOLD, Wendy. *Regionalism and the Reading Class*. Chicago; London, 2008. 213 p.
49. GUDYNAS, Pranas. *Vytautas Mackevičius*. Vilnius, 1971. 110, [2] p.
50. GUMAUSKAITĖ, Vida. Struktūralistinio metodo galimybės ir ribos. *Athena*, 2006, nr. 1, p. 112–122.
51. HABERMAS, Jürgen. *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. Edited by Ciaran Cronin and Pablo De Greiff. Cambridge, 1999. xxxvii, 300 p.
52. HETTNE, Björn. Beyond the New Regionalism. *New Political Economy*, 2005, nr. 10, issue 4, p. 543–571.
53. HILL, Jonathan D. Istorija, galia ir identitetas: Amazonės regiono aspektai. *Acta historica universitatis Klaipedensis*. Identity Politics: Histories, Regions and Borderlands, 2010, [t.] 19, p. 20–35.
54. HOWSAM, Leslie. Senos knygos ir naujos istorijos: knygos ir spaudos kultūros studijų vadovas. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 7–44.
55. YLA, Stasys. *Komunizmas Lietuvoje*. Kaunas, 1937. 259 p.
56. JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė. *Lietuvos grafika, 1918–1940 = The Graphic Arts in Lithuania, 1918–1940*. [Vilnius], 1998. 240 p.
57. JANONIS, Osvaldas. *Bibliografijos teorija: mokomoji knyga*. Vilnius, 2009. 201, [1] p.
58. JANONIS, Osvaldas. Bibliografinis metodas: statusas, refleksijos lygmuo ir korektiško taikymo problema. *Informacijos mokslai*, 2002, t. 20, p. 34–41.
59. JARUTIS, Vytautas. Kultūros paveldas, tautinė valstybė ir globalizacija: tarpusavio ryšiai ir įtakos. *Politologija*, 2011, nr. 3, p. 87–116.
60. JELNIKOVAS, Michailas. Knygos metodologija (mokslotyrinis aspektas). *Knygotyra*, 2011, t. 57, p. 7–37.
61. JOCYS, Virginijus. Dionizo Poškos Baublys ir jo simbolinis paplitimas Lietuvoje. Iš *Žemaičių kultūros savastys*. T.1, Nuo Vilniaus kalvų prie Baublio slenksčio. Vilnius, 2012, p. 35–60.

62. JOHANSON, Louise C. *Cultural Capital: Revaluing the Arts, Remaking, Urban Space*. Burlington; Farnham, 2009. 282 p.
63. JUZUMAS, Vincentas. *Žemaičių vyskupijos aprašymas*. Varniai, 2013. 1078 p.
64. KAČERAUSKAS, Tomas. *Individas istorinėje bendrijoje: kultūrinės regionalistikos apmatai*. Vilnius, 2011. 270, [1] p.
65. KALNIUS, Petras. Aukštaitiškumas lietuviškosios tapatybės kontekste. Iš *Aukštaičių tapatumo paieškos: straipsnių rinkinys*. Kaunas, 2006, p. 68–88.
66. KALNIUS, Petras. *Žemaičiai: XX a.–XX a. pradžia*. Vilnius, 2012. 444, [2] p.
67. KANARSKAS, Julius. Studentu kuorpuoracėjės „Samogitia“ steigies. *A mon saka?*, 1992, nr. 6, p. 1.
68. KARAZIJA, Adolfas. *Žalias teorijos medis: akad. A. Jucys: gyvenimas ir mokslinė veikla*. Vilnius, 2003. 175, [1] p., XVI iliustr. lap.
69. KNUTSEN, Nils M. North-Norwegian Literature – An Example of the Oppression of a Regional Culture. *Neohelicon*, 1979–1980, vol. 7, issue 2, p. 187–201.
70. KASATKINA, Natalija; LEONČIKAS, Tadas. *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius, 2003. 288 p.
71. KAUNAS, Domas. *Knygos kultūra ir kūrėjas: istoriografiniai tyrimai ir vertinimai*. Vilnius, 2009. 400, [3] p.
72. KAUBRYS, Saulius. *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios atgimti*. Vilnius, 2000. 290, [1] p.
73. KAVALIAUSKAS, Paulius. Lietuvos Respublikos teritorinės sandaros tobulinimas įvertinant istorinius ir etnokultūrinius veiksnius. Iš *Lietuvos regioninė politika ir teritorinės sandaros tobulinimas: konferencijos „Lietuvos Respublikos teritorinės sandaros tobulinimo problema“*, įvykusios 2004 m. balandžio 14 d., medžiaga. Vilnius, 2004, p. 18–32.
74. KLIMAS, Adolfas. *Lietuvos geografija*. V-sis leidimas. Kaunas–Marijampolė, 1935. 128 p., 2 žml. lap.: iliustr.
75. KOSAKOVSKAJA, Jekaterina. Knygų leidyba Lietuvoje nacių okupacijos metais (1941–1944). *Knygotyra*, 2011, t. 57, p. 100–123.
76. KRIKŠTAPONIS, Vilmantas. Išlikęs savo kūrinuose ir artimųjų prisiminimuose. *XXI amžius*, 2011, balandžio 20 (nr. 30), p. 7.
77. KUČINSKAS, Vaidutis. *Genetikos ir genomikos pagrindai*. Vilnius, 2013. 293, [3] p.
78. KUČINSKAS, Vaidutis. *Genomo įvairovė: lietuviai Europoje*. Vilnius, 2004. 287, [1] p.

79. KURAKAUSKAS, Algirdas. Pauliaus Augiaus raižiniai. Iš *Paulius Augius*. Spaudai paruošė Algirdas Kurakauskas ir Vytautas Saulius. Chicago, 1966, p. XXV–XL.
80. LANGE, Niels; ZÜRN, Michael. Regionalism in the Age of Globalization. *InIIS-Arbeitspapier*, 1999, nr. 16/99. 44 p. Prieiga per internetą:
<http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2008/490/pdf/AP_16_1999.pdf>
(žr. 2013-01-06)
81. LAPINSKIENĖ, Lionė. Petro Būtėno „Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa“. *Liaudies kultūra*, 2003, nr. 1 (88), p. 44–53.
82. LAUGESEN, Amanda. Australian Soldiers and the World of Print During the Great War. Iš *Publishing in the First World War: Essays in Book History*. Basingstoke; New York, 2007, p. 93–109.
83. LAUKAITYTĖ, Regina. *Lietuvos vienuolijos: XX a. istorijos bruožai*. Vilnius, 1997. 301 p.
84. LENHER, George. *China in European Encyclopaedias 1700–1850*. Leiden, 2011. XVIII, 402 p.
85. LEMPERTAS, Izraelis. Kalbininkas, žodynininkas Chackelis Lemchenas. *Papilė*. [Sudarytoja Vida Girininkienė ir kt.]. Vilnius, 2006, d. 2–3, p. 382–391.
86. LESČIUS, Vytautas. *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918–1920*. Vilnius, 2004. 497, [2] p., 1 žml. lap.
87. LOTMAN, Jurij. *Kultūros semiotika*: straipsnių rinktinė. Sudarė Arūnas Sverdiolas; iš rusų kalbos vertė Donata Mitaitė. Vilnius, [2004]. XV, 366, [1] p.
88. LUKŠAITĖ, Ingė. Lokalinės istorijos samprata. Iš *Lietuvos lokalinių tyrimų padėtis*: mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius, 2005, p. 5–11.
89. MACEINA, Antanas. *Tautinis auklėjimas*. Kaunas, 1934. 293 p.
90. MAČIULIS, Dangiras. Inteligentų „kaltės“ tarpukario Lietuvoje. *Inter-studia humanitatis*, 2007, nr. 4, p. 130–147.
91. MAČIULIS, Dangiras. Kaimo mokytojas tarpukario Lietuvoje: lojalus valdžiai ir autoritetas visuomenei. *Lituanistica*, 2005, t. 61, p. 1–24.
92. MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius, 2005. 302 p.
93. MARTINIONIS, Antanas. „Lietuvos Judas“, arba Rezistencinis pogrindis. *Gimtasis kraštas*, 1989, balandžio 6–12 (nr. 14), p. 5.
94. MASLAUSKIENĖ, Nijolė. Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje–1940 m. rugsėjo mėn. *Genocidas ir rezistencija*, 1999, t. 1 (5), p. 77–104.

95. MASIŅIENĖ, Birutė. *Levas Tolstojus ir Lietuva*. Vilnius, 1978. 286, [2] p.
96. MASON, Catherine; WALDMAN, Carl. *Encyclopedia of European Peoples*. New York, 2006. XV, 955 p.
97. MASTIANICA, Olga. *Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje–XX a. pradžioje*. Vilnius, 2012. 341, [2] p.
98. MERKYS, Vytautas. Lietuvių knygnešiai ir RSDDP literatūra (ligi 1904 m.). *Lietuvos istorijos metraštis: 1972 metai*. Vilnius, 1973, p. 41–55.
99. MERKYS, Vytautas. Lietuvos miestų gyventojų tautybės XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje klausimu. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Serija A*, 1958, t. 2 (5), p. 85–97.
100. MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 142–239.
101. MICKEVIČIUS, Juozas. *Tėvų ir protėvių žemė*. Vilnius, 2008, kn. 1. 531 p.
102. MIČIULIS, Juozas. *Panevėžio mokytojų seminarija prieš karą ir dabar*. Panevėžys, 1929. 40 p.
103. MIGOŃ, Krzysztof. Bibliologia – nauka o kulturze książki. *Nauka*, 2005, nr. 2, s. 49–57.
104. MIGOŃ, Krzysztof. Kazimiera Maleczyńska – historyk kultury książki. *Roczniki bibliotecznie*, 2005, t. 49, s. 5–28.
105. MIGOŃ, Krzysztof. Książka w perspektywie etnicznej. Iš *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogronicza Polski (XVI–XX wiek): paralele i różnice*. Katowice, 2004, s. 13–27.
106. MIGOŃ, Krzysztof. Национальная (этническая) книга в Европе конца XIX–начала XX века. *Кныготыра*, 2009, t. 52, с. 186–196.
107. MIŁOSZ, Czesław. *Tėvynės ieškojimas*. Vilnius, 1995. 301 p.
108. MISIUS, Kazys. Žemaičių aukštumos regiono švietimo raida XVI a.–1940 m. Iš *Žemaičių kultūrinio landšafto raida Žemaičių aukštumoje*. Vilnius, 2004, p. 255–301.
109. MITRULIČIUS, Gintaras. Kipras Bielinis. Iš *Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas*. Vilnius, 2006, p. 89–92.
110. MORKŪNAITĖ-LAZAUSKIENĖ, Aistė. *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m.: mokslo monografija*. Šiauliai, 2007. 284, [1] p.
111. MORKŪNAITĖ-LAZAUSKIENĖ, Aistė. Šiaulių apskrities savivaldybių charakteristika 1918–1920 m. (savivaldybių nariai ir

- tarnautojai). Iš *Šiaulių apskrities istorijos raida*. Šiauliai, 2004, p. 71–86.
112. NAVICKIENĖ, Aušra. *Besikeičianti knyga XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvoje*. Vilnius, 2010. 382, [2] p.
 113. NEIMANTAS, Romualdas. *Rabindranathas Tagorė: biografinė apybraiža*. Kaunas, 2000. 302, [2] p., [12] iliustr. lap.
 114. NEKRAŠIUS, Jonas. Knygrišiai ir knygrišyklos Lietuvoje ir Šiaulių krašte (XV a.–XXI a. pradžia). *Šiaurės Lietuva: almanachas*. Šiauliai, 2011, p. 117–139.
 115. NEKRAŠIUS, Jonas. Senoji Šiaulių fotografija (1863–1944). Iš *Acta Humanitarica universitatis Saulensis*, 2006, [t. 1], p. 351–382.
 116. NIŪNIAVAITĖ-LESIENĖ, Jovita; LESYS, Antanas. *Telšių žemės sūnus*. Prieiga per internetą: <<http://www.voruta.lt/telsiu-zemes-sunus/>> (žr. 2013-04-05)
 117. PAASI, Anssi. Region and Place: Regional Identity in Question. *Progress in Human Geography*, 2003, vol. 27, issue 4, p. 475–485.
 118. PACEVIČIUS, Arvydas. Knygos kultūra ir vienuolynai XVIII a. pabaigos–XIX a. pirmosios pusės Lietuvoje. *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, 1998, t. 4, p. 129–173.
 119. PACEVIČIUS, Arvydas. Kretingos vienuolyno biblioteka. Iš *Knygotyra: enciklopedinis žodynas*. Vilnius, 1999, p. 206–207.
 120. PAKŠTAS, Kazys. *Vilniaus problema ir kaip ją spręsti*: (su 3 žml.). Kaunas, 1935. 30, [2], 7 p.
 121. PAULAUSKAITĖ, G. Butkų Juzės biografinės žinios. Iš BUTKŲ JUZĖ. *Raštai*. [Chicago], 1954, p. 5–15.
 122. PETRAITYTĖ, Nijolė. *Šiaulių viešoji biblioteka: istorinės atodairos 1920–1950*. Šiauliai, 2004. 155, [1] p.
 123. PETREIKIS, Tomas. Dabarties žemaitiškoji knyga. Iš *Žemaičių kultūros savastys*. T. 1, Nuo Vilniaus kalvų prie Baublio slenksčio. Vilnius, 2012, p. 17–27.
 124. PETREIKIS, Tomas. Endriejavo valstietiškoji knygos kultūra: XIX a. vidurys–1944 metai. Iš *Endriejovas*. Vilnius, 2010, p. 283–309.
 125. PETREIKIS, Tomas. Lauryno Ivinskio *metskaitliai* Žemaičiuose: regioninės knygos kultūros aspektas. Iš *Priešaušrio mokslas, kultūra ir švietimas: Lauryno Ivinskio 200-osioms gimimo metinėms*. Vilnius, 2012, p. 67–128.
 126. PETREIKIS, Tomas. Leidybinė „Šaltinio“ draugija. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 47–54.
 127. PETREIKIS, Tomas. Regioniniai knygos kultūros tyrimai Lietuvoje. *Knygotyra*, 2013, t. 60, p. 125–147.

128. PETREIKIS, Tomas. Viekšnių Biržiškos Žemaičių knygos kultūroje. Iš *Viekšniai: istorija ir kultūra*. Vilnius, 2013, p. 687–715.
129. PETREIKIS, Tomas. Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos direktoriaus Vaclovo Biržiškos senųjų spaudinių paieškos Žemaitijoje. *Knygotyra*, 2012, t. 58, p. 61–79.
130. PETRULIS, Valdas. Žemaitijos etninės savimonės regiono erdvinė struktūra. *Geografijos metraštis*, 2005, t. 38 (1), p. 164–176.
131. POŠKUS, Jonas. Socialdemokratijos raida Šiaulių apskrityje. Iš *Socialinė demokratija Lietuvoje: LSDP ištakos ir raida*. Vilnius, 1996, p. 64–70.
132. PRĖSKIENIS, Bronius. *Juozas Miliauskas-Miglovara: monografija*. Šiauliai, 1997. 269 p.
133. PRĖSKIENIS, Bronius. J. Miliauskas-Miglovara apie lietuvių kalbos tarmes. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1997, t. 38, p. 231–235.
134. PUPKIS, Aldonas. *Juozas Balčikonis ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas“: monografija*. Vilnius, 2013. 479 p.
135. PURONAS, Vilius; NEKRAŠIUS, Jonas. *Saulės miesto veidas*. [T.] IV, Saulės miesto spauda. Šiauliai, 2011 [i. e. 2012]. 292 p.
136. RAABE, Paul. Knygos kultūros reikšmė Europai. *Knygotyra*, 2002, t. 39, p. 84–97.
137. RAGAUSKAITĖ, Alma. Kompleksinė kultūrinio regiono samprata. *Tautosakos darbai*, 2012, t. 43, p. 111.
138. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. Ar jau tikrai nuėjęs užmarštin?: (Teodoro Šuravino 120-osioms gimimo metinėms). *Rubinaitis*, 2009, nr. 1, p. 23–25.
139. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Lietuvių vaikų lektūra, 1918–1940 m.* Vilnius, 2001. 196 p.
140. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus: knyga ir skaitytojas 1904–1918 Lietuvoje*. Vilnius, 1996. 349 p.
141. RIMKUS, Vytenis. Regionalizmas – prigimtinis ir plėtojamas: (žemaičių ir žiemgalių dailės raidos bruožai). Iš *Provincija lietuvių kultūroje: tarpdisciplininės mokslinės konferencijos pranešimų santrauka*, Šiauliai, 1999 m. birželio 2 d. Šiauliai, 1999, p. 27–29.
142. RIMŠA, Edmundas. *Heraldika: iš praeities į dabartį*. Vilnius, 2004. 181, [2] p.
143. RIMŠA, Edmundas. *Šiaulių miesto herbas*. Vilnius, 2001, rugsėjo 5. 11 p. Prieiga per internetą: http://www.siauliai.lt/miestas/heraldika/istorine_medziaga.pdf (žr. 2012-03-06)
144. RUZGAS, Vincas. *Bibliotekoms vadovėlis*. Kaunas, 1937. 304 p.

145. ROTH, Klaus. What's in a Region Southeast European Regions Between Globalization, EU-Integration and Marginalization. Iš *Region, Regional Identity and Regionalism in Southeast Europe*. Berlin, 2008, t. 1, p. 17–41.
146. SALYS, Antanas. *Lietuvių kalbos tarmės*. Kaunas, 1935. 87 p.
147. SAVONIAKAITĖ, Vida. Įvadas. Tapatybė erdvėje ir laike: kintantys regionai. *Lietuvos etnologija*, 2007, nr. 7 (16), p. 19–37.
148. SCHMELZER, Menahem. Hebrew Printing and Publishing in Germany, 1650–1750: On Jewish Book Culture and the Emergence of Modern Jewry. *Leo Baeck Institute Yearbook*, 1988, vol. 33 (1), p. 369–383.
149. SKALSKA-ZLAT, Marta. Bibliographic Method, its Modern Variant and Applications. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 84–95.
150. SOCHA, Irena. O pąjęciu funkcji w bibliologii. Rozważania wstępne. Iš *Studia i rozprawy bibliologiczne*. Katowice, 2012, s. 101–110.
151. STALIŪNAS, Darius. *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*. Vilnius, 2009. 538, [1] p.
152. STATKUS, Nortautas. *Etniškumas ir nacionalizmas: istorinis ir teorinis aspektai*. Vilnius, 2003. 289, [1] p.
153. STEINBERG, Mark D. *Moral Communities: the Culture of Class Relations in the Russian Printing Industry, 1867–1907*. Berkeley, 1992. X, 289 p.
154. STEPONAITIENĖ, Jolita. Spaudos draudimo laikotarpio lietuviškos knygos autorių sudėties kaita. *Knygotyra*, 2010, t. 55, p. 102–125.
155. STIKLIUS, Pranas. Apie senuosius revoliucionierius. *Laisvė*, 1962, birželio 15 (nr. 48), p. 3.
156. STONIENĖ, Vanda. Rotatorius. Iš *Knygotyra: enciklopedinis žodynas*. Vilnius, 1997, p. 318.
157. STREIKUS, Arūnas. Katalikybė Žemaitijoje XX amžiaus pirmoje pusėje. Iš *Telšių vyskupijai – 85 metai*. Klaipėda, 2011, p. 22–43.
158. SVERDIOLAS, Arūnas. *Apie pamėklinę būtį*. Vilnius, 2006. 262, [1] p.
159. SVERDIOLAS, Arūnas. Mažaraštė kultūra: sociokultūrinis etiudas. *Baltos lankos: tekstai ir interpretacijos*, 2007, t. 27, p. 44–64.
160. ŠAKNYS, Žilvytis. Etnografiniai regionai Lietuvoje: šiuolaikinio jaunimo požiūriu. *Tautosakos darbai*, 2012, t. 43, p. 126–142.
161. ŠARMAITIS, Romas. *Lietuvos revoliucionieriai*. Vilnius, 1988. 482, [3] p.
162. ŠIURKUS, Vygandas. „Gyventi kosmoso ritmu“: Kazio Pakšto įsivaizduotoji Lietuva. *Politologija*, 2005, nr. 2, p. 123–131.

163. ŠKIRPA, Kazys. *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti = Uprising for the Restoration of Lithuania's Sovereignty*: dokumentinė apžvalga. Vašingtonas, 1973. 583 p.
164. ŠLAMAITĖ, Alma. Užmirštas pedagogas. *Voruta*, 2005, spalio 9 (nr. 19), p. 3.
165. ŠLIVINSKAS, Almantas. Knygos įstaigos Šiauliuose 1860–1940 metais. *Varpai*, 2010, nr. 25, p. 238–259.
166. ŠLIVINSKAS, Almantas. Lietuvis – „Šiaučių, kriaučių ir tarnaičių“ prusintojas, Mikaldos pranašysčių leidėjas. *Kultūros barai*, 2011, nr. 4, p. 75–82.
167. ŠVEREBAS, Povilas. Sedos vidurinė mokykla (1921–1935 m.). Iš *Seda: parapijos paminklai ir dailės istorija*. Vilnius, 1997, p. 210–251.
168. TAMOŠAITIS, Antanas. *Sodžiaus menas*. T. 7–8, Lietuvių moterų tautiniai drabužiai. Kaunas, 1939. 206, [1] p., [31] iliustr. lap.
169. TAMOŠAITIS, Mindaugas. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos vadovybės ir Telšių apygardos komiteto nesutarimai 1931–1935. *Istorija*, 2007, t. 67, p. 24–35.
170. TARVYDAS, Stanislovas. *Lietuvos geografija: vadovėlis V-am skyriui*. Kaunas, 1937. 159 p.
171. TAUTAVIČIUS, Adolfas ir kt. *Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.)*. Šiauliai, 1991. 268 p.
172. TERLECKAS, Vladas. Trumpa, bet turtinga Skaudvilės kredito kooperacijos istorija (1920–1949 m.). *Lietuvos lokaliniai tyrimai*: [elektroninis žurnalas], [2010], [nr. 2]. 17 p. Prieiga per internetą: <http://www.llt.lt/pdf/skaudvile/Skaudvile_kooperacija.pdf> (žr. 2013-10-11)
173. TIDIKIS, Rimantas. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius, 2003. 626, [1] p.
174. TYLA, Antanas. *Lietuviai ir Lietuvos jaunimas Tartu universitete 1802–1918 metais*. Vilnius, 2013. 190, [1] p.
175. *Type*. Vol. 2, A Visual History of Typefaces and Graphic Styles 1901–1938. Edited by Cees W. de Jong; With texts by Alston W. Purvis and Cees W. de Jong. Köln, 2010. 360 p.
176. TOMANEY, Johan. Region. Iš *International Encyclopedia of Human Geography*. Amsterdam, 2009, vol. 9, p. 136–150.
177. TOMANEY, Johan. Regionalism. Iš *International Encyclopedia of Human Geography*. Amsterdam, 2009, vol. 9, p. 294–297.
178. *Tradicinė žemaičių architektūra: pagalbinių priemonių projektuojant Žemaitijos nacionaliniame parke*. Kaunas, 2007. 104 p.

179. TRIMAKAS, Ramūnas. Lietuvių nacionalinis identitetas: etniškumo ir konfesiškumo santykio problema tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918–1940). *Sociologija*, 1999, nr. 3 (2), p. 67–80.
180. TURNOCK, David. *Eastern Europe and Historical Geography 1815–1945*. London; New York, 2005. 355 p.
181. URBONIENĖ, Lina. Lietuvos kariuomenės (1918–1940) vėliavos Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose. Iš *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2011 metais: almanachas*. Kaunas, 2012, p. 84–111.
182. URBŠIENĖ, Marija. Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva. *Karo archyvas*, 1936, t. 7, p. 143–219.
183. URBŠIENĖ, Marija. Vokiečių okupacijos ūkis Lietuvoje. *Karo archyvas*, 1939, t. 11, p. 19–100.
184. VAICEKAUSKAS, Arūnas. *Lietuvių žiemos šventės: bendruomenės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab.–XX a. pr.* Kaunas, 2005. 190, [2] p.
185. VAIČENONIS, Jonas. *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*. Vilnius, 2003. 215, [1] p.
186. VAIČIULĖNAITĖ-KAŠELIONIENĖ, Nijolė. *Viktoro Hugo kelias į Lietuvą*. Vilnius, 1990. 189, [2] p.
187. VALANTIS, Ignas. Akmeniškiai 1897 m. gyventojų surašymo veidrodyje. Iš *Akmenė: kraštas ir žmonės: kraštotyrinė monografija*. [Sudarė ir redagavo Leopoldas Rozga]. Utena, 2012, p. 171–183.
188. VALATKA, Vitas. *Žemaičių žemės tyrinėjimai*. Knyga II, Muziejnininkystė, etnografija, kraštotyra: rašytinis palikimas Žemaičių muziejuje „Alka“. Vilnius, 2006. 432 p.
189. VASILIAUSKAS, Antanas. Žemaičių batalionas. *Karo archyvas*, 1937, t. 8, p. 211–244.
190. VASKELA, Gediminas. *Lietuvos kaimo gyventojai 1920–1940: (socialinis ir ekonominis aspektas)*. Vilnius, 1992. 224 p.
191. VEILENTIENĖ, Audronė. Kazimieras Ambrozaitis. Iš *Lietuvos Steigiamojo Seimo (1920–1922 metų) narių biografinis žodynas*. Vilnius, 2006, p. 68–70.
192. VIDMANTAS, Edvardas. *Lietuvos darbininkų periodinė spauda: 1895–1917*. Vilnius, 1979. 204, [2] p.
193. VITKUS, Viktoras. Knygos muziejus. *Alio Raseiniai*, 2011, spalio 27, p. 19.
194. VILNONYTĖ, Valerija. Bibliotekos veikla 1919–1944 m. Iš *Respublikinė biblioteka 1919–1969*. Vilnius, 1969, p. 7–32.

195. ZAGORSKIS, Juozas. Informacinė komunikacinė paradigma ir Lietuvos socialinis geografinis rajonavimas. *Geografija*, 2004, t. 40 (nr. 1), p. 30–31.
196. ZAVECKIENĖ, Žiedūnė. LKJS periodinės spaudos leidimas buržuazijos valdymo metais Lietuvoje. Miestų, rajonų ir parajonių komitetų periodika. (1920–1940. VI). *Knygotyra*, 1973, t. 3 (10), p. 65–82.
197. ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Lietuvių kalbos istorija*. T. 5, Bendrinės kalbos iškilimas. Vilnius, 1992. 347, [3] p.
198. ŽALDARYTĖ, Dovilė. Rašto medijų sąsaja su individualios savimonės bei modernios „išivaizduojamos“ bendruomenės fenomenais. *Logos*, 2012, liepa–rugsėjis (nr. 72), p. 203–214.
199. ŽEMAITIS, Kęstutis. Vilniaus vyskupas Jurgis Matulaitis: tarp dvasios pašaukimo ir politikos. *Logos*, 2010, balandis–birželis (nr. 63), p. 174–182.
200. ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Apie Šiaulių ir Klaipėdos slaptas komunistines spaustuves 1920–1940 metais. *Istorija*, 1974, t. 14 (sąs. 1), p. 17–24.
201. ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Pogrindinės Lietuvos komjaunimo spaustuvės 1930–1940 metais. Iš *Lietuvos komjaunimui 50 metų*. Vilnius, 1969, p. 104–119.
202. ŽIRGULYS, Aleksandras. *Prie redaktoriaus stalo*. Vilnius, 1979. 354, [2] p.
203. ŽOSTAUTIENĖ, Petronėlė. Tarnautojai ir inteligentija. Iš *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 metais*. Vilnius, 1978, p. 35–40.
204. ŽUKAS, Vladas. *Bendrovės knygoms leisti ir platinti 1918–1940*. Vilnius, 1998. 351, [1] p.
205. ŽUKAS, Vladas. *Gyvenimas knygai: Vaclovas Biržiška*. Vilnius, 2012. 579, [1] p., [2] iliustr. lap.
206. ŽUKAS, Vladas. *Lietuviškieji literatūros bibliografiniai šaltiniai*. Vilnius, 1979. 176, [2] p.
207. ŽUKAS, Vladas. *Sakalo bendrovė raštams leisti ir platinti 1924–1940 ir 1943–1944*. Vilnius, 1998. 213, [1] p.
208. ŽUKAUSKAS, Kazys. Apie slaptą mokymą Lietuvoje. *Pedagogika ir psichologija*, 1973, t. 12, p. 158.
209. ŽUKAUSKIENĖ, Genovaitė. Pirmoji radijo laboratorija Lietuvoje. *Mokslas ir technika*, 2006, nr. 5, p. 36–37.
210. АРУТЮНОВ, Сергей. *Народы и культуры: развитие и взаимодействие*. Москва, 1989. 246 с.

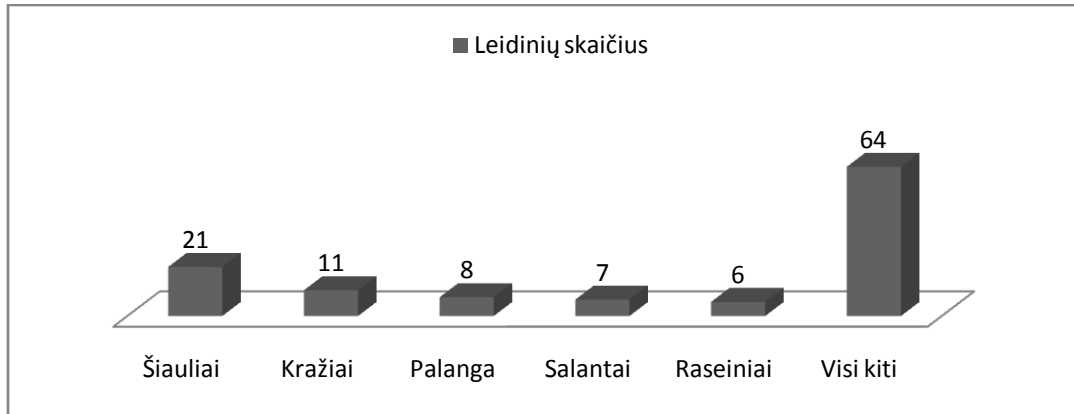
211. АРУТЮНОВ, Сергей; РЫЖАКОВА, Светлана. *Культурная антропология*. Москва, 2004. 214 с.
212. ДОВНАР, Лариса. Белорусская книга как универсум национальной культуры. *Knjgotyra*, 2010, t. 54, p. 161–172.
213. ДОВНАР, Лариса. Книжная культура как философско-культурологическая категория библиологии (к постановке проблемы). *Ис Наука о книге: материалы XII международной конференции по проблемам книговедения (Москва, 28–30 апреля 2009 г.)*. Москва, 2009, t. 1, с. 462–465.
214. ДОЎНАР, Ларыса. Рэгіянальныя даследаванні гісторыі кнігі ў Беларусі: да пытання аб рэгіянальным кнігазнаўстве. *Ис Материалы VII международных книговедческих чтений: «Библиотеки и политика открытого доступа к информации и знания» Минск, 10–11 ноября 2011 г.* Минск, 2011, с. 62–78.
215. ДОКУЧАЕВ, Илья. *Ценность и экзистенция: основоположения исторической аксиологии культуры*. СПб, 2009. 594 с., [1] port. lap.
216. ВАСИЛЬЕВ, Владимир. История книжной культуры как научное направление отечественной истории и книговедения. *Книга: исследования и материалы*, 2004, сб. 82, с. 5–24.
217. ВАСИЛЬЕВ, Владимир. Книга и книжная культура как составная часть культурно-исторического процесса: исследовательские тенденции и новые оценки. *Ис Книга – источник культуры: проблемы и методы исследования: материалы международной конференции (Мынск, 25–27 ноября 2008 г.)*. Москва, 2008, с. 381–396.
218. ВАСИЛЬЕВ, Владимир. *Книга и книжная культура на переломных этапах истории России: теория, история, современность*. Москва, 2005. 270 с.
219. ВАСИЛЬЕВ, Владимир; ЕРМОЛАЕВА, Мария. Российско-Белорусский проект «Книжная культура России и Беларуси. Комплексные исследования в контексте историко-культурного взаимодействия». *Ис Материалы VI международных книговедческих чтений: «Библиотеки в формировании инновационной среды для развития науки, образования и бизнеса» (Минск, 27–29 октября 2010 г.)*. Минск, 2010, с. 55–60.
220. КЛЕКЕРЕ, Инара. Столетие латгалской книги после отмены запрета латинского шрифта. *Knjgotyra*, 2005, t. 44, p. 140–144.
221. КУРМАЕВ, Михаил. *Книжная культура Среднево Поволжья XVII–начала XX вв. (на материалах Пензенской, Симбирской и Самарской губернии)*: автореферат диссертации. Самара, 2010. 50 с.

222. МІГАНЬ, Кшыштаф. Книжная культура – спроба акрэслення наняця як навуковай катэгорыі. Іў *Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: гісторыя і сучаснасць*. Мінск, 2011, с. 17–39.
223. МІГАНЬ, Кшыштаф. Региональное книговедение: типология и исследовательские программы. Іў *Бересцейскія кнігазборы: праблемы і перспектывы даследавання*. Брест, 2013, с. 13–21.
224. *Научный центр исследований истории книжной культуры в 2004 году*. Москва, 2005. 79, [1] с.
225. ПАЙЧАДЗЕ, Сергей. О некоторых книговедческих исследованиях за Уралом. Іў *Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: научно-практический и теоретический сборник*. Выпуск 5 / МААН. Киев, 2007, с. 324–340.
226. ПОЛОЗНЕВ, Дмитрий. Книжная культура и книжный репертуар Ярославля XVII века: обзор источников и постановка проблемы. Іў *Книжная культура Ярославского края: материалы научной конференции (Ярослав, 8–9 октября 2008 г.)*. Ярослав, 2009, с. 40–46.
227. РЕЙТБЛАТ, Абрам. *Как Пушкин вышел в гении: историко-социологические очерки о книжной культуре Пушкинской эпохи*. Москва, 2001. 328 с.
228. ШАБАЛИНА, Мария. *Книговедение: опыт региональных изысканий*. Москва, 2006. 160 с.
229. ХРАМКОВА, Елена. Книжная культура Сибири и Дальнего Востока в 1941–1945 гг. в современной российской историографии. *Вестник Томского государственного университета*, 2007, nr. 303, с. 156–160.
230. ЖУКОВА, Юлия. *Книжная культура Орловской губернии конца XVIII–начала XX вв.: Дис. ... канд. ист. наук*. Москва, 2005. 19 с.
Prieiga per internetą: <<http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/184570.html>>
(žr. 2012-10-01)

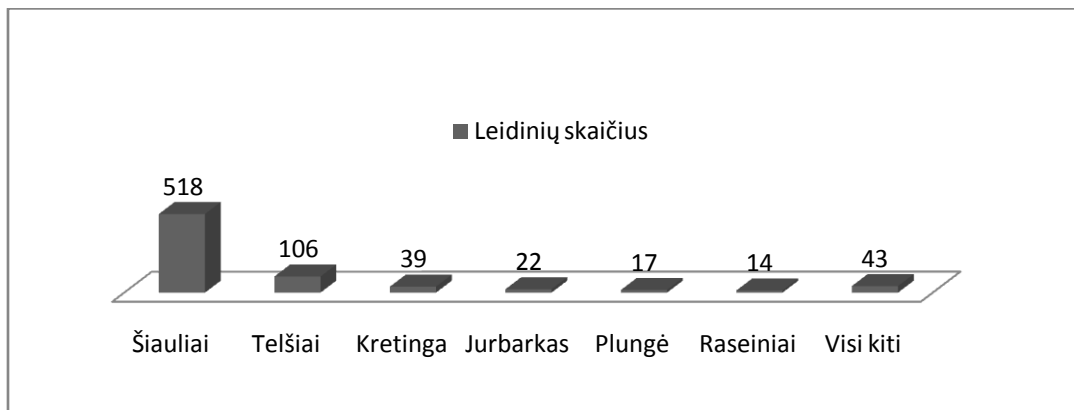
PRIEDAI

1 PRIEDAS. REGIONINĖS KNYGOS LEIDYBOS SITUACIJA

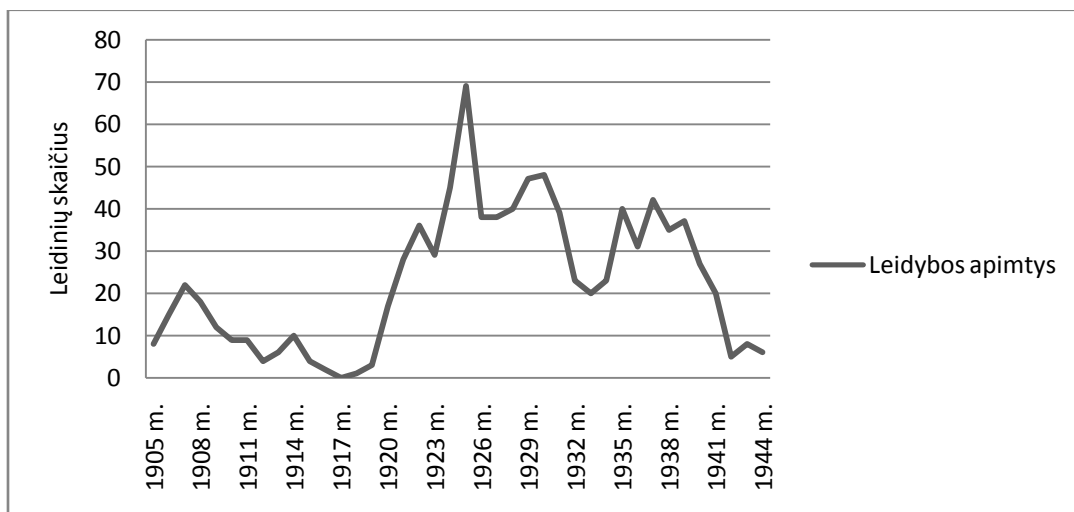
1 diagrama. Leidybos centrų 1905–1917 m. produktyvumas

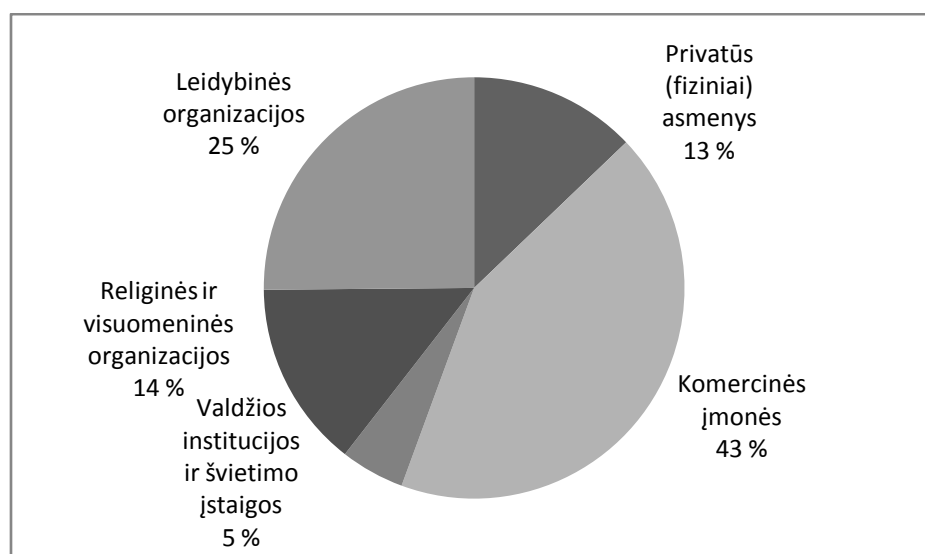
2 diagrama. Leidybos centrų 1918–1940 m. produktyvumas

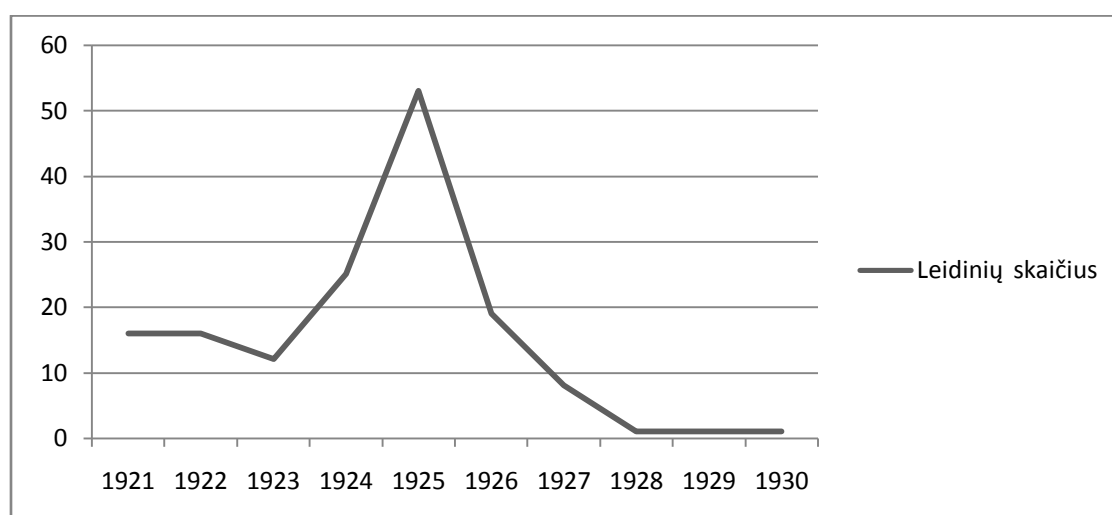
3 diagrama. Leidybos apimčių 1905–1944 m. kaita

4 diagrama. Leidybos 1905–1944 m. apimtys pagal leidėjų rūšis

5 diagrama. „Kultūros“ bendrovės metinės leidybos apimtis

1–5 diagramos sudarytos autoriaus remiantis *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 3, 1905–1917. Vilnius, 2006; *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940: kontrolinis sąrašas*. Vilnius, 1997–2001; Lietuvos integraliosios bibliotekų informacijos sistemos Suvestiniu katalogu (<http://www.libis.lt>) ir autoriaus bibliografinė duomenų bazė.

2 PRIEDAS. REGIONINĖ POLIGRAFIJOS BAZĖ

Sąvadas. Žemaitijos spaustuvės 1905–1944 metais

Aprašo schema:

1. Pavadinimas, jei turi, o jei ne – tai įmonės savininko vardas ir pavardė.
- I. Poligrafijos įmonės rūšis ir veikę gamybiniai skyriai.
- II. Savininkas (-ai), pagrindiniai žinomi biografiniai duomenys.
- III. Adresas (-ai).
- IV. Techninė spaudos įranga.
- V. Spaudos produkcija pagal vartojimo paskirtį*: a) knyginės produkcijos kiekis (nuo 1905 m.), skliausteliuose nurodant Žemaitijos leidėjų užsakymų dalį, b) periodinės spaudos užsakymai, c) kiti spaudos užsakymai: komercinė (blankinė ir smulkioji spauda), etiketinė-įpakavimo ir vaizdinė daugiaspalvė (plakatai, atvirukai ir kt.) produkcija, d) kokiomis kalbomis buvo atliekami spaudos darbai.
- VI. Papildoma svarbesnė informacija apie spaustuotę.
- VII. Literatūra ir šaltiniai apie spaustuotę.

* Žr. pl.: ПОЛЯНСКИЙ, Николай. *Общая полиграфия*. Москва, 1964, с. 14.

Santrumpos: d. – dukra, g. – gimė (tik prie metų), k. – kalba (-omis), m. – mirė, s. – sūnus.

Pastaba: laikomasi nuostatos, kad nežinomos aprašo dalys nepateikiamos.

JURBARKAS (Raseinių apskritis)

1. Notelio Abramsono spaustuvė (1913–1915, 1923–1941)

- I. Spaustuvė.
- II. Žydų tautybės miestietis Notelis Abramsonas. Nacionalizuota 1941-02-21.
- III. 1923 – Klišių g. 3, 1931 – Klišių g. 9, 1935 – Vytauto g. 16.
- III. 1935 – 1 spaudos mašina, 1941 – 1 pedalinė kojine tigline „Amerikanka“ tipo spaudos mašina.

IV. c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių k.

V. 1923-01-26 – įregistruota. 1923 – už netvarkingą spaudos apskaitos vedimą savininkas nubaustas administracine 20 Lt bauda. 1941 – turtas įvertintas 7 698 Lt.

VI. GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 54; MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 165; UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 132; LCVA, f. 377, ap. 10, b. 228, lap. 10; LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1476, lap. 240; LCVA, f. 394, ap. 5, b. 267, lap. 215; LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 576, lap. 2.

KELMĖ

(Raseinių apskritis)

2. Mejerio Dato spaustuvė (1910–1915, 1920–1923)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės miestietis Mejeris Datas. Išlaikė ir knygyną. Įmonė atkurta 1920 liepą, įregistruota 1920-09-12.

III. 1921 – Bažnyčios g., 1923 – Kražių g. 102.

IV. c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių k.

VI. GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 54; MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 173; PAPAURĖLYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 275; LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1467; LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1469, lap. 40; LCVA, f. 394, ap. 5, b. 267, lap. 215.

KRETINGA

3. Stasio Jonušo spaustuvė (1935–1941)

I. Spaustuvė ir knygrišykla.

II. Stasys Jonušas (1909–1971) iki 1935 dirbo „Inkaro“ spaustuvės spaudos mašinų prižiūrėtoju. Nacionalizuota 1941-01-06.

III. 1935 – Viešoji aikštė 27, 1938 – Rotušės aikštė, 1939 – Vytauto g. 9.

IV. 1935 – 1 („Boston press“ tipo) spaudos mašina; 1936 – 4 („Boston press“, tiglinė „Graphika Berlin C19“ elektros motoru varoma spaudos, perforavimo ir popieriaus pjovimo) mašinos.

V. c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių k.

VI. 1941 – turtas įvertintas 67 40,30 rb. Spaudos įranga pirкта iš „Inkaro“ (žr. pl.: nr. 4).

VII. *Lietuvos telefono abonentų sąrašas 1939 metams*. Kaunas, 1938, p. 290; UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 244; Kretingos muziejaus mokslinis archyvas, f. 5, b. 28, lap. 75; LCVA, f. 377, ap. 10, b. 228, lap. 6; LCVA, f. 1367, ap. 1, b. 249, lap. 31; LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 459.

4. „Inkaras“ (1933–1935)

I. Spaustuvė.

II. Butkų Juzė (tikr. Juozas Butkus) (1893-07-21–1947-05-22). 1933 – Klaipėdos „Ryto“ spaustuvės korektorius, rašytojas, Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos Telšių apygardos narys.

III. 1933 – Viešoji aikštė 10.

IV. 1933 – 2 (tiglinė „Schnelpress“ sistemos ir kojine „Telegress“ spaudos) mašinos.

V. a) 2 (1), b) „Baltijos pliažas“ (1933), „Darbo žemaitis“ (1934–1935), „Palanga“ (1933), „Savaitė“ (1933), „Žemaitis“ (1933), „Žibintas“ (1933–1934), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių k.

VI. 1933 – atstovybė Klaipėdoje Ligoninės g. 22. Įmonė galėjo būti finansuojama iš Felikso Saltono 1927 Butkų Juzei patikėtų pinigų (50 tūkst. Lt). Kartu veikė ir laikraščių redakcija, vadovaujama Vytauto Montvilos. Raidžių rinkėjas Izidorius Aleksandravičius (buvęs „Perkūno“ spaustuvės darbininkas), mašinų prižiūrėjas Stasys Jonušas.

VII. ANDRIJAUSKAITĖ, Marija Ugnė. „Šnipų žaidimai“ aušrininkų organizacijoje XX amžiaus pirmoje pusėje. *Darbai ir dienos*, 2013, t. 59, p. 134; PAULAUSKAITĖ, G. Butkų Juzės biografinės žinios. Iš BUTKŲ JUZĖ. *Raštai*. [Chicago], 1954, p. 13; PETRYLA, Danielius. „Žemaitis“ ir jo tęsėjai. *Žurnalistika*: [19]85, 1987, kn. 14, p. 116–117; *Lietuvos komunistų partijos spauda, 1917–1940: bibliografija*. D. 2, Periodiniai leidiniai. Vilnius, 1985, p. 120, 303; Kretingos muziejaus mokslinis archyvas, f. 5, b. 28, lap. 75.

5. Valstybinė Kretingos spaustuvė (1941)

I. Spaustuvė.

II. Kretingos apskrities vykdomasis komitetas (?).

III. 1941 – Vytauto g. 1.

V. d) lietuvių k.

VI. Suformuota iš nacionalizuotų 1940 Pranciškonų ir 1941 Stasio Jonušo spaustuvių. 1941 – 7 darbuotojai. Sudegė 1941-06-23(?) dėl karo veiksmų.

VII. Kretingos muziejaus mokslinis archyvas, f. 5, b. 28, lap. 75; LCVA, f. R-743, ap. 1, b. 26, lap. 37.

6. Pranciškonų spaustuvė (1935–1940)

I. Spaustuvė, stereotipija ir knygrišykla.

II. Kretingos pranciškonų vienuolynas. Finansavo vienuolyno rėmėjas

Amerikos lietuvis kun. Pranciškus Mykolas Juras. Nacionalizuota 1940-09-09.

III. 1935 – Vilniaus g. 20 (Rabinovičiaus namai).

IV. 1935 – 2 spaudos mašinos (1 laikraščiams spausdinti, kita – tiglinė), 1940 – 4 (pusinė plokščiaspaudė firmos „8C^o Ast-Ges franken“, tiglinė, popieriaus pjovimo ir segimo) mašinos.

V. a) 31 (31), b) „Aukštyn“ (1939), „Birutės tėviškė“ (1939–1940), „Jaunystės vainikai“ (1937), „Kretingos parapija“ (1936–1940), „Pirmieji žingsniai“ (1938), „Sursum corda“ (1936–1939), „Šiluva“ (1938–1939), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių ir lotynų k.

VI. 1941 – įvertinta 43 058 Lt. Direktoriumi po 1940 nacionalizacijos paskirtas B. Januškevičius. 1941 – įrenginiai iškelti į Vytauto g. 1 ir sujungti su nacionalizuotos S. Jonušo spaustuvės įrenginiais.

VII. UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 246; LCVA, f. R-743, ap. 1, b. 26, lap. 37; LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 463.

7. „Spaudaliet“ (1936–1940)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės miestietis Joselis Šneibergas.

V. a) 2 (2), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių k.

VII. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 229, lap. 3; LCVA, f. 377, ap. 10, b. 302, lap. 14.

MAŽEIKIAI

(iki 1919 – Telšių apskritis)

8. „Abra“ (1935–1941)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės Mažeikių miestiečiai Jankelis ir sūnus (vardas nežinomas) Abromavičiai. 1941-02-24 nacionalizuota.

III. 1935 – Birutės g. 20.

IV. 1935 – „Boston press“ tipo rankinė spaudos mašina, 1941 – 3 (mažo formato rankinė „Boston press“ tipo, kojine segimo ir proferavimo) mašinos.

V. c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių k.

VI. 2 darbininkai: J. Abromavičius su sūnumi. Po 1941 nacionalizacijos vedėju paskirtas B. Ytingas. 1941 – turtas įvertintas 3 647 Lt.

VII. UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 261; LCVA, f. 377, ap. 10, b. 228, lap. 8; LCVA, f. R-771, ap. 2, b. 517.

9. E. Levino spaustuvė (1913–ne anksčiau kaip 1915)

I. Spaustuvė ir litografija.

II. Žydų tautybės miestietis E. Levinas.

IV. c) blankinė ir smulkioji spauda, d) rusų k.

VI. MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 174.

10. Chonono Slonimskio spaustuvė (1913–ne anksčiau kaip 1915)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės Telšių spaustuvininkas pulko atsargos raštininkas Chononas Slonimskis.

IV. c) blankinė ir smulkioji spauda, d) rusų k.

VI. MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 174.

RASEINIAI

11. Abramo Aguševičiaus spaustuvė (1895–1911)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės miestietis Abramus Icka Aguševičius. 1899 – įkūrė dar vieną spaustuvę Marijampolėje.

III. 1898 – Senatorių g. (Frydguto namai).

V. a) 15 (15), b) „Журналъ“ (1900–1902), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių ir rusų k.

VI. 1895 – spaustuvę A. Aguševičius pirko iš Sendero Dvoržeco. 1911 – įmonę A. Aguševičius pardavė Šolomui Savičiui ir Boruchui Šumkauskiui.

VII. MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 175.

12. Abromo Davidavičiaus spaustuvė (1922–1925)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės miestietis Abromas Davidavičius. Įsteigta 1922-04-22, įregistruota 1923-03-01. „Visa Lietuva“ (1923; 1925) nurodytas savininkas Joselis Davidovičius. Oficialiuose dokumentuose ir spaudiniuose figūruoja A. Davidavičiaus pavardė, tad arba įvelta klaida (labiausiai tikėtina), arba J. Davidovičius buvo A. Davidavičiaus giminaitis, kuris įmonę perėmė po 1923-11.

III. 1923 – Laisvės g. 3/23.

V. c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių k.

VII. *Visa Lietuva*: informacinė knyga 1923 metams. Kaunas, 1923, p. 436; *Visa Lietuva*: informacinė knyga 1925 metams. Kaunas, 1925, p. 230; *Knygos lietuvių kalba 1918–1940*: kontrolinis sąrašas. T. 2, Smulkūs spaudiniai: P–Š. Vilnius, 2010, p. 126 (jr. 8579, 8582); LCVA, f. 394, ap. 5, b. 267, lap. 210, 215; LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1478, lap. 414–416, 584, 715–717, 840–841, 910–911.

13. Šliomo Kadušino (1912–1918 – „Energija“, 1939–1940 – Š. Kadušino įpėdinių, 1940–1941 – „Nac. Š. Kadušino sp.“) spaustuvė (1910–1941)

I. Spaustuvė ir knygriškla.

II. Žydų tautybės miestietis Šliomas Kadušinas (m. 1938). Perrašyta 1939 našlei Chajai Kudušienei. 1940-08-09 – nacionalizuota.

III. 1919 – Senatorių g. 45 (nuo 1921 – Laisvės g. 45), 1921 – Prekyvietės g. 12, 1926 – Prekyvietės g. 11–11a., 1935 – Spaudos g. 7, 1938 – Spaudos g. 5.

IV. 1935 – 1 spaudos mašina, 1940 – 5 (pusformatė plokščioji firmos „Schnellpressenfabrik“, rankinė „Boston press“ tipo, popieriaus pjovimo, siuvimo ir perforavimo) mašinos.

V. a) 31 (19), b) „Naujas frontas“ (1926), „Paštininkų balsas“ (1920), „Raseiniškių talka“ (1928), „Raseinių balsas“ (1926), „Raseinių Magdė“ (1920, 1925–1926), „Raseinių naujienos“ (1927), „Rytojus“ (1919), „Sietynas“ (1919–1920), „Žemaičių žinios“ (1920), „Žemaitija“ (1919), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) jidiš, lenkų, lietuvių, prancūzų ir rusų k.

VI. 1921 – nurodyta, kad įmonė buvo įsteigta 1883, vėliau visur nurodomas įsteigimo laikas 1910-09. 1923 – už netvarkingą spaudos apskaitos vedimą savininkas nubaustas administracine 25 Lt bauda. 1927 I pusmetis – 2 mokiniai. 1940 – vedėja Gita Olksnianskienė (buv. Kadušinaitė), dirbo 1 darbininkas ir 1 mokinyš. 1940 – turtas įvertintas 19 843,45 Lt. 1941 – nukentėjo per Vokietijos–Sovietų Sąjungos karą, bet inventorius buvo išlikęs.

VII. BRIGYS, Jonas. Š. Kadušino spaustuvė: trisdešimt veiklos metų. Iš *Raseinių krašto žydai*. Vilnius, 2004, p. 27–30; MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 76; PAPAURĖLYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 275; *Raseinių balsas*, 1926, kovo 4 (nr. 1), p. 4; *Žemaitija*, 1919, gegužės 15 (nr. 21), p. 1; LCVA, f. 377, ap. 5, b. 95, lap. 212, 225–226; LCVA, f. 377, ap. 10, b. 228, lap. 10; LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1467, lap. 44; LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1469, lap. 40; LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1476, lap. 238; LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1478, lap. 52–53, 175–179; LCVA, f. 394, ap. 5, b. 267, lap. 215; LCVA, f. R-743, ap. 1, b. 26, lap. 58; LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 27, lap. 57; LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 569.

14. Šolomo Savičo ir Borucho Šumkauskio spaustuvė (1911–1915, 1919–1920)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės Raseinių miestiečiai Šolomas Savičius ir Boruchas Leizeris Šumkauskis. Š. Savičius, Izaoko, g. 1885 Slucke (Rusija), nužudytas 1941 Vilniuje. B. L. Šumkauskis, s. Ziusmano, g. 1886 Raseinuose, m. 1941 Šiauliuose.

III. 1919 – Senatorių g. 3.

V. a) 2 (2), b) „Darbo žodis“ (1919), „Kareivių tiesa“ (1920), „Tiesa“ (1919), „Журналь“ (1914), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) jidiš, lenkų, lietuvių ir rusų k.

VI. 1911 – pirktą iš Abramo Aguševičiaus. Įmonės gamybinei veiklai vadovavo B. Šumkauskis, o komercinei – Š. Savičius. Nėra žinoma, kad 1916–1918 būtų veikusi. 1920 – perkelta į Šiaulius. Kartais įkūrimo data nurodoma 1878 – Michailo Dvoržeco spaustuvės Raseiniuose įkūrimo data.

VII. ARVASEVIČIUS, Jonas. *Karolis Požėla*. Vilnius, 1984, p. 69–72; MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 176; ŽEIMANTAS, Liubomiras Viktoras. Becenzūros komunistinės literatūros leidimas legaliose spaustuvėse Lietuvoje 1919–1934. *Knygotyra*, 1973, t. 3 (10), p. 53–56; *Lietuvos komunistų partijos spauda, 1917–1940: bibliografija*. D. 2, Periodiniai leidiniai. Vilnius, 1985, p. 121, 149; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 1168.

SALANTAI

(Kretingos apskritis)

15. Jackaus Hiršos spaustuvė (1925)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės miestietis Jackus Hiršas.

III. 1925 – Laisvės g. 21.

VII. GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 53.

16. Izos Olšteino spaustuvė (1925)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės miestietis Iza Olšteinas.

III. 1920 – Latvių g. 40.

VII. GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 53.

SKUODAS

(iki 1919 – Telšių apskritis; Kretingos apskritis)

17. „Progress“ (1921 – „Progresas“, 1923 – „Pažanga“) (1911–1924)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės miestietis Davidas Davidas (dar pasirašinėjo – Dawid, 1866 ar 1876–1941). Skuode išlaikė lietuvišką knygyną ir krautuveną (1911–1941). Vienas iš Skuodo savivaldybės kūrėjų. 1919 leido patriotinius lietuviškus atvirukus.

III. 1923 – Laisvės g. 1 (arba Gedimino g.).

IV. 1923 – „Boston press“ tipo spaudos mašina.

V. a) 1 (1), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) jidiš, lietuvių ir vokiečių k.

VI. V. Biržiška, aprašydamas *Skuodo lietuvių kalendorius 1916 metams* ([1915]), teigė, kad 1915 D. Davidas savo spaustuvės šriftą skolino kažkuriai Liepojos spaustuvei. Išeitų, kad jo paties spaustuvė tuo metu neveikė, nors tame pačiame spaudinyje buvo išspausdinta D. Davido spaustuvės reklama. Bibliografai, neturėdami jokių kitų šaltinių, šią pastabą palaikė neteisingu V. Biržiškos spėjimu, nors jis susirašinėjo su kalendoriaus leidėjais Antanu Šilgaliu ir Pranciškumi Žadeikiui, tad galėjo iš jų gauti patikimų žinių. Išlikusioje korespondencijoje tokių žinių nėra, kitų to laikmečio D. Davido spaudinių taip pat. Abi pozicijos gali būti tikėtinos, tad ateityje D. Davido spaustuvės veiklos 1915–1918 dar gali keistis.

VII. GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 53; *Klaipėdos žinios*, 1924, rugsėjo 9, (nr. 182), p. [4]; MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 177; PAPAURĖLYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 277; Pavyzdingas visuom. veikėjas. *Apžvalga*, 1937, sausio 31 (nr. 5), p. 4; VYŠNIAUSKAS, Juozas. D. David'o spaustuvė Skuode. *Vakarų Lietuva*, 2006, liepos 11–17 (nr. 28), p. 4; LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1469, lap. 27; *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 3, 1905–1917. Vilnius, 2006, kn. 1–2, įr. 3829; LCVA, f. 394, ap. 5, b. 267, lap. 43, 52; LCVA, f. R-772, ap. 1, b. 3, lap. 7; LLTIB rankraštynas, f. 15-42 (2); LMAVB RS, f. 62-100, lap. 305; Raseinių krašto istorijos muziejaus Kazio Grikšos bibliotekos knygų ženklai (reklaminiai antspaudai).

ŠIAULIAI

18. „Astra“ (1941–1944)

- I. Spaustuvė su „Titnago“ gamybiniu skyriumi.
- II. Šiaulių apskrities valdyba, vėliau – Ostlandas.
- III. 1941 – Bažnyčios g. 43, 1942-02 – „Aušros“ al. 7.
- IV. 1941 – „Grafikos“ spaustuvės inventorių (žr. pl.: nr. 28). 1942-09 – papildyta rotacine ir linotipo mašinomis.
- V. a) 8 (8), b) „Tėvynė“ (1941–1942), „Tėviškė“ (1942–1944), nelegaliai: „Lietuvos Judas“ (1943), „Laisvės kovotojas“ (1944), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių ir vokiečių k.
- VI. Suformuota sujungus „Grafikos“ ir „Titnago“ spaustuves. 1941 – vedėjas Bronius Naudžiūnas, vėliau Bronius Bagdonas. 1944 – sudeginta.
- VII. *Bibliografijos žinios*, 1942, nr. 7–8, p. 201; GREIMAS, Algirdas J. Iš Algirdo J. Greimo atsiminimų apie rezistenciją / kalbino Saulius Žukas. *Kultūros barai*, 1992, nr. 3, p. 45; MARTINIONIS, Antanas. „Lietuvos Judas“, arba Rezistencinis pogrindis. *Gimtasis kraštas*, 1989, balandžio 6–12 (nr. 14), p. 5; PURONAS, Vilius; NEKRAŠIUS, Jonas. *Saulės miesto veidas*. [T.] IV, Saulės miesto spauda. Šiauliai, 2011 [i. e. 2012], p. 122; SAKAS, Aleksandras. Dar gyvas „Lietuvos Judo“ redaktorius ir leidėjas! / kalbino Aldas Vabuolas. *Klaipėda*, 1991, birželio 7 (nr. 112), p. 2; Spaustuvė „Astra“ gavo naujų mašinų. *Tėviškė*, 1942, rugsėjo 18 (nr. 38), p. 5; UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 301; VASERIS, Algirdas. *Šiaulių spaustuvės*. Diplominis darbas. Vilniaus universitetas. Šiauliai [i. e. Vilnius], 1969. VUB RS, f. 85-140, lap. 59–61.

19. Isako Brevdos spaustuvė (apie 1906–1915)

- I. Spaustuvė.
- II. Žydų tautybės miestietis Isakas Brevda (pasirašinėjo – Brewde, Brewda, Briaudė), m. 1923. Šiauliuose išlaikė knygyną (1898–1915?), prekavo ir lietuviška spauda. Užsiėmė leidybine veikla: išleido 4 knygas ir 25 atvirukus su Šiaulių vaizdais. 1905 už revoliucinių knygų laikymą buvo suimtas, kalintas Mažeikių kalėjime. Po karo išvyko į Palestiną, ten ir mirė.
- III. Didžioji kalėjimo g. (Laucevičiaus namai).
- V. a) 12 (10), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių, prancūzų ir rusų k.
- VI. Neteisingai Živilės Zavadzkytės-Zakarauskienės nurodyta, kad spaustuvė veikė ir po Pirmojo pasaulinio karo. Tik knygų prekybos verslą tęsė I. Brevdos sūnūs Majeras ir Malkelis Brevdos.
- VII. MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 180; *Senieji Šiauliai atvirukuose 1902–1944*: katalogas. Sudarė Almantas Šlivinskas ir kt. Šiauliai, 2006, p. 28; ŽUKAS, Vladas. *Marijos ir Jurgio Šlapelių lietuvių knygynas Vilniuje*. Vilnius, 2000, p. 160; Zavadzkytė-Zakarauskienė, Živilė. Isakas Brevda. *Knygotyra*, 2008, t. 51, p. 239; *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 3, 1905–1917. Vilnius, 2006, kn. 1–2, įr. 1426, 1531, 1594, 1632, 1634, 2985, 3599, 4608, 4895.

20. Bunino Fridmano (1919–1920 – Fridmano ir Ko[neckovo], 1920–1922 – Fridmano ir Goco) spaustuvė (1919–1932)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės Vilniaus miestietis Buninas Fridmanas į Šiaulius atvyko 1919 balandį. Iš pradžių susikooperavo su Koneckovu (1919–1920), vėliau (t. y., tarp 1920 liepos ir gruodžio) – su tautiečiu Šmereliu Gocu. Apie 1922 – B. Fridmanas iš Š. Goco išpirko jo dalį. B. Fridmanas g. Ašmenos apskr. Vilniaus gub. 1886-11-10. 1932 – bankrutavęs B. Fridmanas nelegaliai išvyko į Vilnių, o iš jo – į Palestiną, kurioje dirbo raidžių rinkėju.

III. 1920 – Dvaro g. 26, 1921 – Kalno g. 2, 1923 – Turgavietės g. (Levitano namai), 1925 – „Aušros“ al. 6, 1927 – Tilžės g. 163, 1929 – Varpo g. 18, 1931 – Dvaro g. 2.

IV. 1932 – „Boston press“ tipo spaudos mašinos.

V. a) 13 (13), b) „Darbininkų atstovas“ (1921), „Momentas“ (1928–1930, su pertrauka), „Mūsų laikraštis“ (1924), „Pramonės darbininkas“ (1924), „Šiaulietis“ (1926–1929), „Šiaurės Lietuva“ (1930–1931), „Taškas“ (1930), lietuvių ir jidiš kalbomis „Lietuvos skelbimų lapas“ (1923), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) jidiš, lietuvių k. ir žemaičių tarme.

VI. 1932 – 5 darbininkai. 1932 – bankrutavusią spaustuvę iš antrųjų varžytinių įsigijo Paulina Vesulienė.

VII. GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 54; PAPAURĖLYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 282; PURONAS, Vilius; NEKRAŠIUS, Jonas. *Saulės miesto veidas*. [T.] IV, Saulės miesto spauda. Šiauliai, 2011 [i. e. 2012], p. 83; Šiaulių kronika. *Lietuvos žinios*, 1934, balandžio 17 (nr. 87), p. 8; *Lietuvos komunistų partijos spauda, 1917–1940: bibliografija*. D. 2, Periodiniai leidiniai. Vilnius, 1985, p. 100, 196, 221; *Knygos lietuvių kalba 1918–1940: kontrolinis sąrašas*. T. 2, Smulkūs spaudiniai: A–J. Vilnius, 2005, p. 132 (įr. 1367); *Knygos lietuvių kalba 1918–1940: kontrolinis sąrašas*. T. 2, Smulkūs spaudiniai: P–Š. Vilnius, 2010, p. 117, 125 (įr. 8450, 8576); LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1467, lap. 107; LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1469, lap. 9; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 45, lap. 2; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 141, lap. 18; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 183, lap. 6, 8; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 285, lap. 4–5; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 341, lap. 9; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 383, lap. 130–131; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 768; LCVA, f. 632, ap. 1, b. 6453.

21. Jankelio Fridmano spaustuvė ir litografija (1905–1911)

I. Spaustuvė ir litografija.

- II. Žydų tautybės miestietis Jankelis Fridmanas. Spaudos įmonę 1908 paveldėjo Lazaris Fridmanas.
- III. 1908 – Nikolajaus g., 1910 – Policijos g. (Vacmano namai).
- V. a) 3 (3), b) „Žodis“ (1909), d) lietuvių, rusų k. ir žemaičių tarme.
- VI. 1908 – 4 darbininkai. 1911 – L. Fridmanas įmonę pardavė Giršui Perui.
- VII. MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 180–181.

22. „Globus“ (nuo 1940 – „Globus-Spauda“) (tarp 1935 ir 1939–1941)

- I. Spaustuvė, litografija ir antspaudų dirbtuvė.
- II. Žydų tautybės miestiečiai Aronas ir Leizeris Punai. 1941-02-05 – nacionalizuota.
- III. 1941 – Vilniaus g. 197.
- IV. 1941 – 7 (plokščiaspaudė firmos „König und Bauer“, 4 „Boston press“ tipo, popieriaus pjovimo ir perforavimo) mašinos.
- V. c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių k.
- VI. 1940 – A. ir L. Punai įsigijo Simės Blochienės „Spaudos“ spaustuvę. 1941 – spaustuvės turtas įvertintas 22 101 Lt.
- VII. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 302, lap. 1, 4; LCVA, f. R-741, ap. 2a, b. 626.

23. „Lietpress“ (arba „Lietpres“) (1932–1940)

- I. Spaustuvė ir anspaudų dirbtuvė.
- II. Savininkė lietuvė Paulina Vesulienė, d. Stasio, g. Mintaujoje (dab. Jelgava, Latvija) 1879-10-22. Spaustuvė prieš 1939-07 parduota Šiaulių „Vilties“ draugijai, kuri 1940-08-26 uždaryta, o 1940-10-28 nacionalizuota.
- III. 1932 – Varpo g. 18 (Riazanskio namai), 1935-06-10 – Stoties g. 11, 1940 – Tilžės g. 148.
- IV. 1933 – 2 spaudos mašinos, 1935 – 2 spaudos mašinos (1 iš jų rankinė), 1940 – 4 (spaudos firmos „Marinonti“ ir „Boston press“ tipo, popieriaus pjovimo ir segimo) mašinos.
- V. a) 8 (8), b) „Balandis“ (1933–1934), „Bloknotas“ (1932), „Gruzdžių paroda“ (1933), „Idėjų aidas“ (1935), „Įdomus mūsų momentas“ (1930–1934), „Jaunimietis“ (1933), „Mūsų momentas“ (1932–1934), „Naujas laikas“ (1934–1935), „Nijolė“ (1933), „Nr. 4“ (1934), „Nr. 9.“ (1935), „Šiauliai“ (1935), „Šiaulių aidas“ (1935), „Šiaulių bloknotas“ (1932), „Šiaulių žinios“ (1934–1935), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių k.
- VI. 1932-06-20 – pirktą iš varžytinių Bunino Fridmano spaustuvė (žr. pl.: nr. 20). 1933 – 4 darbininkai ir 3 mokiniai. 1934 – Janina Vaišvilienė ir Stasys Buzas pagal sutartį su P. Vesuliene, matyt, už skolas, spaustuvę nuo 1934-09-4

turėjo perimti, bet perėmimas neįvyko. 1940 įvertinta 12 449,15 Lt. Po 1940 nacionalizacijos spaustuvė prijungta prie „Grafikos“.

VII. GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 54; UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 304; LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 1814; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 493, lap. 104; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 585, lap. 101; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 671; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 715, lap. 5; LCVA, f. 1367, ap. 1, b. 111, lap. 20, 23; LCVA, R-771, ap. 2a, b. 619.

24. Abramo Maizenfuso spaustuvė (1905–1915, 1922–1930)

I. Spaustuvė ir kaučiukinių antspaudų dirbtuvė.

II. Žydų tautybės miestietis Abramus Girša Maizenfusas.

III. 1923 – Rinkos g. 12, 1925 – Varpo g. 6, 1926 – Bažnyčios g. 42, 1928 – Vilniaus g.

IV. 1928 – 2 „Boston press“ sistemos spaudos mašinos, 1929 – 3 (2 „Boston press“ sistemos ir „König und Bauer“ spaudos) mašinos.

V. a) 4 (4), b) „Siuvėjų patarėjas“ (1926), „Varpai“ (1926–1927), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) jidiš, lenkų, lietuvių, rusų ir vokiečių k.

VI. 1904 – A. Maizenfusas įsteigė kaučiukinių antspaudų dirbtuvę. 1922-05-26 atkurta. 1929-01-21 spaudos įrangą iš varžytinių įsigijo Simė Šičienė (buv. Maizenfusaitė) ir Chaimas Goldšmitas. 1923-10-20 – Šiaulių apskrities I nuovados Teismo teisėjas nubaudė dėl Spaudos įstatymo nesilaikymo 25 Lt bauda arba 4 dienoms arešto.

VII. GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 54; MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 180; *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 3, 1905–1917. Vilnius, 2006, kn. 1–2, įr. 1219, 1697; LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1476, lap. 132; LCVA, f. 394, ap. 5, b. 267, lap. 237; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 141, lap. 82; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 285, lap. 6–8; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 341, lap. 44; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 383, lap. 52–53; LCVA, f. 632, ap. 1, b. 851, lap. 3; LCVA, f. 632, ap. 1, b. 2114.

25. Giršos Minskerio spaustuvė (1895–1915)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės miestietis Girša Minskeris.

III. Didžioji kalėjimo g. (Arono namai).

IV. a) 2 (2), b) „Шавельській листок объявлений“ (po 1905–?); c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių ir rusų k.

VI. MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 180; BUGAILIŠKIS,

Peliksas. *Tėvynės dirvonų arimuose*. [Vilnius], [1957–1963]. LLTIB rankraštynas, f. 11-137, lap. 44.

26. Giršo Pero spaustuvė ir litografija (1911–1915)

I. Spaustuvė ir litografija.

II. Žydų tautybės miestietis Girša Peras.

III. 1911 – Policijos g. (Vacmano namai).

IV. a) 1 (1), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių ir rusų k.

V. 1911 – įmonę įsigijo iš Lazario Fridmano.

VI. MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 180; *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 3, 1905–1917. Vilnius, 2006, kn. 1, įr. 1424.

27. „Roto“ (1931–1932)

I. Akcidencinė spaustuvė.

II. Statybos meisterių klubas. Pirmininkas Bronius Karpavičius (g. 1891-12-11), buvęs paštininkas ir geležinkelietis (1924 įtariant komunistine veikla buvo atleistas iš pašto, dirbo ir gyveno 1924–1930 Lyduvėnų geležinkelio stotyje, turėjo nemalonumų su teisėsauga, baustas, Darbo federacijos narys), 1930 perkeltas į telegrafo darbininkus, 1930 buvo gavęs leidimą leisti laikraštį „Jaunavedžių žiedai“, Šiauliuose 1931 dirbo telegrafo techniku.

III. 1932 – Šliūpo g. 25.

IV. 1931 – rotatorius, rankinė „Boston press“ sistemos ir pedalinė spaudos mašinos.

V. b) „Mūsų meisteris“ (1932), d) lietuvių k.

VII. LCVA, f. 412, ap. 9, b. 450; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 493, lap. 1–4; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 1078, lap. 5–6.

28. Šolomo Savičo ir Borucho Šumkauskio (nuo 1928-01-25 – „Grafika“) spaustuvė (1920–1941)

I. Spaustuvė, chromolitografija (įsteigtas 1923-10-15), stereotipija, knygriškykla ir antspaudų dirbtuvė.

II. Žydų tautybės Raseinių miestiečiai Šolomas Savičius ir Boruchas Leizeris Šumkauskis. Š. Savičius, s. Izaoko, g. 1885 Slucke (Rusija), nužudytas 1941 Vilniuje. B. L. Šumkauskis, s. Ziusmano, g. 1886 Raseiniuose, m. 1941 Šiauliuose. Oficialiai nuo 1928-01-15 uždaryta. Naujas leidimas „Grafikai“ gautas 1928-01-25. 1927–1931 – savininkai žydų tautybės raseiniškiai Izraelis Joffė (g. apie 1858) ir Rafailas Kaplanas (g. apie 1891). 1931 – išpirko

Š. Savičius ir B. Šumkauskis. 1940-07-31 nacionalizuota. 1941-09 – pertvarkyta į spaustuvę „Astra“.

III. 1920 – Dvaro g. 24, 1923 – Kalėjimo g. 2, 1923 – Kuršėnų g. 1a (?), 1925 – Vilniaus g. 203, 1928-03-09 – Bažnyčios g. 46 („Birutės“ namai), 1934 – Dvaro g. 70, 1940 – Bažnyčios g. 43 (Juozo Valančiaus namai).

IV. 1927 – 7 (4 spaudos ir 1 litografijos mašina, litografijos presas, popieriaus pjovimo) mašinos, 1935 – 9 (2 plokščiaspaudės, 3 tiglinės, 3 litografijos spaudos ir stanokas) mašinos, 1941 – 12 (chromolitografinė firmos „Faber e. Schleicher“, litografijos, 5 spaudos, bronzavimo, stancavimo, 2 popieriaus pjovimo, knygų nugarėlių lenkimo) mašinų, 1941 – papildyta 1 linotipu.

V. a) 154 (129), b) „Atgimimas“ (1923–1924), „Aušrelė“ (1922), „Daigai“ (1924), „Dabarties klausimai“ (1929), „Darbininkų atstovas“ (1921–1922), „Darbininkų balsas“ (1924–1925), „Darbininkų vienybė“ (1922), „Jaunas darbininkas“ (1922–1923), „Kultūra“ (1928–1930), „Mokykla ir gyvenimas“ (1920–1921), „Momentas“ (1928–1929, su pertrauka), „Mūsų kraštas“ (1924), „Mūsų momentas“ (1930–1931), „Mūsų vėliava“ (1922), „Naujas laikas“ (1934), „Naujoji gadynė“ (1923), „Pagelbos žodis“ (1926), „Pajūris“ (1936), „Panevėžio balsas“ (1924), „Raudonoji vėliava“ (1941), „Sietynas“ (1920–1922), „Siuvėjų patarėjas“ (1925–1926, 1930), „Skautų aidas“ (1923), „Šaipokas“ (1922), „Šatrija“ (1928), „Šaulys“ (1926), „Šiaulietis“ (1925–1926), „Šiaulių aidas“ (1935), „Šiaulių apskrities kilnojamosios žemės ūkio parodų komiteto biuletėnis“ (1931), „Šiaulių bloknotas“ (1933), „Vienybė – galybė“ (1924), „Žemaičių prietelius“ (1926–1928), lietuvių ir jidiš kalbomis „Lietuvos skelbimų lapas“ (1923), jidiš: „Cait“ (1923–1924?), „Undezr=Cait“ (1924–?), „Šavler Vochenblat“ (1927–?), c) blankinė ir smulkioji spauda, spalvotos etiketės, plakatai ir atvirukai, d) jidiš, lenkų, lietuvių, rusų ir vokiečių k.

VI. 1920 – įmonė perkelta iš Raseinių. Kartais įkūrimo data nurodoma 1878 – Michailo Dvoržeco spaustuvės Raseiniuose įkūrimo data. 1936 – vedėjas Š. Savičius, pavaduotojas B. Šumkauskis, bet faktiškai spaudos skyriui vadovavo B. Šumkauskis, o chromolitografijos – Š. Savičius. 1940 – vedėjas Dovydas Mazó, vėliau Beila Šneiderytė. 1927 – dirbo 4 darbininkai ir 6 mokiniai. Apie 1927 – įvertinta 165 000 Lt. 1940-10-28 – prijungta „Lietpress“ spaustuvė.

VII. GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 54; PAPAURĖLYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 282; *Socialdemokratas*, 1923, gruodžio 22 (nr. 55–56), p. 8; UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 301; VASERIS, Algirdas. *Šiaulių spaustuvės*. Diplominis darbas. Vilniaus universitetas. Šiauliai [i. e. Vilnius], 1969.

VUB RS, f. 85-140, lap. 17, 15, 54, 55, 57; *Lietuvos komunistų partijos spauda, 1917–1940: bibliografija*. D. 2, Periodiniai leidiniai. Vilnius, 1985, p. 101, 116, 130–131, 173, 198, 200; LCVA, f. 377, ap. 10, b. 228, lap. 15; LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 824; LCVA, f. 388, ap. 5, b. 652, lap. 11; LCVA, f. 394, ap. 5, b. 267, lap. 237, 468–469; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 340; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 351, lap. 22; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 383, lap. 37–41; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 450, lap. 5–7; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 585, lap. 21; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 851, lap. 1–4, 25, 27; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 1168; LCVA, f. 632, ap. 1, b. 5813; LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 619.

29. Abramo Sčupako spaustuvė (1920–1921)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės miestietis Abramus Sčupakas. Leidimas gautas 1920-08-23, veikė nuo 1920-09-06.

VI. 1921 spaustuvė iškelta į Joniškį.

VII. PAPAURĖLYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 282; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 45, lap. 5.

30. „Spauda“ (1930–1940)

I. Spaustuvė ir antspaudų dirbtuvė.

II. Žydų tautybės miestietė Simė Šcienė (buv. Maizenfusaitė, nuo 1936-01-01 – Blochienė).

III. 1930 – Varpo g. 6 (Rutkauskienės namai), 1935 – Varpo g. 3, 1938-09-21 – Vilniaus g. 197.

IV. 1929 – 3 (2 „Boston press“ sistemos ir „König und Bauer“ spaudos mašinos, 1931 – 2 spaudos mašinos, 1935 – 3 (2 „Boston press“ sistemos ir plokščiaspaudė firmos „König und Bauer“), 1940 – 3 (plokščiaspaudė, „Boston press“ sistemos ir rankinė popieriaus pjovimo) mašinos.

V. a) 16 (9), b) „Bloknotas“ (1933), „Idomus mūsų momentas“ (1935–1940), „Klumpės“ (1933), „Krizė“ (1933), „Mūsų momentas“ (1932, 1935–1940), „Laisvamanis“ (1936–1939), „Savaitraštis“ (1933), „Šiaulių bloknotas“ (1932), „Šiaulių parodos žinios“ (1932) „Šiaulių žinios“ (1934), „Šiaurės ekspresas“ (1933), „Šiaurės žvaigždė = Norda Stelo“ (1932), „Taškas“ (1931), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių k.

VI. 1930 – 3 darbininkai, 1939 – 1 tarnautojas, 5 darbininkai ir 1 mokinys. Apie 1930 – įvertinta 6 000 Lt. 1930 – įmonė perimta iš dėdės Abramo Maizenfuso (žr. pl.: nr. 22). 1940 – parduota Aronui ir Leizeriui Punams. 1936 – vedėjas Mykolas Diktanas (g. 1909-09-25).

VII. GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 54; LCVA, f. 377, ap. 10, b. 228, lap. 15; LCVA, f. 377, ap. 10, b. 229, lap. 4; LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 1546; LCVA, f. 388, ap. 5, b. 652,

lap. 6; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 406, lap. 121–123; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 1170; LCVA, f. 632, ap. 1, b. 851, lap. 3; LCVA, f. 632, ap. 1, b. 2114.

31. Abramo Srogovičiaus spaustuvė (1906–1915)

I. Spaustuvė ir kaučiukinių antspaudų dirbtuvė.

II. Žydu tautybės miestietis Abramus Srogovičius.

III. Didžioji kalėjimo g. (Ibianskio namai).

V. a) 2 (2), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių ir rusų k.

VII. MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 180; *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 3, 1905–1917. Vilnius, 2006, kn. 1–2, ir. 695, 2892.

32. Feivelio Šabaševičiaus spaustuvė (1912)

I. Spaustuvė.

II. Žydu tautybės miestietis Feivelis Šabaševičius.

III. 1912 – Soboro g. (Matematiko namai).

VII. MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 180.

33. „Titnagas“ (1923–1941)

I. Spaustuvė, stereotipija, knygrišykla ir antspaudų dirbtuvės.

II. Pasitikėjimo bendrovė „Titnagas“, kapitalas 100 tūkst. Lt (iš jų 70 tūkst. Lt Jono Šliūpo, 20 tūkst. Lt Jurgio Aleknos ir 10 tūkst. Lt Martyno Yčo). Oficialiuose dokumentuose savininku buvo laikomas J. Šliūpas. Įsteigta 1923-09-15, įregistruota 1923-07-25. Iš varžytinių 1935-02-07 įsigijo Lietuvos bankas, valdė banko Šiaulių skyrius. 1940-07-31 nacionalizuota. 1941 II pusėje – trumpam gražinta Lietuvos bankui.

III. 1923 – Bažnyčios g. 1 (nuo 1924 – 58) (Lietuvos prekybos ir pramonės banko rūsyje), 1934 – Dariaus ir Girėno g. 58 (1935 – 52).

IV. 1923 – 6 (spaudos „Victoria“, „Kositios“, „Hassfeld“, „Heidelberg“, popieriaus pjovimo ir siuvimo) mašinos, 1935 – 4 (2 plokščiaspaudės ir 2 mažesnės spaudos) mašinos, 1940 – 9 (2 plokščiaspaudės, 2 tiglinės, „Boston press“ sistemos, popieriaus pjovimo, stancavimo ir segimo) mašinos.

V. a) 263 (222), b) „Ateities žiedai“ (1924), „Darbininkų laikraštis“ (1924), „Darbininkų žinios“ (1925), „Darbininkų žodis“ (1924), „Joniškio žemės ūkio ir pramonės parodos komiteto biuletėnis“ (1929), „Kraštas“ (1926), „Kultūra“ (1923–1927), „Laisvamanis“ (1934–1936), „Menas“ (1933–1935), „Mūsų kraštas“ (1924), „Pakuršės aidas“ (1934), „Pieno ir gyvulių ūkis“ (1930–1931), „Respublikos gerovė“ (1924), „Rinkimų verpetai“ (1926), „Skautų aidas“

(1923–1925), „Šakar-makar“ (1924), „Šiaulietis“ (1924–1925), „Šiaulių naujienos“ (1923–1928), „Tautos balsas“ (1935), „Žagarės aidas“ (1931), „Žagarės balselis“ (1931), „Žemaičių balsas“ (1924–1925), „Žemės ūkio ir pramonės parodos Grudžiuose biuletėnis“ (1933), „Žiburėlis“ (1928–1933), c) blankinė ir smulkioji spauda, atvirukai ir spalvoti plakatai, d) lietuvių ir vokiečių k.

VI. 1923 – vedėjas Erichas Kühnas, 1930 – Aleksandras Jakubauskas (g. 1875-10-30), 1944-07-30 – Albertas Domereckis. 1923 – 1 tarnautojas, 6 darbininkai ir 3 mokiniai, 1927 I pusmetis – 1 tarnautojas, 10 darbininkų ir 2 mokiniai, 1927 II pusmetis – 1 tarnautojas, 13 darbininkų ir 2 mokiniai. 1936 – 1 tarnautojas, 9 darbininkai. 1940 – įvertinta 13 074,59 Lt. Nuo 1941 II pusės – veikė kaip gamybinis „Astros“ skyrius (žr. pl.: nr. 18).

VII. GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 54; UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 301; *Lietuvos komunistų partijos spauda, 1917–1940: bibliografija*. D. 2, Periodiniai leidiniai. Vilnius, 1985, p. 112, 118–119; LCVA, f. 377, ap. 5, b. 95, lap. 212, 225–226; LCVA, f. 377, ap. 10, b. 228, lap. 15; LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 301; LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 2424; LCVA, f. 394, ap. 5, b. 267, lap. 479–480; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 183, lap. 62; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 406; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 1169; LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 665.

34. „Vilties“ spaustuvė (1932–1935)

I. Spaustuvė, stereotipija ir knygriškykla.

II. Lietuvių tautininkų sąjungos vyriausioji valdyba. Įkurta 1932-02-02. Iškilmingai atidaryta ir pašventinta 1932-02-12.

III. 1932 – „Aušros“ al. 15, 1934 – „Aušros“ al. 19a., 1934-10-29 – „Aušros“ al. 21a.

IV. 1932 – 1 („Amerikanka“ tipo spaudos) mašina, 1934 – 5 (2 plokščiaspaudės ir 2 tiglinės spaudos, rankinė popieriaus pjovimo) mašinos, 1935 – 4 (1 rotacinė, 2 plokščiaspaudės ir 1 tiglinė „Victoria“ spaudos) mašinos.

V. a) 26 (14), b) „Akis“ (1932), „Biržų žinios“ (1932–1933), „Biuletėnis“ (1935), „Jaunoji karta“ (1932–1935), „Kregždutė“ (1934–1935), „Lietuvių tautininkų sąjungos žinynas“ (1934–1935), „Mūsų balsas“ (1932–1933), „Mūsų kraštas“ (1932–1935), „Mūsų meisteris“ (1932), „Rykštė“ (1932), „Studentų balsas“ (1932), „Šiaulių bloknatas“ (1932), „Šiaurės Lietuva“ (1932–1933), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių k.

VI. 1932 – vedėjas Jonas Zaviša. 1932 – 6 darbininkai ir 4 mokiniai. 1934 – 16 darbininkų. Kartu prie spaustuvės veikė Lietuvių tautininkų sąjungos kuruojamų periodinių leidinių redakcijos. 1936-01-01 išsikėlė į Kauną.

VII. UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 309; *Knygos lietuvių kalba 1918–1940: kontrolinis sąrašas*. T. 2, Smulkūs spaudiniai: T–Ž. Vilnius, 2013, p. 87 (įr. 12275); LCVA, f. 377, ap. 10, b. 228, lap. 15; LCVA, f. 388, ap. 2a, b. 1743; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 751, lap. 164; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 493, lap. 74; LCVA, f. 412, ap. 9, b. 584, lap. 3.

35. Vokietijos okupacinės valdžios litografija (1916–1918)

I. Litografija.

II. Šiaulių apskrities Vokietijos okupacinė valdžia.

V. c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių ir vokiečių k.

VII. BUGAILIŠKIS, Pelikšas. Šiaulių spauda. *Šiaulių naujienos*, 1924, sausio 18 (nr. 3), p. 1. Parašas: Sf.; BUGAILIŠKIS, Pelikšas. *Iš I pasaulinio karo užrašų: 1915–1918 m. vokiečių okupacijos kronika*. Vilnius, 1961. LMAVB RS, f. 87-157, lap. 34.

36. Jankelio Volbergo spaustuvė ir litografija (1882–1915)

I. Spaustuvė ir litografija.

II. Žydų tautybės miestietis Jankelis Ovsejus Volbergas.

III. Didžioji kalėjimo g. (Goco namai).

V. a) 2 (2), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) rusų k.

VI. 1899 atidarytas litografijos skyrius.

VII. MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 181.

TAURAGĖ

(iki 1919 – Raseinių apskritis)

37. Mejerio Epelio ir A. Braudo (nuo 1927 – M. Epelio) spaustuvė (1926–1941)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės Tauragės miestietis Mejeris Epelis ir tautietis kompanionas A. Braudas. Apie 1927 M. Epelis iš A. Braudo išpirko jo dalį. M. Epelis, s. Šmuelio, g. Tauragėje 1903. M. Epelis dalyvavo leidybinė veikloje. 1941-04-05 – nacionalizuota.

III. 1931 – Bažnyčios g. 44, 1935 – Bažnyčių g. 50, 1941 – Giedrio g.

IV. 1935 – 2 („Schnelpress“ sistemos seno tipo kojinė ir „Boston press“ sistemos rankinė spaudos) mašinos, 1941 – 5 (tiglinė „Šviderski“ firmos, 2 „Boston press“ sistemos, perforavimo ir siuvimo) mašinos.

V. a) 7 (7), b) „Mūsų darbai“ (1926), „Mūsų šaulys“ (1927), „Naujas Tauragės ekspresas“ (1934), „Socialistas liaudininkas“ (1926) „Tauragės balsas“ (1933), „Tauragės ekspresas“ (1934), „Tauragės žinios“ (1935), „3 Tauragės

ekspresas“ (1934), „Žemaitijos aidas“ (1933), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) jidiš ir lietuvių k.

VI. 1935 – 2 darbininkai. 1941 – turtas įvertintas 40 508 Lt. 1941-06-23 – dėl karo veiksmų sudegė.

VII. ČEPAS, Ričardas. *Plečkaitininkai*. Vilnius, [2000], p. 65; GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 55; UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 320; LCVA, f. 377, ap. 10, b. 228, lap. 12; LCVA, f. 483, ap. 2, b. 46, lap. 46; LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 718.

38. Davido Indichšteino spaustuvė (1908–ne anksčiau kaip 1914 pabaigoje)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės miestietis Davidas Indichšteinas.

V. a) 4 (4), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių ir rusų k.

VI. 1908 – pasirodė pirmoji spaudos produkcija.

VII. MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 181; *Pamenklas. Šventos MISSIJOS atliktos*. [B. v. : B. l., tarp 1910–1914] (Tauragė : Spaustuvė D. Indichsteina). [2] p.

39. „Laisvė“ (1925)

I. Spaustuvė.

II. Tauragės kooperatyvas „Laisvė“, buvęs Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos įtakos sferoje.

V. b) „Žemaičių kooperatininkas“ (1925), c) smulkioji spauda, d) lietuvių k.

VII. *Knygos lietuvių kalba 1918–1940: kontrolinis sąrašas*. T. 2, Smulkūs spaudiniai: T–Ž. Vilnius, 2013, p. 30 (įr. 11569); LCVA, f. 378, ap. 10, b. 848.

40. „Planeta“ (apie 1931–1941)

I. Spaustuvė ir antspaudų dirbtuvės.

II. Žydų tautybės miestietis Boruchas Pogremontas. 1941-04-05 – nacionalizuota

III. 1933 – Kęstučio g. 2.

IV. 1935 – 2 spaudos mašinos (iš jų viena didelė „Gutenberg“ sistemos cilindrinė), 1941 – 5 (pilnojo formato plokščiaspaudė, 2 tiglinės „Diamont“ ir „Diabant“, popieriaus pjovimo, segimo ir siuvimo) mašinos.

V. a) 5 (5), b) „Butigeidininkas“ (1936), „L. S. S. Tauragės rajono tuntas“ (1937), „Tauragės aidas“ (1935), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių k.

VI. Dirbo apie 15 darbininkų. 1941 – turtas įvertintas 82 308 rb.

VII. UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 320; *Žemaitijos aidas*, 1933, rugpjūčio 12 (nr. 5), p. 3; LCVA, f. 377, ap. 10, b. 228, lap. 12; LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 725.

41. Kano Tevelio spaustuvė (1940–ne vėliau kaip 1941)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės miestietis Kanas Tevelis.

VII. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 229, lap. 2.

TELŠIAI

42. Marijos Benišaitės spaustuvė (1925)

I. Spaustuvė.

II. Marija Benišaitė.

III. 1925 – Didžioji g. 179.

VII. *Visa Lietuva*: informacinė knyga 1925 metams. Kaunas, 1925, p. 370.

43. Vlodo Gramalo spaustuvė (1932–1940)

I. Spaustuvė.

II. Lietuvis Vladas Gramalas, LVLS Telšių apygardos narys, spaudos ekspeditorius, buvęs „Perkūno“ spaustuvės raidžių rinkėjas ir rinkyklos vedėjas. 1940-07-31 – nacionalizuota.

III. 1932 – Naujoji g. 22.

IV. 1935 – 2 (tiglinė „Schnelpress“ sistemos ir kojine „Telegress“ spaudos) mašinos, 1936 – 1 (kojinė „Telegress“ spaudos) mašina.

V. a) 1 (1), b) „Darbo žemaitis“ (1935–1936), slapta: „Liaudies frontas“ (1936, 1937–1938?), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių k.

VI. Nacionalizacijos dokumentai nerasti.

VII. „Perkūno“ spaustuvės darbininkai. *Žemaitis*, 1930, kovo 21 (nr. 12), p. 7; PETRYLA, Danielius. „Žemaitis“ ir jo tęsėjai. *Žurnalistika*: [19]85, 1987, kn. 14, p. 115–17; UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 323; *Žemaitis*, 1932, rugpjūčio 7, (nr. 29), p. 3; *Lietuvos komunistų partijos spauda, 1917–1940*: bibliografija. D. 2, Periodiniai leidiniai. Vilnius, 1985, p. 120, 181; LCVA, f. 377, ap. 10, b. 228, lap. 13.

44. „Jaasin“ (apie 1930–1940)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės Telšių miestietis Jakobas Gurvičius.

III. 1931 – Kęstučio g. 28.

IV. 1930 – 1 („Boston press“ tipo) spaudos mašina, 1935 – 1 rankinė spaudos mašina, 1937 – 2 (rankinė ir tiglinė spaudos) mašinos, 1941 – 2 („Boston press“ tipo ir „Schnelpress“ sistemos) spaudos mašinos.

V. a) 7 (7), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių k.

VI. 1940-07-31 – nacionalizuota, bet nacionalizacijos dokumentai nerasti.

VII. GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 55; UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 323; LCVA, f. 377, ap. 10, b. 228, lap. 13.

45. Feivelio Kaplansko spaustuvė (1925)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės miestietis Feivelis Kaplanskis.

III. 1925 – Didžioji g. 181.

VI. Kyla abejonių, ar ne per klaidą K. Puida į žinyną „Visa Lietuva“ (1925) įraukė F. Kaplansko spaustuvę. F. Kaplanskis buvo profesionalus fotografas, karo metais dirbęs Vokietijos kariuomenės fotografu, o vėliau – tėvo Chaimo Kaplansko Telšių fotoateljė, maždaug tuo pat metu, kai minimas K. Puidos su broliu Feitska jis emigravo į Palestiną. Ten Tel Avive ir Haifoje jie kartu dirbo fotografais iki 1980.

VII. PETRAUSKIENĖ, Marina. Fotografo keliu. Iš *Fotografas Chaimas Kaplanskis*. Telšiai–Vilnius, 2007, p. 28; *Visa Lietuva*: informacinė knyga 1925 metams. Kaunas, 1925, p. 370.

46. A. Levino spaustuvė (1913–ne anksčiau kaip 1914 pabaigoje)

I. Spaustuvė.

II. Žydų tautybės miestietis A. Levinas.

V. a) 1 (1), d) rusų k.

VII. MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 181.

47. Lietuvos šaulių sąjungos III rinktinės spaustuvė (1924–1925)

I. Spaustuvė.

II. Lietuvos šaulių sąjungos III rinktinė. Valdė LŠS III rinktinės vadas Simas Radišauskas, g. Suvalkų gub. apie 1897, m. 1927-06-18. 1923–1926-01-01 – LŠS III rinktinės vadas. LVLS Telšių apygardos narys.

V. b) „Telšių žinios“ (1924), c) akcideninė spauda, d) lietuvių k.

VI. 1924 – vedėjas S. Radišauskas. Įrengimas kainavo 4 500 Lt. 1925-02-15 – išnuomota išperkamosios nuomos teisėmis Mykolui Šaikūnui (žr. pl.: nr. 48).

VII. TORNAU, Aleksandras. A. a. Simas Radišauskas. *Žemaitis*, 1927, birželio 24 (nr. 25), p. 1; LCVA, f. 394, ap. 5, b. 285, lap. 235; LCVA, f. 394, ap. 5, b. 322, lap. 8.

48. „Perkūno“ spaustuvė (1925–1933)

I. Spaustuvė.

II. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos Telšių apygarda. Išperkamosios nuomos teisėmis už 4 500 Lt įsigyta iš Simo Radišausko. Sutartį sudarė Mykolas Šaikūnas. 1933 – vengiant skolų išieškojimo likviduota.

III. 1928 – Kalno g. 23 (Stanevičiaus namai), 1932 – Kalno g. 27 (Daržinskio namai).

IV. 1927 ir 1928 – atnaujintos spaudos mašinos, 2 (tiglinė „Schnelpress“ sistemos ir kojinė „Telegpress“ spaudos) mašinos.

V. a) 15 (15), b) „Atvanga“ (1930), „Ligonių kasos narys“ (1933), „Mūsų filatelistas“ (1933), „Mūsų naujienos“ (1930), „Naujienos“ (1931), „Žemaičių skautas“ (1928), „Žemaitis“ (1925–1933), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių k.

VI. 1925 – vedėjas Mykolas Šaikūnas, 1930 – Petras Kežinaitis, 1932 – V. Žilionis. 1930 – 5 darbininkai. 1926-02-18 – daryta krata, rasta spaudinių, neįrašytų į spaustuvės registrą. 1929 – Telšių karo komendantas skyrė 50 Lt baudą už Spaudos įstatymo pažeidimus. 1933 – inventorių perduotas Butkų Juzei (žr. pl.: nr. 4).

VII. GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 55; Kas nauja? *Žemaitis*, 1927, rugsėjo 4 (nr. 34), p. 2; PETRYLA, Danielius. „Žemaitis“ ir jo tęsėjai. *Žurnalistika*: [19]85, 1987, kn. 14, p. 115–17; Telšių karo komendantas <...>. *Žemaitis*, 1929, balandžio 27 (nr. 17), p. 1; TORNAU, Aleksandras. A. a. Simas Radišauskas. *Žemaitis*, 1927, birželio 24 (nr. 25), p. 1; TORNAU, Aleksandras. Kaip atsirado „Žemaitis“. *Žemaitis*, 1930, kovo 21 (nr. 12), p. 3; *Žemaitis*, 1932, rugpjūčio 7 (nr. 29), p. 3; LCVA, f. 394, ap. 5, b. 322, lap. 8; LCVA, f. 394, ap. 5, b. 396, lap. 74–76; LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 41, lap. 311.

49. Chonono Slonimskio (1919–1920 – A. Slonimskio, 1920–1923 – A. Slonimskio ir Ko) spaustuvė (1881–1923)

I. Spaustuvė ir kaučiukinių antspaudų dirbtuvė.

II. Žydų tautybės pulko atsargos raštininkas Chononas Slonimskis. 1919 – įmonę perėmė sūnus Abramus Slonimskis, kuris 1920 II pusėje priėmė kompaniją, matyt, Chaimą Ederą. Oficialiai Ch. Ederas pradeda figūruoti 1923, todėl iki tol nenuosekliai rašyta spaudos duomenyse „ir Ko“.

III. 1920 – Sodno g. 316, 1923 – Sodno g. 318.

V. a) 4 (4), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lenkų, lietuvių ir rusų k.

VI. A. Slonimskis savo spaustuve su kompanionu Ch. Ederu 1923-07-01 iškėlė į Ukmergę ir ten įkūrė „Knygos“ spaustuve.

VII. GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 55; MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 182; PAPAURĖLYTĖ, Arida. Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) knygos įstaigos. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 276; *Knygos lietuvių kalba 1918–1940: kontrolinis sąrašas*. T. 2, Smulkūs spaudiniai: P–Š. Vilnius, 2010, p. 121, 124 (įr. 8518, 8562); *Rėdytojai Draugystės vyrų gimnazijos Telšiuose praneša, kad 4 rugpiučio 1909 m. Telšių meste*. [Telšiai, 1909]. 1 p., lygiagr. lenkų, lietuvių ir rusų k.; LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1467, lap. 83; LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1478, lap. 65; LCVA, f. 394, ap. 5, b. 267, lap. 322–325.

50. „Šatrija“ (1928–ne anksčiau kaip 1931-09)

I. Spaustuvė.

II. Lietuvos šaulių sąjungos III rinktinė.

III. 1928 – Plungės g. 28.

V. a) 2 (1), b) „Tėvynės takais“ (1929), „Žemaičių skautas“ (1929), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių k.

VII. *Tėvynės takais*, 1929, gegužės 20 (nr. 3), p. 16; *Knygos lietuvių kalba 1918–1940: kontrolinis sąrašas*. T. 2, Smulkūs spaudiniai: T–Ž. Vilnius, 2013, p. 154 (įr.13090).

51. Telšių apskrities savivaldybės spaustuvė (1940–1944)

I. Spaustuvė.

II. Telšių apskrities vykdomasis komitetas (1940–1941), Telšių apskrities savivaldybė (1941–1944).

V. a) 17 (17), b) „Lietuvos gynėjas“ (1944), „Tėvynė“ (1944), „Tarybų Žemaitija“ (1941), „Žemaičių žemė“ (1941–1944), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių, lotynų k. ir žemaičių tarme.

VI. Suformuota iš V. Gramalo, „Jaasin“ ir Vyskupijos spaustuvių inventoriaus. 1941 – vedėjas J. Piktorna. 1944-07 – spaustuvė nebeturėjo elektros, spaudos mašinas suko Telšių komendantūros vyrai.

VII. ŠNIUKAS, Domas. Simas Miglinas: žurnalistas tarp karo audrų. Iš *Žurnalistika 2011: almanachas*. Vilnius, 2011, p. 112–113; UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 325–326.

52. Telšių vyskupijos (arba – Vyskupijos) spaustuvė (1928–1940)

I. Spaustuvė.

II. Telšių vyskupijos kurija. 1940-07-31 – nacionalizuota.

III. 1935 – Bažnyčios g. (Telšių kunigų seminarijos rūmai).

IV. 1935 – 2 (viena elektra varoma, kita – rankinė) spaudos mašinos, 1940 – 5 („Man“ firmos plokščiaspaudė, rankinė „Boston press“ tipo, popieriaus pjovimo, siuvimo ir perforavimo) mašinos.

V. a) 90 (85), b) „Literatūros atžala“ (1936), „Mūsų pajūris“ (1935), „Spauda ir gyvenimas“ (1932–1934), „Šatrija“ (1928), „Telšių naujienos“ (1935), „Žemaičių prietelius“ (1928–1940), c) blankinė ir smulkioji spauda, d) lietuvių, lotynų k. ir žemaičių tarpe.

VI. 1928 – vedėja Uršulė Martinonytė, dirbo – 12 vienuolių. 1940 – turtas įvertintas 44 556,12 Lt. Spaustuvės mašinos ir įrenginiai 1940 perduoti Telšių apskrities vykdomajam komitetui, kuris Telšiuose įkūrė naują spaustuvę (žr. pl.: nr. 51).

VII. GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18 (25), p. 55; UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius; Kaunas, 1998, p. 325; *Švenčiausiosios Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo Vargdienių seserų vienuolija: vedamoji mintis ir dvasia 1918–2000 m. laikotarpio realybėje*. Kaunas, 2012, p. 70; LCVA, f. 1543, ap. 2, b. 41, lap. 312; LCVA, f. R-771, ap. 2a, b. 748.

ŽEMAIČIŲ NAUMIESTIS (Naumiestis, Raseinių apskritis)

53. Frydricho Megnio spaustuvė (1911–1914)

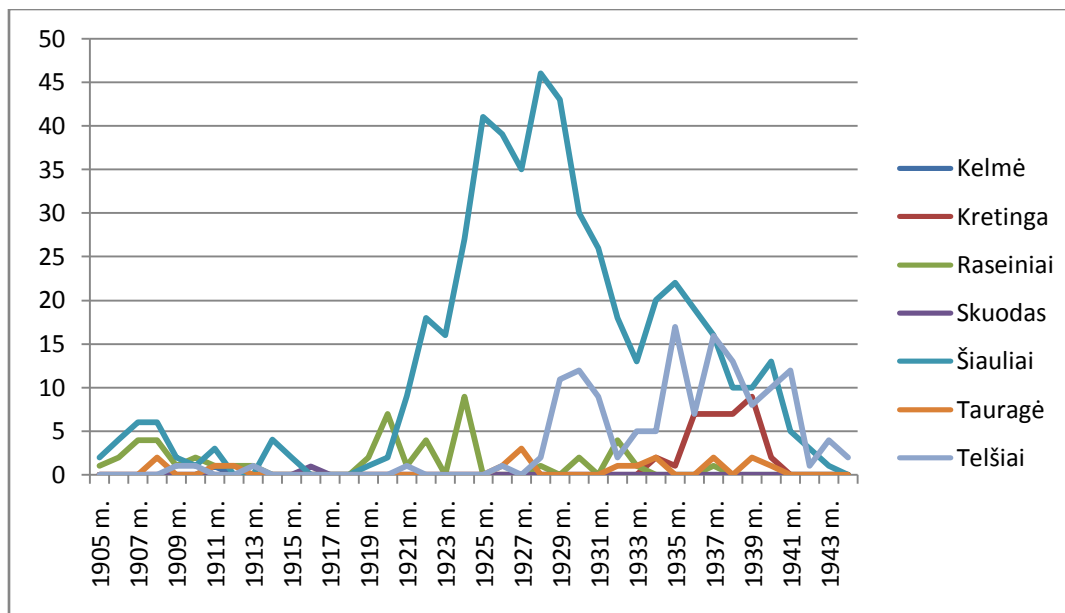
I. Spaustuvė.

II. Frydrichas Megnis (1873-12-24–1950-10-09), Žemaitijos latvis evangelikų liuteronų tikybos, Žemaičių Naumiesčio evangelikų liuteronų bažnyčios kantorius. 1914 – Rusijos valdžios suimtas ir ištremtas į Jakutiją (Sibiras, Rusija).

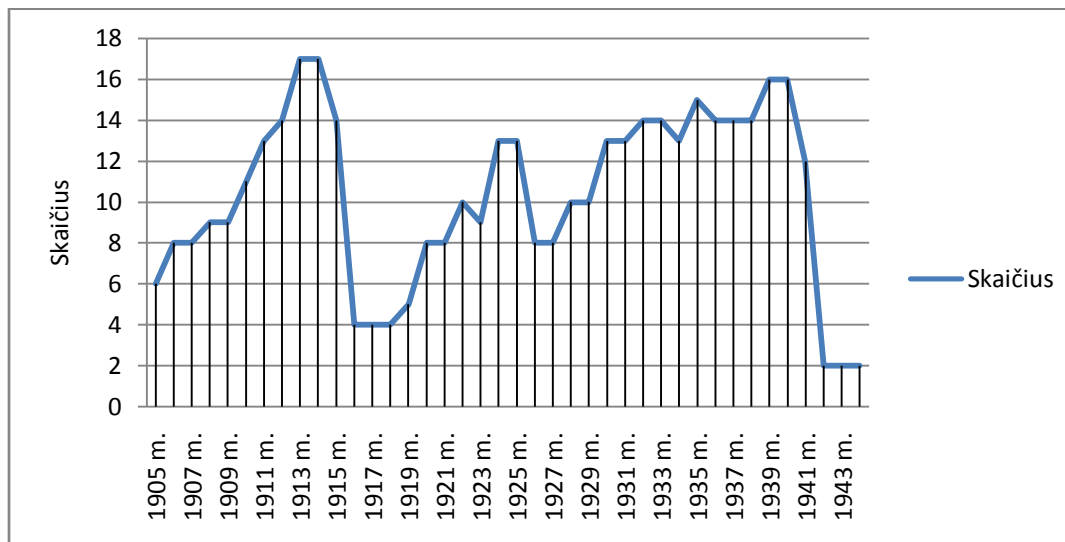
IV. b) „Sweczias“ (1911–1914), d) lietuvių k. gotikiniu šriftu.

VI. MERKYS, Vytautas. Lietuvos poligrafijos įmonės 1795–1915. Iš *Iš Lietuvos kultūros istorijos*. T. 7, Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972, p. 175; *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 3, 1905–1917. Vilnius, 2006, kn. 1, p. 185.

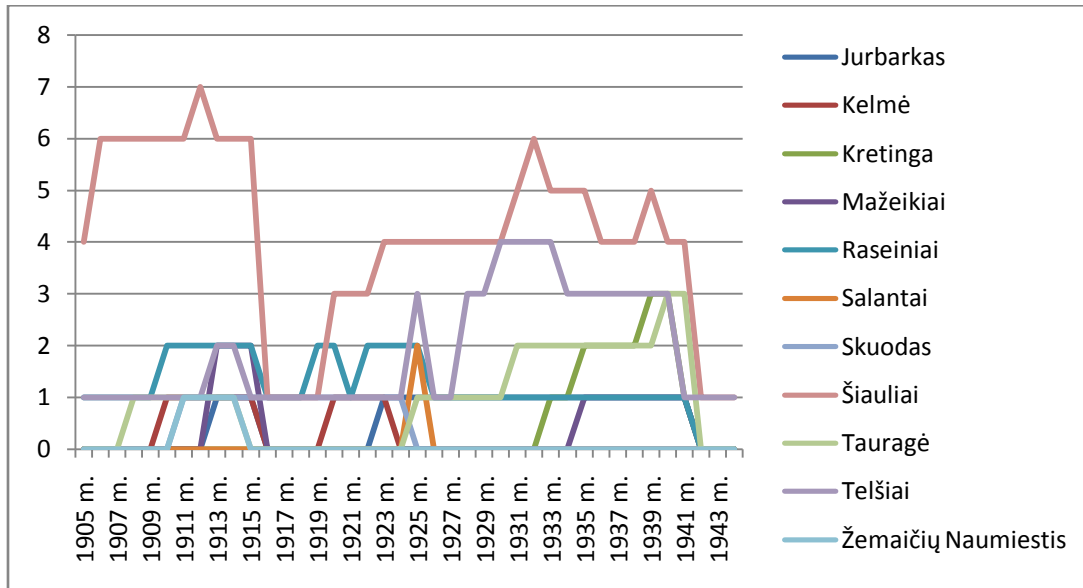
1 diagrama. Regiono spaudos centrų 1905–1944 m. knygų gamybos apimčių kaita

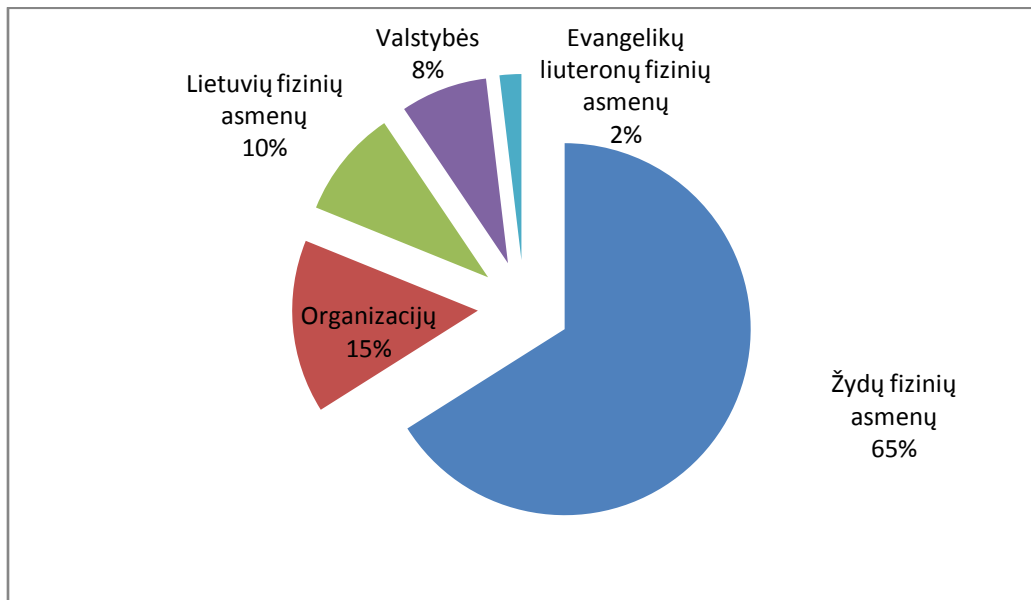
2 diagrama. Regiono 1905–1944 m. spaustuvių skaičiaus kaita

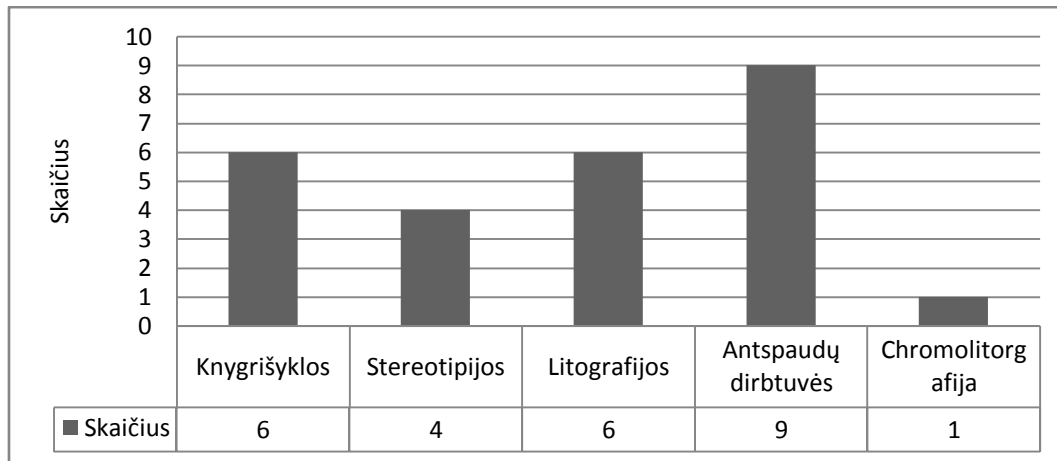
3 diagrama. Regiono poligrafijos centrų 1905–1944 m. spaudos įmonių skaičiaus kaita

4 diagrama. Regiono 1905–1944 m. spaustuvių kapitalo struktūra

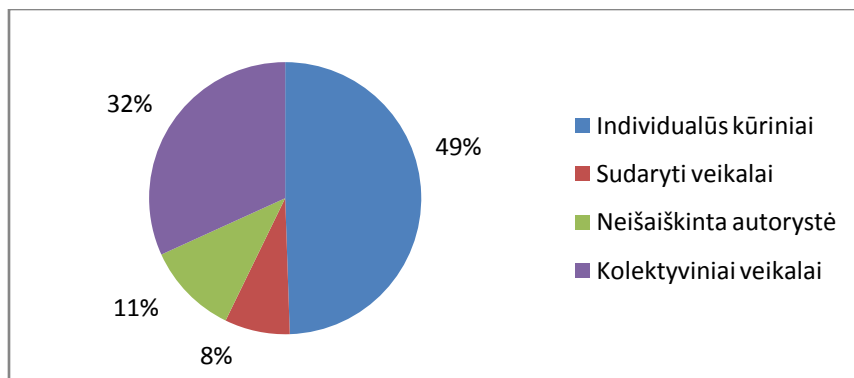
5 diagrama. Regiono 1905–1944 m. spaustuvių gamybinių skyrių struktūra

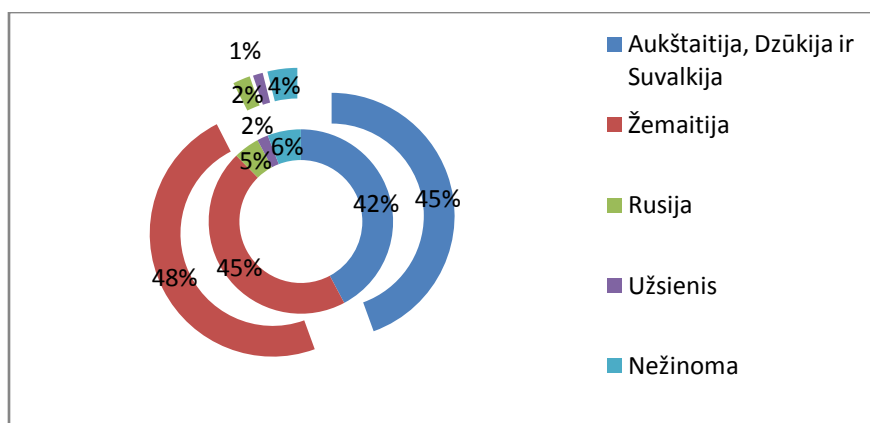
1–5 diagramos sudarytos autoriaus remiantis šiame priede pateiktu „Žemaitijos spaustuvių 1905–1944 metais“ sąvadu; *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 3, 1905–1917. Vilnius, 2006; *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940: kontrolinis sąrašas*. Vilnius, 1997–2001; Lietuvos integraliosios bibliotekų informacijos sistemos Suvestiniu katalogu (<http://www.libis.lt>) ir autoriaus bibliografinė duomenų baze.

3 PRIEDAS. AUTORIŲ KILMĖS GEOGRAFIJA

1 diagrama. Viseto autorinė sandara

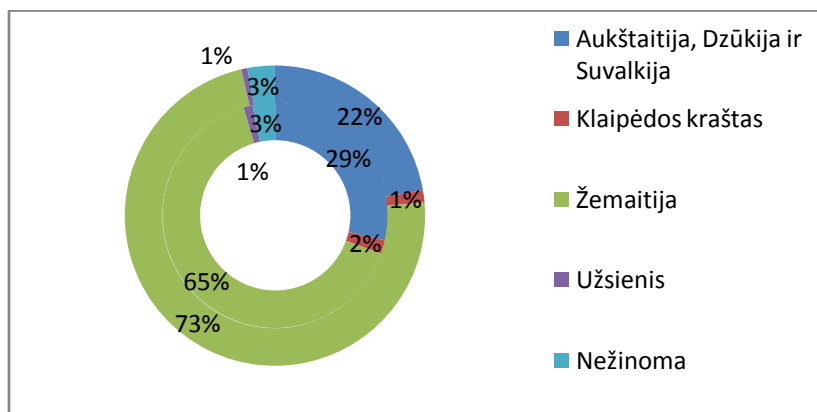

2 diagrama. Lietuvos ir lietuvių autorių kilmė ir jų leidybos apimtis

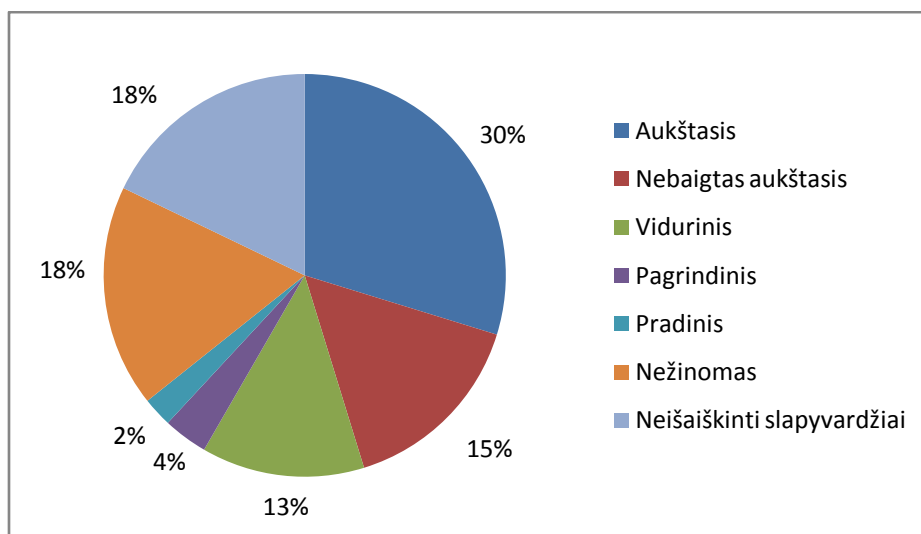
Vidinis žiedas žymi autorių kilmę, o išorinis – jų veikalų leidybos apimtį.

3 diagrama. Lietuvos ir lietuvių autorių gyvenamosios vietos ir jų leidybos apimtis

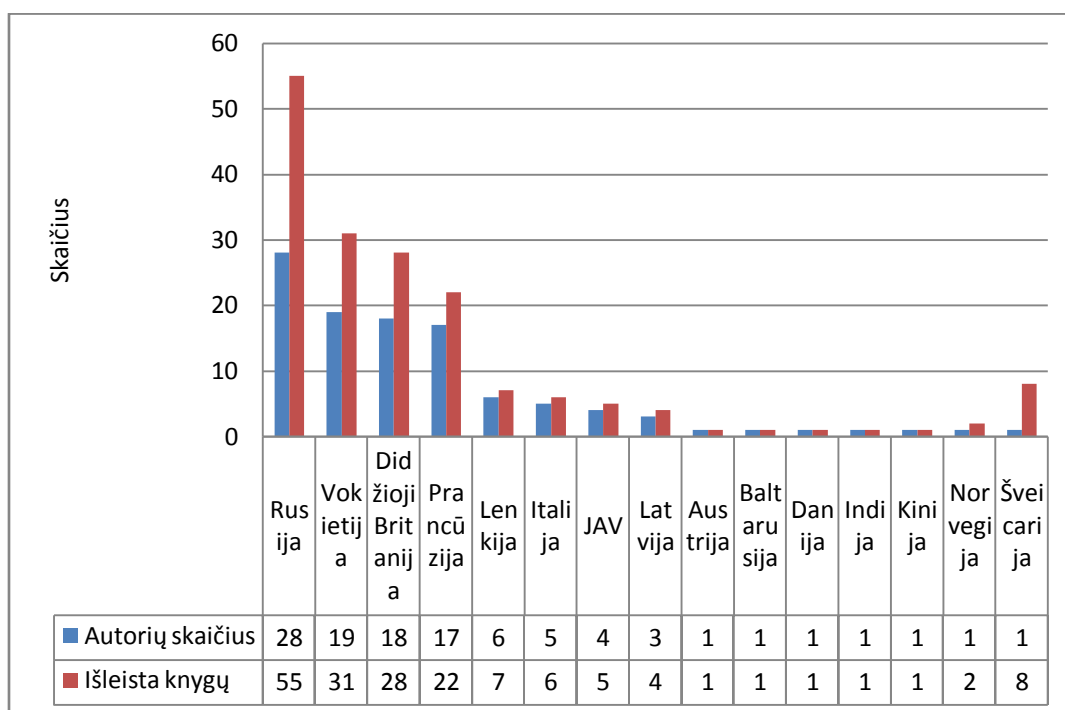

Vidinis žiedas žymi gyvenamąją vietą, o išorinis – jų veikalų leidybos apimtį.

4 diagrama. Vertėjų išsilavinimas

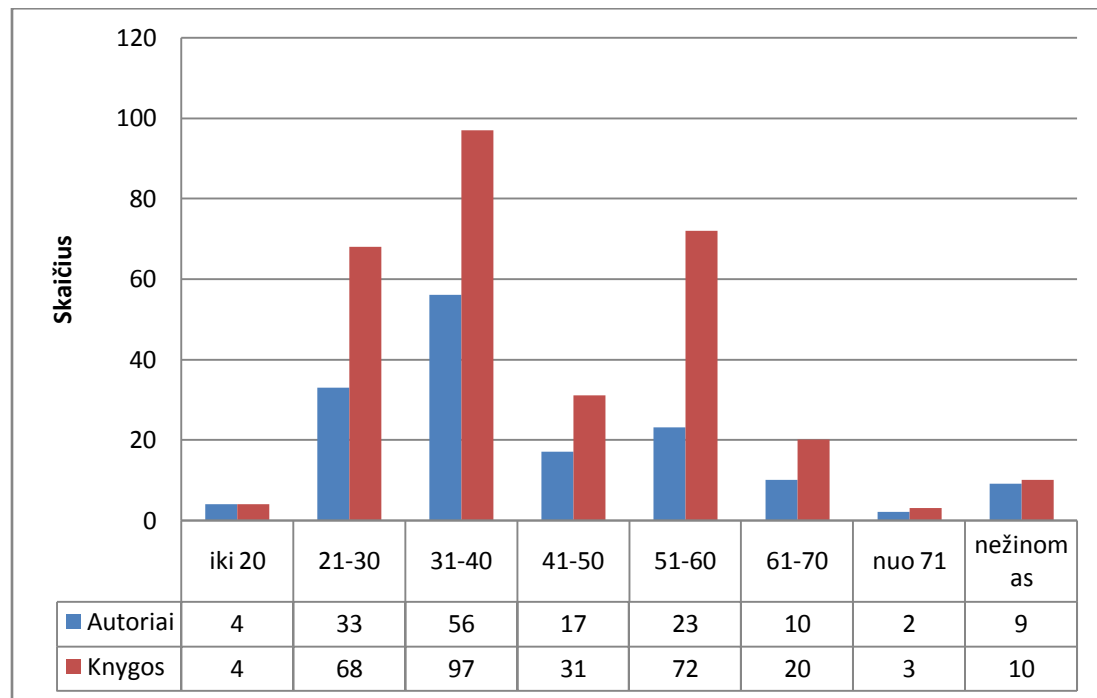
5 diagrama. Užsienio autorių sudėtis ir leidybos apimtis

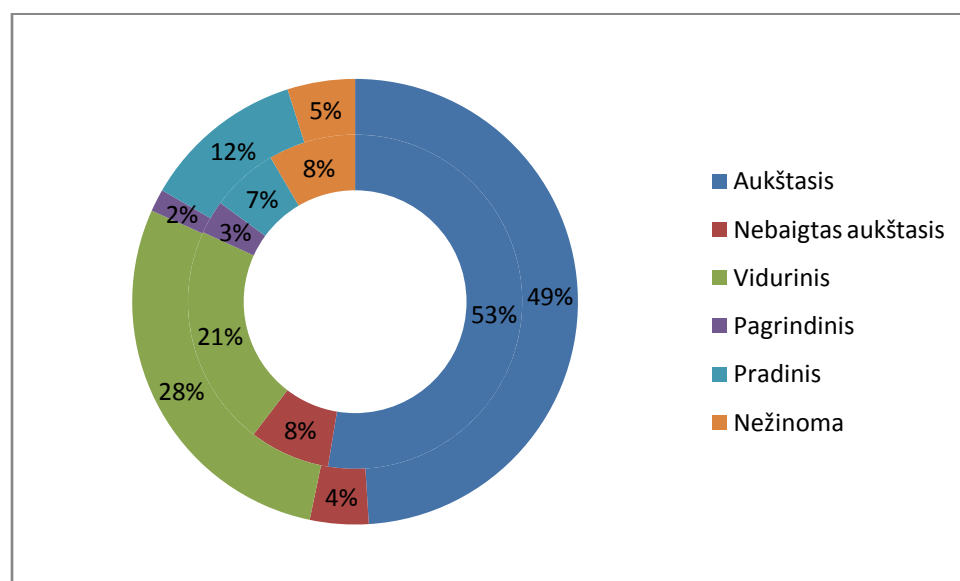
1–5 diagramos sudarytos autoriaus remiantis *Lietuvos* [iki 1988 – *TSR*] *bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 1–3. Vilnius, 1969–2006; *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940: kontrolinis sąrašas*. Vilnius, 1997–2001; Lietuvos integraliosios bibliotekų informacijos sistemos Suvestiniu katalogu (<http://www.libis.lt>); autoriaus bibliografinė duomenų baze; *Lietuvių rašytojai: bibliografinis žodynas*. Vilnius, 1979–1993; *Lietuviškoji enciklopedija*. Kaunas, 1933–[1944], 10 t.; *Lietuvių enciklopedija*. Boston, 1953–1985, 37 t.; LCVA, f. 377, 378, 391, 394, 402, 412, 631, 930, R-1399 ir kt.

4 PRIEDAS. AUTORIŲ DEMOGRAFIJA IR KŪRYBINĖS VEIKLOS CHARAKTERISTIKA

1 diagrama. Lietuvos ir lietuvių autorių kūrybinis amžius ir produktyvumas

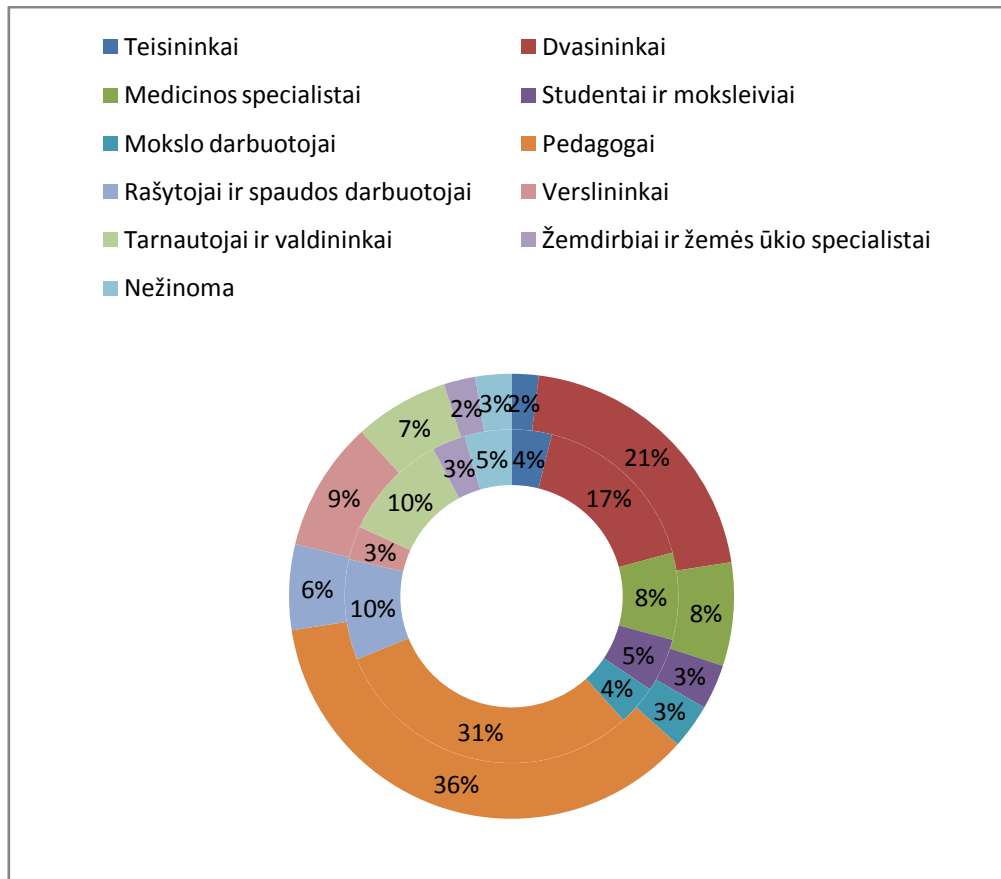

2 diagrama. Lietuvos ir lietuvių autorių išsilavinimas ir jų leidybos apimtis

Vidinis žiedas žymi autorių išsilavinimą, o išorinis – jų veikalų leidybos apimtį.

3 diagrama. Lietuvos ir lietuvių autorių darbinė veikla ir jų leidybos apimtis

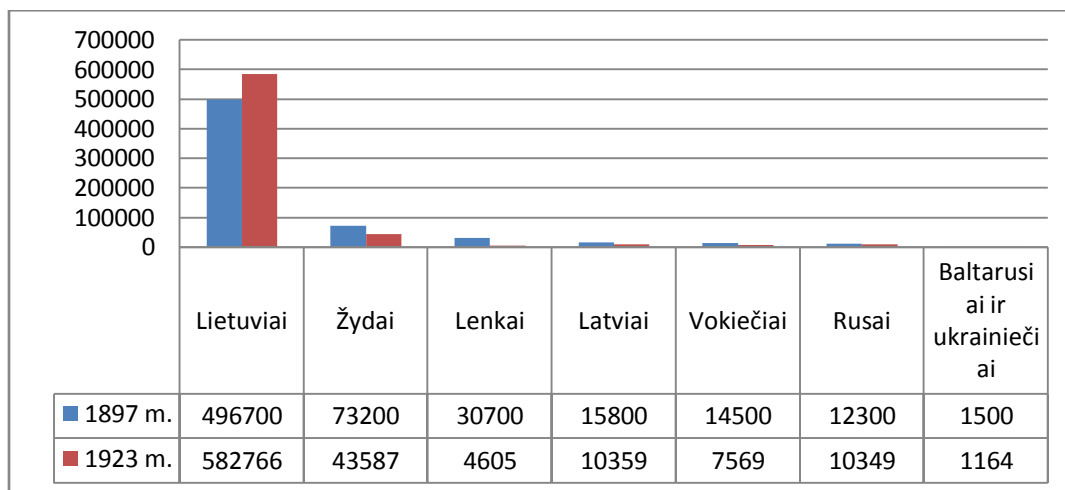

Vidinis žiedas žymi autorių darbinę veiklą, o išorinis – jų veikalų leidybos apimtį.

1–3 diagramos sudarytos autoriaus remiantis *Lietuvos [iki 1988 – TSR] bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 1–3. Vilnius, 1969–2006; *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940: kontrolinis sąrašas*. Vilnius, 1997–2001; Lietuvos integraliosios bibliotekų informacijos Sistemos katalogu (<http://www.libis.lt>); autoriaus bibliografinė duomenų bazė; *Lietuvių rašytojai: bibliografinis žodynas*. Vilnius, 1979–1993; *Lietuviškoji enciklopedija*. Kaunas, 1933–[1944], 10 t.; *Lietuvių enciklopedija*. Boston, 1953–1985, 37 t.; LCVA, f. 377, 378, 391, 394, 402, 412, 631, 930, R-1399 ir kt.

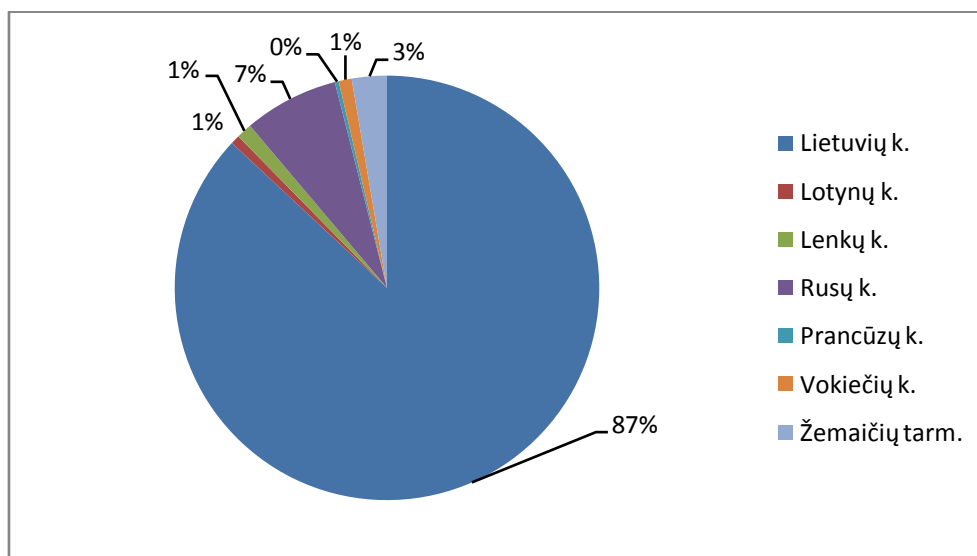
5 PRIEDAS. VISETO KALBINĖ SANDARA

1 diagrama. Žemaitijos regiono gyventojų 1897 ir 1923 m. tautinė sudėtis

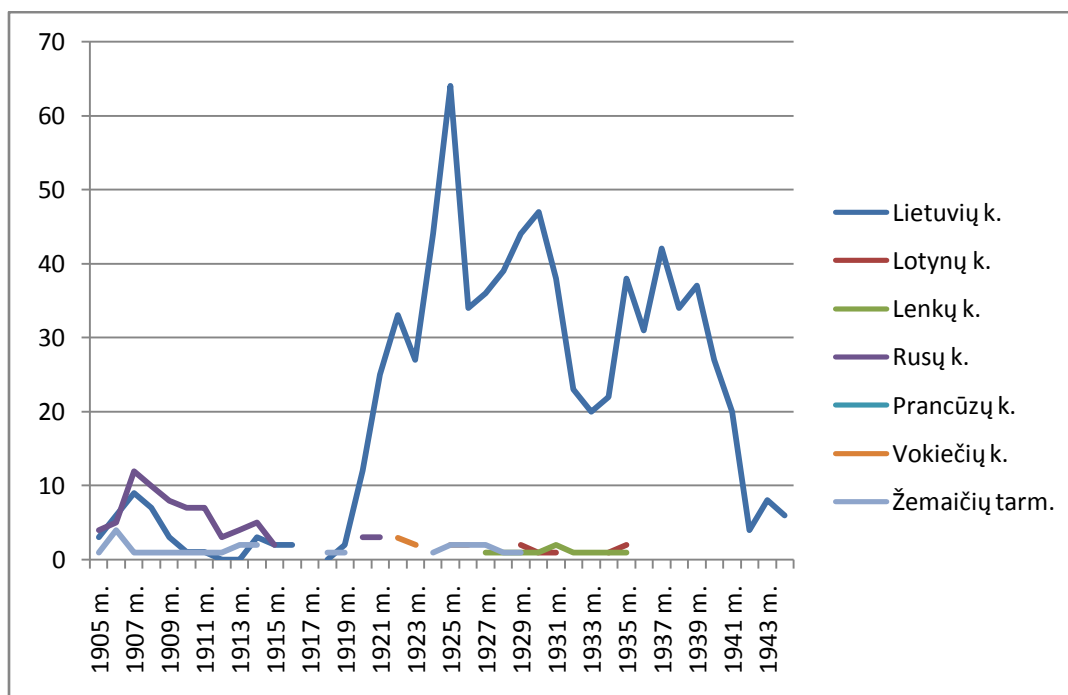

Sudaryta remiantis *Lietuvos gyventojai = Population de la Lithuanie*: pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotino gyventojų surašymo duomenys. Kaunas, 1923, p. 13; *Statistinės žinios apie Lietuvą ligi karui 1914*. [Kaunas], 1919, p. 36–37.

2 diagrama. Viseto kalbinės sandaros struktūra

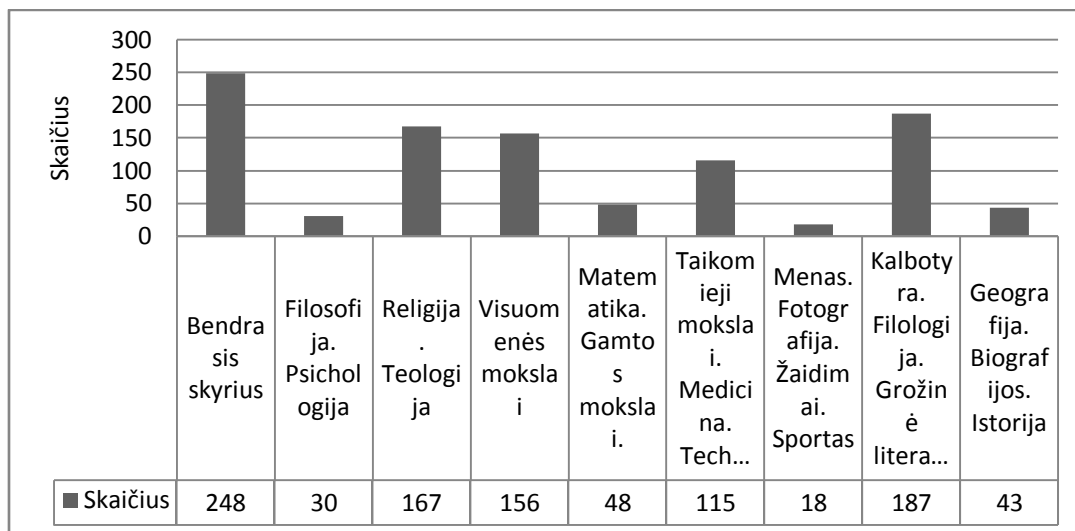
3 diagrama. Viseto kalbinė sandaros kaita 1905–1944 m.

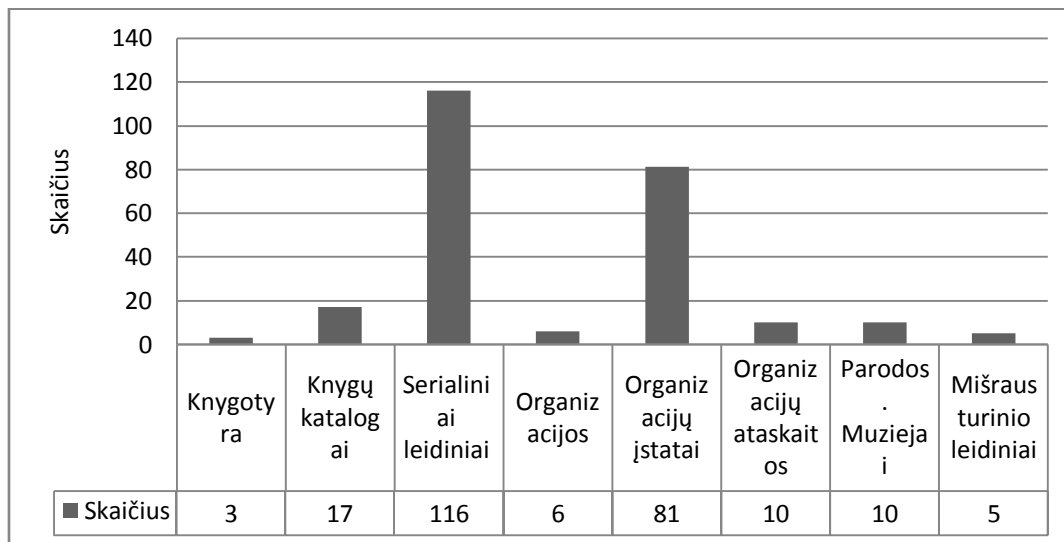
2–3 diagramos sudarytos autoriaus remiantis *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 3, 1905–1917. Vilnius, 2006; *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940: kontrolinis sąrašas*. Vilnius, 1997–2001; Lietuvos integraliosios bibliotekų informacijos sistemos Suvestiniu katalogu (<http://www.libis.lt>) ir autoriaus bibliografinė duomenų bazė.

6 PRIEDAS. VISETO TEMINĖ SUĖTIS (PAGAL UNIVERSALIAJĄ DEŠIMTAINĘ KLASIFIKACIJĄ)

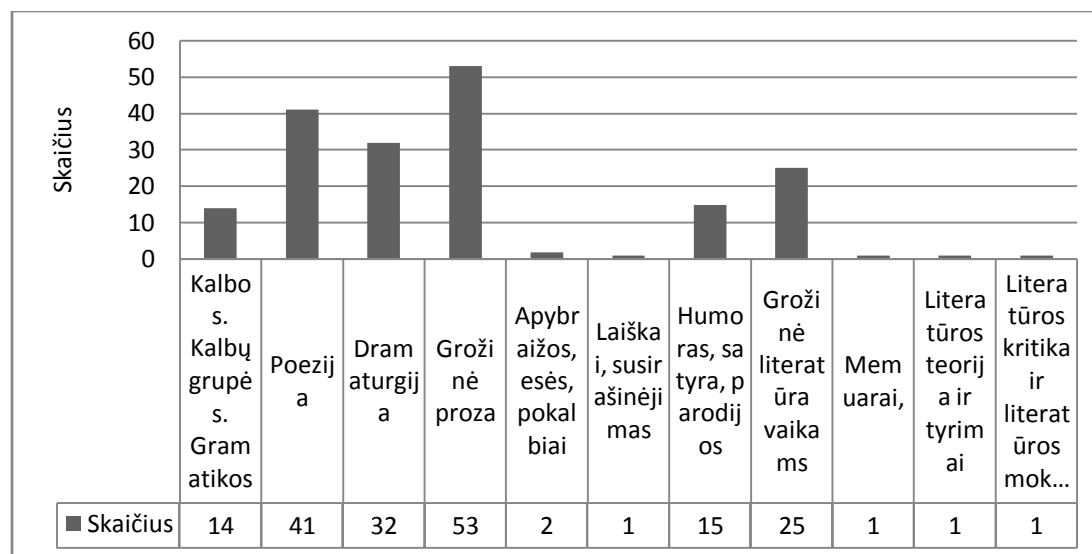
1 diagrama. Viseto teminė sudėtis

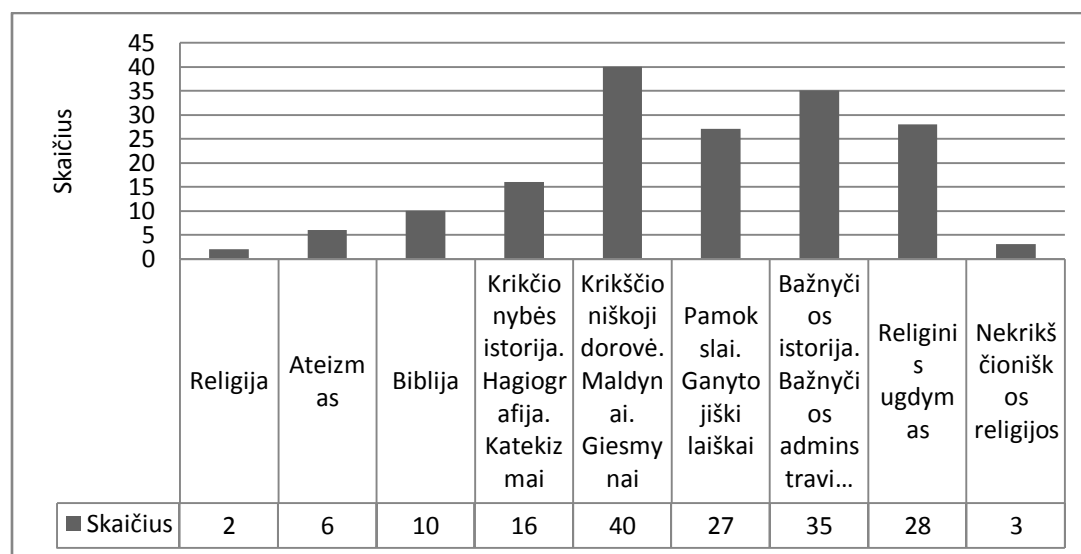
2 diagrama. Bendrojo skyriaus sudėtis

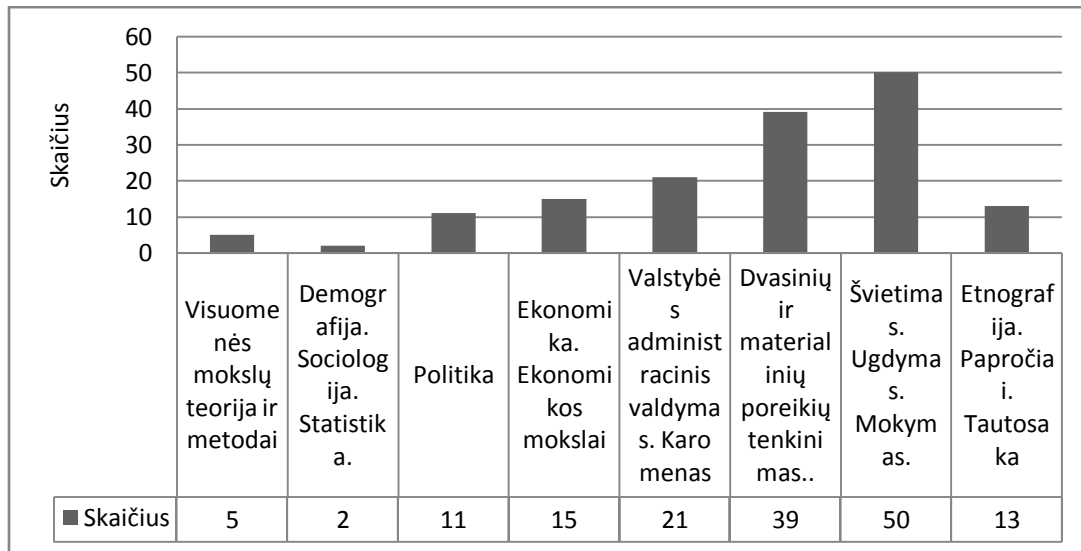
3 diagrama. Kalbotyros, filologijos, grožinės literatūros ir literatūros mokslo klasės sudėtis

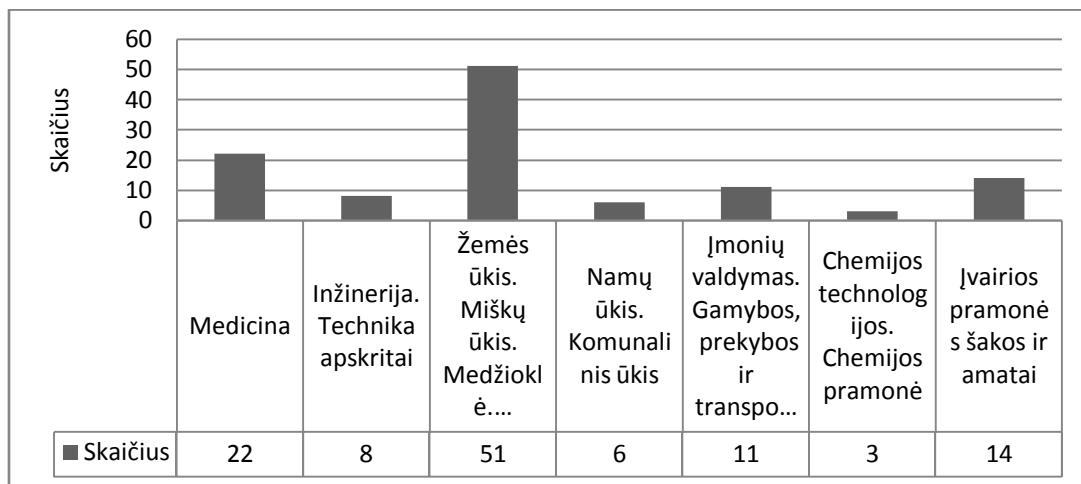
4 diagrama. Religijos ir teologijos klasės sudėtis

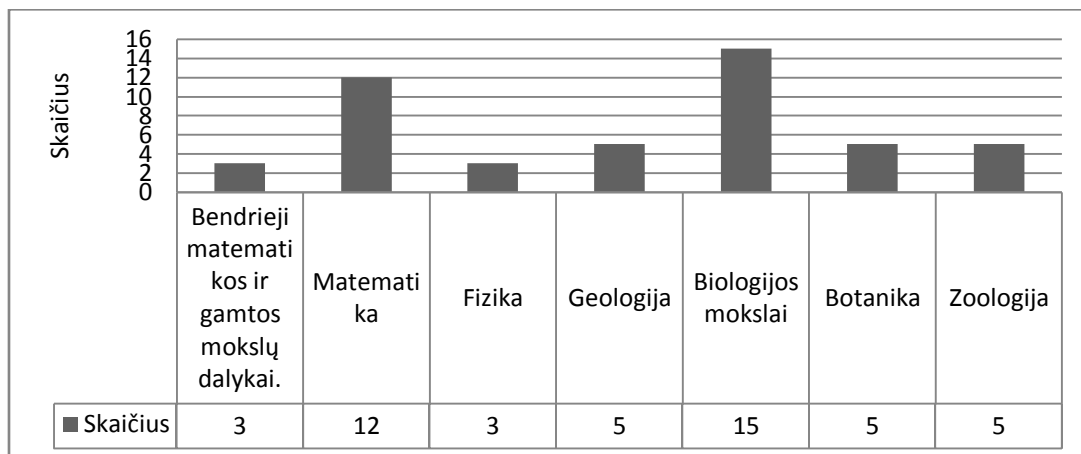
5 diagrama. Visuomenės mokslų klasės sudėtis

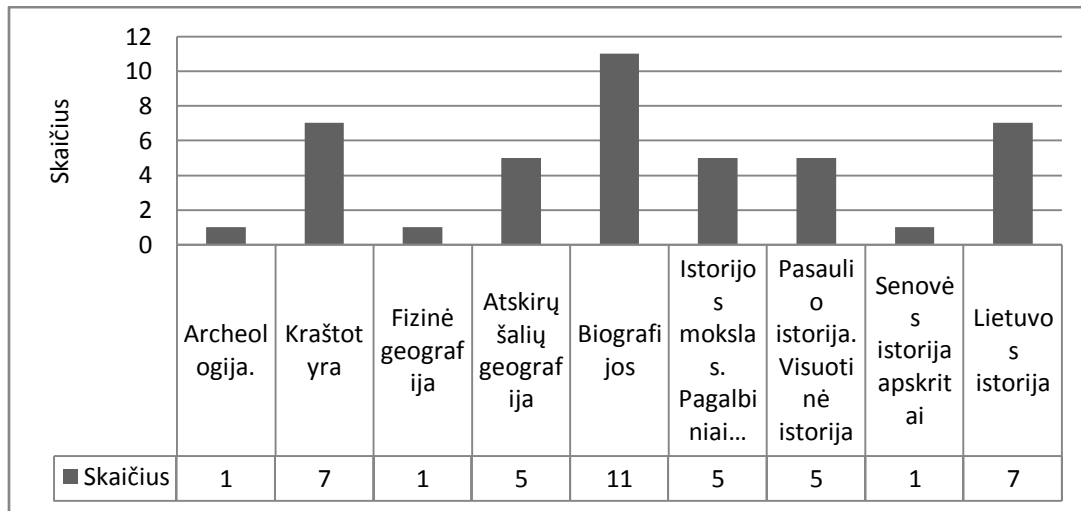
6 diagrama. Taikomųjų mokslų, medicinos ir technikos klasės sudėtis

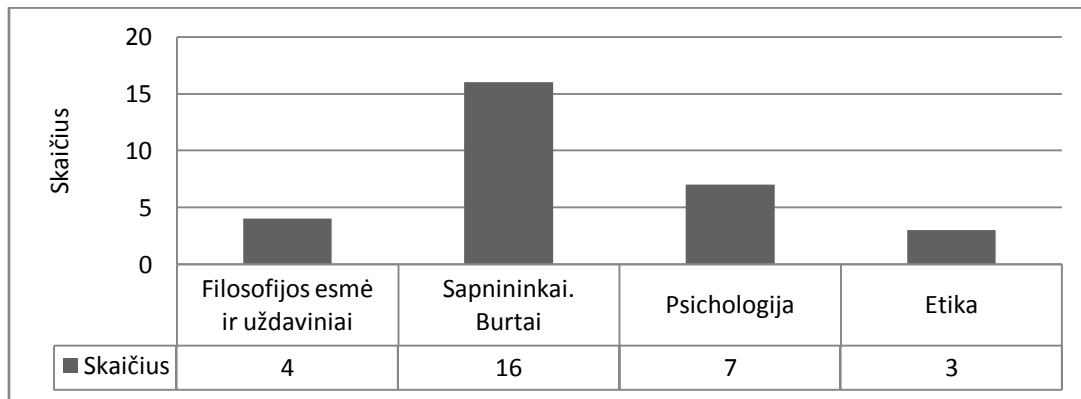
7 diagrama. Matematikos ir gamtos mokslų klasės sudėtis

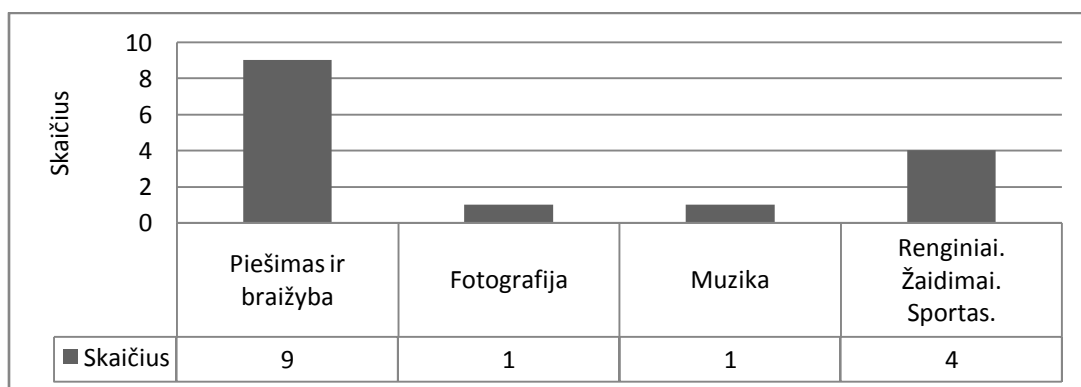
8 diagrama. Geografijos, biografijų ir istorijos klasės sudėtis

9 diagrama. Filosofijos ir psichologijos klasės sudėtis

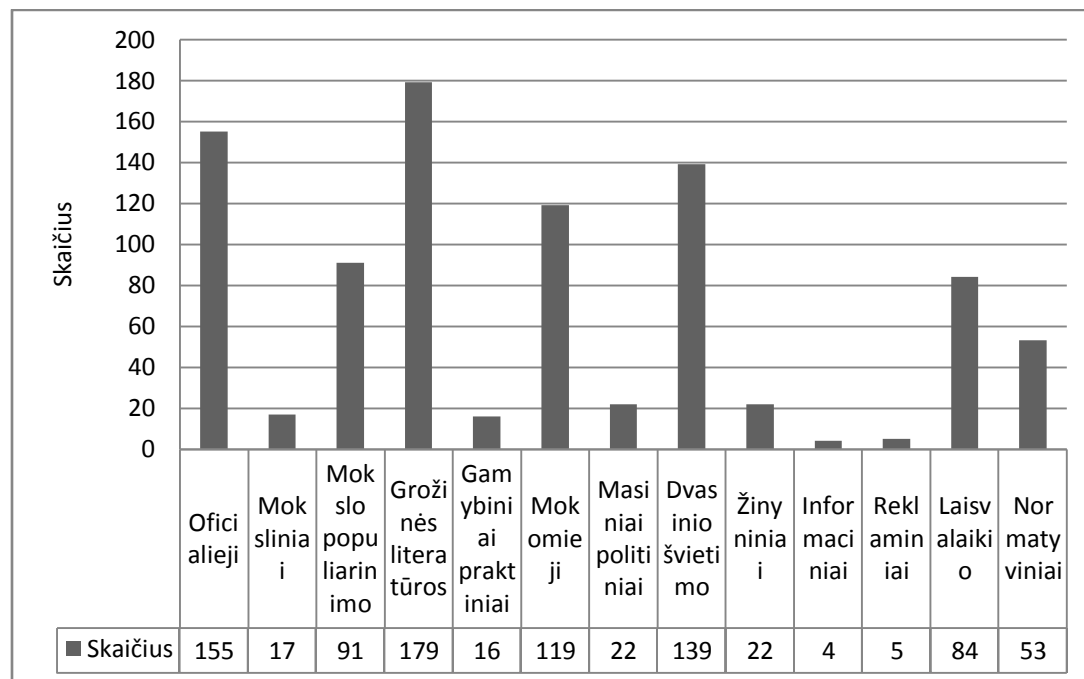
10 diagrama. Meno, fotografijos, žaidimų ir sporto klasės sudėtis

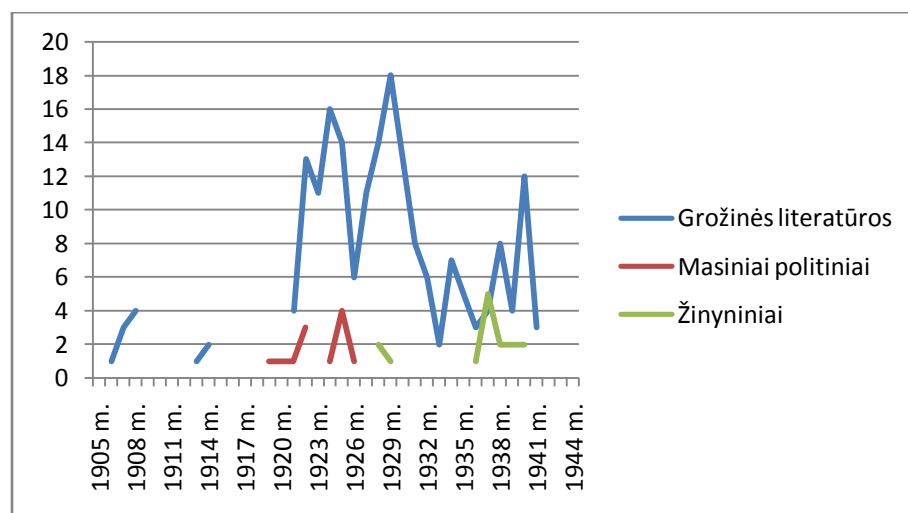
1–10 diagramos sudarytos remiantis *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 3, 1905–1917. Vilnius, 2006; *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940: kontrolinis sąrašas*. Vilnius, 1997–2001; Lietuvos integraliosios bibliotekų informacijos sistemos Suvestiniu katalogu (<http://www.libis.lt>) ir autoriaus bibliografinė duomenų bazė.

7 PRIEDAS. VISETO TIPOLOGINĖ SUDĖTIS (TIKSLINĖS PASKIRTIES POŽYMIU)

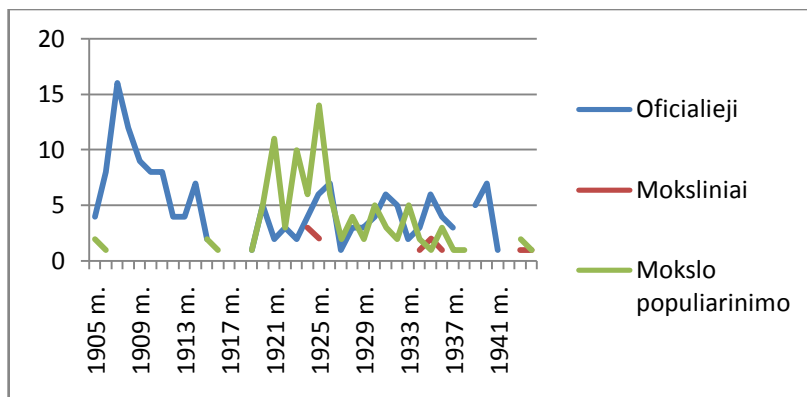
1 diagrama. Viseto tipologinė sudėtis

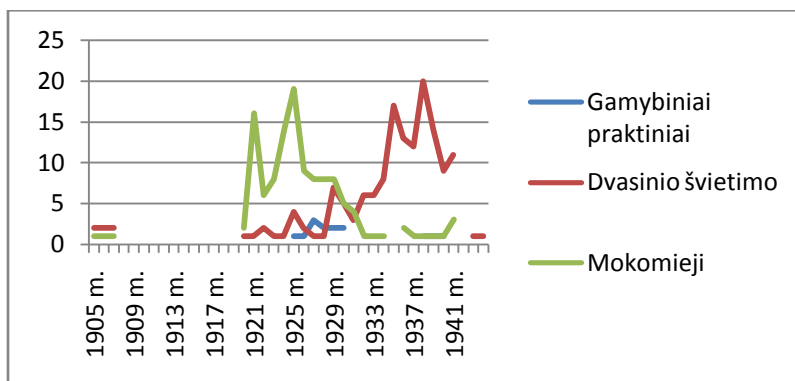
2 diagrama. Grožinės literatūros, masinių politinių ir žinytinių leidinių leidybos 1905–1944 m. kaita

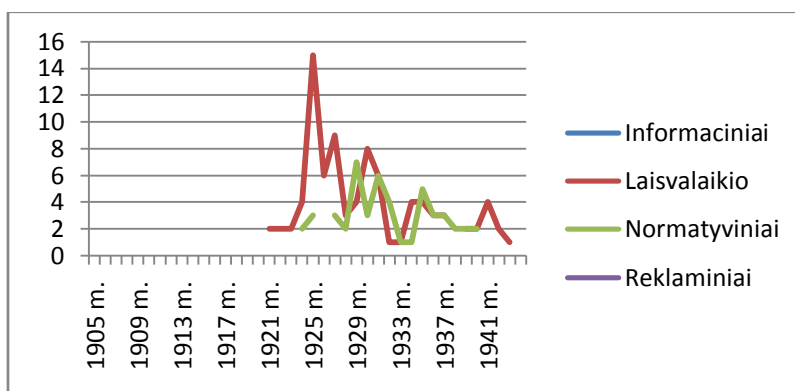
3 diagrama. Oficialiųjų, mokslinių ir mokslo populiarinimo leidinių leidybos 1905–1944 m. kaita

4 diagrama. Gamybinių praktinių, dvasinio švietimo ir mokomųjų leidinių leidybos 1905–1944 m. kaita

5 diagrama. Informacinių, laisvalaikio, normatyvinių ir reklaminių leidinių leidybos 1905–1944 m. kaita

1–5 diagramos sudarytos remiantis *Lietuvos bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 3, 1905–1917. Vilnius, 2006; *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940: kontrolinis sąrašas*. Vilnius, 1997–2001; Lietuvos integraliosios bibliotekų informacijos sistemos Suvestiniu katalogu (<http://www.libis.lt>) ir autoriaus bibliografinė duomenų bazė.